

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Erik Nørr

Genforeningens bedste gave

***Skoleordning og amtsskolekonsulenter
i Sønderjylland og Danmark 1920-1963***

**GENFORENINGENS
BEDSTE GAVE**

Erik Nørr

GENFORENINGENS BEDSTE GAVE

**Skoleordning og amtsskolekonsulenter
i Sønderjylland og Danmark 1920-1963**

*Sønderjylland
som administrativ forsøgsmark
efter Genforeningen i 1920 – Bind 2*

Skrifter udgivet af
Historisk Samfund for Sønderjylland
Nr. 90

Aabenraa 2003

Genforeningens bedste gave
Skoleordning og amtsskolekonsulenter i Sønderjylland og
Danmark 1920-1963

© Forfatteren og Historisk Samfund for Sønderjylland

Sats og tryk: Winds Bogtrykkeri A/S, Haderslev

ISSN: 0109-9264

ISBN: 87-7406-081-3

Bogen er udarbejdet og udgivet med støtte fra

*Dansk Kultursamfund
J.S. Deichmann Branths Fond
Enkefru Doris Elisabeth Loebger f. Ries' Mindelegat
Goods Fond
H.P. Hanssens Mindefond
Konsul George Jorck og Hustru Emma Jorcks Fond
Kulturministeriets forskningspulje
Landsdommer V. Gieses Legat*

Billedet på omslaget:

Et af hovedelementerne i den sønderjyske skoleordning var de små skolekommissioner og de forholdsvis små skoler. På billedet ses samtlige elever i Gejlå Skole i skoleåret 1936/37. Aldersspredningen går fra 6 år til 14 år. Privateje.

Kortet på for- og bagsatsen:

Efter Genforeningen blev der i skole og samfund behov for nye kort over Danmark og Sønderjylland. V. Richters Forlag, som bl.a. publicerede en række skolekort til brug i folkeskolen, udgav i 1920'erne P. Lauridsen: Sønderjylland. Kort og Billeder. Kortet over Sønderjylland omfattede også Sydslesvig. Kortet bygger på et ældre forlæg, hvilket bl.a. ses af, at amtsgrænserne ikke er reviderede efter omlægningen i 1920. Landsarkivet for Sønderjylland.

Forord

Genforeningens bedste gave udgør andet bind i serien Sønderjylland som administrativ forsøgsmark efter Genforeningen i 1920. Seriens første bind, *Harmonisering eller særordning*, blev udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland i 2002. Heri har seks forskere med tilknytning til Statens Arkiver med sønderjyske rødder og/eller interesser arbejdet sammen om en undersøgelse af den administrative side af Sønderjyllands genforening med Danmark.

Oprindeligt skulle skolevæsenet også have været behandlet i bind 1, men det stod hurtigt klart, at den sønderjyske skole havde spillet en så betydningsfuld rolle i den kulturelle genforeningsproces gennem mere end tredive år, at den fortjente at få en mere omfattende fremstilling. Samtidig spillede den sønderjyske skoleordning en afgørende rolle for skoledebatten nord for Kongeåen, hvor de sønderjyske bestemmelser i stort omfang blev overført til den landsdækkende skoleordning efter at have været afprøvet i Sønderjylland. Den foreliggende bog er således både et bidrag til den sønderjyske og til den landsdækkende skolehistorie, hvilket også fremgår af bogens undertitel. Bogen er samtidig et bidrag til nationalitetshistorien, da det tyske mindretals skolevæsen spillede en betydelig rolle for den sønderjyske skoleordning.

I forbindelse med forskningsprojektet *Sønderjylland som administrativ forsøgsmark* er der opbygget et frugtbart forskningsnetværk med udgangspunkt i Landsarkivet i Aabenraa. Netværket har planer om at fortsætte projektet med en bog om Sønderjylland i perioden 1945-72. Jeg vil gerne takke Peter Fransen, Kim Furdal, Leif Hansen Nielsen, Annette Østergaard Schultz, Hans Schultz Hansen og Hans H. Worsøe for et udbytterigt og hyggeligt samarbejde. En særlig tak til Hans Schultz Hansen, der som Statens Arkivers forskningschef og landsarkivar for det sønderjyske landsarkiv har stået i spidsen for projektet.

En forudsætning for bogens færdiggørelse har været en bevilning på 4 måneders forskningsfrikøb fra Kulturministeriets forsk-

ningpulje og 1 måneds frikøb finansieret af J.S. Deichmann Branths Fond. For disse frikøb siger jeg hjertelig tak.

Ved udgivelsen retter forfatteren og Historisk Samfund for Sønderjylland en varm tak til Dansk Kultursamfund, Enkefru Doris Elisabeth Loebger f. Ries' Mindelegat, Goods Fond, H.P. Hanssens Mindefond, Konsul George Jorck og Hustru Emma Jorcks Fond og Landsdommer V. Gieses Legat for støtte til bogens trykning.

Som det fremgår af billedfortegnelsen side 515 har mange institutioner og privatpersoner stillet billeder til rådighed for bogen. På en lang række arkiver, museer og biblioteker har jeg mødt stor hjælpsomhed, og i flere tilfælde er der fremskaffet billeder fra private kredse. Dette har bidraget til, at bogen har kunnet forsynes med en række hidtil ikke-benyttede illustrationer. Jeg vil gerne bringe en stor tak til alle for denne hjælpsomhed. En særlig tak til Museet på Sønderborg Slot ved Inge Adriansen og Inga Jornil for tegning af kortet over Broagerland. Endelig vil jeg gerne takke Irene Nørr for en kritisk gennemlæsning af manuskriptet.

Viby Sj., marts 2003

Erik Nørr

Indhold

Forord	5
Indhold	7
Forkortelser	11
Indledning	13
I Den sønderjyske skoleordning etableres 1918-1920	17-50
1. Den preussiske skoleordning	17
2. Magttomrummet november 1918 – juni 1920	23
3. Den sønderjyske skoleordning bliver til	28
4. Skoletilsynet i Danmark	33
5. Den foreløbige sønderjyske skoleordning	40
6. Forsøgsmarken etableret	47
II De sønderjyske amtsskolekonsulenter – udnævnelse, embedsforhold og afsked	51-94
1. Jacob Appel som designeret skoledirektør	51
2. Konsulentstillingerne slås op	58
3. De første amtsskolekonsulenter	62
4. Ansættelsesforhold, aflønning og kontor	68
5. Den alsiske lærerinde	78
6. Forflyttelsen af N.J. Nielsen til Haderslev i 1937	81
7. Et nyt kuld af amtsskolekonsulenter	86
III Den sønderjyske skole som forsøgsmark 1920-1933	95-250
A. Forretningsfører for skoledirektionen og medlem af skolerådet	95-104
B. Amtsskolekonsulentens tilsyn med under- visning og skoleforhold	103-177
1. Speciel sønderjysk protokolføring	104
2. Hvor ofte kom amtsskolekonsulenten?	107

3.	Tilsyn med undervisningen og læreren	112
	De østlige amter (112)	
	Tønder Amt (119)	
	Tyskuddannede lærere (120)	
	Tilsyn med tyske folkeskoleafdelinger og privatskoler (120)	
	Undervisningsfagene (123)	
	Bygningsforhold (125)	
4.	Skolebøger og undervisningsmateriale	127
5.	Skoleplaner og undervisningsplaner	133
	Fire timer tysk i Hokkerup og en ny skole i Dybbøl (138)	
6.	Eksamen	144
	Da amtsskolekonsulenten forestod eksamen i Holbøl i maj 1925 (147)	
	Evaluering af de sønderjyske skoleelever (152)	
7.	Instruktionskurser	158
8.	Amtets skoleleder og national kultur- personlighed	170
C.	Ansættelse og afskedigelse af lærere	178-217
1.	Læreransættelser	178
2.	Alle embeder nybesættes 1920	180
3.	Lærerindeembedet i Kragelund	184
4.	Unge eller modne lærere	187
5.	De tyske lærere	193
6.	Amtsskolekonsulenterne og ansættelserne	201
7.	Afskedigelser	203
	Lærerproblemer i Højer og andre steder (203)	
	De sønderjyske afskedigelsesudvalg (208)	
D.	Særordningens øvrige felter	218-250
1.	De sønderjyske skolekommissioner	218
	Opgaver og kompetence (218)	
	De små skolekommissioner (220)	
	Fem skolekommissioner i Broager Kommune (224)	
	De direkte valg (229)	
2.	Biskoppernes visitatser	239
	Hvor ofte kom biskopperne i skolerne? (239)	
	Biskop Ammundsens visitats i Uge 1924 (245)	

IV Sønderjylland og skoledebatten i Danmark 1920-1933	251-356
A. De første ti år	251-311
1. Sønderjylland inddrages i den danske skoledebat	251
2. De sønderjyske læreres udtalelse 1921-22	257
3. Forsøgsmarken fortsætter 1923	263
4. De tyske skolekrav 1920-24	267
5. Den store Skolekommissions betænkning	278
6. Fru Bangs forslag	284
7. De sønderjyske menighedsråd ønsker præsterne tilbage	295
8. Fornyede tyske skolekrav og valgmandsvalget i Herning	301
9. Taktikmødet i Undervisningsministeriet den 25. september 1929	307
B. Kampen om tilsynsreformen 1930-1933	312-356
1. Borgbjergs tilsynsforslag 1930	312
2. Situationen set nordfra	318
3. Erfaringer fra Sønderjylland og fra udlandet	322
4. Stemningen på Rigsdagen	329
5. Kongeriget får sine egne amtsskolekonsulenter	334
6. De sønderjyske skoledirektioners stærkt betingede støtte	338
7. Da grev Schack holdt sig stiv	345
8. Tredje og sidste forsøg	349
9. »Nærværende lov gælder ikke for Færøerne og De sønderjyske Landsdele«	352
V Den endelige harmonisering 1933-1963	357-434
1. Amtsskolekonsulenterne etablerer sig nord for Kongeåen	357
2. Den sønderjyske skole i nazismens skygge 1933-39	359
3. De tyske skolekrav skærpes	369
4. Blot ikke Koopmann	373
5. Tre slags skoletilsyn	379

6.	Et sønderjysk kompromis	387
7.	Christen Elholm bliver tysk skolekonsulent	391
8.	Den tyske skolekonsulent under besættelsen	395
9.	Den sønderjyske Skolekommission og det tyske skolevæsen	404
10.	Den sønderjyske Skolekommission stiller forslag om tilsynsreformer i hele landet	412
11.	Tilsynskommissionen 1946-48	417
12.	Skolevæsenet genforenes	422
13.	Den sønderjyske skoleordnings efterdønninger 1950-63	430
VI	Den sønderjyske skoleordning – en succes?	435-450
1.	Den administrative forsøgsmark	435
2.	Genforeningens bedste gave	441
	Kilder til sønderjysk skolehistorie	451-456
	Utrykt materiale	451
	Trykte kilder og litteratur	454
	Fortegnelse over benyttet materiale	457-469
	Noter og henvisninger	471-514
	Bogens illustrationer	515
	Bilag	517-520
	Personregister	521-529
	Sted- og sagregister	531-543

Forkortelser

bd.	bind
beh.	behandling (i Rigsdagen)
bek.	bekendtgørelse
cirk.	cirkulære
DBL	Dansk Biografisk Leksikon
dep.	departement
dep.chef	departementschef
DLF	Danmarks Lærerforening
f.	følgende
ff.	flerfølgende
forh.prot.	forhandlingsprotokol
Had.	Haderslev
HPH	H.P. Hanssen
IRM	Indenrigsministeriet
jfr.	jævnfør
j.nr.	journalnummer
KB	Det kgl. Bibliotek
kgl.	kongelig
kgl. resol.	kongelig resolution
kt.	kontor
kt.chef	kontorchef
KUM	Kirke- og Undervisningsministeriet (Kultusministeriet)
LAÅ	Landsarkivet for Sønderjylland (Aabenraa)
Love og Eksp.	Love og Ekspeditioner vedkommende Kirke- og Skolevæsen
Medd.	Meddelelser vedrørende Folkeskolen, Seminarierne m.v.
NJN	N.J. Nielsen, amtsskolekonsulent
nr.	nummer
pk.	pakke
prot.	protokol
Rt. F og L	Rigsdagstidende (F = Folketingets Forhandlinger; L = Landstingets Forhandlinger)

s.	side
SD	amtsskoledirektion
Sdbg.	Sønderborg
sdj.	sønderjysk/sønderjyske
SK	skolekommission
Skoleforeningen	Den Nordslesvigske Skoleforening (fra 1920 Sønderjydsk Skoleforening)
smst.	sammested
SØM	Det midlertidige Ministerium for sønderjyske Anliggender; Det sønderjyske Ministerium
Td.	Tønder
tilakt.	tilakteret, sagsakterne er flyttet til senere sag
UVM	Undervisningsministeriet
vedr.	vedrørende
Aab.	Aabenraa

Indledning

»På det kulturelle område lykkedes genforeningsarbejdet hurtigt og på den smukkeste måde, og med rette har man kaldt den danske skole for genforeningens bedste gave«

(Troels Fink: Sønderjylland siden genforeningen i 1920. Kbh. 1955 s. 24)

Bogen om den sønderjyske skoleordning i perioden fra Genforeningen, og indtil skoleordningen nord og syd for den gamle kongeågrænse blev endelig harmoniseret, kan passende indledes med et citat fra Troels Finks fremstilling af Sønderjyllands historie i de første 25 år efter 1920. Citatet udtrykker både skolens betydning i den kulturelle genforening, og at sønderjyderne selv har været tilfredse med og stolte af den særlige sønderjyske skoleordning. Også nord for Kongeåen vakte den sønderjyske skoleordning opmærksomhed. Allerede i januar 1921 gav den indflydelsesrige danske lærerforening i nytårsartiklen i bladet »Folkeskolen« udtryk for, at den nye sønderjyske skoleordning, som lagde skolens styrelse i befolkningens hænder, og som indførte amtsskolekonsulenter som vejledende tilsynsmænd, var på ønskelisten for resten af landet. Efter en kort forsøgsordning i Sønderjylland så man gerne den sønderjyske ordning udstrakt til hele Danmark.

I 1920 var det officielle Danmarks holdning til Nordslesvigs administrative genforening med Danmark, at det nu var tiden til at realisere den nationale enhedsstat, og at Nordslesvig ikke skulle have en særstilling, som kunne danne udgangspunkt for fornyet løsrivelse. Udgiveren af et særligt sønderjysk tillæg til Kongelig Dansk Hof- og Statskalender (1920) udtrykte det således: »Ved de love, hvorved De sønderjyske Landsdele inddrages under dansk lovgivning og forvaltning, er det tilstræbt, at landsdelen skal gå helt op i Kongeriget Danmark som en bestanddel af dette uden at bevare noget provinsielt særpræg«.

Ikke desto mindre kom Kongeåen fortsat til at danne skel på en række områder i årene efter 1920, og der var flere grunde her-til. For det første kunne de preussiske ordninger på nogle områder af rent praktiske årsager ikke afvikles fra den ene dag til den anden, uden at systemer og institutioner brød sammen. Der måtte iværksættes kortere eller længere overgangsløsninger. For det andet var den preussiske forvaltning på andre områder den danske teknisk overlegen. For det tredje kunne den genforenede del af Sønderjylland blive et laboratorium for påtænkte danske forvaltningsreformer. Her kunne man indføre og afprøve nyordninger, som ønskedes gennemført i hele Danmark, men som var blevet udskudt i »det gamle land«, fordi de stødte imod hævdevundne interesser, f.eks. i forholdet mellem stat og kommune eller stat og kirke.

»Genforeningens bedste gave« udgør andet bind i forskningsprojektet »Sønderjylland som administrativ forsøgsmark efter Genforeningen i 1920«. I første bind, »Harmonisering eller særordning«, som blev udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland i 2002, har seks sønderjyske historikere gennemført en række punktundersøgelser af forvaltningsområder, hvor der i 1920 blev bevaret en sønderjysk særordning. Følgende områder er behandlet i første bind: amter, amtmænd og amtsassessorer (Hans Schultz Hansen), statspolitiet (Peter Fransen), tinglysningen (Leif Hansen Nielsen), civilstandsregistreringen (Hans H. Worsøe), flækkeordningen (Kim Furdal) og de sociale forsikringer (Annette Østergaard Schultz). Desuden har Hans Schultz Hansen i et længere indledningsafsnit behandlet selve baggrunden for og gennemførelsen af Sønderjyllands administrative genforening.

Både i de enkelte kapitler i bind 1 og i den foreliggende bog om den sønderjyske skoleordning er fremstillingen anlagt efter følgende tre synsvinkler:

1. Med afsæt i diskussionen 1918-20 om at indføre eller ikke indføre den almindelige danske administration i sit fulde omfang afdækkes samtidens synspunkter på, om den eksisterende preussiske ordning på området bød på flere fordele end den tilsvarende danske – eller om der i den politisk-administrative debat i Danmark var fremsat forslag til reformer, som var vel-egnet til afprøvning i Sønderjylland.

2. Den vedtagne sønderjyske administrative ordning på området undersøges i praksis fra 1920 og frem til det tidspunkt, hvor den blev helt eller delvist indført i Kongeriget, eller hvor den særlige sønderjyske ordning alligevel blev ophævet.
3. Debatten om administrationen i Kongeriget efter 1920 følges for at undersøge, om de sønderjyske erfaringer blev inddraget i argumentationen for reformer i forvaltningen.

Da jeg har valgt at give min bog titlen »Genforeningens bedste gave«, vil det være et hovedspørgsmål i afhandlingen at tage stilling til, om det er berettiget at betegne den sønderjyske skole som Genforeningens bedste gave. Det andet hovedspørgsmål er, om den sønderjyske skole i praksis kom til at fungere som en forsøgsmark for landsdækkende skolereformer, og i så fald hvor længe. Det første hovedspørgsmål er sønderjysk historie, medens det andet hovedspørgsmål er landsdækkende historie. Formålet med bogen er ikke at give en samlet fremstilling af den sønderjyske skolehistorie i perioden 1920-63, men at skildre den særlige sønderjyske skoleordning og dens indflydelse på skolelovgivningen i hele landet.

Kongeriget, det gamle land, De sønderjyske Landsdele, Sønderjylland
 I fremstillingen sættes der skiftende fokus på forholdene i Sønderjylland, landet nord for Kongeåen og det samlede Danmark, som det så ud efter Genforeningen. Derfor er det nødvendigt at fastslå nogle benævnelser. For området nord for Kongeåen benytter jeg både betegnelsen »det gamle land« og »Kongeriget«, selv om den sidste egentlig er en anakronisme, da Kongeriget efter 1920 per definition også omfatter Sønderjylland. Benyttelsen af ordet »Kongeriget« for området nord for Kongeåen er i overensstemmelse med samtidens sprogbrug. Endnu i Den sønderjyske Skolekommissions betænkning fra 1946 benyttes »Kongeriget« og »det gamle land« synonymt med området nord for den gamle grænse.¹ Egentlig skal man helt tilbage til helstatstiden før 1864 for at forstå meningen. Dengang skelnede man nemlig mellem Monarkiet, der også omfattede hertugdømmerne, og Kongeriget, som var området nord for Kongeåen.

Tilsvarende benævnes området syd for Kongeåen officielt »De sønderjyske Landsdele«,² men i reglen benytter jeg i fremstillin-

gen betegnelsen »Sønderjylland«. Det er det navn, som blev benyttet i den brede offentlighed, og som efter 1970 også er blevet den officielle betegnelse for området mellem den gamle og nye grænse. Kun det tyske mindretal benyttede konsekvent betegnelsen »Nordslesvig«. Samme navn havde man fra dansk side anvendt i perioden 1864-1920.

I Den sønderjyske skoleordning etableres 1918-1920

1. Den preussiske skoleordning

Ligesom i Kongeriget fik hertugdømmerne Slesvig og Holsten i 1814 en skoleforordning, der indførte almindelig skolegang hele året for alle børn.¹ Forordningen af 24. august 1814 gjaldt ikke hele det nuværende Sønderjylland, da skolevæsenet i de kongerigske enklaver omfattedes af den danske skoleforordning, og skolevæsenet på størstedelen af Als af særlige skoleanordninger. Der er flere grunde til at fremhæve bestemmelserne fra 1814. Dels skabte den slesvig-holstenske skoleforordning grundlaget for skolegangen langt frem i tiden, idet den senere preussiske lovgivning ikke ophævede den, men lod den gælde på de områder, der ikke senere blev lovgivet for. Dels indeholdt skoleforordningen bestemmelser for skolesproget, som skulle få store følger for den skolehistoriske, men også for den nationalpolitiske udvikling. Skolesproget skulle nemlig være det samme som kirkesproget, hvilket betød, at store dele af det sydslesvigske område (op til den nuværende grænse), hvor folkesproget endnu var dansk, fik tysk skolesprog. Dette bidrog til, at grænsen for det danske folkesprog i de følgende årtier langsomt bevægede sig nordpå, og da nationalitetskampen for alvor brød ud, viste det sig, at de fleste tyskunderviste i de sydslesvigske sogne erklærede sig for tysksindede.

Det er naturligvis usikkert, hvordan den nationale udvikling ville være blevet, hvis man i 1814 havde indført dansk skolesprog, hvor der var dansk folkesprog. I 1814 tænkte man endnu ikke i rent nationalpolitiske baner, og det ville også have været vanskeligt at gennemføre en dansksproget skoleordning i sogne, hvor kirkesproget var tysk, og hvor præsterne i de fleste tilfælde også var tyskuddannede.² Skoletilsynet blev nemlig som i Kongeriget bygget op på gejstligheden. Præsterne og kirkevisitatorerne (i regelen provsterne og amtmændene) fik hovedindflydel-

sen på tilsynet med skolerne.³ Både på grund af skolesproget og på grund af de kaldsberettigedes indstilling blev hovedparten af lærerne i de sydslesvigske sogne tyskuddannede. I de nordslesvigske landsogne, hvor kirkesproget og dermed også skolesproget var dansk, var lærerkorpset en blanding af dansk og tysk uddannede.⁴ Der oprettedes i alt ti borgerskoler i Nordslesvig: i henholdsvis de fire købstæder (Haderslev, Aabenraa, Sønderborg og Tønder), de fem flækker (Nordborg, Augustenborg, Højer, Løgumkloster og Christiansfeld) og i Gråsten. Af disse havde alene Nordborg, Højer og Løgumkloster dansk skolesprog.

Skolen blev et vigtigt led i kampen mellem dansk og tysk, da det var afgørende for fremtiden, hvordan de nye generationer blev uddannet. Ændringer i skolevæsenet var derfor et kardinalpunkt for sejrherrene både i årene efter Treårskrigen, efter 1864 og igen i forbindelse med Genforeningen. I de to første tilfælde kom de nye magthavere til at overspille kortene, så resultatet af skolepolitikken blev det modsatte af hensigten, idet modparten blev styrket. Man samlede kræfterne, fordi man følte sig urimeligt behandlet, og fordi uretfærdigheden kunne benyttes i den offentlige polemik. Ved de såkaldte sprogreskripter fra februar og marts 1851 blev skolesproget i 49 sogne i Mellemslesvig og i Tønder Købstad ændret fra tysk til dansk, samtidig med at kirkesproget blev blandet dansk og tysk mod tidligere udelukkende tysk. De lærere, der ikke kunne undervise på dansk, blev enten udskiftet eller forsynet med hjælpelærere. Samtidig blev seminariet i Tønder ændret til en dansk uddannelsesinstitution. Skoletilsynet blev også ændret ved, at de tysksindede og tyskuddannede præster, provster og biskopper blev udskiftet med danske.

I 1864 blev sprogreskripterne fejlet af bordet, og tysk blev straks gjort til skolesprog syd for linjen fra Flensborg og nord om Tønder, ligesom skolerne i de nordslesvigske købstæder fortyskedes.⁵ Medens kulturkampen i mellemkrigstiden havde stået i Mellemslesvig, kom den nu til at stå i Nordslesvig. I første omgang gik preusserne ikke så voldsomt frem. Undervisningen på landet fik lov til at fortsætte på dansk. Tysk blev i 1871 gjort til et obligatorisk fag. Lærere og præster fik lov til at blive i deres embeder, hvis de ville aflægge ed på den preussiske forfatning. Men snart fik tonen en anden lyd. I 1872 ændredes skoletilsynet afgørende, så statsmagten fik langt større magt over lærerne og undervisningen (herom nedenfor). Ved instruks af 9. marts 1878

Allgemeine Schulordnung
für
die Herzogthümer Schleswig und Holstein.

Allmündelig Skoleforordning
for
Hertugdømmerne Slesvig og Holsten.

Friedrichsberg Schloß, den 24sten August 1814.

K o p e n h a g e n .

Gedruckt bei dem Director Johann Friedrich Schulz,
Königlichem und Universitäts-Buchdrucker.

Nord for Kongeåen udgjorde skoleanordningerne af 1814 grundlaget for skolevæsenet i mere end hundrede år. Også i Hertugdømmerne blev der i 1814 udstedt en almindelig skoleforordning. En række af bestemmelserne var fortsat i kraft i den preussiske tid, og forordningen blev først endeligt ophævet efter Genforeningen. Her er gengivet titelbladet for den slesvig-holstenske skoleforordning af 24. august 1814.

blev den tyske undervisning i de nordslesvigske skoler udvidet, så tysk ikke længere kun var et enkelt skolefag, men et sprog, som kunne benyttes i undervisningen i en række fag. Timetallet var dog endnu i dansk favør: 12 timer tysk mod 20 timer dansk. Men det var helt tydeligt begyndelsen til skolens fortyskning. Lærerne blev nu pålagt at benytte tysk i omgangen med børnene. Ved reskript af 18. december 1888 (gældende fra 1. april 1889) skulle undervisningen i alle fag bortset fra religionsundervisningen foregå på tysk. Snart blev der også mulighed for, at de danske religionstimer kunne erstattes med tyske, da eleverne så kunne slippe med to timer mindre skolegang. Ud over at undervisningen skulle foregå på tysk, blev der lagt et vældigt pres på lærerne fra tilsynsmyndighederne for, at de skulle påvirke eleverne i national henseende. Børnene havde ikke længere mulighed for at få undervisning i deres modersmål, ligesom geografi- og historieundervisningen drejede sig om tyske forhold. Danske privatskoler var heller ikke længere tilladt. Men den danske befolkning i Nordslesvig lod sig ikke kue. Børnene lærte fortsat dansk i hjemmene, og i 1892 dannedes Den nordslesvigske Skoleforening, som fik stor betydning ved at skaffe mulighed for, at et stort antal sønderjyder kunne komme på skoleophold i Danmark.⁶

Det preussiske skoletilsyn var temmelig indviklet, da det havde mange over- og underordnede led.⁷ Øverst var henholdsvis det preussiske kultusministerium i Berlin og regeringen i Slesvig, der havde særlige afdelinger for kirke- og skolevæsen. § 23 i den preussiske forfatning af 1850 fastslog, at alle offentlige og private undervisningsinstitutioner stod under tilsyn af myndigheder, som beskikkedes af staten. Dette blev endnu tydeligere understreget med loven af 11. marts 1872 om skoletilsynet i Preussen, som var et led i Bismarcks kulturkamp mod den katolske kirke.

Den øverste administrative myndighed i Hertugdømmerne var Overpræsidenten i Kiel (fra 1879 i Slesvig),⁸ som førte tilsyn med alle forvaltningsområder, og som på skoleområdet traf afgørelse om oprettelse og udvidelse af skoler og, hvad der havde særlig betydning for de dansksindede, forbud mod skoler. Den statslige kontrol af skolevæsenet udøvedes af to skoleråder, der som generalvisitatorer skulle føre tilsyn med hele skolevæsenet i Slesvig. På det regionale plan skulle det hidtidige faglige skoletilsyn udført af kirkevisitatorerne (provsten og amtmanden) af-

løses af statslige kredsskoleinspektører. Længere sydpå fik provsterne mange steder lov til at fortsætte som kredsskoleinspektører, men nu som statsembedsmænd. I de fire nordslesvigske amter blev der derimod efterhånden udnævnt seks nye inspektører. Den første Kreisschulinspektor, den hidtidige seminarielærer Johannes Peter Christian Petersen, blev udpeget i 1876, og hans distrikt blev i første omgang Aabenraa Amt, men senere overtog han også Sønderborg Amt. I 1877 blev det Tønder tur til at få en kredsskoleinspektør og i 1879 Haderslevs.⁹

Inspektørernes opgaver blev fastlagt i særlige instrukser.¹⁰ Kredsskoleinspektørerne skulle nøje vogte over, at alle skoler og lærere overholdt de gældende skolelove og rettede sig efter de statslige tilsynsmyndigheders bestemmelser. De havde pligt til ved årlige uanmeldte skolebesøg at inspicere lærernes undervisning ved samtlige offentlige og private skoler, og der opregnedes i instruksen en lang række punkter, som inspektøren var forpligtet til at undersøge. Det drejede sig både om undervisningsplanen, skolebøger og andet undervisningsmateriale, skolegangen, bygningsforholdene og skolebiblioteket. Desuden skulle han rådgive lærerne om undervisningsmetoder og specielt være opmærksom på tyskundervisningen de steder, hvor der var dansk skolesprog. Da der fra 1889 ikke længere måtte undervises i dansk, fik inspektørerne også til opgave at observere, om lærerne overholdt forbuddet.

Kredsskoleinspektøren var forpligtet til at føre en udførlig rejsejournal efter et bestemt skema, og han skulle hvert år inden 15. januar indsende en større indberetning i utallige punkter til regeringen i Slesvig. Fra kredsskoleinspektørerne i Tønder og Aabenraa er der bevaret skemaer, der giver et godt indtryk af skoleinspektørernes tilsyn.¹¹ Kredsskoleinspektørerne havde ikke altid et godt ry blandt de nordslesvigske lærere og befolkning. Nogle af dem var fagligt dygtige og havde et rimeligt forhold til de lærere, de skulle kontrollere, men der var andre inspektører, især dem, som ikke kom fra Slesvig, men længere sydfra, der manglede kendskab til og fortrolighed med grænselandets forhold og til elevernes danske kulturbaggrund og sprog. Disse sidste blev i høj grad betragtet som repræsentanter for den preussiske statsmagts forsøg på at knægte danskheden. Ved siden af kredsskoleinspektørerne havde landråderne en vis indflydelse på skolevæsenet i kredsen, især på bygningsforholdene.

De preussiske kredsskoleinspektører var en slags forløbere for de sønderjyske amtsskolekonsulenter. Til venstre L.E.T. Todsén, som var kredsskoleinspektør i Sønderborg 1893-1910. Til højre J.H.C. Schlichting, kredsskoleinspektør i Haderslev 1894-1914. Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

Det lokale tilsyn med skolevæsenet var delt mellem præsten og skolerådet. Sognepræsten havde som lokalinspektør tilsynet med religionsundervisningen. Ifølge forordningen af 12. december 1888 skulle præsten også føre tilsyn med lærerens vandel både i og uden for tjenesten. Det var tydeligt, at præsterne her blev benyttet i den preussiske sprogpoltiks tjeneste. Siden 1872 havde det været den preussiske regering, der udnævnte alle lokalinspektører, som derved blev statstjenestemænd. Dette viste sig med al tydelighed ved, at en række præster blev afsat fra deres stilling som lokalinspektører ved skolevæsenet, og funktionen overført til nabopræster, som var mere loyale over for den preussiske skolepolitik. På en række områder var præsterne lærernes nærmeste foresatte. F.eks. skulle præsten i forbindelse med læreres faste ansættelse udtale sig ret nærgående om lærerens forhold.

Ifølge lov om skolens underhold af 28. juli 1906 blev der indført et slags kommunalt skolestyre. På landet skulle de hidtidige

skoleforstandere, der fungerede som en slags medhjælper for præsten i skolesager, afløses af et skoleråd, der skulle bestå af kommuneforstanderen, en lærer, sognepræsten og to-seks beboere valgt af kommunerådet. Landråden skulle dog godkende valget. Skolerådet skulle bl.a. medvirke ved læreransættelser. Kreds-skoleinspektørerne udpegede tre kandidater blandt ansøgerne, som skolerådet kunne vælge imellem, men her som på andre områder havde regeringen mulighed for at forkaste afgørelsen.

Det preussiske skolevæsen, således som det så ud i 1918, var præget af stærk statslig styring. Der var ikke megen frihed hverken til befolkningen eller til lærerne. Alt skulle godkendes af de statslige myndigheder, og der blev i praksis ført nidkær kontrol. Det største problem set fra dansk side var sprogpolitikken, der forhindrede enhver undervisning i dansk sprog og kultur. På tilsynsområdet havde man i Slesvig som i resten af Preussen gjort op med det gejstlige skoletilsyn. Provsterne var fra 1870'erne og 1880'erne blevet afløst af et fagligt skoletilsyn under ledelse af kredsskoleinspektører. På det lokale plan havde præsterne ganske vist bevaret et vist tilsyn bl.a. med religionsundervisningen, men det skete på statens og ikke kirkens præmisser og på en sådan måde, at mange lærere helst var dette tilsyn foruden. For de sønderjyske og danske aktører, som i 1918-20 skulle lægge rammerne for skoleordningen efter Genforeningen, var spørgsmålet derfor, om man skulle indføre den danske skoleordning på alle områder i Sønderjylland, eller om der var dele af den preussiske skoleordning, som burde bevares i en kortere eller længere tid.

2. Magttomrummet november 1918 - juni 1920

I tiden fra våbenstilstandsdagen den 11. november 1918 og sønderjydernes rejsning af genforeningskravet i oktober-november 1918 og frem til Danmarks formelle overtagelse af suveræniteten den 15. juni 1920 og efterfølgende lov af 9. juli 1920 om indlemmelse af De sønderjyske Landsdele i Kongeriget herskede der administrativt set provisoriske tilstande i det mellem- og nord-slesvigske område.¹² De preussiske myndigheder slappede mere og mere grebet om administrationen, og de nye danske myndigheder var endnu ikke på plads. Overgangstiden trak ud, da man i lang tid ventede på Versaillesfredens udformning og senere

dens ratifikation. Så længe der ikke var afholdt folkeafstemning i 1. og 2. zone, var der heller ingen, der vidste, hvor grænsen ville komme til at ligge.

På den anden side kunne man især på skoleområdet ikke vente på Genforeningen, før man foretog sig noget med hensyn til skolelovgivning og lærerudnævnelse. Allerede under 1. verdenskrig var der opstået store problemer for skolen, da en lang række af lærerne blev indkaldt til fronten. Hertil kom, at mange børn forsømte skolen for at hjælpe til i bedriften, da fædre og tjenestekarle ligeledes var i krig. Da krigen sluttede, vendte man ikke alle steder tilbage til normal undervisning, da en del lærere var faldet i krigen, og da andre lærere, der var tysksindede, foretrak at finde embede længere sydpå, da de havde på fornemmelsen, hvilken vej vinden blæste. Hertil kom, at hverken de sønderjyske ledere eller de danske myndigheder ønskede at stå uforberedte, når de til sin tid skulle overtage skolevæsenet. Man var meget bevidst om, at skolespørgsmålet var et af de mest centrale og ømtålelige områder ved hele genforeningsprocessen. Det var her nationalitetskampen først og fremmest havde hersket i den preussiske tid. Sønderjyderne havde på deres krop følt, hvad et tvangssystem i skolen havde betydet. Dette ønskede man nu ændret. Dansksproget undervisning skulle sættes i centrum, men der skulle også tages hensyn til mindretallet.

Før vi går ind på drøftelserne om et nyt skolevæsen i de genforenede områder, skal vi se på, hvilke aktører der var på banen i overgangsperioden både i Sønderjylland og i Kongeriget.¹³ Først var der de preussiske myndigheder, som fortsatte, indtil »Den Internationale Kommission« ifølge Versaillestraktaten overtog administrationen af de to afstemningsområder den 10. januar 1920. De gamle forvaltningsorganer havde kun indflydelse på skolevæsenets hverdag i overgangsperioden, naturligvis ikke på forhandlingerne om skolevæsenet efter Genforeningen. En undtagelse var dog de lokale skolebestyrelser, som havde indflydelse på lærerspørgsmålet i overgangstiden, f.eks. om antagelse af vikarer fra Danmark. I perioden fra den 10. januar og til den 15. juni 1920 var det i princippet Den Internationale Kommission, der bestemte i Sønderjylland, hvilket bl.a. gav sig udslag i udstedelse af en lang række bekendtgørelser på både dansk og tysk.¹⁴ Kommissionen, der bestod af en repræsentant fra henholdsvis Storbritannien, Frankrig, Norge og Sverige, hav-

de hjemsted i Flensborg. Blandt kommissionens bekendtgørelser, der havde betydning i vores sammenhæng, var ansættelsen af fire nye landråder: P.J. Refshauge i Haderslev, A.V. Karberg i Sønderborg, Kresten Refslund Thomsen i Aabenraa og greve O.D. Schack i Tønder (10. januar 1920), og udskiftningen af borgmesteren i Haderslev (Nicolai Svendsen udnævnes 4. februar 1920) og endelig anordningen af 27. maj 1920 om amtsskolekonsulentembederne. Da det danske militær den 5. maj 1920 besatte første zone, udnævnte regeringen en embedsmand, som dels skulle være kontaktperson til Den Internationale Kommission, dels udføre en del af forvaltningen i det besatte område. Embedet blev benævnt »Administrator for de sønderjydske Landsdele«, og det blev besat med stiftamtmanden i Ringkøbing V.R. Haarløv. Han var også udset til den kommende post som stiftamtmand i Haderslev, og han kunne således som administrator skaffe sig sønderjyske erfaringer.¹⁵

I Danmark havde man også behov for at følge udviklingen i Sønderjylland, men det skulle helst ske lidt i det skjulte. Det var af storpolitiske grunde ikke opportunt at drøfte genforeningsspørgsmålet offentligt hverken på regeringsplan eller i Rigsdagen. Sagen blev klaret ved nedsættelsen af to »sønderjyske udvalg«, som for at skelne dem fra hinanden har fået betegnelserne: »Det sønderjyske Udvalg af 1918«, og »Rigsdagspartiernes sønderjyske Udvalg«. Det førstnævnte blev nedsat af Statsministeriet allerede den 16. december 1918, og det fik bl.a. til formål at besvare spørgsmål fra Nordslesvig om de forestående ændringer i lovgivning og administration. Udvalget blev også benævnt Krieger-udvalget, opkaldt efter formanden kabinetssekretær A. Krieger.¹⁶ I Rigsdagen drøftedes det sønderjyske spørgsmål allerede i 1918 på fællesmøder mellem tingene. I november 1918 nedsatte man efter aftale mellem partierne »Rigsdagspartiernes Politiske Forhandlingsudvalg«, og i april 1919 »Rigsdagspartiernes Sønderjyske Udvalg«, som skulle forberede den nødvendige lovgivning i forbindelse med Genforeningen. Det sidstnævnte udvalg, som afholdt i alt 45 møder i perioden 29. april 1919 – 24. juni 1920, fik også lejlighed til at drøfte den sønderjyske skolelovgivning.¹⁷

En af de store sensationer, der kom overraskende for politikere af alle partier og vel også for de fleste ministre, var optagelsen af H.P. Hanssen i den radikale-socialdemokratiske regering den 25.

Som formand for Den nordslesvigske Skoleforening og for Vælgerforeningens skoleudvalg spillede Hans Jepsen Christensen (1880-1956) en betydelig rolle for indholdet af den sønderjyske skoleordning. Foto: Folketingets Bibliotek og Arkiv.

juni 1919. Hovedformålet med hans »Midlertidige Ministerium for sønderjydske Anliggender« skulle være at forberede en eventuel indlemmelse af dele af Sønderjylland i Danmark. Det skulle overtage »Det sønderjydske Udvalg af 1918«s funktion som forbindelse til de sønderjyske politikere, og det skulle have lejlighed til at udtale sig om den lovgivning om sønderjyske forhold, som blev forberedt gennem fagministerierne. Skønt Det sønderjyske Ministerium ikke selv havde nogen beslutningskompetence, fik det på skoleområdet stor betydning som koordinerende led mellem de sønderjyske politikere og skolefolk og de danske beslutningstagere.¹⁸ Nogenlunde samtidig med udnævnelsen af H. P. Hanssen som minister begyndte det danske undervisningsministerium at beskæftige sig med de sønderjyske skoleforhold. I sommeren 1919 fik 1. departements 1. kontor, som tog

sig af folkeskolen og seminarierne, et nyt opslagsord i journalregistret, nemlig Sønderjylland, hvilket er et godt bevis på, at antallet af sager voksede. I 1920 blev der desuden behov for særlige indgange i registret for hvert af de sønderjyske amter.

Fra den preussiske tid var sønderjyderne vant til selv at tage hånd om egne forhold, bl.a. via de under nationalitetskampen oprettede store foreninger: Vælgerforeningen, Sprogforeningen og Skoleforeningen. Sønderjyderne afventede derfor ikke på skoleområdet ligesom en række andre områder, at kongerigske myndigheder blev enige om, hvilken lovgivning der skulle gælde i overgangstiden og på længere sigt. Allerede den 16. november 1918 nedsatte Den nordslesvigske Vælgerforening et skoleudvalg med gårdejer Hans Jepsen Christensen, Høgsbro, som formand og redaktør Anders Lebeck som sekretær. Forbindelsen til Den nordslesvigske Skoleforening var tydelig, da Jepsen Christensen også var formand for Skoleforeningen og Lebeck kasserer. Det er fra Vælgerforeningens skoleudvalg initiativet til den særlige sønderjyske skoleordning kom, og det er folk som Jepsen Christensen, Lebeck og højskoleforstander Jacob Appel i Askov, der fungerede som rådgiver for skoleudvalget, som fik stor betydning for den kommende lovgivning, endnu før de danske myndigheder var blevet inddraget.

Overgangstiden mellem tysk og dansk styre var præget af usikre økonomiske og sociale forhold.¹⁹ Samfundet skulle omstille sig fra krigsforhold til fredstid. Mange soldater var faldet i krigen, andre vendte hjem som invalider eller med traumatiske oplevelser, hvilket skabte problemer for mange familier. Særligt i byerne var der stor mangel på livsnødvendige varer, eller disse kunne kun skaffes ved smugleri eller sortbørshandel. Store prisstigninger på mange varer, og lønninger, der ikke fulgte med, førte til strejker. Alt dette betød, at den fattigere del af befolkningen, som ikke havde gode forbindelser til forsyninger, ligefrem led nød, og der måtte f.eks. i Haderslev foranstaltes offentlig bespisning. Det kommunale styre brød sammen, og magten blev flere steder i en periode overtaget af soldater- og arbejdsråd. Efterhånden som Genforeningen nærmede sig, opstod der store valutaproblemer, da den tyske mark stadig faldt i værdi i forhold til danske kroner, hvilket betød, at mange mistede store formuer, men også, at folk med gæld i fast ejendom slap af med deres gældsbyrde på en billig måde. Det sidste gik især ud over mange

ældre mennesker. De usikre politiske, økonomiske og sociale forhold indvirkede også på skolegangen og skolevæsenet i øvrigt. Det var derfor af stor betydning, at man hurtigst muligt fik skabt nogle faste rammer for de fremtidige skoleforhold.

3. Den sønderjyske skoleordning bliver til

Vælgerforeningens skoleudvalg mødtes første gang den 28. januar 1919 på Folkehjem i Aabenraa. Allerede inden det konstituerende møde var der skiftet ud blandt de medlemmer, som Vælgerforeningen havde udpeget. På grund af habilitetsproblemer ønskede man ikke de fire udpegede fungerende lærere som medlemmer af Skoleudvalget.²⁰ De blev erstattet af gårdejer Hans Lorenzen i Ballum og redaktør ved dagbladet Modersmaalet i Haderslev Nicolai Svendsen, som begge tidligere havde været lærere, og som derfor kunne tilføre udvalget pædagogisk ekspertise. De tre sidste medlemmer var Johan Andresen, Ullerup, Falle Lildholdt, Løjt kirkeby og Hans Tychsen, Frøslev. Skoleudvalget drøftede på de første tre møder især, hvilke skoleforhold man burde tilbyde det tyske mindretal. Man var stort set enige om, at forholdene skulle være mere liberale, end de forhold preusserne havde budt. Der herskede dog i Skoleudvalget nogen uenighed om, hvorvidt der skulle være obligatorisk danskundervisning i de tysksprogede skoler, og om tysk til gengæld skulle være obligatorisk i de danske skoler.²¹ I disse spørgsmål var formanden Jepsen Christensen blandt de mest liberale.

Et andet vigtigt problem var lærerspørgsmålet. Der manglede mange steder lærere, og genbesættelse af embederne rejste to hovedproblemer. Hvis de ledige poster skulle besættes med folk fra Sønderjylland, var problemet karakteren af deres nationale loyalitetsforhold, og hvis de skulle skaffes fra Kongeriget var spørgsmålet, om ansøgerne herfra var egnede og ikke blot søgte stilling i Sønderjylland, fordi de ikke kunne bruges i Kongeriget. Skoleudvalget indhentede via Skoleforeningens tillidsmænd skematiske oplysninger om alle lærere og lærerinder, der var ansat i Sønderjylland. Med hensyn til folk nordfra blev det aftalt, at alle interesserede kunne skrive til højskoleforstander Jacob Appel i Askov, der fungerede som rådgiver for Skoleudvalget.²² Af andre emner, som Skoleudvalget beskæftigede sig med, var beliggenheden og arten af de højere skoler og sønderjyske seminarier

samt spørgsmålet om eventuel efteruddannelse af de sønderjyske lærere. Disse spørgsmål skal ikke omtales her.

Ifølge Skoleudvalgets forhandlingsprotokol skal vi helt frem til det fjerde møde, som blev afholdt den 5. april 1919 på Askov Højskole under nærværelse af Jacob Appel, før det fremtidige tilsyn med skolevæsenet i Sønderjylland blev drøftet. På dette møde nåede Skoleudvalget efter indgående forhandlinger frem til syv punkter vedrørende skoleforholdene i overgangstiden. Der skulle ifølge punkt 1 oprettes en regeringskommission, som skulle administrere skolevæsenet i overgangstiden, og der skulle »tilforordnes et antal skolekonsulenter, der yder vejledning over for de stedlige skoleforholds ordning«. Så upræcist formuleres det, der senere skulle blive til de sønderjyske amtsskolekonsulentembeder. Punkt 2 drejede sig i nogen grad om, hvem der skulle bestemme over skolen lokalt. Ved Genforeningen skulle alle lærere afskediges som tyske embedsmænd, og de kunne ikke gensejtes som danske embedsmænd, »før administrationen i overensstemmelse med dansk skolelovgivning har indhentet en indstilling fra befolkningen«.

To dage efter dette møde fandt den første koordination sted mellem det sønderjyske skoleudvalg og de kongerigske myndigheder, som snart skulle komme til at være medbestemmende over skolelovgivningen i Sønderjylland. Fire medlemmer af Skoleudvalget tog nemlig fra Askov til København, hvor der den 7. april 1919 blev holdt et møde i Kriegerudvalgets regi. Blandt deltagerne var udover de to udvalgs medlemmer rigsdagsmand H. P. Hanssen, departementscheferne i Undervisningsministeriet Viggo Aagesen og A. P. Weis, statskonsulenten for folkeskolen N. A. Larsen, undervisningsinspektøren for realskolerne F. Rønning og for gymnasieskolerne H. Bertelsen samt Nationalmuseets direktør M. Mackeprang. Udfaldet af dette for den sønderjyske skole vigtige møde kan dels følges i de to udvalgs forhandlingsprotokoller og dels i et brev fra H. Jepsen Christensen til Jacob Appel skrevet få dage efter mødet.²³

Der opnåedes enighed om, at der burde ansættes tre »skoleinspektører« i overgangstiden. Ifølge Skoleudvalgets forhandlingsprotokol skulle deres distrikt være henholdsvis 1) Haderslev Amt, 2) Aabenraa og Sønderborg amter og 3) Tønder Amt. Der synes på mødet at have været nogen diskussion mellem Skoleudvalgets formand H. Jepsen Christensen og H. P. Hanssen om

den statslige indflydelse på skolevæsenet. Jepsen Christensen skrev til Appel, at mødets egentlige resultat var af »afværgende natur over for statens egenmægtige optræden«. H.P. Hanssen havde nemlig spillet ud med, at det ville være hensigtsmæssigt at lade den nu gældende lovgivning bestå i nogen tid efter Genforeningen, da »den giver staten større myndighed end den danske lovgivning«. Dette ville bl.a. være det bedste med hensyn til ansættelse og afskedigelse af lærere. Heroverfor hævdede Jepsen Christensen, at befolkningens vilje mest muligt burde være bestemmende. Det ville ved lærerspørgsmålet være af stor betydning, at det blev befolkningen og ikke regeringen, der kom til at bestemme, og det ville være en stor fordel, hvis reglerne kom til at nærme sig dem, der gjaldt i Danmark. Jepsen Christensen fik sit ønske opfyldt med hensyn til indstillingsretten, som mødet vedtog skulle lægges i kommunerådernes hænder. Om skolelovgivningen i øvrigt vedtog man i enighed, at den nugældende lovgivning (som gik tilbage til 1814-bestemmelserne) skulle forblive i kraft i overgangstiden, og at de senere indførte preussiske bestemmelser kunne ændres ad administrativ vej, således at skoleforholdene kunne nærme sig den danske skoleordning.

I løbet af de næste måneder tog den foreløbige sønderjyske skoleordning form. Den 30. april blev Skoleudvalgets foreløbige betænkning drøftet i Vælgerforeningens bestyrelse og tilsynsråd og hovedsagelig godkendt.²⁴ Den 6. maj blev Skoleudvalgets formand og næstformand H. Jepsen Christensen og Anders Lebeck påny kaldt til møde i Kriegerudvalget i København, og denne gang mødte foruden Undervisningsministeriets ledende embedsmænd samtlige ministre med en enkelt undtagelse, så man kan roligt sige, at den danske regering anså mødet for vigtigt. Departementschef Viggo Aagesen havde udarbejdet et helt skolelovsforslag, der blev benyttet som grundlag for drøftelserne. Ifølge departementschefen havde han ladet to hensyn spille ind: 1) at befolkningen skulle have større indflydelse på skolevæsenet end »heroppe« (altså i Kongeriget), og 2) at også »statsmyndighederne« skulle have en større indflydelse end »den sædvanlige«.²⁵ Man kan tydeligt her spore et kompromis mellem Jepsen Christensens og H.P. Hanssens synspunkter. Derefter reviderede Aagesen sit forslag,²⁶ som blev behandlet af Skoleudvalget den 12. juni på et møde på Højskolehjemmet i Haderslev. Det lykke-

I den sønderjyske skolehistorie både før og efter Genforeningen omtales ofte den preussiske skolelærertype, eller som lærerne fra den tyske tid også blev benævnt: de slesvigske lærere. Deres undervisning var kendetegnet af udenadslære og streng disciplin, men også af store krav til kundskabstilegnelse. Læreren, C.P. Klein, Lebølgård Skole, Tandslæt Sogn, er et eksempel på en sådan slesvigsk lærer, hvad man næsten kan se på hans skikkelse. Klein var lærer i Lebølgård 1862-1902. Museet på Sønderborg Slot.

des ikke udvalget at blive enige om to væsentlige spørgsmål på tilsynsområdet, nemlig om den stedlige skolekommission skulle vælges af kommunalbestyrelsen (sognerådet), eller om den skulle vælges ved direkte valg, og om amtsskolekonsulenterne også skulle føre tilsyn med de private skoler. Da Skoleudvalget var nedsat af Vælgerforeningen, havde denne det afgørende ord. Ved Vælgerforeningens bestyrelses- og tilsynsrådsmøde den 12. juli 1919, hvor også minister H.P. Hanssen var til stede, afgjorde et flertal stridspunkterne. Skolekommissionerne skulle være folkevalgte, og amtsskolekonsulenterne skulle også tage sig af de private skoler.²⁷

Skoleudvalget nåede også frem til den holdning, at alle de hidtidige ansatte lærere i Sønderjylland skulle afskediges, og at de derefter skulle have mulighed for at søge deres egne stillinger, men at de kun kunne beholde disse, hvis de blev indstillet hertil af kommunerådene. Dette synspunkt vakte bange anelser i lærerkredse, og det var hovedgrunden til, at de sønderjyske lærere organiserede sig i en særlig lærerforening. Den 23.-24. juli var en deputation på 11 sønderjyske lærere i København for at forhandle med Det sønderjyske Ministerium og minister H.P. Hanssen om skolespørgsmålet, og de knyttede også kontakt til Danmarks Lærerforenings hovedbestyrelse.²⁸ Derefter tog lærerne hjem igen, og formanden for lærerudvalget, førstelærer Detlef Clausen, Dybbøl, indsendte kort efter lærernes synspunkter i skriftlig form til Det sønderjyske Ministerium. I forbindelse med det første efteruddannelseskursus ved Lærerrhøjskolen for sønderjyske lærere i efteråret 1919 blev lærerudvalget omdannet til »Sønderjysk Lærerforening«, stadig med Detlef Clausen som formand. Foreningens formål var at fremme den sønderjyske skoles og lærerstands krav. Lærerforeningen skulle organiseres i amtskredse, og den skulle fungere, indtil den efter Genforeningen kunne fusionere med Danmarks Lærerforening.²⁹

De sønderjyske læreres hovedinteresse lå naturligvis i spørgsmålet om, hvad der skulle ske med lærerne ved overgangen til dansk styre.³⁰ De krævede, at alle lærere, der ikke havde vist sig »udæskende i politisk henseende«, og som ville opføre sig loyalt over for de nye danske myndigheder, og som ellers er »evnerige lærekræfter«, skulle beholde deres embede. De skulle altså ikke søge deres egne stillinger på ny, men blot over for kaldsmyndighederne erklære, at de ønskede at forblive i embedet. Desuden

havde lærerne ønsker om at få oprettet kurser ved Lærerhøjskolen for sønderjyske lærere.

Lærerne havde også bestemte ønsker til skoletilsynets opbygning, hvilket ikke kan overraske, da det var et afgørende spørgsmål for deres fremtidige virke. De var noget bekymret for at få danske tilstande. De ville nødigt tilbage under gejstligt tilsyn, men ville langt foretrække skolekonsulenter, der havde arbejdet mindst ti år ved en folkeskole. Lærerne ønskede, at skolekonsulenterne hverken skulle være provster eller akademikere, men folk af deres egen midte. Det var vigtigt, at amtsskolekonsulenterne var ubetinget dansksindede, men de måtte for Tønder og Flensborg amters vedkommende (det var endnu ikke afgjort, at Flensborg ikke kom med til Danmark) være det tyske sprog mægtige. De lokale skolekommissioner, som bl.a. ville komme til at beskæftige sig med undervisningsplaner, fagfordeling m.v., måtte ligesom i den preussiske ordning have en lærer som medlem. I Danmark kunne lærerne under ingen omstændigheder blive medlemmer af skolekommissionen. Heller ikke på det punkt ville de sønderjyske lærere have danske tilstande.

I de næste måneder arbejdedes der i Skoleudvalget og i de to ministerier (Undervisningsministeriet og Det sønderjyske Ministerium) med de sidste ændringer i lovforslaget om en »midlertidig ordning af folkeskolens administration i de i Kongeriget indlemmede slesvigske landområder«. Men før man kom så vidt, måtte Skoleudvalget holde flere møder, og dets ledende medlemmer måtte flere gange tage til forhandlinger i København.³¹ Men inden vi skal se nøjere på det udkast, der forelå færdigt i slutningen af oktober 1919, skal vi se på forholdene i Danmark, hvor skolevæsenet og dermed også tilsynsforholdene var genstand for debat i den netop nedsatte store skolekommission.

4. Skoletilsynet i Danmark

I 1918-20 var sønderjydernes blik på mange områder rettet mod nord. Forholdene nord for Kongeåen havde for de dansksindede sønderjyder ikke mindst på skoleområdet stået som det forjættede land. Nu var spørgsmålet imidlertid, om sønderjyderne ville have danske tilstande.

Skoletilsynet i Danmark, som gik tilbage til skoleanordningerne af 29. juli 1814 for henholdsvis landkommunerne og købstæ-

derne, var i høj grad præget af gejstligheden, selv om skoleloven af 8. marts 1856 og kommunallovgivningen af 1837/41 og 1867/68 havde øget de kommunale myndigheders indflydelse.³² Det lokale tilsyn var delt mellem kommunalbestyrelsen (sognerådet på landet og byrådet og dets skoleudvalg i byerne) og skolekommissionen. Kommunalbestyrelsen havde det økonomiske ansvar for skolevæsenet, medens skolekommissionen førte tilsynet med læreren og undervisningen. På landet var præsterne fødte formænd for skolekommissionerne, medens de i byerne var obligatoriske medlemmer. Skolekommissionens øvrige to-fire medlemmer blev valgt af kommunalbestyrelsen, således at der både skulle være medlemmer inden for og uden for det kommunale råd. Lærerne kunne vælges til kommunalbestyrelsen, men ikke til skolekommissionen. På landet omfattede skolekommissionen i reglen et pastorat, men i de tilfælde, hvor der var flere kommuner inden for pastoratet, var der normalt en skolekommission for hver kommune. Sognepræsten var da formand i alle skolekommissionerne.

Det regionale skoletilsyn var overladt til en skoledirektion, som omfattede et provsti. Amtmanden var formand, men det vigtigste medlem var provsten som forretningsfører. Fra 1856 kunne skolerådet vælge et tredje medlem af skoledirektionen. I hver amtsrådsreds fandtes der tillige en amtsskoledirektion, der bestod af alle amtets provstiskoledirektioners medlemmer, og et skoleråd, der i fællesskab bestyrede amtets skolefond. Skolerådet bestod af amtsrådets medlemmer og nogle medlemmer valgt af byrådene. Provstiskoledirektionen var langt det vigtigste organ i det regionale tilsyn, og det var i reglen provsten, der havde den afgørende indflydelse på skolesagerne. Provsterne skulle føre tilsyn med skolevæsenets forhold og flittigt besøge alle provstiets skoler. Skoledirektionen var en vigtig krumtap i hele skolebestyrelsen, da den fungerede som melleminstans mellem de lokale skolemyndigheder og ministeriet. Biskopperne havde også en vis indflydelse på skolevæsenet, da de havde ret og pligt til med mellemrum at visitere alle skoler i stiftet, og de kunne også på anden måde blande sig i skoleforholdene. Det er vigtigt her at gøre opmærksom på, at biskoppernes tilsyn ikke kun gjaldt religionsundervisningen, men skolevæsenet generelt.

En central opgave for tilsynsmyndigheden var lærerudnævnelserne. Efter 1856 var kompetencen til at besætte lærerembeder-

Pastor Plesner
Søren Lyngberg. L. T. Kristensen.
1915

Skolekommissionen

Nord for Kongeåen sad præsten for bordenden i samtlige landsognes skolekommissioner. På billedet ses Buderup-Gravlev Skolekommission (Aalborg Amt) ca. 1915. Formanden er sognepræst Matthæus Plesner. Støvring Kommunes Lokalhistoriske Arkiv.

ne delt mellem de kommunale og gejstlige myndigheder. Kommunalbestyrelsen skulle indstille tre af ansøgerne, blandt hvilke den kaldsberettigede havde frit valg. Bortset fra enkelte specielle embeder, som blev besat af staten (bl.a. overlærerembederne i byerne), havde skoledirektionen og biskoppen delt kaldsmyndigheden mellem sig. Biskoppen kaldte lærerne til de embeder, hvor der tidligere havde været ansat en degn, og skoledirektionen alle øvrige embeder. Hvis kommunalbestyrelsen placerede ukvalificerede blandt de tre indstillede, havde den kaldsberettigede frit valg mellem alle ansøgere. Ministeriet havde normalt ikke noget med ansættelserne at gøre og blev kun indblandet i de tilfælde, hvor alt gik i hårdknude.

Kultusministeriets andet kontor (for det lavere skolevæsen) havde overopsynet med skolevæsenet. Ved ministeriets opdeling i 1916 overgik folkeskoleområdet til Undervisningsministeriets 1. departements første kontor.

Man kan roligt fastslå, at tilsynsspørgsmålet nord for Kongeåen var et omstridt spørgsmål, og at det havde været det længe. Allerede i 1850'erne havde der været røster fremme i skoledebatten om at afvikle eller indskrænke det gejstlige skoletilsyn. Igen i 1870'erne blev der stillet en række forslag om at erstatte provsterne i skoledirektionerne med et mere pædagogisk sagkyndigt tilsyn. Både kultusminister C.C. Hall og J.C.H. Fischer forelagde flere gange skolereformforslag i Rigsdagen, der indskrænkede det gejstlige tilsyn væsentligt. Bl.a. var de to ministre villige til at opgive præsternes fødte formandskab af skolekommissionerne og til at udskifte provsterne i skoledirektionerne med et antal skoleinspektører udnævnt af staten. Det gejstlige tilsyn skulle derefter i det væsentlige kun omfatte religionsundervisningen. Af flere grunde strandede disse forslag.³³ Den væsentligste årsag var politisk. Regeringen kunne ikke nå til enighed med venstregrupperne om skolelovgivningen; f.eks. var der strid om, »skoleinspektørerne« skulle være statsudpegede eller folkevalgte. Regeringen ønskede ikke i en periode, der var præget af den politiske forfatningskamp, at opgive kontrollen med et kommunalt styret skolevæsen.

Men der var også andre grunde. Der var i mange kredse modstand mod, at forholdet mellem skole og kirke skulle kappes over, da man frygtede, at det på længere sigt ville betyde en adskillelse mellem stat og kirke. Hertil kom, at skolelærerne ofte også var kirkesangere og kirkebylærere, og at der var en nær sammenhæng mellem undervisningen i skolen og konfirmationsforberedelsen. Selv om mange lærere følte, at det gejstlige skoletilsyn var snærende, så foretrak mange af dem dette frem for et tilsyn, der lå i lokalbefolkningens hænder. Især lærerne på landet var bange for, at sognerådene ville spare på lærerløn og bygningsforhold, når der ikke var et gejstligt tilsyn til at holde dem i ørerne. Desuden frygtede lærerne, at der i forbindelse med ansættelser udelukkende ville blive taget økonomiske og ikke faglige hensyn. Der var endnu en grund til, at Danmark i det 19. århundrede ikke fik fagkyndige skoleinspektører i det regionale skoletilsyn, hvilket man ellers fik i de fleste andre europæiske

lande, og det var økonomisk. I debatten opregnedes det gang på gang, at ansættelse af heltids skoleinspektører ville koste en betragtelig sum. Og dette skulle sættes op imod, at provsterne havde man gratis. Deres tilsynsvirksomhed kostede kun et beløb til dækning af rejseudgifter.

Men kravet om reformer kunne ikke standses. Med skolelovene af 1899 og 1904 skete der mindre ændringer i skoletilsynet. Sognerådene fik mulighed for at vælge lidt flere medlemmer til skolekommissionerne udover præsten. Der blev i ministeriet oprettet en honorarlønnet stilling som »konsulent i sager vedrørende folkeskolen«, og endelig fik lærerne for første gang mulighed for at få en smule indflydelse på skolevæsenets forhold, bl.a. gennem oprettelsen af lærerråd ved de købstadsordnede skoler. Kravet om større ændringer blev til stadighed stillet på møder og i tidsskrifter. I 1909 nedsatte Kultusministeriet derfor en kommission, der skulle drøfte og eventuelt stille forslag om en omordning af folkeskolens tilsyn og styrelse. Af kommissoriet fremgik det, at kommissionen både skulle tage stilling til skolekommissionernes sammensætning, valg og myndighed, skoledirektionernes sammensætning og myndighedsområde samt til, hvordan forholdet mellem folkekirke og folkeskole kunne opretholdes, når det gejstlige skoletilsyn blev beskåret.

Der var i kommissionen generel enighed om, at skolelovgivningen, der hovedsagelig byggede på bestemmelserne fra 1814, ikke var tidssvarende. Der var tre formål, som man skulle holde sig for øje ved en reform. For det første ønskede man at øge interessen for skolen og dens opgaver hos befolkningen og især hos forældrene. For det andet skulle der i tilsynet skaffes større plads for pædagogisk sagkyndig rådgivning og vejledning både med hensyn til lærerne og skolemyndighederne. Og endelig for det tredje, så ønskede man med denne reform ikke helt at overskære det århundredlange bånd mellem skole og kirke.

Et stort flertal af tilsynskommissionens medlemmer ville opheve præsternes formandskab i skolekommissionen, men ikke deres medlemskab. Skolekommissionens øvrige medlemmer skulle vælges direkte af beboerne. Desuden skulle skolekommissionen have større indflydelse på bekostning af kommunalbestyrelsen. For at øge forældrenes interesse for skolen skulle der være mulighed for at oprette skolenævn for den enkelte skole, hvis der var den fornødne interesse herfor. Det var en »selvfølge«, at

provsternes tilsyn ikke kunne opretholdes, men måtte erstattes af et tilsyn af skolens egne mænd. Skoledirektionerne skulle bestå af amtmanden, tre medlemmer valgt af skolerådet samt af en amtsskolekonsulent, som skulle overtage provstens hidtidige hverv som forretningsfører. Et mindretal ønskede, at amtsskolekonsulenterne ikke skulle være medlemmer af skoledirektionerne, og at de ikke skulle være embedsmænd, men blot ansættes på åremål. Biskopperne skulle ikke længere have del i skoletilsynet og i kaldsretten til lærerembeder, men de skulle ved kirkevisitationerne have ret til at indkalde skolebørnene til at møde i kirken.³⁴ På en række punkter lignede tilsynskommissionens forslag bestemmelserne i den foreløbige sønderjyske skolelov fra 1920.

Kommissionens forslag blev grundlag for de to forslag, som kultusminister Jacob Appel forelagde i Folketinget i december 1911 og i Landstinget i oktober 1912.³⁵ Der var dog den væsentlige forskel, at provsterne i disse forslag bevarede deres plads i skoledirektionerne. Ganske vist skulle der i hvert skoledirektionsdistrikt beskikkes en »fast ansat lærer eller lærerinde til som skoledirektionens tilforordnede konsulent at bistå direktionen ved behandlingen af forefaldende skolespørgsmål«, men konsulentens funktion var beskåret i forhold til, hvad Kommissionen af 1909 havde foreslået. Kultusminister Appels tilsynsforslag blev ikke vedtaget, så Danmark fik heller ikke i denne omgang sine amtsskolekonsulenter.

I 1919 blev diskussionen om skoletilsynet genoptaget i forbindelse med forhandlingerne i Den store Skolekommission, som blev nedsat ved lov af 21. februar 1919. Kommissionen skulle drøfte det samlede skolevæsens forhold både pædagogisk, økonomisk og administrativt.³⁶ Flertallet af kommissionens medlemmer støttede afskaffelsen af det gejstlige tilsyn, selv om der var nogle, der ikke ønskede helt at opgive det. Lærernes repræsentant, bladet »Folkeskolens« redaktør N.P.L. Kjærgaard, Korsør, fandt således, at udviklingen var løbet fra præsternes og provsternes tilsyn, som ikke mere var særligt inciterende. Skoletilsynet skulle være fagligt og repræsentere sagkundskaben. Kjærgaard var ikke bange for, at et tilsyn ved amtsskolekonsulenter skulle blive for ensartet efter preussisk mønster, og han henviste til, at han flere gange havde været med på inspektionsbesøg i Sverige, hvor systemet fungerede fortræffeligt. Inspektøren blev

*Professor i kirkehistorie og konservativ politiker J. Oskar Andersen (1866-1959) kæmpede i Den store Skolekommission for at bevare det gejstlige skoletilsyn.
Foto: Folketingets Bibliotek og Arkiv.*

modtaget som en god ven og kollega, og besøget var i det hele en festdag for lærer og børn. Højskoleforstander Jacob Appel var nu villig til at foreslå ændringer i skoletilsynet, der var mere vidtgående, end dem han som minister fremsatte i Rigsdagen i 1911-12. Forslagene dengang havde været præget af »sparekommissionen«. Appel ville nu helt droppe provsterne, selv om amtsskolekonsulenter ville blive dyrere. I det lokale tilsyn ønskede han, at der tages hensyn til hjemmene, og derfor måtte sognepresterne falde som obligatoriske medlemmer af skolekommissionen.³⁷

Den konservative folketingsmand, professor J. Oskar Andersen foreslog, at departementschef i Undervisningsministeriet V. Aagesen blev indkaldt til at deltage i forhandlingerne i kommissionen. Dette skyldtes utvivlsomt, at Oskar Andersen kendte departementschefens synspunkter om det gejstlige tilsyn, som lå på linje med hans egne. Aagesens hovedsynspunkt var, at administrationen af skolevæsenet var en statsopgave, som delvis kunne delegeres til lokale skolemyndigheder under kontrol. Befolkningens interesse for skolen burde styrkes ved at indføre direkte

valg til skolekommissionen, der samtidig burde have større magt på bekostning af kommunalbestyrelsen. Dog ville Aagesen stadig have præsten med. På det regionale plan ville han styrke skoledirektionerne ved at ansætte en amtsprovst, der udelukkende skulle hellige sig tilsynsarbejdet i skole og kirke, og som derfor kunne udvælges efter egnethed herfor. Til skoledirektionen kunne der så knyttes en sekretær, en medhjælper, som skulle være en faguddannet kyndig skolemand, som bl.a. kunne hjælpe amtsprovsten med at besøge skolerne. Administrationshistorisk set er det interessant, at en topembedsmand fremsætter egne synspunkter, som afviger væsentligt fra det, som kommissionens flertal mente, nemlig, at det gejstlige tilsyns dage var ved at være talte.

I forhold til den sønderjyske skolelovgivning, hvor departementschef Aagesen som nævnt spillede en hovedrolle i forhandlingerne, er det interessant her at konstatere, at departementschefen i skolekommissionen fremsatte personlige synspunkter, der afveg fra, hvad der blev de sejrende i den sønderjyske skoleordning. Den store Skolekommission fik ikke i første omgang direkte indflydelse på den sønderjyske skolelovgivning. Ganske vist fik kommissionen på sit møde den 20. juni 1919 af højskoleforstander Jacob Appel en redegørelse for den preussiske skoleordning i Sønderjylland,³⁸ men den kommende skoleordning blev ikke drøftet. Lærer Kjærgaard fremhævede dog, at end ikke i Preussen havde det faglige tilsyn fået nogen særlig bureaukratisk karakter, så der var ingen grund til at frygte, at dette ville ske i Danmark. Der blev kort diskuteret, om de sønderjyske elevers kundskabsmæssige niveau var i orden. Appel mente, at realia og kundskabsfagene var i orden, men at elevernes horisont var stærkt begrænset, specielt i historie, hvor al tid var gået med at indprente de preussiske kongers betydning. Den store Skolekommission tog ikke senere den sønderjyske skoleordning op til særskilt behandling,³⁹ selv om Hans Jepsen Christensen fra sommeren 1920 deltog i møderne som særlig sønderjysk sagkyndig.

5. Den foreløbige sønderjyske skoleordning

I slutningen af oktober 1919 forelå der et fuldt færdigt forslag til lov om »nogle bestemmelser med hensyn til en midlertidig ordning af folkeskolens administration i de i Kongeriget indlem-

mede slesvigske landområder«.40 Forslaget bestod af i alt 24 paragraffer og var forsynet med forklarende bemærkninger. Hensigten havde været at holde sig tæt op ad den danske skolelovgivning. Men det havde ikke været muligt på alle punkter at indføre den nugældende danske skolelovgivning. For det første ønskede man ikke større brud med den bestående ordning end nødvendigt. Det ville skabe vanskeligheder og usikkerhed, hvis man på visse områder indførte bestemmelser, der ikke var ønsket af befolkningen. For det andet måtte man indrømme, at den tyske folkeskole »i teknisk henseende af mange ansees for at frembyde visse fortrin«. Endelig var det rimeligt at tage noget hensyn til, »at man sikkert herhjemme indenfor en nærmere fremtid står over for en omdannelse af vor folkeskoles styrelse og organisation«, og at det derfor ikke vil findes urimeligt, at man på enkelte punkter foreslår »en ordning, som må anses for mere tidssvarende«.

I bemærkningerne henvises der udtrykkeligt til, at lovforslaget var blevet til efter samråd med Vælgerforeningens skoleudvalg, og at Vælgerforeningen selv i alt væsentligt havde tiltrådt både forslagens hovedlinjer og enkelte bestemmelser. Den bløde overgang til den danske skolelovgivning kom til udtryk i lovforslagets § 1, hvori det fastsloges, at de før Genforeningen gældende love og bestemmelser skulle opretholdes indtil videre, med mindre der udtrykkeligt blev givet bestemmelse om, at de var ændret.

De helt store afvigelser fra dansk skolelovgivning fandtes i bestemmelserne om skoletilsynet. På det lokale tilsyns område havde den sønderjyske befolkning et udtrykt ønske om at få en afgørende medbestemmelsesret, hvilket ikke var tilfældet under det tyske styre, da folkeskolen her blev betragtet som en stats-skole »i den forstand, at den endelige afgørelse af alle vigtigere spørgsmål har ligget i regeringspræsidentens hånd, medens de lokale skolemyndigheders medbestemmelsesret i virkeligheden har været af meget ringe betydning«. Hertil kom, at disse myndigheder (bl.a. »Schulvorstände« og »Schuldeputationen«) havde et stort islæt af regeringsudpegede medlemmer.

Ifølge lovforslaget skulle den økonomiske bestyrelse af de sønderjyske kommuners skolevæsen udøves af kommunalbestyrelsen. Det vil sige sognerådet på landet og byrådet i flækker og købstæder. Skolelovsforslaget skulle nemlig både gælde land-

kommuner, flækker og købstæder. Det »nærmere tilsyn« med den offentlige skole og dens undervisning og med privatundervisningen skulle besørges af en skolekommission. Den skulle bestå af fem medlemmer, som alle skulle vælges ved forholdstalsvalg af dem, der havde valget ved de kommunale valg. Der blev således hverken plads til sognepræsten eller til kommunalbestyrelsesmedlemmer, med mindre disse blev valgt. Som i Danmark kunne lærerne ikke vælges. Skolekommissionen skulle selv vælge sin formand og fordele forretningerne mellem sig. Hvis der var flere kommuner inden for skoledistriktet, skulle der oprettes en fælles skolekommission for de pågældende kommuner. Skolekommissionen fik tillagt noget større kompetence end i Danmark på bekostning af kommunalbestyrelsen. De to organer blev valgt af samme vælgerkorps, men man måtte forvente, at skolekommissionens medlemmer, der var valgt specielt med henblik på skolen, havde den største interesse for skolevæsenet. En øget indflydelse ville derfor være med til at skabe interesse og vække ansvarsfølelse hos befolkningen over for skolens anliggender. Skolekommissionen blev tillagt den vigtige indstillingsret til lærerstillinger, en funktion, der i Danmark lå hos kommunalbestyrelsen.

Det regionale skoletilsyn, eller som det i forslaget efter den hidtidige preussiske inddeling blev benævnt »folkeskolens kredsstyrelse og kredstilsyn«, skulle bestå af et skoleråd og en skoledirektion for hver amtsrådsreds. Skolerådet skulle bestå af amtmanden som formand, fem medlemmer valgt af amtsrådet og af købstædernes (flækkernes) kommunalbestyrelser, og af amtsskolekonsulenten. Skolerådet, der ligesom i Danmark skulle bestyre amtets skolefond, overtog også de funktioner, der nord for Kongeåen var tillagt den særlige amtsskoledirektion. I Sønderjylland gav det ikke meget mening at oprette en særlig amtsskoledirektion til sammen med skolerådet at administrere skolefondet, da den almindelige skoledirektion også kom til at omfatte hele amtsråds kredsen og ikke kun provstiet. Herved undgik man det udviklede bureaukratiske dobbeltsystem, som karakteriserede skolerådets virksomhed i Kongeriget.

Skoledirektionen skulle ifølge lovforslagets § 12 bestå af amtmanden som formand, et medlem valgt af skolerådet i eller uden for dets midte samt af amtsskolekonsulenten. Den skulle stort set have den samme myndighed og kompetence som provstiskoledi-

rektionen havde i den danske lovgivning, dvs. udgøre krumtap-
pen i skoletilsynet som mellemed mellem de lokale skolemyn-
digheder og Undervisningsministeriet. Ved ansættelser af lærere
fik skoledirektionen tillagt kaldsretten til alle embeder, der ikke
besattes af kongen. Hvilket vil sige, at direktionen skulle vælge
mellem tre kandidater, som skolekommissionen indstillede. Dog
skulle alle ansættelser indtil videre godkendes af Undervis-
ningsministeriet. Dette var en ekstra kontrol med, at det blev de
»rigtige« lærere, der blev ansat i Sønderjylland i overgangstiden.
Den ekstra ventil var bl.a. sat ind i lovforslaget efter sønder-
jysk ønske. Derimod fik biskoppen ikke del i kaldsretten. Bisper-
ne fik kun tillagt en meget beskedent plads i skolen. De fik hver-
ken del i det generelle skoletilsyn, som de havde i Danmark, eller
en egentlig tilsynsmyndighed med religionsundervisningen, som
Konsistoriet havde i den tyske tid. Men de fik dog mulighed for
at følge med i skolens udvikling, da de fik ret til at besøge sko-
lerne og gøre sig bekendt med skolernes standpunkter i religion,
og de kunne efter bekendtgørelse fra læreren i forvejen samle de
ældste klassers børn enten i skolen eller i kirken til samtale om
den kristelige børnelærdom.

Den største nyskabelse i forslaget var ansættelsen af et antal
amtsskolekonsulenter, som både skulle være medlemmer af og
forretningsførere for skoledirektionerne. De skulle træde i stedet
for de hidtidige kredsskoleinspektører, og de skulle i første om-
gang ansættes ved konstitution. Men da det var af største betyd-
ning at få disse »vigtige embeder« besat med »fremragende dyg-
tige og praktiske skolemænd«, skulle de aflønnes rundhåndet,
således at f.eks. også overlærere i byerne kunne se deres interes-
se i at søge embederne.

Udover hvervet som medlem af skolerådet og forretningsfø-
rende medlem af skoledirektionen pålagde lovforslaget amtssko-
lekonsulenterne en række opgaver. De skulle »jævnlig« på skole-
direktionens vegne besøge de offentlige skoler i amtsråds kredsen
og »øve et kontrollerende og vejledende tilsyn med undervis-
ningen i samtlige fag og med skolens forhold i det hele«. Kom-
munalbestyrelsen kunne tilkalde konsulenten, og han var da
pligtig til at møde op i skolerne og give de stedlige skolemyndig-
heder »vejledende råd med hensyn til deres skolevæsens ad-
ministration og orden, særlig ved overgangen fra tysk til dansk
skole«. Konsulenten skulle også føre tilsyn med de private sko-

ler. Dette gjaldt dog ikke de skoler, der havde ret til at afholde mellemskole- og realeksamen, da disse skoler var underlagt et særligt tilsyn ved en undervisningsinspektør. Amtsskolekonsulenten skulle også udarbejde årlige beretninger over afholdte skolebesøg og over skolevæsenets tilstand og fremgang i hans distrikt. Disse beretninger skulle sendes via skoledirektionen til Undervisningsministeriet. Ministeriet kunne også i særlige situationer forlange, at amtsskolekonsulenten indsendte oplysninger og meddelelser om skoleforhold. Endelig fik amtsskolekonsulenten til opgave at arrangere instruktionskurser for lærere og lærerinder, til hvis afholdelse der blev givet statslige tilskud. Desuden kunne amtsskolekonsulenten blive inddraget, når skolekommissionen skulle tage stilling til, hvilke undervisningsmidler en skole skulle benytte. Alle disse funktioner vil blive taget op i kapitel III.

Undervisningsministeriet var klar over, at der forestod en stor opgave med at få det sønderjyske skolevæsen integreret med det danske, så lovforslaget opererede med en særlig stilling som midlertidig skoledirektør for De sønderjyske Landsdele, der skulle tillægges et årligt honorar på 6.000 kr. Skoledirektørens opgave var først og fremmest at virke for gennemførelsen af en »forsvarlig ordning af folkeskolen i de forskellige dele af de indlemmede distrikter«, og han skulle i denne forbindelse vejlede både amtsskolekonsulenterne og de stedlige skolemyndigheder.

Til den særlige sønderjyske skoleordning hørte også specielle regler om undervisnings sproget. Det blev udtrykkeligt fastslået, at de forhadte preussiske sprogreskripter af 4. september 1871, 9. marts 1878 og 18. december 1888 ved overtagelsen øjeblikkeligt skulle sættes ud af kraft, og at undervisnings sproget på landet og i flækkerne skulle rette sig efter folkesproget. I kommuner, hvor folkesproget var dansk (og tilsvarende med omvendt fortegn, hvor det var tysk), kunne 10 % af skolekommunens vælge-

Paragrafferne i den sønderjyske skoleordning blev til i et samspil mellem Vælgerforeningens skoleudvalg og Undervisningsministeriets embedsmænd. Her er gengivet første side af et af de utallige udkast med rettelsel fra ministeriets sagsbehandling. Det kan ikke undre, at departementschef V. Aagesen den 8. september 1919 bad om et nyt renskrift. De mange rettelsel var temmelig uoverskuelige. Endnu tales der om »de indlemmede slesvigske landområder«. Først i februar 1920 ændres områdets betegnelse til »de sønderjyske landsdele«. RA. Undervisningsministeriet. 1. Departement. Journalsag 2433/1938.

Udkast

My Komplette indbuds svar
indbuds $\frac{8}{7} 19$

V. Meyer
Departementschef

Forslag til Lov

om

nogle Bestemmelser med Hensyn til en midlertidig Ordning
af Folkeskolens Administration i de i Kongeriget indlemmede
slesvigske Landomraader.

§ 1.

De i Overtagelsesøjeblikket for de slesvigske Landomraader, der indlemmes i Kongeriget Danmark, gældende Love og andre Bestemmelser vedrørende Folkeskolevæsenet opretholdes indtil videre, forsaavidt ikke andet udtrykkelig er bestemt i nærværende Lov, eller deres Ophævelse er en Følge af de i nærværende Lov indeholdte Bestemmelser. Dog kan Undervisningsministeren efter Forhandling med det af den nordslesvigske Vælgerforening nedsatte Skoleudvalg, der forventes opretholdt, indtil den almindelige danske Skolelovgivning er gennemført i Sønderjylland, træffe saadanne Ændringer i de i Overtagelsesøjeblikket gældende, ved Lov eller ad administrativ Vej givne Bestemmelser, som maatte skønnes nødvendige eller ønskelige.

L. at være

I. Folkeskolens Styrelse og Tilsyn indenfor de enkelte Kommuner.

§ 2.

Den umiddelbare Ledelse af og Tilsynet med en Kommunes Skolevæsen udøves af vedkommende Kommunalbestyrelse. De i Henhold til Lov af 28. Juli 1906 i Landkommunerne valgte Skoleraad (Schulvorstande) og i Købstederne valgte Skoleudvalg (Schuldeputationen) ophæves fra og med Overtagelsesdagen.

rørt
Ld

Til at føre et nærmere Tilsyn med Skoler og Undervisning af ~~den~~ ^{den offentlige} Afholdelsen af halvårlige Examen ~~for de enkelte kommuner~~ ^{af den offentlige} ~~afholdelsen~~ ^{af} Forslag til Kommunens Skole- og Undervisningsplaner og med Ordningen iøvrigt af Kommunens Skoleforhold, samt til at føre Tilsyn med den i Kommunen værende Privatundervisning i Hjem og Skoler, nedsætter Kommunalbestyrelsen et Skoleudvalg, bestaaende af 5-5 inden- eller udenfor dens Midte, for et Tidsrum af 3 (4) Aar efter ~~Kommune~~ ^{Kommune} for Forholdstalsvalg valgte Medlemmer.

Forslag som med den i Kommunens nævnte Privatundervisning i Skoler og Hjem samt bestaaende af 5 Medlemmer, som vælges af kommunen, selv i enkelte tilfælde af Kommunalbestyrelsen

re forlange gennemført en afstemning om, der skulle etableres en særlig undervisning med tysk (henholdsvis dansk) som undervisningssprog. Hvis 20 % stemte for en sådan undervisning, og disse repræsenterede et børnetal på mindst 10, skulle undervisningen gennemføres. I købstæderne skulle der oprettes to afdelinger af folkeskolen med henholdsvis dansk og tysk undervisningssprog. Desuden indeholdt lovforslaget regler om henholdsvis danskundervisning på den tysksprogede afdeling og tyskundervisning på den dansksprogede afdeling.

Lovforslaget om den sønderjyske skoleordning blev forelagt »Rigsdagspartiernes sønderjyske Udvalg« og behandlet på udvalgets 16. møde den 20. november 1919. Forslaget blev gennemgående pænt modtaget. Socialdemokratiets ordfører K.K. Steincke ankede dog over amtsskolekonsulenternes store lønninger. Provsterne fik kun 400 kr.⁴¹ Vælgerforeningens skoleudvalg havde ønsket en tilføjelse til lovforslagets § 1 om, at Skoleudvalget til enhver tid måtte være berettiget til over for ministeriet og skolemyndighederne at fremsætte forslag til ændringer i administrationen og skolevæsenets midlertidige ordning i overgangstiden i det hele. Da dette ikke blev imødekommet, anmodede Skoleudvalget om, at ministeriet alligevel ville tage udvalget med på råd i de nævnte anliggender og nævnte specielt udnævnelsen af amtsskolekonsulenterne som et af de områder, udvalget gerne ville have indflydelse på.⁴²

Lovforslaget fra efteråret 1919 blev stort set gennemført uden ændringer i den endelige lov fra sommeren 1920. Udpegelsen af skoledirektør og amtsskolekonsulenter var endog gennemført flere måneder før lovens udstedelse den 30. juni 1920. Normal dansk forvaltningsprocedure blev langt fra benyttet. Tidspunktet for Genforeningen og den endelige samlede udformning af den sønderjyske lovgivning blev forsinket, og det kom til at haste meget med offentliggørelsen af skolelovgivningen, fordi alle lærerembeder skulle genbesættes, og fordi man helst skulle i gang med normal undervisning efter sommerferien 1920. Bestemmelserne om den midlertidige ordning af folkeskolens administration i Sønderjylland blev udstedt som kgl. anordning den 17. juni 1920 og straks offentliggjort i Sønderjylland i en kundgørelse fra Administrator de for sønderjyske Landsdele.⁴³ Dette skete, endnu før lovforslaget blev forelagt Rigsdagen, hvilket først skete den 23. juni.⁴⁴

Verordning betreffende die den Amtsшколкonsulenten in den nordschleswigschen Landestheilen während der Besetzung durch Dänemark erteilte Amtsgehalt.

Die Amtsskolkonsulenten haben jeder in seinem Verwaltungsbezirk die Amtsgeschäfte vorzunehmen, die bisher, hinsichtlich der Volksschule, den Kreisшколкinspektoren oblagen.

Die Amtsskolkonsulenten sollen also namentlich die Überwachende und leitende Aufsicht bezüglich des Unterrichts in den öffentlichen Volksschulen des Schulraatsbezirks, sowie bezüglich der privaten nicht examensberechtigten Schulen und bezüglich aller Verhältnisse in diesen Schulen überhaupt führen.

Zu diesem Zwecke sollen sie häufig die Schulen besuchen und sind berechtigt, von den lokalen Schulbehörden alle nötigen Aufklärungen zu verlangen.

Daneben unterstützen die Konsulenten die lokalen Schulbehörden nach der Wiedervereinigung bei der Entwicklung des Schulwesens und bei der Zurückführung des Ueberganges unter hänische Schulgesetzgebung, und mit der Annahme von einstweiligen Vikaren in den ledigen Lehrstellen nach Rücksprache mit dem Schuldirektor.

Flensborg, den 27. Mai 1920.

C. Brudenell-Bruce.

B. Gaarlv.

Anordning angaaende den Amtsskolekonsulenterne i de sønderjydske Landdele under danske Besættelse af Danmark tillagt Embedsmyndighed.

Det paahviler Amtsskolekonsulenterne hver for sit Omraade, at varetage de Embedsforretninger, der hidtil for Folkeskolens Vedkommende har paahvillet Kredsskoleinspektorerne.

Amtsskolekonsulenterne skal saerledes navnlig føre det kontrollerende og vejledende Tilsyn med Undervisningen i Skoleaabskolens offentlige Folkeskole samt med de private ikke-examensberettigede Skoler og med samtlige danske Skolers Forhold i det hele.

I dette Øjemed skal de hyppigt besøge Skolerne og er berettigede til fra de lokale Skolemyndigheder at forlange alle fornødne Oplysninger.

Med Støden heraf bistaar Konsulenterne de lokale Skolemyndigheder med Skolebaserets Udbildning og Tilrettelægning til Overgang under dansk Lovgivning efter Genforeningen og med Antagelse af midlertidige Vikarer i ledige Lærereembeder efter Samraad med Skoleinspektoren.

Flensborg, den 27. Maj 1920.

C. Brudenell-Bruce.

B. Gaarlv.

Cirkulæret fra Administrator for de sønderjyske Landsdele af 27. maj 1920, som gengav en anordning fra Den Internationale Kommission, viser, at amtsskolekonsulenterne blev betragtet som direkte arvtagere af de preussiske kredsskoleinspektører.

6. Forsøgsmarken etableret

Den sønderjyske skole fik hermed en skoleordning, der var på forkant med udviklingen nord for Kongeåen. Der var mange grunde til, at man ikke blot indførte den danske skoleordning og nøjedes med særbestemmelser om det tyske mindretals skolevæsen. Den ene grund var den, som man ikke skjulte i bemærkningerne til lovforslaget, at den tyske skoleordning på nogle punkter blev anset for at være bedre end den danske. Man havde længe haft det faglige tilsyn ved kredsskolekonsulenter (amtskolekonsulenter), som man i snart 70 år havde kæmpet for at få indført i Danmark. Senest havde Tilsynskommissionen 1909-11 gået ind for at ændre skoletilsynet i denne retning, og samtidig med forhandlingerne om det sønderjyske skolevæsen gik flertallet i Den store Skolekommission ind for at erstatte provsternes

tilsyn med amtsskolekonsulenter. Det ville da have været en zig-zag løsning først at indføre det gejstlige skoletilsyn i Sønderjylland og derefter i løbet af kort tid genindføre en ordning med valgte skolekommissioner og med amtsskolekonsulenter i det regionale tilsyn. Det var langt mere oplagt at indføre amtsskolekonsulenter i Sønderjylland og afprøve disse i en periode og så derefter at overføre ordningen til resten af landet. Sønderjylland skulle med andre ord være en administrativ forsøgsmark. At prøveperioden skulle komme til at vare i flere årtier, var der vist ingen, der drømte om i 1920.

Men der var naturligvis også »sønderjyske grunde« til ikke at indføre det gejstlige tilsyn i 1920. Man havde ikke ubetinget tiltro til gejstlighedens nationale loyalitetsforhold, så man turde betro dem et så vigtigt område som skolevæsenet. Præsterne havde før 1920 kun haft to muligheder: enten at fremtræde som aktive tysksindede eller forholde sig nationalt neutralt. Den første gruppe måtte tage deres afsked ved Genforeningen. Mange præster fra anden gruppe blev i deres embede, efter at en afstemning blandt menigheden havde godkendt dette. En del af disse præster var ikke fuldblods dansksindede, og det havde været uheldigt, hvis de skulle fungere som skolekommissionsformænd. En anden mulighed havde været, at mange flere præster, end tilfældet blev,⁴⁵ havde måttet forlade deres embeder, hvilket utvivlsomt ville have skabt bitterhed og øget de nationale modsætninger.

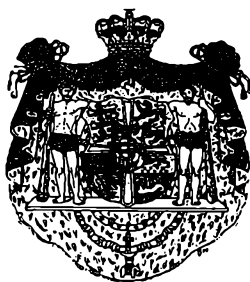
Derimod blev de højere gejstlige embeder genbesat med folk nordfra. Biskoppen i Ribe, G. Koch, blev konstitueret som biskop i Sønderjylland, indtil stiftsgrænserne i 1922 blev fastlagt og Sønderjylland opdelt på langs, således at den vestlige del blev lagt til Ribe Stift og den østlige del til et nyoprettet Haderslev Stift, som også omfattede kongerigske områder næsten helt til Horsens. Herved undgik man, at der blev dannet en særlig sønderjysk kirke. De fem provsteembeder blev alle besat med erfarne præster fra Kongeriget, hvoraf de fleste havde været provster i forvejen.⁴⁶ Hvis man havde valgt de nye provster som forretningsførere i skoledirektionerne, havde problemet således ikke været deres nationale loyalitet, men at de ikke havde haft kendskab til sønderjyske forhold. Det havde to af amtsskolekonsulenterne ganske vist heller ikke, men de havde i modsætning til provsterne al deres tid til at sætte sig ind i skoleforholdene.

LOV

om

nogle Bestemmelser med Hensyn til
en midlertidig Ordning af Folkeskolens
Administration i de sønderjydske Landsdele.

Amalienborg, den 30te Juni 1920.

København.

Trykt hos J. H. Schultz A/s.

1920.

Lov af 30. juni 1920. Forsiden af lovens originaltryk.

Blandt tilhængerne af et nyt skoletilsyn i Kongeriget var der en række kredse, som ønskede, at kirken skulle have mindre magt i samfundet. Det var ikke sådanne tanker, der lå bag tilblivelsen af den sønderjyske skoleordning. Det lå formanden for Det nordslesvigske Skoleudvalg, H. Jepsen Christensen, på sinde, da han 22 år senere så tilbage på tilblivelsen af den sønderjyske skoleordning, at gøre opmærksom på, at Skoleudvalgets politik på ingen måde havde været kirkefjendsk. Derimod gjorde han opmærksom på, at den sønderjyske befolkning efter den lange tid under tysk herredømme havde fået nok af, at embedsmænd bestemte over befolkningens åndelige liv i kirke og skole.⁴⁷ Desuden henviste han til, at det gejstlige tilsyn ikke var helt afskaffet, da biskoppen havde bevaret retten til at besøge skolerne, og at det stod befolkningen frit for at indvælge præster i skolekommissionerne og provster i skolerådene og i skoledirektionerne.

II De sønderjyske amtsskolekonsulenter – udnævnelse, embedsforhold og afsked

1. Jacob Appel som designeret skoledirektør

Et af de store problemer i overgangstiden 1918-20 var at finde ud af, hvilke myndigheder i Sønderjylland og Kongeriget der skulle tage sig af skolesagerne i de snart genforenede områder. I begyndelsen lå hele initiativet i Sønderjylland hos Vælgerforeningens skoleudvalg, men snart blev også de danske myndigheder, Det midlertidige Ministerium for sønderjyske Anliggender og Undervisningsministeriet inddraget. Alle parter havde problemer med at skaffe sig kendskab til forholdene henholdsvis nord og syd for Kongeåen. Tidligt gjorde man brug af rådgivere. Vælgerforeningens skoleudvalg benyttede allerede i foråret 1919 højskoleforstander Jacob Appel som rådgiver. Han havde som tidligere kirke- og undervisningsminister 1910-13 og som mangeårig højskoleforstander i Askov et godt kendskab til, hvad der rørte sig i den danske skoleverden. Desuden havde han en levende interesse for Sønderjylland. Han havde gjort Askov til et fristed for mange sønderjyder, der ønskede et skoleophold i Danmark, og han tog altid det sønderjyske spørgsmål op i undervisningen. Ofte inviterede han H.P. Hanssen som gæsteforedragsholder.¹ Endvidere havde hans placering tæt på grænsen den betydning, at han havde føling med udviklingen i Sønderjylland, og de sønderjyske politikere kunne forholdsvis let komme til Askov. Jacob Appel var således vært for Askovmødet den 4.-5. januar 1919, hvor sønderjyske og danske politikere diskuterede den kommende strategi i grænsespørgsmålet.² Den 5. april 1919 blev det vigtige møde i Skoleudvalget afholdt på Askov, hvor hovedlinjerne for den sønderjyske skoleordning blev lagt fast (jfr. ovenfor s. 29), og hvor beslutningen blev taget om, at lærere i Danmark, der ønskede at søge stilling i Sønderjylland efter Genforeningen, kunne skrive til Jacob Appel herom. På det efterfølgende

møde i Det sønderjydske Udvalg af 1918 godkendte Undervisningsministeriets embedsmænd denne fremgangsmåde og gjorde på denne måde for første gang brug af Jacob Appel som kontaktperson i den sønderjyske skolesag.

I Skoleudvalgets første udkast til skoleordning havde man forestillet sig oprettet en regeringskommission, som kunne have det overordnede tilsyn med skolevæsenet i overgangstiden sammen med nogle lokale amtsskolekonsulenter. Endnu i september ønskede Skoleudvalget og dets formand Hans Jepsen Christensen oprettet et udvalg bestående af danske skolefolk, som skulle gennemgå ansøgninger fra lærere i Danmark, der ønskede at komme til Sønderjylland, men hverken Det midlertidige Ministerium for sønderjyske Anliggender eller Undervisningsministeriet syntes, at det var nogen god ide, at de blev holdt udenfor.³ I Det sønderjyske Ministerium overvejede man, om det ikke var på tide at få de påtænkte amtsskolekonsulentembeder og en stilling som øverste leder for skolevæsenet opslået, så man kunne få de selv-dannede udvalg lagt ind under regelrette autoriteter.⁴

Endnu i departementschef V. Aagesens rettede udkast til skoleordning af 8. september 1919 nævntes den særlige skoledirektør ikke, men i det færdige forslag fra oktober var der indsat en paragraf om skoledirektøren.⁵ Tanken om en øverste leder for det sønderjyske skolevæsen var dog fostret tidligere. Den 13. august 1919 drøftede Skoleudvalget på et møde i Haderslev, hvilke kandidater der eventuelt kunne besætte en sådan stilling. Blandt de overvejede navne var tidligere biskop Sophus Sørensen, som havde en fortid som seminarieforsøger i Jelling og som Kultusministeriets konsulent i skolesager, og skoledirektør i København Niels Bang. Men Skoleudvalget endte med enstemmigt at udtale, at Jacob Appel var selvskreven til stillingen. Appel var født i Sønderjylland og havde »levet op ad sønderjydske forhold alle sine dage«, og han besad »det indgående kendskab til og forståelse for de sammensatte og vanskelige forhold hernede, som er nødvendigt for at kunne administrere på rette måde«. ⁶ Ved et senere besøg på Askov fik Skoleudvalget Appels accept af at ville modtage stillingen. Han gav også tilsagn om, at han som skoledirektør ville afholde faste ugentlige møder i Sønderjylland.

Hvad skulle en skoledirektør så bestille? Ja, ifølge § 15 i den sønderjyske skolelov af 30. juni 1920 skulle den »midlertidige« skoledirektør bistå de forskellige skolemyndigheder med gen-

nemførelsen af den nye skoleordning, herunder vejlede amtsskolekonsulenterne og de stedlige skolemyndigheder. Opgaverne belyses yderligere af Undervisningsministeriets instruks for skoledirektøren. Skoledirektøren skulle mindst hver 14. dag holde møde med amtsskolekonsulenterne for at sikre en ensartet og praktisk fremgangsmåde ved ordningen af skoleforholdene både i by og på land. Desuden kunne disse møder anvendes til at drøfte konkrete skolespørgsmål med den enkelte konsulent. I alle vigtige skolespørgsmål såsom indstillinger om besættelse af lærerembeder, forslag til nye skoleplaner og undervisningsplaner og indstillinger om afskedigelse af lærere skulle amtsskolekonsulenten forelægge sagen for skoledirektøren, før han tog sagerne op i skoledirektionen, og direktørens udtalelse skulle medindsendes til ministeriet. Skoledirektøren skulle også have ret til at besøge alle offentlige skoler i Sønderjylland og overvære undervisningen. Hvis der var noget at anke over, skulle han gøre amtsskolekonsulenten opmærksom herpå. Amtsskolekonsulenten og skolekommissionerne kunne også tilkalde skoledirektøren, hvis de ønskede et skoleforhold drøftet på stedet. Endelig skulle skoledirektøren fungere som ministeriets nærmeste rådgiver i de sønderjyske skoleforhold og være pligtig til at indsende erklæringer eller til at komme til mundtlige forhandlinger i ministeriet.⁷

Instruksen, som delvis var udarbejdet efter forslag fra Appel selv, gav en helt anden opbygning af skolevæsenet i Sønderjylland end det, der blev resultatet. Med en magtfuld direktør ville amtsskolekonsulenterne blot være blevet medhjælpere. Skolevæsenet ville også være blevet mere ensartet forvaltet, fordi skoledirektøren og amtsskolekonsulenterne mødtes så ofte. Til gengæld ville Undervisningsministeriets indflydelse være blevet mindre, da formentlig langt færre sager ville være endt i København.

Karakteristisk for overgangsperioden gik der meget lang tid, før Jacob Appel fik sin formelle udnævnelse til skoledirektør. Den kongelige udnævnelse forelå først den 3. maj 1920.⁸ Men allerede i efteråret 1919 omtaltes Appel som »vordende« skoledirektør. »Folkeskolen« kunne den 20. november 1919 bringe et rygte om, at der var ved at blive udnævnt en skoledirektør, som selvstændigt skulle afgøre en hel del sager, så ikke alle småspørgsmål behøvede at gå ind til ministeriet. Men bladet be-

klagede sig over det mærkelige hemmelighedskræmmeri, der var med ordningen af de sønderjyske skoleforhold, og efterlyste større åbenhed. I begyndelsen af februar 1920 kunne »Folkeskolen« dog offentliggøre forlydendet om, hvem den nye skoledirektør var.⁹

Men allerede omkring årsskiftet er Appel på flere områder trådt i virksomhed, som om han allerede var udnævnt til direktør. Han indsendte således den 2. januar 1920 på foranledning af Undervisningsministeriet sine overvejelser over skoleforholdene i den kommende tid. Appel fandt, at det hastede med at få udpeget de ledende personer inden for folkeskoleområdet, således at de kunne forberede sig til deres fremtidige arbejde. Og rækkefølgen for ansættelserne skulle være, først skoledirektøren og dernæst amtsskolekonsulenter og byernes overlærere, da direktøren skulle være med til at ansætte de andre. Appel kom derefter ind på direktørens opgaver, jfr. den ovenfor nævnte instruks.

Også om amtsskolekonsulenterne havde han en mening. Han troede ikke, at der ville melde sig mange egnede kandidater, når tilsynsvirksomheden både skulle omfatte skoler med dansk og tysk undervisningssprog. Der ville ikke være mange i den danske folkeskole, der uden større forberedelse kunne påtage sig en sådan stilling. Og blandt lærerne i de sønderjyske folkeskoler var der næppe nogen. Appel fandt det vigtigt, at forskellige skoleformer blev repræsenteret blandt konsulenterne. Der skulle helst udnævnes folk med kendskab både til landsbyskolerne, købstadsskolerne, anden form for skolevirksomhed og om muligt også en mand, der havde erfaring fra det hidtidige skoletilsyn. Hvis det ikke ville være muligt at finde kandidater, der var egnede til at påtage sig opgaven fuldt ud, så kunne en løsning ifølge Appel være at overlade tilsynet med den tysksprogede folkeskole og med de tyske privatskoler i hele Sønderjylland til en enkelt af amtsskolekonsulenterne. Desuden kunne en del af tilsynet med skolerne i købstæderne overlades til skoleinspektørerne (overlærerne). Overlærerstillingen ved den tosprogede skole i byerne var ifølge Appel den vanskeligste af alle poster i den sønderjyske skole, og det ville have den største betydning for hele den nationale udvikling, at man virkelig fandt egnede personer hertil.

I sidste del af Appels indberetning kom han ind på en række presserende spørgsmål, som måtte finde sin løsning snarest. Der

Jacob Appel (1866-1931), højskoleforstander på Askov og venstrepolitiker, var tiltænkt rollen som direktør for det sønderjyske skolevæsen. Hans udnævnelse til undervisningsminister i Niels Neergaards regering i maj 1920 kom i vejen for hans sønderjyske virksomhed, men som minister fik han alligevel stor indflydelse på den sønderjyske skole. Det kgl. Biblioteks Billedsamling.

måtte skaffes en ordentlig oversigt over samtlige skoler og deres behov for oprettelse af nye embeder og fremskaffelse af nye skolelokaler. Der måtte snart ses nærmere på behovet for nye undervisningsmidler, og der burde udarbejdes en model, som skolekommissionerne kunne benytte, når de snart skulle til at behandle nye undervisningsplaner og skoleplaner.¹⁰

Den 9. februar 1920 sendte Appel påny en opfordring til ministeriet om at være opmærksom på problemer, som kunne forudses. Da det var afgørende for skolevæsenets nye start, at skolekommissionerne hurtigst muligt kom i virksomhed, burde ministeriet sørge for, at hver skolekommission, så snart de var valgt, modtog et eksemplar af skoleloven og en nærmere anvisning på skolekommissionernes opgaver. For at hjælpe de sønderjyske skolekommissioner med de mange forestående læreransættelser burde ministeriet sende et cirkulære til alle skoledirektioner i

Kongeriget og pålægge eventuelle ansøgere fra Danmark at benytte et særligt skema, når de søgte embeder i Sønderjylland. Endelig nævnte Appel atter forskellige forhold vedrørende skoleplaner og undervisningsplaner.¹¹

Den vordende skoledirektør fungerede ikke kun som ministeriets direkte rådgiver, men han påtog sig også tilsynsopgaver i Sønderjylland. Den 20. februar 1920 var han således efter i forvejen at have fået ministeriets telefoniske bemyndigelse i Haderslev for at drøfte forskellige skolespørgsmål med landråd P.J. Refshauge. Det drejede sig især om læreransættelserne. Det blev besluttet, at skolekommissionerne kunne ansætte vikarer, men kun der, hvor de hidtidige lærere fratrådte frivilligt. Skoleudvalgets formand og næstformand deltog også i disse forhandlinger.¹² Appel var også i Haderslev den 22. april og den 28. april for at forhandle med de udpegede amtsskolekonsulenter om deres fremtidige virksomhed.¹³ Han havde i forvejen aftalt med Undervisningsministeriet, at han allerede nu begyndte at holde møder med amtsskolekonsulenterne hver 14. dag.¹⁴ Den 30. april deltog Appel i et møde på Tønder Kredshus under ledelse af fungerende amtmand grev O.D. Schack, hvori bl.a. deltog en række skolekommissionsformænd fra landdistrikterne. Det var igen især lærerspørgsmålet, der var på dagsordenen. Men der blev også forhandlet med repræsentanter for både de dansksindede og tysksindede borgere i Tønder om den påtænkte deling af kommuneskolen i en dansk- og tysksproget afdeling.¹⁵

Disse eksempler fortæller, at Jacob Appel ville være blevet en aktiv skoledirektør, hvis han havde fået lov til at tiltræde. For det nåede han nemlig stort set ikke. Udnævnelsen forelå først den 3. maj 1920, og den 5. maj blev han udnævnt til undervisningsminister i Niels Neergaards venstregering. Hvad skulle der så ske med direktørembedet? Skulle der udnævnes en afløser for Appel? Disse spørgsmål var meget akutte, for det var først med den endelige udnævnelse af amtsskolekonsulenterne i begyndelsen af maj, at omridset af det nye skolevæsen var ved at blive tegnet. Det sønderjyske Skoleudvalg holdt den 10. maj 1920 et møde i Haderslev, i hvilket også deltog de tre skolekonsulenter og den nye undervisningsminister Appel. Skoleudvalget besluttede at anmode ministeriet om indtil videre ikke at genbesætte direktørstillingen. Jacob Appel havde været selvskreven til denne post, og Skoleudvalget mente utvivlsomt dermed, at det ikke var mu-

ligt at finde en tilsvarende mand. Desuden var den nuværende minister (Jacob Appel) så fuldstændig inde i det forberedende arbejde om Sønderjyllands skolevæsen, at det var rimeligt indtil videre at lade skolevæsenets ordning og administration sortere direkte under Undervisningsministeriet. I ministeriet overvejede man efterfølgende, om den manglende genbesættelse skulle få indflydelse på den pågældende paragraf i den sønderjyske skolelovs endelig udformning, men hverken ministeren eller Skoleudvalget ønskede nogen ændring. Direktørembedet kunne således til enhver tid genoprettes.¹⁶

Bestemmelserne om den midlertidige skoledirektør overlevede i uændret form i loven af 1. maj 1923. Da Jacob Appel i 1924 fratrådte som minister, blev diskussionen om direktørembedet atter aktuelt. Appels virksomhed for den sønderjyske skole var blevet genstand for debat i flere dagblade, og H. Jepsen Christensen skrev derfor en redegørelse om baggrunden for, at Appel blev udnævnt til skoledirektør, og forklarede, hvorfor der ikke var blevet udpeget en efterfølger for ham, da han blev minister.¹⁷ Specielt fremhævede Jepsen Christensen Appels frisindede holdning i den nationalt vanskelige skolesag. Det havde derfor stor betydning, at Appel fortsat kunne stå til rådighed som rådgiver. Formelt kunne det lade sig gøre, da han i virkeligheden stadig var skoledirektør. Det honorarlønnede embede havde blot hvilet, medens han var minister. På et møde den 23. april 1924 i Aabenraa, hvori deltog samtlige fire sønderjyske skoledirektioner og alle medlemmer af det tidligere Skoleudvalg, blev det vedtaget, at Jepsen Christensen skulle rejse til København og bede den nye undervisningsminister Nina Bang benytte Jacob Appels råd og vejledning, når ministeriet skulle behandle skolespørgsmål af betydning for Sønderjylland. Selv om Nina Bang tog positivt imod henstillingen, er det dog tvivlsomt, hvor stor effekt den fik. Det var imidlertid ikke kun ministeren, der ikke ønskede forgængereren placeret i et så vigtigt administrativt job. Hverken Danmarks Lærerforening eller de sønderjyske lærere ønskede et yderligere led i tilsynet.¹⁸ Resultatet blev derfor, at direktørembedet ikke blev genoplivet, men direkte nedlagt blev det ikke. Først med den sønderjyske skolelov af 20. maj 1933 forsvandt paragraffen om skoledirektøren.

2. Konsulentstillingerne slås op

Det stod allerede i løbet af sommeren 1919 klart, at der skulle udnævnes et antal amtsskolekonsulenter til erstatning af provsterne, som i Kongeriget var forretningsførere for skoledirektionerne. Blandt de mange uopfordrede ansøgninger, der blev indsendt til Det sønderjyske Ministerium i efteråret 1919 og begyndelsen af 1920, var der flere, som ønskede at komme i betragtning til de vigtige konsulentembeder. Nogle af ansøgerne var utvivlsomt tilskyndet af forventning om høj løn og stor indflydelse, andre af virkelig interesse for stillingen og virksomheden i Sønderjylland. Ministeriet sendte ansøgningerne videre til Undervisningsministeriet, hvor de blev gemt, indtil stillingerne kunne slås op. Det sønderjyske Ministeriums medfølgende kommentar kunne være positiv eller negativ. F.eks. forsynedes en ansøgning fra en tidligere rektor for en pigeskole i Hamborg med anbefaling. Han havde søgt om enten at blive amtsskolekonsulent eller leder af en tysk folkeskoleafdeling i en sønderjysk købstad, evt. i Flensborg. Ansøgningen som amtsskolekonsulent gjaldt især Tønder eller Flensborg Amt, da han var uddannet fra Tønder Seminarium og var det tyske sprog fuldkommen mægtig.¹⁹ Derimod var Det sønderjyske Ministeriums påtegning på ansøgningen fra en tidligere lærer i Flensborg om at blive skolekonsulent direkte en forhindring for ansøgningens videre færd i systemet. Det hed nemlig: »Forekommer mig noget stortalende«.

Der var også andre interessegrupper, der gerne ville have indflydelse på valget. Skoleudvalget påpegede flere gange, at det gerne ville tages med på råd, når ministeriet udpegede konsulenterne. Skoleudvalgets formand Jepsen Christensen og sekretær Anders Lebeck blev indkaldt til møde i Undervisningsministeriet, dagen før embederne blev slået op, men som nævnt måtte Jepsen Christensen melde forfald.²⁰ Danmarks Lærerforening ville også gerne give deres besyv med. Det var første gang, der skulle udnævnes embedsmænd, »hvis eneste opgave skal være pædagogisk vejledning og tilsyn samt skolemæssig administration af folkeskolevæsenet i et amt«. Danmarks Lærerforening kunne ikke skjule glæden over, at lærerstandens ønske om et sagkyndigt tilsyn nu var på vej til at blive opfyldt. Det var derfor af afgørende betydning, at valget blev truffet mellem ansøgere, der havde udført en lærergerning i folkeskolen eller ved seminarier-

De sønderjyske amts-
skolekonsulentembeder
slås op i Statstidende
den 24. januar 1920.
Endnu er det usikkert,
hvor mange embeder
der skal besættes.

Ledige Embeder og Bestillinger.

Efter Genforeningen vil nogle faa Embeder som Amtsskolekonsulenter i Sønderjylland være at besætte.

Embederne lønnes med ialt 10 000 Kr. aarlig samt et midlertidigt Opholdstillæg paa 3000 Kr. aarlig.

For disse Stillingers Vedkommende er det nødvendigt, at den, der beskikkes, er det tyske Sprog mægtig.

Ansøgninger om disse Embeder maa indsendes til Undervisningsministeriet ad sædvanlig tjenstlig Vej inden den 5. Februar d. A.

Undervisningsministeriet, Kjøbenhavn,
den 22. Januar 1920.

ne i mindst 10 år. Et krav som allerede havde fået tilslutning fra Tilsynskommissionen af 1909.²¹

Undervisningsministeriets skolekonsulent N.A. Larsen bragte fem navne på kongerigske skolefolk på bane over for ministeriet, nemlig skoleinspektør N.S. Gjerløff, Herning, adjunkt Dietrich Petersen, Aarhus Katedralskole, overlærer N.J. Nielsen, Gentofte, overlærer Kr. Kjær, Kolding, samt skoleinspektør N. Halsteen, Svendborg. Men han ville dog foretrække, at stillingerne ikke blev besat under hånden, men efter opslag, dels for at hindre kritik, dels for at finde ud af, hvem der i det hele taget var interesseret.²²

Jacob Appel foreslog som nævnt, at amtsskolekonsulenterne blev taget fra forskellige områder, så de kunne supplere hinanden, og han ønskede dem udnævnt eller i hvert fald »designeret« hurtigst muligt, så de kunne være med til at forberede overgangen til dansk skolevæsen. Efter nogen overvejelse gik Undervisningsministeriet med til at slå stillingerne op, hvilket skete den 22. januar 1920 med ansøgningsfrist til den 5. februar. Da det var

før afstemningerne, kunne antallet af stillinger ikke fastsættes, så man nøjedes med at skrive »nogle få embeder« og tidspunktet for tiltrædelse »efter Genforeningen«. Eneste krav, der stilledes, var, at amtsskolekonsulenterne skulle være det tyske sprog »mægtig«.

Der meldte sig i alt 45 ansøgere til konsulentembederne, 44 mænd og 1 kvinde.²³ Opdelte efter den af Undervisningsministeriet foretagne gruppering udgjorde antallet følgende:

Tabel 1: Ansøgere til amtsskolekonsulentembederne 1920

Kategori	Antal ansøgere
provster	2
præster (fra Danmark)	2
overlærere, købstæder m.v.	11
lærere, købstæder m.v.	13
seminarielærere	1
gymnasielærere	3
landsbylærere	6
lærere, p.t. uden ansættelse	6
borgmestre	1 (2) ²⁴
Ansøgere i alt	45

Langt de fleste ansøgere kom fra Danmark, hvad også Jacob Appel havde forudset. Udover de to ovenfor nævnte ansøgninger, som blev indsendt via Det sønderjyske Ministerium, var der kun tre ansøgere, der havde haft ansættelse i Sønderjylland eller længere sydpå. Den ene kom fra rektor for Louiseskolen i Haderslev og den anden fra den eneste kvindelige ansøger, der havde en tysk uddannelse fra Dresden, og som havde været ansat ved skoler i Tyskland, men som nu var gift og bosat i Odense. Selv om hun forsikrede, at hun fuldstændigt beherskede dansk, var hun næppe en seriøs kandidat. Den tredje kom fra borgmesteren i Haderslev, Nicolai Svendsen.

I ministeriets ansættelsessag findes oplysningerne om samtlige ansøgere indført i et stort skema med mange rubrikker. Heri kan man se, hvilke oplysninger ansøgerne og ministeriet har anset for vigtige. Udover fødselsår og eksamensår, eksamenskarakter

og nuværende og tidligere embedsstillinger er der anført, hvilke anbefalinger der er medsendt, og endelig en fyldig anmærkningsrubrik, som ikke er den mindst interessante. Hovedparten havde lærereksamen fra et dansk seminarium (ganske få fra et sønderjysk) eller en akademisk eksamen (teolog, magister, cand.mag). Nogle havde supplerende uddannelser: etårige kurser fra Lærerhøjskolen i tysk eller andre fag, tysk rektoratsprøve, feriekurser fra tyske byer som Marburg, Greifswald og Jena, translatøreksamen i tysk, filosofikum, et enkelt semesters undervisning ved Berlin Universitet osv. Flere henviste til studierejser i Tyskland og andre lande.

Flest oplysninger var der ikke overraskende om ansøgernes kendskab til og undervisningserfaring i tysk. Det var udtrykkeligt forlangt i opslaget. En del anførte, at de i længere eller kortere tid havde undervist i faget. Andre indskrænkede sig til mere generelle udtryk, som: »Taler tysk som en indfødt«, »Det falder mig ret let at føre en samtale på tysk«, »Magter det tyske daglige omgangssprog både skriftlig og mundtlig«, »Fuldstændigt herredømme over tysk tale- og skriftsprog«. Andre var lidt mere tilbageholdende med at love mere, end de kunne holde: »Om ikke aldeles det tyske sprog mægtig, vil jeg dog i løbet af kort tid kunne tale og skrive det til nogenlunde fuldkommenhed«, »Kan ikke tale tysk uden mangler, men dog uden vanskelighed både tale og forstå sproget«, »Læser tyske bøger og forstår tysk tale; mangler for tiden øvelse i at tale tysk«, »Læste tyske filosofiske værker til magisterkonferens«. En enkelt ansøger diskvalificerede sig selv ved at erklære: »Kan ikke inspicere i skoler med tysk undervisningssprog«.

Forbavsende få ansøgere henviste til forbindelser til grænselandet. Ganske enkelte havde tilknytning til Sønderjylland gennem familie eller ved rejser og ophold hernede. Et par gjorde opmærksom på, at de var født sønderjyde, selv om deres uddannelse og erhverv havde været i Danmark. Flere ansøgere til konsulentembederne fortalte, at de var aktive skribenter, der udgav skolebøger og undervisningsmateriale: f.eks. »Den grundlæggende regneundervisning«, »Historieundervisningens metodik« og »Geografiske vægkort«. Men også mere almene bøger som »Sønderjylland gennem tiderne« og »Skovarbejderen, der blev præsident«.

Endelig var der spørgsmålet om ansøgernes erfaring med sko-

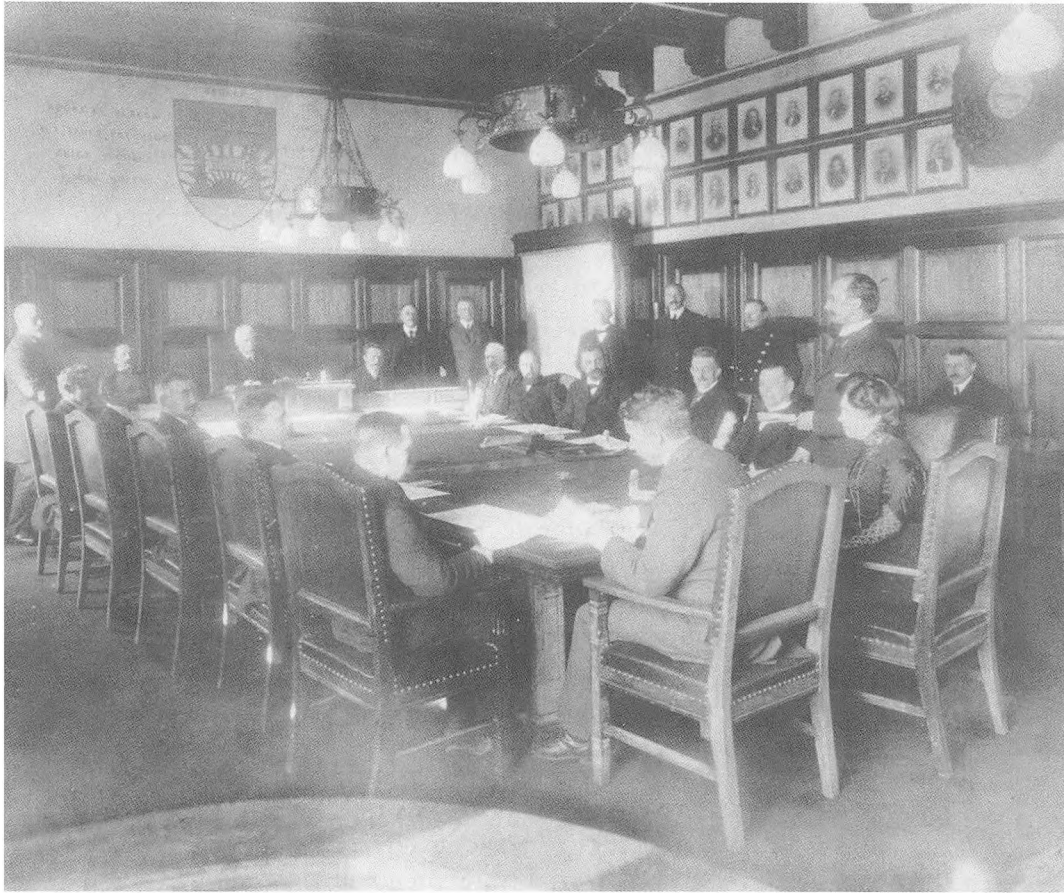
letilsynsarbejde. Det nærmeste kendskab til amtsskolekonsulentens opgaver havde de to provster, som havde et tilsvarende job i Kongeriget. De to præster og enkelte andre havde erfaring fra det lokale skoletilsyn. Og endelig havde de forholdsvis mange overlærere blandt ansøgerne en vis ledelseserfaring. Det sidste var især en kvalifikation til overlærerembederne i de sønderjyske byer, som en række af ansøgerne konkurrerede om samtidig med konsulentembederne. De to borgmestre blandt ansøgerne kan også siges at have administrativ erfaring.

I løbet af februar måned 1920 nåede ministeriet frem til udpeelsen af amtsskolekonsulenterne. Det nordslesvigske Skoleudvalg blev taget med på råd, selv om formanden Jepsen Christensen ikke havde tid til at tage til København på grund af foredrag i forbindelse med afstemningerne.²⁵ Den 4. marts 1920 kunne Nordsjællands Socialdemokrat meddele navnet på den ene amtsskolekonsulent, og senere på måneden havde Folkeskolen navnene på dem alle.²⁶

Det første ministeriets embedsmænd og i sidste instans undervisningsministeren, som endnu på dette tidspunkt var den radikale S. Kejser-Nielsen, måtte tage stilling til, var antallet af embeder. I udkastene til den sønderjyske skoleordning fra 1919 var det hensigten at oprette tre amtsskolekonsulentembeder, idet Aabenraa og Sønderborg amter tilsammen kun skulle have én. Men i opslaget talte man om et antal embeder, og i Undervisningsministeriets brev af 27. februar 1920, hvori de udvalgte ansøgere fik besked om, at de var udpeget til amtsskolekonsulent og ville modtage et konstitutionsbrev, når Genforeningen var sket, var der pludselig fire embeder i 1. zone, hvilket var rimeligt i sammenhæng med, at der også blev oprettet fire sønderjyske amter. Om der blev brug for et femte, vidste man først efter afstemningen i 2. zone den 14. marts. Få dage efter var man imidlertid tilbage ved tre embeder, da den udvalgte kandidat til stillingen i Aabenraa trak sig, og ministeriet besluttede efter at have forhørt sig i Det sønderjyske Ministerium at indlemme Aabenraa Amt i amtsskolekonsulenten i Sønderborgs distrikt.²⁷

3. De første amtsskolekonsulenter

Hvem var så de folk, der blev valgt? For at tage den udpegede for Aabenraa Amt, som trak sig, først. Sognepræst for Øde Før-

Den nye amtsskolekonsulent over Sønderborg og Aabenraa amter, N.J. Nielsen (1876-1940), havde kommunalpolitisk erfaring. Billedet viser et møde i Gentofte Sogneråd, hvor Nielsen var medlem i perioden 1906-13. Den kommende amtsskolekonsulent sidder forrest med ryggen til (Gentofte Lokallistoriske Arkiv).

slev-Sneslev sogne og provst for Ringsted-Alsted Herreder C.L. Nørgaard repræsenterede det hidtidige regionale skoletilsyn i Kongeriget. Han havde undervisningserfaring, da hans tidligere embede som kaldskapellan for Skive-Resen Sogne var forbundet med undervisning ved Skive Købstads skolevæsen. Han gik højt op i provsteembedets skoleforretninger og blev senere omtalt som Danmarks dygtigste provst.²⁸ Han fik efterfølgende brug for sine interesser for det administrative, da han af Kirkeministeriet blev sat ind i en række kommissioner og udvalg. Var Nørgaard

tiltrådt, havde han måttet opgive sin gejstlige karriere, da konsulentjobbet i Sønderjylland var heltids.

Til amtsskolekonsulent over Sønderborg Amt – og efter provst Nørgaards afslag også over Aabenraa Amt – blev udpeget overlærer ved Maglegårdsskolen i Hellerup, Niels Jacob Nielsen. Han var født 1876 i Hersom, hvor hans far var førstelærer. Han havde lærereksamen (København 1895) og havde senere suppleret med studentereksamen og filosofikum samt Lærerhøjskolens etårige kursus. Desuden havde han foretaget adskillige studierejser til Tyskland, Schweiz, Sverige og England og havde bl.a haft mulighed for at sætte sig godt ind i moderne tysk undervisningsforhold. Han havde haft ansættelse ved Ordrup Skole 1896-1909, hvor han havde modtaget påvirkning fra den kendte pædagog H.C. Frederiksen på Ordrup Latinskole,²⁹ og på Maglegårdsskolen 1909-20. Den sidstnævnte skole havde både folkeskoleklasser, mellemskoleafdeling og præliminærklasser. Desuden havde N.J. Nielsen haft undervisning ved en højskole på Lolland og på Vilvorde Havebrugshøjskole. Så hans undervisningserfaring var ganske bred. Desuden havde han i 24 år deltaget i kommunens ungdomsarbejde som spejderleder og som formand for idrætsklubbernes fællesledelse.

Han begrundede sin interesse for de sønderjyske konsulentstillinger med, at han fra sin tidligste ungdom havde »næret den største kærlighed til og interesse for denne landsdel og dens befolkning, og alt for år tilbage var det mit varmeste ønske at få lov til at tage en gerning op dernede, men tillige, fordi jeg føler med mig selv, at jeg har visse betingelser for i nogen måde at kunne gøre gavn«. Ved talrige rejser i Sønderjylland havde han lært landet og befolkningen og dens kår at kende. Administrativ erfaring havde Nielsen fået som medlem af Gentofte Sogneråd og Skoleudvalg i perioden 1906-13.³⁰

Som skolekonsulent for Haderslev Amt valgtes Andreas Ludvig Mortensen. Han var født 1876 på Orebygård på Lolland, hvor hans far var slotsgartner. Han tog lærereksamen fra Silkeborg Seminarium 1898 og blev straks derefter ansat ved Silkeborg Realskole. Siden 1903 havde han været forstander for Silkeborg Seminariums Øvelsesskole og samtidig lærer i pædagogik på seminariet. Han kunne derfor henvise både til praktisk og teoretisk indsigt i opdragelses- og skoleforhold. Desuden havde han medvirket ved omtrent 30 af folkeskolens instruktionskurser i

Ludvig Mortensen (1876-1937) havde erfaringer fra seminarieverdenen, før han i 1920 kom til Haderslev. Han havde taget læreruddannelse fra Silkeborg Seminarium, og fra 1903 var han forstander for seminariets øvelsesskole og samtidig lærer ved seminariet, fra 1916-20 var han seminariets medforstander. På gruppebilledet af Silkeborg Seminariums lærere fra 1913 sidder L. Mortensen på første række, længst til højre. Silkeborg Lokalhistoriske Arkiv.

flere skolefag, dansk, regning, geografi og historie. Herved stod han godt rustet til at varetage én af de opgaver, der opregnedes som hørende under konsulentembedet, nemlig at sørge for afholdelsen af instruktionskurser for lærere og lærerinder. Mortensen vedlagde ingen anbefalinger, men enhver forespørgsel til Silkeborg Seminarium ville have medført lutter lovord om ham.³¹ Han havde også betydelige administrative erfaringer. Han var i 1913 blevet medlem af byrådet i Silkeborg og medlem af skoleudvalget. Fra 1919-20 var han byens første folkevalgte borgme-

Nicolai Svendsen (1873-1966) var som de to øvrige konsulenter seminarieuddannet, men han havde i en lang årrække virket som redaktør af dagbladene Modersmaalet og Dannevirke. Fotoet, der stammer fra tiden under 1. verdenskrig, er optaget på Dannevirkes redaktion i Haderslev. LAÅ. Tønder SD. Nic. Svendsens håndarkiv, pk. 6.

ster. Han henviste ikke til særlige sønderjyske interesser i sin ansøgning, men til mange års undervisning i fremmede sprog. Han havde derfor så megen fortrolighed med tysk, at han hurtigt ville kunne opnå »fuldstændigt herredømme over tysk tale- og skriftsprog«. ³²

Det tredje konsulentembede, Tønder Amt, blev overladt til Nicolai Svendsen, som havde en noget anden baggrund end N.J. Nielsen og A.L. Mortensen, der begge i en årrække udelukkende havde været lærere. Han var født i 1873 i Hjemsted ved Skærbæk, hvor faderen var gårdejer. Efter seks år i folkeskolen havde han i tre år besøgt en tysk højere privatskole i Løgumkloster, efterfulgt af ophold ved præparandanstalten i Aabenraa og Tønder Seminarium, hvorfra han blev dimitteret i 1894. Efter eksamen fik han lærerstillinger i Brodersby ved Eckernförde og syd for Hamborg og fra 1897-98 ved Skt. Petri tyske Skole i København. Derefter havde han ønske om at komme tilbage som lærer i sin hjemstavn, men blev af politiske grunde afvist, da han forsøgte at tage den såkaldte anden lærereksamen i Tønder. I 1898-

99 tog han årskursus på Lærerhøjskolen i København, hvorefter han kom i forbindelse med H.P. Hanssen og blev fanget ind af journalistikken: fra 1899 til 1904 som ansvarshavende redaktør af Hejmdal og fra 1904-20 politisk redaktør for dagbladene Mordersmaalet-Dannevirke i Haderslev. Svendsen fik gennem sit bladarbejde betydelig indflydelse, og han blev i begyndelsen af februar 1920 af Den internationale Kommission udnævnt til borgmester og politimester i Haderslev.³³

Nicolai Svendsen var udmærket klar over, at hans journalistiske virksomhed de seneste 20 år ikke var det bedste kort, han havde på hånden, for det betød, at han ikke i samme periode havde beskæftiget sig aktivt med undervisning. Men han mente selv at have andre fordele. Han havde skrevet flere afhandlinger om det slesvigske skolevæsens historie til store samleværker, og han havde også udgivet bøger, der skildrede den nationale brydningstid i det vestlige og østlige Slesvig. I det hele taget havde han et indgående kendskab til Tønder Amts befolkning og de vanskelige forhold i det tresprogede amt. Han beherskede det tyske sprog og den tyske litteratur »fuldtud«, og han havde lært sig plattysk, da han var lærer i Brodersby. Endelig anførte han, at han ved rejser til Elsass-Lothringen, Tyrol, Polen og Bøhmen havde sat sig ind i nationalt blandede egenes problematik.³⁴

Endnu et kort kom utvivlsomt til at spille en rolle for valget af Svendsen. Han sendte nemlig ansøgningen ind via Det sønderjyske Ministerium, og minister H.P. Hanssen forsynede den med en blåstemplet anbefaling. H.P. Hanssen skrev nemlig, »at man ville anse det for meget ønskeligt, om en af amtsskolekonsulenterne blev en sønderjyde, og at hr. Nicolai Svendsen efter ministeriets skøn må anses for at være vel skikket til en sådan post, idet han med sit store kendskab til den sønderjyske befolkning, særlig på Vesteregnen, forbinder stor evne til at forhandle, også hvor det drejer sig om at udligne nationale modsætninger, og dertil har nøje kendskab til tyske forhold både angående skolevæsen og andre administrationsgrene.«³⁵ Noget kunne tyde på, at Nicolai Svendsen under hånden fik en opfordring til at søge stillingen. I Undervisningsministeriets sag findes den skematiske oversigt over ansøgerne i to eksemplarer. Den første indeholder 44 ansøgere, og her optræder Svendsen ikke. Det andet eksemplar indeholder 45 ansøgere, og Svendsen er nummer 45, hvilket fortæller, at Svendsens ansøgning indkom i allersidste øjeblik.³⁶

De tre første amtsskolekonsulenter var kompetente folk med stor erfaring fra undervisning og fra administration og for Svendsens vedkommende fra national politik og journalistik. De var alle folk i 40'erne, som man kunne forvente, havde en række år foran sig i deres nye job. De havde baggrund i henholdsvis købstadsskolevæsen, seminarieverdenen og det tyske skolevæsen. Derimod var landsbyskolen ikke repræsenteret. Danmarks Lærerforenings krav om 10 års lærergerning som betingelse for udnævnelse til konsulent blev ikke helt fulgt. N.J. Nielsen og A.L. Mortensen kunne sagtens opfylde kravet, men Nicolai Svendsen og C.L. Nørgaard, som ministeriet også havde været villig til at udnævne, kunne det ikke.

Selv om konsulenternes formelle udnævnelse først forelå ved kgl. resolution den 3. maj, blev de bedt om at holde sig klar til at overtage hvervet den 1. april 1920.

4. Ansættelsesforhold, aflønning og kontor

Amtsskolekonsulenternes løn og ansættelsesforhold er et interessant spørgsmål, både fordi det havde betydning for, hvilke folk man kunne tiltrække til embederne, og fordi en ordentlig aflønning også var med til at placere stillingen højere i folks omdømme. Overvejelserne om amtsskolekonsulenternes forhold belyser desuden ministeriets holdning til de nye stillingers placering og betydning. Både i Rigsdagspartiernes sønderjyske Udvalg, og senere i 1926 også i Rigsdagen, blev udgifterne sammenlignet med provsternes hidtidige administration, som var langt billigere.³⁷

Amtsskolekonsulenterne blev ikke fast ansat, fordi de sønderjyske skoleordninger af 1920 og 1923 var midlertidige. De skulle kun gælde, indtil den danske skoleordning kunne indføres i hele landet. Derimod kunne konsulenterne ikke tillade sig at klage over selve honoraret, som må siges at være temmelig rundhåndet. Hvilket skyldtes ønsket om, at stillingerne skulle være så attraktive, at også overlærere i byerne kunne se deres interesse i at søge embederne. Der var da også en del overlærere blandt ansøgerne i 1920. I departementschef V. Aagesens første forslag til sønderjysk skolelov fra foråret 1919 var honoraret sat til 6.000 kr. + befodringsgodtgørelse og diæter. I efteråret 1919 blev honoraret opjusteret til 10.000 kr., utvivlsomt fordi den danske tje-

nestemandslov af 12. september 1919 medførte et betydeligt lønhop.

En sammenligning med andre stillingskategorier viser, at amtskolekonsulenternes honorarer lå på et pænt niveau. Ifølge den danske tjenestemandslov aflønnedes rektorer ved statsgymnasierne med fra 7.800 til 9.000 kr. (lektorer fik mellem 5.400 og 7.200) og professorer ved Universitetet fra 7.800 til 9.600. Amtskolekonsulenter skulle have den samme løn som ministeriets konsulent i sager vedrørende folkeskolen og undervisningsinspektørerne for henholdsvis gymnasieskolerne og realskolerne, som alle førte tilsyn med hele landets skolevæsen. Lønnen var kun 500 kr. mindre, end den de kgl. udnævnte amtmænd fik. I den endelige lov af 30. juni 1920 udgik bestemmelsen om amtskolekonsulenternes honorarer, fordi alle regler om aflønning blev fjernet fra hele komplekset af sønderjyske love og overført til en særlig sønderjysk tjenestemandslov af 30. juni 1920. Dette betød ikke nogen ændring for amtsskolekonsulenterne. De skulle stadigvæk have et honorar på 10.000 kr. samt mulighed for at modtage time- og dagpenge på tjenesterejser og godtgørelse for udgifter til rejser og kontorhold efter tjenestemandslovens regler. Hvis de til sin tid skulle blive ansat som tjenestemænd, fik de tilsagn om, at den honorarlønnede periode også ville blive medregnet i tjenestealder og pensionsalder.³⁸

Ansættelsesforholdet var alligevel lidt utrygt for konsulenterne, der ønskede en bedre sikkerhed. I første omgang fik de tre skolekonsulenter ikke noget ud af en samlet aktion i 1922 for at opnå fast løn og pension. De opnåede kun at få en mundtlig forhandling i ministeriet i oktober 1922 om deres fremtidige forhold.³⁹ I 1924 gjorde de tre konsulenter i en fælles henvendelse til ministeriet opmærksom på, at de indtog en særstilling blandt alle de i 1920 ansatte sønderjyske tjenestemænd. De kunne godt forstå, at de ikke kunne blive tjenestemænd på grund af skolelovgivningens foreløbighed, men de håbede at få tilsagn om, at de i tilfælde af svagelighed og alder måtte få pension, og deres eventuelle enke måtte få enkepension efter samme regler som for tjenestemænd. Konsulenterne gjorde også opmærksom på, at de alle tre havde forladt pensionsgivende stillinger i 1920.⁴⁰ Ministeriet var godt klar over, at amtsskolekonsulenterne kunne komme i klemme i systemet, og man skyndte sig at sende individuelle tilsagn, om at de i påkommende tilfælde ville få om ikke pension

så en understøttelse, der beløbsmæssigt ganske svarede til embedsmandsordningen.⁴¹

I 1927 opfordrede Sønderjysk Lærerforening ministeriet til at gøre amtsskolekonsulentembederne permanente. Lærerne var på baggrund af skrivelser om, at konsulentembederne var for dyre, bange for, at den kongerigske ordning ville blive indført i Sønderjylland, således at der ville komme provster i det regionale skoletilsyn. Besparselsen ville blive meget ringe og slet ikke de 50.000 kr., som konsulentordningen var blevet anslået til at koste. Når man også tog ventepenge til de tre eksisterende konsulenter i betragtning, ville omkostningerne kun blive ca. 6.000 kr. mindre. Ministeriet henlagde lige så stille henvendelsen fra lærerne, da man ikke havde overvejelser om at afskaffe konsulenterne igen. Med hensyn til fastansættelsen kontra honorarløn mente departementschef V. Aagesen ikke, at det var i konsulenternes interesse at ændre forholdet, da de næppe ville få en højere løn snarere tværtimod ved at blive fast ansat.⁴²

Denne ordning med midlertidig ansættelse fortsatte helt frem til 1946. I 1933, da der oprettedes amtsskolekonsulenter også i det øvrige land, blev hverken ansættelsesform eller aflønning harmoniseret. Amtsskolekonsulenterne nord for Kongeåen blev kun ansat for 6 år ad gangen, hvor de sønderjyske var ansat indtil videre (dvs. indtil næste skolelov), og de skulle kun have et honorar på 2.000 kr., men de fik til gengæld lov til at beholde deres løn fra det lærerembede, de tidligere havde haft. Efter at sagen havde været drøftet i den af Undervisningsministeriet 17. juli 1945 nedsatte kommission vedrørende de sønderjyske skoleforhold, blev amtsskolekonsulenternes ansættelsesforhold ændret ved lov af 12. juli 1946.⁴³ Både de sønderjyske og kongerigske amtsskolekonsulenter skulle fremtidig ansættes af Undervisningsministeren. Det var således stadig ikke regulære tjenestemandstillinger med kongelig ansættelse, men alligevel faste statslige stillinger. Skoledirektionerne skulle indstille fem af ansøgerne, som ministeriet skulle vælge i mellem. Indstilledes en kandidat enstemmigt, var ministeren dog pligtig til at udnævne denne. I Sønderjylland, hvor skoledirektionerne var betydeligt mindre, skulle tre medlemmer af amtsrådet valgt efter forholdstalsvalg deltage sammen med skoledirektionen i indstillingen.

De fastansatte amtsskolekonsulenter skulle lønnes med 5.700 kr. årligt, stigende hvert tredje år med 600 kr. til 8.100 kr. Hertil

skulle lægges det almindelige pensionsgivende løntillæg, reguleringstillæg og stedtillæg samt yderligere et bestillingstillæg på 1.500 kr. årligt. Alle disse tillæg betød, at de sønderjyske konsulenter på højeste løntrin ikke ville gå ned i løn ved at gå over til fast ansættelse. Som en overgangsbestemmelse fastslog loven af 12. juli 1946, at alle de fungerende sønderjyske amtsskolekonsulenter straks skulle placeres på højeste løntrin. Pensionsspørgsmålet blev samtidig ordnet efter reglerne i lærerlønningssloven. Udover ændringerne i løn- og pensionsforholdene, blev det fastslået, at betingelsen for at opnå ansættelse som amtsskolekonsulent i Sønderjylland fremtidig var ti års lærervirksomhed i folkeskolen, og at de i amtet virkende lærere havde fortrinsret. Dette svarede til de regler, der var indført i Kongeriget ved tilsynsloven af 1933.

Amtsskolekonsulenterne måtte begynde på bar mark i april 1920. I Danmark havde det forretningsførende medlem af skoledirektionerne automatisk kontorfaciliteter og et kontaktnet i og med, at han også var provst. Dette måtte amtsskolekonsulenterne først møjsommeligt bygge op. Og det var ikke helt gratis. Jacob Appel nåede, før han blev minister, at være med til at planlægge konsulenternes start i deres nye embede. I Haderslev fik L. Mortensen kontor i den tidligere kredsskoleinspektørs lokale på amtshuset, også i Aabenraa og Tønder blev der skaffet kontor på amtshuset, medens N.J. Nielsen i Sønderborg i første omgang måtte nøjes med et lejet rum på Sønderborghus, men senere på året fik han også plads på amtshuset. Alle inspektører holdt træffetid mindst en dag om ugen. Nielsen måtte hertil bruge to dage, da han både skulle modtage folk i Sønderborg og Aabenraa. Mortensen holdt i hvert fald i begyndelsen også en særlig træffetid i Gram for Haderslev Vesteramt en dag hver anden uge.⁴⁴ I Aabenraa måtte de audienssøgende stå eller gå rundt på gangen, medens de ventede. I Sønderborg kunne N.J. Nielsen tilbyde folk at sidde ned i et særligt venteværelse, hvilket han var glad for, da der kom virkelig mange, der ønskede hans hjælp og vejledning.

I al administration er kommunikation et vigtigt element. Dette spillede i høj grad også ind her. Hvordan var det praktisk muligt for konsulenterne at føre tilsyn med de mange skoler i amtet, komme til forhandlinger med lokale skolemyndigheder, deltage i skolemøder og lærermøder rundt i amtet og udenamts? Der gik ikke lang tid, før problemet blev akut for N.J. Nielsen, men han

Manden med stokken – amtsskolekonsulent Nicolai Svendsen var en kendt skikkelse i Tønder Amt, når han kom vandrende fra skole til skole. Ofte faldt han i snak med folk undervejs. Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

havde også to amter at passe, og han måtte til stadighed tage frem og tilbage mellem Sønderborg og Aabenraa for at passe sine to kontorer. Allerede i oktober 1920 havde han fået nok af de offentlige transportmidler, som først og fremmest bestod af jernbanerne, og skønt der dengang var et anseligt antal amtsbaner, så var forbindelserne langsomme og dårlige. Han ønskede derfor et rentefrit lån, så han kunne anskaffe »et automobil til embedsbrug«. Han skulle flere gange om ugen til møder med skolekom-

missioner og kommunalbestyrelser og kunne ikke overkomme det, selv om han arbejdede alle ugens syv dage fra tidlig morgen til sent om aftenen, og snart skulle han også til at begynde på tilsynsbesøgene. En bil ville koste 6.000 kr. at anskaffe.⁴⁵

Mindre end en måned efter fulgte kollegaen i Haderslev trop. Han ville også låne penge, så han kunne købe en tilsvarende bil og gerne også til at opføre en garage for. Han havde hidtil klaret sig med jernbanerne, og hele sommeren havde han cyklet mere end 600 km. Men nu kom vinteren, og så kunne han ikke besøge skolerne, hvoraf der fandtes mere end 100 i amtet.⁴⁶ Derimod kom der ikke en tilsvarende anmodning fra Tønder. Nicolai Svendsen brugte kun bil, når han fulgtes med andre medlemmer af skoledirektionen, og amtets bil var så gammel og svagelig og vejene i Tønder Amt så dårlige, at køretøjet mange gange brød sammen, så de måtte gå bagefter bilen »som til en ligbegængelse«. Svendsen ejede hverken bil eller cykel i sin lange embedstid. Han lagde en ære i at vandre til fods ad de gamle landeveje. »Manden med stokken« fik på den måde et langt bedre kendskab til landskab og folk og til det åndelige behov rundt i sogne- ne efter Genforeningen, end hvis han var fartet forbi i bil. Til gengæld kostede transporten ham megen tid, som han så ikke kunne bruge på anden måde.⁴⁷

Der var ikke gået mange dage fra konsulenterne tiltrådte deres hverv i begyndelsen af april 1920, før diskussionen opstod om, hvem der skulle dække deres forskellige udgifter. Skulle staten eller amtets skolefond punge ud, eller måtte de selv betale? I ministeriet var man ikke helt enig om sagen. Kontorchef Frederik Graae mente, at man måtte skelne mellem de udgifter, amtsskolekonsulenten havde som forretningsfører for skoledirektionen, og de udgifter, han havde, når han udførte konsulentopgaver herudover. Departementschef V. Aagesen fandt denne skelnen håbløs. En sådan ville give en umulig regnskabsaflæggelse, og den var desuden i modstrid med lovgivningen. Amtsskolekonsulenten udførte alle sine opgaver på skoledirektionens vegne, han havde ikke »sine egne opgaver« herudover. Han var stillet ganske på samme måde som provsterne i Kongeriget. De var også forretningsførende medlemmer af skoledirektionen og kunne heller ikke foretage sig noget, der var i modstrid med flertallet i skoledirektionen. Dette havde en aktuel sag fornylig vist, hvor en provst havde handlet uden at tage hensyn til, hvad amtman-

den og det tredje medlem mente. Provsten var blevet sat på plads. Når der skulle tages stilling til, hvem der skulle betale udgifterne, måtte man igen tage udgangspunkt i de danske regler, som den sønderjyske skolelov i § 10 udtrykkelig henviste til. Amternes skolefonde skulle i Sønderjylland betale de samme udgifter som i Kongeriget og staten resten. Da provsten i Kongeriget aldrig havde fået løn eller diæter for sit skolearbejde, kunne de tilsvarende udgifter for skolekonsulenterne nemlig ikke pålægges skolefondet.

Resultatet af overvejelserne blev, at staten påtog sig at dække udgifterne til amtsskolekonsulenternes honorarer, diæter, opholdsudgifter og halvdelen af eventuelle udgifter til kontormedhjælp. Skolefondet måtte betale resten, dvs. først og fremmest udgifterne til befordring, kontorudgifter, porto, indkøb af protokoller, papir m.v. Det af to amtsskolekonsulenter rejste spørgsmål om indkøb af bil var således en sag for skolefondet og ikke staten at tage stilling til. Både Mortensen og Nielsen fik derefter bevilget rentefrie lån til anskaffelse af tjenestebil.⁴⁸

Indretning af kontorerne medførte specielt i begyndelsen store udgifter. Fra de tyske kredsskoleinspektører fik konsulenterne overdraget embedsarkiverne og sikkert også bøger m.v.⁴⁹ Men disse ting slog ikke til, når konsulenterne skulle orientere sig i dansk skolelovgivning. N.J. Nielsen bad således om lov til at anskaffe to eksemplarer af Henrik Lehmanns standardværk »Lovgivningen om den danske Folkeskole« og »Lov om Lønninger m.m. for Folkeskolens Lærere af 4. Okt. 1919«, et eksemplar til kontoret i Sønderborg, og et til Aabenraa. Det kunne ministeriet dårligt nægte ham.⁵⁰ Ministeriet viste sig også fra sin positive side og erklærede sig villig til at dække engangsudgifter op til 2.500 kr. til indretning af kontorlokale i Sønderborg Amtshus mod behørig dokumentation for, hvad der var blevet indkøbt. Tilsvarende beløb blev senere også bevilget til kontorindretning i Aabenraa. I Tønder havde skolefonden i første omgang betalt anskaffelsen af en skrivemaskine til Nicolai Svendsen, men da kontorbevillingen til naboamterne kom dem for øre, ansøgte skoledirektionen ministeriet om, at staten refunderede udgiften. Af hensyn til lighedsprincippet accepterede ministeriet dette.⁵¹

Det var også ønsket om at blive stillet lige med de andre amter, der fik skoledirektionerne i Sønderborg og Aabenraa amter til at forlange, at staten betalte befordringsudgifterne for N.J. Nielsen,

når denne ugentligt måtte tage fra Sønderborg til Aabenraa og tilbage igen. Dette var kun rimeligt, da staten sparede en stilling ved at lade Nielsen betjene begge amter. Ministeriet accepterede synspunktet og erklærede sig villig til at betale halvdelen af de to skolefondes samlede udgifter til amtsskolekonsulentens embedsrejser. Dette ville svare omtrentligt til de ekstra rejseudgifter, Nielsen havde i forhold til, hvis han kun havde haft et amt som sit embedsområde.⁵² Derimod var Undervisningsministeriet ikke villig til at refundere udgifterne hverken helt eller delvist, når amtsskolekonsulenterne eller andre medlemmer af skoledirektionerne blev kaldt til møder i ministeriet i København. Det måtte skolefondene selv klare.⁵³

Medens Nic. Svendsen selv havde købt hus i Tønder, da familien flyttede hertil fra Haderslev, og derfor ikke havde behov for en embedsbolig, fik de to andre konsulenter stillet bolig til rådighed af staten. N. J. Nielsen kom til at bo i Sønderborg, sikkert fordi han i første omgang blev udnævnt til konsulent over Sønderborg Amt alene og først lidt senere fik besked om tillige at overtage Aabenraa Amt. Også efter amtssammenlægningen i 1932, hvor den fælles amtmand blev placeret i Aabenraa, fortsatte konsulenten med at bo i Sønderborg. Tjenesteboligen i Sønderborg, Engelshøjgade 15, som lå i en tidligere preussisk officersbygning, var betydeligt større end den, Ludvig Mortensen fik stillet til rådighed på Jens Johannsensvej 8 i Haderslev. Den sidstnævnte var desuden fugtig og vanskelig at varme op på grund af vindforholdene ud mod Haderslev Dam. I slutningen af 1920'erne fik begge embedsboliger takket være en særlig bevilling på finansloven installeret centralvarme, hvilket samtidig betød, at de to amtsskolekonsulenter måtte betale mere i husleje.⁵⁴

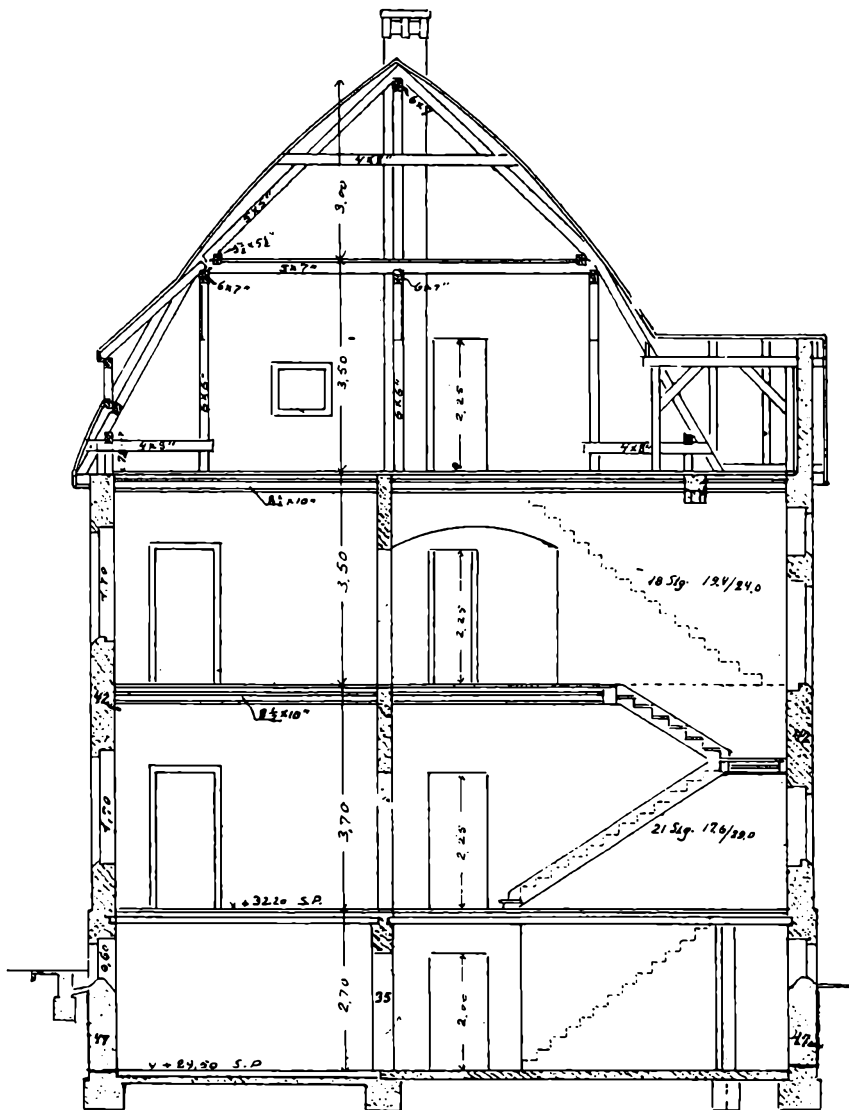
Samlet kan man fastslå, at amtsskolekonsulenterne virkede under et tjenestemandslignende forhold, men at de først ret sent i perioden fik et fast ansættelsesforhold. De var dog honoreret så højt, at de blev anset for betydelige folk i systemet, og de kunne økonomisk ikke opnå fordele ved en fast ansættelse, hvilket først kom på tale, da det var sikkert, at konsulentordningen var kommet for at blive. De ovenfor omtalte ministerielle overvejelser i begyndelsen af 1920'erne viste tydeligt, at konsulenternes stilling ganske svarede til den, provsterne indtog i skoledirektionerne i Danmark. Skolekonsulenterne fik også rimelige fysiske rammer for deres arbejde, da staten betalte alt, hvad der ikke ifølge lov-

givningen kunne pålægges skolefondene. Trods den lidt usikre ansættelsesform blev de tre første amtsskolekonsulenter i den sønderjyske skoles tjeneste i en meget lang periode. To af dem døde i tjenesten, og den tredje blev først pensioneret, da han var langt over 70 år. Men som vi skal se i næste afsnit, så var en gammel sag lige ved at koste den ene skolekonsulent hans stilling før tiden.

Amtsskolekonsulenten over Sønderborg og Aabenraa amter havde en stor embedsbolig på Engelshøjgade 15 i Sønderborg til sin rådighed. Den havde tidligere været tysk stats-ejendom og været benyttet til officersbolig. Ministeriet havde haft planer om også at indkvartere en ugift tjenestemand i ejendommen, da den havde syv store værelser, men amtsskolekonsulenten fik lov til at råde over hele huset under henvisning til, at der skulle være plads til tre store døtre, en tjenestepige og hans gamle mor. Tværsnittet side 77 findes indlagt i synsprotokollen for amtsskolekonsulentens bolig 1925-44 (Sønderborg Amtsrådsarkiv. LAÅ). Fotografiet findes i Sønderborg Lokalhistoriske Arkiv. Huset er i dag nedrevet.

*Arkitektkonsulentens Bolig
Engelshøjgade 15 Sønderborg*

J. J. J.

5. Den alsiske lærerinde

Aabenraa og Sønderborg amter blev fra 1. januar 1932 forenet til et amt under fælles amtmand. Dog opretholdtes to særskilte amtsråd, skoleråd og skolefonde.⁵⁵ Konstruktionen passede som fod i hose til den ordning, der i 1920 var skabt med en fælles skolekonsulent for de to amter. Ikke desto mindre blev der samtidig i ministeriet og blandt de sønderjyske amtmænd overvejet at opdele konsulenternes distrikter, således at der fremtidig kun skulle være to embeder, og således at Sønderborg og Aabenraa amter ikke nødvendigvis skulle høre sammen. Baggrunden for disse noget paradoksale overvejelser skal findes i en gammel sag, som i begyndelsen slet ikke handlede om amtsskolekonsulenten. Det drejede sig om en regulær dyneløftersag, som man i dag ville have taget helt anderledes afslappet på, end man gjorde dengang i 1920'erne, selv om den også indeholdt groteske situationer, som også i dag ville have optaget formiddagsbladens spalter i en længere periode. Den eneste grund til at nævne denne sag på dette sted er, at den nogle år senere fik konsekvenser for amtsskolekonsulent N. J. Nielsens embedsvirksomhed og for forholdet mellem ham og amtmanden i Aabenraa, hans nærmeste kollega i skoledirektionen, hvilket så endnu senere førte til, at Nielsen blev forflyttet til Haderslev.

Det hele begyndte med, at en ugift alsisk lærerinde (lad os her kalde hende Frk. B.) blev beskyldt for at have et forhold til en gift gårdejer. Rygterne herom spredtes over hele sognet og snart også til det meste af øen. Den 4. december 1926 kl. 8 om aftenen observerede en flok karle, at gårdejeren gik ind til lærerinden i hendes embedsbolig, hvorefter karlene lagde sig på lur og konstaterede, at lyset blev slukket. Klokkeren 1 om natten luskede gårdejeren ud af bagdøren, hvorefter hele flokken med hånende tilråb fulgte bagefter ham, indtil han kom hjem til sin gård. Dette førte til en meget omfattende sag, hvori alle stedlige skolemyndigheder blev indblandet og til sidst også ministeriet. Sagen skal på ingen måde gennemgås i detaljer her.⁵⁶ Skolekommissionen stillede det spørgsmål, som i sidste instans kostede lærerinden stillingen: »Kan en ugift lærerinde modtage besøg af en gift mand til kl. 1 om natten, uden at dette skader hendes navn og rygte og hendes arbejde i skolen?« Amtsskolekonsulent N. J. Nielsen var tilbøjelig til at støtte lærerinden, især fordi hun passede sit skolearbejde

Stevning Skoles elever i slutningen af 1920'erne. Lærerinden til højre er Frk. B. (Nordborg Lokalhistoriske Arkiv).

fortræffeligt. I første omgang fik Frk. B. en advarsel fra skoleledelsen om at vise større forsigtighed i sin personlige adfærd. Men da det så rygtedes, at hun det meste af tiden overnattede i aftægtsboligen hos den nævnte gårdejer, blev hun afskediget gældende fra den 1. februar 1929.⁵⁷

I første omgang var det ikke afgjort, om afskedigelsen skulle være uden pension, eller om lærerinden skulle have pension eller en form for understøttelse, da hun havde passet sit job godt i mange år. Ikke så snart havde Frk. B. fået meddelelse fra skoleledelsen om afskedigelsen, før hun fremkom med et trusselsbrev. Hvis hun blev afskediget uden pension, så ville hun offentliggøre over for alle myndigheder og også i aviserne, at hun havde haft et forhold til amtsskolekonsulenten tilbage i 1922 eller 1923. Samtidig ville hun også fortælle, at førstelæreren på hendes skole flere gange havde forulempet hende, og at denne også havde foretaget sig på nogle af skolens piger. Beskyldningerne mod

førstelæreren blev afvist som uden hold i virkeligheden og som et udtryk for lærerindens hævn for afskedigelsen. For amtsskolekonsulenten fik sagen derimod store konsekvenser, selv om han straks skriftligt over for amtmanden i Sønderborg bestemt afviste lærerindens påstand. Ministeriet pålagde de to amtmænd i Aabenraa og Sønderborg at indkalde konsulenten til afhøring om sagen. Nielsen nægtede atter bestemt lærerindens påstand, men mente at kunne huske, at lærerinden havde opsøgt ham i embeds medfør på kontoret i Aabenraa i 1922, og at hun næste dag havde kørt med ham tilbage til Sønderborg.⁵⁸

Selv om sagen i første omgang blev stillet i bero, blev den ved med at rumle under overfladen. Den blev næret af, at andre embedsmænd begyndte at spørge til sagen. Biskop Valdemar Ammundsen, der kendte til sagen mellem lærerinden og gårdejereren, da han var blevet indblandet i den, medens han var på visitats, ønskede nu en grundigere orientering, da han på en række områder skulle arbejde sammen med Nielsen. Da Refslund Thomsen havde givet biskoppen en telefonisk orientering, og biskoppen efterfølgende havde udtalt, at Nielsens stilling var så svækket, at han måtte træde tilbage, tog Refslund Thomsen atter sagen op over for ministeriet. Det var meget tydeligt i hele forløbet, at amtmanden i Sønderborg, C.L. Lundbye, troede på Nielsens forklaring, og mente, at Frk. B.'s anklager både mod førstelæreren og Nielsen var uden hold i virkeligheden, medens amtmanden i Aabenraa havde mere tiltro til Frk. B.'s forklaringer. Nielsens to konsulentkolleger var ikke specielt glade for sagen, da den svækkede konsulentembedet.⁵⁹

Ved et møde på Schackenborg mellem kontorchef Aage Barfod og de sønderjyske amtmænd den 12. september 1931, som drejede sig om lovforslaget om den sønderjyske skoleordning, blev amtsskolekonsulentsagen også drøftet.⁶⁰ Refslund Thomsen fremførte, at han havde tabt respekten for Nielsen og ikke længere tog sig af, hvad denne mente om skolesagerne. Da der var enighed om, at Nielsen havde tabt i anseelse, drøftede amtmændene, om man kunne klare situationen ved at nedlægge det ene amtsskolekonsulentembede og fordele opgaverne på de to øvrige. Amtmændene mente nemlig, at amtsskolekonsulenterne havde ganske gode dage, selv om grev Schack mente, at det var godt, at de havde tid til at følge med i forholdene både nord og syd for grænsen.

Amtmændene kunne imidlertid slet ikke enes om, hvordan distrikter og personer skulle fordeles, hvis der kun skulle være to konsulenter. En deling på tværs, således at Svendsen fik den sydlige del af Tønder og Aabenraa amter samt Sundeved, og Mortensen resten, kunne ikke praktisk gennemføres. Det var nødvendigt at holde sig til amtsgrænserne. Men dette var heller ikke let. Ifølge Barfods referat ville hverken Lundbye eller Refslund Thomsen have Svendsen, men »halede hver i sin side af Mortensen, der øjensynlig er meget værdsat dernede«. Lundbye, der i 1931 var flyttet fra amtsmandsembedet i Sønderborg til Haderslev som stiftamtmand, ville helst beholde Mortensen, fordi han var den største pædagog, Refslund Thomsen henviste til, at han og Svendsen havde en så forskellig holdning i mindretalsspørgsmålene, at det derfor var umuligt for dem at arbejde sammen.

Den mest enkle løsning var dog at forbinde Haderslev med Tønder, de to amter havde i forvejen amtslæge sammen, men så var det unægtelig vanskeligt at forklare, hvorfor det var Nielsen, der skulle gå på ventepenge, og det netop på et tidspunkt, hvor Aabenraa og Sønderborg amter blev slået sammen. Barfod konkluderede derfor, at det bedste var at se tiden an og foreløbig henlægge sagen. Ganske vist kunne en amtsskolekonsulentstilling nedlægges administrativt, da der ikke i loven stod, hvor mange der skulle være, men kun, at der skulle være »et antal«. Men ministeriet havde ikke noget at udsætte på Nielsens forretningsførelse, selv om man sjældent så ham i ministeriet, men det gjaldt også Mortensen. Barfod skønnede desuden, at det var uheldigt at fælde Nielsen på en otteårig gammel sag, som blev benyttet af Frk. B. som en trussel. Han ville hellere afslutte sagen med, at lærerinden fik tillagt en eller anden form for understøttelse. Det var også den løsning, der blev resultatet. Frk. B. fik tillagt understøttelse svarende til halv pension i fem år, og derefter fik hun fuld pension. Til gengæld gjorde hun aldrig alvor af sin trussel om at offentliggøre sin anklage mod amtsskolekonsulentten.

6. Forflyttelsen af N.J. Nielsen til Haderslev i 1937

Den 17. februar 1937 døde amtsskolekonsulent L. Mortensen efter at være blevet opereret for mellemørebetændelse. For første gang siden 1920 blev der et amtsskolekonsulentembede ledigt.

Christian L. Lundbye (1873-1947) var kontorchef i Justitsministeriet 1914-19, hvorefter han bl.a. var Danmarks repræsentant over for Den internationale Kommission i Flensborg. I 1920 blev han udnævnt til amtmand i Sønderborg. I forbindelse med sammenlægningen af Sønderborg og Aabenraa amter i 1932 blev han udnævnt til amtmand i Haderslev og stiftamtmand over Haderslev Stift, en stilling han varetog indtil 1944. Maleriet af Lundbye af ukendt kunstner findes på Haderslev Museum.

Foto: Annali Bork

Amtmand Kresten Refslund Thomsen (1884-1960), født i Broager, cand. polit. (statsvidenskab) fra Københavns Universitet 1907, medarbejder og fra 1910 redaktør af Hejmdal. Han havde som svigersøn nær forbindelse til H.P. Hanssen. Blev i 1920, på trods af at han ikke var jurist, amtmand over Aabenraa Amt, fra 1932 tillige over Sønderborg Amt, hvilket han fortsatte med helt indtil 1954. I perioden 1935-44 havde han tillige hvervet som politiadjutant for De sønderjyske Landsdele. Maleri på Folkehjem i Aabenraa udført af Johannes Nielsen. Affotograferet af Helge Kremplin, Flensborg.

Det viste sig hurtigt, at den gamle sag fra Als ikke var glemt. Departementschef A. Barfod fandt nu tiden moden til at få Nielsen flyttet væk fra Sønderborg Amt, hvor den gamle sag stadig blev husket og var med til at nedbryde amtsskolekonsulentens autoritet. Barfod tog nogle dage efter begravelsen til Haderslev for at tale med stiftamtmand Lundbye om genbesættelsen af embedet. Lundbye stillede sig ved denne samtale ikke ganske afvisende over for tanken om en forflyttelse af Nielsen til Haderslev.⁶¹ De havde arbejdet godt sammen tidligere og kunne sikkert gøre det igen, selv om stiftamtmanden utvivlsomt ville have foretrukket en yngre mand i stillingen. For at få tid til at overveje situationen var det nødvendigt at konstituere en medhjælper i stillingen. Lundbye foretrak, at Nicolai Svendsen blev konstitueret i Haderslev, fremfor at man fandt en på egnen boende skolemand, som ikke var kandidat til stillingen. Indtil 1. september 1937 blev forretningerne i Haderslev klaret ved, at Svendsen hver mandag tog til Haderslev og drøftede de vigtigste sager med stiftamtmanden og rutinesagerne med kontorassistenten, som var tilknyttet amtsskolekonsulentens kontor, og derefter holdt træffetid. Han deltog også i skoledirektionens møder og tog i begrænset omfang på besøg på skoler.⁶²

Derefter var der god tid til at finde ud af, hvad der skulle ske med embedet i Haderslev. I begyndelsen af april 1937 spillede departementschef Barfod åbent ud over for Nielsen. Han skrev til ham, at det ville være en heldig ændring af tilsynsforholdene i Sønderjylland, hvis Nielsen flyttede fra Sønderborg til Haderslev. »Jeg har haft indtrykket af, at De arbejdede nok så godt sammen med stiftamtmand Lundbye, da han var i Sønderborg, som nu med amtmand Refslund Thomsen, og at i det hele arbejdsforholdene ville ligge bedre for Dem i Haderslev Amt end i Aabenraa-Sønderborg amter«. ⁶³

Nielsen var mildt sagt ikke begejstret for Barfods opfordring. Han følte det som en desavouering af det store arbejde, han havde udført i 17 år i de to amter, hvor han efter egen opfattelse havde opnået store resultater ved at arbejde i det stille. Han havde gennem årene fået et godt forhold til de fleste lærere og til mange forældre, og mange havde opsøgt ham for at få gode råd. Han var af mange grunde ked af at skulle forlade Sønderborg, hvor han siden 1920 havde været aktiv i bibliotekssagen og formand for Sønderborg Amts Centralbibliotek. Han og hans kone ville

Amtsskolekonsulent N. J. Nielsen måtte bl. a. på grund af modsætningsforholdet til amtmand Refslund Thomsen i 1937 nødtvungent se sig forflyttet til Haderslev. Året efter forsøgte amtmanden at hindre, at Nielsen blev dekoreret med sølvkorset, selv om han var indstillet hertil af stiftamtmand Lundbye. Ministeriet støttede indstillingen på grund af Nielsens »utvivlsomme administrative sans og gode kontormæssige ekspedition af sagerne, hans absolutte loyalitet ved forflyttelsessagens ordning og dennes forløb uden vrøvl eller gnidninger«. Foto: Maglegårdsskolen, Hellerup.

nødig forlade den store embedsbolig, som var et af de smukkeste og bedst beliggende huse i Sønderborg, til fordel for en betydeligt ringere bolig i Haderslev. Han var også bange for, hvordan lærerne i Haderslev Amt ville modtage en 61-årig mand, når de måske havde håbet på at få en yngre og mere energisk person. Men han var som honorarlønnet tjenestemand, der ikke havde råd til at tage sin afsked, villig til at overtage embedet i Haderslev, hvis Undervisningsministeriet mente, at det ville tjene den danske skoles sag, at han blev forflyttet.

Efter at N. J. Nielsen havde talt med de to amtmænd om sagen, og efter at Barfod havde forklaret Nielsen, hvad Refslund Thomsen egentlig mente, gik Nielsen ind på at søge forflyttelse til Haderslev. Det var nemlig en stor fordel for Nielsens fremtidige virke i Haderslev, hvis det var ham selv, der søgte forflyttelsen. Amtmanden i Aabenraa havde ikke glemt den gamle sag. Han mente, at det var en fejl, at Nielsen ikke i sin tid gik ind på at rense sig ved en retslig undersøgelse, og at dette havde bidraget til at undergrave hans position i amtet. Det var derfor bedst for

ham og »for den danske skole i Sønderjylland«, at han flyttede embede. Det havde Refslund Thomsen også tidligere fremført over for ministeriet, men først nu var der en passende mulighed. Undervisningsministeriet gav tilsagn om, at Nielsen ville få stillingen i Haderslev, hvis han søgte den, og at man ville skaffe ham en flyttegodtgørelse. Arbejdet i Haderslev ville være mindre i omfang, og skolevæsenet der var ikke i en så nationalt udsat stilling som i hans nuværende embede. Ministeriet var derfor overbevist om, at Nielsen, når skuffelsen havde fået tid til at sætte sig, ville blive tilfreds med det nye embede, og at han »udrustet med den administrative indsigt og flid, som altid har præget Deres arbejde, og som er meget påskønnet af ministeriet, vil kunne få tilfredsstillelse ved i en forhåbentlig lang årrække at virke indenfor dette område; det er jo dog stadig det samme arbejde og de samme opgaver, der stilles Dem«. ⁶⁴ Ministeriets hensigt med disse rosende ord var, at Nielsen skulle blive overbevist om, at han stadig i sin nye stilling ville nyde ministeriets tillid.

Skoledirektionen i Haderslev ville egentlig helst have haft en yngre mand som konsulent, men den ville ikke modsætte sig Nielsens forflyttelse. Direktionen undlod dog at sende en egentlig udtalelse i ansættelsessagen. Stiftamtmand Lundbye mødte op i ministeriet med en erklæring udarbejdet af den vikarierende skolekonsulent Nicolai Svendsen. Den drejede sig nok så meget om, hvilke kriterier der burde anvendes ved besættelsen af de to andre konsulentstillinger, hvor ældre mænd snart måtte afløses af yngre kræfter. Haderslev fik ikke i første omgang en yngre konsulent. N.J. Nielsen blev den 10. juni 1937 udnævnt til amtsskolekonsulent fra den 1. september 1937. Den ledige stilling blev derefter opslået i Aabenraa-Sønderborg amter i stedet.

7. Et nyt kuld af amtsskolekonsulenter

I 1933 indførte en ny tilsynslov amtsskolekonsulenter også nord for Kongeåen, men der var stadig betydelig forskelle mellem de to typer af amtsskolekonsulenter. Der blev derfor behov for at ansætte et nyt hold af særlige sønderjyske konsulenter inden for tiåret 1937-47. I 1920 havde man valgt at hente to ud af de tre konsulenter fra Kongeriget og kun ansætte en enkelt sønderjyde, der oven i købet i en årrække ikke havde været tilknyttet skolevæsenet. Spørgsmålet var, om noget lignende ville gøre sig gæl-

På grund af N. J. Nielsens forflyttelse var det ikke konsulentembedet i Haderslev, men i Sønderborg og Aabenraa, der blev opslået ledigt. Først ved Nielsens død i 1940 blev stillingen i Haderslev slået op. (Statstidende 14/6-1937).

Stillingen som Amtsskolekonsulent for Aabenraa-Sønderborg Amt vil være at besætte fra 1. September 1937.

Med Stillingen er forbundet et Honorar paa 10,000 Kr. aarlig, der udbetales af Ministeriet med 1/12 maanedlig forud.

Endvidere tillægges der den, som ansættes i Stillingen, Tjenestebolig i Sønderborg mod en Leje, der indtil videre udgør 1800 Kr. aarlig, og som afkortes med 1/12 maanedlig i ovennævnte Honorar.

Ansøgninger om Stillingen indsendes til Undervisningsministeriet inden den 29. Juni d. A.

dende i den nye ansættelsesrunde, eller om der efter to årtiers praksis med den sønderjyske skoleordning stilledes andre krav til skolekonsulenterne.

Samme dag, som Nielsen blev udnævnt til amtsskolekonsulent for Haderslev, blev stillingen for Aabenraa-Sønderborg amter opslået af Undervisningsministeriet.⁶⁵ Bopælen for konsulenten skulle fortsat være Sønderborg, men her udover stilledes ikke nogen form for betingelser i opslaget. Der meldte sig i alt 19 ansøgere, hvoraf den ældste var født i 1878 og de to yngste i 1895. Samtlige havde en eller anden form for ansættelse i skolevæsenet. I alt elleve var ansat i Sønderjylland, to i Flensborg og de øvrige nord for Kongeåen. Af disse sidste havde enkelte tidligere haft ansættelse i Sønderjylland. Tolv ansøgere – seks overlærere, en viceinspektør, en rektor og fire førstelærere – havde en eller anden form for lederstilling. To havde tilknytning til seminariene, og endelig var der fem menige lærere.

Skoledirektionerne i Sønderborg og Aabenraa tog ved et fællesmøde stilling til ansøgningerne. Også amtsskolekonsulent Nielsen deltog i mødet. Han var den eneste, der havde lidt kendskab til ansøgere uden for de to amter. Forsamlingen pegede i indstillingen på to dygtige og fortrinlige overlærere fra Aabenraa Amt, men ikke uden forbehold. Den ene havde ringe kundskaber i tysk, og om den anden nærede amtmanden ængstelse for, om han havde den fornødne smidighed »under de for amtsskolekonsulenten så hyppige forhandlinger med de bevilgende myndigheder«. Af ansøgere uden for amtet fremhævedes to navne.

*Den nye konsulent for Sønderborg og Aabenraa amter blev Hans Novrup (1889-1970). Han kom til Tønder i 1920 som skoleinspektør for seminariets øvelsesskole. Han var medlem af Religionslærerforeningens bestyrelse, og han var en af landets førende pædagoger inden for regneundervisningen.
Foto: Elfelt (privateje).*

Derimod ønskede skoledirektionerne af nationalpolitiske grunde ikke en skoleleder fra Flensborg som konsulent. Han var desuden for gammel.⁶⁶ Formændene for lærerkredsene i de to amter fik også mulighed for at se listen over ansøgerne (ikke selve ansøgningerne). De pegede på seks kandidater som velegnede til stillingen, »fordi de er kendte som fremragende skolefolk, der til lige er fuldt fortrolige med de særlige sønderjyske forhold«. ⁶⁷

Ministeriets konsulent i skolesager F.C. Kaalund-Jørgensen tog udgangspunkt i skoledirektionernes indstilling og mente, valget skulle stå mellem overlærer Hans Novrup fra Tønder og en seminariermand fra København, der tidligere havde haft ansættelse på øvelsesskolen ved Haderslev Seminarium. Han vaklede mellem, hvem af disse to der burde være seminarierektor (en stilling, der var slået op samtidig), og hvem der burde have stillingen som amtsskolekonsulent. For Novrup talte, at han var velkendt i Sønderjylland i alle skolekredse, at han var leder af de meget besøgte feriekurser og hans udgivelser af skolebøger i regning og læsning, som hørte til de mest brugte over hele landet. Han hav-

de således på forskellig vis udfoldet en betydelig vejledervirk-somhed over for folkeskolens lærere. Ekspeditionssekretær K. Paludan-Müller, som var Undervisningsministeriets sagsbehand-ler, mente, at man først og fremmest skulle have en mand, der kunne være en aktiv vejleder for landsbylærerne i deres daglige arbejde. Han mente ikke, at seminariemanden, som statsskole-konsulenten havde peget på, kunne bruges. Han kunne med sit milde og meget sagtmodige væsen slet ikke klare sig i skoledi-rektionen »over for den kraftfulde og temperamentsfulde amt-mand, hvis ekko det ikke er amtsskolekonsulentens opgave at være«. Paludan-Müller pegede derfor enten på den standhaftige overlærer fra Aabenraa Amt, som også blev nævnt i skoledirekti-onernes indstilling, eller subsidiært på Novrup, som »en solid, kyndig og vistnok også tilstrækkelig karakterfast skolemand«.

Resultatet blev, at ministeriet udnævnte Hans Novrup til amts-skolekonsulent.⁶⁸ De to amter fik derved en skolekonsulent, der var 48 år gammel, og som havde erfaring både fra landsbyskoler (Ejby på Fyn, Lundtofte og Måløv) og fra Tønder Seminariums Øvelsesskole, hvor Novrup havde været overlærer siden 1920. Han havde således ledererfaring herfra, og han havde desuden i et par perioder fungeret som forstander for seminariet. Af betyd-ning for hans fremtidige virke var endvidere en virksomhed som instruktør ved ca. 100 lærerkurser over hele landet.⁶⁹ Som det fremgår af ministeriets interne sagsbehandling, håbede man med valget af Novrup at få en kraftfuld mand, der bedre end forgæn-geren var i stand til at matche den stærke amtmand i de to skole-direktioner.

N.J. Nielsen fik ikke nogen lang periode i sit nye embede i Haderslev. Han døde pludseligt den 11. september 1940. Novrup blev konstitueret i stillingen, da han havde lettere ved at komme til Haderslev med toget end Svendsen fra Tønder. Stillingen blev opslået, selv om man i ministeriet havde overvejet ved forhand-linger med de berørte parter at finde en mand, så opslag kunne undgås, men det ønskede undervisningsminister Jørgen Jør-gensen af principielle grunde ikke.⁷⁰

Der var lidt flere ansøgere end sidste gang, i alt 23. Også den-ne gang havde alle tilknytning til skolevæsenet, deraf 3 ved se-minariernes øvelsesskoler og 2 ved gymnasieskoler. 14 var ansat i Sønderjylland, 1 i Flensborg og resten i Kongeriget. Ledelseser-faring havde 6 overlærere, 6 førstelærere, 1 viceskoleinspektør

samt 1 skolebestyrer. Aldersmæssigt placerede ansøgerne sig med fødselsår fra 1882 til 1906, dvs. mellem 58 og 36 år.

Denne gang blev det formuleret eksplicit, hvilke kvalifikationer der skulle til for at blive en god amtsskolekonsulent i Sønderjylland. Formuleringen blev givet af Hans Novrup på Haderslev Skoledirektions vegne, og den blev accepteret i ministeriet. Ud over en »tilbørlig skolemæssig erfaring« stilledes der følgende tre krav:

1. forudsætninger for at kunne blive en kyndig og forstående vejleder for amtets lærere
2. indsigt og øvelse i administrative forhold
3. fortrolighed med sønderjyske forhold

Hertil føjedes i ministeriet ønsket om, at vedkommende gerne skulle være inde i landsbyskolens forhold og helst også selv have virket som landsbylærer. Departementschef A. Barfod henviste desuden til tilsynslovens § 17, der pegede på en af de i amtet virkende lærere. Hertil må dog bemærkes, at dette krav ikke fandtes i den sønderjyske skolelov, kun i tilsynsloven, der gjaldt nord for Kongeåen. Først i 1946 kom denne bestemmelse også til at gælde for Sønderjylland (jfr. ovenfor side 70).

Det lod sig imidlertid ikke gøre at finde en ansøger fra amtet endsiige en mand med erfaringer fra landsbyskolen. Både Haderslev Amts Skoledirektion og ministeriets skolekonsulent Kaalund-Jørgensen overvejede en fynsk førstelærer, der var en af landsbyskolens bedste lærere, og som også havde markeret sig ved instruktørvirksomhed og i skolebibliotekssagen, men han var ikke »indlevet« i sønderjyske forhold. En førstelærer fra Aabenraa Amt blev fundet for let, da han ikke havde »egentlig øvelse i at administrere mere omfattende forhold«.

Ligesom i 1937 valgte man en konsulent, som var leder af et seminariums øvelsesskole dvs. med erfaringer i at undervise seminarieelever i praktisk skolegerning, hvilket blev anset for en god ballast for amtsskolekonsulentens rolle som vejleder for amtets lærere. Den 50-årige Thomas Roust havde siden 1920 været lærer ved øvelsesskolen ved Tønder Seminarium, og han blev dens leder, da Novrup blev amtsskolekonsulent i Aabenraa-Sønderborg amter. Det var Novrup, der havde opfordret Roust til at søge embedet.⁷¹ Det blev i flere af udtalelserne fremhævet, at

Med disse Billeder - tegret af
A. Edsen Johansen - beder vi Dem
modtage vor bedste Lykønskning
paa Syvtiaarsdagen med ærbødig
Tale for trofast Virke og Venkskab.
Hjertelig Hilsen og Hyldest fra
Lærerinder og Lærere
i
Tønder Amts danske Skoler.

Nicolai Svendsen fortsatte som skolekonsulent og medlem af skoledirektionen, til han var langt over 70 år. Den seneste forlængelse skyldtes krigsforholdene og forholdet til det tyske mindretal. Da Svendsen fyldte 70 år i 1943 forærede Tønder Amts lærerinder og lærere ham en række indrammede hånddekorerede tegninger af A. Edsen Johansen med motiver fra nogle af de steder i amtet, som konsulenten kendte fra sine mange skolerejser. I alt 130 lærere fra 81 skoler har undertegnet. Tegningerne findes nu i Tønder Lokalhistoriske Arkiv.

Roust havde et afbalanceret forhold til de nationale forhold. Han havde ydet en betydningsfuld indsats i det nationale og kulturelle liv i Tønder, men han havde samtidig vist, at »han er i besiddelse af reel tålsomhed over for mindretallet og nærer fuld forståelse for og anerkendelse af den for det nationale mindretal forekommende lovgivning – også på skolevæsenets område –, således at det med tryghed kan forventes, at han redeligt vil yde sit bidrag til en loyal fortolkning og hævvelse af den for grænselandet særegne skolelovgivning«. Undervisningsministeriet udnævnte Th. Roust til amtsskolekonsulent fra den 1. februar 1941.⁷²

Ministeriet havde i 1937 forudset, at også den tredje konsulentstilling inden for kort tid skulle besættes på ny. Dette krævede kun simpel hovedregning, da Nicolai Svendsen ville fylde 70 år i august 1943, og da han allerede havde annonceret sin afgang, når han fyldte 65 år.⁷³ Men regnestykket kom ikke til at holde. I første omgang blev Svendsen i sit embede, indtil han fyldte 70 og længere end det. Nogle måneder før Svendsen skulle fratræde, havde landstingsmand og skoledirektionsmedlem H. Jepsen Christensen en fortrolig samtale med undervisningsminister A.C. Højberg-Christensen om en forlængelse af Svendsens ansættelse udover 70-års grænsen. Samtalen blev senere fulgt op af en henvendelse fra Tønder Amts Skoledirektion (Jepsen Christensen og amtmand Schack). Konsulentstillingen var krævende på grund af dens sammensatte nationale, pædagogiske og administrative indhold. Men under tidens herskende forhold var det særligt i landets sydligste amt af afgørende betydning, at embedet var besat med en person, der havde alle de nødvendige kvalifikationer. Det ville derfor for tiden ikke være muligt at finde en afløser for Nicolai Svendsen, og direktionen foreslog derfor en forlængelse af hans ansættelse med to år.⁷⁴ Efter at man for en sikkerheds skyld havde spurgt Svendsen, om han var interesseret i at fortsætte, forlængede ministeriet hans ansættelse med de to år.⁷⁵ Og der skulle gå næsten 1½ år yderligere, før Svendsens afløser stod klar til at overtage stillingen efter ham.

For tredje gang valgte ministeriet en skolekonsulent, som kom fra en stilling ved Tønder Statsseminariums Øvelsesskole. Der var i alt 13, der søgte stillingen. Denne gang var der flere ansøgere fra Kongeriget, nemlig syv, over for fem sønderjyske og en fra Sydslesvig. Selv om der blandt ansøgerne var en kongerigsk

De tre nye amtsskolekonsulenter Hans Novrup, Thomas Roust (1890-1962) og Søren Brejl (1893-1964) kendte hinanden i forvejen, da de alle tre havde været ansat ved Tønder Seminariums Øvelsesskole. Der var da også røster fremme om, at Tønder var overrepræsenteret i konsulentkorpset. På billedet ses Th. Roust (bagerste række) og S.C. Brejl (anden række til venstre) sammen med øvelsesskolens III mellem b i skoleåret 1939/40 (Tønder Lokalhistoriske Arkiv). Se også illustrationen side 188.

amtsskolekonsulent og en overlærer fra Tønder Amt, der havde støtte i en anbefalingskrivelse fra 96 % af lærerne i Tønder Amt uden for Tønder Købstad, blandt ansøgerne, så blev viceinspektør ved øvelsesskolen S.C. Brejl af ministeriet udnævnt til amtsskolekonsulent fra 1. januar 1947. Efter de nye regler indført ved lov af 12. juli 1946 indstillede skoledirektionen sammen med tre medlemmer valgt af Tønder Amtsråd i alt 5 ansøgere. Da de enstemmigt pegede på Brejl som den mest egnede til stillingen, og

da denne også opfyldte det nye krav om 10 års ansættelse ved folkeskolen i amtet, havde ministeriet ingen muligheder for at ændre på afgørelsen.⁷⁶

Hermed havde de sønderjyske amter alle fået en ny og yngre amtsskolekonsulent. I modsætning til 1920, hvor man kun med stort besvær havde fundet en enkelt kandidat med kendskab til sønderjyske forhold, valgte man i alle tilfælde folk, der havde lang erfaring fra skolevæsenet i Sønderjylland. Den sønderjyske skole var nu i stand til at stille med flere mulige kandidater. Både de regionale og centrale skolemyndigheder var bevidst om, at det var nødvendigt at vælge en person, som på den ene side ville være i stand til at fungere myndigt i stillingen, men som på den anden side ikke ville virke udæskende på det tyske mindretal. I alle tre tilfælde valgte man en amtsskolekonsulent fra Tønder, som havde et indgående kendskab til de nationale forhold og deres indvirkning på skoleforholdene. Det blev anset for vigtigere, at man fik den rigtige mand, end at denne nødvendigvis havde virket i amtet eller havde erfaring fra landsbyskolen. Der var dog i de andre amter en vis uvilje imod, at Tønder var den eneste »leveringscentral til overordnede stillinger«.⁷⁷

De tre nye amtsskolekonsulenter fik ligesom det første kuld en lang funktionstid. Tilsynsloven af 12. april 1949 afskaffede ganske vist de særlige sønderjyske skolekonsulentembeder. Fra 1. april 1950 skulle skolekonsulenterne i Sønderjylland have samme indskrænkede myndighed som i det øvrige Danmark (herom se kapitel V). Men det blev i loven bestemt, at de allerede ansatte konsulenter for deres embedstid fortsat skulle fungere som forretningsførende medlemmer af skoledirektionerne, og der blev udstedt en særlig instruks herom.⁷⁸ Hans Novrup blev pensioneret i 1959, Thomas Roust i 1960 og S.C. Brejl i 1963. Først da kan man betragte den sønderjyske skoleordning som historie.

I alt kun seks amtsskolekonsulenter forestod de fire sønderjyske amters skolevæsen over en 40-årig periode. Dette betød, at de pågældende fik en særdeles stor indflydelse på den sønderjyske skoles udvikling, og deres lange funktionstid sikrede, at der ikke skete store brud i udviklingen. Men dette betød også, at det var temmelig afgørende, hvem der blev valgt til embederne. Gennemgangen af ansættelsessagerne for samtlige skolekonsulenter viser, at de ansættende instanser i alle tilfælde var bevidst om ansvaret.

III Den sønderjyske skole som forsøgsmark 1920-1933

I dette hovedkapitel skal den sønderjyske skoleordning og specielt amtsskolekonsulenternes virksomhed undersøges i praksis. Hovedsigtet er ikke at give en samlet fremstilling af det sønderjyske skolevæsens historie, men at skildre, hvordan de særlige tilsynsordninger kom til at fungere, hvordan de afveg fra de tilsvarende forhold nord for Kongeåen, og om de indvundne erfaringer var noget, der kunne bruges i hele landet. Skolevæsenet i Sønderjylland virkede i Mellemløstiden under særlige omstændigheder bestemt af forholdet mellem dansk og tysk, som efter 1933 blev yderligere skærpet på grund af nazisternes magtovertagelse i Tyskland.

A. Forretningsfører for skoledirektionen og medlem af skolerådet

Efter nogen diskussion var amtsskolekonsulenten i den sønderjyske skolelov blevet ordinært medlem af amtsskoleledningen. Der blev i 1920 oprettet fire skoleledninger i Sønderjylland, og disse fortsatte deres virksomhed helt indtil 1970. Dette betød, at amtsskolekonsulenten for Aabenraa-Sønderborg amter kom til at sidde i to skoleledninger, og det samme blev tilfældet for amtmanden i Aabenraa fra 1932. Det var provstiskoleledningen i Kongeriget, der blev model for de sønderjyske amtsskoleledninger, og ikke de langt større amtsskoleledninger, som udelukkende havde økonomiske funktioner. Den væsentligste forskel mellem de danske provstiskoleledninger og de sønderjyske amtsskoleledninger var, at provsten som forretningsførende medlem i Sønderjylland var erstattet af amtsskolekonsulenten.

De sønderjyske ledninger skulle bestå af amtmanden som formand, amtsskolekonsulenten som forretningsførende medlem samt et medlem valgt af skolerådet for en fireårig periode. Skolerådet kunne enten vælge et af sine egne medlemmer eller en per-

son uden for skolerådet. I de små tremandsdirektioner spillede personsammensætningen en stor rolle. Specielt havde samarbejdet mellem amtmand og konsulent stor betydning for direktionens arbejde. Nicolai Svendsen har i sine erindringer fortalt om et perfekt samarbejde i amtsskoledirektionen i Tønder med amtmand O.D. Schack og Hans Jepsen Christensen (udpeget af skolerådet), som sammen med Svendsen udgjorde direktionen i hele perioden 1920-47. Amtsskolekonsulent N.J. Nielsen havde også et udmærket samarbejde med amtmand C.L. Lundbye, først i Sønderborg 1920-31 og derefter i Haderslev 1937-40, derimod havde han som ovenfor nævnt et lidt belastet forhold til amtmand Kr. Refslund Thomsen i Aabenraa i 1930'erne.

Den store kontinuitet, som prægede skoledirektionen i Tønder, var også udtalt i de øvrige amter.¹ I Sønderborg valgte skolerådet således i de to første perioder sparekassedirektør Nis Nissen, Nordborg, og fra 1928 gentagne gange sognefoged P.H. Bladt, Lysabild. Først i 1946 blev Bladt afløst af gårdejer H.J. Hansen, Lysabildskov.² I Aabenraa valgte skolerådet fhv. minister H.P. Hanssen, indtil denne i 1932 efter eget ønske trak sig ud af skoledirektionen midt i en valgperiode.³ Derefter blev posten overtaget af provst Marius Nielsen, Ensted, og fra 1937 af den senere biskop i Haderslev, provst Frode Beyer, Rinkeæs.⁴ Valget af de to provster til skoledirektionen i Aabenraa var et tegn på, at den sønderjyske ordning ikke var kirkefjendsk (jfr. Hans Jepsen Christensens udtalelse refereret ovenfor).

I skolerådet for Haderslev Amt var der ved flere lejligheder opræk til kampvalg, når medlemmet til skoledirektionen skulle udpeges. Første gang i 1928, da gårdejer og sognefoged Iver Scherrebeck, Sdr. Vilstrup, blev valgt med fire stemmer, medens gårdejer J.H. Schmidt, Vojensgård, der havde været medlem af skoledirektionen i perioden 1920-24, fik tre stemmer.⁵ I 1932 blev Scherrebeck genvalgt enstemmigt, medens der i 1936 var en enkelt blank stemme. I 1940 erklærede borgmesteren i Haderslev, A. Thulstrup, at han ikke ønskede at stemme på Scherrebeck, men han blev genvalgt af det øvrige skoleråd.⁶

Direktionen fastlagde selv sin forretningsorden, og antallet af årlige møder skiftede temmelig meget. Flest var der i årene lige efter 1920, da der skulle lægges nye skoleplaner, og da alle lærerembeder skulle nybesættes, og der i det hele taget skulle lægges nye rammer for skolevæsenet. Opgjort på grundlag af forhand-

I modsætning til skoledirektioner og amtskolekonsulenter, der var på plads allerede i 1920, blev de nye amtsråd først udpeget i 1922. Billedet viser det formentlig sidste møde i Haderslev Kreds dag i 1922. To af medlemmerne af Haderslev Amts Skoledirektion er med på fotografiet, nemlig stiftamtmand Viggo Haarløv (siddende nr. 3 fra venstre) og gårdejer J.H. Schmidt, Vojensgård (stående nr. 2 fra venstre). Det kgl. Biblioteks Billedsamling.

lingsprotokollerne for Haderslev, Aabenraa og Sønderborg blev der i perioden 1920-34 afholdt følgende antal skoledirektionsmøder:

Tabel 2: Skoledirektionernes møder 1920-34

År	Haderslev Amt	Aabenraa Amt	Sønderborg Amt
1920-24	32	15	9
1925-29	31	18	6
1930-34	30	7	3*

* protokollen ikke ført 1931-37

Skoledirektionen for Haderslev Amt var langt den flittigste. Den holdt i gennemsnit mindst fem årlige møder, flest i 1931 med ni og i 1921 og 1927 med otte møder. I Aabenraa Amt var antallet af møder mere begrænset, selv om variationen var stor: f.eks. ét møde i 1921, otte i 1922 og to i 1923. Færrest gange mødtes skoledirektionen i Sønderborg. Gennemsnittet lå her på et til to årlige møder. I perioden fra januar 1930 og til marts 1937 blev der overhovedet ikke indført oplysninger i forhandlingsprotokollen om møder. Dette havde måske sammenhæng med amtmandens kritiske holdning til amtsskolekonsulenten i denne periode. Selv om der bevisligt er afholdt møder i den periode, hvor protokollen ikke blev ført.⁷ Skoledirektionen i Tønder førte ikke protokol i perioden 1921-46, da alle sager blev drøftet i tvangfri samtaleform.⁸

Manglende møder kan ikke tages som bevis på, at amtsskolekonsulenten egenmægtigt afgjorde sagerne. Netop fordi der kun var tre medlemmer i direktionen, blev mange sager afgjort ved rundsending. Dette skete f.eks. i forbindelse med mange læreransættelser, hvor direktionen havde medbestemmelse, og i de tilfælde, hvor det var fornødent, at alle tre direktionsmedlemmer egenhændigt underskrev vigtige udtalelser eller officielle kaldsbreve. I en række tilfælde blev skolesager drøftet mellem amtmand og amtsskolekonsulent, fordi begge havde kontor på amts- huset. Grev Schack mødte således op næsten dagligt på Svendsens kontor på amtsgården i Tønder, hvor han holdt sig underrettet om skoleforholdene.⁹ Det tredje medlem blev så orienteret skriftligt eller eventuelt telefonisk, eller han havde på forhånd givet tilsagn om, at han ville tilslutte sig de to andres afgørelse. I Nicolai Svendsens håndarkiv findes der bevaret en længere korrespondance med skoledirektionens valgte medlem, Hans Jepsen Christensen,¹⁰ der på grund af sit medlemskab af Landstinget havde problemer med at komme til skoledirektionsmøder. Takket være de to øvrige medlemmers fleksibilitet lykkedes det at få møder arrangeret. Jepsen Christensen havde dog sommetider følelsen af at være sat udenfor, fordi de to andre direktionsmedlemmer havde daglig kontakt. Rigsdagsarbejdet havde imidlertid ikke kun negativ betydning. Skoledirektionen havde i en række situationer stor gavn af at have en mand i København. Ved at tale med ministre eller embedsmænd kunne Jepsen Christensen således skaffe sig en forhåndsviden, som havde betydning i sags-

behandlingen, ligesom han i centraladministrationen kunne rage kastanier ud af ilden, når direktionen havde dummet sig.

Langt de fleste møder i skoledirektionerne foregik på amtshusene, hvilket var bekvemt både for amtmændene og amtsskolekonsulenterne. I Tønder foregik nogle møder dog på Schackenberg hjemme hos amtmanden. F.eks. deltog alle tre direktionsmedlemmer i drøftelserne på Schackenberg i september 1927 i forbindelse med undervisningsminister Byskovs og to af hans ledende embedsmænds rundrejse til skoler i Tønder Amt. Også det valgte medlem kunne lægge domicil til, således holdt Aabenraa Skoledirektion i 1924 et møde hos H.P. Hanssen i Aabenraa, da amtsskolekonsulenten ikke kunne forcere Sønderborg bro på grund af et havari,¹¹ og i 1929 tre møder hos H.P. Hanssen på Hejmdal. Tilsvarende holdt Sønderborg Skoledirektion i marts 1928 møde i Nordborg, hvor Nis Nissen boede. Amtmanden og amtsskolekonsulenten fik ved dette møde lejlighed til at tage officielt afsked med Nissen, som udtrådte af skoledirektionen.

Medlemmerne af direktionen havde imidlertid også behov for at lære skolemiljøet nærmere at kende. I en række tilfælde fulgtes et af medlemmerne med amtsskolekonsulenten, når denne tog på skolebesøg. Som eksempler herpå kan nævnes H.P. Hanssens følgeskab med N.J. Nielsen til Hønsnap Skole i september 1922, til Frøslev Skole i juni 1923 og til Kløvtoft tyske og danske Skole i oktober 1929.¹² Tilsvarende var Jepsen Christensen med Nicolai Svendsen i Sæd og Jejsing i april 1923 og i Rejsby i december 1926. Amtmand Schack var sammen med Svendsen i februar 1927 til forhandlinger med to forskellige skolekommissioner om lærerudnævnelser. I forbindelse med skoleindvielser og veltjente læreres afsked fik direktionens medlemmer i en del tilfælde mulighed for at drøfte verserende skolesager.

Men der kunne også være tale om, at egentlige skoledirektionsmøder blev holdt i »marken«. Når der var problemer med skolebygninger eller diskussion om nødvendigheden af at opføre en ny gymnastiksal, eller når et sogns skolevæsen skulle omordnes i en ny skoleplan, var det ofte nemmere for direktionen at tage stilling til de forskellige forhold, når den på åstedet kunne danne sig et indtryk af tingenes tilstand og tale med lærerne og de stedlige skolemyndigheder om sagen. Eksempler på sådanne direktionsmøder kan findes for alle fire amters vedkommende: Haderslev Skoledirektion i Sommersted og Stepping 1924, i

Kære Hr. H. P. Hanssen!

I Anledning af at De har trukket Dem tilbage som Medlem af Aabenraa Amts Skoledirektion, tillader undertegnede sig paa Amtets Lærerkreds' Vegne at bringe Dem vor bedste Tak for Deres Gerning i Amtsskoleledningen. — Særlig maa vi have Lov at fremhæve og sige Dem Tak for Deres forsonlige og mæglende Standpunkt overalt, hvor Samarbejdet mellem Befolkning og Lærer har vist Vanskelighed og for Deres Bidrag til den mest lempelige Løsning af saadanne Konflikter.

Samtidig vil vi gerne benytte Lejligheden til at takke Dem for Deres Andel i den sønderjyske Skolelov, den Lov, hvis bærende Princip: Forældrenes Indflydelse paa Skolen gennem en direkte valgt Skolekommission, et aldeles overvældende Flertal af sønderjyske Lærere ønsker bevaret langt ind i Fremtiden.

Med hjertelig Hilsen!

Deres ærbødige

J. Anderson.
Fond. for
Graasten og Omegns Lærerkreds.

J. Kristensen,
Aabenraa Skoles
nordre Lærerkreds.

J. H. P. P. P. P.
Fond. for
Fælles Lærerkreds.

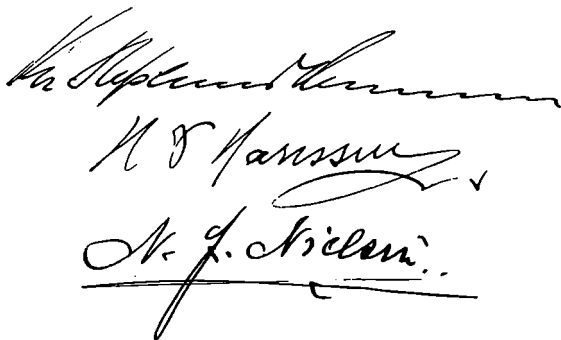
P. P. P. P. P.,
Aabenraa Lærerkreds

Den sønderjyske politiker H. P. Hanssen påtog sig i det første tiår efter Genforeningen hvervet som medlem af skoledirektionen for Aabenraa Amt. Da han trak sig tilbage, sendte amtets lærerkreds ham en takkeskrivelse, hvori de både henviste til hans betydning for tilblivelsen af den sønderjyske skoleordning og hans indsats for at skabe det bedst mulige forhold mellem lærerne og befolkningen. LAÅ. H.P. Hanssens privatarkiv, pk. 189.

Bevtoft i 1929 og i Hoptrup i 1930; Tønder Skoledirektion i Daler 1925; Aabenraa Skoledirektion i Bov i 1925 og Sønderborg Skoledirektion i Nordborg i 1930. Det sidstnævnte besøg skyldtes ikke bygningsforholdene, men at skoledirektionen skulle mægle mellem to grupper af lærere. Der var også andre steder problemer med lærerne, som direktionen forsøgte at løse ved at indkalde parterne, hvilket bl.a. kan ses af, at lærere og skolekommissionsmedlemmer har skrevet deres navne i forhandlingsprotokollen. Eksempler fra Aabenraa Skoledirektion: Varnæs 1922, Nr. Hostrup 1927, Hokkerup 1929, Nr. Hostrup igen i 1930, da problemet tre år tidligere stadig ikke var løst. Ofte nøjedes direktionen dog med at lade amtsskolekonsulenten undersøge forholdene nærmere næste gang, han kom på tilsynsbesøg.

Amtsskolekonsulenten var i det hele taget den, der kendte mest til skoleforholdene. Han havde den bedste forbindelse til lokalsamfundet, og som forretningsfører for skoledirektionen tog han sig af det meste af sagsbehandlingen. Af forhandlingsprotokollerne fremgår det ofte, at konsulenten har forberedt dagsordenspunkterne ved at skaffe oplysninger, og at han på møderne orienterede de to andre medlemmer om verserende sager. Her skal blot nævnes et enkelt eksempel. På mødet den 7. maj 1923 orienterede skolekonsulent L. Mortensen om følgende fire punkter: 1) afholdte instruktionskurser i Haderslev og Rødding; 2) om lærerindeembederne i Toftlund, Allerup og Fjelstrup; 3) om skolerådets tilskud til gymnastiksale i Københoved, Bjerning, Kamptrup og Jegerup; 4) om de enkelte skolers standpunkt og forhold. Selv om amtmanden var formand for skoledirektionen og førte forsædet ved møderne, var det konsulenten som sekretær og forretningsfører, der var den daglige leder af amtets skolevæsen. Dette var helt parallelt med provstens stilling i skoledirektionerne nord for Kongeåen. Dog var amtmandenes interesse for skolesagerne i Sønderjylland generelt lidt større end i Kongeriget, da de sønderjyske amter var mindre, og da skolespørgsmålet spillede en stor rolle for det nationale spørgsmål.

Amtsskolekonsulenten var også fast medlem af skolerådet, som ifølge den sønderjyske skolelov skulle oprettes i hver amtsrådsreds. Ud over konsulenten bestod skolerådet af amtmanden og fem medlemmer valgt af amtsrådet og af repræsentanter for købstæderne og de flækker, der ikke var underlagt amtsrådet. Skolerådet skulle mødes mindst to gange om året, og møderne

De tre medlemmers underskrift i Aabenraa Amts Skoledirektions forhandlingsprotokol fra mødet den 5. oktober 1927. Det var forholdsvis let at få arrangeret møde, da både amtmanden og H. P. Hanssen boede i Aabenraa, og amtskolekonsulenten havde ugentlig træffetid i Aabenraa.

skulle ledes af amtmanden. Skolerådet skulle som nævnt udpege det tredje medlem af skoledirektionen, men dets hovedopgave var at bestyre amtsrådskredsens skolefonds penge- og regnskabsvæsen. Skolerådet skulle hvert år vedtage en virksomhedsplan og træffe bestemmelse om de på planen bevilgede summer. Desuden skulle rådet fordele de beløb, som statskassen havde stillet til rådighed for skolefonden. Til dækning af skolefondens udgifter skulle skolerådet vedtage en tillægsligning og sørge for, at udgifterne blev delt mellem amtskommunen og købstæderne og flækkerne.

Forvaltningen af skolefonden var langt mindre bureaukratisk end i Kongeriget, hvor bestyrelsen af skolefonden var delt mellem en amtsskoleledelse, der lagde virksomhedsplanen, og skolerådet, som havde det væsentligste ord med hensyn til anvendelsen af fondens midler. I Sønderjylland blev den specielle amtsskoleledelse, som bestod af medlemmerne af samtlige provstiskoledelser i amtet, som nævnt ikke oprettet. De sønderjyske skoleledelser omfattede i forvejen hele amtsrådskredsen, og skoleledelsens medlemmer var derfor også medlemmer af skolerådet.

Et enkelt eksempel fra et skolerådsmøde (Sønderborg Skoleråd den 8. december 1922) kan give et indtryk af de sager, som et sønderjysk skoleråd beskæftigede sig med.¹³ Først blev der på mødet nævnt en række sager af efterretningskarakter, som Undervisningsministeriet havde fremsendt, vedrørende læreres tjenestealder, dyrtidstillæg, alderstillæg o.lign. Dernæst måtte amt-

manden oplæse ikke færre end 35 pensionssager, som alle ligeledes blev taget til efterretning af skolerådet. De mange sager havde baggrund i den særlige lov af 7. august 1922, som sikrede tyske embedsmænd i Sønderjylland og deres efterladte pension. Loven omfattede også lærere og lærerenker. En tredje gruppe sager vedrørte ansøgninger om vikarhjælp. Som foreslået af amtskolekonsulent N.J. Nielsen benyttede skolerådet den model, at man ydede halvdelen af udgifterne til vikarhold. Den nyoprettede private realskole i Broager søgte også om tilskud fra skolefonden, og amtskolekonsulenten foreslog 1200 kr., men skolerådet besluttede at udsætte sagen til senere afgørelse. Skolerådet fulgte også amtskolekonsulentens indstilling om støtte til en række unge menneskers læreruddannelse, dog mente skolerådet, at Marie Johannsen fra Sønderborg skulle have 75 kr. i månedlig understøttelse til ophold på Tønder Seminariums præparandklasse og ikke, som foreslået af Nielsen, nøjes med 50 kr.

Eksemplet fra Sønderborg Skoleråd viser, at det ikke kun var sagerne på skoledirektionsmøderne, som amtskolekonsulenten forberedte, han foretog også den forberedende sagsbehandling for en række sager, som skolerådet havde på dagsordenen. I 1922 var det sagerne om vikarhjælp og understøttelse til studier på seminarierne, men ved senere møder var det i høj grad også tilskud til aftenskoleundervisning og ungdomsskolerne, som skolefonden sammen med staten kunne støtte.¹⁴

B. Amtsskolekonsulentens tilsyn med undervisning og skoleforhold

De sønderjyske skolelove af 30. juni 1920 § 13 og 1. maj 1923 § 14 pålagde amtskolekonsulenten på direktionens vegne »jævnlig at besøge skolerådskredsens offentlige skoler og øve et kontrollerende og vejledende tilsyn med undervisningen i samtlige fag og med skolens forhold i det hele«. Desuden skulle han også føre tilsyn med distriktets private skoler. Lovgivningen åbnede således mulighed for, at skolekonsulenterne kunne få et ganske omfattende kendskab til skoleforholdene, og med udtrykket »kontrollerende og vejledende« fik de gode muligheder for at påvirke forholdene i praksis. Vi skal i de efterfølgende afsnit undersøge, hvor ofte skolekonsulenterne kom på besøg, hvilke områder de beskæftigede sig med, og hvilken betydning deres besøg fik. Iføl-

ge den danske skolelovgivning havde provsterne nord for Kongeåen ret og pligt til at visitere provstiets skoler.¹⁵ Var amtsskolekonsulenternes skoletilsyn mere eller mindre effektivt end de danske provsters?

1. Speciel sønderjysk protokolføring

Nord for Kongeåen er det regionale skoletilsyn og skolebesøgene dokumenteret i provsternes optegnelser fra visitatser og deres indberetninger om afholdte skolevisitatser. Allerede i maj 1920 stillede amtsskolekonsulent N.J. Nielsen ved et møde i Undervisningsministeriet spørgsmålet om, »hvilke protokoller vi skolekonsulenter skulle føre i vor egenskab af skolens tilsynsmand«. Konsulenterne blev bedt om selv at komme med et forslag, hvilket Nielsen så gjorde i juni, efter at de tre konsulenter havde drøftet spørgsmålet på et fællesmøde. Protokollerne måtte vælges, så flere formål kunne opfyldes. Det nødvendige »embedsbogholderi« skulle indrettes, så det bandt konsulenten mindst muligt til kontoret, at det krævede så lidt arbejde som muligt at holde det ajour, og endelig skulle det være indrettet, så konsulenten uden tidsspilde kunne finde oplysninger om en bestemt skole eller en bestemt lærer. Forslaget gik ud på, at hver amtsskolekonsulent skulle indrette fire protokoller:

1. Skoleprotokol, indrettet alfabetisk efter skole;
2. Lærerprotokol, med alfabetisk register bag i protokollen;
3. Tilsynsprotokol, der skulle føres kronologisk af hensyn til indberetningspligten til ministeriet;
4. Brevjournal

Protokollerne skulle være så store, at de kunne omfatte tre års indførsler, da amtsskolekonsulenterne foreløbig kun var ansat for tre år. På foranledning af ministeriets konsulent, N.A. Larsen, blev der føjet yderligere to bind til listen over protokoller, henholdsvis et brevgregister og et journalregister. Resultatet blev fire sæt af protokoller, da N.J. Nielsen selv foreslog, at han skulle føre selvstændige protokoller for hvert af hans to amter.¹⁶

Med anlæggelsen af skole-, lærer- og tilsynsprotokoller blev der skabt nogle vigtige kilder til det sønderjyske skolevæsens historie. Tilsvarende protokoller kendes ikke nord for Kongeåen.

Skole- og lærerprotokollerne giver et hurtigt overblik over skoler, elevtal og skoleplaner, lærernes fødselsdata, dimissionsår og -sted, ansættelsesperiode m.v. Disse oplysninger har lettet amtskolekonsulenterne mange gange i deres sagsbehandling. Det var et stort arbejde at få protokollerne indrettet, men det skete i 1920 samtidig med, at amtsskolekonsulenterne skulle sætte sig ind i arbejdet, og på et tidspunkt, hvor alle embeder skulle nybesættes og alle skoleplaner udarbejdes. Amtsskolekonsulenterne havde derfor et stort behov for overblik over forholdene. Til belysning af amtsskolekonsulenternes skoletilsyn er den vigtigste af protokollerne den såkaldte »tilsynsprotokol«. Heri har amtskolekonsulenten kronologisk indført alle skolebesøg efter et skema med følgende kolonner:

<u>Protokollens venstre side:</u>	<u>Protokollens højre side:</u>
Lb. nr.	Amtsskolekonsulentens
Dato [for besøget]	bemærkninger vedrørende:
Skolens navn og i hvilken kommune	Skolens indre forhold
Folio i skoleprotokollen [direkte henvisning til sidetal]	Lærerpersonalet
Hvilke lærere (lærerinder) hørt og i hvilke fag	Skolebygninger, materiel o.l.
Folio i lærerprotokollen [direkte henvisning til sidetal]	Andre bemærkninger

Blev nu alle disse protokoller anlagt, og er de bevaret for eftertiden? Skoleprotokoller eksisterer for Haderslev 1920-62, Aabenraa 1920-70, Sønderborg 1920-70, Tønder 1920-70, lærerprotokoller for Haderslev 1920-62, Aabenraa 1920-70, Sønderborg 1920-69, Tønder 1920-68. Fortegnelsen viser, at protokollerne blev anlagt i de fire amter, men hvad der måske er mere overraskende, de blev ført videre helt indtil kommunalreformen, dvs. langt ud over den periode, hvor det særlige sønderjyske amtsskolekonsulentembede eksisterede. Både i Aabenraa og Sønderborg blev der så sent som 1966 og 1967 anskaffet en ny tyk lærerprotokol. Man har simpelthen ikke kunnet undvære disse protokoller.

Tilsynsprotokollerne, som indeholder optegnelser fra skolebe-

søgene, har konsulenterne næppe ført med sig fra sted til sted. Protokollerne er i folioformat og temmelig tykke – man nøjedes således ikke med plads til tre års indførsler. Desuden er de ført med ensartet skrift, og bindene er i rimelig tilstand, hvilket alt sammen tyder på, at de er ført hjemme på kontoret. Imod denne antagelse taler dog, at der ikke ligger koncepter og notater ført i marken indlagt i protokollerne. For Haderslev Amt findes L. Mortensens optegnelser fra skolebesøgene i hans privatarkiv for perioden september 1936-januar 1937, og der har måske eksisteret tilsvarende for den forudgående periode.¹⁷ Tilsynsprotokoller er bevaret fra Haderslev Amt 1920-44 (dog med lakune fra marts 1922 til september 1937, hvor N.J. Nielsen tiltrådte), Aabenraa 1920-35, 1935-58 og Sønderborg 1920-35, 1935-59. I modsætning til skole- og lærerprotokollerne blev tilsynsprotokollerne ikke videreført, da de sidste sønderjyske amtsskolekonsulenter fratrådte. Nicolai Svendsen synes ikke at have ført nogen tilsynsprotokol for sine skolebesøg. I hvert fald findes en sådan hverken i skoledirektionens arkiv eller i Svendsens privatarkiv, og hertil kommer, at Nicolai Svendsen fra 1923 har ført nogle meget fyldige dagbøger over skolebesøg og embedsrejser i det hele taget. Indtil 1928 er de ført i to rækker, dels en nærmere beskrivelse af skolebesøgene, dels en slags regnskabsbog over udgifter ved tjenesterejserne. Fra 1928 førte han kun én optegnelsesbog, og oplysningerne bliver mindre fyldige.¹⁸

Optegnelserne fra skolebesøgene var et helt nødvendigt hjælpemiddel for amtsskolekonsulenten. Han var nemlig ifølge lov af 1. maj 1923 forpligtet til at indsende årlige beretninger til ministeriet om afholdte skolebesøg og om skolevæsenets tilstand i skolerådskredsen (amtet). Ud over egne optegnelser kunne konsulenten bygge på indberetninger fra skolekommissionerne, som især indeholdt statistiske data om de enkelte skoler. Amtsskolekonsulenternes beretninger indeholdt derimod en sammenfattende redegørelse for skolevæsenet i hele amtet, og de er derfor vigtige kilder til det sønderjyske skolevæsens udvikling efter Genforeningen. Desværre er de indsendte skoleberetninger blevet kasseret i Undervisningsministeriet, men kopier er i et vist omfang bevaret i skoledirektionernes arkiver.¹⁹ Efter 1933 blev skoleberetningernes form ændret, således at både skolekommissionernes og amtsskolekonsulenternes beretninger blev udarbejdet på store kartotekskort i forskellige farver. Amtsskolekonsu-

lenternes kort var røde og blev kaldt »amtskort«. Også disse er kun delvis bevaret i skoledirektionernes arkiver.

Medens amtsskolekonsulenternes sammenfattende redegørelse for skolevæsenets udvikling ikke blev offentliggjort, blev de statistiske oplysninger om de lokale skoleforhold grundlag for de trykte årsberetninger, som de fire sønderjyske skoledirektioner udgav hvert år fra begyndelsen af 1920'erne og til slutningen af 1960'erne. De trykte årsberetninger var en sønderjysk specialitet, som ikke havde nogen pendant nord for Kongeåen.

2. Hvor ofte kom amtsskolekonsulentene?

Amtsskolekonsulenterne var ikke folk, der udelukkende sad ved deres skriveborde på amtsgårdene og beskæftigede sig med de sager, der indkom. En nærmere undersøgelse af tilsynsprotokollerne for Haderslev, Aabenraa og Sønderborg amter samt Nicolai Svendsens dagbøger for Tønder Amt fortæller om et meget stort antal årlige rejsedage rundt i amtet.

Tabel 3: Skolekonsulenternes skolebesøg 1920-49²⁰

Periode	Aabenraa Amt		Sønderborg Amt		Haderslev Amt	
	i alt	pr. kalenderår	i alt	pr. kalenderår	i alt	pr. kalenderår
1920-24	161	39	150	32	83	40
1925-29	250	50	230	46		
1930-34	251	50	236	47		
1935-39	220	44	209	42	221	95
1940-44	85	17	116	23	220	54
1945-49	101	20	84	17		

N.J. Nielsen var en flittig visitator. Ved udgangen af 1923 var der i Aabenraa Amt i alt 64 offentlige folkeskoler, hvoraf de 60 var landsbyskoler. Hertil kom fem tyske privatskoler. I Sønderborg Amt var der tilsvarende 53 offentlige folkeskoler, heraf 48 landsbyskoler og 5 købstadsordnede skoler. Af private skoler var der to danske og en tysk.²¹ Antallet af skolebesøg lå årligt på mellem 40 og 50 (i begyndelsen af 1920'erne lidt lavere). Skønt Nielsen

Nic. Svendsen skuer ud over det vidtstrakte marskområde. Han tog på skolebesøg til fods i al slags vejr (Tønder Lokalhistoriske Arkiv).

havde to amter, nåede han at besøge alle sine skoler i gennemsnit to gange hvert tredje år. Han boede i Sønderborg, men han forsømte ikke Aabenraa Amts skoler. Først under 2. verdenskrig, hvor det blev vanskeligt for konsulenten (Novrup) at komme rundt, blev antallet af besøg forholdsvis større i Sønderborg Amt. For Haderslev Amts vedkommende er oplysningerne om skolebesøg mere beskedne på grund af den store lakune i tilsynsprotokollen fra 1922-37. I den bevarede skoleberetning for 1924 oplyste amtsskolekonsulent Mortensen, at han i årets løb havde været på 108 skolebesøg.²² Dette tal, som var betydeligt højere end for perioden 1920-22, skal ses i sammenhæng med det samlede antal offentlige skoler i amtet, som var 103 (heraf 8 købstadsordnede). Mortensen besøgte således i 1924 i gennemsnit skolerne mere end 1 gang. Da N.J. Nielsen i efteråret 1937 blev forflyttet til Haderslev, påbegyndte han straks en systematisk

besøgsaktivitet til amtets skoler. Det skulle ikke hedde sig, at den ældre konsulent forsømte sine skoler.

Men et er statistik, noget andet skolens hverdag. Amtsskolekonsulenterne havde ikke nogen fast turnus for skolebesøgene. De sørgede nok for inden for en årrække at besøge alle skoler, men nogle blev besøgt flittigere end andre. Dette kunne enten skyldes, at der var problemer med skolebygningerne, lærerne eller med beboerne, som bedst kunne løses ved, at konsulenten ved selvsyn observerede forholdene. I en række tilfælde blev konsulenten tilkaldt af lokale myndigheder.

Fra 1931 udarbejdede N.J. Nielsen særlige lister ført efter skoler over »påhørt undervisning«. ²³ Heraf fremgår det, at Frøslev-Padborg Skole, Hjordkær Skole og Rødekro Skole i Aabenraa Amt måtte tage imod skolekonsulenten 7 gange i perioden 1931-37, medens Gejlå, Gråsten og Hønkys Skole kun så konsulenten to gange, og Barsø endog kun én gang i samme periode. I Sønderborg Amt var konsulenten 6 gange en del steder, medens Elstrup Skole slap med to besøg, og den tyske kommuneskoleafdeling i Sønderborg med et enkelt. Desværre fremgår det kun sjældent af tilsynsprotokollerne, hvilken baggrund der var for besøget.

Takket være Nicolai Svendsens grundigt førte dagbøger kan vi for Tønder Amts vedkommende nøjere følge amtsskolekonsulentens udadvendte arbejde. Medens det i hovedsagen udelukkende er de egentlige tilsynsbesøg, der nævnes i de andre amters tilsynsprotokoller, kan det konstateres, at Nicolai Svendsen udover skolebesøgene havde en række andre aktiviteter, som krævede, at han var borte fra amtsgården. Det kunne dreje sig om møder med de andre amtsskolekonsulenter og i Undervisningsministeriet i København eller forhandlinger i amtet med andre myndigheder, som ikke indebar egentlige skoletilsyn. Det kunne også dreje sig om besøg syd for grænsen for at få ideer til undervisningsmateriale til de tyske skoler, eller deltagelse i lærermøder og instruktionskurser, eller rejser for at tale med kandidater til lærerstillinger. En række af disse aktiviteter, som de andre skolekonsulenter utvivlsomt også havde, vil blive taget op i senere afsnit.

Ovenfor er det nævnt, at Nicolai Svendsen ikke havde nogen bil til rådighed, men at han de steder, hvor der ikke gik nogen jernbane, vandrede til fods fra skole til skole. Dette hindrede på

ingen måde Svendsen i at komme rundt. Selv om vinteren og midt i de største storme stred konsulenten sig frem. Et par eksempler. Den 9. november 1925 tog Svendsen med Flensborg-bilen og stod af øst for Eggebæk og gik »derpå i snestorm fra nordøst til Sofiedal Skole, hvor jeg ankom kl. 10 gennemblødt«. Efter sammen med skolekommissionsformanden at have overværet undervisningen i to timer gik Svendsen videre »i et rædsomt uvejr« til Eggebæk-Kravlund Skole, hvor han »ankom så medtaget, at det var vanskeligt at overvære undervisningen«. Han hørte dog på undervisningen i tysk i den tyske skoleafdeling en times tid og talte efterfølgende med de to lærere og skolekommissionens formand. Svendsen sluttede sin redegørelse for strabadserne den dag med at skrive følgende: »Mens uvejret var på det højeste, fortsatte jeg vandringen til Terkelsbøl og tog derfra med toget. – Den værste tur, jeg endnu har været ude på. Blev tre gange gennemblødt til skindet«. Det var åbenbart ingen spøg at være på skolebesøg den vinter, for den 6. februar 1926 var det galt igen. Han tog med det tidlige morgentog til Højer og gik derfra »i stærk storm af sydøst« til Frederikskog Skole, hvortil han kom frem før de lokale skolekommissionsmedlemmer. Efter at Svendsen havde brugt formiddagen til at høre på undervisningen og til en hidsig forhandling med skolekommissionen om undervisningsplanen, kørte læreren ham til Højer »i et rasende stormvejr, der var nærved at vælte den lille lette vogn ned ad diget«. Oven på dette måtte Svendsen bruge hele eftermiddagen til at udrede en række småkonflikter mellem lærerne og skolekommissionen i Højer.²⁴

Så var det noget hyggeligere at bevæge sig til fods om sommeren, hvor Svendsen efter et omfattende dagsprogram kunne slappe af med at tænke over tingene, medens han bevægede sig gennem idylliske hedeegne. Den 13. juni 1927 vandrede han efter et tilsynsbesøg i Højrup og Arnum skoler den lange vej over Stensbæk Hede til Endrupskov og videre til Ribe, hvorfra han kunne tage toget hjem til Tønder. Selve vandreturen kunne også have en funktion i tilsynsarbejdet. Den 25. oktober 1926 havde Svendsen sammen med amtslægen besøgt Roager Skole, og bagefter gik de ad den gamle vej til Vedsted Station, da der langs denne vej boede enkelte udflyttere, og de ville gerne undersøge, hvor lang en skolevej disse børn havde. Tilsynsmændene kunne utvivlsomt undervejs sætte sig i de små udflytterbørns sted, for

de blev overrasket af et forrygende uvejr med regn og sne. Mon de ikke fik et formildende syn på disse børns skoleforsømmelser.

På grundlag af Svendsens fyldige notater kan der opstilles følgende tabel over hans aktiviteter:

Tabel 4: Skolekonsulent Nicolai Svendsens skolebesøg og rejseaktiviteter i skoleårene 1923/24 og 1927/28²⁵

	1923/24	1927/28
Antal rejsedage	82	86
Antal aktiviteter	125	116
Tilsyn med undervisningen	53	64
Bygningsforhold, gymnastiksale	47	8
Læreransættelser, vikarforhold	14	21
Skoleplan, undervisningsplan	10	4
Eksamen	7	6
Lærebøger, undervisningsmidler	5	4
Skolegang, forsømmelser	2	4
Instruktionskurser, lærermøder	8	12

Af oversigten ses, at amtsskolekonsulenten overværede undervisningen i Tønder Amts skoler lige så flittigt som de andre konsulenter (henholdsvis 53 og 64 besøg i de to skoleår). Men arbejdet gik videre end det. Svendsen havde i alt henholdsvis 82 og 86 dage optaget af tjenesterejser, og han beskæftigede sig med henholdsvis 125 og 116 aktiviteter. Som de ovennævnte eksempler viser, kunne Svendsen som regel nå flere ting på samme rejsedag, f.eks. to skolebesøg, tilsyn med undervisningen et sted efterfulgt af forhandlinger med skolekommission og/eller sogneråd et andet sted, eller af deltagelse i et lærermøde eller i et instruktionskursus. Ud over et generelt tilsyn med lærerne og deres undervisning nævner Nicolai Svendsen ofte en speciel anledning til, at han er kommet: f.eks. bygningsmæssige forhold (markant mindre tal i 1927/28 i forhold til 1923/24), ansættelse og forflyttelse af lærere, ændringer i skoleplaner, eksamen, lærebøger m.v.

Baggrunden for konsulentens besøg kunne også være natio-

nalpolitisk. Svendsen fremhævede således i sin skoleberetning for 1928, at skolebesøg var særlig påkrævede i hele det sydlige bælte mellem Brede Å og grænsen, hvor nationaliteterne er mere eller mindre blandede, og hvor disse forhold stadig volder visse brydninger, som ofte kunne blive af ondartet beskaffenhed, forbitre sindene og komme til at sysselsætte offentligheden, hvis der ikke blev skredet ind i tide og på rette måde.²⁶

Når Svendsen ikke var på farten, passede han skoledirektionens kontor på amtsgården i Tønder. I skoleberetningen for 1924 opgjorde amtsskolekonsulentens omfanget af kontoraktiviteterne. En lang række skolekommissionsmedlemmer og forældre mødte op på kontoret for at tale med konsulenten om konkrete skole-spørgsmål. Med folk uden for Tønder og nærmeste opland foregik samtalerne ofte i telefonen (570 sådanne samtaler havde der været i 1924). Endelig var der de skriftlige besvarelser. Nicolai Svendsen havde i årets løb udsendt 2700 skrivelser.²⁷

Konklusionen af ovenstående er, at amtsskolekonsulentembedet i Sønderjylland var et heldagsjob, og måske mere end det. Det krævede en indsats med hud og hår af personer, der ikke skelede til klokken, men stod til rådighed når som helst, dag og aften. Sammenligner vi med forholdene nord for Kongeåen, så kunne skoledirektionens forretningsfører, provsten, ikke uafbrudt have sit blik rettet imod skolevæsenet. Han skulle passe sit præsteembede og sine øvrige provstefunktioner ved siden af. Som vi senere skal vende tilbage til, så fik de amtsskolekonsulenter, der blev indført nord for Kongeåen ved tilsynsloven af 1933, ikke ret til af egen drift at møde op og føre tilsyn med undervisningen. Men i Sønderjylland var skolebesøgene netop en af hovedopgaverne, og den blev taget alvorligt.

3. Tilsyn med undervisningen og læreren

De østlige amter

Amtsskolekonsulent Ludvig Mortensen holdt i hele sin konsulentperiode fra 1920 til 1937 mange foredrag om den sønderjyske skoleordning og kom flere gange ind på amtsskolekonsulentens tilsynsopgaver. Disse skulle både være kontrollerende og vejledende. Ifølge Mortensen skulle den ideelle konsulent lære den enkelte skole og dens lærere nøje at kende, både fordelene og manglerne. Men det var vigtigt, at konsulenten ikke kom som en

Ludvig Mortensen havde over 100 skoler, han skulle besøge som konsulent. Foto: Silkeborg Lokalhistoriske Arkiv.

overordnet kontrollerende inspektør, han skulle komme som en hjælper og vejleder, som et »pust« udefra, som en forstående kollega at tale med. Selv om konsulenten skulle holde et vågent øje med den sløje og sløve lærer, var det vigtigt, at han ikke nøjedes med det negative at kritisere, men kombinerede det med det positive at vurdere, opmuntre og yde anerkendelse. Konsulenten skulle holde sig i stadig kontakt med skolekommissionerne, og han skulle fungere som en tillidsmand både for læreren og befolkningen, således at han kunne jævne vanskeligheder, glatte ud og rette ind. Ved skolebesøgene skulle konsulenten vurdere, om lærerne beherskede stoffet, om deres forberedelse var i orden og endelig, om de havde kendskab til målet og midlerne, og om de havde herredømme over klassen.

Gang på gang påpegede Mortensen på skolemøder og i foredrag, at skolen var et element i en langvarig kulturkamp mellem dansk og tysk, og det var meget vigtigt, at skolen fremmede danskheden, uden at dette blev direkte rettet imod det tyske. Genforeningsprocessen var ikke gennemført på én gang i 1920,

men den var en langvarig proces, som næppe blev fuldført i løbet af denne generation. Konsulenten måtte have forståelse for, at lærerne i denne proces var stillet meget vanskeligt. Før 1920 var læreren et led i et embedsmaskineri, der tjente statens idé, efter 1920 skulle læreren omstilles, så skolen blev stillet under folkets selvstyre. Lærere, der kom nordfra i 1920, måtte tilpasse sig uvante og nye forhold, og de måtte vænne sig til at være den danske kulturs forposter. De tyskuddannede lærere måtte omstille sig fra at være repræsentanter for tysk kultur til at være loyale over for det danske.²⁸

På sit besøg den 21. november 1922 i Bjerning Skole mødte L. Mortensen eksempler på begge typer af lærere. Om førstelæreren Hans Jürgensen (født 1869, uddannet fra Tønder Seminarium 1892) skrev amtsskolekonsulenten i sin tilsynsprotokol følgende: »Arbejder uden varme og venlighed, brøstigt, meget militært. Børnene er nærmest bange for ham. Resultater, hvad kundskab og færdighed angår, gode« (konsulenten hørte læreren undervise i religion og regning). Andenlæreren Magnus Kristian Kristoffersens danskundervisning var »ganske frisk og god, men ikke præget af megen erfaring og modenhed. Han synes at stå i et godt forhold til børnene og arbejder med energi«. Selv om det ikke anføres, har Mortensen ud fra ovennævnte retningslinjer for en ideel konsulent utvivlsomt opmuntret andenlæreren til fortsat at hænge i og givet ham forskellige råd og vink – Mortensen var selv en habil dansklærer. Derimod har det ikke været nødvendigt at stive førstelærerens selvbevidsthed af, men nok at bede ham lægge noget af brøsigheden bort og komme børnene mere i møde.

I skoleberetningen for 1921 omtalte Ludvig Mortensen, at han tydeligt kunne spore en forskel mellem den danskuddannede og den tyskuddannede lærers metode, og han kunne se fordele og ulemper ved begge. Medens den danske metode kunne udarte til planløshed og mangel på klarhed og bestemthed, kunne den tyske være tilbøjelig til at »slå over i stivhed, tørhed og formalisme«. Mortensen mente, at de to grupper af lærere kunne lære af hinanden, og han betragtede det som sin opgave ved vejledning og samtale med lærerne enkeltvis og i grupper at medvirke hertil. En anden måde, konsulenten benyttede, var ved skolebesøgene selv at vise lærerne, hvordan der burde undervises.²⁹

Rapporterne over de gennemførte skolebesøg er ikke kun en

kilde til belysning af de kontrollerede læreres forhold, men vidner i høj grad også om kontrollanternes, amtsskolekonsulenternes, særpræg. Der er stor forskel på, hvor fyldige og kritiske bemærkningerne er. Mest afdæmpet er N.J. Nielsen i sine bedømmelser, og det gælder for hele perioden 1920-40, og for alle de tre amter, han nåede at være konsulent for. I bedømmelsen af lærernes undervisning benytter han næsten ingen prosatekst, men udelukkende nogle standardudtryk, som nærmer sig en slags karaktergivning:

Særdeles godt
Helt godt
Godt
Tilfredsstillende
Ret tilfredsstillende
Næppe tilfredsstillende

Nielsen kunne dog også mande sig op til at skrive, at han fandt undervisningen »fornøjelig og god« eller endog »meget god og meget fornøjelig«. I nogle tilfælde kunne der være forskel inden for klasserne, f.eks. blev pigernes standpunkt i Skovby Skole (Løjt Sogn) i februar 1924 betegnet som »godt«, medens drengenes kun var »tilfredsstillende«. Ofte blev der givet særlige bemærkninger om ordenen. F.eks. var undervisningen i Hovslund dansksprogede afdeling (Ø. Løgum Sogn) i maj 1923 »tilfredsstillende«, medens ordenen var »næppe tilfredsstillende«. I nogle skolefag kunne Nielsen benytte særlige tillægsord. F.eks. var fysikundervisningen i Skovby »god og anskuelig«, medens religionsundervisningen var »tilfredsstillende, alvorlig og sand, men for lidt liv«. Religionen i Adsbøl Skole i september 1923 var »alvorlig og god«.

Tilsvarende var Niensens bedømmelse af lærerne temmelig afdæmpet. Tillægsordene »velmenende«, »samvittighedsfuld«, »flink«, »dygtig«, »duelig«, »interesseret« er de hyppigst anvendte.³⁰ Dette gælder både de danskuddannede og de tyskuddannede – Nielsen anførte altid, hvilken af de to grupper lærerne tilhørte. Enkelte af de tyskuddannede havde dog ifølge konsulenten vanskeligt ved at vænne sig til den danske skoleform, selv om denne konstatering altid efterfølges af, at de arbejder samvittighedsfuldt. Andenlæreren i Uge underviste i november 1923

En del sønderjyske skoler på landet var delt i en dansksproget og en tysksproget afdeling. Dette betød i mange tilfælde trange pladsforhold i de små bygninger, og at de danske og tyske børn måtte bruge samme skoleplads. I Hovslund Bys Skole, der var opført i 1908 med en tilbygning fra 1921, blev de tyske børn undervist i klasselokalet til venstre for indgangsdøren, og de danske børn til højre. Hver afdeling havde én lærer. Den bagerste bygning var lærerbolig. Rødekreto Lokalhistoriske Arkiv.

godt, men noget nervøst. Nielsen mente, at han trængte til et kursus i dansk. Derimod var han forbavsende godt tilfreds med danskundervisningen hos læreren i Felstedskov, skønt denne var uddannet fra seminariet i Kiel og derfor ikke havde fået nogen uddannelse i dansk.

Ved mange af besøgene anfører Nielsen, at forholdet mellem lærere og børn var godt. Kritiske bemærkninger findes dog. F.eks. havde den ellers udmærkede lærerinde i Nr. Hostrup (maj 1924) svært ved at tale med børnene, da hun vist havde for lidt fantasi. Andenlæreren i Klipleve (juni 1924) og andenlæreren i Felsted (juli 1926) var begge langsomme i vendingen. I Holbøl Skole (februar 1925) fandt konsulenten førstelæreren »samvittighedsfuld og ret flink«, men da skolekommissionen havde klaget over regneundervisningen, måtte han give børnene tre skriftlige regneopgaver og desuden prøve dem i hovedregning. Da resul-

tatet kun var ret tilfredsstillende, måtte Nielsen efterfølgende tale med læreren om sagen. Jfr. efterspillet omtalt nedenfor i afsnittet om eksamen. Der er ingen tvivl om, at konsulenten havde været meget mere fornøjet med udbyttet dagen før, da han var på besøg i Smedager (Bjolderup Sogn). Enelærer Jens Knudsen Hansen arbejdede nemlig godt og energisk, og han havde et usædvanligt godt forhold til børnene. Skolekommissionsformanden fortalte konsulenten, at »børnene har den mest ubegrænsede tillid til læreren, og forældrene respekterer ham; men han slider jo »møj« [meget] for galt«. Nielsen anførte her et sønderjysk ord i tilsynsprotokollen. Skolekonsulenterne Nielsen og Mortensen, der kom fra Kongeriget, måtte vænne sig til det sønderjyske talesprog, som mødte dem overalt i lokalbefolkningen.

I en nekrolog betegnede Nicolai Svendsen kollegaen N.J. Nielsen som en vennesæl mand, der altid var rede til at yde det bedste. Over for sine medmennesker og medarbejdere – det vil bl.a. sige de to amters lærere – var han meget »nænsom i sin dom«, måske for nænsom efter Svendsens mening.³¹

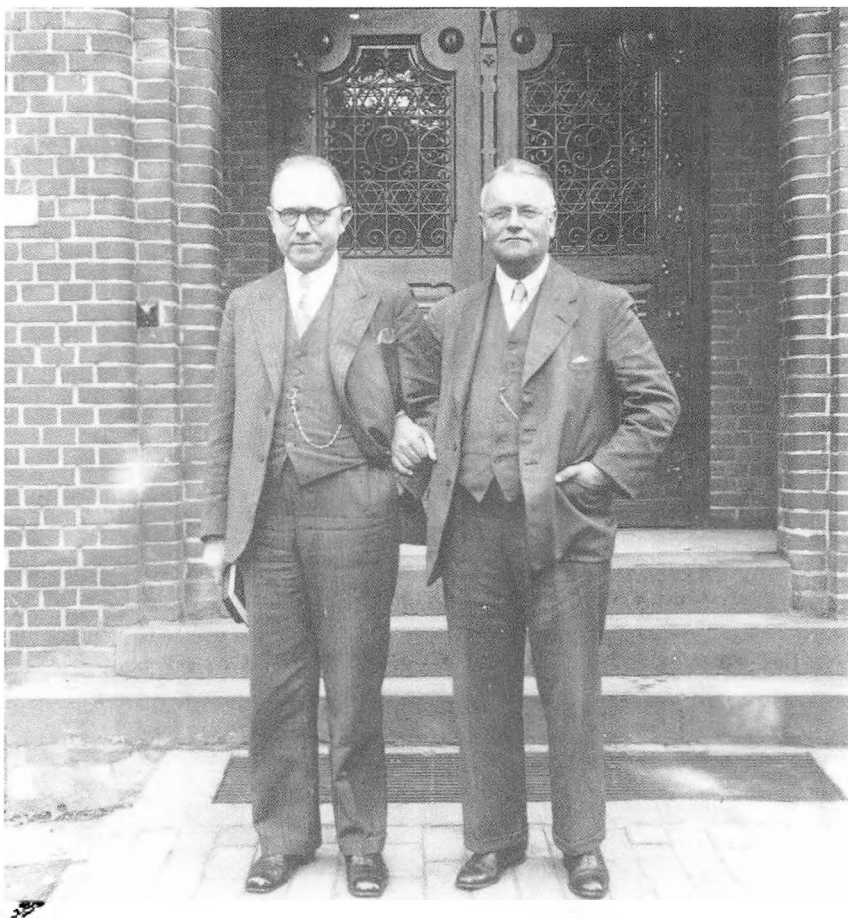
Da Nielsen i 1937 blev forflyttet til Haderslev, var det slut med de bløde beskrivelser af lærerne. Efterfølgeren Novrup skrev mere af karsten bælg, hvad han mente om lærerne og deres undervisning. Et par eksempler, der viser Novrups malende beskrivelse af, hvad han havde set. Først fra et besøg på en midtalsisk skole den 5. december 1939. Om førstelæreren skrev han følgende i tilsynsprotokollen:

Af den ældre tyske type. Fast og voldsom i sin undervisning. At hans stemme kan holde! Taler buldrende og strengt til børnene, der dog ikke synes skræmte just. Meget udansk præg. Noget nervøs præg over hans hele fremtræden. Ved undervisningens afslutning med tordnende stemme til et barn: »Bed!« (der bedes en bordbøn)!

En noget andet indtryk havde Novrup fået af lærerinden ved samme skole:

Gør indtryk af at have virkelig gode lærerevner. Tiltalende, rolig, dæmpet undervisningsform. God samtale med børnene. Opnår utvivlsomt gode resultater. Meget dygtig og tiltalende lærertype.

Den 19. januar 1942 var Novrup på besøg i en sydalsisk skole, hvor konsulenten bl.a. prøvede eleverne i diktat, som han selv

Hans Novrup havde fra sin seminarietid kendskab til lærernes uddannelsesforhold, og han kendte personligt nogle af lærerne i de to amter, som havde gået på seminarium i Tønder. På billedet ses han til venstre sammen med seminarielærer Aage Rahr. Privat-eje.

dikterede. Novrup var blevet tilkaldt, fordi lærerinden ikke kunne holde disciplin, og børnene holdt sig ikke i ro, fordi konsulentten skulle komme. Novrup skrev nemlig følgende votum i protokollen:

Vel nok velmenende, gør måske også nok sin flid i arbejdet. Hun mangler ganske evne til at holde styr på børnene. Der var en råben og et spektakel i klassen, da vi kom, så vi måtte tro, der var frikvarter, – men

lærerinden var derinde. – Hun regerede derefter råbende og støjende med dem for at skaffe ro og orden, hvilket kneb hårdt nok. Klassen så ud som en svinesti – med snavs og papirstumper overalt. Alt har præg af manglende disciplin.

Tønder Amt

I Nicolai Svendsens dagbøger fra hans skolebesøg og andre tjenesterejser karakteriseres lærerne og deres undervisning også mere indgående og mere nærgående end hos Nielsen.³² Her skal blot anføres et par eksempler fra Svendsens besøg den 7. og 8. november 1923. I Ubjerg Skole hørte han i henved to timer på undervisningen i religion, tysk, dansk, historie, geografi og regning:

Hele undervisningen foregår på gammeldags måde. Lærer Frost er stivnet i overleverede former. Han spørger godt. Katekisationen er upåklagelig; men det er et spørgsmål, om han når ud over formen. I hvert fald svarer skolen ikke til de krav, der må stilles. I hovedsagen er sproget tysk. Af de 19 elever har de 13 dansk, de 6 tysk hjemmesprog. Læreren søger at undervise dem tilfredsstillende i begge sprog, men magter det ikke. Alt er her stillestående. Det blev ham pålagt at drage omsorg for, at de danske børn fik en forsvarlig undervisning.

Dagen efter havde han anderledes grund til at glæde sig over forholdene i Brøns Skole, hvor han overværede førstelærer Martin Chr. Lodbjergs undervisning i religion, dansk, regning, historie og geografi:

Skolens tilstand over det normale i Tønder Amt. Læreren har en naturlig og solid undervisningsmåde. Børnene er opvakte og tænker godt. De har i løbet af kort tid tilegnet sig fyldige kundskaber. Læreren når at få alle undervisningsfagene med, således også fysik og tegning. Hæfterne er i orden. – Regning kunne være bedre.

Svendsen var i hovedsagen også tilfreds med forskolelærerinden Marie Charlotte Tarp, som underviste de tre første årgange, men som ikke var seminarieuddannet,

... men man mærker, at hun har mange års øvelse og erfaring. Hun står ikke tilbage for nogen eksamineret lærerinde i amtet. Undervisningen er meget fornøjelig. Børnene vil gerne i skole.

Tyskuddannede lærere

Ligesom i Aabenraa Amt var der i Tønder Amt en række tyskuddannede lærere, der havde det vanskeligt med at omstille sig til de nye tider. Svendsen kaldte disse læreres undervisning for »typisk slesvigsk undervisning«. Problemet var, at der udelukkende blev lagt vægt på det kundskabsmæssige, og at undervisningen var envejskommunikation og gammeldags terperi. Desuden havde disse lærere problemer med undervisningen i dansk. Denne var ofte blot en oversættelse fra tysk. Svendsens politik over for disse lærere var at fare med lempe. Lærernes fortsættelse efter 1920 bidrog til at lette overgangen mellem tysk og dansk skole, og mange af lærerne kom efterhånden til at fungere under de nye forhold, især efter at konsulenten havde skaffet dem mulighed for at komme på årskursus på Lærerhøjskolen eller ophold ved andre skoler.³³ I enkelte tilfælde måtte Svendsen som i Døstrup i 1923 konstatere, at en ordentlig undervisning først kunne etableres, når læreren til næste år fik sin afsked.

Der blev også i debatten fremhævet fordele ved de tyskuddannede læreres undervisning.³⁴ Bl.a. at børnenes kundskabsniveau var højere, f.eks. at børnene kunne flere salmer og sange og mere katekismus og bibelstof udenad, men Svendsen påpegede heroverfor betydningen af den gode danske lærers forstandige og forstående behandling af det religiøse stof.³⁵

Tilsyn med tyske folkeskoleafdelinger og privatskoler

Svendsen førte også en moderat politik i spørgsmålet om skole-sproget og en eventuel oprettelse af tyske folkeskoleafdelinger. Han var i almindelighed positiv overfor, at der blev oprettet tyske skoleafdelinger, når der var elevgrundlag til det. Ifølge lov af 1. maj 1923 kunne 10% af et skoledistrikts vælgere forlange en afstemning om en særlig tysk folkeskoleafdeling, og en sådan undervisning skulle etableres, hvis 20% af de vælgere, der havde børn under 14 år, stemte for det, eller hvis de repræsenterede mindst 24 børn. En tysk afdeling kunne dog også etableres, hvis de pågældende vælgere repræsenterede mindst 24 skolepligtige børn. De tyske skoleafdelinger skulle overholde de godkendte skole- og undervisningsplaner, og lederen skulle udnævnes af staten, og de øvrige lærere af skolekommissionen og skoledirektionen. Dette var at foretrække frem for tyske privatskoler, som man ikke på samme måde havde kontrol med, og som havde et

»udpræget stortysk formål«. ³⁶ Resultatet af Svendsens politik, som også støttedes af skoledirektionens to øvrige medlemmer, blev, at der i Tønder Amt ved udgangen af 1924 var oprettet i alt 19 tyske folkeskoleafdelinger og kun 3 tyske privatskoler; i 1930 var tallene henholdsvis 19 folkeskoleafdelinger og 6 tyske privatskoler. ³⁷ Til sammenligning var der i Aabenraa Amt i 1930 kun 4 tyske folkeskoleafdelinger mod 12 tyske privatskoler. ³⁸ I et brev til Anders Lebeck 6. marts 1925 redegjorde Svendsen for sit syn på denne sag. Vi må »holde på, at vore tyske offentlige skoler bliver så gode, som man kan kræve det. På denne måde får de tysksindede tillid til disse skoler og bukker ikke under for agitationen. I de andre amter nærer man vistnok en fra vor afvigende opfattelse. Som følge deraf stiger muligheden for tyske privatskoler selv i de egne, der ligger længere nord på. Jeg siger: Helt en tysk skole under kontrol end en tysk skole, hvor man kan gøre, hvad man vil«. ³⁹

I Tønder Amt blev det i 1920'erne også tolereret, at der i nogle skoler i den sydlige del af amtet blev givet dobbeltsproget undervisning uden opdeling i afdelinger, f.eks. ved at undervisningen i flere af de almindelige folkeskolefag blev givet på tysk. Et sådant eksempel var Løjtved Skole, hvor Svendsen den 16. januar 1924 konstaterede, at lærerinden Sophie Nissen havde løst den vanskelige opgave at undervise i to sprog med stor energi og forståelse. Men der var modstand i danske kredse imod ordningen, som ikke helt var i overensstemmelse med lovgivningen. H.P. Hanssen gik på et møde på Askov Højskole den 29. oktober 1927, hvori bl.a. deltog alle fire sønderjyske skoledirektioner, statsministeren og undervisningsministeren, kraftigt imod disse dobbeltsprogede skoler. Svendsen gjorde over for H.P. Hanssens kritik opmærksom på, at konsekvensen f.eks. i Løjtved ville blive oprettelsen af en stor tysk skole og en meget lille dansk skole. Nu havde man en skole med ti tyske timer og den øvrige undervisning på dansk, og lærerinden var dansksindet. Resultatet blev, at ordningen fortsatte. ⁴⁰

Svendsen kom også til de tyske skoleafdelinger. I en række tilfælde konstaterede konsulenten (f.eks. i Jejsing 17. november 1927), at det var tyskundervisningen, der stod skralt til med, da børnenes modersmål var dansk/sønderjysk. Andre steder var det naturligvis danskundervisningen, der var problemet, hvis man da ikke som i den tyske folkeskoleafdeling i Tønder havde

end til B y l d a n s .

11.

Besøg i Jejsing tyske Skole, som besøjes af 29 elev. Af disse taler de 6 tyske kvæmme. 2 bet-
ner konfirmande, og 2 er konfirmande i Skole sidste for-
år. Man ventte en tilgang af 4 elever til Fødsel.
Jeg førte Lars Nordlykke undervisning i Sprog, Reli-
gion, Tyk, Dansk, Geografi og Tegning, Un-
dervisningsplan og lektreholdende. Læreren er
en konfirmand Mand. Det var haledning, idet
jag talte det. man ydfulde Tyk. Læreren an-
modede desuden i Dage Omgang for, at Bort-
neve fik Hjem, idet noget mere horeløj. Under-
visningsmidlerne var der moten for at horeløj.
- For omgængende konfirmander ved god borte for
dansk og for Tyk.

En Gode, det var horeløj for horeløj, og horeløj Fide
for Plens for Store Tønde, deltagere i den
danske undervisning. Dette synte at horeløj-
des den Omstrukturering, at horeløj horeløj
for horeløj dansk undervisning. - Uanset
Barn af samme Fødsel var i den danske
Skole i Jejsing.

13.

Besøg i Løjvinklerne kommunale
Skole sammen med Skoleinspektør Salustrius,
Og Fornes, Søren, H. Davidsen, Stockholm

Side fra Nic. Svendsens dagbog, som han førte flittigt på sine rejser til Tønder Amts mange skoler. Ved besøget i Jejsing tyske Skole den 11. januar 1926 påtalte Nic. Svendsen det mangelfulde tysk hos mange af eleverne, som skyldtes, at kun seks af skolens 29 elever talte tysk hjemme. På besøget i Løgumkloster Kommuneskole to dage senere blev han ledsaget af to svenske skolefolk, som ønskede kendskab til skoleforholdene i det dansk-tyske grænseland. Nic. Svendsens privatarkiv. LAÅ.

ansat en særlig dansk lærer, Alfred Torp, til at påtage sig dansk-undervisningen. Flere gange måtte Svendsen dog nødtvungent indrømme, når han samtidig besøgte både den danske og tyske skoleafdeling, at forholdene var bedst på den tyske afdeling. Det var således tilfældet med sangundervisningen i Højer i september 1923 og med undervisningen i det hele taget i Abild i september 1925. Delingen af folkeskolen i to afdelinger var i en række tilfælde med til højne undervisningens standard. Svendsen konstaterede således efter sit besøg i maj 1927 på Tinglev Skoles to afdelinger, at konkurrencen virkede som en udfordring og i høj grad bidrog til, at undervisningen begge steder var i en god udvikling.

Tilsynet omfattede også privatskolerne, både de danske og de tyske. F.eks. besøgte Svendsen i januar 1924 tre privatskoler, henholdsvis i Lundsmark, i Løgumkloster og i Aleksandrineskolen i Tønder. I Lundsmark henstillede han til lærerinden at søge stats-tilskud til skolen, da undervisningen syntes at stå mål med folkeskolens (jfr. den sønderjyske skolelov af 1. maj 1923 § 24). I den tyske privatskole i Løgumkloster havde lærerinden et godt greb om undervisningen i tysk, men eleverne stod noget tilbage i dansk. Dette skyldtes, at undervisningen i dansk først var begyndt i eftersommeren, men Svendsen var overbevist om, at undervisningen snart ville vise resultater, da de fleste elever havde dansk som hjemmesprog. I danmarkshistorie blev der undervist på dansk i to timer om ugen, og Svendsen opfordrede til, at der ligeledes blev undervist i Danmarks geografi på dansk. I Aleksandrineskolen, den tyske privatskole i Tønder, var skolens leder, dr. Karl Tilse, i matematik nået langt udover, hvad der krævedes i folkeskolen. Svendsen var også tilfreds med lærer Jürgensens undervisning i dansk og fremhævede, at læreren gjorde sig megen umage.

Når man læser Svendsens beretninger fra skoletilsynene i 1920'erne, synes han at have haft et rimeligt godt forhold til det tyske skolevæsen. En undtagelse var dog forholdene i Højer, som vil blive behandlet i en senere sammenhæng.

Undervisningsfagene

Blandt kritikpunkterne mod provsternes skoletilsyn i Kongeriget var, at provsterne ikke var sagkyndige på andre områder end religionsundervisningen, da de ikke havde nogen form for pæ-

dagogisk uddannelse. Mange provster koncentrerede sig da også i høj grad om religionsundervisningen, selv om de også overhørte de andre skolefag. De sønderjyske amtsskolekonsulenter beskæftigede sig bredt med fagene ved deres skolebesøg. Ikke overraskende fremgår det af tilsynsprotokollerne, at der var en særlig opmærksomhed over for dansk og tysk, men de andre skolefag blev ikke forsømt. I religion fandtes der et særligt tilsyn ved biskoppen og i sang ved ministeriets sanginspektør og dennes sønderjyske assistent, lektor Marius Ottosen fra Katedralskolen i Haderslev. Disse andre tilsynsmænd fik dog ikke lov til at operere alene, amtsskolekonsulenten var altid med. Se nærmere herom nedenfor. Svendsen overhørte dog også religionsundervisningen på egen hånd, biskoppen kom jo meget sjældent, og også sangundervisningen var en række gange på programmet. F.eks. overværede han både i Burkal og Rens den 25. januar 1924 undervisningen i sang og i sanglege. Samme dag nåede han også at komme til sognets tredje skole, Jyndeved, hvor han overværede undervisningen i håndarbejde, som »dyrkes med stor interesse af lærerinden fru Margrethe Lorenzen«.

Men ikke alle steder var Svendsen tilfreds med fagspredningen. I Arnum blev der ganske vist undervist i historie og geografi, og elevernes kundskaber i disse fag var der ikke noget galt med, men Svendsen påtalte, at undervisningen var noget »tør«, og at læreren ikke kunne frigøre sig fra lærebogen. I V. Terp Skole og i Løgumgård (februar 1928) kendte eleverne intet som helst til begivenhederne i det 20. århundrede. Fem år tidligere måtte amtsskolekonsulenten i V. Terp Skole henlede lærerens opmærksomhed på betydningen af undervisning i fysik og geometri. I 1923 gjorde det samme sig gældende i Borg og Harres skoler, i den førstnævnte skole var det endvidere galt med tegneundervisningen. Når Svendsen skønnede, at det kunne nytte noget, gav han som i Bredebro den 31. august 1927 lærerinden »nogen vejledning, som hun var taknemmelig for«. I andre tilfælde, hvor læreren som i Ubjerg den 11. september 1926 arbejdede noget tungt, og der ikke havde vist sig nogen større fremskridt siden sidst, kunne Svendsen finde på selv at overtage undervisningen i tysk, dansk og regning. Selv om Svendsen ikke havde været lærer siden slutningen af 1890'erne, følte han sig stadig kapabel til at udøve praktisk undervisning.

Bygningsforhold

Af Nicolai Svendsens optegnelser fremgår det, at amtsskolekonsulenten ikke kun beskæftigede sig med de pædagogiske forhold, men også førte opsyn med skolernes bygninger og deres omgivelser. De ydre rammer var en forudsætning for, at skolevæsenet kunne fungere hensigtsmæssigt. På dette område var der uhyre meget at forbedre. Skolernes og lærerboligernes vedligeholdelse var forsømt under verdenskrigen, og mange steder var forholdene alt for små, især når der skulle være plads til to afdelinger. Disse bygningsager skal ikke behandles her, men alene nogle eksempler på Svendsens håndtering af bygningsforholdene i forbindelse med skolebesøgene.

Det er meget karakteristisk for Svendsens tilsyn, at han på dette område kørte et parløb sammen med amtslæge Hans Lausten-Thomsen (1878-1958), som var med på et stort antal skoletilsynsrejser. I skoleåret 1923/24 således i alt ni besøg og 1927/28 fem besøg. Ganske vist indeholdt lovgivningen visse regler for, at embedslægerne skulle udtale sig om planerne for nye skolebygninger, og embedslægen kunne også blive indblandet for at kontrollere, om de hygiejniske forhold var i orden.⁴¹ Amtslægen i Tønder blev af flere grunde benyttet mere end forudsat. Dels gik han utrolig godt i spænd med Svendsen, og denne fik ved følgeskabet en transportmulighed med lægens bil, og dels interesserede Lausten-Thomsen sig meget for skoleforhold og de nationale forhold. Han var medlem af Den sønderjyske Skoleforenings tilsynsråd i over tredive år (1921-54), og han var i en årrække formand for Tønder Biblioteks bestyrelse og i bestyrelsen for Historisk Samfund for Sønderjylland, senere formand i en længere periode.⁴²

I januar 1924 var Svendsen og amtslægen på besøg i Hviding Skole. Undervisningen var perfekt, men det var bygningsforholdene ikke, hverken skolebygningen eller lærerboligen. Efter at have beset forholdene henstillede de til skolekommissionen, at der blev opført en ny skolebygning. Hidtil var der undervist i et lejet lokale med uforsvarlige omgivelser. Specielt påtalte man, at lærerindens lejlighed var brandfarlig. En ekstra finesse ved besøget i Hviding var, at medlem af amtsskoleinspektionen H. Jepsen Christensen også var formand for skolekommissionen. Han var dog ikke til stede ved tilsynet.

Senere samme måned var Svendsen alene på tilsyn, og det af-

Nicolai Svendsen fulgtes ofte med amtslæge H. Lausten-Thomsen (1878-1958) på sine skolebesøg. Dels var amtslægen i modsætning til amtsskolekonsulenten motoriseret, hvilket sparede ham for de lange spadsereture, og dels kunne lægen samtidig undersøge skolernes hygiejniske forhold. På fotoet synes de to dog at have taget toget fremfor bilen. Det er amtslægen til højre. Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

holdt ham ikke fra at påtale mangler ved de fysiske forhold, men de var også til at få øje på. I Burkal stod der vand i kælderen, og i Jynde vad var centralvarmen i uorden. I det sidste tilfælde tog Svendsen personlig affære og satte sig straks i forbindelse med installatøren. I april 1924 var Svendsen atter sammen med amtslægen. Denne gang gjaldt besøget Astrup Skole i Brøns Sogn. De var tilkaldt i anledning af en klage fra lærer Karl Rasmussen til skoledirektionen over, at skolebygningen ikke blev tilstrækkeligt vedligeholdt. Både sognerådsformanden og formanden for skolekommissionen lovede at sørge for, at den forholdsvis nye skolebygning, der bl.a. havde nogle konstruktionsfejl, blev istandsat. Læreren slap ikke helt for påtale, da han var meget upraktisk, hvilket betød, at forholdene omkring skolen så »ret uordentlig ud«.

I februar 1925 konstaterede skolekonsulent og amtslæge i Kløjning Skole (Nørre Løgum Sogn), at alt var i forfald. Også her

var det en kombination af manglende offervillighed fra de stedlige myndigheders side og sjuksk fra lærerens side. Ifølge Svendsens referat var pudsen i skolestuen faldet af væggene flere steder, så de røde mursten dannede store pletter. En vinduesrude var splintret, uden at der blev gjort noget, og lærerboligen var fugtig og forsømt. Udendørs var den tidligere så smukke have ved at gro til i snavs og ukrudt, hvilket skyldtes en »meget ung og ikke dygtig« vikar, som nu var blevet forflyttet. Da Svendsen heller ikke var tilfreds med undervisningen, skrev han ved sin hjemkomst et udførligt brev til skolekommissionens formand og anmodede om en samtale med ham.

Svendsen benyttede sine observationer om bygningsforholdene som baggrund for at få skolekommissionerne og sognerådene til at forbedre de eksisterende skoler eller til at få opført helt nye bygninger. Det sidste var ofte en langvarig proces, men amtsskolekonsulentens pres kunne i en række tilfælde fremme sagen. I Skærbæk forhandlede Svendsen i oktober 1923 uden noget endelig resultat med skolekommissionen og sognerådet om en udvidelse af skolebygningen. Svendsen måtte nøjes med at pointere sit standpunkt, at Skærbæk ad åre burde opføre en centralskole, og han udpegede en mark syd for den eksisterende skole som en egnet byggeplads. I Draved Skole kom Svendsen i første omgang i oktober 1927 ikke igennem med kravet om en udvidelse på grund af sognets økonomi. Selv om man besluttede foreløbigt at forhandle med en arkitekt, ønskede man den endelige afgørelse udskudt. Dog skulle der straks lægges bræddegulv i lærerens stuer. Svendsens besøg fik alligevel en effekt, for allerede i 1928 fik Draved Skole sin tilbygning.⁴³

4. Skolebøger og undervisningsmateriale

En meget vigtig sag, som havde tilknytning til kontrollen med undervisningen, var skolernes forsyning med skolebøger og andet undervisningsmateriale. Dette var en kæmpeopgave i årene efter 1920, da det gamle tyske undervisningsmateriale ikke længere kunne bruges. Dels var mange af de tyske skolebøger af nationalpolitiske grunde uanvendelige, og dels skulle mange fag lægges helt om. F.eks. skulle der i fagene geografi og historie lægges vægt på danske forhold, og der skulle skaffes et stort antal danske læsebøger. Læseundervisning på dansk havde ikke

fundet sted i de sønderjyske skoler siden 1880'erne. Ifølge de sønderjyske skolelove af 1920 og 1923 bestemte skolekommissionen efter forhandling med lærerne, hvilke undervisningsmidler skolen skulle benytte. Amtsskolekonsulenten kunne eventuelt inddrages i drøftelserne, men det anvendte materiale skulle under alle omstændigheder godkendes af Undervisningsministeriet. En tillægsbevilling til finansloven 1920/21 gjorde det muligt at få tilskud til anskaffelse af nye skolebøger.⁴⁴

Skolekommissionerne stod famlende over for, hvilke skolebøger de skulle anskaffe, og mange steder satte man besparelseshensynet i højsædet, således at man kun ønskede at anskaffe det allermest fornødne. Amtsskolekonsulenterne mødte på deres skolebesøg problemet med forældede skolebøger, f.eks. blev der endnu i december 1923 anvendt tyske regnebøger i Draved Skole i Tønder Amt, og i juli 1924 i Sebbelev Skole på Als. Et andet påtalepunkt var atlas og vægkort, der afspejlede forholdene før 1914.⁴⁵ Andre steder manglede der sangbøger med noder, eller det var som i Genner Skole i februar 1924 generelt galt med undervisningsmidlerne. En del steder lod problemet sig løse i forbindelse med amtsskolekonsulentens besøg, idet de tilstedeværende skolekommissionsmedlemmer lovede at anskaffe det manglende. I andre tilfælde måtte konsulenten gå ind med et direkte pålæg eller som N.J. Nielsen i Rishjarup i marts 1925 straks kontakte sognerådsformanden telefonisk og få udvirket, at læreren fik tilladelse til at indkøbe det fornødne. I de første år af 1920'erne manglede der mange steder gymnastikredskaber, og skolekonsulenterne gjorde en stor indsats for at få de lokale myndigheder til at anskaffe det mest nødvendige.⁴⁶

Amtsskolekonsulenterne blev trætte af hvert sted at skulle overtale de lokale skolemyndigheder til at anskaffe det mest påkrævede undervisningsmateriale. I marts 1923 anmodede de tre amtsskolekonsulenter ministeriet om at tilkendegive over for de stedlige skolemyndigheder, hvad der på skolerne burde findes af materiale.⁴⁷ De sønderjyske skoledirektioner fik af ministeriet tilladelse til at udsende et cirkulære til samtlige kommunalbestyrelser og skolekommissioner med en fortegnelse over det nødvendige undervisningsmateriale. Listen var ordnet således, at materiale, der var trykt med store typer, var »ubetinget nødvendigt for enhver folkeskole på landet«, og det, der var trykt med mindre typer, var »meget ønskeligt«. Fortegnelsen inde-

Amtsskolekonsulenterne var i 1920'erne meget opmærksomme på, om skoleinventaret var i orden, og mange steder måtte de kæmpe med de lokale myndigheder for at få anskaffet det nødvendige. Bedst udstyret var købstædernes skoler. I Museet på Sønderborg Slot er der udstillet bænke og pulter fra Ahlmannskolen i Sønderborg. Ahlmannskolen blev indviet i 1907. Den blev først dansk kommuneskole i 1925, da man på grund af det stigende elevtal i den danske skole byttede skolebygning med tyskerne. Museet på Sønderborg Slot

holdt imidlertid kun en oversigt over, hvilke typer af skolebøger der skulle anskaffes. De valgte titler skulle fremgå af den godkendte undervisningsplan (se nedenfor), men gode ideer hertil kunne de lokale skolemyndigheder hente i en trykt fortegnelse over bøger, hvoraf nogle var markeret som anbefalet af amtsskolekonsulenterne.⁴⁸

Cirkulæret fastslog endvidere, at kommunen skulle betale for anskaffelsen af læsebøger, regnebøger, sangbøger, skrivebøger, retskrivnings- og stilebøger samt tavler og tegnepapir, violiner til brug ved sangundervisning, anskuelsesbilleder og lignende. Materiale herudover skulle forældrene betale, for mindrebemidlede kunne kommunen dog træde til.⁴⁹ Udover at skolekommissionen skulle sørge for, at det fornødne blev indkøbt, skulle den dog samtidig våge over, at der blev taget hensyn til økonomien,

således at forandringer i lærebogssystemer kun skete, når det var strengt nødvendigt. Desuden skulle der henstilles til, at bøgerne i skolerne behandledes med fornøden omhu, så unødvendigt slid blev undgået.

Cirkulæret skulle også gælde de tysksprogede skoler. Fremgangsmåden ved tyske skolers anskaffelse af lærebøger var den samme, som gjaldt for de danske skoler. Skolekommissionen skulle foretage valget (eventuelt sammen med amtsskolekonsulenten), og de nye skolebøger skulle under alle omstændigheder godkendes af ministeriet. Amtsskolekonsulenten kom på dette område som på så mange andre til at fungere som kontrollant. F.eks. påtalte Svendsen i april 1923, at den tyske lærer i Solderup havde anskaffet nye læsebøger uden tilladelse. I oktober 1924 sørgede Svendsen for, at ministeriet over for læreren ved Burkal Skoles tysksprogede afdeling misbilligede, at denne fra en tysk politisk forening kaldet »Jugendspende Nordschleswig« havde modtaget 145 bind klasselekture til brug ved undervisningen.⁵⁰ Af Undervisningsministeriets journal fremgår det, at en række tyske skolebøger i de følgende to årtier på samme måde måtte forbydes, da de ikke var godkendt efter reglerne. Fra tysk side var man derimod ikke tilfreds med skolebøger, der godt nok var tysksprogede, men som byggede på danske og nordiske tekster. Et eksempel herpå var P. Lauridsens »Deutsches Lesebuch für die oberen Stufen der Bürger- und Mittelschulen der südjütischen Landesteile«. I-II (1920-21), som var udgivet på Undervisningsministeriets foranstaltning, og som uddeltes gratis til skolerne, jfr. illustrationen s. 139.⁵¹

Skolekonsulenterne og blandt dem især Nicolai Svendsen gjorde en stor indsats for at sætte sig ind i tyske skoleforhold og undersøge, hvilke skolebøger der kunne være brugbare til tysksprogede skoler. Han var således flere gange i Hamborg for at finde ud af, om der eksisterede nye egnede læse- og lærebøger, som han kunne foreslå, og han købte under besøg syd for grænsen ofte skolebøger for senere at kunne afgøre, om de var egnede.⁵² Da det hamborgske læsebogssystem viste sig i national henseende at være fuldstændig uangribeligt, sørgede Svendsen for, at det blev indført i en række større tyske kommunale skoler i Tønder Amt.⁵³ I september 1923 var alle tre skolekonsulenter sammen på studiebesøg på skoler i Leipzig og november 1926 tilsvarende i Berlin. Efterfølgende holdt Svendsen et 5 kvarter

De sønderjyske skoler fik efter Genforeningen tilbud om at modtage anskuelsestavler til erstatning af udsmykningen fra den tyske tid. I 1922 fik man også mulighed for at anskaffe en hel serie kunstlitografier. Serien, som var udvalgt af Dansk Skolemuseums bestyrelse, forestillede i alt 48 historisk kendte og betydelige mænd og kvinder. Her er gengivet fire eksempler, som alle har tilhørt det kommunale skolevæsen i Sønderborg. Øverste række: Rasmus Rask og Grundtvig; nederste række: Dalgas og Reventlow. Museet på Sønderborg Slot. Om disse billeder jfr. Inge Adriansen: Nationale symboler i Det Danske Rige. II. Kbh. 2003.

Til brug for undervisningen i Sønderjylland og sikkert også i resten af landet, hvor interessen for Sønderjylland var meget stor i årene efter Genforeningen, blev der af Geodætisk Institut i 1932 fremstillet et vægkort. Skolekortet findes på Landsarkivet for Sønderjylland.

langt foredrag i lærerforeningen i Bredebrokredsen om moderne berlinske skoleforhold.⁵⁴ Næppe var de kommet hjem fra den sidste studietur, før Svendsen og Nielsen tog til Hamborg for at besøge udstillingen for grænse- og udlandstyskhed. De tre amtskolekonsulenter drøftede ved en række lejligheder spørgsmålet om de tysksprogede skolebøger. F.eks. noterede Svendsen i sin dagbog for den 28. juni 1926, at han den dag havde haft en længere samtale i Sønderborg med N.J. Nielsen om valget af tyske skolebøger, og at drøftelsen fortsatte undervejs i bilen mellem Sønderborg og Aabenraa. Efter 1933 blev det nazistiske indhold i de tyske lærebøger et stadig stigende problem, som amtskolekonsulenterne i høj grad blev inddraget i (se herom kapitel V).

Problemerne med skolernes forsyning med lærebøger og un-

dervisningsmateriale optog til stadighed amtsskolekonsulenterne. Ud over skolebesøgene beskæftigede de sig med spørgsmålet i forbindelse med ændringer i undervisningsplanerne, da disse skulle indeholde en godkendt fortegnelse over skolernes undervisningsmidler. Til skolerne i de nationalt blandede egne bevilgede Undervisningsministeriet et årligt beløb på 6.000 kr., som stilledes til rådighed for de sønderjyske skoledirektioner, og som både kunne anvendes til anskaffelser til de danske og de tyske kommunale skoler.⁵⁵ Selv om de sønderjyske skoler i løbet af 1920'erne blev forsynet med nye lærebøger og undervisningsmateriale fandtes der stadig langt frem i tiden enkelte eksempler på, at de gamle tyske bøger var i anvendelse i skolerne.⁵⁶

5. Skoleplaner og undervisningsplaner

En skoleplan indeholdt grundbestemmelserne for ordningen af skolevæsenet i den enkelte kommune.⁵⁷ Reglerne herom fandtes i den danske skolelov af 29. marts 1904 § 12 og i den sønderjyske skolelov af 1. maj 1923 § 5. Skoleplanen skulle indeholde en oversigt over samtlige skoler i kommunen (det vil sige både kommunale og private, både dansksprogede og tysksprogede) og deres distriktsområde, lærernes antal og aflønning. Planen skulle udarbejdes af kommunalbestyrelsen (sognerådet/byrådet) efter forslag fra skolekommissionen. I 1926 fastslog ministeriet, at skolekommissionen under alle omstændigheder skulle høres, når skoleplaner i de sønderjyske kommuner blev ændret, også når det udelukkende drejede sig om ændringer af økonomisk art.⁵⁸ Kommunalbestyrelsen skulle forelægge alle ændringsforslag til skoleplaner for skoledirektionen. Derefter skulle skoledirektionen udtale sig om forslagene og videresende dem til endelig godkendelse i ministeriet. Skoleplanerne kunne ændres når som helst, men de skulle revideres hver tiende år.

Tilsvarende skulle der for hver kommune udarbejdes en undervisningsplan. Denne skulle indeholde oplysninger om: a) fællesundervisning eller adskilt undervisning for piger og drenge; b) undervisningstiden for de enkelte klasser; c) skolegangsordenen; d) undervisningsfagene og de enkelte fags timetal (timeplanen); e) det mål, der skulle nås i hvert fag (læseplanen) og endelig f) antallet af skoledage og placering af ferier (ferieplanen) og g) tidspunktet for afholdelse af eksamen. Ifølge den danske sko-

lelov af 29. marts 1904 skulle undervisningsplanen udarbejdes af kommunalbestyrelsen efter forslag fra skolekommissionen. Da skolekommissionen i den sønderjyske skolelov var tillagt større kompetence på kommunalbestyrelsens bekostning, skulle undervisningsplanerne i Sønderjylland udarbejdes af skolekommissionen, efter at lærerpersonalet havde haft mulighed for at udtale sig herom.⁵⁹ Skolekommissionen skulle derefter sende forslaget gennem kommunalbestyrelsen til skoledirektionen, hvorefter direktionen skulle videresende det forsynet med en indstilling til Undervisningsministeriet. Hvis ministeriet derefter ændrede i forslaget, skulle hele møllen køres igennem en gang til. Ligesom skoleplanerne kunne undervisningsplanerne til enhver tid ændres, og de skulle hvert tiende år underkastes et gennemsyn.

Arbejdet med skole- og undervisningsplanerne var meget centralt for hele det sønderjyske skolevæsen. Allerede i løbet af 1920 skulle planerne foreligge, så det nye skolevæsen kunne få en god start. Amtsskolekonsulenterne blev i høj grad inddraget, da de nye stedlige skolemyndigheder enten ikke var kommet helt på plads endnu eller manglede erfaring og indsigt i forholdene. På den anden side var det konsulenternes politik at følge de lokale ønsker mest muligt. Ud over at der skulle skabes nye rammer for skolevæsenet i alle kommuner, så kompliceredes forholdene mange steder på grund af de to nationaliteter. Der skulle tages stilling til, om der skulle oprettes særlige tyske skoleafdelinger ved kommuneskolerne eller privatskoler, og til de bygningsmæssige konsekvenser heraf, om der skulle gives supplerende tysk undervisning på den danske afdeling og dansk undervisning på den tyske afdeling (lov 1. maj 1923 § 21 og 22).

I de fire købstæder var skole- og undervisningsplanerne særligt komplicerede. F.eks. kunne skoleplanen og undervisningsplanen i Haderslev først godkendes i 1922.⁶⁰ Senere kom nye revisioner af planerne for Haderslev af en række grunde på dagsordenen. I 1924 fordi man ønskede at ændre den kommunale realskoles afgangseksamen fra almindelig forberedelseksamen til mellemskole- og realeksaminer, samme år fordi man ønskede at indføre fællesundervisning for piger og drenge ved de kommunale skoler, i 1926 fordi man ville omlægge skoleåret ved seminariets øvelsesskole, i 1928 fordi man ville nedlægge en tjenestebolig for en lærer ved Wilhelmineskolen og benytte lokalerne til udvidelse af den tyske skole, og endelig i 1929 fordi man

Amtsskolekonsulenterne brugte en del af deres tid ved skolebesøgene til at forhandle med skolekommissioner og sogneråd om forhold på skolerne og om bevillinger til skolevæsenet. På billedet ses Nic. Svendsen sammen med sognerådsmedlem Fr. Henriksen, Koldby, ved Hjørpsted Skole. Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

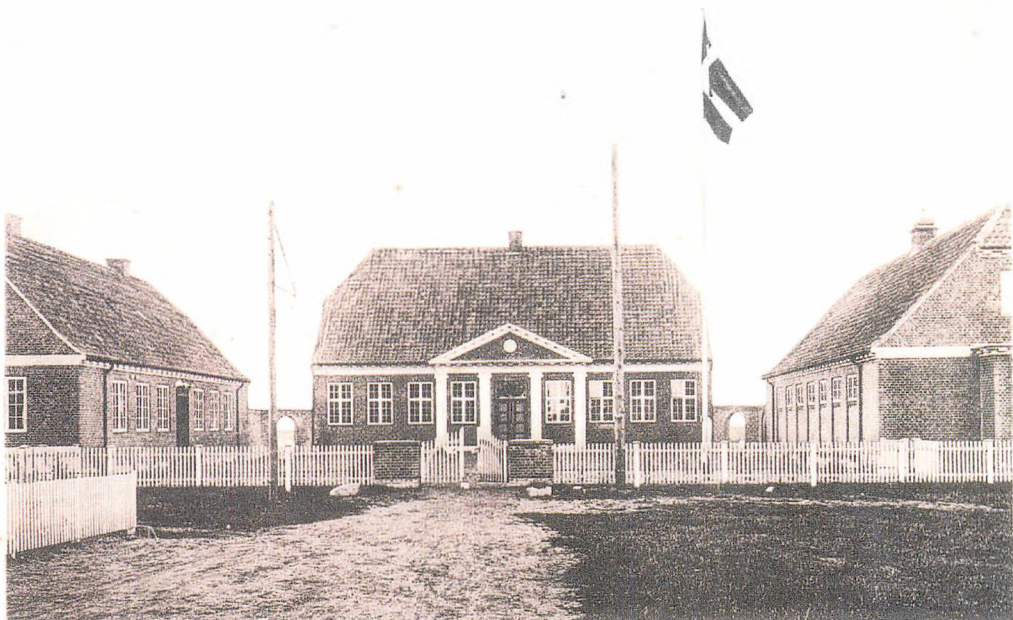
ville nedlægge et fast lærerindeembede til fordel for et timelærerindeembede.⁶¹ I alle disse sager blev amtsskolekonsulent L. Mortensen inddraget, dels som den person, der skulle sørge for, at alle relevante oplysninger og udtalelser blev indhentet, dels som den, der udarbejdede skoledirektionens indstillinger til ministeriet. I en række tilfælde undersøgte Mortensen forholdene på stedet og talte med de berørte parter. F.eks. fremgår det af et brev fra 1921, at han privat førte forhandlinger med byens tre overlærere.⁶² Undervisningsministeriet lod sig ikke nøje med amtsskolekonsulenten som rådgiver, han blev i disse sager anset for at være led i den lokale skoleforvaltning, og ministeriet inddrog sine egne rådgivere, som var ministeriets konsulent, professor N.A. Larsen, og når det drejede sig om eksamensskolerne, også undervisningsinspektøren for real- og mellemskolerne.⁶³

Amtsskolekonsulenterne drøftede ofte ændringer i skole- og undervisningsplaner i forbindelse med deres skolebesøg, som

måske oven i købet blev planlagt af samme grund. I Nicolai Svendsens dagbøger findes der mange sådanne eksempler på forhandlinger med lærerne og de lokale skolemyndigheder om forestående ændringer, og på, at konsulenten var kommet for at undersøge, om nyordningen fungerede i praksis. Alle de følgende eksempler er hentet fra skoleåret 1923/24:

- 30/4-1923: Forhandlinger med skolekommissionen om Eggebæk-Kravlund Skoles nyordning og deling.
- 5/5-1923: Sammen med amtmanden i Eggebæk-Kravlund. Opnåede enighed med skolekommissionen om skolens deling, men »der skal være nogen uro blandt befolkningen«.
- 14/5-1923: Forhandling i Jejsing med sogneråd, skolekommission, arkitekt og amtslæge vedrørende indretning af et hus i byen til tysk skole.
- 1/6-1923: Forhandling på Rønmø med repræsentanter for sognerådet, de tre skolekommissioner og sognepræsten om ordningen af øens skolevæsen. Bl.a. drøftede man muligheden af at indrette en mellemskole.
- 6/6-1923: Forhandling med skolekommissionen i Højer om ansættelse af en lærer mere til fordel for begge skoleafdelinger. På amtsskolekonsulentens forslag vedtog man at overveje, hvorvidt man kunne ansætte en forskolelærerinde.
- 5/7-1923: Forhandlede med skolekommissionsformanden om et indsendt forslag om tyskundervisning i Bylderup. Om eftermiddagen i Rudbøl Skole for at besigtige nybygningen og tale med lærerne om nyordningen efter sommerferien.
- 17/8-1923: Forhandling med Rudbøl Skolekommission om børnenes deling efter nationalitet, undervisningssproget og timeplanen.
- 5/12-1923: Forhandling i Skærbæk med førstelæreren om en instruks for førstelæreren og om en påtegning på skoleplanen.

I februar 1924 var det drøftelserne om oprettelsen af en realskole i Tinglev, der optog amtsskolekonsulentens tid. Den 6. februar var han i Skærbæk for at danne sig et indtryk af den private realskoles virksomhed. Han fandt skolen »i enhver henseende mønsterværdig, bortset fra de ydre mangler som følger med omdannelsen fra hotel til skolebygning«. Dagen efter var Svendsen til møde i Tinglev om realskolesagen bl.a. sammen med amtsskolekonsulent N. J. Nielsen, præsterne i Tinglev, Kliplev og Bylderup samt en del interesserede fra Tinglev og omegn. Der blev nedsat

Realskolen, Tinglev

I 1920'erne blev der i Sønderjylland oprettet flere kommunale og private realskoler. Amtsskolekonsulenten deltog i flere tilfælde i forhandlingerne om skolernes oprettelse. Den private realskole i Tinglev skulle bl.a. danne modvægt til den tyske privatskole i Ulge. Til gengæld oprettede det tyske mindretal en mellemskole i Tinglev. Postkortet viser Tinglev Realskole 1925 (Tinglev Bibliotek).

et »snævrere« udvalg, der skulle se nærmere på realskolerne i Skærbæk og Løjt og derefter fremkomme med et forslag. Den 14. februar var dette udvalg, som Svendsen også var medlem af, i Skærbæk. Realskolesagen skal ikke forfølges yderligere her, men det skal blot nævnes, at resultatet ikke blev en fælles dansk-tysk skole, men både en privat dansk realskole og en privat tysk mellemskole.⁶⁴

I 1930 skulle alle skoleplaner og undervisningsplaner gennemgå det 10-årige eftersyn, hvilket gav alle skolemyndigheder et meget omfattende arbejde. På lokalt plan var ændringerne mange steder til at overse, men der var kommuner, hvor revisionen gav anledning til omfattende sager.⁶⁵ For amtsskolekonsulenterne betød det, at de i 1930 og også delvis i de følgende par år var travlt beskæftiget med at få alle skoleplaner og undervisnings-

planer godkendt påny. Travlheden bredte sig til ministeriet, som måtte gennemgå planerne for hele landet. Her var det nødvendigt at oprette særlige journaler for godkendelse af skoleplaner og undervisningsplaner.

Fire timer tysk i Hokkerup og en ny skole i Dybbøl

I det følgende skal behandles to konkrete sager, hvor ændringer i henholdsvis en undervisningsplan og en skoleplan gav anledning til, at amtsskolekonsulenten fik temmelig stort besvær med at trænge igennem lokale trakasserier.

I Hokkerup drejede det sig om en ændring i undervisningsplanen, som alle syntes at have været positive overfor, men alligevel blev der større blæst om sagen. I september 1929 modtog skolekommissionen i Hokkerup en beboeradresse, der repræsenterede i alt 29 børn i Hokkerup Skole, med anmodning om, at der indføres »tysk undervisning i skolen«. Dette ønske lå helt inden for den sønderjyske skoleordnings rammer. Ifølge denne kunne skolekommissionen i skoler, hvor undervisningssproget var dansk, bestemme, at der skulle indføres »tvangfri undervisning i tysk i det omfang, som nærmere bestemmes i undervisningsplanen«. Skolekommissionen behandlede sagen på et møde den 9. oktober, men der var nogen uenighed om, hvordan man skulle håndtere sagen. I første omgang erklærede tre af kommissionens i alt fem medlemmer sig villige til at indføre et passende antal timer i tysk. Men af de resterende to medlemmer ville den ene mærkelig nok stemme imod, hvis det drejede sig om tyske sprogtimer og ikke undervisning i almindelige skolefag på tysk, og formandens egen holdning var mere end valen.

Amtsskolekonsulent N.J. Nielsen opsøgte, medens han var på vej til Aabenraa, skolekommissionens formand og drøftede sagen med ham. Nielsen var helt uenig med formanden i, at forældrenes ønske kunne misforstås. Det drejede sig naturligvis om undervisning i det tyske sprog, og ikke timer i historie, geografi m.v. på tysk. Formanden bad også Nielsen om at lægge vejen om ad Hokkerup By for at tale med det andet medlem, der havde stemt imod forslaget. Amtsskolekonsulenten havde en længere samtale med ham. Han var født hannoveraner og var først inden for de sidste par år begyndt at tale dansk. Ifølge Nielsen begyndte han flere gange »på ret ubehersket vis« at rippe op i en gammel sag om en tidligere førstelærers afsked, og han antydede, at

DEUTSCHES LESEBUCH

FÜR DIE OBEREN STUFEN DER

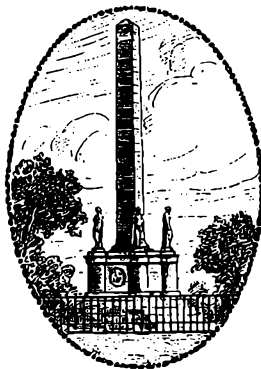
BÜRGER- UND MITTELSCHULEN

DER SÜDJÜTISCHEN LANDESTEILE

AUF VERANSTALTUNG DES UNTERRICHTSMINISTERIUMS
HERAUSGEGEBEN VON

P. LAURIDSEN
SCHULINSPEKTOR A. D.

I.

KØBENHAVN

KOMMISSION VON V. RICHTERS VERLAG

1920

Ingen af læsebøgerne fra tiden før 1920 kunne anvendes i tyskundervisningen i de offentlige sønderjyske skoler. På foranledning af Undervisningsministeriet blev der i 1920 udgivet en »Deutsches Lesebuch« til brug for de øverste klasser i de sønderjyske skoler. Bogen tilfredsstillende ikke det tyske mindretal, da den byggede på dansk kulturgrundlag. Danmarks Pædagogiske Bibliotek.

skoledirektionen havde en vis interesse i, at spørgsmålet om tysktimerne blev afgjort på en bestemt måde. N.J. Nielsen og skoledirektionen fastholdt, at den ikke havde særlige interesser i forslaget, men hvis skolekommissionen kunne blive enig om spørgsmålet, så var den villig til at støtte indførelsen af tysktimerne og den deraf følgende ændring af undervisningsplanen.⁶⁶ Senere fik man initiativtageren for beboeradressen til at tydeliggøre ønsket om den tyske sprogundervisning, men nu krævede flertallet i skolekommissionen (3 ud af 5), idet et tysksindet medlem skiftede opfattelse, at samtlige underskrivere skriftligt skulle erklære sig enige i den nye formulering.

For at få en ende på sagen blev den samlede skolekommission i Høkerup indkaldt til møde med skoledirektionen på amtshuset i Aabenraa den 10. december 1929.⁶⁷ Amtmand Refslund Thomsen irettesatte på mødet skolekommissionen for den mærkværdige sagsbehandling, da det var åbenlyst for enhver, hvad beboerne ønskede. En ny henvendelse fra forældrene var helt unødvendig, da det var tilstrækkeligt, at et enkelt medlem af skolekommissionen stillede forslag om tyskundervisning i henhold til lov 1. maj 1923 § 21. Et af skolekommissionens medlemmer var straks villig hertil, men de øvrige medlemmer af kommissionen ville ikke på stedet tage stilling. Presset af skoledirektionen og af skolekonsulenten måtte de vrangvillige medlemmer af skolekommissionen give efter. Den 18. februar 1930 kunne N.J. Nielsen indsende den reviderede undervisningsplan for Høkerup Skole, hvori tysk var optaget som fag, til ministeriets godkendelse. Men at sagen havde drejet sig om andet end tysktimerne, ses både af, at de tysksindede medlemmer af skolekommissionen var med til at forhale sagens gennemførelse, og af et efterfølgende forsøg på ved direkte henvendelse til undervisningsminister Borgbjerg at få forhindret godkendelsen af den nye undervisningsplan.⁶⁸ Den skjulte dagsorden bag det hele var, at den tidligere førstelærer havde sine støtter i skolekommissionen, som saboterede hele sagen. Sådanne sager gav amtsskolekonsulenten meget arbejde, da han måtte bruge meget tid på at afdække problemerne og finde en rimelig løsning.

I Dybbøl var problemerne af mere materiel karakter, nemlig et ønske fra sognebeboernes side om at slippe så billigt som muligt. Sagen blev rejst i maj 1932 af forældre fra sognets sydøstlige del, der repræsenterede i alt 46 skolepligtige børn. Disse børn havde

Striden om tyskundervisningen i Hokkerup Skole fandt sted i 1929. Samme år fik skolen en ny førstelærer, M.C. Gammelgaard, der var født i Sønderjylland, men som var uddannet på Jelling Seminarium. Han havde også taget en tillægsprøve i tysk, så han stod rustet til at overtage den tyskundervisning, som skolekommissionen efterhånden nåede til enighed om at indføre. Billedet af Hokkerup Skole er gengivet efter original i Bov Lokalhistoriske Arkiv.

hidtil gået i sognets mindste skole i Ragebøl, men her var der ikke længere plads til børn uden for skoledistriktet, som så i stedet måtte henvises til Dybbøl Skole, men hertil ville børnene have en skolevej på 4-5 km. Skolekonsulent N.J. Nielsen havde, før sagen blev taget op i Skoledirektionen for Sønderborg Amt den 6. juni 1932 og efterfølgende videresendt til ministeriet, afgivet en fyldig redegørelse for sagens forhistorie og skitseret tre løsningsmuligheder.⁶⁹

- 1) en omlæggelse af skoledistrikterne og en udvidelse af Ragebøl Skole; samtidig skulle en lærerindestilling overføres fra Dybbøl Skole til Ragebøl
- 2) opførelse af en ny og tredje skole i kommunens sydøstlige del
- 3) en flytning af Dybbøl Skole, så den kom til at ligge mere centralt i skoledistriktet

Af disse alternativer foretrak Nielsen opførelsen af en helt ny centralskole i den østlige udkant af Dybbøl By, lige vest for Dybbøl Bjerg, men han var godt klar over, at de økonomiske krisetider ikke virkede fremmende for et større skolebyggeri. Hvis den ideelle løsning ikke straks kunne iværksættes, måtte der indrettes en foreløbig ordning, således at de 46 børn kunne undervises af en forskolelærerinde »på et passende beliggende sted«.70

Imidlertid forsøgte sognerådet i Dybbøl at finde på den billigst mulige udvej. Man tilbød først at istandsætte en såkaldt genvej til skolen i Dybbøl, således at skolevejen kun blev på 3,3 km, og senere at lade eleverne transportere med Statsbanernes rutebiler.71 Niels Jacob Nielsen opsøgte sognerådsformanden for at drøfte sagen med ham og få sognerådet overtalt til at finde en acceptabel løsning. Forinden »afkørte« han den af sognerådet foreslåede genvej og gav følgende beskrivelse af denne:

Det drejer sig om en markvej, der fra skolen fører mod øst og udmunder i amtsvejen på det sted, hvor det tilbageværende stykke af den gamle Sønderborg-Aabenraa vej støder til den nye Sønderborg-Aabenraa vej. Vejen er ubefæstet og er i den grad vanskelig at befærde, at jeg havde meget svært ved at køre den igennem med min vogn, der dog er forsynet med en ret stærk maskine; desuden fører den gennem et meget bakket terræn. Omkostningerne ved at sætte denne vej i en sådan stand, at den på alle årets tider er farbar for skolebørn, vil sikkert være betydelige, egentlig mener jeg, uforholdsmæssige...

Desuden anførte Nielsen, at der stadig med denne løsning ville være enkelte børn, der havde over 4 km i skole.72

Sognerådets andet afværgeforslag, »at lade børnene under 12 år fra den omhandlede bebyggelse befordre med Statsbanernes rutebiler fra en passende plads ved Sønderborg-Flensborg landevej indtil Dybbøl Mejeri og ligeledes tilbage«, overbeviste heller ikke amtsskolekonsulenten. Det var utænkeligt, at rutebilernes tider skulle passe med 3-4 klassers skoletider:

Naturligvis forkortes den vej, disse børn skal gå; men de fleste får dog et stykke at gå til rutebilen, og fra landevejen ved mejeriet og ind til Dybbøl Skole er der ca. 2 km. Endelig vil jeg – og jeg tror de fleste forældre med mig – være yderst betænkelig ved den tid, disse småbørn skal tilbringe ved den stærkt befærdede landevej, mens de venter på rutebilen.

Forskolen, som indrettedes i en villa på Dybbøl Banke, skulle have været en kortvarig midlertidig foranstaltning, men den kom til at fungere i mere end tyve år. Villaen er fotograferet i 2002 (Sønderborg Lokallistoriske Arkiv).

Nielsen forsøgte at overbevise sognerådsformanden om, at den eneste rigtige løsning var at flytte skolen i Dybbøl til et mere centralt sted. Hvis dette ikke af økonomiske grunde lod sig gøre hurtigt, foreslog konsulenten, at sognerådet lejede en passende beliggende lejlighed, hvor en midlertidig ansat forskolelærerinde kunne undervise de skolepligtige børn indtil 10 år.

De to øvrige medlemmer af skoledirektionen støttede Nielsens løsning, som også fik ministeriets tilslutning, skønt ministeriets skolekonsulent F.C. Kaalund-Jørgensen flere gange pegede på, at den midlertidige forskole kun var et skalkeskjul for at slippe for at bygge en ny skole.⁷³ Amtsskolekonsulenten medvirkede derefter til, at sognerådet fik tilladelse til at købe en villa i nærheden af skanse IV, hvor der kunne indrettes undervisningslokale og bolig for forskolelærerinden, som skulle overflyttes hertil fra den eksisterende skole i Dybbøl. Betingelsen var, at der senest 1. april 1936 blev opført en helt ny skole.⁷⁴ Den 17. januar 1935 besøgte amtsskolekonsulenten Dybbøl Forskole og kunne ved selvsyn konstatere, at den løsning, han selv havde bidraget til at finde,

fungerede tilfredsstillende. Forskolen blev også senere bæret af konsulentbesøg.⁷⁵ I øvrigt viste det sig, at Kaalund-Jørgensen fik ret. Forskolen blev en undskyldning for ikke at bygge en ny skole i Dybbøl Sogn. Først i 1955 kunne en ny skolebygning indvies.⁷⁶

6. Eksamen

Den sønderjyske skolelov indeholdt ingen særlige bestemmelser om eksamen; den skulle afholdes efter de danske regler.⁷⁷ Eksaminer kunne enten afholdes to gange om året, eller som det blev mere og mere almindeligt, én gang om året i marts/april måned. Skolekommissionen stod for planlægningen, og den havde mulighed for at deltage i eksaminationen. I den danske skoleordning havde skoledirektionens forretningsfører, provsten, mulighed for at lægge sine skolevisitatser i forbindelse med eksamen, men som regel lå visitatserne på andre tidspunkter. Provsten havde omkring påske travlt med kirkelige handlinger og forestående konfirmation. Hans sønderjyske sidestykke, amtsskolekonsulenten, havde heller ikke pligt til at overvære eksaminerne, men han havde på den anden side pligt til at besøge amtets skoler jævnlige og føre tilsyn med undervisningen i samtlige fag.

Nicolai Svendsens dagbøger viser, at amtsskolekonsulenten i Tønder hvert år overværede eksamen ved en række skoler.⁷⁸ Han noterede ofte, at han var kommet efter særlig indbydelse fra skolekommissionen, og flere gange takkede skolekommissionen bagefter Svendsen, fordi han mødte op. Da alle skolerne skulle holde eksamen i løbet af en måned fra begyndelsen af marts til et stykke ind i april, kunne Svendsen langt fra imødekomme alle de invitationer, han fik.⁷⁹ Men han glædede sig alligevel over de mange anmodninger, da han fandt, at disse var udtryk for tillid til amtsskolekonsulenten. Som regel blev eksamen overværet af skolekommissionen og en større eller mindre del af forældrene og andre interesserede beboere. I nogle tilfælde var sognerådsformanden og sognepræsten⁸⁰ også til stede. Svendsen nævnte udtrykkeligt ved flere eksaminer, at både danske og tyske beboere var til stede. Ved eksamen i Bajstrup Skole fulgte en del af tilhørerne således eksamen i både den tyske og danske afdeling. Mest opsigtsvakt faderen til et af børnene i den tyske afdeling, der var ansat ved jernbanen, da denne mødte op i »fuld dansk

uniform«. ⁸¹ I Sølsted havde Svendsen taget gæster med, bl.a. en journalist. I dagens anledning var skolelokalet smukt pyntet. ⁸²

Svendsen fortæller ikke ret meget om selve fremgangsmåden ved eksamen, hvilke opgaver der blev stillet, hvem der overhørte børnene, og om karaktergivningen. Derimod skriver konsulenten om børnenes udbytte af undervisningen og især om lærerne. På den måde ligner Svendsens beretning om eksamensforløbet hans beretninger om de almindelige tilsynsbesøg (jfr. ovenfor). Eksamenshandlingen afslørede den samme markante forskel mellem lærerne, som Svendsen også mødte ved sine almindelige skolebesøg, på den ene side den gamle slesvigske lærertype og på den anden side den mere moderne danskuddannede lærer. Eksempler på den førstnævnte type var førstelærer Rasmus Lorenzen i Døstrup Skole, enelærer P. Petersen i Vesterende-Ballum Skole og enelærer Laurids Borst, Skast Skole. De benyttede alle den gamle overleverede katekisation, som havde været kendt i de slesvigske skoler i over hundrede år. Denne metode gav børnene fyldige kundskaber og vænnede dem til logisk tænkning, men lærerne havde ikke evner til at tale til elevernes følelser og hjerte. Svendsen kunne som hjemmefødt i Slesvig se både fordele og ulemper ved den gamle lærertype, og når han som i Mjolden Skole ved eksamen hørte enelærer Lars Peter Jensen eksaminere i religion i tre kvarter og fandt eleverne vel underviste i bibelhistorie, salmedigtning og kirkehistorie, savnede han ligefrem kendskabet til katekismen.

Blandt lærerinderne fremhævede Svendsen bl.a. Karen Hansen i Sdr. Sejerslev og Marie Torbensen i Mjolden. Eksaminationen viste, at deres undervisning var frisk og livlig, og at børnene var glade for at gå i skole. I Vollum Skole arbejdede læreren med stor alvor og flid, men Svendsen havde uden tvivl kedet sig bravt, for han noterede, at den alvorlige mand kunne opnå endnu mere, hvis han blot ville være noget livligere. I Nørrehus Skole var Svendsen ikke tilfreds med niveauet. Den unge vikar forsøgte at gøre, hvad han kunne, men som »sjællænder« havde han endnu ikke fuld forståelse for de lokale forhold. Regneundervisningen var for ringe, og også her ønskede amtsskolekonsulenten, at børnene lærte nogle sange og salmer udenad. Efterhånden som Svendsen havde lært mange af amtets lærere at kende, mødte han op med større eller mindre forventninger. F.eks. kunne han i marts 1928 efter i tre timer at have hørt andenlærer

Valdemar Sørensen i Sølsted eksaminere i en række skolefag konstatere, at resultatet var over forventning, medens førstelærer J.J. Skovs eksamination i regning og historie viste, at han var vokset med opgaven, men at han stadig ikke gik tilstrækkeligt i dybden. I Nørre Løgum Skoles danske afdeling foretog Svendsen selv en »intelligensprøve«, der viste, at børnene »i det hele og store svigtede«, selv om han også konstaterede, at de havde en tilfredsstillende færdighed i regning. Det sidste eksempel viser, at Svendsen ikke så passivt til under eksaminationen, men at han kunne gribe aktivt ind. Et dårligt eksamensresultat var ikke ensbetydende med, at Svendsen gav lærerne skylden. F.eks. kunne man ikke laste læreren for den danske skoleafdeling i Store Jyndevad, at børnene stadig virkede »ret tunge«. Allerede børnenes udseende afslørede årsagen til det dårlige totalindtryk. På samme måde var de to lærere i den danske skoleafdeling i Rens undskyldt. De gjorde deres pligt, men børnene var generelt »lidet begavet«.

Svendsen overværede også eksamen ved den tysksprogede undervisning. I Frederikskog Skole var undervisningssproget i 1924 tysk, men der blev undervist i seks timer i dansk om ugen. Standpunktet ved eksamen var tilfredsstillende undtagen i regning, hvor der burde stilles større krav. Derimod fandt Svendsen børnenes svar i dansk ret gode, hvilket nok hang sammen med, at halvdelen af dem talte dansk hjemme. I marts 1928 overværede Svendsen eksamen i Bajstrup Skole, og han fandt ikke væsentlig forskel på børnenes standpunkter i skolens to afdelinger bortset fra de vanskeligheder, som den tyske lærer havde med, at mange af børnene havde dansk hjemmesprog. Det store problem i Bajstrup, som Svendsen efter eksamen talte med skolekommissionen om, var, at de to lærere havde et fjendtligt forhold til hinanden, og at der ikke syntes at være muligheder for at ændre dette. Da de to afdelinger havde mindst muligt med hinanden at gøre, fik modsætningsforholdet ikke indvirkning på skolens hverdag.

De to andre skolekonsulenter var ligesom Svendsen flittige til at møde op ved eksaminerne. Ludvig Mortensen oplyste i sin skoleberetning for 1924, at han årligt overværede eksamen i 15-20 skoler.⁸³ I tilsynsprotokollerne for Aabenraa og Sønderborg amter findes der mange eksempler på, at N.J. Nielsen har overværet eksaminer.⁸⁴ Amtsskolekonsulenterne førte kun tilsyn med

eksaminerne i folkeskolerne, ikke i eksamensskolerne. Eksamenstilsynet med mellem- og realskolerne var underlagt inspektøren for mellem- og realskolerne, som i 1920'erne var O.C. Bjørneboe, men i mange tilfælde fik amtsskolekonsulenterne alligevel med disse eksaminer at gøre, da de fungerede som censorer. Eksempler herpå er Nicolai Svendsen i den tyske mellemskole i Tønder 12. marts 1928, N.J. Nielsen ved præliminæreksamen i Løjt den 5. april 1927 og i marts samme år ved henholdsvis realeksamen i den tysksprogede borgerskole og mellemskoleeksamen i den dansksprogede borgerskole i Sønderborg. Den fælles interesse for eksamensskolerne førte også til, at realskoleinspektør Bjørneboe fulgtes med amtsskolekonsulenterne på skolebesøg, f.eks. sammen med Svendsen i Løgumkloster i marts 1926 og sammen med N.J. Nielsen i Sønderborg danske og tyske Skole i april 1929.⁸⁵

Da amtsskolekonsulenten forestod eksamen i Holbøl i maj 1925

Ekstraordinære omstændigheder kræver ofte specielle foranstaltninger, der medfører, at der tilvejebringes et righoldigt kildemateriale. Dette gælder i høj grad for eksamen i Holbøl i 1925, som måtte afholdes to gange, første gang i april måned på normal måde, og anden gang i maj som en kontroleksamen iværksat af skoledirektionen under ledelse af amtsskolekonsulenten.

Først lidt om de særlige forhold. Der var ved Holbøl Skole ansat to lærere. Førstelærer Laurits J.M. Vest Hansen havde eksamen fra Jonstrup, og han havde lang undervisningserfaring, da han i 1920 blev ansat i Holbøl. Lærerinde Maria Magdalena Frederiksen havde tysk læreruddannelse fra Slesvig, og hun blev ansat i 1922, da en del tysksindede forældre havde ønsket en tysksproget afdeling, hvilket dog ikke blev etableret. Hun blev ganske vist anset for at være dansksindet, men hun var i hele sin form tyskpræget. Undervisningen var fordelt således, at første læreren underviste i 2. klasse og lærerinden i 1. klasse. Straks fra lærerindens ansættelse opstod der et modsætningsforhold mellem de to lærere. Lærerinden, som ifølge amtsskolekonsulent N.J. Niensens beskrivelse var særdeles dygtig og energisk, men »vanskelig at omgåes og ikke uden pretentioner«, drillede og hånede første læreren, hvor hun kunne komme efter det. Bl.a. kunne hun finde på at fjerne kridt, tavleklud og blæk eller slukke ilden i kakkellovnen, når hun vidste, at første læreren skulle have

I 1925 var Holbøl Skole genstand for en eksamensstrid mellem skolens to lærere. Her ses skolens elever omtrent fem år tidligere, så de mindste af eleverne på billedet har deltaget i den meget specielle eksamen, der måtte holdes to gange. Bov Lokalhistoriske Arkiv.

undervisning i hendes klasselokale, eller hun hængte en hue op i en krog i loftet og forsynede pulten med visne blomster. Både i 1924 og 1925 blandede hun sig i førstelærerens eksamen, som hun afbrød ved at fortælle, at eleverne klarede sig meget bedre i hendes egen klasse, og ved at gå rundt i klassen og forstyrre eleverne under eksamen i regning. Førstelærerens problem var, at skolekommissionens formand, sognepræsten, helt og holdent var på lærerindens side.⁸⁶

5-6 dage før eksamen i april 1925 meddelte skolekommissionens formand lærerne i et brev tidspunktet for eksamen og bad dem opgive, hvad der var gennemgået i løbet af det sidste halve år. Dagen i forvejen kl. 16 fik lærerne derefter opgivet de opgaver og spørgsmål, skolekommissionens formand ville eksaminere i. Eksamensforløbet hos førstelæreren den 7. april foreligger minu-

tiøst beskrevet, da både skolekommissionens formand og førstelæreren senere forklarede sig over for ministeriet. Tilstede var udover formanden endnu et medlem af skolekommissionen, førstelæreren og hans kone, lærerinden og en tidligere rektor fra Flensborg, som sognepræsten havde inviteret med. Der blev eksamineret i fire fag, religion, dansk, regning og danmarkshistorie, og der blev sat en halv time af til hvert fag.

Ifølge skolekommissionsformandens eksamensberetning var undervisningen i alle fag meget overfladisk, og læreren »lagde altid børnene svaret i munden«. I religion opgav læreren for tredje vinterhalvår i træk det samme stof og ønskede også børnene eksamineret i samme spørgsmål, nemlig bønnen, men formanden krævede i stedet opgaven: »3. bud« besvaret. I dansk krævede præsten, at børnene besvarede en stilopgave over emnet »Morten Luther«. Læreren og hans kone protesterede højlydt, da det ville kræve mindst 3-4 timer. De yngste børn blev stillet en »meget let diktat«.

Det latente modsætningsforhold mellem parterne brød ud i lys lue under eksamen i regning. Præsten stillede følgende opgave til de større elever:

En mand køber en skov for 7500 kroner, som han må forrente med $7\frac{1}{2}\%$ årlig. Desuden må han betale 0,8% af købesummen i skat. For at kunne betale disse udgifter må han lade hugge i skoven. Han sælger træ for 28 kroner for 1 rummeter, men skal betale $3\frac{1}{2}$ kroner for hugningen af 1 rummeter og 7 kroner for kørsel af 1 rummeter. Hvormange rummeter skal han lade hugge for at kunne dække udgifterne?

Læreren erklærede straks, at opgaven var alt for spidsfindig og uforståelig, og lidt senere opstod så det nævnte optrin med lærerinden, der medførte »et værre skænderi mellem læreren og lærerinden«, hvor kommissionsformanden måtte tale parterne til orden. Eksamensforløbet afsluttedes med danmarkshistorie, hvor præsten stillede opgaven: Dronning Margrete. Også her havde undervisningen efter formandens bedømmelse været meget overfladisk.

Til slut sammenlignede skolekommissionens formand førstelærerens præstation med eksamenen hos lærerinden dagen efter. Her var der ligeledes eksamineret i fagene religion, dansk, regning og danmarkshistorie, og alt havde gjort »et ganske fortrin-

ligt indtryk«. Specielt fremhævede han den danske stilskrivning. De største elever i 1. klasse skrev om »Havet«, de mindste »En fortælling«. Konklusionen var, at de større elever i 1. klasse stod højere end de mindste i 2. klasse (det vil sige hos førstelæreren). Præsten sluttede sin indberetning til Undervisningsministeriet med at klage over førstelæreren. Blandt de vigtigste punkter var hans generelt dårlige undervisning, hans »ubeherskede og usømmelige kritik« af de stillede opgaver i børnenes nærværelse og hans »ubeherskede og usømmelige« optræden over for lærerinden under eksamenen.⁸⁷

Skoleforholdene i Holbøl var så utålelige, at amtsskolekonsulenten og skoledirektionen måtte gribe ind. Allerede den 26. februar 1925 havde N. J. Nielsen været på besøg, tilkaldt da skolekommissionen var utilfreds med førstelærerens regneundervisning. Konsulenten fandt generelt lærer Vest Hansen samvittighedsfuld og ret flink. Nielsen stillede børnene tre regneopgaver, og resultatet var »ret tilfredsstillende«.⁸⁸ Skærmydslerne ved eksamen i april førte til, at amtsskolekonsulenten kom til Holbøl igen i maj, og denne gang sammen med de to andre medlemmer af skoledirektionen, amtmand Refslund Thomsen og H. P. Hansen.

Skoledirektionen tog i sin efterfølgende indberetning først stilling til fremgangsmåden ved eksamen i april og præstens klagepunkter. Det var ikke så mærkeligt i den foreliggende situation, at læreren var noget nervøs og derfor nedskrev en disposition for sin eksamination i religion. Direktionen fandt stilemnet »Martin Luther« altfor bredt, når der kun var en time til rådighed. I regning var det ikke heldigt, at skolekommissionen kun havde stillet én opgave til elever, der omfattede tre alderstrin. Præsten havde anket over, at eleverne ikke vidste, at dronning Margretes skib havde ligget ved en af Okseøerne, da hun døde, og at der her var rejst en mindesten for hende. Disse detaljer mente direktionen var mindre væsentlige.

Der blev således sat kraftige spørgsmålstegn ved præstens kritiske eksamensbedømmelse, men for selv at danne sig et billede af førstelærerens formåen foranstaltede skoledirektionen den 14. maj afholdt en kontroleksamen i 2. klasse i de samme fire fag. I regning stillede direktionen i alt 7 opgaver, som skulle besvares i løbet af en time. De omfattede både de fire regningsarter, brøk- og procentregning. I skriftlig dansk oplæste amtsskolekonsulen-

ten først en genfortælling og derefter en diktat. I mundtlig dansk valgte skoledirektionen et læsestykke, som eleverne efter 10 minutters forberedelse læste højt. Derefter talte konsulenten med børnene og prøvede dem i almindelig sætningsanalyse. I historie eksaminerede amtsskolekonsulenten børnene i Christian II, og klassen vidste særdeles god besked bl.a. om kongens sociale lov. Eksamen sluttede med en sang og en salme. Børnene fik individuelle karakterer i regning, genfortælling, diktat og læsning og desuden ordenskarakterer i både regning og dansk. Af N.J. Nielsens omhyggeligt førte censurlister fremgår endvidere, hvordan de enkelte typer af fejl indvirkede på karaktererne (f.eks. i regning: forståelsesfejl, regnefejl, skrive- og andre småfejl).⁸⁹

Skoledirektionen erklærede det samlede standpunkt ved eksamen i de fire fag for »ret tilfredsstillende« i regning, tilfredsstillende i skriftlig dansk og historie og meget tilfredsstillende i sproglære og analyse. I mundtlig dansk var oplæsningen næppe så god som ønskeligt, men børnenes forståelse af det læste var god. Direktionen fandt, at førstelæreren var »en redelig og duelig lærer, der udfører et forsvarligt arbejde i sin skole«, og hans forhold til børnene var »tiltalende og godt«. Sognepræstens indgivne klage over elevernes standpunkt i de fire fag betegnede direktionen derfor som »i alt væsentligt ubegrundet«.

Sagen sluttede med en sejr for førstelæreren. Lærerindens klage til ministeriet over lærerens verbale angreb på hende ved eksamen⁹⁰ blev afvist både af direktionen og ministeriet, da lærerinden havde blandet sig »ubetimeligt« i eksamenshandlingen.⁹¹ Desuden påpegede ministeriet over for hende, at det var meget uheldigt, når en lærer (eller som her en lærerinde) gjorde sin medlærers undervisning til genstand for nedsættende omtale, medens børnene hørte det. Endelig fremhævede ministeriet, at det var af afgørende betydning for skolens arbejde, at der var et godt og fordrageligt samarbejde mellem lærerne. Af betydning for sagens bilæggelse var, at sognepræsten ved valget i foråret 1925 ikke blev genvalgt til skolekommissionen. Den nye skolekommission var førstelæreren væsentlig blidere stemt. Lærerne kom til at arbejde sammen i mange år. Førstelærer Vest Hansen blev pensioneret i 1934, lærerinde Magdalena Frederiksen først i 1950.⁹²

Eksamensstriden i Holbøl er behandlet temmelig fyldigt, da den på flere måder er illustrativ. Den giver et ganske godt ind-

tryk af, hvordan eksamen blev tilrettelagt og gennemført af skolekommissionen, hvilke former for opgaver der blev givet osv. Sagen giver desuden et indblik i de problemer, der kan opstå, når en skoles to lærere ikke kan arbejde sammen. Heldigvis var det sjældent, at det gik så galt som her, men der var også andre steder skærmydsler mellem lærerne. Det kunne være svært at undgå, når to forskellige gemytter skulle arbejde tæt sammen om undervisning inden for ofte snævre rammer. Forskelle i uddannelse og i nationalitet kunne forøge modsætningerne. Det var skolekommissionens og i næste instans amtsskolekonsulentens opgave at løse sådanne problemer. I Holbøl havde man indtryk af, at den afgående kommissionsformand snarere øgede end formindskede problemerne. De sønderjyske lærere advarede gentagne gange imod at indføre gejstligt skolestyre i Sønderjylland. Sådanne eksempler som det fra Holbøl, hvor en tyskuddannet sognepræst i 1920 blev valgt til formand for skolekommissionen, bidrog ikke ligefrem til at ændre lærernes opfattelse.

Evaluering af de sønderjyske skoleelever

I 1990'erne blev det moderne inden for skolevæsenet og uddannelsesinstitutionerne i øvrigt at iværksætte evaluering af undervisningen. Der blev opstillet modeller for måling af kvalitet og forventninger.⁹³ På internationalt plan blev der gennemført en stor sammenlignende undersøgelse af børns læseforståelse, og Danmark var ikke ligefrem blandt topscorerne, selv om vi normalt roser os af at have et af verdens bedste skolevæsener.⁹⁴ Som så ofte i skolehistorien er nye pædagogiske tiltag, som slås op som noget ganske nyt og revolutionerende, slet ikke nye. Sammenlignende undersøgelser af niveauet i skoleundervisningen blev med de såkaldte »ministerielle prøver« gennemført i den danske folkeskole allerede i perioden fra 1915-54.⁹⁵ Også i Sønderjylland blev der fra 1926 gennemført evaluering af elevernes kundskabsmæssige niveau. Det skete under betegnelsen »fællesprøver«, for ordet evaluering kendte man endnu ikke.

Initiativet til de sønderjyske standpunktsprøver blev taget af amtsskolekonsulenterne. Gennemførelsen af dem blev drøftet ved en lang række fællesmøder mellem de tre konsulenter.⁹⁶ Skolekonsulent Ludvig Mortensen havde i forvejen talt med kontorchef Barfod i Undervisningsministeriet om at gennemføre en sådan omfattende prøve og havde fået grønt lys fra ministeriets

Regneopgaver.

1. $349 \times 657 =$

2. $308736 : 48 =$

3. Jeg køber til Vinterbrug 35 hl. Koks a 1,85 Kr. og 24 hl. Kul a 2,75 Kr. — Hvormeget koster Brændselet ialt, naar jeg skal betale 20 Øre pr. hl. for at faa det tilkørt?

4. $3,05 \text{ Kr.} + 7,9 \text{ Kr.} + 305 \text{ Kr. } 62 \text{ Øre} + 27,77 \text{ Kr.} + 13\% \text{ Kr.} =$

5. $17\frac{3}{4} \times 9 + 170\% : 13 =$

6. Fra Krusaa til Aabenraa er der 22,2 km., fra Aabenraa til Haderslev 24,5 km., fra Haderslev til Kolding 26,7 km. og fra Kolding til Fredericia 21,6 km. — En Bil kører ad denne Vej; den forlader Krusaa Kl. 3⁵⁰, kører 38 km. i Timen og gør et Ophold i Kolding paa 45 Minutter. Hvad er Klokken, naar Bilen er i Fredericia?

I 1926 tog de tre amtsskolekonsulenter initiativ til, at der blev afholdt fælles standpunktsprøver i de sønderjyske skoler. Et hovedformål var at vise, at skolerne syd for Kongeåen siden Genforeningen havde opnået et niveau, som stod fuldt på højde med skolerne i det gamle land. Her er gengivet de stillede opgaver i faget regning. Både brændselet i opgave nr. 3 og gennemsnitshastigheden for biler i opgave nr. 6 viser, at regnestykkerne i høj grad er tidsbestemte. Gengivet efter original i Undervisningsministeriets journalsag 709/1926.

side. Prøverne skulle finde sted i skriftlig dansk og i regning i alle dansksprogede folkeskoler i Sønderjylland, og de skulle omfatte alle elever, der var fyldt 13 år. Den 13. februar 1926 sendte Mortensen forslag til regneopgaver og til genfortælling til sine kolleger og bad dem kommentere forslagene. Desuden havde Mortensen udarbejdet et sæt »almindelige spørgsmål«, men han var usikker over for, om de skulle med. Disse blev slettet inden den endelige prøve. Mortensen bad også Nielsen og Svendsen overveje, om spørgsmålene var for vanskelige, da dette ville betyde et ringere udfald. For som han fremhævede, så var det et hovedformål at vise, at den danske skole i Sønderjylland »hævder en rimelig position«, hvad der havde stor betydning både udadtil og indadtil. Et godt resultat af prøverne ville være en anbefaling af den sønderjyske skoleordning i det hele taget.⁹⁷

I begyndelsen af september 1926 kunne skoledirektionerne udsende et cirkulære om den fælles prøve i skriftlig dansk og regning, der skulle finde sted den 29. og 30. september. Lærerne skulle være til stede og oplæse genfortællingen, men det var skolekommissionerne, der havde ansvaret for eksamenskontrollen. Opgaverne blev tilsendt skolekommissionerne i forseglede kuverter, som ikke måtte brydes, før selve eksamen begyndte. Besvarelserne af opgaverne skulle umiddelbart efter prøven sendes direkte til skoledirektionen. Prøverne skulle bedømmes af skoledirektionen, dvs. af amtsskolekonsulenterne, hvilket var et temmelig stort arbejde. Resultatet skulle offentliggøres, men således, at den enkelte skoles og de enkelte børns resultater ikke blev meddelt særskilt. For som det blev fremhævet i den trykte redegørelse for prøverne i de i alt 299 skoler, så måtte resultaterne fra en enkelt prøve ikke benyttes til en »vurdering af eller en kritik over den enkelte skoles standpunkt og den enkelte lærers arbejde«. ⁹⁸ Især ved mindre skoler ville nogle særdeles dygtige elever eller omvendt nogle få »sinker« få u hensigtsmæssig betydning for skolens gennemsnit. Gjorde man derimod resultatet op samlet for hele landsdelen, så ville man få et rimeligt pålideligt skøn over skolernes arbejde.

Ved bedømmelsen anvendte skoledirektionerne en særlig karkerskala, hvor betegnelserne for de enkelte karakterer svarede til den Ørstedeske karkerskala, men hvor den numeriske afstand mellem de enkelte trin var den samme i modsætning til den skala, der f.eks. blev benyttet i mellemskolen og gymnasiet,

Skolens Navn: HarresElevens Navn: Anne NielsenElevens Fødselsdag og Fødselsaar: 14 August 1912

Regning.

1. $349 \times 654 = \underline{229934}$ ✓

2. $308436 : 48 = \underline{6432}$ ✓

3. Jeg arbejder til Vinterferien 35 hl. Blok, og
 2,85 Kr. og 24 hl. skul. og 2,75 Kr. = 2000.
 meget beskedt Børnedejle indl.
 stærke jeg skal betale 20 Kr. pr. hl.
 for at gøre det kalk. i

$35 \text{ hl.} \cdot 2,85 \text{ Kr.} = 64,45 \text{ Kr.}$ $24 \text{ hl.} \cdot 2,75 \text{ Kr.} = 66,00 \text{ Kr.}$

$35 + 24 = 59 \text{ hl.} \cdot 20 \text{ Kr.} = 1180 \text{ Kr.}$

64,45 Kr.
66,00 "
1180,00 "
✓ 1490,45 Kr.

Eleven Anne Niensens regneopgaver fra standpunktsprøven i Harres Skole 1926. Pigens besvarelser var korrekte, hvilket fremgår af censorens [amtsskolekonsulentens] påtegning »r« med rødt blæk. LAÅ. Tønder Skoledirektion. Skolernes regne- og skriveprøver 1926.

hvor afstanden mellem trinnene blev større og større længere nede på karakterskalaen.⁹⁹ Amtsskolekonsulenterne vidste godt, at gennemsnitskaraktererne ville blive lavere, hvis den Ørstedske skala blev brugt, fordi de dårligere karakterer ville veje tungere og dermed trække gennemsnittet ned.¹⁰⁰

Den benyttede karakterskala:

ug = 30	mg÷ = 22	tg+ = 14	mdl = 6
ug÷ = 28	g+ = 20	tg = 12	mdl÷ = 4
mg+ = 26	g = 18	tg÷ = 10	slet+ = 2
mg = 24	g÷ = 16	mdl+ = 8	slet = 0

Det endelige resultat blev opgjort med selvstændige tal for landsbyskoler og købstadsordnede skoler samt for piger og drenge:

Tabel 5: Gennemsnitskarakterer for fællesprøven i sønderjyske skoler september 1926

Fag	Disciplin	Drenge	Piger	Alle elever
Dansk	Indholdsopfattelse og form	21,11	22,66	21,89
	Retskrivning	20,79	23,23	22,02
	Orden	21,81	24,30	23,06
Regning	Regneudførelse	21,13	22,51	21,82
	Orden	21,44	23,39	22,41

I alt 299 skoler, deraf 18 købstadsordnede skoler og 281 skoler på landet, deltog i prøverne. I alt 1768 drenge og 1780 piger deltog i danskprøven (tallene for regning afveg en smule). Gennemsnitskaraktererne lå i niveauet fra 20,79 til 24,30, det vil sige mellem et stort g+ og et stort mg. Skal man vove pelsen og forsøge at oversætte til 13-skalaen, så ligger niveauet formentlig et sted mellem 7 og 9. Pigernes gennemsnit lå generelt et par points højere end drengenes (se tabel 5). Skoler på landet klarede sig generelt bedre end byernes, dog bortset fra retskrivningen, der var en smule

bedre i byskolerne. De mindre skoler på landet klarede sig generelt lidt bedre end de større skoler. Amtsskolekonsulenterne fremhævede i deres beretning om prøvernes udfald, at børnene i dansk havde været bedre til at stave end til tegnsætning, som ofte var mangelfuld. Skolerne blev derefter opfordret til at tage dette problem op i undervisningen i sproglære. Resultaterne i regning var rimelig tilfredsstillende, selv om der var stor forskel fra skole til skole. Det gjaldt fremtidig i regneundervisningen om at opøve børnene i selvstændigt arbejde og også i en »klar og tydelig opstilling af regnearbejderne«.

Amtsskolekonsulenterne konkluderede, at det samlede resultat måtte betragtes som »særdeles tilfredsstillende«. Skolerne i Sønderjylland havde gennem de aflagte prøver i hovedfagene vist, at de »står fuldt mål med skolerne i det øvrige land«. Det var netop det hovedønske med prøverne, som Ludvig Mortensen havde fremsat på forhånd, der hermed blev opfyldt. Også nord for Kongeåen fulgte man interesseret med i, hvor langt den sønderjyske skole var nået seks år efter Genforeningen.¹⁰¹

Det blev ikke sidste gang, at de sønderjyske elevers kundskaber blev målt og sammenlignet. I hvert af årene 1928-31 blev eleverne i et af de sønderjyske amter inddraget i de prøver, som blev styret fra Undervisningsministeriet. Bl.a. blev opgaverne udsendt herfra. Alle elever, som var fyldt 14 år inden en bestemt frist, skulle prøves i skriftlig dansk (genfortælling) og i skriftlig regning.¹⁰² I 1928 var det eleverne i Sønderborg Amt, der måtte til prøve, i 1929 Haderslev Amt, i 1930 Tønder, og endelig i 1931 Aabenraa Amt. Det blev i 1928 og 1929 diskuteret, om de tysksprogede elever skulle deltage på lige fod med de danske, eller om de i stedet skulle prøves i tysk. Man besluttede, at de skulle deltage på lige fod, men at resultaterne skulle opgøres selvstændigt. Generelt kan man sige, at de sønderjyske børn ikke faldt igennem ved sammenligning med eleverne i »det gamle land«. Men der var forskel i de forskellige discipliner, f.eks. gjorde censorerne i deres indberetninger fra prøverne i Haderslev Amt (1929) og Tønder Amt (1930) opmærksom på, at retskrivningen var langt over forventning, i Haderslev Amt endog betydeligt bedre end i de kongerigske provstier, der deltog i prøven. De tysksprogede elever klarede sig generelt også godt, men der var meget stor forskel mellem de enkelte skoler. I Tønder Amt var den sproglige fremstilling hos mange elever »noget ubehjælp-

Foraarsprøven 1932.

Dansk Stil.

1. Kong Skjold.
2. Jyllands Vestkyst.
(Landet — Havel — Menneskerne).
3. Min Juleferie.
4. Et (eller to) af vore Husdyr.

Stilemner stillet ved de ministerielle prøver i 1932. Tønder SD. Skolekommission og skolenævni 1925-69.

som«. I Haderslev Amt blev der sat en skønhedsplet på de ellers meget flotte resultater, da nogle elever ved fire skoler blev taget i snyderi.¹⁰³

De tysksprogede elever fik i 1931 også mulighed for at vise, hvad de formåede i deres hovedfag. Som ved prøverne i 1926 stod amtsskolekonsulenterne selv for prøven i tysk genfortælling og diktat, som fandt sted den 10. marts 1931 ved alle tysksprogede skoler i Sønderjylland.¹⁰⁴ I Nicolai Svendsens privatarkiv er der bevaret en større samling af diktater og genfortællinger, som eleverne i den tyske borgerskole og den tyske mellem-skole i Tønder skrev den pågældende dag.¹⁰⁵

7. Instruktionskurser

I de sønderjyske skolelove af 1920, 1923 og 1933 indeholdt paragraffen om amtsskolekonsulentens hovedopgaver følgende uændrede passus:

Amtsskolekonsulent Ludvig Mortensen holdt et stort antal instruktionskurser både i Sønderjylland og rundt om i landet. Hans mange bevarede notesbøger viser, at hans pædagogiske ideer var forud for deres tid. Tegningen af Ludvig Mortensen findes i Haderslev Byhistoriske Arkiv.

Forsåvidt der bevilges midler til afholdelse af særlige instruktionskurser for lærere og lærerinder i skolerådskredsen, ordnes disse kursus af amtsskolekonsulenten.

Instruktionskurser var ikke omtalt i den danske skolelov. Men de første kurser i Kongeriget blev afholdt, efterhånden som den nye seminarielov af 1894 og skoleloven af 1899 stillede større krav til lærernes efteruddannelse. På finansloven for 1909/10 blev der således bevilget 3.200 kr. i fem år til korte instruktionskurser,¹⁰⁶ og bevillingen fortsatte også ud over den femårige periode.

Efteruddannelse af de sønderjyske lærere efter Genforeningen var en stor opgave. Det mest akutte behov blev i de første år klar ved at sende et stort antal af de tyskuddannede lærere på kursus på Statens Lærershøjskole i København eller på et dansk seminarium, især Silkeborg og Jelling. Men lovgiverne forudså, at der til stadighed ville blive behov for yderligere efteruddannelse. Det var her de korte instruktionskurser kom ind. Med dem var

det muligt at give et større antal lærere en form for efteruddannelse, uden at de skulle sendes til Hovedstaden eller andre steder i landet, hvilket både var bekosteligt og forstyrrende for skolernes undervisning, da der skulle skaffes vikardækning. Amtsskolekonsulenterne fik til opgave at organisere disse kurser, men kun for så vidt, der var sat midler af til honorarer til instruktørerne på de årlige finanslove.

Hvad var så et instruktionskursus? Som navnet angiver, var det et kortvarigt kursus, hvor en instruktør gav et hold lærere instruktion i, hvordan man kunne undervise i et enkelt skolefag. Som regel blev lærerne selv aktiveret med opgaver og diskussion. Ofte indeholdt et kursus, der varede en eller flere dage, en række forskellige elementer. Udover de egentlige instruktioner kunne der være konkret undervisning af en enkelt skoleklasse, hvor en lærer viste, hvordan man i praksis anvendte nye metoder. Endvidere kunne der være forskellige former for foredrag enten med et pædagogisk emne eller med et skolepolitisk indhold. Endelig kunne f.eks. amtsskolekonsulenten eller lærerkredsformanden udnytte, at der var mange lærere til stede, til at give forskellige praktiske eller fagforeningsmæssige meddelelser. Kursusprogrammet kunne også indeholde forskellige indslag af underholdende karakter, og der kunne i forbindelse med kurset være tilknyttet en udstilling af lærebøger og undervisningsmateriale.

Et par eksempler kan give et billede af, hvordan et instruktionskursus kunne forløbe. I Haderslev blev der i dagene 19.-22. oktober 1921 under ledelse af amtsskolekonsulent Ludvig Mortensen for anden gang siden Genforeningen afholdt instruktionskursus.¹⁰⁷ Deltagerantallet var over 150 lærere, som kom både fra Haderslev By og fra amtets landsogne. Ifølge bladet *Folkeskolen*, der åbenbart havde en meddeler til stede, var kursets indhold følgende:¹⁰⁸

Fagundervisningen besørgedes af hr. lektor Jessen, Sønderborg (regning), hr. amtsskolekonsulent Mortensen, Haderslev (geografi) og hr. overlærer A. Hansen, Haderslev (historie). Hvert fag behandlede i demonstration, foredrag og diskussion. Det meste af en dag var helliget drøftelsen af den enklasede skole – meget interessant indledet med et foredrag af hr. lærer N. Skov, O. Lert.

På kursus'ets sidste dag talte hr. rektor Mortensen, Haderslev, ånd-

fuldt om Grundtvigs digtning, og frimenighedspræst Thade Petersen, Haderslev, djærvt og instruktivt om »Grundtvigs skole- og kirketanker i Sønderjylland«. For begge foredrag kvitteredes med stærkt bifald.

Til kursus'et sluttede sig en meget god og righoldig udstilling af skolemateriel fra Dansk Skolemuseum og en samling af fysiske apparater fra C. Weitzmann, Hillerød.

Lørdag aften samledes en ret stor del af deltagerne på Hotel Royal til det traditionelle sønderjyske kaffebord, hvor sang og tale og oplæsning vekslede livligt.

I Aabenraa blev der i dagene 12.-14. maj 1924 afholdt instruktionskursus for lærerne i tre af Danmarks Lærerforenings kredse. Også her vekslede programmet mellem teoretiske instruktioner, praktisk undervisning og foredrag. Alle dage begyndte man først kl. 14, så de fleste lærere kunne undervise om formiddagen, og alle kunne nå hjem hver dag:¹⁰⁹

Mandag den 12. maj:

Kl. 2: Kursuset åbnes. Forskellige meddelelser; kl. 2^{1/2}: Amtsskolekonsulent Nielsen, Sønderborg: En dansk skolemand [H.C. Frederiksen]; kl. 4^{1/2}: Seminarielærer N. Jul, Vordingborg: Fysiktime med børn fra 6te klasse og med børn fra 7de klasse samt foredrag om fysikundervisningen i folkeskolen.

Tirsdag den 13. maj:

Kl. 2: Kommunelærerinde, frk. Dora Sandal, Frederiksberg: Foredrag og fri stilskrivning og gennemgang af en genfortælling. 11-12 års børn; kl. 4^{1/2}: Kommunelærer Axel Nørby, Silkeborg: Foredrag om regneundervisningen og to demonstrationstimer i regning.

Onsdag den 14. maj:

Kl. 2: Førstelærer A. Edsen, Jellinge: Geografitime med større børn. Anskuelsestime med 8-9 års børn. Foredrag om geografiundervisningen; kl. 5: Foredrag om arbejdsskolen ved amtsskolekonsulent Nielsen, Sønderborg; kl. 6: Afslutning.

I begge de her nævnte eksempler optrådte amtsskolekonsulenterne både som arrangører af kurserne og som direkte medvirkende. I Aabenraa bidrog N.J. Nielsen med et indledende foredrag og med en redegørelse for arbejdsskolen. Ludvig Mortensen, der fra sin tid som seminariemand i Silkeborg havde stor erfaring med instruktionskurser, forestod ved kurset i Haderslev

i 1921 selv en af de store faglige instruktioner, nemlig i faget geografi. Ludvig Mortensen instruerede ved utallige kurser og lærermøder både i Sønderjylland og i det øvrige land i geografi, ligesom han holdt en række foredrag om geografiundervisningen. Han gennemgik f.eks. en række gange Nordafrikas, Indiens og Ægyptens geografi. I 1928 var hans emne lidt mere hjemligt, da han i Vojens Lærerkreds fortalte om Sveriges naturforhold og næringsveje.

Takket være Ludvig Mortensens bevarede optegnelsesbøger er vi i den heldige situation, at det er muligt at få et indtryk af, hvordan hans instruktion foregik i praksis.¹¹⁰ Ved instruktionskurset i Aabenraa den 20. september 1927 gennemgik han Ægyptens geografi i opgaver. I optegnelsesbogen kan man se, hvilke spørgsmål amtsskolekonsulenten stillede kursislærerne, og hvordan han fik aktiveret sine tilhørere (s. 163)

Mortensen ønskede virkelig, at der i geografitimerne skulle arbejdes med stoffet. Hans undervisning lå langt væk fra den sædvanlige udenadslære af bynavne, floder m.v., som prægede den meste geografiundervisning. Man kan få et godt indblik i Ludvig Mortensens pædagogik ved at læse hans anmeldelse af en ny lærebog i geografi, som netop udkom i 1927. Der var ifølge Mortensen to årsager til, at geografi blev et stadig vigtigere skolefag. Den ene var den øgede økonomiske og kulturelle forbindelse mellem landene og disses gensidige afhængighed af hinanden. Den anden grund var, at faget geografi rummede »udmærkede pædagogiske værdier«. Problemet med Niels Jul og Hans Kyrres nye bog »Geografi og Atlas for Folkeskolen«, som anmeldelsen drejede sig om, var det samme, som gjaldt de fleste af de hidtil anvendte lærebøger, at den var overvejende *beskrivende* og i meget ringe grad *forklarende*. Den talte udelukkende til barnets iagttagelse og kun i meget ringe grad til barnets tænkning.

I intet andet fag som geografi kunne »barnets selvarbejde« med stoffet gøres frugtbringende. Enhver lærer kunne med lethed opstille en mængde opgaver og øvelser, som barnet kunne løse og derved vinde klarhed og indsigt. En lærebog måtte derfor ikke kun indeholde lektier, som skulle læses, men også en arbejdsbog med materiale i form af talangivelser, sammenligninger og diagrammer osv., som kunne danne grundlag for en »frugtbringende, individuel eller klassemæssig selvvirksomhed«. ¹¹³ Det var hele dette program for geografiundervisningen

L. Mortensens instruktion i Ægyptens geografi i Aabenraa 1927

- I. Bogens Tekst gennemlæses. Kortet undersøges og tegnes paa Tavlen. Grænser angives. Navne læres og opskrives.

II. Opgaver:

1. Maal Ægyptens Udstrækning fra Ø-V og N-S. Find saa Landets Flademaaal.
2. Hvor stort er de nordiske Rigers Flademaaal?
Sverige 450.000; Norge 320.000; Danmark 43.000. I alt 813.000; Ægypten 994.300.
3. Tegn paa kvadratisk Papir de tre nordiske Lande samt Ægypten.
4. Det dyrkede Areal i Ægypten er 32.000 km² (Jylland). Vis det paa kvadreret Papir!
5. Hvor langt er der i lige Linje fra Nilens Udspring til dens Udløb?
 $30 \times 111 = 3330$ km.
6. Vis paa kvadreret Papir de afrikanske Floders Længde:
Kongo 4.200; Nilen 5.760; Niger 4.160; Sambesi 2.660; Oranje 1.860; Rhinen 1.326; Gudena 160.
7. Ægypten har 13.400.000 Indbyggere.
Hvor mange pr. km²?
Hvor mange i Danmark?
Hvor mange i selve Nildalen?

Nilens aarlige Oversvømmelse

[tegnning]

8. Opgør Regnforholdene i Alexandria, Abessinien og Victoriasøen efter Tabellen
[se foran]¹¹¹
9. Beskriv Suezkanalen!
10. Tegn Suezkanalen og maal dens Længde!
160 km = Gudena = Afstanden fra København til Odense.
11. Hvor langt vilde den naa, hvis den begyndte ved Kbh og fulgte Jernbanen fra Kbh til Odense?

Bøger, der medbringes:

1. Taschen-Atlas; 2. Stockmarr; 3. Alb. Christensen; 4. Wallis; 5. Simonson & Richardson.¹¹² Farvekridt. Metermaal.

Det femte Skolemøde for Tønder Amt

holdes i Statsseminariets Festsal

i Tønder, Onsdag den 23. September d. A.

PROGRAM:

- Kl. 10³⁰ Fm. Stiftsprovst **Hjortkjær**, Haderslev:
„Skolens Stilling i vor Tid og Lærergæringen.“
- Kl. 2 Em. Seminarielærer **Marius Sørensen**, Jelling: „Hvorledes vi i Hjem,
Skole og Kirke bør gøre Brug af dansk Digtning.“
- Kl. 4 Em. Borgmester Dr. **Kaper**, København: „Personlighedskrav og Sam-
fundskrav som Grundlag for Skolens Arbejdsplan.“
- Højskolesangbogen og „Den blaa Sangbog“ benyttes. — — Adgang 1 Krone.
-

Idet vi sender Dem foranstaaende Program, bedes De venligst bekendtgøre
Mødet gennem Skolen eller paa anden Maade, saa at det kan vinde god Til-
slutning fra Deres Egn.

I September 1925.

M. K. Mikaelson,
Førstelærer, Bylderup.

Nicolai Svendsen,
Amtskolekonsulent.

Til samtlige

Lærere og Skolekommissionsmedlemmer

i Tønder Amt.

Nærværende Program

bedes omdelt til Skolekommissionens Medlemmer og Skoledistriktets Beboere.

Landsdelens største instruktionskurser blev afholdt i forbindelse med de årlige skolemøder på Tønder Statsseminarium. Indkaldelsen til mødet i september 1925 findes i Nicolai Svendsens privatarkiv, pk. 94.

som en slags arbejdsskole, Mortensen søgte at bibringe kursuslærerne. Hans instruktioner blev således ikke overflødiggjort med udgivelsen af Jul og Kyrres nye bog. Mortensen var utvivlsomt blevet inspireret af de pædagogiske ideer, som udsprang af de tyske arbejdsskoler, hvortil han i 1923 havde været på studieophold i Leipzig.¹¹⁴

Amtsskolekonsulent Ludvig Mortensen havde ikke kun geografi på repertoiret. Han optrådte også ved mange lejligheder som instruktionslærer i dansk grammatik. Eksempler: instruktionskurset juni 1923 i Toftlund (ordlære og sætningslære) og instruktionskurset april 1924 i Vojens (stavning, sætningslære, sproglære). Men han var heller ikke tilbageholdende med at tage helt nye fagområder ind. På et kursus i Gram i april 1931 instruerede han i »den nye psykologi«. Af hans optegnelsesbøger fremgår det desuden, at han ved utallige lejligheder har holdt foredrag om pædagogiske og skolepolitiske emner ved kurser og på lærermøder. Blandt de første kan nævnes: »Tidens krav til skolen«, »Ungdomsskolen og forældrene«, »Skolearbejde og barnets interesser«, »Autoritet og frihed i opdragelsen«. Blandt de sidste: »Trænger skoleopdragelsen til radikale reformer?«, »Kan og bør skolen støtte fredstanken?« og »Skolens udvikling i Sønderjylland siden 1920«.

De to andre amtsskolekonsulenter Nicolai Svendsen og N.J. Nielsen optrådte i mindre grad som instruktører på lærerkurserne, men de holdt en lang række foredrag. Derimod var nogle af de senere udnævnte amtsskolekonsulenter ivrige instruktører. Flest instruktioner afholdt Hans Novrup. Han nævnes gang på gang i Folkeskolens oversigter over aktiviteter i lærerforeningskredsene over hele landet som instruktør i regning. Men også S.C. Brejl og Th. Roust var aktive på instruktionskurserne.¹¹⁵

Det var naturligvis af stor betydning, at amtsskolekonsulenterne selv var inspirerende pædagoger, men nok så afgørende var det, at de sørgede for, at der i deres respektive amter blev givet gode kursustilbud. Det største instruktionskursus fandt hvert år sted på Tønder Statsseminarium. Det blev arrangeret af amtsskolekonsulent Nicolai Svendsen i samarbejde med seminarieforstander E. Albeck til stor tilfredshed for mange af kursusedtagerne.¹¹⁶

Amtsskolekonsulenterne havde også til opgave at tage stilling til ansøgningerne om at få del i bevillingen på finansloven, som

hvert år blev givet til korte instruktionskurser i Sønderjylland.¹¹⁷ Ud over de almindelige kurser blev der også givet støtte til særlige sanginstruktionskurser.¹¹⁸ Sådanne kurser blev afholdt af sanginspektør J.H. Nebelong i Tønder i september 1921 og i Tinglev i april 1924. Senere blev lignende sanginstruktioner afholdt flere steder af sanginspektørens assistent, lektor Marius Ottosen, Haderslev.¹¹⁹ Også specielle gymnastikkurser blev der tilbudt de sønderjyske lærere.¹²⁰

Især når der skulle skaffes instruktører og foredragsholdere langsvejs fra, var man afhængige af finanslovsbevillingen. Men i en række tilfælde klarede lærerkredsene sig uden. Ved møder, der arrangeredes af en enkelt eller nogle få lærerforeningskredse, nøjedes man ofte med at skaffe en dygtig lærer fra lokalområdet. Tre eksempler fra Tønder Amt. I februar 1924 overværede deltagerne ved et lærermøde i Døstrup en time i religion hos førstelærer Rasmus Lorenzen og en time i skrivning hos andenlærer J.M. Bogh. På samme måde »gav« lærer A.F. Myrhøj i Løgumkloster en time i geografi, hvor han tog udgangspunkt i et kort, han selv havde tegnet, og bagefter viste han lysbilleder for Bredebokredsens lærere, og ved et lærermøde i Bajstrup Skole demonstrerede lærer J.V. Hansen, hvordan han underviste i skrivning. Nicolai Svendsen, som overværede mødet, betegnede resultatet som ret smukt.¹²¹

I 1928 blev de sønderjyske skoledirektioner stillet over for et vanskeligt problem, om de skulle tillade, at femten tyske skolemænd fra »Zentralinstitut für Erziehung und Unterricht« efter aftale med den tyske lærerforening i Nordslesvig måtte afholde et todages instruktionskursus i hver af de fire sønderjyske købstæder.¹²² Det egentlige formål med besøget var, at Zentralinstitutets udlandsafdeling ønskede at skaffe sig oplysninger om danske skoleforhold og give det tyske mindretal en håndsrækning. Hvert kursus skulle omfatte demonstrationer med børn, pædagogiske foredrag for lærere og lærerinder samt sidst på dagen foredrag for forældre og lærere (jfr. den s. 169 gengivne illustration). Nicolai Svendsen og den øvrige Tønder Skoledirektion var positivt indstillet over for at modtage tyskerne, og grev Schack ville endog give frokost på Schackenborg. Derimod var amtmand Refslund Thomsen, Aabenraa, og kontorchef A. Barfod i Undervisningsministeriet ikke glade for arrangementet, da de anså det for et udtryk for tysk fremstød.

En af de vigtigste ændringer af undervisningen efter 1920 skete i faget geografi, hvor kendskabet til danske landskaber og byer kom i forgrunden. Hittil havde de sønderjyske elever været tvunget til at terpe tyske geografiske navne og havde alene fået indtryk af Danmark som det land, der på Tysklandskortet lå nord for rigsgrænsen ved Kongedænen. Det gengivne kort stammer fra et eksemplar af Andrees Schul-Atlas (25. Auflage. Bielefeld, Leipzig 1909), som har været anvendt i Nordborg Skole omkring Genforeningen. Kortet er beskåret i begge sider. Jfr. skolekortet gengivet side 132.

Efter at Nicolai Svendsen havde været i København for at drøfte sagen, som blev behandlet på ministerplan både i Undervisningsministeriet og i Udenrigsministeriet, blev man enige om, at Undervisningsministeriet skulle undlade at godkende de tyske kurser, men overlade afgørelsen til skoledirektionerne. Udenrigsministeren og Udenrigsministeriets direktør påpegede dog, at det ville være heldigt, hvis de pågældende kurser kunne finde sted på de offentlige tyske skoler, som derved ville få en vis anerkendelse fra officiel tysk side som de førende. Hvis man fra dansk side søgte at forhindre kurserne, ville disse i stedet blive holdt på de tyske privatskoler. Kontorchef Barfod tilføjede i et brev til amtmand Refslund Thomsen, at skoledirektionerne burde tage ledelsen af kurserne og bl.a. sørge for, at flest mulige lærere ved de danske skoler deltog, således at »det særlige propagandafelttog« blev omdannet til et pædagogisk instruktionskursus.

De fire tyske instruktionskurser blev gennemført med skoledirektionernes og de fire byers skolekommissioners tilladelse. Flere af amtsskolekonsulenterne anså det for en fordel, at en række tyske skolefolk fik et førstehåndsindtryk af den danske mindretalsordning. Kurserne fandt stort set sted uden politiske overtoner. I amtsskolekonsulenternes efterfølgende indberetninger til Undervisningsministeriet fremgik det, at kun forholdsvis få danske lærere deltog. Kursernes pædagogiske indhold skuffede lidt, da der blev præsenteret meget lidt nyt i forhold til, hvad man også kunne høre på de danske instruktionskurser. Selv om de tyske pædagoger var »stiltfærdige, jævne skolemænd af en sympatisk og bramfri optræden«, følte de danske myndigheder ubehag ved, at tyske skolefolk på eget initiativ afholdt skolekurser i Sønderjylland. Klarest blev modstanden udtrykt af statskonsulenten, professor N. A. Larsen:

Samtidig med, at danske borgere mer og mer indtrængende anmodes om at give bidrag for danskhedens bevarelse, indmelde sig i Skoleforening og Sprogforening, giver myndighederne tyskerne åben dør for agitation. Vi sætter en ære i at være høflige og venlige mod tyskerne, men glemmer at gøre Slesvig til et dansk land. Det er rørende at høre om, at tyskerne er bramfri og sympatiske.

Lignende kurser kom da heller ikke senere på tale. Der var blandt de mange instruktionskurser, som efter 1928 blev god-

Instruktionskursus.

Med Skoledirektionens Billigelse afholdes der Mandag den 1. og Tirsdag den 2. Oktober i Realskolens Festsal et Instruktionskursus af Herrer fra „Zentralinstitut für Erziehung und Unterricht“ i Berlin.

Program.

Mandag:

- 2-2⁴⁵ Demonstrationstime i Frederikskolens Fysikværelse: Sukkerstoffer. (4 Kl.)
 3-3⁴⁵ Behandling af et Digt. (7. Kl.)
 4¹⁵-5 Foredrag: Lesenlernen und Fibel in der Arbeitsschule.
 5¹⁵-6 Diskussion.

Tirsdag:

- 2-2⁴⁵ Demonstrationstime: Kindersprechchor. (3. og 4. Kl.)
 3-3⁴⁵ do. : Einführung in eine ~~Novelle~~ ^{1.} *Geografi: Kiel oberkassini, vohr Siefelens* (2. og 4. Kl.)
 4¹⁵-5 Foredrag: Neuzeitlicher Geschichtsunterricht.
 5¹⁵-6 Diskussion.

Desuden holdes Mandag Aften Kl. 8 to Foredrag:

- 1) Barn og Bog-Natur.
- 2) Den moderne Ungdoms Sjæleliv.

Ved Indgangen til Festsalen faas Adgangskort til begge Dage for 1 Kr., til enkelte Dage eller til Foredragene Mandag Aften for 0,50 Kr.

Byens og Omegnens Lærere og Skoleinteresserede indbydes herved.

Paa den tysksprogede Skoleafdelings Vegne:

Nielsen.

Det vakte stor opsigt, da femten tyske skolefolk i 1928 ønskede at afholde instruktionskurser i de fire sønderjyske købstæder. Efter en del overvejelser fik de som en engangsforeteelse lov til at holde møderne på de tyske kommunale skoler. Programmet for kurset i Haderslev er gengivet efter original i Undervisningsministeriets journalsag 1727/1928.

kendt til at få andel i finanslovsbevillingen, ingen tyske kurser.¹²³ Men dette betød ikke, at tyskerne ikke selv arrangerede og betalte kurser for lærere ved de tyske skoler. F.eks. omtalte Nicolai Svendsen i 1931 både et sykursus for håndarbejds lærerinder i den tyske kommuneskole i Tønder og et tysk instruktionskursus på Alexandrineskolen i Tønder.¹²⁴

Instruktionskurserne var af stor betydning for de sønderjyske lærere, både fordi de lærte nyt og fik indtryk af, hvordan kolleger underviste, og fordi de fik lejlighed til at mødes og udveksle erfaringer. Desuden havde det stor betydning, at sønderjyske og kongerigske skolefolk lærte hinanden at kende, ved at rigsdanske instruktører kom til Sønderjylland, og sønderjyske instruktører, bl.a. Ludvig Mortensen og Hans Novrup, men også flere andre, kom nordpå. For amtsskolekonsulenterne var det en oplagt opgave at medvirke ved instruktioner og skolemøder, da de i forvejen havde stort kendskab til lærerne fra deres besøgsvirk-somhed. Skolebesøgene blev da også i vidt omfang benyttet til at arrangere kommende kurser. Under forhandlingerne om en ny tilsynslov i begyndelsen af 1930'erne blev betydningen af instruktionskurserne flere gange fremhævet.¹²⁵ I 1933 blev den sønderjyske ordning med, at det var amtsskolekonsulenterne, der havde hovedansvaret for planlægningen af instruktionskurserne, overført til det øvrige land.

8. Amtets skoleleder og national kulturpersonlighed

Amtsskolekonsulenterne fik i 1920 en central placering som ledere af skolevæsenet i de sønderjyske amter.¹²⁶ Som skoledirektionernes forretningsførere og som skolevisitatorer havde de stor indsigt i skolernes forhold. I forhold til skolekommissionerne, der havde det nærmeste tilsyn med skolevæsenet, havde amtsskolekonsulenterne den fordel, at de kunne sammenligne skoleforholdene i et helt amt og derfor skaffe sig et større pædagogisk overblik. Dette overblik fik konsulenterne brug for i mange sammenhænge, både når de årligt skulle udarbejde skoleberetninger, og når de af ministeriet blev benyttet som eksperter ved lovgivningen. Amtsskolekonsulenternes indsigt blev øget ved, at de af og til mødtes og drøftede konkrete skoleproblemer og verserende lovgivningsspørgsmål. I 1920'erne og især i 1930'erne blev amtsskolekonsulenterne og i en del tilfælde også de øvrige med-

Amtsskolekonsulent Nicolai Svendsen er blevet malet af den kendte sønderjyske maler Franciska Clausen. Maleriet findes på Haderslev Museum. Affotograferet af Annali Bork. Som udtryk for Nicolai Svendsens betydning i det nationale og kulturelle miljø i Sønderjylland er en kopi af maleriet optaget i det nationale billedgalleri på Folkehjem i Aabenraa.

lemmer af skoledirektionerne indkaldt til fortrolige drøftelser i Undervisningsministeriet.

Både i Sønderjylland og i ministeriet måtte man nemlig have fat i skolekonsulenten, når man ønskede et skolespørgsmål grundigt belyst. Et enkelt citat i et brev fra stiftamtmand Lundbye til departementchef Barfod i november 1940 – et par måneder efter amtsskolekonsulent Nielsens død – belyser dette: Lundbye mente ikke, at der fandtes tysksindede lærere ved de danske skoler i Haderslev Amt, men han havde kunnet give et mere sikkert svar på ministeriets spørgsmål, »hvis Mortensen eller Nielsen havde levet«. ¹²⁷

Amtsskolekonsulenterne havde en væsentlig opgave i at oplyse om de særlige sønderjyske skoleforhold og om overgangen til dansk skole. Dette kunne ske på flere måder. De fleste amtsskolekonsulenter (flittigst var Ludvig Mortensen) holdt en lang række foredrag både i Sønderjylland og nord for Kongeåen om den sønderjyske skole og om udviklingen generelt siden 1920. Hertil kom, at både Nicolai Svendsen, Hans Novrup og Th. Roust var hyppige bidragydere til samleværker og antologer om den nationale og kulturelle udvikling i Sønderjylland siden Genforeningen (jfr. litteraturfortegnelsen bagerst i bogen). Amtsskolekonsulenterne påtog sig skribentvirksomheden af flere grunde. Dels kendte de skolevæsenet bedre end de fleste, og dels blev de presset af redaktører og udgivere til at påtage sig opgaven, men det havde sikkert også sin betydning, at de så havde sikkerhed for, at fremstillingen blev som ønsket. Samleværkerne, som udkom både før, under og efter 2. verdenskrig, var udpræget national historie, så det var ikke ligegyldigt, hvem der skrev om skolen.

Oplysningsvirksomheden kunne også foregå i marken. I en lang række tilfælde fik skolefolk og andre interesserede lov til at tage med skolekonsulenten på skolebesøg og fik herved et indtryk af forholdene i grænselandet i praksis. Samtidig fik skolekonsulenten en hel dag til at fortælle de pågældende om, hvordan situationen så ud med tilsynsmyndighedens øjne. I en senere sammenhæng skal vi se eksempler på, at skiftende undervisningsministre, embedsmænd og kongerigske skolefolk kom på studiebesøg til sønderjyske skoler. Men der kom også udenlandske pædagoger. Den 22. september 1924 havde Nicolai Svendsen selskab af flere svenske skolefolk og administratorer, da han besøgte skolerne i Tinglev, Jyndevad, Rens, Burkal og Rudbøl. ¹²⁸

Den 13. og 14. januar 1926 fulgte han og Ludvig Mortensen atter med to svenske skolefolk, denne gang til kommuneskolen i Løgumkloster, ligesom de også studerede skolevæsenet i Tønder. Som endnu et eksempel på den nordiske interesse for grænselandets skolevæsen kan nævnes, at Nic. Svendsen den 14. juli 1934 holdt et foredrag på Tønderhus for 34 danske, norske, svenske og islandske lærere og lærerinder. Senere i 1930'erne kom der ved flere lejligheder både skolefolk og politikere fra bl.a. Norge, Polen, Tyskland og England.¹²⁹

Amtsskolekonsulenternes interesse for skolevæsenet strakte sig længere end til den egentlige folkeskole. Straks efter 1920 gjorde amtsskolekonsulenterne et stort arbejde med at få iværksat aftenskole- og ungdomsskoleundervisning rundt i sognene, da der var et stort behov for undervisning af unge mennesker, der havde gået i skole i den tyske tid og under de turbulente forhold under og efter verdenskrigen. Selv om konsulenten indtil 1935 ikke førte noget egentligt tilsyn med undervisningen af den ikke-skolepligtige ungdom,¹³⁰ havde han alligevel ofte lejlighed til at drøfte arbejdet med de lærere, som var aktive i sagen. N.J. Nielsen roste således i sin tilsynsprotokol læreren i Kassø (Hjordkær Sogn), Johannes Luther Jepsen, for hans energiske arbejde med ungdomsskolen.¹³¹

Ved love af 19. marts 1930 og 11. maj 1935 fik ungdoms- og aftenskolerne bedre muligheder for at modtage støtte fra staten og fra amtets skolefond. Til gengæld blev skolerne underlagt tilsyn af skolekommissionen og skoledirektionen, der både skulle godkende skolen i almindelighed og dens undervisningsplan og dens lærerkræfter. Efter lange forhandlinger blev der midt under 2. verdenskrig vedtaget nye love for ungdomsskoler og aftenskoler. Ungdomsskolerne i købstæderne og i landkommuner med bymæssig bebyggelse blev underlagt særlige lokale ungdoms- og aftenskolenævn, medens ungdomsskolerne på landet i hver amtsrådsreds blev underlagt et amtsungdomsskolenævn på ni medlemmer, hvoraf amtsskolekonsulenten var den ene. Tilsynet med aftenskolerne på landet skulle fortsat føres af skoledirektionen gennem amtsskolekonsulenten.¹³² Da loven blev vedtaget midt under besættelsen, følte de danske myndigheder sig nødsaget til at acceptere visse særregler for oprettelsen af tyske ungdomsskoler.¹³³ I december 1942 mødtes de tre amtsskolekonsulenter, de fire skoledirektioners øvrige medlemmer, købstæder-

nes borgmestre og departementschef Barfod i Haderslev for at fastlægge holdningen til oprettelsen af tyske ungdomsskoler.¹³⁴

Et par af amtsskolekonsulenterne havde også erfaring med den faglærte ungdoms uddannelse. Th. Roust blev allerede i 1920 lærer ved handelsskolen i Tønder og året efter skolens forstander, en stilling han bevarede i 20 år. I nogle år var han også forstander for Tønder Oplands Handelsskole. Begge stillinger opgav han, da han blev amtsskolekonsulent i Haderslev. Derefter overtog S.C. Brejl de to forstanderposter i seks år, indtil også han blev konsulent.

De sønderjyske amtsskolekonsulenter var alle på hver sin måde involveret i faglig-pædagogisk virksomhed. Ovenfor er omtalt deres medvirken ved instruktionskurser og som foredragsholdere. Ludvig Mortensen blev ved sin død fremhævet på grund af sin indsats for indarbejdelsen af moderne skoletanker, nyere undervisningsformer, skolehygiejne og sit arbejde for gennemførelsen af den praktiske mellemskole.¹³⁵ En række af disse reformideer blev grundlag for bestemmelser i skoleloven af 1937. Således fik Ludvig Mortensens foredrag i Pædagogisk Selskab i december 1929 og flere artikler i *Vor Ungdom* betydning for indførelsen af den praktiske mellemskole.¹³⁶ Ludvig Mortensen blev i 1933 medlem af Undervisningsministeriets udvalg, der skulle udarbejde læseplaner for en udvidelse af undervisningen i folkeskolens øverste klasser.¹³⁷ Ludvig Mortensen kom imidlertid ikke til selv at opleve vedtagelsen af skoleloven af 1937.

Flere af amtsskolekonsulenterne medvirkede ved udgivelsen af skolebøger. Hans Novrup var medudgiver af regnebøger både for landsbyskolen og for seminarierne og af særlige taltræningshæfter samt en ny læsebog. Th. Roust tilsvarende for lærebøger i historie og dansk. Sammen med to andre udgav Novrup og Roust »Den Danske Sang. Sange og Salmer for Skole og Hjem«, som udkom første gang i 1932, og som stadig udkommer.¹³⁸ Novrups sagkundskab inden for regnefaget førte også til, at han i årene 1942-60 af ministeriet var beskikket til fast censor ved lærer- og lærerindeeksamen i regning. Tilsvarende var han censor i skrivning 1943-56.

Endnu et fag, religion, havde Novrup en faglig tilknytning til, da han var medlem af bestyrelsen for Religionslærerforeningen i perioden 1925-50. Det var vigtigt for de sønderjyske amtsskolekonsulenter at have forbindelse til religion og kirke, da det var

Amtsskolekonsulent N.J. Nielsen var blandt initiativtagerne til det kommunale bibliotek i Sønderborg. Han var i mange år formand for bibliotekets bestyrelse, som her er fotograferet i forbindelse med et besøg af biblioteksfolk fra Chicago. Amtsskolekonsulenten står i forreste række nummer to fra venstre. Sønderborg Lokalhistoriske Arkiv.

med til at imødegå kritikken af, at den sønderjyske skoleordning havde skåret båndet mellem skole og kirke over. En anden forbindelse til kirken var, at flere af konsulenterne var eller havde været medlemmer af de lokale menighedsråd. Det var tilfældet med Niels Jacob Nielsen, der i 1920 blev valgt til menighedsrådet i Sønderborg på en dansk-grundtvigsk liste,¹³⁹ og han bevarede medlemskabet, så længe han var i Sønderborg. I Tønder var Novrup medlem af menighedsrådet 1936-38, og Brejl fra 1945 til efter 1960. Hertil var den senere tyske skolekonsulent Christen Elholm også valgt i perioden fra 1930-45.

Menighedsrådsarbejdet var et eksempel på, at amtsskolekonsulenterne blev inddraget i lokalt og nationalt arbejde. Lettest var det naturligvis for Nicolai Svendsen, der var opvokset i det vestslesvigske miljø, som han havde et indgående kendskab til.¹⁴⁰ Han havde allerede før 1920 været en central skikkelse i det danske arbejde i Haderslev, og han fortsatte hermed i Tønder. Han kunne således i sin beretning til Ordenskapitlet i 1948 fremhæve, at han i halvtreds år havde været med i »forsvaret for vor nationalitet«. Men også de øvrige amtsskolekonsulenter, som kom fra Kongeriget, blev der, som Roust anførte i sin levnedsbetretning fra 1941, hurtigt kaldt på »til deltagelse i det frie danske kulturarbejde uden for skolen«. Amtsskolekonsulenterne blev generelt anset for kulturpersonligheder, som både lokale og centralt placerede meningsdannere kunne henvende sig til, når der skulle iværksættes nationalt orienteret arbejde i Sønderjylland. Man regnede også med deres aktive deltagelse i nationale møder, og når der skulle foranstalles indsamlinger m.v. I det følgende skal der nævnes nogle eksempler på amtsskolekonsulenternes virke i den nationale og kulturelle sags tjeneste.

Et centralt område i det nationale arbejde efter Genforeningen var biblioteksarbejdet. N.J. Nielsen havde fra sin tidligere ansættelse erfaring med biblioteksvæsenet. Han havde i næsten 25 år været medlem af hovedbestyrelsen for Gentofte Kommunes Folkebiblioteker, hvoraf de sidste otte år som formand. Han tog ved sin ansættelse i Sønderborg straks fat på at få oprettet et kommunebibliotek i byen, i første omgang i lokaler på Sønderborghus. Som formand for biblioteksbestyrelsen kunne han i april 1925 holde indvielsestalen ved den nye biblioteksbygningens åbning.¹⁴¹ I løbet af få år lykkedes det at få oprettet en lang række biblioteker både i byerne og de større landsogne. Primus motor i arbejdet var Statens Bibliotekstilsyns repræsentant, den senere overbibliotekar Carl S. Petersen, men amtsskolekonsulenterne ydede støtte ved at stå som medindbydere til en række møder om sagen.¹⁴² Nicolai Svendsens største indsats på biblioteksområdet var hans nidkære agitation for den sønderjyske vandreboogsamling, som i Tønder Amt fik den største udbredelse og udlån.¹⁴³ Af hans dagbog fremgår det endvidere, at han var optaget af at skaffe børnebøger til bibliotekerne i de nationalt blandede egne. Han var medlem af Sprogforeningens bestyrelse¹⁴⁴ og deltog flere gange i

drøftelser af spørgsmål vedrørende biblioteksforhold og landsdelens forsyning af dansksproget litteratur.¹⁴⁵ Han var desuden med i drøftelserne om udgivelsen af et sønderjysk børneblad.¹⁴⁶

Nic. Svendsen havde også stor indflydelse med hensyn til at skaffe midler til det nationale arbejde både nord og syd for grænsen. Som bestyrelsesmedlem af den rekonstruerede Sønderjysk Skoleforening kom Svendsen til at sidde i flere udvalg, der støttede det danske skolevæsen i Sydslesvig. I en årrække var han medlem af »Udvalget til Fordeling af Bevillingerne til Støtte for dansk Sprog og Kultur i Udlandet«. Han interesserede sig levende for det danske mindretal i Sydslesvig, og der findes i hans privatarkiv et stort materiale vedrørende Sydslesvig. Som medlem af det udvalg, der fordelte penge til de sønderjyske forsamlingshuse, og senere som bestyrelsesmedlem i Dansk Kultursamfund havde Svendsen en finger med i fordelingen af de midler, som årligt bevilgedes af Finansudvalget, men som i det halvsjulte blev fordelt via Dansk Kultursamfund til det danske arbejde i grænselandet.¹⁴⁷ Amtsskolekonsulent Svendsen blev også anmodet om at deltage i ferie børns komiteens arbejde med at skaffe de sønderjyske børn ferierejser. Dette arbejde havde betydning i social henseende, men i høj grad også for en række børns vedkommende i national henseende, da de ved opholdet i Kongeriget fik udvidet deres kendskab til dansk kultur og sprog.¹⁴⁸

De ovennævnte eksempler, som kunne suppleres med adskillige andre, viser, at de sønderjyske amtsskolekonsulenter var dybt involveret i landsdelens kulturelle og nationale liv. Der er ingen tvivl om, at dette arbejde i danske kredse bidrog til at styrke befolkningens opfattelse af, at amtsskolekonsulenterne varetog en vigtig opgave i genforeningsprocessen. Samtidig var deres arbejde både i og uden for skolen med til at placere dem på den danske side i mellemkrigstidens nationalitetskamp, hvilket bidrog til det tyske mindretals krav om udvidede rettigheder på skoleområdet.

C. Ansættelse og afskedigelse af lærere

1. Læreransættelser

En af de vigtigste opgaver for skoledirektionerne nord for Kongeåen var at medvirke ved læreransættelser. Ifølge skoleloven af 8. marts 1856 skulle kommunalbestyrelsen indstille tre af ansøgerne i prioriteret rækkefølge, blandt hvilke kaldsmyndigheden (skoledirektionen eller biskoppen) frit kunne vælge. Lærerkaldelsen havde siden 1856 været et meget omstridt spørgsmål. På den ene side var der kritik af, at sognerådene tog mere hensyn til økonomi end til at få ansat de dygtigste lærere, på den anden side var der kritik af, at de lokale skolemyndigheder ikke frit kunne vælge lærerne.¹⁴⁹ Den sønderjyske skolelov kalkerede de danske ansættelsesregler, men der var, som vi skal se, flere væsentlige forskelle.

For at blive ansat i den offentlige folkeskole i Sønderjylland skulle man være dansk statsborger og have en afsluttet læreruddannelse fra et dansk seminarium. Kandidater fra et sønderjysk seminarium (underforstået før 1920) kunne også ansættes, hvis de var i stand til at undervise ordentligt i dansk. For ansættelse som ene- eller førstelærere på landet og for alle lærere ved skoler i købstæder og flækker krævedes endvidere to års praktisk skolegerning, for andenlærere på landet ét års undervisningserfaring. Undervisningsministeriet havde mulighed for at dispensere, så ansøgere, der havde bestået lærereksamen ved tyske seminarier, og som var hjemmehørende i Sønderjylland og havde dansk statsborgerret, kunne opnå ansættelse i skoler eller skoleafdelinger med tysk undervisningssprog. En betingelse var dog, at disse havde bestået en tillægsprøve »særlig i dansk«.¹⁵⁰

Skoledirektionen skulle avertere alle ledige embeder i Statstidende med 4 ugers varsel, så alle havde mulighed for at søge. Skoledirektionen skulle derefter udarbejde en fortegnelse over de indkomne ansøgninger og anføre, hvilke af dem der ikke opfyldte betingelserne for ansættelse. Via kommunalbestyrelsen gik ansøgningerne derefter til skolekommissionen, der skulle holde et indstillingsmøde. Hvis skolekommissionen ønskede det, kunne amtsskolekonsulenten deltage. Kommissionen skulle på mødet indstille tre af ansøgerne i prioriteret rækkefølge. Var der uenighed, skulle indstillingen afgøres ved afstemning efter reg-

lerne om forholdstalsvalg. Alle var forpligtet til at stemme.¹⁵¹ Næste led i proceduren var, at skolekommissionen sendte ansøgningerne sammen med indstillingen via kommunalbestyrelsen til skoledirektionen. Kommunalbestyrelsen fik derved også mulighed for at udtale sig.

Det var nu skoledirektionens tur til at tage stilling. Normalt skete det på den måde, at amtsskolekonsulenten gennemgik ansøgningsmaterialet nøje og udarbejdede en skriftlig indstilling, som han så forelagde for de øvrige direktionsmedlemmer. I langt de fleste sager blev konsulentens udtalelse grundlag for direktionsindstilling til ministeriet. Som kaldsmyndighed havde direktionen ret til at vælge frit blandt de tre ansøgere, som skolekommissionen havde peget på. Hvis der var notorisk ukvalificerede blandt de indstillede, kunne direktionen gøre to ting, enten sende sagen tilbage til skolekommissionen eller indstille til ministeriet, at en helt fjerde person blev ansat. Undervisningsministeriet havde i den sønderjyske skolelov bl.a. efter forslag fra sønderjysk side en vetoret i ansættelsessager.

På tre væsentlige områder afveg proceduren ved læreransættelser fra den danske ordning. Skolekommissionen havde i Sønderjylland væsentlig større indflydelse, kommunalbestyrelsen tilsvarende ringere indflydelse. Nord for Kongeåen havde biskoppen kaldsret til alle de lærerembeder, hvor der tidligere havde været ansat en degn. Syd for Kongeåen havde biskoppen intet med læreransættelserne at gøre. Skoledirektionen var her kaldsmyndighed til alle embeder bortset fra overlærerstillingerne ved de købstadsordnede skoler, som blev kongeligt udnævnt. Den tredje væsentlige forskel var, at ministeriet havde den endelige afgørelse, når sønderjyske lærere skulle ansættes. Nord for Kongeåen blev ministeriet kun indblandet, hvis der opstod kompetencestrid mellem de lokale myndigheder, som lovgivningen ikke kunne afklare.

Hvordan kom disse ganske udviklede regler til at virke i praksis. Sikrede systemet med de mange instanser, at man fik ansat de dygtigste lærere, eller var der for mange »kokke«? Hvordan fungerede dette system i nationalt brogede områder, blev både danske og tyske interesser varetaget?

2. Alle embeder nybesættes 1920

Straks efter vedtagelsen af den foreløbige sønderjyske skolelov af 30 juni 1920 blev de nye ansættelsesbestemmelser taget i brug. Selv om Den Sønderjyske Lærerforening højligt protesterede,¹⁵² blev alle lærere opsagt fra deres stillinger, og alle embeder nybesat. Både Vælgerforeningens skoleudvalg og de danske myndigheder ønskede, at samtlige lærere, både de, der fortsatte fra den tyske tid, og de, der var kommet fra Danmark i overgangstiden 1918-20, skulle have deres ansættelsesforhold bekræftet. Hans Jepsen Christensen, der i 1919-20 havde fungeret som kontaktperson for potentielle ansøgere til lærerstillinge i Sønderjylland, gentog utallige gange over for folk, der henvendte sig til ham, at ingen kunne blive ansat, før skolekommissionerne var blevet etableret, og før stillingerne var blevet opslået.¹⁵³ Skolekommissionsvalgene blev afholdt den 25. juli 1920,¹⁵⁴ men allerede 14 dage tidligere var samtlige lærerstillinge (bortset fra overlærerposterne) blevet opslået i Statstidende. Aldrig før eller siden har Statstidende indeholdt så mange ledige lærerembeder på én gang.¹⁵⁵ Ansøgningsfristen var sat til 10. august, men måtte senere for Tønder Amts vedkommende udsættes til 20. august. Man havde travlt, fordi undervisningen skulle i gang snarest muligt, så skolekommissionerne nåede knap at finde deres egne ben, før de skulle tage stilling til det meget centrale ansættelsesspørgsmål. Skulle man beholde de ældre veltjente, men måske tyskprægede lærere, eller skulle man finde nye enten fra Kongeriget eller fra Sønderjylland. I de områder, hvor forældrene ønskede både dansk- og tysksproget undervisning, var spørgsmålet desuden, om der skulle oprettes to afdelinger i den kommunale folkeskole med hver deres lærerbesætning, eller om samme lærer kunne undervise på begge sprog.

Der var spørgsmål nok at stille og få steder at få dem besvaret. En række skolekommissioner søgte råd hos amtsskolekonsulenten både om den praktiske fremgangsmåde og om konkrete læreremner. I nogle tilfælde spurgte man Hans Jepsen Christensen til råds, da han nok var den, der vidste allermest om de potentielle læreransøgere både fra Kongeriget og Sønderjylland. Han gav i Hejmdal de nyudnævnte skolekommissioner en generel vejledning om, hvordan de skulle forholde sig. Når ansøgerbunken kom, burde kommissionens medlemmer, før selve ind-

Hovedstyrelsen
for
Danmarks Lærerforening.

August 1920.

Til

Skolekommissionen

for Kommune.

Danmarks Lærerforening tillader sig herved at henvende sig til den ærede Skolekommission i Anledning af, at alle Lærere embeder i Sønderjylland er oplaaet ledige, uanset hvorledes Forholdet har været for den hidtil ansatte Lærer. Selv om man har anset dette for nødvendigt, har man utvivlsomt været sig bevidst, at denne Fremgangsmaade kan ramme de hidtil værende Lærere, navnlig de ældre, meget haardt, og vi haaber i dyb Samfølelse med vore sønderjydske Kolleger, at Skolekommissionerne vil have dette for Øje. Ingen ved bedre end Sønderjyderne, hvor ufri Forholdene har været under det præjsiske Styre, og at den mest ufri af alle har været Læreren. Han har tillige været udelukket fra at søge enhver aandelig Oplivelse; han og hans Familie har været afskaarne fra at besøge danske Skoler og Kursus eller danske Møder. Og dog har enhver Lærer, der har øvet sin Gerning uden at gaa præjsisk Ærinde, haft sin store og gode Betydning for den danske Sag. Lad da ikke den Stund, der betyder Frihed og Lykke for den øvrige Befolkning i Sønderjylland, volde Lærerne Tab, Krænkelse og Sorg!

For enhver Lærer og Lærerinde, der ønsker at beholde sin Gerning, og som hidtil med Dygtighed har øvet sin Gerning uden at være udsækkende i national Henseende, i fuld Tillid til den sønderjydske Befolknings Højsind retter vi den Anmodning til den ærede Skolekommission: Bærev dem den ikke uden tvingende Nødvendighed! Afvent den Lejlighed til frit Valg, der dog før eller senere er enhver Kommune vis!

Paa Hovedstyrelsens Vegne

Ærbedigst

H. A. Svane.

De sønderjyske lærere, som ønskede at blive i deres embeder efter Genforeningen, havde helst set, at de ikke havde skullet søge deres egne stillinger. Men alle embeder blev uden undtagelse genopslået. Danmarks Lærerforening bad derfor skolekommissionerne om at tage menneskelige hensyn ved ansættelserne, da mange lærere ikke havde haft mulighed for frit at give udtryk for deres nationale holdning under det preussiske styre. Et eksemplar af Lærerforeningens henvendelse findes i LAA. Den sønderjyske Lærerforenings arkiv.

stillingen blev udarbejdet, forberede arbejdet godt. De skulle sætte sig ind i, hvad hver enkelt ansøger havde af uddannelse, praktisk erfaring og dygtighed og evne til at virke opdragende på børn. De skulle endvidere være opmærksom på, om der blandt ansøgerne var »mindre heldige elementer«, som man helst burde undgå at ansætte. Eventuelt kunne et par af kommissionens medlemmer også tage hen og overvære undervisningen hos nogle af de kandidater, man overvejede at indstille, eller måske spørge forstanderen på det seminarium, hvor de pågældende havde taget deres eksamen. Endelig foreslog Jepsen Christensen, at kommissionen indkaldte forældrene til møde om selve indstillingen.¹⁵⁶

I løbet af de følgende måneder blev kuldet af lærere, der skulle gennemføre den skolemæssige genforening, ansat. Den faste politik både hos amtsskolekonsulenterne, amtsskoledirektionerne og Undervisningsministeriet var, at man i videst muligt grad ønskede at følge skolekommissionernes indstillinger. Dette fremgår tydeligt af skoledirektionernes forhandlingsprotokoller. De fire skoledirektioner behandlede de mange indstillinger på en række møder i efteråret 1920 og et stykke ind i 1921. I protokollerne for Aabenraa og Sønderborg amter anføres det generelt, at amtsskolekonsulent N. J. Nielsens indstillinger følges, hvilket betød, at de kandidater, som de lokale skolemyndigheder havde indstillet øverst, blev valgt. I Haderslev Amt fulgte skoledirektionen også bortset fra et par tilfælde skolekommissionerne.¹⁵⁷ I en række tilfælde var det dog nødvendigt med dispensationer, da de indstillede kandidater ikke kunne opfylde lovens krav.¹⁵⁸

I Tønder Amt indkaldte skoledirektionen alle skolekommissioner til møde i Tønder den 23. august 1920, før de indkomne ansøgninger blev fordelt. Skolekommissionerne fik en opsang om deres store ansvar, og de fik lejlighed til at stille spørgsmål både til amtsskolekonsulenten og til Jepsen Christensen, som var medlem af skoledirektionen for Tønder Amt. Ligesom i Haderslev Amt blev det nødvendigt med flere dispensationer. F.eks. måtte den indstillede til førstelærerembedet i Rens, før han kunne blive fast ansat, skaffe sig dansk statsborgerret, førstelæreren i Sejerlev måtte indgå på den betingelse, at han ville lære at spille på orgel, et par lærere i Tønder måtte have dispensation på grund af sprogkravet, og endelig var der flere, som ikke havde tilstrække-

Der er frit valg på alle hylde. Alle lærerembeder både i købstæder, i flækker og på landet i de fire sønderjyske amter slås op på én gang. Her er gengivet den første del af de ledige stillinger i Haderslev Amt (Statstidende 13/7-1920).

Opslag af ledige Embeder i Folkeskolen i de sønderjyske Landsdele.

Efter Indstilling fra de midlertidige Skoledirektioner i Sønderjylland opslås herved nedennævnte Embeder som ledige:

I Haderslev Amt:

- Haderslev Købstad: nogle Lærer-, Lærerinde-, Timelærer- og Timelærerindeembeder. Ansøgere maa anføre, om de ønsker Ansættelse ved Skolevæsenets danske eller tyske Afdeling, og for saavidt de søger om et fast Embede, om de eventuelt vil være villige til at modtage et Timelærer- eller Timelærerindeembede.
- Aabøl: Enelærerembede.
- Aarø: Førstelærer-, Lærerinde- eller Forskolelærerindeembede.
- Aalkjær: Førstelærer-, Andenlærer- eller Lærerinde- eller Forskolelærerindeembede.
- Aastrup: Førstelærer- og Andenlærerembede.
- Abkjær: Enelærerembede.
- Agerskov: Førstelærer-, Andenlærer- eller Lærerinde- eller Forskolelærerindeembede.
- Aller: Førstelærer-, Lærerinde- eller Forskolelærerindeembede.
- Allerup: Enelærerembede.
- Anslet: Førstelærer-, Lærerinde- eller Forskolelærerindeembede.
- Arnittlund: Førstelærer-, Andenlærer- eller Lærerinde- eller Forskolelærerindeembede.
- Arnum: Førstelærer- Andenlærer- eller Lærerindeembede.
- Arrild: Førstelærer-, Andenlærer- eller Lærerinde- eller Forskolelærerindeembede.
- Astrup: Enelærerembede.
- Bevtoft: Førstelærer-, Andenlærer- eller Lærerinde- eller Forskolelærerindeembede.
- Birkelev: Førstelærer-, Andenlærer- eller Lærerinde- eller Forskolelærerindeembede.
- Bjerndrup: Enelærerembede.
- Bjærning: Førstelærer-, Andenlærer- eller Lærerinde- eller Forskolelærerindeembede.
- Bovlund: Førstelærer-, Lærerinde- eller Forskolelærerindeembede.
- Branderup: Førstelærer-, Lærerinde- eller Forskolelærerindeembede.
- Brændstrup: Førstelærer-, Andenlærer- eller Lærerinde- eller Forskolelærerindeembede.
- Brøns: Førstelærer-, Lærerinde- eller Forskolelærerindeembede.

lig praktisk undervisningserfaring. Et par steder krævede skoledirektionen stillingerne genopslået (Vodder og Ravsted). I Emmerlev viste det sig, at både nr. 1 og 2 ikke ville have embedet, da det kom til stykket, og man besluttede sig til at ansætte vikaren på dispensation. Skoledirektionen kunne dog også gå imod skolekommissionen. Til enelærerstillingen i Spandet ønskede direktionen ikke nr. 1 på listen, da denne efter Jepsen Christensens kendskab »anses for ungdommelig og umoden«. I Visby forlangte man en helt ny indstilling fra skolekommissionen, da den første var »ubehørig«. ¹⁵⁹

Resultatet af læreransættelserne i 1920 blev således, at en lang række af de hidtilværende lærere fortsatte i deres embede. På den måde kan man sige, at Den Sønderjyske Lærerforening fik opfyldt sit ønske om, at flest mulige af lærerne beholdt deres job. Alligevel blev mange embeder nybesat, enten fordi de tidligere lærere havde forladt pladsen, som var overladt til en foreløbig vikar, eller fordi de ikke ønskede at fortsætte i det danske regi. Blandt den sidste gruppe var der også nogle, som ikke blev indstillet af skolekommissionerne. Lærerkorpset efter 1920 blev således sammensat af en stor gruppe lærere med tysk uddannelsesmæssig baggrund og en tilsvarende med dansk kongerigsk baggrund. Det er de to grupper, som Nicolai Svendsen gentagne gange skildrer i sine dagbøger fra tilsynsrejserne. Selv om en del af de ældre lærere med tysk baggrund havde store tilpasningsproblemer efter 1920, så er der ingen som helst tvivl om, at deres tilstedeværelse var med til at sikre en fredelig overgang fra tysk til dansk skole, på samme måde som bibeholdelsen af de fleste af præsterne fra den tyske tid havde stor betydning for en rolig udvikling på det kirkelige område. Det var en anden og klogere politik end den, man anvendte ved gennemførelsen af sprogrekskripterne i 1850'erne.

3. Lærerindeembedet i Kragelund

I det følgende skal der på grundlag af en gennemgang af en række ansættelser fra henholdsvis 1923-25 og 1930 undersøges, hvilken betydning amtsskolekonsulentens medvirken havde ved stillingsbesættelserne. ¹⁶⁰ Den noget brogede ansættelsessag fra Kragelund Skole i Bov Sogn, hvor man i 1924 og 1925 søgte en ny lærerinde, indeholder mange facetter af de problemer, der kunne

møde en skolekonsulent, når han i disse sager forsøgte at repræsentere skolevæsenets samlede interesse.

Kragelund Skole, der var opført i 1913, var i 1920 blevet bemanded med en førstelærer og en forskolelærerinde. Dette sidste embede blev i 1922 konverteret til et lærerindeembede.¹⁶¹ Det sidstnævnte embede blev i 1924 ledigt, da den hidtidige dansk-uddannede lærerinde blev udnævnt til leder af et børnehjem. I første omgang indstillede skolekommissionen for Bov Sogn tre sønderjyder, som alle var helt uden undervisningserfaring. Dette fandt skolekonsulent N.J. Nielsen af flere grunde yderst uheldigt. Han havde glædet sig over, at der blandt ansøgerne var flere vel kvalificerede, men ingen af disse var taget med på kommissionens liste. Skolens førstelærer M.N. Johnsen var en energisk, påpasselig og dygtig lærer, men »hans måde at undervise på er udpræget tysk, ligesom han må anses for at være tysksindet«, selv om han var absolut loyal. Det var derfor ifølge Nielsen af afgørende betydning for balancen i skolen, at lærerinden var »udpræget dansk, dvs. udgået fra et dansk hjem, uddannet på et dansk seminarium og helst med forudgående virksomhed ved en dansk skole.« I modsat fald ville den stærke tyskprægede lærer sætte sig på det hele.

Nielsen talte med sognerådsformanden, der var en »god dansk mand«, om ansættelsen, men han var lidt nervøs for at skabe alt for meget røre om sagen, da det let ville skabe splid mellem dansk og tysk i sognet. Dog ville han godt få sognerådet til at sende indstillingen tilbage til skolekommissionen med den begrundelse, at ingen af de kvalificerede var sat på listen, og at det var meget vigtigt, at man fik en lærerinde, der var kapabel til at undervise i dansk. Nielsen talte også med skolekommissionens formand, som han mødte i toget, og havde under samtalen fået indtryk af, at førstelæreren havde stor indflydelse på skolekommissionens holdning.

Skolekommissionen kom derefter med en ny indstilling, men den var ikke stort bedre end den første, da de to øverste navne var fastholdt, og den tredje indstillede ifølge Nielsen godt nok var kvalificeret, men til gengæld manglede karakter i gymnastik. Desuden havde hun et dårligt helbred, som gjorde, at hun ikke ville blive nogen stærk modvægt mod førstelæreren. Nielsen var ikke glad for at indstille den øverst placerede lærerinde, som for tiden var vikar i stillingen, da hun ud over at mangle undervis-

ningserfaring var lidt blakket nationalt set. Hendes far var vist nationalt indifferent, men hendes mor var »meget tysksindet«. Nielsen havde imidlertid et probat middel til at slippe af med hende; han vidste nemlig, at hun også havde søgt stillingen som forskolelærerinde i Rinke­næs. Han sørgede derfor for, at direktio­nen indstillede til ministeriet, at hun blev konstitueret i Rinke­næs. Her kunne hun ikke gøre så stor skade som i Kragelund, da der i Rinke­næs blandt lærerkorpset både var en danskuddannet »kongerigsk« lærer og lærerinde.

Nielsen sluttede sin lange udredning med at pege på tre an­ søgere, der alle havde den fornødne undervisningserfaring, og som havde glimrende eksamensresultater i dansk. Ganske vist var det skolekonsulentens principielle holdning, at der skulle tages mest muligt hensyn til skolekommissionens indstilling, men her ville noget sådant være helt uforsvarligt. Nielsen fore­ slog derfor, at ministeriet benyttede sin ret ifølge den sønderjy­ ske skolelovs § 18 stk. 5 til at forkaste skolekommissionens ind­ stilling og vælge frit mellem alle ansøgere. Skoledirektionens to andre medlemmer tilsluttede sig Nielsens synspunkter. H.P. Hanssen understregede, at det var absolut nødvendigt, at der blev ansat en dansk uddannet lærerinde »ved siden af den tysk­ uddannede og tysksindede lærer på dette udsatte strøg«. ¹⁶² Både ministeriets konsulent, professor N.A. Larsen, og embedsmæn­ dene var enige om for en gangs skyld at gå helt uden om indstil­ lingen og ansætte en af de to lærerinder, som skoledirektionen havde peget på. ¹⁶³

Imidlertid endte skolekommissionen næsten alligevel med at få sit ønske opfyldt. Der var gået så lang tid med sagsbehandlin­ gen, at begge de kvalificerede lærerinder pænt takkede nej til at komme til Kragelund. De havde forlængst fået stilling andet­ steds. Bov Sogns Skolekommission benyttede sig så af chancen for igen at få konstitueret den ovennævnte lærerinde, som den tidligere havde peget på som nr. 1, men nu blev det endelig offentliggjort, at hun skulle til Rinke­næs. Skoledirektionen fast­ holdt, at der burde ansættes en erfaren »kongerigsk« lærerinde, og foreslog embedet genopslået, hvilket også skete. ¹⁶⁴ I anden omgang meldte der sig 7 ansøgere, hvoraf de to ifølge amtsskole­ konsulenten var ukvalificerede. Skolekommissionen og sognerå­ det indstillede atter Kathrine Margrethe Kjær, som i første ansøgningsrunde var placeret som nr. 2, og denne gang øverst.

Hun havde siden 1. december 1924 fungeret som vikar i stillingen, og skolekommissionen roste hendes virksomhed. Nielsen havde da mulighed for at møde op på skolen og kontrollere hendes undervisning, hvilket han gjorde den 5. februar 1925. Selv om hun var ung og uprøvet, fandt konsulenten, at hun havde gode lærerevner og en tiltalende måde at omgås børnene på. I regning var børnene ganske vist ikke nået langt nok frem, men det var ikke udelukkende vikarens skyld, da klassen i det sidste år havde haft tre skiftende lærere. Nielsen konkluderede, at hun kunne blive »helt flink«. Selv om han hellere havde set en af de andre indstillede ansat (nr. 3, ikke nr. 2, som var fra et tysksindet hjem), så anmodede han med amtmandens og H.P. Hanssens accept ministeriet om at konstituere lærerinden, indtil hun kunne opnå fast ansættelse.¹⁶⁵

Det var åbenbart ikke let at få en lærerinde til at fungere sammen med førstelæreren. I april 1927 søgte Kathrine Margrethe Kjær atter bort, og man besluttede at nedlægge lærerindeembedet. I november samme år fik amtsskolekonsulenten et godt indtryk af lærerens undervisning. Han befandt sig øjensynligt strålende ved at være enelærer for den nu enklasede skole.¹⁶⁶ Men intet varer som bekendt evigt. I 1932 blev der igen ansat en lærerinde ved Kragelund Skole.

4. Unge eller modne lærere

Skolekommissionerne var ofte tilbøjelige til som i ovennævnte eksempel fra Kragelund at tage ukvalificerede med blandt de indstillede. I en række tilfælde gik N.J. Nielsen med til at acceptere skolekommissionens forslag. Det kunne være ansøgere, der allerede fungerede som vikarer i sognet eller i et nabosogn. Det kunne også være, fordi de øvrige valgmuligheder ikke var særlig gode. Men den væsentligste grund var utvivlsomt, at skolekonsulenten nødigt ville gå imod den valgte skolekommissions ønske, hvis det ikke var strengt nødvendigt. Konsulenten stillede sig derfor temmelig liberalt med hensyn til, at folk, der manglede den tilstrækkelige undervisningserfaring på 1-2 år, eller som ikke var 25 år, blev taget med på listen. Indstillingen kunne ellers forkastes og skoledirektionen og ministeriet vælge frit mellem samtlige ansøgere, hvis blot der var en af de tre, der kunne betegnes som ukvalificeret, men så strengt fortolkede skoledirektionen i

Det var ofte et problem at tiltrække gode lærere til ledige stillinger i Tønder Amt. Skolekonsulenternes forbindelse til lærerne på seminariet i Tønder kunne i nogle tilfælde skaffe ansøgere fra kandidater, der havde taget eksamen fra seminariet. Billedet viser Tønder Seminariums og øvelsesskolens lærerkorps ca. 1923. Bagerst ses de tre senere amtsskolekonsulenter Roust, Novrup og Brejl på rad og række. Tønder Lokalhistoriske Arkiv.

Aabenraa Amt det ikke i årene 1923-25. Bortset fra lærerindeembedet i Kragelund, der blev genopslået, uden at der kom noget ud af det, blev alle de andre her gennemgåede ansættelsessager (ca. 20 i alt) besat på baggrund af skolekommissionernes indstillinger. I ganske få tilfælde blev nr. 2 eller nr. 3 valgt,¹⁶⁷ men reglen var, at nr. 1 blev ansat. Når de ansatte manglede undervisningserfaring, blev de konstitueret, indtil den nødvendige tid var opnået, og så blev de fast ansat.

Undervisningsministeriet gik i begyndelsen med til at bøje reglerne og accepterede konstitutionen. Men i april 1925 havde ministeriet set tilstrækkeligt af uheldige indstillinger fra de søn-

derjyske skolekommissioner. I et cirkulære indskærpede ministeriet skolekommissionernes ansvar. Indstillingerne skulle indeholde de ansøgere, der var bedst kvalificerede bedømt efter ansørgernes eksamen, øvrige uddannelse, modenhed og hidtidige virksomhed. Ministeriet greb direkte om nælden og anmodede skolekommissionerne om »ikke i så udstrakt grad, som sket, at indstille til endelig ansættelse i vakante stillinger de unge vikarer, der har fungeret under vakancen, selvom disse i deres funktionstid har vundet befolkningen«. Tydeligere kunne det næppe siges. De tilfældigt anskaffede vikarer måtte ikke indstilles. Af tre grunde var det specielt i et grænseland uheldigt at ansætte unge lærere uden erfaring:

- 1) fordi de nationale modsætninger her stiller større krav til lærernes personlighed;
- 2) fordi den omstændighed, at der side om side findes dansk og tysk skole, medfører, at lærerne er genstand for en overordentlig vågen opmærksomhed;
- 3) fordi den danske skole i disse landsdele har særlig vanskelige arbejdsvilkår at arbejde under.¹⁶⁸

Hjælp denne opsang så? En gennemgang af læreransættelser i Aabenraa Amt i 1930 viser faktisk, at skolekommissionerne indstillede langt færre ukvalificerede. Udover at ministeriets cirkulære har haft effekt, kan der peges på flere andre årsager hertil. Der var i 1930 langt flere ansøgninger til stillingerne, f.eks. 66 både til andenlærerembedet i Bolderslev og til et tilsvarende embede i Bovrup og 48 ansøgere til et tredjelærerembede i Rødekro. Til stillingen som forskolelærerinde i Kiskelund var der derimod kun 6 ansøgere, da der krævedes undervisning i tysk, og dette krav kunne kun de færreste med eksamen fra forskoleseminarierne opfylde. Langt de fleste kunne også opfylde kravet om praktisk skoleundervisning, da de enten havde haft fast stilling andetsteds eller forskellige vikariater. I et par tilfælde slap skolekommissionen godt fra at indstille en enkelt ukvalificeret blandt de tre, men ingen af disse blev ansat. Den sønderjyske skole nød godt af den begyndende arbejdsløshed blandt lærerne i sidste halvdel af 1920'erne.¹⁶⁹ Kandidater fra Kongeriget med meget små eksamenskarakterer kunne ikke længere uden videre få stilling i Sønderjylland.¹⁷⁰ Dette problem var størst i Tønder Amt, hvor Nicolai Svendsen gang på gang i de årlige skoleberetninger

gjorde opmærksom på, at det var vanskeligt at skaffe kvalificerede kandidater til de små skoler i Tønder Amt.

I begyndelsen af 1930'erne kunne der stilles større krav. Et par års erfaring var ikke altid nok, for amtsskolekonsulenten og ministeriet ønskede mere modne folk især i embeder, hvor der var nationale forskelle blandt skolebørnenes forældre. I Stubbæk havde en beboeradresse med 116 navne ønsket nr. 2 blandt de indstillede, skolens andenlærer Peter Hansen, udnævnt til første-lærer. Ønsket deltes af et mindretal i skolekommissionen. Men amtsskolekonsulenten og senere ministeriet fulgte kommissionens flertal, fordi andenlæreren kun lige var fyldt 25 år og kun havde lidt over tre års skoleerfaring. Han var derfor for ung og »næppe moden nok til at overtage ledelsen i dette i nationalt henseende ret vanskelige sogn«. Det hjalp ham heller ikke, at en nabolærer henvendte sig direkte til undervisningsminister Borgbjerg med bøn om alligevel at give andenlæreren stillingen, da han ikke kunne undværes som leder af det lokale orkester.¹⁷¹

Modenheden blev også afgørende i Rødekro, da man i 1930 skulle have ny tredjelærer. Slaget stod om nr. 1 og 2 på skolekommissionens liste. Sognerådet foretrak nr. 2, og amtsskolekonsulenten var ikke utilbøjelig til at støtte sognerådet. Han havde overværet undervisning hos de to kandidater og havde fået et positivt indtryk af dem begge. Men selv om nr. 1 var en flink ung lærer, så var nr. 2 »noget ud over det almindelige, både som menneske og som lærer«. Hans mange vikariater havde modnet ham, så han var særdeles rustet til at overtage en fast stilling, og specielt i Rødekro, som nationalt set var et »vanskeligt sted«, var der god brug for »de bedste«. ¹⁷² Amtsskolekonsulentens vurdering blev taget til efterretning i ministeriet, og nr. 2 (Chr. Hansen) kom til Rødekro.

Anderledes gik det i Gråsten, hvor konsulenten (og skoledirektionen) var enige i skolekommissionens indstilling, men hvor ministeriets konsulent fik gennemtrumpfet, at nr. 3 (Hans Peter Hansen) fik stillingen, da han havde en bedre eksamen og større erfaring end nr. 1. Bl.a. havde han været lærer i 6 år i Tórshavn, og det var af betydning, at der blev plads til lærere, der havde påtaget sig tjeneste på Færøerne, når de ønskede at vende tilbage. Derimod fik det ingen betydning for afgørelsen, at nr. 1 havde været så uforsigtig at sige sin hidtidige stilling op, da han hørte, at han var indstillet.¹⁷³

Det var til stor fordel for amtsskolekonsulenterne i forbindelse med lærerudnævnelser, at de kendte en række af ansøgerne fra skolebesøgene, eller at de, som N.J. Nielsen gjorde i mange af de ovenfor omtalte sager, kunne tage ud for at overvære undervisning hos potentielle kandidater. Af Nicolai Svendsens dagbøger kan man følge betydningen heraf nøjere. I skoleåret 1923/24 havde i alt 14 af Svendsens tilsynsbesøg noget med læreransættelser og vikarforhold at gøre. I 1927/28 var det tilsvarende tal 21. Formålet kunne være at få et indtryk af undervisningen, men også at forhandle med skolekommission og sogneråd om opslag og indstilling. Amtsskolekonsulenten havde da mulighed for at gøre sin indflydelse gældende. F.eks. når han som i Rudbøl også måtte hjælpe skolekommissionen med at skrive selve indstillingen.¹⁷⁴ Svendsen mødte også op, når konstituerede lærere skulle fastansættes. F.eks. var han i december 1923 i Visby Skole for at høre andenlærer Peter Lauritzen. Svendsens vidnesbyrd om, at skolen ragede op over det normale, og at læreren underviste med stor omtanke og havde betydelige evner som lærer, førte til, at denne blev fast ansat fra 1. marts 1924.¹⁷⁵ Derimod var det ikke så godt for vikaren i Sdr. Sejerslev, at Svendsen opdagede, at han i høj grad manglede disciplin, og at det næppe kunne blive bedre.¹⁷⁶

Konsulenterne mødte ikke kun op i skoler i eget amt. Da omflytning af lærere over amtsgrænserne ikke var sjældne, kontaktede de tre amtsskolekonsulenter ofte hinanden i ansættelsessager. Det kunne i de fleste tilfælde enten klares skriftligt eller i forbindelse med konsulenternes fællesmøder. Men de kunne også besøge skoler sammen. F.eks. tog Ludvig Mortensen i juni 1927 med Svendsen til Mjolden Skole for at høre vikaren undervise, da hun havde søgt lærerindeembedet i Bevtoft i Haderslev Amt. Mortensen var tilfreds med udfaldet og ville gerne anbefale hende, men han var bange for, at hun ville have vanskelighed ved at blive indstillet, da hun stammede fra et tysk hjem.¹⁷⁷ Fire måneder senere fulgtes Mortensen og Svendsen atter ad, men denne gang var forholdet omvendt. Svendsen ønskede at høre andenlæreren i Rangstrup, som var indstillet som nr. 1 til embedet ved Vesterende-Ballum Skole. Svendsen fandt ham velegnet, og han blev ansat.¹⁷⁸ N.J. Nielsen benyttede sig også af kollegaens hjælp, da han i august 1927 fik lov til at komme med til Bredebro for at danne sig et billede af andenlæreren, der var ansøger til første-

Skole-Skema

for *Karen Margrethe Grøve* Klasse *6. A*

Klokken	Mandag	Tirsdag	Onsdag	Torsdag	Fredag	Lørdag
8—9	Religion	Religion	Historie	Katekismus	Geografi	Dansk
9—10	Historie	Begning	Begning	Sk. Dansk	Begning	Dansk
10—11	Begning	Tysk	Sk. Dansk	Dansk	Tysk	Skrivning
11—12	Tysk	Haandgen	Tysk	Begning	m. Dansk	Sang
12—13	M.	F.	D.	D.	A.	G.
13—14	Sk. Dansk	Geografi	∕	Haandgen	Sk. Dansk	∕
14—15	Sang	Skrivning	∕	Katth.	Katth.	∕
15—16	∕	∕	∕	∕	∕	∕
16—17	∕	∕	∕	∕	∕	∕
17—18	∕	∕	∕	∕	∕	∕

A. Andresen

Papir- og Tobakshandel

Møgeltønder

Et af kravene til lærere, der skulle ansættes i Sønderjylland og specielt i grænseegnene, var et vist mål af tyskkundskaber. Ifølge den sønderjyske skoleordning kunne skolekommissionen indføre frivillig tyskundervisning i skoler, hvor undervisningssproget var dansk. I Tønder Amt var der således i 1939 tyskundervisning i 43 ud af 84 offentlige dansksprogede skoler. Af skoleskemaet fra Møgeltønder Skoles 6. klasse fremgår det, at pigen i den danske skole havde fire tysktimer om ugen. Skoleskemaet findes i Tønder Lokalhistoriske Arkiv.

lærerembedet i Gråsten. Men kandidaten ødelagde fuldstændigt sine chancer, fordi han både var dårligt forberedt og gjorde et ufordelagtigt indtryk. Så selv om han var indstillet som nr. 1 i Gråsten, måtte andenlæreren blive i Bredebro.¹⁷⁹

Amtsskolekonsulenterne kunne også udnytte deres kontakter til seminarierne. Svendsen har i sine erindringer fremhævet be-

tydningen af, at der efter 1920 var to danske seminarier i Sønderjylland. Kandidaterne herfra havde et bedre kendskab til de særligt sønderjyske forhold. Især til seminarieforstanderne i Tønder havde Svendsen en god kontakt, som var af stor betydning, når han skulle danne sig et billede af mulige lærerkandidater.¹⁸⁰ Det samme gjorde sig gældende i Haderslev, selv om Ludvig Mortensen i første omgang fik et lidt skævt forhold til seminarieforstander Hemming Skat Rørdam. De var ikke helt enige om egnetheden af kandidaterne fra Haderslev.¹⁸¹ Kontakter nord for Kongeåen kunne også udnyttes til at skaffe egnede folk til Sønderjylland. F.eks. var både Svendsen og Mortensen i oktober 1926 i Silkeborg for at finde en egnet mand til det vanskelige lærerembede ved den danske skoleafdeling i Højer. Mortensen havde fra sin tidligere ansættelse forbindelse til Silkeborg Seminarium, og han og Svendsen fik henvisning til en højskolelærer i Vinding som en mulig kandidat. På vej hjem opsøgte de to skolekonsulenter den pågældende, som endte med at komme til Højer.¹⁸² Tilsvarende tog Svendsen på vej hjem fra København ind på Antvorskov Højskole og skaffede en lærer til Øster Højst.¹⁸³

5. De tyske lærere

Problemet med manglende dansk kundskaber var dels et overgangsproblem, da en række tyskuddannede lærere fortsatte efter 1920, og dels et længerevarende problem for de lærere, der skulle ansættes ved de tyske kommunale skoleafdelinger. Et stort antal sønderjyske lærere blev allerede i 1920 sendt på kursus på Lærershøjskolen eller på et seminarium (først og fremmest Silkeborg), og disse kurser fortsatte i de følgende år. Selv om lærerne ved de tyske skoleafdelinger ikke altid behøvede at undervise i faget dansk – det kunne f.eks. en lærer ved den danske afdeling påtage sig – havde de alligevel brug for gode dansk kundskaber. Dels skulle der også i den tyske afdeling undervises i dansk historie og geografi, og dels havde mange elever også i de tyske skoler sprogproblemer i tysk, da deres hjemmesprog ofte var dansk. Som nævnt ovenfor havde skoleloven af 1923 taget højde herfor, da den krævede afholdt en tillægsprøve i dansk for personer, der havde bestået eksamen fra tyske seminarier.

Loven indeholdt ingen bestemmelser om, hvor og hvordan den nævnte prøve skulle afholdes, eller hvad den skulle bestå af.

I Tinglev var den kommunale tyske skoleafdeling temmelig lille, da der fandtes en stærkt voksende tysk privatskole. Billedet viser den tyske privatskoles lærerpersonale 1927/28. Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

De første prøver blev afholdt mindre end to måneder efter lovens ikrafttræden. Lærerhøjskolens forstander Hans Olrik anmodede Undervisningsministeriet om tilladelse til at afslutte det halvårslige lærerkursus for sønderjyske lærere, som blev gennemført i forårsterminen 1923, med en skriftlig prøve i dansk. Han foreslog, at emnet skulle tages fra den danske litteraturhistorie, således at både færdighed i det danske sprog og indsigt i dansk litteratur blev prøvet. Olrik foreslog endvidere, at opgaven blev givet af de to dansklærere på kurset, cand.mag. E. Rørdam og adjunkt Oluf Friis, samt at censoren udpegedes af ministeriet. Olrik indsendte desuden flere gange en nøje redegørelse for kursets faglige indhold, hvilke lærere der underviste på holdet, samt en gennemgang af andre aktiviteter (skole- og museumsbesøg, foredrag, koncert- og teaterbesøg m.v.), som kursusedtagerne havde mulighed for at deltage i. Formålet med disse aktiviteter var, at sønderjyderne skulle modtage et bredt indtryk af dansk kultur. Ministeriet godkendte Olriks forslag, og prøven blev afholdt den 19. juni 1923. Eksamensspørgsmålet hed »En karakteristik af Holbergs komedier«, og alle bestod. Olrik konkluderede i

sin indberetning, at ca. en tredjedel af lærerne kunne undervise ikke blot *på* dansk (i skolefag som regning, naturhistorie, historie) men også *i* dansk, medens de fleste af de øvrige kunne undervise *på* dansk, men ikke *i* dansk sprog.¹⁸⁴

Endnu i 1924 kunne prøven aflægges lokalt. Det drejede sig om den konstituerede lærerinde Birgitte Wilhelmine Adolphsen ved Aabenraa Borgerskoles tysksprogede afdeling, som ikke kunne blive fast ansat, før hun havde aflagt tillægsprøve i dansk, da hun havde en tysk seminarieuddannelse.¹⁸⁵ Skoledirektionen var eksamensmyndighed, og amtsskolekonsulenten stillede opgaverne og rettede dem. Den skriftlige del af eksamen, som bestod af en diktat og en mindre fristil, foregik under tilsyn af borgerskolens overlærer, som efterfølgende overleverede opgaverne til N.J. Nielsen. Ved mundtlig eksamen var amtsskolekonsulenten og amtmanden til stede, og prøven bestod dels af oplæsning af et stykke dansk poesi, oplæsning og analyse af et stykke dansk prosa og endelig af praktisk undervisning af skolens femte klasse i dansk. Amtmand og amtsskolekonsulent var enige om, at lærerinden var i stand til at undervise i dansk i tysksprogede skoler, og at hun kunne fastansættes.¹⁸⁶

Kursusdeltagerne på Lærerhøjskolen og lærerinden i Aabenraa slap forholdsvis billigt, for Undervisningsministeriet stillede snart krav om, at prøven ikke kun skulle omfatte skriftlig og mundtlig dansk, men også Nordens historie og Danmarks geografi. Alt sammen i omfang som opgivelserne til lærereksamen. Eksamen skulle aflægges for de samme censorer, der blev benyttet ved lærereksamen, og det kunne både ske i seminariernes normale eksamenstermin eller på et andet tidspunkt. Ophold ved højskoler kunne ikke på nogen måde erstatte eksamen.¹⁸⁷ I 1932 udsendte ministeriet en bekendtgørelse, der nærmere redegjorde for opgivelser, eksamens tilrettelæggelse, antal prøver og deres bedømmelse.¹⁸⁸

Tillægsprøven i dansk var ikke det eneste problem amtsskolekonsulenterne havde med lærerne ved de tyske skoleafdelinger. Fra tysk side krævede man, at de tyske skoler ikke kun skulle være tysksprogede, men at tysk kultur og tysk ånd skulle danne grundlag for undervisningen. Dette synspunkt blev gentagne gange fremført af formanden for den tyske skoleforening (»Deutscher Schulverein für Nordschleswig«) Wilhelm Koopmann. For de tysksindede var det et problem, at lærerne ved de tyske kom-

munale skoleafdelinger blev udnævnt af de danske myndigheder (skolekommission, skolekonsulent/skoledirektion, ministerium), og at tilsynet med dem var overladt til amtsskolekonsulenterne.¹⁸⁹ De tyske skolekrav, som både blev fremsat i 1920'erne og med større kraft i 1930'erne, bestod bl.a. i en oprettelse af egne skolekommissioner for de tyske skoleafdelinger og en egen skolekonsulent. Disse spørgsmål vil blive nærmere berørt i kapitel IV og V. Den danske politik var derimod at opretholde en skoleordning for mindretallet, som var en garanti for, at skolemyndighederne kunne beholde en vis kontrol med det tyske skolevæsen. Især Nicolai Svendsen og Tønder Amts Skoledirektion var fortalere for denne politik.

Mindretalsordningen kunne kun opretholdes, hvis der ved læreransættelserne blev taget rimelige hensyn til tyske ønsker, hvilket Tønder Amts Skoledirektion også forsøgte. I mange tilfælde blev der indgået en stiltiende underhåndsaftale om, at de danske medlemmer af skolekommissionerne fik størst indflydelse på udnævnelserne til den danske afdeling, mod at de tyske medlemmer til gengæld fik tilsvarende større indflydelse på, hvem der skulle være lærere ved den tyske afdeling. I Tønder Amt var der tysk flertal i en række skolekommissioner, men det lykkedes som regel også her at finde en mindelig orden, i hvert fald i 1920'erne. En undtagelse herfra var Højer, hvor det store tyske flertal i skolekommissionen til Svendsens store fortrydelse ville bestemme over lærerudnævnelserne ved den danske skoleafdeling.¹⁹⁰ Konflikten brød ud i lus lue i 1924, da der samtidig skulle udnævnes en andenlærer både ved den tysksprogede og dansksprogede afdeling. Skolekommissionens tysksindede flertal på seks indstillede imod det enlige danske medlems protest den fungerende vikar som nr. 1 til den danske afdeling, medens alle kommissionens medlemmer var enige om, hvem der skulle være øverst på listen til den tyske afdeling. Skolekommissionens flertal havde også sat sig imod, at Nicolai Svendsen deltog i indstillingsmødet. Det danske medlem, der ønskede en lærer fra Kongeriget ansat, klagede til ministeriet over flertallets holdning. Skoledirektionen og ministeriet fulgte det danske medlem af skolekommissionen, og den kongerigske ansøger endte med at blive ansat.¹⁹¹

Lederstillingerne ved de tyske kommunale skoler i købstæderne blev også besat af de danske myndigheder. Disse udnævnel-

*Ved striden om besættelsen af viceinspektørstillingen ved det tyske kommunale skolevæsen i Haderslev 1923 spillede redaktør Adolph Svensson som medlem af Haderslev Skolekommission en betydelig rolle. Han mente i modsætning til bl.a. amts-skolekonsulenten, at skolekommissionen skulle udnytte det danske flertal til at sætte en bestemt kandidat igennem. Senere skiftede Svensson imidlertid taktik, så han i 1930'ernes skoledebat gik ind for, at tyskerne skulle have større indflydelse på deres eget skolevæsen. Dette ville så samtidig betyde, at danskerne alene fik indflydelse på det danske skolevæsen.
Haderslev Byhistoriske Arkiv.*

ser, der havde stor betydning for hele det tyske kulturliv i købstæderne, gav i flere tilfælde genlyd i den offentlige debat. I 1920 var den dansksindede H.A. Jepsen blevet overlærer ved den tyske kommuneskole i Aabenraa. Han var født i Bolderslev og havde før 1920 været skoleinspektør i Hamborg. Da han gik af i 1932, ønskede store dele af det tyske mindretal i Aabenraa, at kommuneskolen fremtidig skulle være en tysk »Gesinnungsschule«. De tyske medlemmer af skolekommissionen indstillede derfor lederen af den tyske mellemskole i Tønder, Christen Elholm, den senere tyske skolekonsulent, som nr. 1. Men udnævnt blev Adolf Wallentin, som havde været skoleleder i Aabenraa før 1920. Han var ganske vist tysksindet, men i national henseende temmelig moderat.¹⁹²

I Haderslev vakte udnævnelsen af en viceinspektør ved det tyske kommunale skolevæsen i 1923 mindst lige så stor opsigt.

Balladen skyldtes imidlertid ikke tyske klager, men højlydte protester fra et dansk skolekommissionsmedlem. Skolekommissionens danske flertal på 4 og det tyske mindretal på 2 indstillede hver deres kandidat. Amtsskolekonsulent Ludvig Mortensen, der som regel deltog i skolekommissionsmøderne i Haderslev i de første år, forsøgte at overtale det danske flertal til at opgive deres kandidat, som var lærer ved den danske Skt. Severin Skole. Ved et følgende møde i kommissionen stillede han forslag om at indstille en helt tredje kandidat, nemlig Christian Hansen, der siden 1914 havde været lærer ved Wilhelmineskolen. Denne skulle være mere antagelig for det tyske mindretal. Skolekommissionen kunne imidlertid ikke enes herom, og resultatet blev, at det blev overladt til skoledirektionen at tage ansvaret for udnævnelserne. Medlem af skolekommissionen A. Svensson nedlagde på kommissionsmødet straks en protest mod fremgangsmåden, og han klagede efterfølgende til ministeriet over amtsskolekonsulenten, som han mente klart overskred sin kompetence. En tilsidesættelse af det danske flertals indstilling kunne efter Svenssons opfattelse få de mest alvorlige og vidtrækkende følger, da det ville opfordre det tyske mindretal til stadig større fremstød på skolevæsenets område. Svensson ankede også over, at Ludvig Mortensen stillede selvstændige forslag i skolekommissionen.¹⁹³ Ministeriet nægtede at tage stilling til klagerne, da det ikke kunne blande sig i skolekommissionens forhandlinger, som blev ledet af formanden.¹⁹⁴

Der var to hovedprincipper på spil i striden om viceinspektørstillingen. Fra Svenssons og hans støtters side ville man udnytte flertallet til at øve indflydelse på skolepolitikken, således at den »indfødte trofaste befolkning« ikke blev tilsidesat af danske myndigheder til fordel for nationale modstandere. Flertallet skulle altså udnyttes til at bestemme sammensætningen af lærerkorpset også i den tyske kommunale afdeling. Set fra amtsskolekonsulentens og den øvrige skoledirektions side drejede sagen sig ikke kun om et personspørgsmål, men i høj grad om principper. Der skulle ved udnævnelserne tages hensyn til mindretallet. Dette kunne der også blive behov for de par steder nord for grænsen, hvor danskerne var i mindretal, og specielt syd for grænsen.

Sagen blev i første omgang afsluttet ved, at skoledirektionen den 7. april 1923 udnævnte Christian Hansen til viceinspektør

ved det tyske kommunale skolevæsen. Men den offentlige polemik var langt fra afsluttet hermed. Den bølgede frem og tilbage med et hav af artikler i de lokale dagblade, hvor Haderslev Stiftstidende med Svensson som redaktør førte an i anklagerne imod amtsskoledirektionen, og hvor tilsvarende Dannevirke/Modersmaalet forsvarede, at der blev taget hensyn til det tyske mindretal. Den omfattende avispolemik bredte sig også til kongerigske aviser og til lærernes blad »Folkeskolen«. ¹⁹⁵ De markante højdepunkter i striden var overrækkelsen af en adresse underskrevet af 275 fremtrædende haderslevske borgere til statsminister Niels Neergaard og to velbesøgte borgermøder på henholdsvis »Harmonien« og »Højskolehjemmet«. Ved det første møde talte redaktør Svensson og den konservative folketingsmand Holger Andersen, ved det andet samtlige tre medlemmer af skoledirektionen (stiftamtmand V.R. Haarløv, Ludvig Mortensen og gårdejer J.H. Schmidt, Vojensgård). Ved begge møder blev der vedtaget resolutioner. ¹⁹⁶ Sagen ebbede efterhånden ud, og Christian Hansen kom til at virke som viceinspektør helt indtil 1941.

I de første år efter 1920 var der stadig tyskkuddannede lærere nok til de tyske kommunale skoleafdelinger, men snart opstod der mangel, da der ikke var tyske afdelinger ved seminarierne i Haderslev og Tønder. På de danske seminarier havde de tysksprogede elever problemer med at blive optaget på grund af optagelsesprøvens strenge krav. ¹⁹⁷ Lærere uddannet i Tyskland kunne heller ikke komme i betragtning på grund af kravet om dansk kundskaber og dansk indfødsret. Der blev ganske vist af Undervisningsministeriet givet mulighed for, at danskuddannede lærere kunne komme på tysk kursus ved Universitetet i Jena, men det var kun få fra mindretallet, der benyttede sig af tilbudet. ¹⁹⁸

I slutningen af januar 1927 tog hele skoledirektionen for Tønder Amt til København for at forhandle med undervisningsminister Byskov og kontorchef Barfod om uddannelsen af tyske lærere. Som Svendsen udtrykte det i en skrivelse på forhånd, så var manglen på lærere, der kunne undervise i de tyske kommunale afdelinger på et »tysk kulturgrundlag«, en trussel mod hele den møjsommeligt opbyggede mindretalsordning for skolevæsenet. Hvis sådanne lærere ikke kunne skaffes, ville det tyske mindretal i stigende grad oprette tyske privatskoler med økonomisk hjælp sydfra. Desuden ville tyskerne kræve indført tysk autonomi på

Plan over Feltarbejde i Feriekursus i Jena.

Dag.	fra 7. - 9. August.	fra 10. - 16. August 1927.
7-8	Arbeitsunterricht und Arbeitsschule Prof. Dr. Weip. 6 Std.	Die praktischen Grundlagen des Arbeitsunterrichts. Schützler, Bremer. 6 Std. a. Mathese Klüppel und Beispiele
8-9	Die Methode des deutschen Sprach- unterrichts. Prof. Dr. Sellmann. 6 Std.	6 Vorlesungen.
9-10	Volkswirtschaft. 6 Std. Dr. med. h. c. Parnaschke-Berlin	Probleme des einseitigen Religions- unterrichts. 6 Std. Oberstudienrat Dr. Reuchauf-Geburg
10-11	Die Hauptströmungen der Pädagogik der Zukunft. Prof. Dr. Rein. 12 Std.	
3-4	Deutsch für Ausländer. Gruppe 1.	
4-5	Studienrat Arthur Wagner. 24 Std.	
6-7	Redekunst und Redekampf. Prof. Dr. E. Geißler - Erlangen. 6 Std.	

Program for de sønderjyske læreres feriekursus ved Universitetet i Jena i august 1927. Det fremgår, at de tyske pædagogiske ideer om »Arbeitsschule« spillede en betydelig rolle ved kurserne. Planen findes i UVM. 1. Dep. Journalsag 1478/1925.

skoleområdet under henvisning til, at Danmark havde svigtet de i skoleordningen givne løfter.¹⁹⁹ Baggrunden for rejsen var den, at den sidste tyske lærer, der stod til rådighed i amtet, var taget »i brug«, og at Svendsen havde været i Haderslev hos Ludvig Mortensen og konstateret, at der heller ikke i Haderslev Amt var flere kandidater til rådighed. Mortensen havde ganske vist sørget for, at et par lærere var sendt på kursus i Jena, men de var »nærmest dansksindede«.²⁰⁰ Der kom imidlertid ikke noget ud af disse forhandlinger, og i de følgende år blev problemet endnu mere akut. I 1933 var det så slemt i Tønder Amt, at flere stillinger ved de offentlige tyske skoler ikke kunne besættes, men måtte

besættes med vikarer fra tyske privatskoler. Svendsen overvejede endog midlertidigt at hente et par arbejdsløse lærere syd for grænsen.²⁰¹

6. Amtsskolekonsulenterne og ansættelserne

Amtsskolekonsulenterne medvirkede i høj grad til, at de sønderjyske lærerembeder blev besat bedst muligt. De deltog i mange forhandlinger med de lokale skolemyndigheder og fik i en række tilfælde stor indflydelse på afgørelsen på grund af deres kendskab til ansøgerne og til, hvad der var brug for i det konkrete tilfælde. Det nationale spørgsmål spillede en stor rolle i mange af ansættelserne, og vi har ovenfor både set eksempler på, at amtsskolekonsulenterne skaffede dansksindede lærere til embeder, hvor dette havde betydning for en styrkelse af danskheden, og eksempler på, at de også tilgodeså tyske interesser.

En af de store forskelle mellem Kongeriget og Sønderjylland var, at alle afgørelser i ansættelsessager indtil 1933 skulle blåstemples i Undervisningsministeriet. For amtsskolekonsulenten var dette både en fordel og en ulempe. Der er ingen tvivl om, at det i de tilfælde, hvor konsulenten og skoledirektionen gik imod de lokale myndigheders indstilling, var en styrke, at afgørelsen lå i ministeriet. For ellers var amtsskolekonsulenten og direktionen (som f.eks. i Haderslevstriden) blevet anklaget for at fremme bestemte interesser, hvilket på længere sigt havde svækket konsulentembedet.

På den anden side var omvejen over ministeriet et forsinkende led i proceduren. I Kragelundsagen nåede de to indstillede lærerinder at blive ansat andetsteds, inden ministeriet fik afgjort sagen. Dette var langt fra noget enkeltstående eksempel. Om en meget problematisk ansættelsessag ved Vilsbæk Skole i 1921 skrev amtsskolekonsulent N.J. Nielsen i et langt brev til Anders Lebeck, at Undervisningsministeriet havde forkludret hele sagen ved at blande sig på en uhensigtsmæssig måde («sat en tændstik til en krudttønde»). Han udtrykte ønsket om, at ministeriet ville give skoledirektionen noget større frihed især i vanskelige sager.²⁰²

En lignende kritik af ministeriets forretningsgang findes i et brev fra Nic. Svendsen til direktionsmedlem H. Jepsen Christensen. Heri anmodes Jepsen Christensen om at tage hurtig stilling

Bekendtgørelse om Værdiansættelse efter dansk Karakterberegning af de ved tyske Eksaminer anvendte Standpunktskarakterer.

Ministeriet fastsætter herved følgende Regler for Ansættelse af Værdien efter dansk Karakterberegning af de ved tyske officielle Eksaminer anvendte Standpunktskarakterer:

	Betegnelse	Talværdi
sehr gut	ug	8,
fast sehr gut	ug÷	7 ² / ₃ ,
gut	mg plus	7 ¹ / ₃ ,
im ganzen gut ¹⁾	mg	7,
genügend ²⁾	mg÷/g plus	6,
kaum genügend ³⁾	g÷	3 ² / ₃ ,
nicht genügend ⁴⁾	tg/tg÷	0.

1) = fast gut, recht gut.

2) = fähig.

3) = schwach genügend, mangelhaft.

4) = ungenügend.

Tysk uddannede Lærere og Lærerinder, som maatte ønske det, har Ret til ved Henvendelse til deres Skoledirektion at faa de danske Karakterbetegnelser anført paa deres Original-Eksamensbeviser i Parentes ved Siden af de tyske Karakterer.

Ministeriets tidligere Bekendtgørelser om Værdiansættelse efter dansk Karakterberegning af 28. November 1923 og 16. April 1925 ophæves.

Undervisningsministeriet, den 16. Marts 1926.

Nina Bang.

A. Barfod.

De tyskuddannede lærere kunne få de danske karakterbetegnelser anført på deres eksamensbeviser. En særlig bekendtgørelse gav regler for oversættelsen.

til en indstilling til lærerembedet i Mjolden: »Som følge af den langsomme forretningsgang via København gik de jo ved det første opslag glip både af nr. 1 og nr. 2 – det samme som i sin tid i Bredebro, og jeg har naturligvis som sædvanlig fået skylden, hvilket jo ikke tynger hårdt på min gode samvittighed.«²⁰³

Amtsskolekonsulenterne kunne glæde sig over de mange succeshistorier om, at kandidater fra Kongeriget hurtigt faldt godt til i lærergerningen i Sønderjylland, men de var meget opmærksomme på ikke at få ansat folk fra Kongeriget, som kun havde søgt til Sønderjylland, fordi de ikke kunne bruges nordpå. Der var også eksempler på, at velkvalificerede kandidater ikke kunne finde sig til rette i grænselandet, og at konsulenterne måtte bidrage til, at de atter kunne forflyttes til stilling nord for Kon-

geåen. Det sikreste var, som Nicolai Svendsen fremhævede i en skoleberetning, at vælge en kandidat, der var født i Sønderjylland og uddannet på et dansk seminarium. Under uddannelsen var de sønderjyske kandidater blevet præget af dansk syn på undervisningen, samtidig med at de havde bevaret lydørheden over for den indfødte befolknings krav.²⁰⁴

7. Afskedigelser

Heldigvis var lærerafskedigelser i utide et forholdsvis sjældent fænomen. Imidlertid står statistikken ikke mål med den omtale, som lærerafskedigelser indtog i skoledebatten.

Lærerproblemer i Højer og andre steder

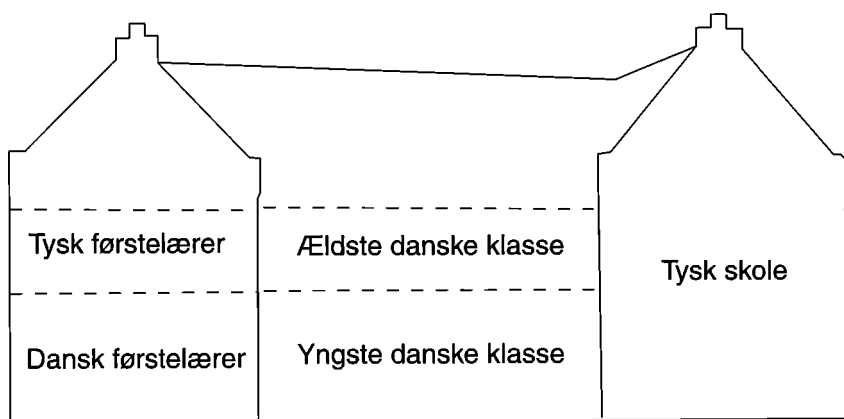
Lærerproblemer var ofte emne ved skolekonsulenternes besøg. De hyppigste årsager var samarbejdsproblemer mellem lærer og befolkning eller mellem lærer og skolekommission, og hvor der var flere lærere, mellem lærerne indbyrdes. Men der kunne også rejses kritik af lærerens undervisning og opførsel i og uden for skolen. Både skolemyndigheder og lærere kunne ønske skolekonsulenten inddraget, og han forsøgte så om muligt at bilægge problemerne på stedet. Nicolai Svendsen måtte således i 1926-27 en række gange beskæftige sig med personaleproblemer. I Burkal måtte han i februar 1926 hjælpe den danske lærer imod en hetz, som var iværksat i tyske blade både nord og syd for grænsen. Baggrunden for striden var en genfortælling, som læreren havde givet i den tyske klasse. Svendsen mente, at sagen var blevet »pustet op og benyttet i den tyske agitations tjeneste«. Læreren forlangte, at skolekommissionen kom med en erklæring om, at han var blevet uretfærdig behandlet, hvilket de to tyske kommissionsmedlemmer ikke var meget for, da de derved brød partidisciplinen. Det lykkedes Svendsen at få sagen jævnet ved på et tidspunkt at lade kommissionen drøfte sagen i enrum.

I enkelte tilfælde måtte der hårdere midler til. Den 24. marts 1926 måtte skolekonsulent N.J. Nielsen tale alvorligt med andenlæreren i Nr. Hostrup, da skolekommissionen havde klaget over, at han havde »ondt ved at møde i rette tid om morgenen«, og at han i undervisningstiden sendte børn til købmanden efter cigaretter m.v.²⁰⁵ Da det åbenbart ikke hjalp, blev læreren og skolekommissionen i juli 1927 indkaldt til møde i Aabenraa med den

samlede skoledirektion. Resultatet blev, at skolekommissionen lovede at standse klagesagen, hvis læreren med sin underskrift ville love »i en nærmere fremtid at søge embede andetsteds«. ²⁰⁶ Da læreren ikke tog anledning til at opfylde sin del af aftalen, måtte han i januar 1930 endnu engang stå skoleret over for kommission og direktion på amtshuset i Aabenraa. Skolekommissionen påpegede, at lærerens forhold ikke havde forbedret sig, snarere tværtimod, og man bragte forskellige rygter til torvs. Den 18. november 1929 var læreren kommet direkte fra kroen til skolen, og han havde efter børnenes udsagn virket beruset. Et yderligere tegn herpå var, at hans frakke havde ligget uden for skolen hele dagen. En anden historie var, at han for trekvart år siden havde været i slagsmål på kroen »Kløver Es« i Hellevad, og at han i mange dage derefter havde haft et blåt øje. ²⁰⁷ Skoledirektionen tog ikke skolekommissionens udsagn for pålydende. Da skolekonsulenten havde besøgt skolen flere gange og i hovedsagen fundet andenlærerens undervisning for fuldt tilfredsstillende, fik han lov til at blive i sit embede. ²⁰⁸

I de hidtil nævnte sager klarede lærerne frisag. I det følgende skal vi se på nogle sager, hvor afsked kom på tale. De mest oplagte sager var de tilfælde, hvor der blev anlagt en politi- eller kriminalsag imod læreren. Ministeriet kunne i sådanne tilfælde afskedige læreren, når forseelsen var stor nok til, at læreren ikke blev anset for værdig til at fortsætte i embedet. På dette område var forholdene i Sønderjylland ikke væsentligt forskellig fra Kongeriget. Den største forskel var, at lærerne ved visse embedsforseelser nord for Kongeåen kunne indklages for de gejstlige retter (provsteretten og landemodet), i Sønderjylland i alle tilfælde for de civile domstole. ²⁰⁹ I 1926-27 var der i Tønder Amt to eksempler på, at lærere blev afskediget, efter at der var anlagt politisag. Den ene sag drejede sig om lærerens »utugtige adfærd« inden for og uden for skolen. Den anden sag både om undervisningsmæssige og moralske forhold. ²¹⁰ I disse sager spillede det nationale spørgsmål en underordnet rolle; i det første tilfælde drejede sig om en tysk lærer, i det andet tilfælde en dansk lærer.

Anderledes var det i Højer, hvor de to nationaliteter siden Genforeningen havde stået stejlt over for hinanden. I 1927 blev førstelæreren ved den tyske kommuneskoleafdeling Hans Olde Petersen afskediget, efter at en sag imod ham havde verseret gennem alle retsinstanser. ²¹¹ Han havde været tilknyttet den

Højer kommunale Skole. Billedet stammer fra den tyske tid, hvilket ses på flagstangen. Efter 1920 blev skolebygningen benyttet af både den danske og den tyske skoleafdeling, ligesom begge afdelingers førstelærere boede i bygningen. Dette fællesskab gav anledning til mange konflikter i 1920'erne. Af den skematiske tegning fremgår det, hvordan de to skoleafdelinger og beboelser var placeret. Højeregnens Lokalhistoriske Arkiv.

Svømmeundervisning ved Vidåen. På begge billeder ses den tyske førstelærer i Højer Hans Olde Petersen med hvid skjorte og slips, så han har næppe været i vandet. Fotografierne er optaget før 1928, hvor Olde Petersen blev afskediget fra skolen. Højeregnens Lokalhistoriske Arkiv.

tyske skoleafdeling siden 1920, men i hele perioden havde der været strid mellem de to tyske og den danske lærer, som til tider tenderede til det groteske. De to bedste embedsboliger fandtes i samme hus, og straks efter 1920 opstod spørgsmålet, om den danske førstelærer skulle bo i den ene lejlighed, eller om den tyske andenlærer, som var flyttet ind, kunne blive boende. Sagen måtte helt til ministeriet, før den tyske andenlærer blev sat ud.²¹² Senere opstod der skærmydsler om, hvem der skulle sørge for at låse yderdøren. Byrådet og de tyske medlemmer af skolekommissionen forlangte nemlig, at den danske lærer, der boede i den nederste lejlighed, hver aften skulle sørge for aflåsningen, hvilket han på det kraftigste satte sig imod.²¹³ Der opstod også uenighed mellem den danske førstelærer og den tyske andenlærer om undervisningen i skrivning i den tyske afdeling, som den danske lærer varetog. Svendsen måtte sammen med lærer A. Torp tage til Højer til et forligsmøde mellem de to lærere og et tysk skolekommissionsmedlem, men det var ikke let, da parterne nægtede at hilse på hinanden, og alle var præget af stor stædighed og stejthed.²¹⁴

Det var således et nationalpolitisk betændt miljø, der herskede i Højer som baggrund for afskedigelsessagen mod Olde Petersen. Svendsen havde håbet, at forholdene ville blive roligere, da den danske førstelærer i 1926 søgte forflyttelse.²¹⁵ Men det blev ikke tilfældet. Sagen mod Olde Petersen blev rejst på grund af et optrin ved den tyske skyttefest på »Hotel Sylt«, hvor læreren havde givet en politibetjent i uniform et stød i maven og tiltalt ham med »hold æ Snutt«, hvilket sidste man vist skal være sønderjyde for at forstå rækkevidden af!²¹⁶ I første omgang opstod spørgsmålet, om læreren burde suspenderes, medens forundersøgelserne fandt sted. Grev Schack og Nicolai Svendsen var lidt tilbageholdende i sagen, da tyskerne ikke skulle have indtryk af, at myndighederne forfulgte læreren, fordi han var tysksindet. Desuden mente Svendsen ifølge A. Torp, at man ikke kunne straffe tyskerne bedre end ved at lade dem beholde den tyske førstelærer.²¹⁷ Lokalt blev der stor blæst om sagen og rejst kritik af, at en lærer, der havde lavet værtshusuorden og sat sig op imod det lovlige politi, kunne være et godt eksempel for ungdommen. Resultatet blev, at læreren blev suspenderet.²¹⁸ Senere, da Højesteret havde idømt ham 60 dages fængsel på sædvanlig fangekost, blev han afskediget fra sit embede uden pension.²¹⁹

Forholdene i Højer blev betragteligt roligere i slutningen af 1920'erne. De nye lærere, den danske førstelærer Olav Jensen og den tyske førstelærer Paul Callesen, havde et venskabeligt forhold til hinanden, og de to familier kunne endog passe hinandens børn.²²⁰

Højersagen var et udtryk for, at ministeriet efter indstilling fra skoledirektionen kunne afskedige lærere, når de havde forbrudt deres embede, hvilket vil sige, at de havde begået en i den offentlige mening vanærende handling. Selv om Olde Petersen-sagen havde stærke nationale undertoner, havde en lignende sag også nord for Kongeåen kunnet betyde afskedigelse. Derimod var der store forskelle mellem forholdene i Sønderjylland og Kongeriget, når det drejede sig om afskedigelsessager rejst af de lokale skolemyndigheder.

De sønderjyske afskedigelsesudvalg

Nord for Kongeåen var de lokale myndigheders ret til at komme af med en uønsket lærer et meget omtåleligt spørgsmål, som Danmarks Lærerforening i mere end 60 år kæmpede for at få ændret. I dette spil blev de sønderjyske forhold også en brik. Reglerne om uansøgt afskedigelse fandtes dels i § 18 i skoleloven af 24. marts 1899 og i § 8 i lærerlønningssloven af 27. maj 1908. Den førstnævnte bestemmelse, der blev kaldt »uuelighedsparagraffen«, gav de lokale skolemyndigheder mulighed for at foreslå en lærer afskediget, når denne ikke længere gjorde fyldest i sin stilling. Sagen skulle derefter med skoledirektionens indstilling indsendes til endelig afgørelse i Undervisningsministeriet. Her havde skoledirektionen mulighed for at undersøge sagens baggrund og kunne i realiteten også standse sagen, fordi den endelige afgørelse lå i ministeriet. Anderledes var det med § 8-sagerne. Skolekommissionen og kommunalbestyrelsen havde her mulighed for, når de blot var enige, at gennemtrumfe afskedigelsen af en lærer, når denne »var kommen i et sådant misforhold til sin stilling som lærer, at udbyttet af skolens virksomhed derved i væsentlig grad forringes«. Også her skulle sagen sendes via skoledirektionen til ministeriet, men afskedigelsen kunne ikke standses, hvis der var et kvalificeret flertal på $\frac{3}{4}$ blandt skolekommissionens og kommunalbestyrelsens medlemmer.

I perioden 1899-1934 blev der afskediget ca. et halvt hundrede lærere efter denne paragraf. Danmarks Lærerforening kæmpede

indædt imod disse afskedigelser, som man mente, var ganske uretfærdige. Man var især imod, at de lokale myndigheder kunne få en lærer afskediget, uden at denne havde haft en rimelig mulighed for at forsvare sig. Der kunne være mange grunde til et modsætningsforhold mellem lærere og beboere, det behøvede ikke nødvendigvis at være lærerens skyld. Og der kunne være mange momenter i sagen, der ikke kom frem, når den ene part havde den eksekuterende myndighed. I mange af sagerne gik Lærerforeningen ind som forsvarer for læreren, men havde ikke store muligheder for at blande sig. Højest kunne man skrive om sagen i bladet Folkeskolen, eller man kunne efterfølgende blokere for stillingen, således at ingen af Lærerforeningens medlemmer måtte søge embedet, når det blev slået op. Især afskedigelsen af læreren i Egebjerg (Holbæk Amt) i 1908-09 skabte stor opsigt.²²¹ Denne sag og en række tilsvarende bidrog til, at der bredte sig utryghed blandt lærerkorpset. I de næste seks årtier var en afskaffelse af afskedigelsesparagrafferne blandt lærernes hovedkrav til ændringer i skolelovgivningen. Selv om der skete en lempelse i bestemmelserne i skoletilsynsloven af 1933, skal vi helt frem til tjenestemandsløven af 1969, før lærerne slap helt af med denne anstødssten.²²²

Sønderjylland kom også på dette område til at fungere som et forsøgsområde. Afskedigelsesbestemmelserne i den sønderjyske skoleordning tog nemlig i nogen grad hensyn til lærernes hårde kritik af § 8. Ifølge motiverne til § 17 i den midlertidige sønderjyske skolelov af 30. juni 1920 skulle de to afskedigelsesbestemmelser henholdsvis § 18 i skoleloven af 1899 og »den omstridte § 8« i lønningsloven af 1908 slås sammen til en mindre kompliceret bestemmelse. Ved uansøgt afskedigelse i Sønderjylland var det skolekommissionen, der rejste sagen. Derefter skulle forslaget gå gennem kommunalbestyrelsen til skoledirektionen, som sluttelig videresendte det til ministeriet. Allerede her var der en forskel, i de danske bestemmelser var beslutningen om afskedigelsen allerede taget af de lokale myndigheder, i Sønderjylland kunne skolekommissionen blot stille forslag herom, hvorefter hele undersøgelsesarbejdet blev udført af skoledirektion og ministerium. Dette gav bedre mulighed for læreren at komme frem med sin version af sagen. Den anden væsentlige forskel var, at ministeriet ved afskedigelser nord for Kongeåen kun havde mulighed for enten at afskedige læreren eller endnu engang at sende sagen til-

bage til de lokale myndigheder, og når disse så fastholdt afskedigelsen, kun at følge disse. I sønderjyske sager kunne ministeriet enten effektuere afskedigelsen eller henvise sagen til prøvelse i et særligt afskedigelsesudvalg, der skulle bestå af tre medlemmer, udnævnt af henholdsvis skolekommissionen, amtsskolerådet og Undervisningsministeriet. Var dette udvalgs flertal enig i afskedigelsen, skulle denne iværksættes. Men der var så endnu en formildende omstændighed. Det var ministeriet, der bestemte, om den afskedigede lærer skulle have tillagt pension, men før afgørelsen herom blev taget, skulle amtets skoleråd dog spørges. Det var nemlig skolerådet, som i givet fald skulle udrede pensionen.²²³

I det følgende skal der omtales to sager, hvor det særlige sønderjyske afskedigelsesudvalg kom i funktion. Baggrunden for den første sag, afskedigelsessagen imod den alsiske lærerinde frk. B., er fyldigt omtalt i kapitel II. Der var ingen klager overhovedet imod hendes undervisning, men hun blev af sognerådet og skolekommissionen beskyldt for at have en umoralsk livsførelse, der gjorde hende uegnet til at være lærerinde. Der blev fremlagt beviser på, at hun havde et forhold til en gift gårdejer, som besøgte hende i lærerboligen til langt ud på natten. Skolekommissionen støttet af sognerådet forsøgte at få hende afskediget, men skoledirektionen og især amtsskolekonsulenten reddede i første omgang lærerinden. På et møde blev direktionen enig med skolekommissionen om at nøjes med at tildele lærerinden en alvorlig irettesættelse og en advarsel om at vise større forsigtighed i sin personlige adfærd. Desuden opfordrede de lærerinden til snarest at søge embede andetsteds. Frk. B. gav derefter skriftligt skolekommissionen en uforbeholden undskyldning, men hun nægtede at søge andet embede.

Skolekommissionen rejste derefter sagen påny. Ministeriet mente imidlertid ikke, at der var grundlag for at afskedige frk. B., da hun havde givet skolekommissionen den forlangte undskyldning, og da der ikke i dansk lovgivning var nogen hjemmel for at forlange forflyttelse.²²⁴ Ministeriet tilføjede dog, at hvis sagen efter skolekommissionens skøn havde bragt frk. B. »i et sådant misforhold til sin stilling som lærerinde, at udbyttet af skolens virksomhed derved i væsentlig grad forringes«, så kunne den sønderjyske skolelovs afskedigelsesprocedure bringes i anvendelse. Kravet herom blev stillet af skolekommission og

sogneråd den 22. februar 1928.²²⁵ Ministeriet ønskede ikke at afskedige frk. B. uden videre, da der ikke var fremkommet nye oplysninger, og sagen skulle derfor forelægges et særligt afskedigelsesudvalg.

Da det var første gang nogensinde, et sådant udvalg skulle nedsættes, var ministeriet noget usikker både over for, hvordan udvalget skulle sammensættes, og hvordan det skulle arbejde. Skolekommissionen udpegede sin formand som medlem. Ministeriet så helst, at statskonsulenten, professor N. A. Larsen, repræsenterede ministeriet, men ville på den anden side være sikker på, at et af udvalgsmedlemmerne var jurist. Ministeriet henvendte sig derfor til amtmand Lundbye for at få denne til at blive skolerådets repræsentant, men det ville amtmanden ikke. Han mente ikke, at det var tilrådeligt, at skoledirektionens medlemmer indtrådte i udvalget, da det ville svække tilliden til dem i fremtiden. Skolerådet udpegede i stedet statsadvokat H. H. E. Holm, Sønderborg. Hermed var den juridiske sagkundskab sikret, men det var lige ved at blive for meget. Kontorchef Barfod lod gennem amtmand Lundbye statsadvokaten vide, at »det ikke er en specielt-juridisk undersøgelse, der skal foretages, men en mere lægmandsagtig konstatering af det opståede misforhold, dets begrundelse og dets virkninger på undervisningen i skolemæssig henseende – samt hvilke konsekvenser for den pågældende lærerinde, det må medføre«. ²²⁶

Ministeriet så gerne, at N. A. Larsen blev udvalgets formand, men ville ikke kræve, at ministeriet skulle udpege formanden. Derimod beskikkede ministeriet en sekretær, som skulle føre udvalgets protokol. Det blev Albert Michelsen, der var sekretær i Undervisningsministeriet. I den udarbejdede instruks, som både kom til at gælde for dette og fremtidige udvalgs arbejde, fastsloges det, at udvalget var berettiget til at indkalde både de implicerede parter og andre vidner, og at ethvert medlem havde ret til at stille spørgsmål. Udvalgets forhandlinger var hemmelige, og dets beslutninger skulle træffes ved stemmeflerhed.²²⁷ N. A. Larsen satte spørgsmålstegn ved mindst to af udvalgsmedlemmernes upartiskhed. Medlemmet valgt af skolekommissionen måtte formodes at støtte afskedigelsen, medens ministeriets medlem måtte formodes at være af modsat holdning, da ministeriet ellers blot havde afskediget læreren uden udvalgets nedsættelse.²²⁸ Men kritikken ændrede ikke udvalgets sammensætning.

Stevning Skole, hvor det ministerielt nedsatte afskedigelsesudvalg afhørte vidner i den alsiske lærerindesag. Da det var den første afskedigelsessag i den danske folkeskole, som blev forelagt et sådant udvalg, var der ekstra fokus på sagen både fra Danmarks Lærereforenings og Undervisningsministeriets side. Først med tilsynsloven af 1933 blev tilsvarende afskedigelsesudvalg mulige nord for Kongeåen. Billedet stammer fra Nordborg Lokalhistoriske Arkiv.

Den 30. maj 1928 samledes afskedigelsesudvalget i den alsiske provins. Først mødtes udvalget hjemme hos skolekommissionsformanden og derefter på skolen, hvor afhøringen af de indkaldte vidner fandt sted. Blandt de mødte vidner var samtlige medlemmer af skolekommissionen undtagen formanden, der som nævnt sad på den anden side af bordet som udvalgsmedlem, sognerådsformanden, lærerinden frk. B. samt en repræsentant for landsbyens ungdom, der havde beluret lærerinden, når hun havde besøg af gårdejeren. Desuden opsøgte udvalget de tre beboere, der først havde klaget over lærerindens opførsel, og sognepræsten. Generelt kan det fastslås, at der ikke under afhøringerne fremkom nye oplysninger af værdi for sagen, selv om det føg med rygter. Ingen satte en finger på lærerindens lærergerning, anklagerne drejede sig udelukkende om hendes mangel på moral.

På grundlag af afhøringerne afgav udvalgsmedlemmerne en-

keltvis deres votum, som fremgår af den bevarede udvalgsprotokol.²²⁹ Disse vota fortæller en hel del om, hvordan disse lærerafskedigelsessager blev afgjort. Det drejede sig ikke altid om, hvordan flertallet stillede sig. En lærer kunne godt blive afskediget, selv om to af udvalgets medlemmer ikke mente, sagen krævede det. Således også i frk. B's sag. Den første, der afgav votum, var skolekommissionsformanden, der ubetinget stemte for afskedigelse. Den næste, statsadvokat Holm mente afgjort ikke, at lærerinden skulle afskediges. Hun havde ganske vist pådraget sig »grundet mistanke« om forhold, der »betager hende den tillid lærergerningen kræver«, men disse forhold havde ikke ladet sig tilstrækkelig bevise ved udvalgets undersøgelser. Heri var udvalgets formand, professor N. A. Larsen, enig. Konklusionen blev herefter, at udvalget ikke kunne indstille frk. B. til afskedigelse på det foreliggende grundlag. Imidlertid gav udvalget indstillingen til ministeriet den væsentlige tilføjelse, at udvalget ved sin undersøgelse havde »konstateret, at der er en så stærk misstemning mod lærerinden hos de stedlige skolemyndigheder og dele af befolkningen, at hendes stilling må anses for væsentlig svækket«.²³⁰ Resultatet blev således, at Undervisningsministeriet afskedigede lærerinden på trods af, at udvalgets flertal ikke havde fundet tilstrækkeligt grundlag herfor. Frk. B. måtte derfor forlade sin lærerindestilling den 1. februar 1929. Baggrunden var alene den manglende tillid til lærerinden. Sagens lange efterspil om lærerindens pension og om sagens konsekvenser for amtsskolekonsulenten er behandlet ovenfor i kapitel II.

Den anden afskedigelsessag er fra Rise i Aabenraa Amt og drejede sig også om moral og tillid til læreren. Sagen begyndte i 1929 med nogle klager fra skolebørn over lærer V.'s opførsel i skolen, som de lokale skolemyndigheder fandt anstødelig. I første omgang blev læreren suspenderet, medens der blev foranstaltet en politiundersøgelse af klagepunkterne. Ved en landsretsdøm blev anklagerne erklæret for ubeføjede, og læreren genindtrådte derfor atter i sit embede. Imidlertid boykottede forældrene undervisningen, så der kun mødte to børn op, da læreren igen genoptog sin undervisning. Forældrene tog initiativ til at oprette en privatskole, hvor deres børn kunne undervises, så længe lærer V. forblev i sit embede. Tre børn blev sat i den nærliggende tyske privatskole, hvilket yderligere satte fokus på sagen fra skolemyndighedernes side.²³¹ Rise Skolekommission med tilslutning

Sognerådet i Rise var med til at rejse afskedigelsessagen mod lærer V. Billedet af Rise Sogneråd stammer fra 1920'erne. Rødekro Lokalhistoriske Arkiv (privateje).

fra Rise Sogneråd indstillede derefter lærer V. til afskedigelse, da han var »kommet i et sådant misforhold til sin stilling som lærer, at udbyttet af skolens virksomhed derved i væsentlig grad forringes«. Da amtsskolekonsulent Nielsen og den samlede skoledirektion ikke fandt tilstrækkeligt grundlag for afskedigelsen, fordi læreren var blevet frikendt for alle klager, og da ministeriet var enig heri, blev afgørelsen henvist til et særligt afskedigelsesudvalg i henhold til den sønderjyske skolelov af 1923 § 19.

Som Undervisningsministeriets medlem udpegede man denne gang fuldmægtig M.I.K. Korsgaard, som var lavere placeret i embedshierarkiet end medlemmet i det forrige udvalg, hvor ministeriet repræsenteredes af statsskolekonsulenten. Skolerådet udpegede gårdejer Peter Clausen, Smedager ved Bolderslev, og skolekommissionen sognefoged Hieronymus Andersen, Rise. Som udvalgets sekretær udpegedes sekretær i Undervisningsmi-

nisteriet Henrik Andersen.²³² Også denne gang foregik afhøringerne så at sige på åstedet. Ikke noget med at folk blev indkaldt til at møde i ministeriet. Ministeriets folk måtte pænt møde op på amtsgården i Aabenraa.²³³ Lærer V. afgav som den første sin forklaring, ligesom han senere afgav en skriftlig redegørelse, som udvalget vedlagde protokollen som bilag. Skolekommissionens medlemmer troede ikke, at stemningen imod V. ville aftage, og blandt de afhørte forældre fastholdt de fem, at de ikke følte sig tryk ved læreren trods frikendelsesdommen, medens to forældre ikke troede på sigtelserne mod læreren.

Amtsskolekonsulent Nielsen blev afhørt som et af hovedvidnerne, da han havde foretaget en række forundersøgelser i sagen og bl.a. også overværet lærer V.'s undervisning.²³⁴ Han forventede, at børnene efterhånden ville vende tilbage til undervisningen i Rise Skole, om ikke for andet så af økonomiske grunde, da det var dyrt at gå i privatskole, men han var også overbevist om, at der ikke igen ville opstå et sådant fordrageligt forhold mellem lærer V. og forældrene, at skolen og dens arbejde kunne være tjent med det. Og N.J. Nielsen tilføjede, at dette forhold ville være »særligt skæbnesvangert i en nationalpolitisk så stærkt blandet egn som denne«. Efter afhøringerne i Aabenraa var færdige, tog hele udvalget i »automobil« til Rise Sogn og opsøgte de fire personer, som lærer V. havde ønsket afhørt, og endelig kørte man til lærerens bopæl for at orientere ham om indholdet i afhøringerne. Læreren fastholdt, at sigtelserne imod ham var uretfærdige.

Det var nu op til udvalget at afgøre lærerens skæbne. Da der ikke var kommet noget nyt frem i forhold til landsretsdommen, som havde frikendt læreren, kunne udvalget ikke afskedige læreren på baggrund heraf, men alligevel indeholdt indstillingen en afskedigelse af læreren. Udvalget var nemlig enig om at udtale, at der »i Rise Sogn er en næsten enstemmig stærk misstemning til stede mod lærer V.«, og at denne misstemning næsten udelukkende skyldtes de sigtelser, der var rejst imod lærer V. under den offentlige sag. Dette førte til, at forældrene »hver for sig ikke føler sig trygge ved at sende deres børn til skole hos lærer V. og ikke mener over for børnene at kunne tage ansvaret herfor«. Udvalget konkluderede derfor, at lærer V. »er kommen i et sådant misforhold til sin stilling som lærer, at udbyttet af skolens virksomhed derved i væsentlig grad forringes«, og da der ikke var

Afskedigelsessagen mod lærer V. blev aktuel, da forældrene holdt eleverne væk fra undervisningen og i stedet truede med at oprette en privatskole. På billedet ses konfirmanderne i Rise 1931 sammen med sognepræsten. De fleste af konfirmanderne havde gået i skole hos lærer V., medens sagen mod ham stod på. Rødekro Lokalhistoriske Arkiv (privateje).

noget håb om ændring i dette forhold, indstillede udvalget lærer V. til afskedigelse.

Afskedigelsessagen fra Rise fik et længere fagforeningsmæssigt efterspil, og den blev også inddraget i debatten forud for vedtagelsen af de nye skoletilsynslove i 1933 (se nedenfor s. 348). Sagen kom allerede offentlig frem, da en lærer i 1929 skrev en artikel om de ufrivillige afskedigelser af lærere i Sønderjylland, som skabte utryghed blandt lærerstanden.²³⁵ Formanden for Aabenraa Amts Nordre Lærerkreds, førstelærer J. Kristensen, Øster Løgum, forsøgte tidligt i forløbet at skaffe sagen mod lærerkollegaen belyst bl.a. ved gentagne gange at henvende sig til

amtsskolekonsulent Nielsen. Han søgte forgæves at få politisagen standset ved at foreslå et kompromis, så lærer V. enten søgte forflyttelse eller afsked med pension, ligesom han indberettede sagen til Danmarks Lærerforenings hovedbestyrelse.²³⁶

Danmarks Lærerforening havde et beredskab, et særligt udvalg, der kunne træde i funktion, når en afskedigelsessag udviklede sig. Da lærer V. endte med at blive afskediget, iværksatte foreningen en blokade af stillingen i Rise, således at ingen af lærerforeningens medlemmer måtte søge stillingen. Sagen blev nævnt i hovedstyrelsens beretning på Danmarks Lærerforenings repræsentantskabsmøde, og den blev fyldigt refereret i Folkeskolen.²³⁷ Det var den første blokadesag, man havde haft i Sønderjylland. Reglerne om appelinstanten var noget, man kæmpede for at få også i Kongeriget, men sagen fra Rise viste, at lærere kunne blive afskediget alligevel. Som i sagen fra Als var det hverken lærerens undervisning eller straffemæssige forhold, der lå bag afskedigelsen, men det mere ubestemmelige udtryk »et sådant misforhold til sin stilling som lærer, at udbyttet af skolens virksomhed i væsentlig grad forringes«. Man brugte med forsæt denne formulering, da det var nøjagtigt de samme ord, som var benyttet i afskedigelsesparagraffen (§ 19) i lov af 1. maj 1923.

Drøftelsen på repræsentantskabsmødet viste dog, at lærerne i Kongeriget gerne ville have en appelinstant som i Sønderjylland. Men før Undervisningsministeriet var villig til at drøfte en ændring i afskedigelsesparagraffen, måtte lærerforeningens blokade af stillingen i Rise opgives, hvilket da også skete.²³⁸

I forbindelse med lærersager havde amtsskolekonsulenterne både en tilsynsførende og en mæglende rolle. De skulle på den ene side kontrollere, at forholdet mellem lærere, børn og forældre var, som det skulle være. På den anden side skulle de mægle mellem parterne, når lærere kom i strid med skolekommissioner og forældre. Det lykkedes i de fleste tilfælde at finde en mindelig løsning, især fordi de sønderjyske amtsskoleledelser og amtsskolekonsulenter havde bedre mulighed for at få sagen løst, inden afskedigelse kom på tale, end de regionale skolemyndigheder havde i Kongeriget. Men sagerne fra Als og fra Rise viser, at hvis sagen først kom for et afskedigelsesudvalg, så var det ikke let at redde læreren fra afsked.

D. Særordningens øvrige felter

I de forrige kapitler er der lagt særlig vægt på at skildre de sønderjyske amtsskolekonsulenters virke, men den sønderjyske skoleordning havde også på andre felter et særpræg, der afveg fra forholdene i det øvrige land. De to væsentligste af disse områder var de sønderjyske skolekommissioner, der kom til at spille en stor rolle i flere årtiers skoledebat både syd og nord for Kongeåen, og biskoppernes skolevisitatser, der var den eneste rest af det gejstlige skoletilsyn, som kom med i den sønderjyske skoleordning.

1. De sønderjyske skolekommissioner

Opgaver og kompetence

Den sønderjyske skolelov af 30. juni 1920 gav skolekommissionerne en central placering i skolestyret. § 2 overlod ganske vist den økonomiske ledelse og tilsynet med kommunernes skolevæsen til kommunalbestyrelsen, men den efterfølgende paragraf placerede det nærmeste tilsyn både med den offentlige skole og med privatundervisningen i skoler og hjem hos skolekommissionen. I et særligt cirkulære af 2. august 1920 blev skolekommissionens stilling og virksomhed nærmere bestemt. En række opgaver, som ifølge skoleordningen nord for Kongeåen hørte under sognerådet, blev i Sønderjylland enten henlagt under skolekommissionen, eller skolekommissionen fik medindflydelse. Dette gjaldt bl.a., som vi har set ovenfor, i forbindelse med udarbejdelsen af nye skoleplaner og undervisningsplaner og ved besættelse af lærerembeder. Skolekommissionen skulle endvidere føre tilsyn med skolens bygninger, inventar og undervisningsmidler, og den skulle indberette eventuelle mangler til kommunalbestyrelsen og gøre forslag til afhjælpning af manglerne. Skolekommissionen skulle som lærernes nærmeste foresatte føre tilsyn med lærerne og deres virksomhed. De enkelte kommissionsmedlemmer kunne dog ikke egenhændigt fremføre klager over lærerne, da dette enten måtte ske ved den samlede kommission eller af formanden på kommissionens vegne. Skoledirektionerne måtte flere gange indskærpe, at man ikke kunne acceptere kommissionsmedlemmers selvtægt.²³⁹ Skolekommissionen havde også tilsyn med undervisningen og med elevernes standpunkt. Kom-

missionens formand skulle således lede de halvårslige eller årlige eksaminer.

Også ved behandlingen af skoleforsømmelser og idømmelse af skolebøder fik skolekommissionen i Sønderjylland et større ansvar end i det øvrige land. I første omgang var de tyske regler på området blevet opretholdt,²⁴⁰ men i 1921-22 bestemte Undervisningsministeriet på baggrund af flere henvendelser fra amtsskolekonsulent N.J. Nielsen, at de danske regler, som fandtes i lov af 29. marts 1904 og cirkulære af 20. november 1900, skulle indføres.²⁴¹ Dog blev det fastslået, at de sønderjyske skolekommissioner havde ansvaret for området bortset fra selve opkrævningen af skolebøderne, som kommunalbestyrelserne skulle sørge for. Der måtte derfor også trykkes en særlig sønderjysk udgave af forsømmelseslisterne.²⁴² Skoledirektionen, der havde overopsynet med skoleforsømmelserne, skulle fra skolekommissionerne via kommunalbestyrelsen modtage et eksemplar af forsømmelseslisterne. I de første år efter, at de nye danske regler var indført, måtte amtsskolekonsulenterne forsvare bødereglene. Problemet var, at det preussiske bødesystem var gået i glemmebogen, da det stort set havde været ude af funktion siden krigen, og det var derfor let at angribe de danske regler som urimelige.²⁴³

Medens skolekommissionen nord for Kongeåen kun delvis var et selvstændigt organ og ikke kunne henvende sig direkte til skoledirektionen, uden at sagen gik via sognerådet,²⁴⁴ var skolekommissionen i Sønderjylland et mere magtfuldt organ. Skolekommissionen havde her ingen problemer med at henvende sig direkte til amtsskolekonsulent og skoledirektion. Kontorchef A. Barfod formulerede det i den reviderede udgave af Henrik Lehmanns »Haandbog i Lovgivningen om den danske Folkeskole« således, at skolekommissionen var en selvstændig instans, der ikke var pligtig at rette sig efter instrukser eller tilhold fra kommunalbestyrelsen.²⁴⁵

Skolekommissionerne og amtsskolekonsulenterne arbejdede tæt sammen i det lokale skoletilsyn, hvilket både kom til udtryk i forbindelse med amtsskolekonsulentens skolebesøg og i forbindelse med skolesager, som skulle bringes videre i systemet. Skolekonsulenten skaffede sig meget ofte oplysninger ved at henvende sig til kommissionens formand. Som regel var skolekommissionen repræsenteret ved skolebesøgene, og, hvis besøget

resulterede i krav om forbedringer af bygninger og inventar, også sognerådsformanden. Skolekommissionen havde i en del tilfælde selv tilkaldt skolekonsulenten. Der findes i Nicolai Svendsens dagbøger utallige eksempler på, at der er ført lange drøftelser mellem konsulent og kommission ved tilsynsbesøgene. F.eks. den 8. december 1924 i Døstrup Skole, hvor man efter at have overhørt vikarens undervisning gennemgik ansøgningerne til det ledige andenlærerembede, den 17. december 1924 i Spandet Skole, hvor forhandlingerne drejede sig om ændringer i skolegangsordningen, og den 12. februar 1925 i Bajstrup Skole, hvor Nicolai Svendsen måtte tage stilling til en klage over den danske lærer, som havde angrebet skolekommissionsformanden i en artikel i Tinglev Ugeblad, hvilket havde ført til en hel avisfejde.²⁴⁶

De små skolekommissioner

I Kongeriget var skolekommissionerne oprettet ved skoleanordningen af 1814, og distriktet omfattede enten hele pastoratet eller sognet, og kun i enkelte tilfælde en del af sognet. Også i de tilfælde, hvor der fandtes flere skolekommissioner i pastoratet, var der et vist fællesskab mellem dem, i reglen af økonomisk art, og sognepræsten var formand i alle skolekommissioner.²⁴⁷ Skolekommissionerne i Kongeriget var således store.

Helt anderledes i Sønderjylland, hvor skolekommissionerne på landet i 1920 opstod på grundlag af de hidtidige Schulvorstænde, der havde basis i de små preussiske kommuner. Egentlig gik bestyrelsen af skolevæsenet på distriktsbasis helt tilbage til skoleforordningen for Hertugdømmerne Slesvig og Holsten af 24. august 1814. Når landsbyerne var meget små, kunne de slå sig sammen om et skoleforbund. Efter skoleloven af 1906 blev der oprettet skoleforbund (Schulverband) i de enkelte preussiske kommuner (som regel kun omfattende et enkelt skoledistrikt). Nogle steder indgik flere landkommuner et fælles skoleforbund (Gesamtschulverband).²⁴⁸ Da de preussiske kommuner var særdeles små, udgjorde både »Schulverband« og »Gesamtschulverband« små skolekommissioner.

Under tilblivelsen af den sønderjyske skolelov fastholdt de sønderjyske politikere og skolefolk, at de sønderjyske skolekommissioner skulle dannes på grundlag af de hidtidige distrikter. Ganske vist blev der i Sønderjylland i årene 1920-22 gennemført

De sønderjyske skolekommissioner var fælles for både de danske og tyske skoleafdelinger. Billedet viser formanden for skolekommissionen i Hovslund Mads Lorentzen, som var dansksindet, og næstformanden Oluf P. Andresen, som var tysksindet. De to var for øvrigt fætre. Rødekreto Lokalhistoriske Arkiv (privateje).

en omfattende kommunalreform, der sammenlagde de mere end 400 landkommuner til 124 sognekommuner,²⁴⁹ men de nye enheder fik ikke umiddelbart betydning for skoleforvaltningen udover, at flere skolekommissioner blev underlagt samme sogneråds økonomiske forvaltning. Ifølge skolelov af 30. juni 1920 skulle der i landkommunerne (som endnu i juni 1920 var de preussiske småkommuner) oprettes skolekommissioner bestående af fem medlemmer, som skulle vælges ved forholdstalsvalg af dem, der var valgberettigede til kommunalbestyrelsen. I flækker og købstæder skulle de ligeledes valgte skolekommissioner bestå af syv medlemmer. Hvor flere kommuner i fællesskab dannede en skolekommune, skulle der vælges en fælles skolekommission af de kommunale vælgere i skolekommunen ligeledes ved forholdstalsvalg.

Ved revisionen af den sønderjyske skolelov i 1923 blev de små skolekommissioner opretholdt, men nu kunne man i lovteksten ikke længere benytte ordet »kommune«, da der med de kommu-

nale valg i Sønderjylland i marts 1922 var indført de større kommunale enheder.²⁵⁰ Derfor måtte man i Lov af 1. maj 1923 benytte formuleringen, at der på landet vælges en skolekommission »indenfor hvert af de hidtil virkende skolekommissioners område«. I købstæderne var skolekommissionen derimod fælles for hele kommunen.

I forbindelse med forarbejdet til loven bad Undervisningsministeriet i januar 1923 de fire sønderjyske skoledirektioner opføre, hvordan sammenhængen var mellem skolekommissionsdistriktet, skoledistriktet, de gamle preussiske kommuner og de nye sognekommuner.²⁵¹ Bl.a. ønskede man anført, om der i kommuner (de preussiske) med flere skoler visse steder var valgt en skolekommission for hver skole eller dog mere end én skolekommission i kommunen. I Tønder Amt var det ifølge Nicolai Svendsens opgørelse kun undtagelsen, at der til en skolekommission hørte flere skoler. Dette var kun tilfældet med skolekommissionerne i Ballum, Højrup, Roager og Vodder, alle andre steder havde skolerne deres selvstændige skolekommission. N.J. Nielsen gjorde i sin indberetning for Aabenraa Amt opmærksom på et særligt forhold, der kunne give administrative problemer i fremtiden, nemlig eksempler på skoledistrikter, som lå på tværs af de nye sognekommuners grænser. Det var tilfældet med følgende skoler: Alnor, Alslev, Gejlå, Hønkys, Hokkerup, Hjordkjær, Holbøl, Kværs og Ladegårdskov.

På grundlag af skoledirektionernes svar og ministeriets bearbejdning af tallene,²⁵² kan følgende tabel opstilles (købstæder og flækker ikke medregnet):

Tabel 6: Skoler, skolekommissioner og kommuner i de sønderjyske amter efter Genforeningen

Amt	antal skoler	antal skolekommissioner	antal danske kommuner
Haderslev Amt	98	89	41
Aabenraa Amt	65	62	20
Sønderborg Amt	45	35	19
Tønder Amt	83	78	33
I alt	291	264	113

Tallene viser tydeligt, at de fleste skolekommissioner var meget små. Langt de fleste havde kun et skoledistrikt under sig, og befolkningsunderlaget var ofte temmelig ringe. Der var i mange af sognekommunerne en hel række skolekommissioner, som komplicerede de nyoprettede kommuners skoleforvaltning. Men den sønderjyske befolkning var generelt glad for de nye skolekommissioner, som blev betragtet som en stor fordel for nærdemokratiet. Først efterhånden blev begejstringen blandet med kritiske røster (herom se kapitel IV og V).

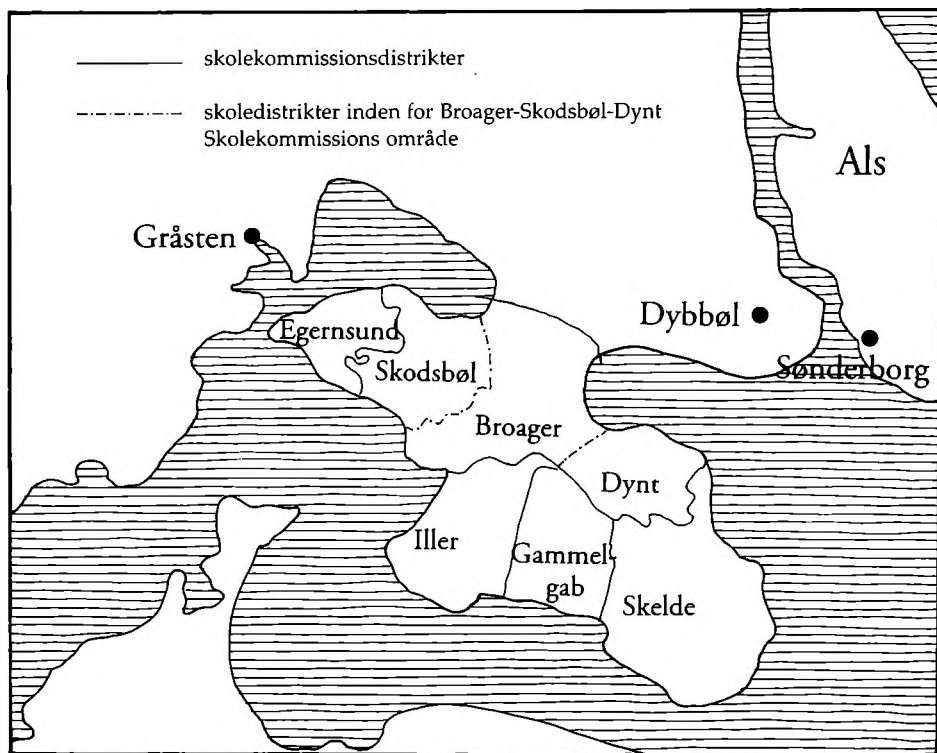
Om befolkningens modtagelse af de nye skolekommissioner og om overgangsproblemerne i 1920 kan man passende citere amtsskolekonsulent N.J. Nielsens udtalelser i skoleberetningen for Aabenraa og Sønderborg amter for året 1921:²⁵³

Når man erindrer, at de danske hernede så godt som helt har været holdt ude fra at tage del i administrationsarbejdet, og at skolemyndighederne har været vant til snart sagt i enhver sag at få ordre ovenfra, så forstår man, at de i 1920 valgte skolekommissioner har haft en ingenlunde let opgave at løse i denne overgangens tid, hvor de skulle indrette og administrere skoler efter de for dem hidtil ukendte love og forordninger. Men så meget mere påskønnelsesværdigt er det at se den måde, hvorpå de har skilt sig fra deres arbejde. Med megen iver har de taget fat; med levende interesse har de fulgt skolen og dens arbejde, og med megen takt har de gennemgående røgtet deres tilsynsvirksomhed.

Regeringen har haft en heldig hånd, da den traf bestemmelse om en skolekommission for hvert skoleforbund, fremgået af befolkningen ved direkte valg. Det gør, at befolkningen i stærk grad har indtrykket af folkeskolen som *dens* skole.

Skolekommissionerne har gennemgående en levende følelse af, at de skal repræsentere skolen og dens interesser over for de bevilgende myndigheder, som i det hele udadtil, ligesom for, at de virker forbindende mellem forældre og skole. Der er da også ved denne form for skolekommissioner skabt mulighed for et frugtbart samarbejde mellem hjem og skole, og et sådant er der mange steder allerede godt i gang.

Selv om befolkningen generelt var glade for de små skolekommissioner, gav de mange administrative enheder nogle steder en del problemer. Skolekommissionerne var hver især optaget af at skaffe bedst mulige forhold for deres egen skole, og dette kunne i nogle tilfælde være i modstrid med kommunens samlede skolevæsens tarv. I løbet af 1920'erne faldt elevtallet en række steder på grund af fødselsunderskuddet under 1. verdenskrig, og foræl-

Kort over Broagerland. Kortet viser de fem skolekommissionsdistrikter, som sognet var inddelt i indtil 1933, hvor den nye tilsynslov krævede, at hver skole fik sin egen skolekommission. Broager-Dynt-Skodsbøl Skolekommission blev derefter opdelt i tre distrikter. Kortet er tegnet af Inga Joruil, Museet på Sønderborg Slot.

dregrundlaget bag skolerne kunne blive særdeles ringe, således at det kunne være vanskeligt at få egnede folk til at stille op til skolekommissionerne. Men der var ingen mulighed for at slå skolekommissionsdistrikter sammen. Dette tillod lovgivningen simpelthen ikke. Dette kom klart til udtryk i forbindelse med skoleforholdene i Broager.

Fem skolekommissioner i Broager Kommune

På Broagerland blev de ni hidtidige småkommuner²⁵⁴ efter Genforeningen sammenlagt til én kommune, selv om der blev gjort flere forsøg på at danne to eller tre kommuner. Den nye Broager Kommune blev Sønderjyllands største landkommune.²⁵⁵ På skoleområdet var forholdene noget mere komplicerede. Der blev

i 1920 oprettet hele fem skolekommissioner, da der i den preussiske tid havde været fem skoleforbund i Broager Sogn.

1. Broager-Dynt-Skodsbøl Skolekommission med skolerne Broager, Dynt og Skodsbøl
2. Egernsund Skolekommission med Egernsund Skole
3. Gammelgab Skolekommission med Gammelgab Skole
4. Iller Skolekommission med Iller Skole
5. Skelde Skolekommission med Skelde Skole

Det var en meget kompliceret og bekostelig sag for sognerådet i Broager at skulle samarbejde med de fem skolekommissioner om de syv skoler. Herudover var der i Broager Sogn både en privat tysk skole og en privat dansk realskole.²⁵⁶ I Egernsund var den kommunale skole opdelt i en dansksproget og en tysksproget afdeling. Da elevtallet i kommuneskolerne faldt betydeligt i løbet af 1920'erne (fra 902 elever pr. 1. juni 1920 til 582 pr. 1. september 1928), var det dyrt for kommunen med de mange skoler. I 1928 var der kun 27 elever i Dynt og 31 elever i Gammelgab Skole. Sognerådet ønskede derfor udgifterne formindsket og gjorde bl.a. opmærksom på, at der kun var kort afstand mellem skolerne (mellem 1½ og 2½ km.). Årsagen til de mange skoler var, at der på Broagerland i tidligere tid fandtes en række velstillede kommuner (Gemeinden), som havde oprettet et Schulverband og skaffet de nødvendige midler til at opføre en skolebygning og til at aflønne en lærer for. Men nu var de mange skoler og de i alt fem skolekommissioner en hindring for en ordentlig planlægning af skoleforholdene.²⁵⁷

Broager Sogneråd og flere af skolekommissionerne forsøgte i forbindelse med lærerskifte ved et par af skolerne at få tilladelse til at flytte rundt på lærerkræfterne, så der kunne spares på lærerlønningerne. Første forsøg på at spare var et forslag fra 1926 om at nedlægge forskolelærerindeembedet i Skelde, men da dette krævede en ændring af den godkendte skoleplan, måtte ministeriet give sin tilladelse, og ministeriet havde endnu ikke svaret i december 1928. På dette tidspunkt fremkom Broager Sogneråd med en ny spareplan. I 1926 var der ved Broager Skole blevet oprettet en ottende klasse, der skulle fungere som en slags overbygning for alle kommunens skoler. Imidlertid kom der yderst få elever fra de andre skoler til denne klasse, bl.a. fordi der i Bro-

Teglværksejer N.Th. Christensen, Tornskov, var formand for Broager-Dynt-Skodsøl Skolekommission, den største af de skolekommissioner, der blev oprettet i Broager Sogn i 1920. Broagerlands Lokalarliv.

ager også var en privat realskole. Sognerådet og Broager-Dynt-Skodsøl Skolekommission foreslog derfor, at ottende klasse blev inddraget, og at andenlærerembedet ved Dynt Skole blev nedlagt. Dette kunne bl.a. lade sig gøre, fordi sognerådet havde fået Skelde Skolekommission med på, at der i forbindelse med besættelsen af det ledige andenlærerembede i Skelde kunne pålægges den nye lærer pligt til at undervise seks ugentlige timer i sang og tysk i Dynt Skole. Hele den komplicerede kabale gik dog først op, hvis den hidtidige andenlærer i Dynt, der således måtte forlade sin stilling, kunne blive ansat i det ledige embede i Skelde, hvilket amtsskolekonsulenten havde accepteret.²⁵⁸

Som konsekvens af den ovennævnte sag om nedskæringer i lærerstillingerne i kommunen, som krævede lange og seje forhandlinger både for sognerådet og for de implicerede skolekommissioner, ansøgte Broager Sogneråd om tilladelse til at slå alle fem skolekommissioner sammen til en fælles skolekommission for hele kommunen. Set fra Broager Sogneråds side var forslaget en indlysende forenkling af skoleforvaltningen, men forslaget havde ikke mange chancer for at blive godkendt, da det satte

*Margrethe Hyldgaard, forskolelærerinde i Skelde fra 1925, blev uforvarende en brik i spillet om sognerådets besparelspolitik. Ved at omfordele lærerkræfterne på tværs af skolekommissionsdistrikterne kunne forskoleembedet i Skelde nedlægges. Det kom dog til at gå noget anderledes, så Margrethe Hyldgaard fortsatte i Skelde indtil 1952.
Broagerlands Lokalkriv.*

spørgsmålstegn ved hele den sønderjyske skoleordning, hvor netop de små skolekommissioner var en af hovedhjørnesteenene. Amtsskolekonsulent Nielsen fandt det meget tvivlsomt, om forslaget i det hele taget kunne blive vedtaget i skoledirektionen, da han vidste, »at der ikke inden for direktionen hersker enighed om, hvad der vil være at anse som det bedste, enten en skolekommission for hvert sogn eller en skolekommission for hvert af de tidligere bestående skoleforbund, hvilket sidste i de fleste tilfælde vil sige en kommission for hver skole«. ²⁵⁹ Men han ville ikke indlade sig på en principiel drøftelse, fordi det ville være uheldigt på nuværende tidspunkt at bringe en ændring af den sønderjyske skolelov frem. Han henstillede derfor til, at skoledirektionen sendte Broager Sogneråds forslag ind til ministeriet med en bemærkning om, at det ikke kunne gennemføres uden at ændre den sønderjyske skolelov af 1923. ²⁶⁰ Undervisningsministeriet svarede i overensstemmelse med Nielsens udtalelse, at man savnede hjemmel til at bevilge det ansøgte. ²⁶¹ Afvisningen af, at Broager Kommune kunne få lov til administrativt at sammenlægge skolekommissioner, blev senere af undervisningsmi-

III Den sønderjyske skole som forsøgsmark 1920-1933

Dynt og Skelde skoler. Dynt Skole måtte genopbygges efter en brand på afstemningsdagen i 1924. Læreren er Niels Cilius Bredtoft, der kom fra Kongeriget og blev ansat i Dynt i 1921. Billedet fra Skelde Skole er som anført fra 1921, hvor skolens førstelærer var slesvigeren H.M. Negendahl. Begge fotos findes i Broagerlands Lokalkiv.

nister Borgbjerg benyttet som et argument for at ændre den sønderjyske skolelovs bestemmelser, så man fik et mere smidigt system.²⁶² Imidlertid overlevede de små sønderjyske skolekommissioner i den nye sønderjyske skolelov af 20. maj 1933. Resultatet blev endog, at der blev oprettet endnu flere skolekommissioner, da det i lovens § 3 stk. 2 udtrykkeligt blev bestemt, at der på landet skulle oprettes en skolekommission for hvert skoledistrikt. Dette betød for Broagers vedkommende, at der nu skulle være syv kommissioner i stedet for de hidtidige fem, da der var syv skoler i kommunen.²⁶³

De direkte valg

Det var ikke kun med hensyn til distriktsstørrelse, at de sønderjyske skolekommissioner afveg fra de kongerigske. En anden markant forskel var måden, de blev valgt på. Nord for Kongeåen var præsterne på landet fødte formænd, og i købstæderne fødte medlemmer af skolekommissionerne, og de øvrige medlemmer var indirekte udpeget af kommunalbestyrelsen. I den sønderjyske skolelov af 30. juni 1920 (gentaget uændret i lov af 1. maj 1923) skulle samtlige medlemmer (fem på landet og syv i købstæder og flækker) vælges ved forholdstalsvalg af dem, der var valgberettigede til kommunalbestyrelsen. Valget skulle gælde for 4 år (første gang dog indtil april 1925). Valgbar var enhver, som kunne vælges til kommunalbestyrelsen, dog bortset fra kommunens lærere, der først i 1933 fik mulighed for at blive valgt ind i skolekommissionen. Den første lærer, der blev valgt ind i skolekommissionen, var i øvrigt Peter Gorrson, Alnor Skole, i 1939.²⁶⁴ Han blev senere en kendt socialdemokratisk politiker.

De første valg til skolekommissionerne i Sønderjylland fandt sted i juli 1920, og det var de første direkte valg nogensinde til en dansk skolebestyrelse. Reglerne for valgenes afholdelse blev udarbejdet af Indenrigsministeriet efter forhandling med Undervisningsministeriet.²⁶⁵ Indenrigsministeriet udsendte forud for flere af valgene til skolekommissionerne, som fandt sted i 1920, 1925, 1929, 1933, 1934 og 1937, et cirkulære med de nærmere bestemmelser.²⁶⁶ Valget i 1934, som skyldtes den nye sønderjyske skolelov af 20. maj 1933, fandt kun sted de få steder, hvor de hidtidige skolekommissioner omfattede mere end ét skoledistrikt. Dette var således som ovenfor nævnt tilfældet i Broager, Skodsbøl og Dynt. Valgdatoen bestemtes af de lokale valgbestyrelser og kun-

ne derfor afvige nogle dage fra sted til sted. Indenrigsministeriets cirkulærer indeholdt også bestemmelser om kandidatlister og fordeling af mandaterne mellem disse. Hvis der kun var anmeldt en liste, blev valget aflyst, og skolekommissionen udpeget ved fredsvalg.

Da der kun skulle vælges én skolekommission for hver skolekommune, skulle denne de steder, hvor kommuneskolen var delt i en dansk- og tysksproget afdeling, føre tilsyn med begge afdelinger. Dette betød, at mange af skolekommissionsvalgene blev til nationale valg. Ifølge Indenrigsministeriets cirkulære skulle valgbestyrelsens bekendtgørelser og opslag, »hvor det findes fornødent«, affattes i to eksemplarer, et på dansk og et på tysk.

Det første valg i juli 1920 var et vigtigt valg, da de nye skolekommissioner skulle forberede overgangen fra tysk til dansk skole. Bl.a. skulle kommissionerne hurtigst muligt tage stilling til samtlige læreransættelser i landsdelen. Der blev i dagbladene slået på stortromme for valgene, der fandt sted midt i sommerferien og kort tid efter, at folk havde været optaget af genforeningsfestlighederne. Desuden var befolkningen endnu ikke opmærksom på, hvilken betydning medlemskabet af skolekommissionerne havde. Hans Jepsen Christensen, der selv blev valgt til skolekommissionen i Hviding, fremhævede i en længere artikel i Hejmdal, at der i modsætning til under tysk styre var »hjemlet befolkningen en frihed til at bestemme skolens indre liv og ordening gennem de kommunale skolekommissioner«. Hovedindflydelsen på børnenes uddannelse og opdragelse var lagt over på forældrene, medens statens medvirken især drejede sig om at skaffe og administrere de økonomiske midler.²⁶⁷ Jepsen Christensen fremhævede også, at folk ikke burde vælge efter »pjankede klasse- eller partipolitiske hensyn«, men ene og alene efter, om de pågældende kandidater havde forudsætninger for at varetage opgaven.

Et af de mest omtalte valg i 1920 fandt sted i Aabenraa, hvor der blev opstillet i alt fire lister: en tysk borgerlig, en overvejende tysk socialdemokratisk liste, en dansk fællesliste, hvor der også var givet plads til repræsentanter for Sønderjysk Arbejderforening, og endelig en venstresocialistisk liste. Fra dansk side var der utilfredshed med, at den tyske liste opstillede to lærere fra realskolen, da kommunens lærere ikke var valgbare, men dette gjaldt ikke lærere fra realskolen/gymnasiet. Dette, mente man,

vidnede om det gamle preussiske styre og embedsmandsvælde. Apenrader Tageblatt advarede lørdagen før valget socialdemokraterne imod at splitte deres stemmer ved at stemme på den danske liste. Resultatet blev, at den danske liste fik 3 mand valgt, den tyske liste ligeledes 3 og den socialdemokratiske 1. Der blev alligevel dansk flertal, da det viste sig, at den valgte socialdemokrat var dansksindet. Stemmeprocenten i Aabenraa, som blev anset for at være lav, var 57.²⁶⁸

Det vakte også opsigt, at præsterne kunne undværes. De havde mulighed for at blive opstillet og dermed at blive valgt som alle andre til skolekommissionen. I Hejmdal den 29. juli 1920 nævnes således eksempler fra 13 kommissioner på, at præsten ikke er med. Der er nok ingen tvivl om, at usikkerheden i 1920, om de hidtilværende præster skulle fortsætte i deres embeder, har betydet, at en del præster ikke blev opstillet. Tilsvarende skulle præster, der kom nordfra, først på plads i deres nye stilling, før de kunne tænke på at gå ind i skolekommissionerne. Ved de senere valg kom flere præster med i skolekommissionerne,²⁶⁹ men antallet blev forholdsvis begrænset, da man allerede i årene efter 1920 havde oplevet, at skolekommissionerne fungerede uden præsternes medvirken.

Et af de spørgsmål, der optog mange i forbindelse med de første skolekommissionsvalg, var fordelingen af danske og tyske medlemmer, og hvordan samarbejdet i det hele taget ville fungere i de nationalt blandede kommissioner. I de nordlige dele af Sønderjylland og på Als blev der i landkommunerne kun valgt meget få tyske medlemmer. I de østlige købstæder svarede resultaterne for de tyske lister ifølge Hejmdal stort set til resultatet ved folkeafstemningen den 10. februar 1920. I den sydlige del af Tønder Amt var der tysk flertal i en række skolekommissioner (bl.a. Tinglev, Bajstrup, Nr. Løgum og i nogle kommuner syd og øst for Tønder). Medens der var dansk flertal i Løgumkloster, var det tyske flertal særdeles stort i Tønder og Højer. Det tyske stemmetal lå over stemmetallene fra den 10. februar. I Tønder blev der valgt 5 tyske, 1 socialdemokrat og 1 dansk som medlem af skolekommissionen, i Højer var det tyske flertal endnu større: 6 tyske over for 1 dansk.

I Højer var fordrageligheden i skolekommissionen til at overse. Stemningen i kommissionen svarede ganske til den, der herskede mellem de danske og tyske lærere (jfr. ovenfor). Ikke så

snart var skolekommissionsvalget overstået, før flere dansksindede borgere appellerede til minister og konge om at gøre noget for at skaffe en anden sammensætning af skolekommissionen. Specielt beklagede man sig over de tre førstvalgte tyske medlemmer: nr. 1 byens borgmester, »ham, som ikke ville tale dansk til kongen, endskønt han taler godt dansk«; nr. 2 en sydtysk sadelmager, som havde været formand for rådsrepublikken, og som nu levede adskilt fra kone og barn; nr. 3 den gamle overlærer, formand for flere tyske foreninger og den værste hader af alt dansk.²⁷⁰ Imidlertid afviste ministeriet klagen, da valget var gennemført, som det skulle.

Forholdene i Højer skolekommission blev ikke bedre i de følgende år, da modsætningsforholdene blev næret af de mange skærmydsler mellem lærerne. I 1926 var man nået så langt, at de tyske og de socialdemokratiske medlemmer af skolekommissionen nedlagde deres mandater i protest, da de følte sig forurettede af ministeriet i stridighederne mellem lærerne. I sin udtalelse tog Nicolai Svendsen, der normalt søgte at dele sol og vind lige mellem nationaliteterne, virkelig bladet fra munden, og gav skolekommissionen det glatte lag. Stridighederne havde altid drejet sig om småting, og han og den samlede Tønder Skoledirektion havde gang på gang forsøgt at mægle, men ganske forgæves. Han var nu nået frem til den opfattelse, »at det var umuligt at få skolekommissionens flertal til at forstå tankegangen i danske love og anordninger og ordningen af dansk skolevæsen i særdeleshed. Disse mennesker lever endnu fuldstændig i de anskuelse, der prægede den preussiske skolelovgivning før 1914«. Skolekommissionen var ikke sin stilling voksen, når den ikke kunne tage ligeligt hensyn til det tyske flertal og det danske mindretal. Svendsen glædede sig dog over, at selv om et lille og økonomisk svagt dansk element stod i en daglig national brydning med en langt overlegen og meget selvbevidst tysksindet befolkning, så havde forholdet mellem det skolepligtige antal af henholdsvis danske og tyske børn i løbet af de sidste fem år ændret sig fra forholdet 1 til 3 til nu at være 1 til 2. Svaret fra Undervisningsministeriet, efter at spørgsmålet havde været til høring i Indenrigsministeriet, fastslog, at medlemskabet af skolekommissionen var borgerligt ombud, og at medlemmerne derfor ikke efter »eget forgodtbefindende« kunne nedlægge hvervet.²⁷¹

Heldigvis var forholdene i Højer helt ekstraordinære. Det nor-

male var, at de nationalt blandede skolekommissioner fungerede udmærket, og at begge parter tog hensyn til hinandens interesser. Flere udsagn fra skoledebatten fortæller, at der i mange kommissioner var den praksis, at tyske medlemmer bestemte mest, når der var sager på dagsordenen vedrørende den tyske skoleafdeling, og omvendt, når det drejede sig om den danske afdeling. Det var den gentlemen-aftale, der ikke gjaldt i Højer. Dette betød naturligvis ikke, at der i konkrete situationer ikke kunne opstå nationalt betingede uenigheder i skolekommissionerne, bl.a. om bevillinger til skolerne. De små distrikter, som skolekommissionerne virkede i, bidrog utvivlsomt til, at mange forhold blev ordnet i mindelighed i lokalsamfundet, før de blev til principielle nationale konflikter.

De tysksindede bevarede flertallet i en række skolekommissioner ved de fleste valg i 1920'erne og 1930'erne. På baggrund af oplysninger i de årlige beretninger om skolevæsenet i Tønder Amt kan følgende oversigt opstilles over skolekommissioner med tysk flertal ved valgene i perioden 1920-1937:

	valg 1920	valg 1925	valg 1929	valg 1933	valg 1937
Tønder Købstad	x	x	x	x	x
Højer Flække	x	x	x	x	x
Frederikskog	x	x	x		x
Ubjerg	x	x	x	x	x
Sæd	x	x	x	x	x
Ravsted	x	x	x	x	
Tinglev	x	x			
Bajstrup	x	x	x	x	x
Eggebæk-Kravlund	x	x	x		
Løjtved	x	x	x		
Havsted	x	x	x	x	x ²⁷²
Bredevad	x	x			
Burkal		x	x	x	x
Solderup	x	x	x		
Vester Terp			x		
Rudbøl	x		x	x	x
Kløjning				x	x
Nørre Løgum	x				

Himmelskræftigt 455
 Abgjefebør Himmels 355 Himmels
 Glæde 1 Himmels
 1925

9 **Liste A (Socialdemokratiet)** 49 - 66

- 25 1. Sørensen, Rasmus, Malermester, Tinglev

- 12 2. Junker, Mathias, Portør, Tinglev

- 15 3. Casper, Emil, Overportør, Tinglev

- 8 4. Mogensen, Jens, Snedker, Tinglev

- 4 5. Andresen, Georg, Telegrafarbejder, Tinglev

14 **Liste B (Dansk Liste)** 135 - 135

- 49 1. Nielsen, J. C., Sognepræst, Tinglev

- 46 2. Nissen, Nis, Købmand, Tinglev

- 15 3. Christensen, Hans Jacob, Landpostbud, Tinglev

- 11 4. Boysen, Ingeborg M., Husmoder, Tinglev

30 **Liste C (Tysk Liste)** 111 - 109

- 36 1. Tästensen, Carl, Skomager, Tinglev

- 33 2. Koopmann, Wilhelm, Rektor, Tinglev

- 27 3. Knack, Christian Friedrich, Tinglev

- 11 4. Hansen, Andreas Peter, Gæstgiver, Tinglev

- 4 5. Bonnichsen, Hans Christian, Landmand, Tinglev Mark

Ved valgene i 1925 og 1929 blev der mange steder afholdt fredsvalg, da både danske og tyske kredse blev enige om at opstille en fællesliste.²⁷³ Dette lod sig gøre, fordi man efterhånden kendte til styrkeforholdet enten fra tidligere skolekommissionsvalg eller fra de kommunale valg. I 1929 blev skolekommissionsvalget desuden holdt sammen med folketingsvalget, hvilket mindskede interessen for skolevalget. En række steder måtte man dog kæmpe om pladserne, især når flertallet på forhånd var uvist. I Rudbøl, hvor tyskerne havde mistet flertallet i 1925 med 47 stemmer mod 48, genvandt de i 1929 atter flertallet.²⁷⁴ Derimod mistede tyskerne i 1929 flertallet i Bredevad Skolekommission med stemmerne 38 til den danske liste og 33 til den tyske liste.

Mere kompliceret var det, når der blev opstillet en socialdemokratisk liste. I Løjt Kirkeby var der i 1929 kampvalg, hvor 48,3% af de kommunale vælgere afgav deres stemme. Resultatet blev dog uforandret med 2 tyske, 2 socialdemokratiske og 1 fra den danske liste. I Tinglev havde man afprøvet det nationale styrkeforhold ved valget i 1925, så fire år senere nåede man til enighed om fredsvalg til alle skolekommissioner i kommunen bortset fra i Bajstrup, hvor forhandlingerne strandede på tyskernes krav om, at en bestemt person skulle opstilles som en af de danske kandidater.

Også andre kredse end de nationale kunne blande sig i valget. I Tofflund krævede Indre Mission på opstillingsmødet i 1925, at enten pastor Carljohan Jacobsen eller hans kone, Manon Jacobsen, blev opstillet. Ønsket blev opfyldt, da præstekonen blev nr. 2 på listen. I Hokkerup drejede valget sig i 1929 mest om holdningen for og imod den afskedigede førstelærer. I nogle tilfælde kunne valgsituationen udnyttes af borgere til at skaffe forbedrin-

Et af de mere spændende nationalpolitiske valg til skolekommissionen fandt sted i Tinglev, hvor der både opstilledes en socialdemokratisk, en dansk(-borgerlig) og en tysk liste. I den tyske skoleforenings arkiv findes bevaret en stemmeseddel fra valget i 1933 med tilføjede stemmetal. Heraf fremgår det, at liste A fik 71 stemmer, liste B 135 stemmer og liste C 141 stemmer. I forhold til valget i 1925 (i 1929 var der fredsvalg) var det en stor stigning for den tyske liste C. Mandatfordelingen var dog uændret: 2 til den danske, 2 til den tyske liste og 1 til den socialdemokratiske liste. Som formand valgtes efterfølgende sognepræst J.C. Nielsen, som dermed var en af de forholdsvis få præster i Sønderjylland, der blev valgt til skolekommissionen. LAÅ. Deutscher Schulverein für Nordschleswig. Sager vedr. skolekommissionerne 1923-37 (pk. 157).

ger for områdets skolevæsen. F.eks. ankede dommer H.C.J. Gredsted på opstillingsmødet i 1925 over manglende læ på Gråsten Skoles legeplads, og over, at skolelokalerne manglede maling, ligesom dyrlæge Richard Kold-Kristensen påpegede, at skolen savnede en gymnastiksal. Sognerådets formand tilkendegav på stedet, at ønskerne ville blive søgt opfyldt.

Mest kompliceret var valgene i købstæderne. I Sønderborg lykkedes det i reglen at opnå enighed om fredsvalg,²⁷⁵ da man tog udgangspunkt i parternes stemmefordeling ved kommunevalget. Således blev der i 1925 opstillet og valgt to danske, tre socialdemokrater og to tyske kandidater. Som formand for skolekommissionen blev udpeget en tyskorienteret socialdemokrat. Ud over de valgte medlemmer deltog amtsskolekonsulent N.J. Nielsen i næsten alle skolekommissionens møder i Sønderborg, hvor han boede. I Tønder nåede man i 1929 efter vanskelige forhandlinger ligeledes frem til et fredsvalg. Her havde tyskerne flertal og kunne udpege kommissionsformanden.

De to mest omtalte skolekommissionsvalg i mellemkrigstiden fandt sted i 1925 i henholdsvis Aabenraa og Haderslev. I Aabenraa havde parterne allerede i 1920 prøvet kræfter, men også i 1925 blev der kampvalg, fordi tyskerne ikke ville afgive et af deres tre mandater til socialdemokraterne. Følgen blev en valgkamp med store vælgermøder. Bl.a. afholdt den danske fællesliste et stort møde på Folkehjem, hvor amtsskolekonsulent Nielsen redegjorde for skolekommissionernes funktioner. Der blev opsat store valgplakater og arrangeret kørselsordning til selve valget. I dagspressen var der en hidsig diskussion i Hejmdal og Aabenraa Amts Socialdemokrat, om valget var nationalt eller socialt, eller med andre ord, om byens socialdemokrater burde stemme på den danske liste eller på den socialdemokratiske. For den danske liste kom en lockout af en række sønderjyske virksomheder, som bl.a. ramte Hejmdal midt under valgkampen, lidt på tværs. Valget resulterede i, at socialdemokraterne mistede mange stemmer i forhold til kommunevalget, men stillingen blev uændret: 3 danske, 1 socialdemokrat og 3 tyske.

Situationen i Haderslev lignede den i Aabenraa, men her indgik den socialdemokratiske liste endog et meget omstridt listeforbund med den tyske liste. Dette førte til en omfattende kampagne fra den danske side for at gøre valgkampen til en national manifestation, og det danske listeforbund blev støttet af en del

Avisudklip vedrørende det omstridte skolekommissionsvalg i Haderslev i april 1925. Den danske fællesliste beskyldte den socialdemokratiske liste for at gå tyskernes ærinde. Dannevirke 27/4-1925.

Danske Mænd og Kvinder i Haderslev!

Paa Tirsdag skal vi atter til Valg.

Valget gælder dansk eller tysk Flertal i Skolekommissionen. Et af de største Gode, Genforeningen bragte med sig, var dette, at den paa-tungne tyske Skolegang ophørte, og at Befolkningen fik Ledelsen af Folkeskolen i sin egen Haand. Dette Gode er Kampen værd. Vi Danske i Haderslev vil ikke sløves i Billien til at sikre det danske Skolestyre i vor By. Derfor mød frem, danske Vælgere, og stem dansk ved Valget den 28. April 1925.

Paa Tirsdag skal det afgøres, om Tyskerne skal have en større Repræsentation i Skolekommissionen end deres Tal berettiger dem til. Naar der kan være Fare herfor, skyldes det Socialdemokratiets Holdning.

Danske Vælgere!

Vi vil ikke have en tysk Ledelse i Skolekommissionen. Men skal det danske Flertal bevares, er det nødvendigt, at alle Danske, uanset Partistrel, møder frem ved Valgbordene.

Det er ikke en Partisag, det gælder. Det er først og fremmest en Nationalsag.

Derfor har vi samlet os om en

Dansk Fællesliste.

Paa Tirsdag staar Kampen igen, som saa ofte før, mellem Dansk og Tysk. Meningsforskellighed om det og hint undgaas ikke i Fremtid saa lidt som i Fortiden, men vi staar sammen i et: at Folkeskolen, vore Børns Skole, har Krav paa, at vi i dette Øjeblik samles enigt og stærkt om det fælles, at vi er Danske og vil bevare vor danske Indflydelse i Skolekommissionen.

dansksindede socialdemokrater. Følgen blev stærk socialdemokratisk tilbagegang på 700 stemmer i forhold til kommunevalget. Tyskerne derimod reddede deres andet mandat takket være det indgåede listeforbund. Både Stauning og den socialdemokratiske ledelse afviste efterfølgende at have godkendt den omstridte alliance med tyskerne. Spøgen blev da heller ikke gentaget i 1929, hvor det lykkedes alle parter at nå frem til en fællesliste, da tyskerne på forhånd havde afgivet en af deres pladser til socialdemokraterne.

Ved skolevalgene i 1939 skete der betydelige ændringer, da den nye sønderjyske skolelov af 15. marts 1939 havde indført skolekommissioner for hele kommunen kombineret med skolenævn ved de enkelte skoler og skoleafdelinger. Det tyske mindretal fik nu mulighed for at vælge egne skolenævn. Både de nye store skolekommissioner og skolenævnene skulle vælges direkte. Dette betød, at der kort efter det nationalt betydningsfulde folketingsvalg i april 1939 blev afholdt både skolekommissions- og skolenævnvalg. En række steder var deltagelsen temmelig høj, f.eks. 81 % i Ravsted, hvor der ud over den danske fællesliste og den tyske liste var opstillet en nationalsocialistisk liste. De tre lister fik henholdsvis 214 stemmer (4 mandater), 147 stemmer (3 mandater) og 45 stemmer (0 mandater). Endnu flere, 87 %, stemte i Tinglev, hvor der var opstillet to tyske konkurrerende lister, dels en liste med basis i den hidtidige kommissions tyske medlemmer, og dels en liste, der var nazistisk orienteret. Tyskernes tre mandater gik til den moderate liste, og den dansk-borgerlige liste og socialdemokraterne fik tilsammen seks.²⁷⁶ I Rinkenæs, hvor valgdeltagelsen var 70 %, hvilket Hejmdal anså for lavt, manglede den dansk-borgerlige liste to stemmer i at kunne tage det ene af de tyske mandater. Valg i hele kommunen i stedet for det enkelte skoledistrikt betød, at nogle skoledistrikter ikke blev repræsenteret i skolekommissionen. Dette skete således for det største skoledistrikt, Genner, i Øster Løgum Kommune.²⁷⁷

Valgene til de sønderjyske skolekommissioner har fået en fylldig omtale, fordi disse var en nyskabelse i dansk administration. Spørgsmålet, som optog flere årtiers skoledebat, var, om valgmanden skulle smitte af på forholdene i Kongeriget. De direkte valg til skolekommissionerne endte af flere grunde med ikke at komme med i tilsynslovene af 1933 og 1949 (herom se kapitel IV og V), men de direkte skolevalg bredte sig alligevel til Kongeriget.

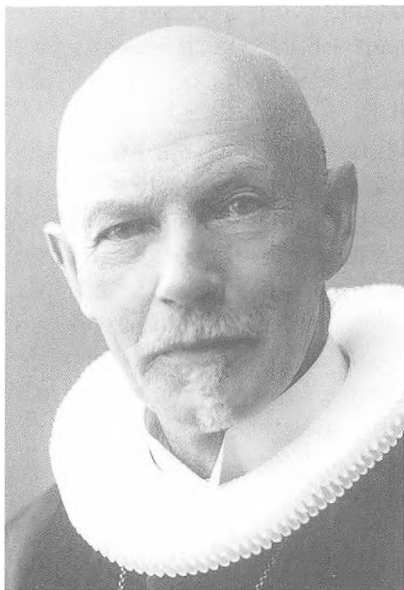
De blev indført delvist i forbindelse med valg til forældrerådene nord for Kongeåen ifølge tilsynsloven af 1933 og til skolenævnene i den landsdækkende tilsynslov af 1949. I dag benyttes direkte valg til skolebestyrelserne.²⁷⁸

De direkte valg og de små skolekommissionsdistrikter skulle ifølge den sønderjyske skoleordnings fædre være med til at øge interessen for skolevæsenet blandt forældre og den øvrige lokalbefolkning. De steder, hvor der var kampvalg til skolekommissionerne, og især hvor det nationale spørgsmål spillede ind, var der i 1920'erne og 1930'erne betydelig interesse for skolekommissionsvalgene. Stemmetal mellem 50 og 80 %, som der var en del eksempler på, er i hvert fald uopnåelige for både menighedsråd og moderne skolebestyrelser, når de hvert fjerde år udskriver valg.

2. Biskoppernes visitatser

Hvor ofte kom biskopperne i skolerne?

Selv om den sønderjyske skoleordning generelt afskaffede det gejstlige skoletilsyn, fik biskopperne en beskedent indflydelse på den sønderjyske skole. De fik ifølge skoleloven af 30. juni 1920 ret til at besøge skolerne og gøre sig bekendt med undervisningen i religion, og de fik ret til efter forudgående bekendtgørelse fra læreren at samle børnene fra folkeskolens ældre klasser i skolen eller i sognets kirke til samtale om den kristelige børnelærdom. I bemærkningerne til loven henviste man til det hidtidige tilsyn, som Konsistorium i Kiel havde ført med religionsundervisningen i skolerne i Slesvig. I sammenligning med forholdene nord for Kongeåen, hvor biskopperne også havde en visitatsret, gav den sønderjyske ordning på flere punkter biskopperne mindre indflydelse på skolevæsenet. Dels havde biskopperne i Kongeriget lov til at overvære undervisningen i alle skolens fag, i Sønderjylland kun i religion, og dels var visitatserne i det øvrige land et egentligt skoletilsyn, i Sønderjylland kun en ret til at gøre sig bekendt med undervisningen. Dette betød, at biskopperne i den danske ordning havde ret og pligt til at indberette forhold, som de fandt utilfredsstillende, til Undervisningsministeriet. I Sønderjylland skulle forholdene være meget grelle, før biskopperne blandede sig i forholdene, og de måtte da som regel nøjes med at gøre opmærksom på problemer over for de lokale skole-

Fire af de biskopper, der førte tilsyn med religionsundervisningen i de sønderjyske skoler. Øverst Ribe-biskopperne Oluf Olesen (1860-1930) og S.M. Westergaard (1869-1955). Nederst: Haderslev-biskopperne Valdemar Ammundsen (1875-1936) og C.W. Noack (1885-1960). Fotos henholdsvis Ribe Byhistoriske Arkiv og Haderslev Byhistoriske Arkiv.

myndigheder eller amtsskolekonsulenten. Et eksempel herpå er biskop Ammundsens inddragelse i sagen om den alsiske lærerinde frk. B.²⁷⁹ I Sønderjylland havde biskopperne ingen andel i lærerudnævnelserne, ligesom ordningen nord for Kongeåen med, at alle lærere skulle modtage biskoppens kollats ved deres første ansættelse, ikke kom til at gælde i Sønderjylland.²⁸⁰

Der er flere gange i det foregående talt om de sønderjyske biskopper i flertal. Arealmæssigt svarede det sønderjyske område meget godt til ét stift, men bortset fra overgangssituationen 1920-22, hvor Ribebiskoppen P.G. Koch blev konstitueret som biskop over De sønderjyske Landsdele, kom Sønderjylland ikke til at udgøre et samlet stift. Dels udgjorde det sønderjyske område heller ikke før 1864 noget samlet stift.²⁸¹ Nogle dele af det vestlige Sønderjylland hørte dengang under Ribe Stift, og der var nu ønsket om, at bispeembedet i Ribe skulle have disse områder tilbage. Dels var der kræfter bl.a. i Vælgerforeningens kirkelige udvalg, der foretrak, at Kongeågrænsen blev sløffet. Dette kunne ske ved at dele Sønderjylland på langs, således at den vestlige del blev lagt ind under Ribe, medens den østlige del sammen med nogle provstier nord for Kongeåen kom ind under et nyoprettet Haderslev Stift. Genforeningen blev herved anledning til en større omlægning af alle de jyske stiftsgrænser.²⁸² I 1922 blev Haderslev Stift oprettet, og i 1923 fik stiftet sin første biskop, hvortil udnævntes professor i kirkehistorie Valdemar Ammundsen. Samtidig fik Ribe og dermed sognene i Tørninglen og Tønder provstier ny biskop, som blev den hidtidige stiftsprovst i Ribe, Oluf Olesen. Begge de nye biskopper blev valgt af menighedsrådsmedlemmerne efter de nye regler for bispevalg.

Besøgene i de sønderjyske skoler blev altid planlagt af amtsskolekonsulenterne, og biskopperne var altid under ledsagelse af den pågældende konsulent. Ingen biskop mødte op på egen hånd. Det egentlige tilsyn med religionsundervisningen hørte under amtsskolekonsulenten, og der er mange eksempler på, at konsulenten overværede religionsundervisningen uden biskoppen, men aldrig omvendt. Amtsskolekonsulenternes tilsynsprotokoller og Nicolai Svendsens dagbøger indeholder derfor oplysninger om biskoppernes skolebesøg.

Biskop O. Olesen, der tidligere havde været religionslærer både i Vejle Latinskole og i Horsens Statsskole, interesserede sig for skolevæsenet, men han yndede ikke de formelle visitatser.

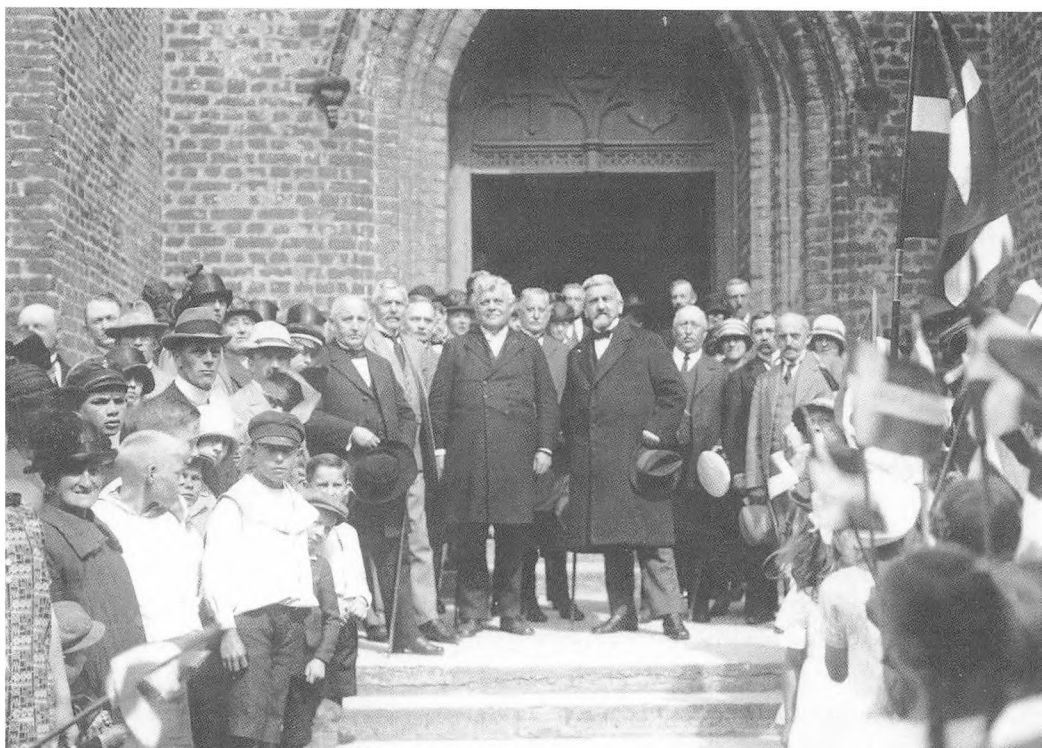
Det skulle hellere gå lidt mindre stift til. Han besøgte også de tyske skoler, men han talte helst ikke tysk. Sognepræst T. Philip- sen, Gram, har i Indre Missions Almanak 1951 fortalt om et så- dant besøg, hvor biskoppen skulle have afbrudt undervisningen i en tysksproget klasse med: »Sig mig, børn, kan I ikke bedre tale dansk end tysk?« og til forfærdelse for den tyske lærer råbte alle børnene: »Jo«. »Det kan jeg også«, svarede biskoppen og tilføjede: »Så fortsætter vi på dansk«. ²⁸³

I 1929 fik Ribe ny biskop, grundtvigianeren S. M. Westergaard, og specielt i de første år var han flittig med sine skolebesøg. I 1933 besøgte han således følgende skoler sammen med Nicolai Svendsen:

- 23. januar: Skærbæk og Gasse
- 2. februar: Brøns, Havervad og Astrup
- 21. marts: alle klasser i Løgumkloster Kommuneskole samt skolerne i Draved og Ellum
- 11. maj: Østerby og Daler
- 8. september: Nørre Sejerslev og Hjerpsted
- 28. september: Birkelev, Vodder og Gånsager
- 23. oktober: Solderup danske og tyske Skole, Hostrup Skole, Jejsing danske og tyske Skole, Rødkær Skole

I 1934, hvor biskopperne med den nye tilsynslov af 1933 havde mistet deres medvirken i skolestyret nord for Kongeåen, fortsatte biskop Westergaard ufortøvet med et lige så stort antal skolebe- søg som året før. Derefter synes antallet af besøg ifølge Nicolai Svendsens optegnelser at være blevet færre. Svendsen var om- hyggelig med at opregne alle sine embedsrejser, da han skulle aflægge regnskab for disse for at få dækket sine rejseomkost- ninger. I bispens egen visitatsprotokol er der kun indført op- lysninger om et enkelt skolebesøg, nemlig i Møgeltønder i no- vember 1939, men indførslen er ikke ret oplysende: »Mandag den 6. november, fmd.: Skolen«. ²⁸⁴ Nicolai Svendsen mindedes skolebesøgene sammen med biskop Westergaard med glæde. ²⁸⁵

I Haderslev Stift tog biskop Ammundsen straks ved sin tiltræ- den i 1923 fat på at lære sit stift at kende. Dette skete ved bilture rundt i landsdelene, men også ved visitatsbesøg hos præster og i skoler. I modsætning til sin kollega i Ribe talte Ammundsen ger- ne tysk, hvis han følte, at det gav ham et bedre forhold til det tyske mindretal. Han holdt bl.a. flere foredrag på tysk om kirke-

Fra biskop Ammundsens tiltrædelse i Haderslev Domkirke i 1923. På trappen ses bl.a. tidligere kirkeminister J.C. Christensen. Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

lige emner.²⁸⁶ Denne såkaldte »helsognspolitik« vakte dog også kritik i visse kirkelige kredse i Sønderjylland.²⁸⁷ Ammundsens besøg hos lærerne i religionstimerne fremgår både af amtsskolekonsulentens tilsynsprotokoller for Aabenraa og Sønderborg amter og af et større materiale i bispearkivet.²⁸⁸ Ifølge en samlet skematisk oversigt, som findes i bispearkivet, fordelte Ammundsens besøg i de sønderjyske skoler og skoleafdelinger sig på følgende måde:

1923: 6
1924: 1
1925: 13
1927: 14
1933: 3
1935: 2

Fordelt på amterne var der 3 besøg i Haderslev Amt, 13 i Aabenraa Amt og hele 23 i Sønderborg Amt. Ud over de sønderjyske skoler besøgte Ammundsen også 22 skoler i de fire provstier, der lå nord for Kongeåen. Disse besøg fandt sted i 1924, 1926, 1929, 1930 og 1931, hvilket forklarer, hvorfor biskoppen ikke kom til sønderjyske skoler i disse år. Antallet af besøg er minimumstal. At Ammundsens liste ikke var komplet, ses bl.a. af, at han har glemt sine visitatser ved skolerne i Holbøl, Hokkerup, Hønsnap, Vilsbæk og Gejlå i december 1927. Disse besøg er bevidnet både af amtsskolekonsulentens forudgående planlægning og af hans tilsynsprotokol.²⁸⁹ Medens Ammundsen i Sønderjylland ifølge lovgivningen måtte indskrænke sig til at overvære religionsundervisningen, havde han i de nordlige provstier ret og pligt til at følge hele skolens undervisning. Han nøjedes dog med undervisningen i religion og i historie, da han ikke følte sig tilstrækkelig kompetent til at føre tilsyn med de øvrige fag.²⁹⁰

Biskop Ammundsen døde i 1936, medens han endnu var i embedet. Hans efterfølger, C.W. Noack, fortsatte rækken af skolebesøg. Amtsskolekonsulentens tilsynsprotokol for Sønderborg Amt omtaler således følgende besøg: 1938 i Nybøl, Stenderup, Guderup, Sjellerup tyske Privatskole, Stolbro og Elstrup, 1940 i Ulkebøl Sogns skoler og 1941 i Ketting Skole.²⁹¹ Alle disse besøg blev forberedt af amtsskolekonsulent Hans Novrup, som også overværede religionstimerne sammen med biskoppen.²⁹² Noack var den sidste Haderslev-biskop, der havde ret til at komme i de sønderjyske skoler. Da efterfølgeren Frode Beyer kom til i 1956, var biskoppens skolevisitatser forlængst blevet afskaffet, men det anfægtede ikke biskoppen. Han fortsatte den gamle skik med at komme i skolerne. Som tidligere valgt medlem af Aabenraa Amts Skoledirektion i perioden 1937-56 interesserede han sig levende for skolevæsenet. Blot måtte han som biskop skaffe sig en særlig invitation, før han kunne komme i skolerne, og en sådan modtog han mange steder fra.²⁹³ F.eks. besøgte biskop Beyer i marts 1958 Broager Skole sammen med provst Rohleder og pastor Kyster. Biskoppen havde lejlighed til at tale til eleverne, der var forsamlet i gymnastiksalen, og efterfølgende var der samvær med medlemmerne af skolekommissionen, skolenævnet, forældreforeningens bestyrelse og lærerne.²⁹⁴

Biskop Ammundsens visitats i Uge 1924

Med udgangspunkt i besøget i Uge i februar 1924 skal vi se nærmere på, hvordan biskop Ammundsen organiserede sine skolevisitatser. Biskoppen, der allerede i 1923 havde været på et kort besøg hos præsten, ønskede at placere visitatsen i forbindelse med en missionsuge, som den indremissionske pastor Fridlev Andersen i Uge havde arrangeret. Biskoppens plan var, at han ville tale til de unge ved en gudstjeneste fredag aften, besøge skolen om lørdagen, og endelig skulle sognepræstens visitatsgudstjeneste holdes om søndagen. Visitatsen i Uge Skole måtte biskoppen aftale med amtsskolekonsulent N.J. Nielsen. Den 11. februar 1924 meddelte amtsskolekonsulenten biskoppen følgende plan for besøget lørdag den 23. februar, og han havde allerede skriftligt bedt skolekommissionen om at sætte planen i værk:

Kl. 10 skal alle klasser være til stede på skolen. Biskoppen vil overvære religionsundervisningen i hver klasse. Læreren tager det emne, som netop den dag skulle behandles. Førstelæreren meddeler omgående biskoppen, hvilke disse emner er. Derefter samles alle børnene i den ene skolestue, for at biskoppen kan tale med og til dem.

Senere skete der en ændring i planen, da den tyske privatskole i Uge også ønskede biskoppens besøg. Biskoppens visitatsret omfattede egentlig ikke privatskolerne, men i en del tilfælde inviterede disse skoler biskoppen, formentlig fordi det fine besøg blev anset som en slags anerkendelse af skolen. Som vi senere skal vende tilbage til, var der gode grunde til, at den tyske privatskole i Uge ønskede al den anerkendelse, som den kunne skaffe sig.

Planlægningen af visitatsen i Uge var en forholdsvis enkel sag, men i andre sogne, hvor der fandtes en række skoler, var opgaven vanskeligere for amtsskolekonsulenten. Når biskoppen i løbet af en formiddag skulle nå rundt til flere skoler, var det nødvendigt med en stram tidsplan. Der blev ikke levnet tid til større afvigelser, f.eks. til drøftelser med læreren og skolekommissionen, da biskoppen måtte videre i programmet. Transporten kunne også være et problem. F.eks. gjorde pastor Th. Clausen i forbindelse med visitatsen i Bov Sogn i november 1925 opmærksom på, at han ikke så godt kunne køre for biskoppen, da præsten efter 1920 ikke havde noget at gøre i skolerne.²⁹⁵ Da Ammundsen havde annonceret, at han ville besøge skolerne i Lysabild Sogn på Als i november 1925, ønskede amtsskolekonsulenten ændrin-

Et af de steder, hvor biskoppen tog sig god tid til at visitere i skoler og kirke, var i Uge Sogn. Billedet viser Uge Skoles elever 1926. Af sognets 56 skolepligtige børn blev de 38 undervist i den danske skole, medens 18 blev undervist i den tyske privatskole. Tinglev Bibliotek.

ger i tidsplanen, da han havde arrangeret et instruktionskursus for amtets lærere på det pågældende tidspunkt. Ved at ændre lidt på tidspunkterne kunne visitatsen imidlertid gennemføres uden at forstyrre instruktionskurset, hvor både lærerne og amtsskolekonsulenten skulle være til stede. Amtsskolekonsulenten tilbød til gengæld at hente biskoppen i Sønderborg tidligt om morgenen i sin »lille åbne vogn, der står til rådighed for biskoppen, om De tør vove det; men ellers er det jo let at få en lukket vogn i Sønderborg«. ²⁹⁶ Derimod skulle amtsskolekonsulenten ikke sørge for indkvartering. Biskoppen var de fleste steder præstens gæst, og i en række tilfælde blev der arrangeret sammenkomster, hvori nabopræsterne, men næppe lærerne, deltog. Biskoppen måtte sommetider værgе sig imod større bespisninger og specielt imod servering af vin. ²⁹⁷

Ammundsen forberedte sig godt til visitatserne. Han sørgede altid for, at sognets præst udarbejdede en beretning om de kirkelige tilstande i sognet, og han kunne også benytte de sene aften-timer under visitatsen til at læse i sognekroniken, som alle præster skulle føre i den preussiske tid. Der er bevaret gode kilder til belysning af visitatsen i Uge, da biskoppen efterfølgende skrev en redegørelse, der både omfattede hans syn på forholdene i Uge Sogn og visitatsens forløb. Desuden skrev han kort tid efter hjemkomsten et 25-sider langt privatbrev, som også indeholdt lange passager med omtale af besøget i Uge.²⁹⁸ Sognet var både nationalt og kirkeligt »vanskøttet«, og det var allerede i 1864 blevet benævnt »Kleindeutschland«. Den tysksindede præst, som i høj grad havde forsømt sognet, var i 1920 med de missionske og de dansksindedes stemmer blevet erstattet med den missionske kongerigske præst Fridlev Andersen.

Ved visitatsen i Uge Skole overværede biskoppen sammen med amtsskolekonsulenten religionsundervisningen i begge skolens klasser. Biskoppen gav følgende bedømmelse af sit indtryk:

Førstelærer Hansen (f. i Bjolderup), tyskuddannet, alvorlig, men tør, katekiserede m. den øverste klasse over 6te bøn (adskilligt besynderligt, f.eks.: der er fristelser både til det gode og til det onde); børnene ret flinke. Andenlærer Lorenzen, også tyskuddannet, var på kursus i København; en vikar Hansen (fra Fyen) talte med de små om den fortabte søn; ret ringe.²⁹⁹

Amtsskolekonsulenten, der var temmelig enig med biskoppen, afgav votum i sin tilsynsprotokol. Han fandt også børnene ret flinke, men førstelærerens måde at undervise på var alt for »dogmatiserende«. Der var ifølge konsulenten simpelthen ikke liv nok.

Ved besøget i den tyske privatskole stak biskoppen hånden midt ind i en hvepserede. Der havde i flere år hersket en uafklaret konflikt om statstilskuddet til privatskolen. Skolen havde støttet af det tyske mindretal i skolekommissionen (to ud af fem) kæmpet for at opnå statsstøtten, men ønsket var ligeså indædt blevet imødegået af skolekommissionens flertal og i det skjulte af sognepræsten. Privatskolen var oprettet af den tidligere tyske sognepræst, men blev nu ledet af en datter af den tysksindede pastor Bruhn i Bjolderup. Som grund til at nægte statstilskud fastholdt skolekommissionens flertal, at skolen ikke stod mål

med undervisningen i folkeskolen, og at skolens to lærerinder (Helene Bruhn og Marie Michelsen) ikke kunne holde disciplin over de store drenge, hvilket ifølge præsten tydeligt kunne mærkes ved konfirmandundervisningen. Ministeriet ønskede, at skoledirektionen skulle lægge pres på skolekommissionen, så statstilskuddet kunne gives, men der var uenighed herom i skoledirektionen, da H.P. Hanssen, der var medlem af direktionen, støttede sig til præstens udtalelse.³⁰⁰ Biskop Ammundsen var blevet sat ind i sagens sammenhæng ved en frokost hos amtmand Refslund Thomsen en måned før visitatsen, hvor også H.P. Hanssen, amtsskolekonsulent Nielsen og kontorchef Graae fra ministeriet havde været til stede. Sagen var yderligere prekær, fordi sagen fra tysk side havde givet anledning til stor presse-dækning, og fordi folketingsmand Johannes Schmidt truede med at indbringe sagen for Folkenes Forbund.

Efter at have modtaget en invitation fra formanden for privatskolen mødte Ammundsen op i skolen den 23. februar om eftermiddagen, fast besluttet på, at han ikke under besøget ville udtale sig om skolens standpunkt. Men i den nævnte redegørelse betegnede han skolen som både god og dårlig:

Frk. Bruhn fortalte i den lille klasse om høvedsmanden i Kapernaum. Det er vanskeligt at sige noget bestemt om de små børn. De fortalte ret sødt, tildels på sønderjysk (en sex-års dreng: Så såd Jesus: Nu ska æ nok hjælp Jer). I den større klasse gennemgik frk. Bruhn Jesus i Getsemane. Hun gjorde det dårligt, uklart (Jesus frygtede sig for at dø, fordi verden endnu ikke var frelst), men var hypernervøs. Da jeg talte videre med børnene, var de flinke, vistnok mere opvakte end i folkeskolen (de er måske også bedre begavede).

Da biskoppen så den lille skole med kun 40 børn og den lille frk. Bruhn, kunne han ikke lade være med at more sig over, at den kunne komme til at blive en sag for Folkenes Forbund. Selv om børnenes hjemmesprog var dansk, foregik hele undervisningen på tysk undtagen i fagene dansk og religion, hvor sproget var dansk. Biskoppen kunne derfor gennemføre »hele visitatsen i Kleindeutschland uden at tale et tysk ord!«

Ved skolevisitatsen i Uge gav biskop Ammundsen, ligesom biskopperne gjorde ved skole- og kirkevisitatser i det 19. århundrede, en bedømmelse af de enkelte læreres undervisning. Men snart skiftede skolevisitatsen karakter. Selv om Ammundsen i

Selv om biskoppen ikke havde tilsynet med den tyske privatskole i Uge, blev han alligevel inviteret til at besøge skolen. Skolens bestyrerinde havde en bagtanke med invitationen, da skolekommissionen havde sat sig imod, at privatskolen fik statstilskud (Overborgmester Ernst Krachts fotoalbum. Archiv der Deutschen Volksgruppe in Nord-schleswig, Apenrade).

nogle tilfælde satte god tid af til visitatsbesøgene, f.eks. var han en hel uge i Sønderborg i oktober 1923 og i Aabenraa i februar 1925, indså han hurtigt, at han kun med meget store mellemrum kunne besøge den enkelte skole. Hans distrikt gik nemlig fra landegrænsen i syd til Horsens Fjord i nord. Han plejede derfor at fortælle lærerne, at han ikke betragtede visitatsen som mere end et besøg. Det skulle ikke gøre det ud for et effektivt skoletilsyn, men lærerne skulle betragte det som en håndsækning til det daglige arbejde. Ud over at høre på lærernes undervisning, tog han altid selv ordet og gav gode ideer med udgangspunkt i det, han havde hørt.³⁰¹

Hvilken betydning havde det så, at biskoppen med års mellemrum kom på skolebesøg? Som Ammundsen så rigtigt udtalte, havde det intet med et skoletilsyn at gøre, men det skulle det heller ikke være ifølge lovgivningen. Men helt uden betydning var ordningen ikke. For de sønderjyske politikere og skolefolk var besøgsretten en slags garanti imod en alt for voldsom kritik af, at

den sønderjyske skoleordning havde gjort op med det gejstlige skoletilsyn. Synspunktet var, at det stod ikke så slemt til, når biskopperne havde bevaret en slags overopsyn med religionen. Det var en lignende tankegang, der fik den sønderjyske lærerforening til helt frem til 1940'erne at ønske biskoppernes ret bevaret. I modsætning til sognepræster og provster var biskoppen en så fjern instans, at lærerne ikke frygtede, at biskoppen ville komme jævnligt på besøg endsige blande sig i undervisningen.

For biskopperne selv var det naturligt at besøge skolerne samtidig med, at de afholdt deres kirkevisitatser. Herved blev forskellen på visitatserne i de dele af deres stift, der lå nord og syd for Kongeåen, mindre. De sønderjyske biskopper havde på den måde mulighed for at følge med i den sønderjyske skoles virksomhed, f.eks. sørgede Undervisningsministeriet altid for, at biskopperne fik tilsendt et eksemplar af nye skoleplaner.³⁰² Ammundsen kunne også berolige kritikerne af, at præster og provster i Sønderjylland ikke havde del i skoletilsynet. Han havde ikke fundet noget tegn på, at religionsundervisningen i de sønderjyske skoler var ringere end i Kongeriget. Der var således hverken for religionsundervisningens eller for kristendommens skyld nødvendigt at bevare et gejstligt tilsyn. Derimod havde han konstateret, at det i Sønderjylland var vanskeligere at finde et naturligt samarbejdsområde mellem kirke og skole. Men på dette punkt havde biskoppernes skolevisitatser deres betydning. De bidrog til, at både biskoppen i Haderslev og biskoppen i Ribe deltog i en lang række skolemøder og kirkelige møder, hvor de talte om forholdet mellem skole og kirke.³⁰³ Specielt i årene 1930-33, hvor skoletilsynet både i Danmark og i Sønderjylland var til debat, blev de to biskopper inviteret til at holde mange foredrag. Ammundsen og Westergaard havde samme holdning i denne debat, at de ikke ønskede et gejstligt skoletilsyn som det, der fandtes nord for Kongeåen, men at det ville være et stort savn, hvis skolerne blev lukket for biskopperne.³⁰⁴

IV Sønderjylland og skoledebatten i Danmark 1920-1933

A. De første ti år

1. Sønderjylland inddrages i den danske skoledebat

Ordningen af de sønderjyske skoleforhold har medført en særlig dansk skolelovgivning for Sønderjylland. Denne lovgivning er naturligvis i nogen grad præget af, at den er af midlertidig karakter. Men det må dog formentlig anses for givet, at den ordning, der lægger skolens styrelse og tilsyn hos befolkningen og amtsskolekonsulenten som den vejledende tilsynsmand, må bibeholdes og medoptages i en kommende tilsynslov for hele riget.

Med disse redaktionelle ord indledte Danmarks Lærerforenings officielle organ »Folkeskolen« sit første nummer i 1921. Danmarks Lærerforening havde siden 1870'erne haft et ønske om en ændring af det gejstlige skoletilsyn på programmet. Med Genforeningen og den særlige sønderjyske skoleordning havde de danske lærere fået nye argumenter på hånden. Man behøvede blot at skue mod syd, her havde man allerede fået et skoletilsyn, som på mange måder matchede de tanker, som mange lærere havde i Kongeriget.

En debat i »Folkeskolen« i foråret 1920 antydede dog, at det ikke udelukkende var lyserøde forbilleder, man fandt i den sønderjyske skole. Under overskriften »Nu lærer vi dansk på tysk« beklagede to kongerigske lærere, at undervisningen i Sønderjylland i stort omfang skulle overlades til tidligere tysksindede lærere, som efter nogle få ugers kursus på Lærerrhøjskolen nu pludselig kaldte sig danske lærere. Artiklerne vakte harme både hos sønderjyske lærere og hos Lærerrhøjskolens forstander, Hans Orlík, som forsikrede, at det drejede sig om dansksindede lærere, der blot ikke under den preussiske forvaltning havde kunnet spille med åbne kort.¹

Sådanne synspunkter viste, at der i høj grad var behov for orientering om skoleordningen syd for Kongeåen. Selv om de sønderjyske politikere og skolemænd havde travlt med selve genforeningsprocessen, forsømte de ikke den vigtige oplysningsopgave. På dette område spillede de sønderjyske amtsskolekonsulenter sammen med landstingsmand og skoledirektionsmedlem for Tønder Amt, Hans Jepsen Christensen, og de sønderjyske læreres førende repræsentant, Detlef Clausen, Dybbøl, en betydelig rolle. På utallige forenings- og lærermøder både nord og syd for Kongeåen redegjorde de for den sønderjyske skoleordning i teori og praksis.² Dette var i høj grad med til at hindre, at myter om forholdene i den sønderjyske skole fik lov til at sprede sig nord for Kongeåen. Det bedre kendskab til den sønderjyske tilsynsordning bidrog også til, at denne i større grad blev en brik i den danske skolereformdebat.

På det 11. nordiske skolemøde i Kristiania i august 1920 fik Jepsen Christensen lejlighed til at give de forsamlede lærere fra de nordiske lande et indtryk af overgangen fra tysk til dansk skolestyre i Sønderjylland.³ Den tyske skoleordning havde været gennemtrængt af en »utøjlet national statsegoisme«, som hverken gav plads for lærere, forældre eller elever til individualitet eller personlig selvstændighed. Alle skulle blindt lystre regeringens anordninger i stort og småt. I den nye sønderjyske ordning var det derimod befolkningen selv, som skulle have hovedindflydelsen på deres børns skole. I hver skolekommune skulle der oprettes en skolekommission, der skulle vælges direkte af befolkningen efter forholdstalsvalgmetoden, og denne skulle have hovedindflydelsen på undervisnings- og timeplaner, lærervalg, undervisningsmidler og undervisningssprog. Det var således de små direkte valgte skolekommissioner, Jepsen Christensen lagde vægt på i sit foredrag, mere end amtsskolekonsulentordningen. Han fremhævede, at skolekommissioner udpeget af alle valgberettigede kommunale vælgere var noget ganske nyt i dansk skolelovgivning.

Men som citatet, der indleder dette kapitel, antyder, skulle amtsskolekonsulenterne og herunder de allerede fungerende sønderjyske konsulenter snart blive inddraget i den danske skoledebat. På Danmarks Lærerforenings 8. almindelige skolemøde i København i august 1921 holdt undervisningsminister Jacob Appel åbningstalen.⁴ Heri udtrykte han håbet om, at til-

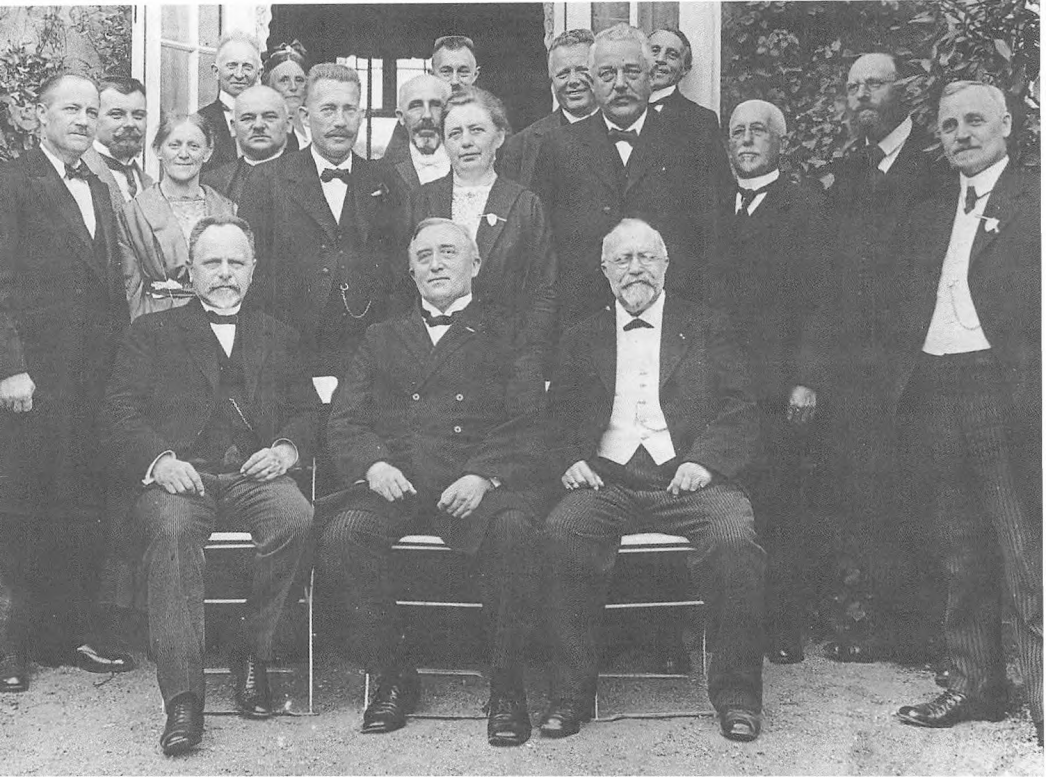
synsspørgsmålet, som havde stået på dagsordenen i umindelige tider, snart måtte få sin løsning. Folkeskolen skulle have et tilsyn, der gav lærerne stor bevægelsesfrihed inden for de givne rammer. Hertil hørte lokale skolekommissioner uden »fødte« medlemmer. Appel håbede ganske vist, at præsterne mange steder blev valgt ind i kommissionerne, men de skulle ikke sidde der i embeds medfør. Desuden ønskede Appel i skoletilsynet indført konsulenter, som kunne være lærernes faglige vejledere, og han tilføjede:

I Sønderjylland gøres der som bekendt forsøg indenfor den danske skoleverden med sådanne konsulenter, og så vidt jeg kan se, er forsøgene faldet godt ud.

Men Appel fandt det vigtigt, at folkeskolen udviklede sin egen »danske type« på en god rådgiver og vejleder »i nøje overensstemmelse og i organisk forbindelse med de grundlæggende og bærende ideer og kræfter, som har været med til at give folkeskolen dens udvikling«. I Norge, Sverige og Finland havde man i en årrække haft statslige skolekonsulenter, men dem mente Appel ikke umiddelbart, man kunne overføre til danske forhold. Ud fra hvad Appel i øvrigt sagde, fremgik det, at han mente, at de sønderjyske skolekonsulenter kunne bruges som model.

Danmarks Lærerforenings formand, viceskoleledertør H.A. Svane, var enig med Appel i, at indførelsen af amtsskolekonsulenter nord for Kongeåen i virkeligheden var et »uddiskuteret« emne »under henblik på ordningen i Sønderjylland«. Dette kom også til udtryk i skolemødets resolutioner, som krævede, at der i hver amtsrådsreds skulle udnævnes visiterende, vejledende konsulenter, som skulle have virket mindst 10 år som folkeskolelærere.⁵ Kravet om de 10 år gjaldt ganske vist ikke i Sønderjylland, men det faldt godt i tråd med lærerstandens gamle ønske om, at lærerne selv skulle have indflydelse på skoletilsynet.

Den danske lærerstands interesse for, hvad der foregik syd for Kongeåen, skyldtes således ikke kun nationalhistorisk interesse i det begejstrede genforeningsår. Der var ifølge Folkeskolens redaktør, overlærer Hans Rasmussen, endnu en grund, hvilket han fremhævede over for sine læsere i en gennemgang af den sønderjyske skolelovgivning, nemlig at »de afvigelser fra vor hidtidige skolelovgivning, som findes i denne anordning, peger i den

Det fremtidige skoletilsyn både i Kongeriget og i Sønderjylland var på dagsordenen på Danmarks Lærereforenings 8. almindelige skolemøde i København i august 1921, hvori der deltog ca. 2300 lærere. På billedet ses bl.a. lærereforeningens formand H. A. Svane (forreste række i midten), de sønderjyske læreres formand, Detlef Clausen, Dybbøl (tredje række nr. 2 fra venstre, manden med det runde hovede) samt de socialdemokratiske politikere K. M. Klausen, som var formand for Den Store Skolekommission (formentlig manden i anden række nr. 4 fra højre), og Thorvald Stauning (nr. 2 fra højre). Det kgl. Biblioteks Billedsamling.

retning, hvori reformerne [i Kongeriget] vil komme til at gå«. Udover at lærerstanden i Sønderjylland var blevet fritaget for det gejstlige tilsyn og overgivet til et kommunalt og statsligt tilsyn, så fandt Hans Rasmussen endnu et stort fortrin i de sønderjyske bestemmelser. Den af hele lærerstanden forkætrede afskedigelsesparagraf havde i den sønderjyske ordning fået en langt mere tilfredsstillende udformning.⁶

Ikke overraskende meldte der sig også kritikere på banen. Lærer Knud Grosen i Bramminge mente, at der endnu var tid til

at rejse en bevægelse imod konsulenterne, selv om han ikke havde store forhåbninger, da lærerne havde »ladet sig tude ørerne fulde med 'fagligt pædagogisk tilsyn'«. Han fandt, at det hidtidige tilsyn havde en stor fordel fremfor »en omrejsende, autoriseret pædagog«: at det blandede sig så lidt. Som lærer ønskede han mindst mulig indblanding.⁷ Lærer i Hove J.Gr. Pinholt ønskede ligeledes det gejstlige tilsyn bevaret, og han krævede, at Danmarks Lærerforening foretog en urafstemning for at vejle stemningen.⁸

Lærerforeningens formand, H.A. Svane, afviste kravet som ganske overflødig. Både i 1911 og 1919 havde lærerne haft mulighed for at stemme om det sagkyndige tilsyn, og et stort flertal havde udtalt sig herfor. Ved skolemødet i 1921 havde der været 2.300 lærere til stede, og der var praktisk talt enstemmig tilslutning til resolutionsforslaget. Modstanderne af et ændret tilsyn markerede sig heller ikke ved valgene til lærerforeningens hovedbestyrelse. Hertil kom, at Tilsynskommissionen af 1909 havde krævet et »sagligt« (det vil sige ikke-gejstligt) tilsyn, og i 1912 tilsluttede de fire partiers ordførere sig dette ved rigsdagsbehandlingen. I 1920 havde en enig rigsdag gennemført en lov med »sagligt« tilsyn i Sønderjylland. Lærerstandens beslutning var derfor taget, hvilket var meddelt offentligheden, Den store Skolekommission og myndighederne.⁹

De sønderjyske lærere blandede sig også i debatten. Der kom bl.a. flere indlæg fra lærere, der stammede fra Kongeriget, og som derfor havde kendskab til det gejstlige tilsyn. Et eksempel herpå er artiklen i Folkeskolen den 3. november 1921 fra en »Tilflyttet kongerigsk Lærer«, der over for kritikerne i Kongeriget af et nyt tilsyn gerne ville fortælle om, hvordan skolekonsulenterne foreløbig havde fungeret i Sønderjylland. Selv om der var mange vanskelige problemer ved skolevæsenets overgang til dansk styre, bl.a. bryderier mellem de to nationaliteter, havde amtsskolekonsulenterne vist sig heldige i en grad, som man »vist ikke turde vente af det gamle tilsyn«. De havde hidtil løst deres opgaver på en rolig og besindig måde, hvilket især skyldtes, at skolens tarv og arbejde var tilsynets hovedinteresse. Frygten for, at en »tør, isnende vind«¹⁰ ville blæse ind over folkeskolen med det nye tilsyn, var ubegrundet. Tværtimod havde skolekonsulenterne ifølge læreren medvirket til at bringe liv og røre i skolen. Ved deres deltagelse i skolemøder og sammenkomster var de formid-

Et af argumenterne imod det gejstlige skoletilsyn var, at en række af de sønderjyske præster fra den tyske tid var blevet i deres embeder. Dette var således tilfældet med pastor Edvard Juhler i Aabenraa. Billedet viser en delegation fra Aabenraa Menighedsråd på vej til kirkeministeren for at drøfte præstens forbliven. Blandt deltagerne var folketingsmand Anders Lebeck, som ses bagerst til venstre. Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

lere mellem skole, hjem og lærere. Artiklens konklusion var, at de sønderjyske lærere ikke ville af med konsulenterne igen, og at man sikkert ville sige det samme i »det gamle land«, når den sønderjyske tilsynsform var blevet indført her.¹¹

Af andre eksempler på debatindlæg fra sønderjyske lærere kan nævnes flere artikler fra førstelærer Anders Knudsen, Ullerup Skole, der både forsvarede de små skolekommissioner og amts-

skolekonsulenterne. Knudsen ønskede ikke, at der blev rørt ved den sønderjyske skoleordning foreløbig. Specielt advarede han imod at overføre den kongerigske ordning med sognepræsten som formand for skolekommissionen, da præstevalgene i Sønderjylland havde medført, at et stort antal af de tidligere tyske præster forblev i deres embede. De fleste af disse var tysksindede, og det var meget uheldigt at sætte disse præster til at lede den danske skoles udvikling. Knudsen mente heller ikke, at præster, der var kommet fra Danmark i 1920, var egnede til at overtage skoletilsynet, da de ofte savnede den fornødne indføling med de sønderjyske forhold.¹²

2. De sønderjyske læreres udtalelse 1921-22

Allerede under tilblivelsen af den sønderjyske skoleordning i 1919 havde de sønderjyske lærere organiseret sig og udtalt deres holdning og ønsker til skolevæsenets fremtidige organisering (jfr. ovenfor s. 32). Dengang havde lærernes anliggende især været, om de sønderjyske lærerstillinger skulle slås op også i de tilfælde, hvor den hidtidige lærer ønskede at fortsætte, men de havde også haft en holdning til skoletilsynets opbygning. I 1921/22 kom lærerne endnu engang på banen, fordi den midlertidige sønderjyske skoleordning stod foran revision, hvilket skulle ske inden 1. april 1923. Desuden var amtsskolekonsulenternes fremtid uafklaret, da de kun var ansat i en treårig periode. Spørgsmålet var, om man i den forbindelse ville benytte lejligheden til at ensarte lovgivningen nord og syd for Kongeåen. Selv om der i den offentlige debat var mange tegn på, at skoletilsynet i Kongeriget i en kommende reform ville nærme sig den sønderjyske ordning, så var lærerne bange for, at man i hvert fald i en overgangsfase ville harmonisere skoleordningerne ved at indføre kongerigske tilstande i Sønderjylland. Et andet faremoment fandt de sønderjyske lærere i diskussionen om et særligt gejstligt tilsyn med religionsundervisningen, som bl.a. Kirkeligt Landsforbund gjorde sig til talsmand for med et forslag om, at skolekommissionen skulle udvides med to medlemmer valgt af menighedsrådene. Disse ekstramedlemmer skulle særlig have til opgave at føre tilsyn med skolernes religionsundervisning.¹³

Tilhængerne af en bevarelse af det gejstlige skoletilsyn fik støtte hos flertallet i den kirkekommission, som blev nedsat i sep-

tember 1920 med det formål at udarbejde ensartede regler mellem Sønderjylland og det øvrige land på det kirkelige område. Kommissionen afgav betænkning i december 1921. Skolespørgsmålet var ganske vist henlagt til Den store Skolekommission, men kirkeudvalgets flertal formulerede de krav, som man fra folkekirkens side ønskede stillet til folkeskolen. Dels skulle sognepræsterne stadig være fødte medlemmer af skolekommissionerne og biskopperne bevare deres visitatspligt over for undervisningen i religion, og dels ønskede man fastslået, at religion skulle opretholdes som et selvstændigt fag i skolen uden afkortning i tid, og at formålet skulle være at give børnene et fyldestgørende kendskab til den kristne børnelærdom.¹⁴

De sønderjyske lærere, der i en overgangsperiode havde haft deres egen forening, blev optaget i Danmarks Lærerforening pr. 1. januar 1921, og de kom til at udgøre i alt 17 lokalkredse under DLF (nr. 119-135). Men det viste sig hurtigt, at de sønderjyske lærere havde behov for et samlet forum, hvor de kunne drøfte de særlige forhold, som gjaldt for lærerne syd for Kongeåen. Dette kom til udtryk allerede i 1921, da de sønderjyske lærere var oprørte over, at de blev stillet ringere med hensyn til opholds- og stedtillæg end de øvrige sønderjyske tjenestemænd – deriblandt seminariernes og gymnasiernes lærerpersonale. Et møde i Tinglev om lærernes økonomiske forhold i april 1921 mellem repræsentanter for alle sønderjyske lærerkredse førte til, at en delegation drog til København for at forelægge problemerne for statsministeren. Det blev samtidig starten på »Den midlertidige Sammenslutning af Lærerkredsene indenfor D.L.F. i de sønderjyske Landsdele«. Sammenslutningen fik sine egne vedtægter den 11. december 1921. Formand blev lærer Detlef Clausen, Dybbøl, der også havde været formand for lærerne i 1919-20. Sammenslutningens erklærede mål var at varetage de sønderjyske lærere og lærerinders pædagogiske, økonomiske og retslige interesser.¹⁵ Lærersammenslutningen fik straks en vis succes, idet det lykkedes at skaffe et midlertidigt stedtillæg til lærerne i Sønderjylland.¹⁶

Lærerne havde således fået et forum, hvori de kunne drøfte den sønderjyske skoleordning og skoletilsynet. Ved repræsentantskabsmøder i Tinglev den 10. december 1921 og 12. november 1922 blev man enige om at stille følgende krav til en kommende tilsynsreform:¹⁷

Detlef Clausen (1876-1948) var født i Bolderslev og havde taget tysk lærereksamen fra Tønder Seminarium i 1896. Efter flere ansættelser i sønderjyske embeder blev han i 1909 degn og førstelærer ved Dybbøl Skole. Som tyskuddannet lærer deltog han i 1919/20 i det kursus på Statens Lærershøjskole, under hvilket de sønderjyske lærere organiserede sig under hans ledelse. Han var formand for Sønderjysk Lærereforening 1920-42, fra 1921 organiseret i tilknytning til Danmarks Lærereforening. I perioden 1921-43 var han medlem af DLF's hovedbestyrelse, de sidste 15 år som hovedkasserer. I alle disse år var han en ihærdig forkæmper for de sønderjyske læreres rettigheder. Gengivet efter Danmarks Lærereforening gennem halvhundredre Aar. Tillæg til Folkeskolen 1924 s. 11.

1. at amtsskolekonsulentinstitutionen i Sønderjylland antager fast form,
2. at hvert skoledistrikt får sin egen skolekommission, der er fælles for både den danske og tyske afdeling,
3. at der ikke indføres et særligt tilsyn med religionsundervisningen,
4. at intet lærerembede udskrives med kirkelige forretninger som pligt,¹⁸
5. ved revisionen af den sønderjyske skolelov skal der ske to ændringer: a) at lærerne fremtidig skal kunne vælges til skolekommissionen; b) at afskedigelsesudvalgene i henhold til § 18 skal sammensættes, således at skoledirektionen vælger et medlem uden for skoledistriktet i stedet for skolekommissionsmedlemmet, som lærerne finder inhabil.

Lærerne følte sig ikke helt sikre på, at en kommende skolelov for hele landet ville tage hensyn til deres ønsker, for de blev samtidig enige om at udarbejde et supplerende bilag til de vedtagne punkter. Hvis den fælles skolelov nemlig ikke kom til at indeholde de fire førstnævnte punkter, så ønskede lærerne for Sønderjyllands vedkommende at opretholde disse som særbestemmelser i en tiårig periode.¹⁹ Udtalelserne blev trykt i Folkeskolen, og de blev senere indsendt til Den store Skolekommission, for at denne »kan være underrettet om lærerstandens synspunkter i de pågældende spørgsmål«. ²⁰

De sønderjyske lærere ønskede således at beholde det skoletilsyn, man havde fået i 1920, med de små skolekommissioner og med amtsskolekonsulenter som det centrale led i det regionale tilsyn. Afskaffelsen af konsulenterne ville ikke blot fremkalde »dyb skuffelse« hos lærerne, men i hele den sønderjyske befolkning. Men som det fremgik af lærernes henvendelse til Den store Skolekommission, så burde amtsskolekonsulenterne være modne mænd med mindst 10 års undervisningserfaring. Derimod så lærerne meget nødigt et gejstligt tilsyn indført.

De sønderjyske lærere havde også et andet punkt på dagsordenen ved deres møde den 12. november 1922, nemlig endnu engang økonomien. De ønskede dels det særlige stedtillæg forlængt og dels bevilget et pensionsgivende særligt alderstillæg til de sønderjyske lærere, der havde haft 18 års ansættelse i folkeskolen. Begrundelsen for det første var, at indtægterne generelt var ringere i Sønderjylland end i det øvrige land, og at skatterne var højere. Alderstillægget blev begrundet i, at ellers kunne man ikke tiltrække ældre, erfarne og dygtige lærere til de sønderjyske lærerstillinger.²¹

Lønningssagen nævnes her, fordi den vakte stor opsigt også nord for Kongeåen, og fordi den var blandet sammen med debatten om forlængelsen af den sønderjyske skoleordning. En større polemik blev indledt af Kr. Isaksen Nørgaard, Kristrup Skole, Randers Amt, der fik en »underlig fornemmelse« hver gang dele af den sønderjyske befolkning krævede særrettigheder. Han spurgte, hvorfor de sønderjyske lærere skulle have mere i løn, og hvorfor de bedste lærere skulle »dernel«. Lærer J. Johnsen i Varde fandt særlove skadelige for grænselandets og danskhedens sag. Der burde ikke sættes noget skel ved Kongeåen. Han ville helst have den sønderjyske skoleordning helt afskaffet. Fr. Fi-

scher, Kølby Skole ved Løgstør, fandt det rimeligt, at lærere nordpå blandede sig i de sønderjyske skoleønsker, da det ikke var rimeligt, at lærerne fik mere i løn. Lærer J. Brygger i Vinde-rød fandt det ligefrem hjerteskerende med klageråbene fra det forjættede land. Skatter og afgifter kendte man også til nordpå.²²

Mærkeligt nok blev disse indlæg sekunderet af to sønderjyske lærere. Chr. Gellert i Varnæs erklærede sig enig med Kr. Isaksen Nørgaard i, at der ikke var behov for særrettigheder, og slet ikke lønmæssigt. Andenlæreren i Kliplev, Ludvig Hansen, opfordrede, skønt han selv var kommet nordfra i 1920, misfornøjede kongerigske lærere i Sønderjylland til at rejse hjem igen; de var måske blevet overrasket over, at de tidligere preussiske skolelærere slet ikke levede på krigsfod med befolkningen, men tværtimod i et godt forhold til beboerne og børnene.²³ Andre sønderjyske lærere fandt det derimod besynderligt, at deres kolleger i Kongeriget gik imod deres beskedne lønkrav.²⁴

To repræsentanter fra bestyrelsen for den sønderjyske lærersammenslutning greb også til pennen for at besvare angrebene.²⁵ Ifølge lærer Anders Knudsen, Ullerup, afslørede Nørgaards artikel ukendskab til de virkelige forhold. Sønderjylland var i 56 år blevet præget af tysk kultur. Der var derfor behov for en særlig sønderjysk skolelov. Den stod ganske vist foran revision, men der var ikke mange i Rigsdagen, der ønskede den ændret afgørende. De fleste af lærernes særønsker var allerede lovfæstet, og de var besindige, snusfornuftige og beskedne. Sammenslutningens formand, Detlef Clausen, forsvarede opretholdelsen af en særlig sønderjysk lærerforening som en underafdeling af Danmarks Lærerforening, da de sønderjyske lærere håbede på at få indflydelse på revisionen af den sønderjyske skolelov. Clausen påpegede, at dette også var til fordel for lærerne i det øvrige land, da:

vor nuværende sønderjyske skolelov, eller dele af samme, muligvis vil komme til at danne grundlaget for en kommende skolelov for hele landet. Vi mener at kunne spå, at vi i denne sag, som i så meget andet, agerer prøvekaniner.

Med hensyn til lønsagen så ønskede de sønderjyske lærere ikke bedre, men heller ikke dårligere lønninger end nordpå. Og for øvrigt så plejede Danmarks Lærerforening også at råbe højt i lønsager i Kongeriget!

Når man ser bort fra lønningsområdet, var reaktionen i Sønderjylland på lærernes krav overvejende positiv, da lærerne stort set gik ind for en bevaring af den sønderjyske skoleordning, som den var. Hidtil havde de sønderjyske præster holdt sig tilbage i debatten. De fleste havde sikkert nok at gøre med at få de kirkelige forhold på plads efter Genforeningen. Provst Torvald Biering, Sønderborg, forsvarede i et indlæg det gejstlige tilsyn især på religionsundervisningens område, og han fremhævede, at skolen ikke var til for lærernes skyld, men for forældrenes og børnenes. Indlægget gav de sønderjyske læreres formand, Detlef Clausen, lejlighed til at udfolde lærernes syn på det gejstlige skoletilsyn. Der var ingen grund til at have et særskilt tilsyn med religionsundervisningen, da man havde amtsskolekonsulenten. Ved udnævnelsen var der også taget hensyn til, at han i religiøs henseende var en mand, som befolkningen kunne have tillid til. Amtsskolekonsulenten var langt at foretrække som tilsynsmand fremfor provsten, da det var urimeligt med en tilsynsmand fra en helt anden stand, og da de fleste gejstlige stod fuldstændig fremmed over for folkeskolen og dens virksomhed. Clausen fremhævede, at lærernes synspunkt ikke var religionsfjendsk. Præsterne havde gjort en stor indsats for skolevæsenet i »lærerstandens barndomstid«, men nu var den tid forbi. Provst Biering havde påpeget de store udgifter ved konsulentordningen, men Detlef Clausen mente, at provsterne heller ikke var gratis, da de skulle have kørepenge og diæter.²⁶

En længere polemik i dagbladet Hejmdal var ligesom provst Bierings indlæg tegn på, at tilhængerne af det gejstlige tilsyn endnu ikke helt havde opgivet at få tilsynet nord for Kongeåen indført også i Sønderjylland. Det valgte medlem af skolekommissionen i Rinkenæs, sognepræst Peter Jessen, benyttede offentliggørelsen af de sønderjyske læreres krav til at angribe det sønderjyske skoletilsyn, både fordi sognepræsterne ikke havde mulighed for at have hånd i hanke med religionsundervisningen, og fordi han mente, at amtsskolekonsulenternes tilsyn var utilstrækkeligt. Rinkenæs havde f.eks. kun haft besøg af konsulenten en enkelt gang. Både medlemmer af skolekommissionen og flere forældre blandede sig i debatten, og Hejmdal, der støttede den sønderjyske skoleordning helhertet, indhentede et længere svar fra amtsskolekonsulent N.J. Nielsen. Med hensyn til børnenes oplæring i den kristne tro var det først og fremmest forældrenes

Torvald Biering (1870-1954) var fra 1921 præst for Sønderborg danske menighed og provst for Sønderborg Provsti. Han var meget aktiv i det kirkelige arbejde både på landsplan og lokalt. Han ønskede, at præsterne skulle have del i skoletilsynet særligt med religionsundervisningen, men han blev imødegået af førstelærer Detlef Clausen, som Biering senere skulle få et nærmere samarbejde med, efter at han i 1931 blev sognepræst i Dybbøl Sogn. Sønderborg Lokalhistoriske Arkiv.

opgave, så sognepræstens tilsyn var ikke nødvendigt. Og over for Jessens angreb forsvarede Nielsen konsulentembedet. Amtsskolekonsulenten kom lige så ofte på skolebesøg som provsten i Kongeriget, og det var netop positivt, at embedet var rådgivende og vejledende. I en dansk sammenhæng var der ikke behov for en inspektør »med kommandostav«. ²⁷

3. Forsøgsmarken fortsætter 1923

Det var ikke kun i den offentlige debat, den særlige sønderjyske skoleordning og dens mulige afsmitning på lovgivningen i Kongeriget blev debatteret. Sagen blev også hurtigt taget op i Folketinget. Dette skete i forbindelse med finanslovsforhandlingerne i oktober 1921. Anledningen var, at det tyske folketingsmedlem pastor Johannes Schmidt fremsatte en række bemærkninger om det tyske mindretals manglende ligestilling på skoleområdet; bl.a. ønskede han, at det tyske skolevæsen skulle have en form for autonomi. ²⁸ En række ordførere imødegik Schmidts udtalelser. Blandt disse var et medlem for Ribe Amt, Chr. Søgaard, der

N.P.L. Kjærsgaard (1866-1927), overlærer i Korsør, redaktør af Danmarks Lærerforenings medlemsblad »Folkeskolen« 1906-27. Han var et fremtrædende medlem af Den store Skolekommission, hvor han var formand for det udvalg, der særligt beskæftigede sig med skolevæsenets styrelse og tilsyn. Lokalhistorisk Arkiv for Korsør Kommune.

selv var lærer, og som tillige var medlem af Den store Skolekommission. Han fremhævede, at skoleordningen i Sønderjylland var præget af frihedsprincippet og det folkelige selvstyre, og at dette også gjaldt for det tyske mindretal. Hovedprincipperne i den sønderjyske skoleordning havde nu i et år på en god måde bestået sin prøve. Dette var så meget mere heldigt, da vi i nær fremtid stod over for en skolereform i hele landet. Søgaard var overbevist om, at hovedprincipperne i den sønderjyske skoleordning også ville komme til at gøre sig gældende i den samlede skolereform.²⁹

I perioden 1919-23 havde al skolelovgivning på en måde været lammet, fordi alle forhandlinger foregik i den ved lov af 21. februar 1919 nedsatte skolekommission (benævnt »Den store Skolekommission«). Bortset fra den sønderjyske skolelov af 30. juni 1920, måtte al anden skolelovgivning afvente, at kommissionen havde talt. Skoletilsynet havde kommissionen haft på dagsordenen ved en række møder, og forholdene i Sønderjylland blev ind-

draget i flere sammenhænge.³⁰ Spørgsmålet om skoletilsynet var blevet forberedt i et særligt udvalg, hvor først Jacob Appel og derefter lærer N.P.L. Kjærgaard var formand. Ved behandlingen i selve kommissionen deltog Hans Jepsen Christensen som særligt sagkyndigt sønderjysk medlem. Han fik herved lejlighed til at fremhæve betydningen af de små sønderjyske skolekommissioner, men han formåede ikke at få kommissionens medlemmer til at overføre disse til forslaget, der skulle omfatte hele landet. Heller ikke amtsskolekonsulenternes medlemskab af skoledirektionerne vandt tilslutning.³¹ Men selv om der ikke var enighed i kommissionen, vidste man godt, at kommissionens endelige forslag ville komme til at indeholde en kraftig indskrænkning af det gejstlige skoletilsyn, og at den danske skolelovgivning ville komme til at nærme sig den sønderjyske.

Da den midlertidige sønderjyske skoleordning skulle fornys efter 3 år, måtte ministerium og rigsdag i foråret 1923 tage stilling til, hvad der skulle ske med skolevæsenet i Sønderjylland. Hvis man nemlig ventede på Skolekommissionens betænkning og på et eventuelt efterfølgende lovforslags fremsættelse og vedtagelse, ville Sønderjylland komme til at stå helt uden skolelov. Undervisningsminister Jacob Appel fremsatte derfor den 21. februar 1923 et lovforslag om »nogle bestemmelser med hensyn til en midlertidig ordning af folkeskolens administration i De sønderjyske Landsdele«. ³² Man bemærker, at det stadig var en særlov, der kun skulle gælde i Sønderjylland, og at lovforslaget fortsærende var en »midlertidig« ordning. Det fremgik også af § 1, at de hidtil gældende love og andre bestemmelser vedrørende skolevæsenet (dvs. lovgivning før 1920) stadig skulle opretholdes, med mindre de ved senere lovgivning var ophævet.

Begrundelsen for at forlænge den sønderjyske skoleordning med kun få ændringer var, at ordningen i det store og hele havde gjort god fyldest, og at den var blevet godt modtaget af befolkningen. Desuden var der ingen grund til nu at foretage de store forandringer, da der senere ville blive fremsat et samlet skolelovsforslag på basis af Skolekommissionens arbejde. I rigsdagsbehandlingen (først i Landstinget og derefter i Folketinget) gjorde de fleste ordførere opmærksom på sammenhængen med den landsdækkende skolereform.³³ Nogle ville ellers godt have haft forskellige bestemmelser lavet om også på tilsynsområdet. De to sønderjyske rigsdagsmedlemmer Hans Jepsen Christensen i

Landstinget og Anders Lebeck i Folketinget benyttede lejligheden til at fremhæve den sønderjyske skoleordnings succes. De havde begge praktisk erfaring med den sønderjyske skoleadministration, Jepsen Christensen som medlem af amtsskoleledningen for Tønder Amt og som formand for skolekommissionen i Hviding og Lebeck som formand for skolekommissionen i Haderslev. Ifølge Lebeck havde indførelsen af de folkevalgte skolekommissioner været et »voveligt eksperiment«. Man gav en befolkning, der havde været sat uden for enhver indflydelse, afgørende betydning i skoleforvaltningen. Forsøget var lykkedes. Også amtsskolekonsulenterne havde vist sig at fungere udmærket, da de ikke kun var tilsynsmænd, men i lige så høj grad var blevet befolkningens rådgivere. Hertil bidrog, at man havde fået fat i de rigtige mænd som konsulenter.

Rigsdagsdebatten og den kortvarige udvalgsbehandling drejede sig mest om de få ændringer, der trods alt var i lovforslaget. De vigtigste var, at de danske bestemmelser blev indført for undervisningspligtens begyndelse og ophør samt for mulkering af skoleforsømmelser (§ 2). Dog skal det bemærkes, at skolekommissionerne på disse områder beholdt deres udvidede kompetence på bekostning af sognerådene. I § 3 blev begrebet de »små sønderjyske skolekommissioner« fastholdt, selv om den sønderjyske kommunalreform med større kommuner i forhold til de hidtidige preussiske trådte i kraft i 1922.³⁴ De små skolekommissioner og deres nærhed til befolkningen var netop blevet fremhævet som en af de store fordele ved det sønderjyske skolevæsen, så dem turde den nye lov ikke røre. I 1920 var der blevet valgt skolekommissioner i hver af de hidtidige preussiske kommuner – i bemærkningerne til § 3 benævnt »småkommuner« – og der skulle først afholdes valg igen i 1925. Den nye formulering blev, at »på landet vælges en skolekommission på 5 medlemmer indenfor hvert af de hidtil virkende skolekommissioners område«. Det tyske folketingsmedlem Johannes Schmidt gjorde sig til talsmand for, at de små skolekommissioner skulle være endnu mindre (herom mere nedenfor). Til brug for rigsdagsbehandlingen blev amtsskolekonsulenterne bedt om at indsende en oversigt over alle i de fire sønderjyske amter eksisterende skolekommissioner, hvilke skoledistrikter disse omfattede, og om deres tilhørsforhold til de tidligere preussiske kommuner og de nuværende sognekommuner.³⁵

En tredje vigtig ændring i forhold til den sønderjyske skoleordning fra 1920 var kravet i § 17 om, at alle lærere, der blev ansat i den offentlige skole, skulle have dansk indfødsret. Dette gjaldt også i de tyske kommunale folkeskoleafdelinger.³⁶ Endelig blev der i § 21 ændret på bestemmelserne om, hvor mange børn der skulle til, før der kunne oprettes en tysk folkeskoleafdeling. Ændringen var en mindre imødekommelse af de tyske ønsker, selv om mindretallet ikke var tilfreds med resultatet. Både i Landstinget og i Folketinget var forslaget genstand for en kortvarig udvalgsbehandling. Folketingsudvalget indstillede forslaget til vedtagelse, men påpegede, at det »ikke danner noget præcedens for fremtidig dansk skolelovgivning«.³⁷

Med lov af 1. maj 1923 om »nogle bestemmelser med hensyn til en midlertidig ordning af folkeskolens administration i De sønderjyske Landsdele« overlevede den sønderjyske særordning den umiddelbare overgangsperiode. På det kirkelige område lykkedes det allerede i 1922 at blive enige om en fælles ordning for hele landet, selv om der gik kirkepolitik i sagen.³⁸ Den økonomiske bestyrelse af kirken i Sønderjylland før Genforeningen fik stor betydning for indførelsen af provstiudvalgene i 1922. Men på skolens område fortsatte Sønderjylland som administrativ forsøgsmark i betydeligt længere tid. Man kan oven i købet sige, at med forlængelsen af den særlige skolelov i 1923, blev motivationen til at få vedtaget en ny tilsynslov for hele landet svagere, da man ikke længere var presset af, at den sønderjyske skolelov udløb. Klogeligt undlod man i lov af 1. maj 1923 at sætte nogen ny udløbsfrist, bortset fra at loven betegnedes som »midlertidig«. Af mange grunde skulle der gå mere end et kvart århundrede yderligere, før den skolemæssige genforening med Kongeriget blev fuldstændig gennemført.

4. De tyske skolekrav 1920-24

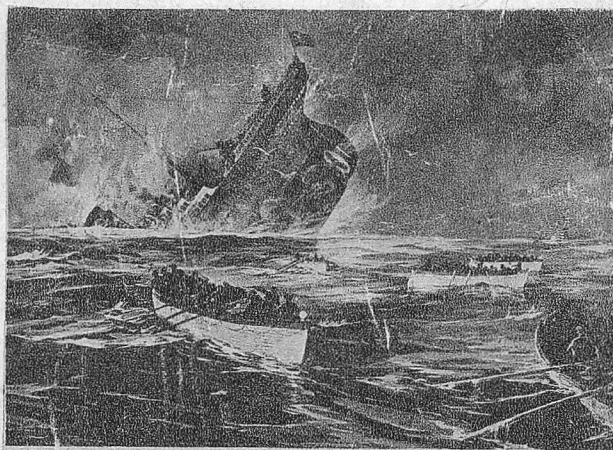
Det var ikke alene debatten i Kongeriget om et nyt skoletilsyn, der medvirkede til, at den sønderjyske skoleordning overlevede. Forholdene i Sønderjylland spillede naturligvis også en stor rolle. Og her var det ikke mindst forholdet til det tyske mindretal, som bidrog til, at skoleforholdene var anderledes end nord for Kongeåen. Skønt det tyske mindretals skolevæsen ikke skal behandles særskilt i denne afhandling, er det nødvendigt i en række

sammenhænge at inddrage det tyske skolevæsen som en væsentlig faktor i fremstillingen. Dels var forholdet mellem de to nationaliteter en vigtig bestanddel af amtsskolekonsulenternes skoletilsyn, og dels spillede det tyske skolevæsen en betydelig rolle i diskussionen om sammensætningen af skoletilsynet syd for Kongeåen og dermed også for en fælles skolelov for hele landet.

Som omtalt i kapitel I indeholdt den foreløbige sønderjyske skolelov af 30. juni 1920 en række bestemmelser om mindretallets skolegang. I de fire købstæder skulle der oprettes tyske folkeskoleafdelinger, og i flækker og landkommuner kunne sådanne ligeledes oprettes, hvis kravet blev fremsat af et vist antal vælgere. Desuden kunne det tyske mindretal oprette privatskoler eller anden form for privatundervisning efter de danske friskolebestemmelser. Endelig blev der givet regler om udvidet undervisning i tysk på de dansksprogede og i dansk på de tysksprogede afdelinger. Både blandt de sønderjyske politikere og i Undervisningsministeriet havde der stort set været enighed om disse mindretalsbestemmelser på skoleområdet. Dels ville man ikke gengælde det stærkt kritiserede skolesprogskript af 1888, der havde afskaffet al danskundervisning, og dels var der i 1919-20 takket være Wodroow Wilsons teser og ideerne bag Folkeforbundet en generel fokusering på mindretalsrettighederne.

Hvis man dermed havde ventet, at det tyske mindretal ville være tilfreds med den sønderjyske skoleordnings i forhold til de preussiske skolelove særdeles liberale bestemmelser, så havde man gjort regning uden vært. For selv om tyskerne før Genforeningen havde ladet hånt om de danske mindretalsrettigheder endsige flertalsrettigheder på skoleområdet i Nordslesvig, så ændrede tyskerne nu signaler og gik ind for vidtgående rettigheder for det tyske skolevæsen i de afståede områder.³⁹

Bannerfører for de tyske skolekrav både i Folketinget og i den offentlige debat var Johannes Schmidt (1869-1959). Fra 1896 til 1920 var han præst i Vodder (»Schmidt-Wodder«), hvor han havde stillet sig kritisk over for preussernes tvangspolitik i kultur- og sprogspørgsmålet. Ved valget i september 1920 blev Schmidt valgt til Folketinget, hvor han repræsenterede det tyske mindretal indtil 1939. Indtil nazisternes magtovertagelse i Tyskland i 1933 stod Schmidt som den ubestridte leder af mindretallet, og han fik betydelig indflydelse på skolepolitikken både via formandskabet i Schleswigscher Wählerverein (1920-34) og via

Untergang eines versenkten englischen Fracht- und Personendampfers.
 Von C. W. Guther.

U-båds-kalender

1. Febr. 1914 - 1. Febr. 1918

Monate:	versenkte Tonnage	
Februar 1914	481500	1. $9,6 \times 2,833 = 27,2$ Mill. cbm.
Marts "	885000	2. $9,6 \times 1,5 = 14,4$ " qvadr.
April "	1091000	3. $1440000 : 15 = 96000$ qvadr. meter.
Maj "	869000	4. 100 qvadr. meter 800 m længde
Juni "	1016000	5. $960000 : 100 \times 800 = 7680$ km.
Juli "	811000	Brüssel - Warschau.
August "	808000	6-7 Kirke og skolebygninger.
September "	672000	indbyggere.

U-bådskalenderen fra den uindskrænkede ubådskrig under 1. verdenskrig var vægudsmykning i den tyske skoleafdeling i Højer helt indtil 1945. Elever og lærere har så kunnet sidde og glæde sig over de store britiske tab. Tallene angiver sænket tonnage. Højeregnsens Lokallhistoriske Arkiv.

Deutscher Schulverein für Nordschleswig (oprettet 1920). I den offentlige debat fremsatte Schmidt sine skoletanker i mange artikler i Neue Tondernsche Zeitung, som han var redaktør af 1920-29.⁴⁰ En anden vigtig person for mindretallets skolevæsen var Wilhelm Koopmann (1870-1940). Han havde indtil 1920 været rektor for pigeskolen i Sønderborg, men fungerede efter Genforeningen, hvor han blev ansat som rektor for den tyske privatskole i Tinglev, som en slags selvbestalt skolekonsulent for det private tyske skolevæsen.

Mindretalsordningen og den tyske skolepolitik var genstand for intens overvågning fra dansk side. I Statsministeriets sønderjyske Kontor og senere i Udenrigsministeriets Pressebureau sørgede man for at udklippe relevante artikler i sønderjyske og tyske dagblade om skoleforholdene i Sønderjylland.⁴¹ Kopier blev i mange tilfælde videregivet til Undervisningsministeriet, så man her var underrettet både om aktiviteter på politisk plan og om konkrete skoleproblemer lokalt.⁴²

Et sådant eksempel på en »sakset« avisartikel skal omtales her for at give et indtryk af pastor Schmidts krav til en mindretalsordning for det tyske skolevæsen i Sønderjylland. Dobbeltartiklen i Neue Tondernsche Zeitung i juni 1920, som også blev gengivet af andre tyske blade i Sønderjylland, blev i Statsministeriets sønderjyske Kontor anset for så principiel, at man lod den oversætte, før den blev sendt til kontorchef Graae i Undervisningsministeriet.⁴³ Den nye sønderjyske skolelovs muligheder for enten at oprette tyske kommuneskoleafdelinger eller privatskoler, anså Schmidt ikke for tilstrækkeligt til en rimelig mindretalsordning. Han ønskede en særlig tysk forvaltningsenhed i Nordslesvig, og der skulle tilbydes en tilsvarende ordning til det danske mindretal syd for grænsen. Men dette krævede først en grænserevision, så der kom lige store mindretal på begge sider af grænsen. Det var nemlig en både »forløjet« og »forkastelig« metode, at man indrømmede tyskerne skoler med tysk sprog, men med lærere, der arbejdede for det danske. De tyske kommuneskoler var underlagt dansk skoletilsyn, især amtsskolekonsulenterne, og lærerudnævnelser var overladt til de danske myndigheder. Schmidt henviste til, at mange sønderjyske politikere og skolefolk havde udtalt, at formålet med skoleordningen skulle betyde, at »Nordslesvig ville være fordansket i løbet af få årtier«, og dette kunne de tysksindede ikke acceptere. Tyske privatskoler hav-

de den ulempe, at de var dyrere, men her kunne man bedre fastholde »sin tyskhed«, da lærerne blev kaldet frit, og da de bedre selv kunne tilrettelægge deres undervisning.

Ifølge Schmidt var det afgørende nemlig ikke den tyske sprogundervisning, men »en undervisning, der bunder i kærlighed til det tyske folk« og til den tyske hjemstavn. Han bragte begrebet »sindelagsundervisning« ind i diskussionen:

Jeg taler om den tyske undervisning og tænker herved på det, man kunne kalde »Sindelagsundervisning«, tyskundervisningen i snævrere forstand, og undervisning i tysk historie. Tysk sprog er et udtryk for den tyske ånd og tysk historie er tysk skæbnes historie, betinget af alle mulige ydre tilskikkelser, men endnu mere af det tyske folkesind iboende kræfter og mangler. Hvem kan fortælle om dette, uden at elske det tyske folk – hvem kan være leder i det tyske sprog, uden at være af dets ånd?!

Schmidts konklusion var, at det tyske mindretal foreløbig måtte lade sig nøje med mulighederne i den sønderjyske skolelov, men ikke ret længe. Mindretallets skolevæsen havde nogle vanskelige år lige efter Genforeningen. På grund af de økonomiske problemer i Tyskland kunne der først efter 1923 skaffes midler til at opføre privatskoler, og en del undervisning måtte foregå ved vandre lærere.⁴⁴ Men dette holdt ikke Schmidt tilbage. Han udtalte sig gang på gang om de tyske skolekrav. Han krævede således i den ovennævnte finanslovsdebat i oktober 1921 egenforvaltning, autonomi for det tyske mindretals skolevæsen. I den såkaldte »liberale« mindretalsordning, der blev tilbudt på skoleområdet, var de tyske skoler »flertallets skoler« og ikke mindretallets, fordi det var flertallet, der bestemte, hvem der skulle undervise, og hvilke lærebøger og læreplaner der skulle benyttes – kort sagt hele det indre liv i skolerne. Schmidt krævede, at der overalt, hvor der oprettedes tyske skoler, også blev dannet selvstændige tyske skolekommissioner.⁴⁵ Flere folketingsmedlemmer imødegik Schmidt og forsvarede den danske skolepolitik. Bl.a. afviste undervisningsminister Jacob Appel at give mindretallet selvforvaltning på de kulturelle og økonomiske områder, da dette fuldstændig ville opløse statens organisation og umuliggøre landets styrelse.⁴⁶

De tre amtsskolekonsulenter, som var de afgørende personer i forbindelse med den sønderjyske skoleordnings praktiske iværk-

Deutsche Mittelschule in Tondern

Elternabend

Mittwoch, den 18. November 1931, abends 7½ Uhr im „Schützenhof“

I. Teil.

Gemeinsames Lied: Wenn wir schreiten. (Nr. 245).

Vorspruch (2 Knaben aus M. III).

Das Thema: Wandern.

1. Lied: Das Wandern ist des Müllers Lust.	7. Gedichtvortrag: Sehnsucht
2. „ So grün als ist die Heiden.	(Eichendorff) M. III.
3. Gedichtvortrag: Singen und wandern	8. „ Wanderlied (Rückert) M. III.
(Volkslied) M. II.	9. „ Ausfahrt (Scheffel) M. I.
4. „ Wandern (Löwenberg) M. II.	10. „ Frieder Dumbart wird klug. M. III.
5. „ Durch Feld und Buchenhallen	11. „ 6 Wanderregeln M. I.
(Eichendorff) M. II.	12. „ Zwiegespräch M. I.
6. Schattenspiel: Die Zauberpillen,	13. Lied: Landsknechtslied.
Knaben und Mädchen aus M. I, II, III.	14. „ Heut noch sind wir hier zu Haus.

Gemeinsames Lied: Der Winter ist vergangen (Nr. 217).

2 rhythmische Tänze (Mädchen aus M. I, II, III).

Gemeinsames Lied: Rote Wolken am Himmel (Nr. 227).

$\frac{3}{4}$ Std. zum Kaffeetrinken u. Plaudern.

(Kaffee ohne Kuchen 50 Öre.)

II. Teil.

Gemeinsames Lied: Klein sind deine Berge (Nr. 14).

Theateraufführung der M. IV:

O Wandern, Wandern, meine Lust

Ein fröhliches Wanderspiel in 3 'Aufzügen.

Fritz,		August, Hausknecht.
Karl,	vier junge Burschen,	Johann, Waldemars Diener.
Paul,	16—20 jährig.	Polizist.
Franz,		Ein Musikant.
Waldemar: das Muttersöhnchen.		2 Wurzelmännchen.
Wirtin.		Junges Volk.
Deren Töchterlein.		

Ort: 1. Aufzug: Im Wohnzimmer.

2. Aufzug: Im Walde.

3. Aufzug: Vorgarten eines Wirtshauses.

Schlußlied: Kein schöner Land (Nr. 334).

Formålet med de tyske skoler i Nordslesvig var ikke kun at give eleverne tyske sprogkundskaber. Hensigten var også at opdrage børnene på et tysk kulturgrundlag, hvilket både kunne ske ved selve undervisningen og ved arrangementer uden for skoletiden. Her er gengivet program for »Elternabend« i den tyske mellemskole i Tønder i 1931 (LAÅ. C. Elholms privatarkiv).

sættelse i de enkelte sogne, forsøgte at dele sol og vind lige mellem det danske og tyske skolevæsen i de nationalt blandede egne. Derimod var der ikke meget slinger i valsen med hensyn til deres holdning til de tyske skolekrav. Mindretallet var tilgodeset i og med tilladelsen til at oprette kommunale og private skoler. Der er heller ikke tvivl om, at de gerne så, at antallet af tyske skoler ikke blev højere end nødvendigt. Et par citater giver et indtryk af konsulenternes på den ene side imødekommende og på den anden side faste holdning.

På et møde på Ulkebøl Skole i efteråret 1921 mellem en række forældre, der havde ønsket oprettet en kommunal tysk skoleafdeling, skolekommissionens medlemmer og rektor Koopmann, som de tyske forældre havde tilkaldt som repræsentant for den tyske skoleforening, fik skolekonsulent N.J. Nielsen lejlighed til at redegøre for sin opfattelse af, hvornår der burde oprettes en særlig tysk skoleafdeling, og hvornår man kunne nøjes med tyske sprogtimer i den danske skole:

Såfremt det tyske sindelag ikke bunder dybere, end at en dansktalende befolkningsdel, hvad der ofte har mødt mig, ønsker, at deres børn, når de går ud af skolen, kan tale, læse og skrive tysk så nogenlunde, så er man vel tjent med et passende antal tyske sprogtimer i en dansksproget skole. Er der derimod tale om en tysktalende befolkningsdel, der holder af tysk som deres modersmål og ønsker at bevare det på den vis for deres børn, så respekterer jeg denne følelse, og så bør vi undersøge, om de er tilstrækkelige i antal til, at det kan anses for forsvarligt, at der oprettes en særlig skoleafdeling.⁴⁷

Amtsskolekonsulent Ludvig Mortensen udtalte sig om den vanskelige stilling, som lærerne ved de tysksprogede mindretalsskoler stod i:

Den tysksprogede skole er en dansk folkeskole, drevet for danske skatteyderes midler. De forældre, der – frivilligt – indmelder deres børn i den tysksprogede skole, overlader dem dermed, hvad skoleundervisning angår til en påvirkning, der ordnes gennem den danske lovgivning, mod at få den medbestemmelsesret, som denne lovgivning hjemler. Og lærerne ved en tysksproget skole er danske statsborgere, der har søgt og modtaget embede i en dansk kommune under den danske stat. Deraf følger, at de må udvise den samme loyalitet som andre danske embedsmænd. Dermed forstår jeg, at de er forpligtede til ikke at handle mod den danske stats interesser.

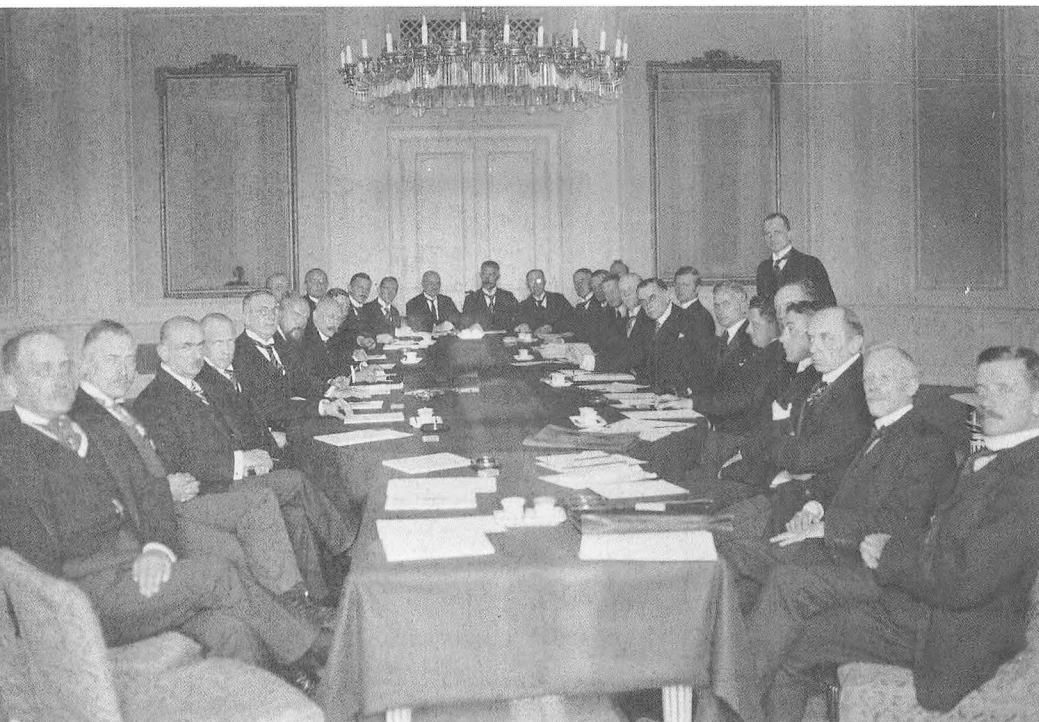
Lærerne havde en lovlig ret til at opdrage børnene på tysk kulturgrundlag, at dygtiggøre dem i tysk sprog og give dem »åndelig næring gennem de tyske åndsværdier«. Mortensen mente ikke, at dette skulle give lærerne uoverstigelige loyalitetsproblemer, da det var vigtigt at fastholde, at undervisning er oplysning og ikke agitation, ikke ensidig propaganda, men stræben efter at finde sandheden. Det var vigtigt for en mindretalslærer at forlige og udjævne modsætninger, i stedet for at uddybe dem. Den tyske skoles lærer havde pligt og ret til at fremhæve det værdifulde ved det tyske, men ingen ret til at nedsætte det danske.⁴⁸

Amtsskolekonsulenternes politik var at bevare det tyske skolevæsen inden for det eksisterende skoletilsyn med fælles skolekommissioner og et samlet regionalt tilsyn med konsulenterne som de hovedansvarlige. Imidlertid fik det tyske mindretal støtte til sin skolepolitik også fra dansk side, fordi en særordning for det tyske skolevæsen ville betyde, at det danske skolevæsen bedre kunne udvikle sig uforstyrret af tysk indblanding. Synspunktet blev fremsat af gårdejer P.J. Gad, Hejsel, Ravsted Sogn i Tønder Amt i artiklen »Den ny Skoleordning. Hvordan virker den i de blandede Egne«. ⁴⁹ Ud over at skoleordningen ikke tilfredsstillede tyskerne, så mente Gad, at den indeholdt en direkte fare for den danske skoles udvikling, fordi den i en række sogne med tysk flertal i skolekommissionerne overlod bestemmelsesretten over skolevæsenet til tyskerne. Gads synspunkt fik støtte både fra Vilhelm la Cour og redaktør A. Svensson i Haderslev.⁵⁰ Striden i Haderslev mellem Anders Lebeck og amtsskolekonsulent Mortensen på den ene side og A. Svensson på den anden om inspektørudnævnelser ved den tyske skole i Haderslev i 1923, som er omtalt ovenfor, drejede sig netop om, hvor stort et hensyn det danske flertal i skolekommissionen skulle tage til det tyske mindretal i forbindelse med lærerudnævnelser. Der er ikke noget at sige til, at Gads artikel var vand på tyskernes mølle, og J. Schmidt henviste da også flittigt til den.

Pastor Schmidt deltog også i drøftelserne i Folketinget om revisionen af den sønderjyske skolelov i 1923 (jfr. forrige afsnit). I lovforslaget var der optaget bestemmelser, der skulle gøre det en smule lettere at oprette tysksprogede afdelinger i kommuneskolerne. Hidtil havde 10% af skoledistriktets vælgere, der havde børn under 14 år, kunnet fremsætte ønske herom, og den tysksprogede afdeling skulle oprettes, hvis 20% af de nævnte vælge-

re, repræsenterende mindst 10 skolepligtige børn, fremsatte begæring herom til skolekommissionen. Nu blev der tilføjet yderligere en mulighed. En tysksproget afdeling kunne også oprettes, selv om procenttallet var mindre end 20, hvis børneantallet til gengæld var mindst 24. I § 21 blev der desuden tilføjet mulighed for, at børn fra flere skoledistrikter inden for kommunen kunne samles i én skole med tysk undervisningssprog. Schmidt indrømmede, at der i lovforslaget var bestemmelser, der var det tyske mindretal gunstigere end i loven fra 1920, men han gjorde opmærksom på, at hovedkravet om selvstændige tyske skolekommissioner ikke var imødekommet.⁵¹

I det følgende år blev spørgsmålet om det tyske mindretals skolevæsen både inddraget i debatten i Folkeforbundet om mindretalsrettigheder og i forhandlingerne om en dansk-tysk mindretalsaftale, der skulle omfatte mindretallene både nord og syd for grænsen. Til begge spørgsmål, som blev rejst på tysk initiativ, findes der bevaret et omfattende arkivmateriale.⁵² Her skal der kun gives en kortfattet omtale. På et møde i Zürich i januar 1924 i mindretalskommissionen, som Folkeforbundsforeningernes internationale Union havde nedsat, hvor der ingen danske deltagere havde været til stede, havde de tyske repræsentanter givet et negativt billede af mindretalsbestemmelserne bl.a. på skoleområdet i Nordslesvig. Som reaktion på dette blev amtsskolekonsulent Nicolai Svendsen af Dansk Fredsforening bedt om at tage til genmæle over for de ensidige tyske standpunkter først ved Folkeforbundsunionens møde i Haag den 19. marts 1924 og senere sammen med professor Aage Friis i Lyon i slutningen af juni 1924. Deltagelsen i møderne var i forvejen aftalt med Udenrigsministeriet og Undervisningsministeriet. Nicolai Svendsen fik lejlighed til at give en samlet redegørelse over for Folkeforbundets medlemslande om de liberale mindretalsrettigheder, det tyske mindretal nød godt af, og som byggede på Grundlovens frihedsparagraffer og på forholdstalsvalgmanen. Alle havde lige rettigheder uafhængig af sprog og sindelag. Svendsen nævnte også spørgsmålet om den gensidige mindretalstraktat mellem Danmark og Tyskland, som det tyske mindretal ønskede. Han afviste den som unødvendig, for det tyske mindretal havde allerede fået de rettigheder, de havde brug for, og Danmark var ikke interesseret i en traktat, der kunne give Tyskland anledning til indblanding i danske forhold.⁵³ Udenrigsministeriet sørgede

Billedet viser deltagerne i de dansk-tyske skoleforhandlinger ved åbningsmødet i Udenrigsministeriet den 14. oktober 1924. Kontorchef A. Barfod, der selv deltog i mødet, har omhyggeligt anført navnene på samtlige deltagere. De tyske deltagere sidder ved venstre side af bordet, de danske til højre. Ved bordenden yderst til højre ses Nicolai Svendsen (med skinnet i brilleglasset) og ved siden af ham de to andre skolekonsulenter. Af andre sønderjyder er amtmændene O.D. Schack og Refslund Thomsen samt rektorerne fra Sønderborg og Tønder, J.M. Hertz og A.J. West, med på billedet. Forhandlingerne blev fra dansk side ledet af udenrigsminister C. Moltke og Udenrigsministeriets direktør E. Reventlow (siddende henholdsvis nr. 8 og 7 fra højre). Dansk Skolemuseum.

også for, at der blev trykt en oversigt over det tyske mindretals rettigheder, som senere kom i reviderede udgaver.⁵⁴ Amtsskolekonsulenterne Svendsen og Mortensen bidrog til pjecens udarbejdelse.⁵⁵

De tyske ønsker om en gensidig mindretalstraktat førte til, at udenrigsminister C. Moltke indbød til en møderække i København, som kom til at vare fra den 14. til den 22. oktober 1924. Til stede ved møderne var udenrigsministeren, Undervisningsministeriets embedsmænd, de sønderjyske amtmænd og amtsskole-

konsulenter samt en række tyske embedsmænd.⁵⁶ Forhandlingerne blev afbrudt fra dansk side, da tyskerne stillede krav, som man ikke ønskede at imødekomme. På den ene side ønskede de danske repræsentanter ikke at indrømme det tyske skolevæsen autonomi, og på den anden side var der hensynet til skoleforholdene i Sydslesvig, som endnu var helt uafklaret. Med de mislykkede forhandlinger i 1924 kan man fastslå, at de tyske skolekrav var lagt på is i denne omgang. Derimod lykkedes det i 1926 syd for grænsen at få vedtaget en skoleordning for det danske skolevæsen.⁵⁷

Et af de spørgsmål, der blev berørt under forhandlingerne i oktober 1924, var spørgsmålet om tyske mindretals muligheder for at oprette eksamensskoler i Sønderjylland. Det samme emne havde været på dagsordenen ved en drøftelse i Undervisningsministeriet den 23. juni 1924. Til stede var undervisningsminister Jacob Appel samt de højere embedsmænd i ministeriet, undervisningsinspektørerne, de tre amtsskolekonsulenter, de fire sønderjyske statsskolekolektorer samt landstingsmand Hans Jepsen Christensen. Amtsskolekonsulenterne indledte med at fortælle om skolevæsenets stadi i deres respektive amter og specielt om det tyske mindretals skoler. Generelt blev der tegnet et positivt billede af forholdene, selv om nationalitetsproblemerne nogle steder skabte problemer for konsulenten, men de var i reglen til at løse. Derefter redegjorde de fire rektorer for det højere skolevæsens forhold. Ved alle fire skoler havde der efter Genforeningen været tysksprogede afviklingsklasser, men derefter var der ikke blevet oprettet tyske eksamensklasser. Der var enighed om, at der ikke burde gives tyske skoler eksamensret til studentereksamen eller realeksamen, da disse eksaminer gav adgang til danske offentlige embeder. Derimod var der mere åbenhed overfor at give eksamensret til tysksproget mellemskoleeksamen, da denne eksamen ikke gav adgang til offentlige embeder, men udelukkende var optagelsesgrundlag til den dansksprogede realklasse og gymnasiet. Desuden havde Undervisningsministeriet allerede i 1923 halvvejs givet løfte om eksamensret til tysk mellemskoleeksamen ved Sønderborg og Tønder kommunale mellemskoler.⁵⁸ Dette var en mindre imødekommelse af et af det tyske mindretals skoleønsker. Men det var tysk realeksamen og på længere sigt også tysk studentereksamen, der var målet.

En kommende dansk tilsynslov skulle således både tage hen-

syn til holdningen i Kongeriget og til de særlige tilsynsordninger i Sønderjylland med folkevalgte skolekommissioner og amtsskolekonsulenter, der som forretningsførende medlemmer af skoledirektionen var en slags ledere af skolevæsenet i amtet. Endelig skulle loven tage stilling til de særlige krav, som det tyske mindretal stillede til skolevæsenet.

5. Den store Skolekommissions betænkning

Den store Skolekommission barslede med sin længe ventede betænkning den 1. juni 1923, kun en måned efter, at den sønderjyske skoleordning var blevet forlænget. Kommissionens betænkning var udformet som en række konkrete lovforslag forsynet med fyldige bemærkninger samt en række bilag med gengivelse af de vigtigste henvendelser til kommissionen fra interessegrupper.⁵⁹ Rækkevidden af kommissionens arbejde ses af, at den udarbejdede lovforslag for så forskellige områder som læreruddannelsen, lærerlønninger, skolevæsenets ordning og organisation (folkeskolen, gymnasiet, ungdomsskoler, retsforholdet mellem husbond og medhjælpere), skolevæsenets økonomi (statstilskud til privat skoledrift), skolens ydre kår og sociale opgaver (kommunale skolebygninger, skolelokalernes renholdelse, skolebespisning samt skolelæger og skoletandlæger). Hertil kom, hvad der er væsentligst i denne sammenhæng, skolevæsenets organisation: Forslag til lov om skolevæsenets styrelse og tilsyn.⁶⁰

Tilsynslovforslaget omfattede fire dele: 1) kommunale skoler; 2) statens gymnasieskolars styrelse og tilsyn; 3) de private skoler; 4) det centrale overtilsyn. I modsætning til de gældende tilsynslove, der fandtes i landkommunalloven af 6. juli 1867 og købstadsloven af 26. maj 1868, skulle tilsynsloven fremover omfatte både land og by. Vi skal se nærmere på, hvordan kommissionen forestillede sig de fremtidige skolekommissioners sammensætning og det regionale tilsyn. Spillede den sønderjyske ordning nogen rolle for udspillet? I de lange bemærkninger til kommissionens forslag gennemgås skoletilsynets historiske udvikling 100 år tilbage i tiden, og der henvises som specifikke forbilleder for de bestemmelser, der nu foreslås af et flertal i kommissionen, til betænkningen fra 1911 fra Tilsynskommissionen af 1909 samt til den sønderjyske skoleordning af 30. juni 1920, der betegnedes

som den nyeste lov på området. Den lettere revision af den sønderjyske skoleordning, som blev vedtaget den 1. maj 1923, har kommissionen derimod ikke nået at henvise til.

Et stort flertal i Den store Skolekommission (19 ud af 25) ønskede med hensyn til sammensætningen af skolekommissionerne et brud med den århundredlange praksis på to områder. Det første område var sognepræstens medlemskab af skolekommissionen (på landet formandskab), som tidligere havde været nødvendig af hensyn til skolevæsenets administrative side. Men nu var det »unaturligt særligt at drage præsten ind i skolestyret«, da den almindelige oplysning og interesse for skolevæsenet var så udbredt i befolkningen, at kommunens beboere selv kunne påtage sig det administrative arbejde. En grund til at beholde præsterne i tilsynet kunne være hensynet til religionsundervisningen, men også dette afviste kommissionsflertallet, da børnenes religiøse opdragelse væsentligst var overladt til forældrene. En deling af tilsynet i en verdslig og kirkelig del, hvoraf det sidstnævnte skulle tage sig af religionsundervisningen, betegnede flertallet ligefrem som ganske forfejlet.

Det andet brud med fortiden var forslaget om, at skolekommissionerne skulle vælges direkte af alle kommunale vælgere (samt af forældre til skolesøgende børn, der ikke havde valgt i kommunen). Hidtil havde det været sognerådet/kommunalbestyrelsen, der udpegede de valgte medlemmer til skolekommissionen. Dog skulle der bevares en forbindelse mellem de to organer ved, at kommunalbestyrelsen skulle udpege to kommissionsmedlemmer. Både med hensyn til præsternes stilling og det selvstændige skolekommissionsvalg henvistes der udtrykkelig til, at tilsvarende bestemmelser allerede gjaldt i Sønderjylland. Derimod ville kommissionsflertallet ikke kopiere den sønderjyske ordning med de små skolekommissionsdistrikter, fordi skolekommissionens indflydelse afhang af distriktets størrelse. Nyt var også, at lærerne kunne vælges som medlemmer af skolekommissionen, et krav som lærerne både i Kongeriget og i Sønderjylland havde kæmpet for.

Hele kommissionen var enig om, at der fortsat skulle være et regionalt skoletilsyn, som inden for et større område kunne have et samlet overblik over skolevæsenet, men den var ikke helt enig om sammensætningen. Et flertal ville have både provsten og amtmanden ud af skoledirektionen, således at direktionen frem-

FORHANDLINGERNE

I

DEN I HENHOLD TIL LOV AF 21. FEBRUAR 1919

NEDSATTE

SKOLEKOMMISSION

92.-249. MØDE

KØBENHAVN

TRYKT HOS J. H. SCHULTZ A/S

1923

I alt 249 møder blev det til i Den store Skolekommission, og så er de mange underudvalgs møder endda ikke medregnet. Årsagen til det omfattende udvalgsarbejde var, at man prøvede på at nyordne hele uddannelsessystemet. Den store Skolekommission blev kun en delvis succes, da der skulle bygges bro over mange modsatrettede synspunkter. I løbet af 1930'erne blev nogle af forslagene dog udmøntet i lovgivning. Kommissionsarbejdet blev afsluttet med udgivelsen af en 600-siders betænkning og to digre bind med mødereferater.

tidig skulle vælges af skolekommissionerne i amtsråds kredsen/ amtet. Hverken provstens uddannelse eller embedsgerning var »en særlig borgen« for, at han havde særlig stor forståelse af skolens liv og arbejde. Et lidt mindre flertal mente heller ikke, at amtmandens juridiske baggrund var en nødvendig ballast for direktionen. I stedet skulle der være mulighed for at vælge en mand med »afgjort skoleinteresse« – selv om denne ikke var jurist – som formand for direktionen. Skoledirektionen skulle ikke længere omfatte et provsti, men hele amtsråds kredsen. Direktionen skulle bestå af tre medlemmer, hvoraf formanden skulle udnævnes af ministeren og de øvrige to medlemmer vælges af samtlige skolekommissionsmedlemmer i amtsråds kredsen efter forholdstalsvalg. Skoledirektionen skulle føre tilsyn med, at de gældende bestemmelser for kommunernes skolevæsen blev overholdt, og den skulle indsende årlige beretninger om kredsens skolevæsen til ministeriet, ligesom den skulle udtale sig om alle verserende skolespørgsmål. Dens medlemmer havde ret til at besøge skolerne og overvære undervisningen. Tilsynsfunktionen med selve undervisningen var svækket i forhold til den gældende ordning, da ansvaret i større grad skulle lægges ud til skolekommissionen.

Et flertal i kommissionen stillede forslag om, at der til det regionale tilsyn i hver amtsråds kreds skulle knyttes en pædagogisk sagkyndig tilsynsmand, benævnt amtsskolekonsulent. Inspirationskilder til forslaget var både det forslag, der blev stillet i 1911, og den sønderjyske skoleordning. Imidlertid var det et noget svækket konsulentembede i forhold til det sønderjyske. Amtsskolekonsulenten skulle ikke være medlem af skoledirektionen, endsige forretningsfører, men dog have ret til at overvære direktionens møder. Amtsskolekonsulenten skulle have det *vejledende* tilsyn med undervisningen i alle fag i de offentlige skoler, der ikke forbereder til nogen statskontrolleret eksamen. Han skulle altså ikke som i Sønderjylland have nogen direkte *kontrollerende* funktion over for lærerne. Han skulle dog være berettiget til at forhandle med skolekommissionerne om sager vedrørende kommunens skolevæsen, som han blev opmærksom på. Han skulle også lede instruktionskurserne for lærerne, og han skulle udtale sig om forslag til skoleplaner og godkende undervisningsplaner for skolerne i amtsråds kredsen. Ved en særlig lov skulle det sikres, at amtsskolekonsulenterne blev ansat som statstjeneste-

mænd.⁶¹ For at blive ansat skulle konsulenten normalt have haft en lærergerning i folkeskolen i mindst 10 år.

Både i forhold til hidtidig praksis i Kongeriget og den ordning, som eksisterede i Sønderjylland, var den vigtige funktion som kaldsmyndighed i forbindelse med læreransættelserne frataget skoledirektionerne. Ifølge flertalsforslaget skulle skolekommissionen indstille tre kandidater, som kommunalbestyrelsen skulle vælge imellem. Amtsskolekonsulenten havde dog ret til at gennemgå ansøgningerne og medsende sine bemærkninger om disse til skolekommissionen, ligesom han skulle udarbejde en liste over ansøgere, der ikke opfyldte lovgivningens bestemmelser for ansættelse. Udover skoledirektionen mistede biskoppen også sin indflydelse på læreransættelserne. Biskopperne skulle i det hele taget ikke længere have noget med skolen at gøre, da flertallet også fratog dem deres hidtidige visitatsfunktion.

Imidlertid var der langt fra konsensus i Den store Skolekommission om skoletilsynet. Ifølge kontorchef A. Barfod, som var sekretær for kommissionen, og som alene skrev hele betænkningen sammen, havde det været en »underlig ufordøjelig kommission«, hvor de forskellige medlemmer stod så ufordrageligt over for hinanden, at resultatet blev pauvert. Følgen var blevet, at betænkningen vrimlede med ændringsforslag og underændringsforslag, og der var på de fleste områder ikke gjort noget forsøg på at nå frem til de indrømmelser, der var nødvendige for at skabe et enigt resultat.⁶² Det vil føre for vidt at gennemgå de mange skiftende mindretals forslag, men de viser generelt, at der i kommissionen var en række medlemmer, der ikke helt havde opgivet håbet om at bevare det gejstlige skoletilsyn under en eller anden form. Med hensyn til sognepræsternes medlemskab af skolekommissionerne meldte der sig hele tre mindretal i kommissionen. Fire medlemmer fandt det meget uheldigt på dette område at bryde med en mere end 100-årig tradition og fastholdt derfor præsternes medlemskab, men ikke nødvendigvis formandskab. Venstres medlem, førstelærer Chr. Søgaard, ville godt give afkald på præsterne, men da den religiøse opdragelse var en vigtig bestanddel af undervisningen, fandt han det rimeligt, at menighedsrådet valgte et medlem af skolekommissionen. Det konservative medlem, professor i kirkehistorie J. Oskar Andersen, slog i sin mindretalserklæring fast, at så længe det danske folk ønskede folkekirken opretholdt, så burde det sikres, at alle døbte børn

indtil konfirmationsalderen modtog en kristeligt forsvarlig religionsundervisning. Dette kunne enten ske ved, at der indrettedes et særligt kirkeligt tilsyn med religionsundervisningen, eller ved at sognepræsterne stadig fik en plads i det generelle skoletilsyn. J. Oskar Andersen foretrak den første løsning.⁶³

Heller ikke det regionale tilsyn inklusive amtsskolekonsulenterne var der enighed om. Medens fem medlemmer ville fastholde amtmanden i skoledirektionen, var der to medlemmer, der både af hensyn til religionsundervisningen, og fordi provsterne hidtil havde gjort et godt stykke arbejde, ville fastholde disse i direktionen. J. Oskar Andersen foreslog, at provsten kunne erstattes af en gejstlig person valgt af skolekommissionerne for fire år ad gangen. Flertallets forslag om indførelse af amtsskolekonsulenter fik flere medlemmer til at fremkomme med de gamle argumenter, som allerede blev fremført i 1870'erne om, at man ikke ønskede »sådanne amtsskolekonsulenter, der vil føle sig som inspektører for folkeskolen og søge at påtrykke undervisningen i skolerne deres præg«. Derimod kunne mindretallet godt gå ind for, at skoledirektionen fik sagkyndig medhjælp i form af en amtsskolesekretær.⁶⁴

Selv om et stort flertal ikke i første omgang ville inddrage Sønderjylland i en fælles tilsynslov (jfr. lovforslagets § 80), så blev den sønderjyske ordning i meget stort omfang inddraget som erfaringsgrundlag for indførelsen af de folkevalgte skolekommissioner og for ændringen af skoledirektionens sammensætning, derunder oprettelsen af amtsskolekonsulentembedet. En anstødssten for en fælles ordning var de små sønderjyske skolekommissioner, som man ikke ønskede i Kongeriget, og som man under ingen omstændigheder ville opgive i Sønderjylland. Den sønderjyske ordnings betydning for den danske skoledebat ses måske tydeligst af formuleringer i J. Oskar Andersens mindretalsbetænkning. Som nævnt gik han ind for bevarelse af det gejstlige skoletilsyn, og han havde derfor et problem med, at der syd for Kongeåen fandtes et velfungerende skoletilsyn med det tilsnit, som han netop ikke ønskede indført. Hertil kom, at han i 1920 oven i købet selv havde stemt for den sønderjyske skolelov. Han betonedede derfor kraftigt, at den sønderjyske skoleordning var rent midlertidig, og at han kun stemte for den under denne forudsætning, og fordi bisperne stadig havde fastholdt deres visitatsret i den sønderjyske skole. Desuden henviste J. Oskar

Andersen til, at der fra sønderjysk kirkelig side blev klaget over, at det tidligere eksisterende kirkelige tilsyn med religionsundervisningen var tilsidesat. Med andre ord: han håbede snart, at den kongerigske ordning ville blive indført i Sønderjylland.⁶⁵

Den store Skolekommissions betænkning spillede i de næste 10-15 år en betydelig rolle i skoledebatten. Det var dens mange forslag med de tilhørende fyldige bemærkninger, som man gang på gang vendte tilbage til. Derimod blev manges forventninger om en hurtig gennemførelse af kommissionens forslag hurtigt skuffet. Et nærmere studium af navnene bag mindretalsforslagene afslører, at medlemmer af partierne Venstre og Konservative var modstandere af flertalsforslaget. Der kunne derfor forudses vanskeligheder med at få et nyt tilsynsforslag gennem Landstinget, hvor de to partier havde flertal. Den hidtidige undervisningsminister i ministeriet Niels Neergaard, Jacob Appel, havde tidligere i Den store Skolekommission støttet et skoletilsyn, hvor amtsskolekonsulenter erstattede et gejstligt skoletilsyn, men i 1924 skete der et regeringsskifte, og den socialdemokratiske Nina Bang blev undervisningsminister. Som kontorchef Graae i Undervisningsministeriet gjorde opmærksom på, så forventede man, at Nina Bang ville fortsætte den tidligere ministers politik på tilsynsområdet.⁶⁶

6. Fru Bangs forslag

På femårsdagen for afstemningen i Sønderjylland den 10. februar 1925 fremsatte Nina Bang et forslag til »Lov om skolevæsenets styrelse og tilsyn« i overensstemmelse med Den store Skolekommissions flertalsforslag.⁶⁷ I den socialdemokratiske regerings lovforslag blev der ikke kun generelt henvist til den sønderjyske ordning. Lovforslaget henviste udtrykkeligt til, at »de erfaringer, man har fra de sønderjyske Landsdele«, havde talt for, at der i lovforslaget skulle oprettes en række embeder som amtsskolekonsulenter, hvis virksomhedsområde skulle omfatte en eller flere amtsråds kredse.

Det helt afgørende i sønderjysk sammenhæng var, at lovforslaget ifølge § 66 også skulle omfatte Sønderjylland. Den fælles skolelov skulle indeholde væsentlige dele af den sønderjyske særlovgivning, som dermed skulle gøres gældende for hele landet. Forsøget med amtsskolekonsulenter og med valgte skolekom-

Helt ukendt med Sønderjylland var den nye undervisningsminister ikke. Som finansudvalgsmedlem havde Nina Bang besøgt landsdelen lige efter Genforeningen. På billedet, som stammer fra dette besøg, ses hun sammen med det radikale folketingsmedlem Carl Slengerik (Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv).

missioner blev anset for så positivt, at det nu kunne benyttes som grundlag for en ordening for hele landet. Tilbage som sønderjysk særlovgivning blev kun afvigelser, der skyldtes de »særlige nationale forhold«.

Selv om Nina Bang fremsatte et forslag, der i vidt omfang havde været flertal for i Den store Skolekommission, fik regeringens forslag en hård medfart i Folketinget. Der er ingen tvivl om, at det betød temmelig meget for forslaget skæbne, at det blev fremsat af den første undervisningsminister af socialdemokratisk partifarve, der oven i købet var landets første kvindelige minister, og som havde en fremtoning, der virkede som en rød klud både på embedsmænd og blandt oppositionens rigsdagsmedlemmer. Kontorchef Barfod giver i sine utrykte erindringer et godt indtryk af de nye tider i ministeriet.⁶⁸

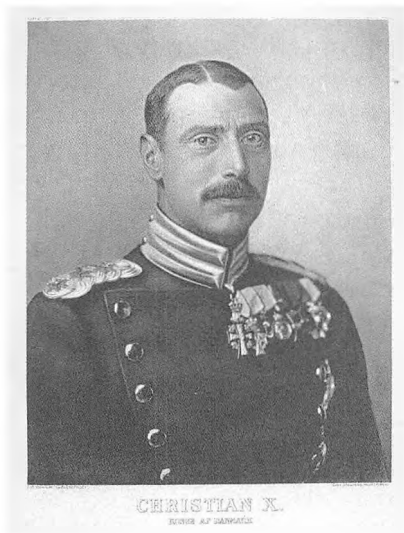
Den nye minister var en lille, altid ret elegant klædt dame »med en for hende særlig bygget hatteform«. I begyndelsen gjorde hun et ret elskværdigt indtryk, og hun havde personlige egenskaber, som man ikke kunne lade være med at sætte pris på. Selv om hun ifølge Barfod var velbegavet, var hun som minister ikke nogen klog person. Hun ligefrem opsøgte »spintaten for at træde i den«. Hun havde en udpræget mistro til embedsmændene, hvilket fortsatte, så længe hun var minister. Embedsmændene på deres side kunne heller ikke lide hende. Dette gjaldt også Barfod, selv om han på sin vis havde et udmærket forhold til hende. Værre var det med statsskolekonsulent, professor N. A. Larsen, som hun ikke ville have med, når embedsmændene aflagde referat, og som hun senere prøvede på at få afskediget.⁶⁹ N. A. Larsen skrev til gengæld offentligt imod Nina Bangs skolelovsforslag og afskaffelsen af det gejstlige tilsyn,⁷⁰ hvilket førte til en avispolemik mellem minister og embedsmand. I sin skoleadministration rettede Nina Bang sig på det højere skolevæsens område i regelen efter sine embedsmænd, medens hun på folkeskole- og seminarieområdet ofte gik uden for den administrative praksis, når enkeltsager skulle afgøres. Hun måtte således i Folketinget forsvare sine udnævnelser af overlærerposter, hvor hun blev beskyldt for hovedsagelig at ansætte socialdemokrater.⁷¹

Før vi beskæftiger os med Folketingets reaktion på Nina Bangs tilsynsforslag, skal vi se på, hvordan minister og embedsmænd skaffede sig viden om de sønderjyske skoleforhold. Amtsskolekonsulenterne var på en måde ministeriets forlængede arm i de

sønderjyske landsdele. Via dem kunne ministeriet orientere sig både om den generelle udvikling og om de lokale forhold. De årlige skoleberetninger fra skoledirektionerne, som altid forsyndes med amtskolekonsulentens generelle redegørelse for skoleforholdene i amtet i det forløbne år, gav ministeriet et vist overblik over situationen. Også i årets løb forhandlede der skriftligt mellem ministerium og amtsskolekonsulenter. I en lang række tilfælde blev en enkelt eller alle tre skolekonsulenter samlet kaldt til forhandlinger i København. Når noget for alvor brændte på, kunne amtsskolekonsulenterne blive ledsaget af skoledirektionernes øvrige medlemmer. I en senere sammenhæng skal vi se en række eksempler herpå, både i forbindelse med lovrevisioner, og specielt efter 1933 også i forbindelse med komplicerede forhandlinger om nationalpolitiske spørgsmål. Her skal kun kort omtales et par eksempler fra midten af 1920'erne.

Under den 9.-11. januar 1924 kunne Nicolai Svendsen i sin dagbog meddele, at han sammen med de to andre amtsskolekonsulenter var kaldt til København for at aflægge beretning om skolevæsenets udvikling i Sønderjylland. Både minister Appel, departementschef Aagesen, kontorchef Graae, statskonsulenten, professor N. A. Larsen, landstingsmand Jepsen Christensen og amtmand Schack var til stede. Den nye minister Nina Bang havde også brug for orientering. Både 22.-24. juni og den 7. august 1924 blev Nicolai Svendsen tilsagt til drøftelse i Undervisningsministeriet. Det fremgår ikke af Svendsens bog over tjenesterejser,⁷² om de øvrige konsulenter også var med. En anden måde, hvorpå Undervisningsministeriet kunne få et samlet indtryk af bestemte skole spørgsmål, var at anmode konsulenterne om at træde sammen og derefter bede dem indsende en samlet redegørelse til ministeriet. F.eks. mødtes de tre amtsskolekonsulenter i Aabenraa den 6. april 1927 for at drøfte forskellige skole spørgsmål, deriblandt den udtalelse om de afholdte standpunktsprøver, »som skal indsendes til ministeriet«.

Orientering i marken gik ministre og embedsmænd heller ikke af vejen for. Nina Bang eller Fru Bang, som hun omtales i kilderne, gik i sin forgænger Jacob Appels fodspor og fulgte i flere tilfælde med på amtsskolekonsulenternes besøgsrunder til sønderjyske skoler. Den 18. september 1924 besøgte hun sammen med kontorcheferne Graae og Barfod de danske og tyske skoler i Tønder samt skolerne i Højer og Rudbøl, og dagen efter fortsatte tu-

Ved Genforeningen blev kejser Wilhelm udskiftet med Christian den Tiende i skolerne – i hvert fald i de danske. I den tyske afdeling i Højer blev kejseren åbenbart hængende. Begge billeder findes på Museet på Sønderborg Slot.

ren til skolerne i Burkal, Rens, Jyndevad samt til den nyopførte realskole i Tinglev.⁷³ Ministerens besøg i Højer gik ikke upåagtet hen. I den tyske afdeling i kommuneskolen hang der på hæderspladsen et stort billede af kejser Wilhelm, og Nina Bang henvendte sig til den tyske formand for skolekommissionen og bad denne om at få billedet fjernet. Denne svarede, at det jo dog var den gamle kejser, hvortil Nina Bang replicerede, at nu havde man et republikansk Tyskland, så der var ikke nogen grund til forherlige hohenzollerne.⁷⁴ I dagene 29.-30. september 1925 var ministeren og kontorcheferne atter med Nicolai Svendsen på skolebesøg, og denne gang var Jepsen Christensen også med. Turen gik til skolerne i Abild, Visby, Ballum, Harres og Bredebro samt til statsskolen og den danske folkeskole i Tønder. Nina Bang var på en længere runde i Sønderjylland, for dagen før besøget i Tønder Amt var hun sammen med amtsskolekonsulent N.J. Nielsen på besøg i Sønderborg Amt (den danske og tysksprogede borgerskole i Sønderborg og Egersund Skole), og den 1. oktober var hun igen med N.J. Nielsen, denne gang i Aabenraa Amt (den dansksprogede og den tysksprogede skole i Aabenraa og skolerne i Bedsted og Øster Terp Skole).⁷⁵

I forbindelse med skoleindvielser var der også i en del tilfælde mulighed for at få drøftet skole spørgsmål, da amtsskolekonsulenter, skoledirektionsmedlemmer og ministerielle embedsmænd var blandt de officielle gæster. Som eksempel kan nævnes indvielsen af Skt. Severin-skolen i Haderslev den 12. august 1924, hvor kontorchef Graae repræsenterede ministeriet.⁷⁶ Ministeriet havde også mulighed for at orientere sig om de sønderjyske skoleforhold via diskussionen i »Folkeskolen«. Den danske lærerstand havde nemlig til stadighed blikket rettet mod Sønderjylland. Et klart udtryk herfor var, at der på Danmarks Lærerforenings 50-års jubilæumsarrangement i Tivolis Koncertsal i september 1924 den første dag blev holdt to foredrag om skoleforholdene langs grænsen, dels af amtsskolekonsulent Ludvig Mortensen, Haderslev, dels af rektor Andreas Hanssen, Duborgskolen i Flensborg.⁷⁷ Desuden blev tilsynssagen behandlet i det samtidig udkomne jubilæumsskrift, hvor det om den sønderjyske skoleordning hed:

Denne ordning har i den overordentlig vanskelige overtagelsestid stået sin prøve, takket være bl.a. de tre konsulenter fremragende dygtighed, og det ligger nu vitterligt for hele landet, at man vil være veltilfreds med et skoletilsyn som det sønderjyske, der er et udtryk for befolkningens selvstyre under sagkundskabens bistand.⁷⁸

Undervisningsministeren og hendes embedsmænd overværede lærerforeningens jubilæum og kunne ikke undgå at stå tilbage med indtrykket af, at den sønderjyske skoleordning var egnet som grundlag for en landsdækkende ordning.⁷⁹

Under førstebehandlingen af Nina Bangs tilsynsforslag i Folketinget den 27. og 28. marts 1925⁸⁰ undrede de fleste af Venstres og De Konservatives medlemmer, der tog ordet, sig over, at forslaget blev fremsat så sent, at der ikke kunne komme reelle forhandlinger i gang om forslaget, inden samlingen sluttede. Ministeren forsvarede tidspunktet med, at så kunne drøftelserne fortsætte sommeren igennem på skolemøder og i dagspressen, hvorefter forslaget ville blive genfremsat i den følgende samling. Tidspunktet forhindrede dog ikke, at oppositionsmedlemmerne kritiserede forslaget sønder og sammen. Hovedindvendingerne faldt især på to områder: 1) skolekommissionernes fremtidige sammensætning og opgaver; 2) indførelsen af amtsskolekonsulenter.

Regeringsforslaget skulle styrke skolekommissionerne ved at give dem flere opgaver og ved at indføre nye valgeregler, således at forældreindflydelsen blev større. Fem medlemmer skulle som i Sønderjylland vælges direkte, og valgberettigede skulle ikke kun være samtlige kommunale vælgere, men også de forældre, der ikke havde valget til de kommunale valg, men som havde skolesøgende børn. Herudover skulle kommunalbestyrelsen udpege to medlemmer til skolekommissionen. Da skolekommissionerne i fremtiden selv skulle vælge deres formand, stod præsterne til at miste både formandspost og medlemskab.

Selv om forslaget så ud til at styrke forældrenes indflydelse og det kommunale selvstyre, fik det ikke særlig stor støtte blandt oppositionens folketingsmænd. Nogle mente, at sognerådernes indflydelse blev gået for nær, da skolekommissionerne blev en selvstændig myndighed, og at forslaget var udtryk for en centralisering, da de overordnede myndigheder fik mulighed for at blande sig. Ganske vist fik kommunalbestyrelserne overladt kaldsretten til lærerembeder, hvilken hidtil havde ligget hos skoledirektioner og biskopper, men Venstres og De Konservatives ordførere ankede over, at regeringsforslaget til gengæld havde beskåret de lokale myndigheders mulighed for at få afskediget lærere (de såkaldte § 8-sager). Fremtidig kunne sådanne afskedigelser kun finde sted med undervisningsministerens samtykke. Venstres ordfører, Chr. Søgaard, og flere med ham fremhævede, at denne ret til at komme af med en lærer, der ikke fungerede, ville kommunalbestyrelserne aldrig give afkald på igen. I debatten drøftede man forskellige muligheder for appelinstans, ligesom man havde det i Sønderjylland, så man delvis kunne imødekomme lærerstandens massive modstand mod afskedigelsesparagraffen, men appelinstansen måtte under ingen omstændigheder være ministeren.

En stor anstødssten i regeringsforslaget var udelukkelsen af præsterne fra skolekommissionerne. Ministeren havde ellers i sin forelæggelsestale erklæret spørgsmålet for løst, da hun kunne henvise til en række udtalelser fra venstrepolitikere ved forhandlingerne i 1911-12 og i Den store Skolekommission. Nina Bang henviste endvidere til, at hun ved to besøg i Sønderjylland havde konstateret, at de sønderjyske skolekommissioner fungerede til alles tilfredshed uden præsterne. Men man kan roligt sige, at stridsøksen blev gravet op igen under 1. behandlingen. Hverken

Nina Bang i Undervisningsministeriet. Hun var verdens første kvindelige minister, og hendes ministertid varede fra april 1924 til december 1926. De fleste af embedsmændene åndede lettet op, da hun gik af. Hun havde blandet sig mere i enkeltsager, end de syntes om. Det lykkedes hende ikke at gennemføre en ny skoletilsynslov, men i modsætning til sin efterfølger, venstremanden Jens Byskov, gjorde hun dog ihærdige forsøg. Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv.

ordføreren for Venstre, Chr. Søgaard, eller for De Konservative, Anthon Vesterager, som begge var lærere, var villige til at opgive det gejstlige tilsyn, og de fik senere i debatten støtte fra flere partifæller. Højest kunne der i fremtiden blive tale om, at præsterne ikke længere skulle være fødte formænd, men deres medlemskab af skolekommissionerne skulle fastholdes. Kun L.J. Moltesen holdt fast ved sit standpunkt, som han havde fremsat i 1911/12, at præsterne kunne undværes.

Nina Bang var tydeligt skuffet over, at oppositionens medlemmer havde skiftet holdning, og refererede, hvad den tidligere undervisningsminister, Jacob Appel, havde sagt om spørgsmålet. Der er ingen tvivl om, at det havde sin betydning, at regeringens farve var skiftet. Tilsynsforslaget blev anset for et udtryk for den socialdemokratiske regerings antikirkelige politik. Den konservative Vesterager citerede således Nina Bang for i 1919 i Landstinget at have sagt, at hun ikke var kirkeligt interesseret, og hævdede, at dette klart havde smittet af på tilsynsforslaget. Nina Bang replicerede senere i debatten, at hun som undervisningsminister kun var forpligtet til at være »undervisningsinteresset«, ikke »kirkeinteresset«.

De små sønderjyske skolekommissioner blev også inddraget i debatten. Ganske vist havde regeringsforslaget bevaret de store skolekommissioner, men i Sønderjylland skulle man have lov til som særordning at beholde de små distrikter. De radikale medlemmer Elna Munch og Thorvald Povlsen, der var tidligere kirkeminister, kunne godt tænke sig disse indført også nord for Kongeåen, da det ville give større forældreindflydelse. Chr. Søgaard fra Venstre ville godt overveje en løsning, hvor der valgtes skolenævn for hver skole, som tilsammen udgjorde sognets skolekommission. Søgaards kombinationsforslag skulle i 1930'ernes skoledebat få fornyet aktualitet.

Det andet kardinalpunkt i debatten var spørgsmålet om de tolv amtsskolekonsulenter, som Nina Bang ønskede at indføre. I virkeligheden var der kun tale om ni nye, da de tre eksisterende sønderjyske konsulenter talte med. Den socialdemokratiske ordfører, Slagelses borgmester H.P. Hansen, gav utilsigtet modstanderne af amtsskolekonsulenterne ammunition til debatten ved at referere højskoleforstander Fr. Nørgaards skrækszenarium, som han fornylig havde udrullet i dagbladet »København«, for, hvordan konsulenternes virksomhed ville blive:

Hr. Nørgaard så i ånden alle disse konsulenter med hele deres stab af medhjælpere fare landet rundt i Fordbiler, spredende skræk og rædsel, hvor de kom frem, fordi de vilde indføre autoriseret undervisning, ensartethed, uniformering, spændetrøje o.s.v.⁸¹

H.P. Hansen mente ikke, at man kunne tage Nørgaards synspunkt alvorligt, men det gjorde flere af venstremedlemmerne, der ikke ønskede inspektører, der kom uanmeldt på skolerne. Chr. Søgaard mente, at disse konsulenter sejlede under falsk flag. De var i virkeligheden inspektører. En konsulent var nemlig ikke en mand, der rejste rundt og inspicerede, nej det var snarere én, som man spurgte til råds og selv tilkaldte. Søgaard, Klaus Berntsen og Kr. Kristensen henviste til landbrugskonsulenterne, som netop var rådgivere, som man selv tilkaldte. Kr. Kristensen, valgt for Venstre i Maribo Amt, forklarede, hvorfor amtsskolekonsulenter var en god ordning i Sønderjylland, hvor alting blev nyordnet i 1920, men uheldig »heroppe« nord for Kongeåen, hvor man havde et skoletilsyn, som var indgroet i befolkningen. Kr. Kristensen advarede imod uniformering af skolevæsenet, som der var fare for, når man havde sådanne amtsskolekonsulenter til at rejse rundt til skolerne, uden at der havde været bud efter dem. Det ville være til stor ulykke for skolen, for når amtsskolekonsulenterne »har fået en sådan, jeg kan godt sige, fiks idé, tror de, at hele skolevæsenet står og falder med, at denne fikse idé bliver praktiseret rundt omkring i landets skoler.«⁸² Gårdejer Henrik Jensen, venstremand, valgt i Aalborg Amt, var ligeledes modstander af amtsskolekonsulenterne, da disse i ministerens forslag var udrustet med magtfuldkommenhed til at blande sig i hvad som helst.

Hans Pinstrup (Hjørring Amt) mente, at kampen stod mellem en statslig enhedsskole, præget af uniformering, og folkets og forældrenes skole. Amtsskolekonsulenterne ville kæmpe for den førstnævnte, da de var embedsmænd og som regel ville blive udpeget blandt cand.mag.'er eller folk, som havde virket i købstadsskoler med mange klasser. Konsulenterne ville blive folk præget af moderne pædagogik, og de ville opføre sig som overlegne pædagoger.

Antallet af konsulenter indgik også i debatten. På den ene side konstaterede flere, at de tolv amtsskolekonsulenter langtfra kunne overkomme at besøge alle landets skoler. Der var otte prov-

sters arbejdsområde til hver konsulent. Der blev i hvert fald, som Elna Munch påpegede, brug for de Fordbiler, som andre i debatten anså for ekstravagante. Nina Bang var ikke uvillig til at øge antallet af konsulenter, hvis der kunne findes penge hertil. Hun henviste til, at der i Sverige var 52 inspektører, og at systemet fungerede glimrende. Tilsvarende fungerede det godt i Norge og i Sønderjylland. I øvrigt mente hun, at der kunne spares et par konsulenter i Sønderjylland, hvor amterne var så små, at de burde slås sammen. Men andre ønskede ikke flere embedsmænd og kontorer, ligesom man var bange for, at de tolv konsulenter snart ville blive suppleret med en række assistenter. Med hensyn til succeshistorien fra Sønderjylland, som Nina Bang henviste til, svarede Søgaard, at han også havde været i Sønderjylland, og det mere end to gange, og han havde konstateret, at ikke alle derne var tilfredse med amtsskolekonsulenternes tilsyn. I stedet for de nye konsulentembeder foreslog Søgaard, at der til skoledirektionerne kunne tilknyttes en skolekyndig amtssekretær.

Selv om Nina Bang kaldte historierne om de »frygtelige uhyrer, der rejser landet rundt i bil og lægger spændetrøjer på skolerne og lærerne« for ammestuehistorier, var det generelle indtryk af førstebehandlingen af tilsynsforslaget, at indførelsen af amtsskolekonsulenter nord for Kongeåen foreløbig havde lange udsigter. Venstres og De Konservatives markering gjorde det umuligt for ministeren at få sit forslag igennem i Landstinget, og der var foreløbig ikke lagt op til noget skoleforlig. Med Klaus Berntsens udtalelse: »Det er ikke alt nyt, der er godt, og det er ikke alt gammelt, der ikke duer«, var der lagt op til status quo i resten af 1920'erne. Ganske vist genfremsatte Nina Bang i de to følgende rigsdagssamlinger sit skoletilsynsforslag i uforandret skikkelse,⁸³ men første gang nåede folketingsudvalget ikke at afgive nogen egentlig betænkning,⁸⁴ og anden gang blev forslaget standset af regeringens afgang i december 1926.

Ifølge kontorchef Barfod var Nina Bangs afskedsord til ham: »Pas godt på folkeskolen, til jeg kommer igen, for nu standser jo alt«. ⁸⁵ Det sidste havde Nina Bang ret i, der blev ikke taget lovgivningsinitiativer under Jens Byskovs periode som minister. Men Nina Bang kom ikke igen. Hun døde i marts 1928, godt et år før, der atter blev udnævnt en socialdemokratisk undervisningsminister. I mellemtiden overlevede den sønderjyske særordning og nord for Kongeåen det gejstlige tilsyn.

Nina Bang på Hovedbanegården. Hun er formentlig på vej på embedsrejse. Er det mon ministeriets embedsmænd, der sørger for bagage og tæppe? Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv.

7. De sønderjyske menighedsråd ønsker præsterne tilbage

Med de strandede forhandlinger om en ny landsdækkende tilsynslov tydede alt på, at det gejstlige skoletilsyn nord for Kongeåen ikke blev afskaffet foreløbigt, og at valgte skolekommissioner og amtsskolekonsulenter fortsat alene skulle være et sønderjysk fænomen. Imidlertid ville kirkelige kredse i Sønderjylland det anderledes. De ville afskaffe den sønderjyske særordning ved at indføre kongerigske tilstande. Enkelte røster blandt præsterne havde ytret utilfredshed med deres udelukkelse fra

skolekommissionerne (se ovenfor s. 262f.), men ellers var den generelle holdning tilfredshed med den sønderjyske skoleordning i hvert fald blandt den dansksindede del af befolkningen.

I de sønderjyske menighedsråds kredse var der imidlertid nogen utilfredshed med kirkens manglende indflydelse på skolen. Dette var første gang kommet til udtryk i kirkekommissionen af 1920,⁸⁶ og i 1927 blev sagen rejst over for Undervisningsministeriet, i første omgang af Menighedsrådsforeningen for Tørninglen Provsti og senere i september 1927 af bestyrelsen for Menighedsrådenes Sammenslutning i Sønderjylland, der på et møde vedtog at indsende en resolution til ministeriet.⁸⁷ Ved Genforeningen fik Sønderjylland en særstilling, idet man ansatte »såkaldte skolekonsulenter« og beholdt de gamle skoleråd, nu kaldet skolekommissioner. Der havde måske dengang været gode grunde til at indføre ordningen ved overgangen mellem tysk og dansk, men sammenslutningen af menighedsråd hævdede, at det store flertal af befolkningen var imod, at man havde afbrudt forbindelsen mellem kirke og skole. Direkte forespurgt ville 98% af befolkningen ønske, at præsten, »som også sædvane var i den tyske tid og vedblivende er i det gamle land«, skulle være medlem af skolekommissionerne især af hensyn til religionsundervisningen. Derimod ville man ikke kræve, at præsterne som i det gamle land skulle være formænd, men de skulle som fødte medlemmer af skolekommissionen have ret og pligt til overvære undervisningen og eksamen.

Menighedsrådsforeningen tog også stilling til konsulentordningen, som man ikke direkte havde noget imod. Men konsulenterne stod befolkningen fjernt, og deres lynbesøg betød ikke alverden. Og så var institutionen temmelig dyr, i alt 47.000 kr. Nej, så var præsten temmelig meget tættere på beboerne.

Den sønderjyske lærerforening var allerede i februar måned 1927 blevet opmærksom på Menighedsrådsforeningens initiativer og var bl.a. kommet under vejrs med, at Menighedsrådssammenslutningens formand havde været i audiens hos undervisningsminister Nina Bang for at anmode om ændring af lovgivningen, så sognepræsten kunne vælges til samtlige skolekommissioner inden for sognet og ikke kun for det skoledistrikt, hvor præsten selv boede. Dette fik på ny de sønderjyske lærere op af stolene. I alt 518 lærere deltog i det møde, som Den midlertidige Sammenslutning af Lærerkredse inden for D.L.F. afholdt i Ting-

lev den 20. februar 1927. Her blev der vedtaget at indsende en udtalelse til Undervisningsministeriet. Denne bestod i en helhjerteret anbefaling af den bestående sønderjyske skoleordning, og den udformedes i to hovedpunkter:

1. at amtsskolekonsulentinstitutionen i Sønderjylland antager fast form,
2. at der ikke indføres et nyt, særligt tilsyn med religionsundervisningen i Sønderjyllands skoler.

Lærerforeningens holdning var således uændret i forhold til 1921-22, hvor de sønderjyske lærere første gang havde været på barrikaderne for at forsvare den bestående ordning. Lærerne var bange for, at en ophævelse af konsulentstillingerne var begyndelsen til at indføre det kongerigske skoletilsyn i Sønderjylland, og de så sig derfor nødsaget til at imødegå et af de gentagne kritikpunkter mod konsulenterne, nemlig at man kunne spare 50.000 kr. ved at indføre provstetilsynet i stedet. Beparelsen ville ikke blive ret stor, kun 6.000 kr. årligt, når det blev taget i betragtning, at de tre konsulenter skulle have ventepenge og pension, og at fem provster⁸⁸ skulle have kontorhold, løn og diæter.⁸⁹

Ministeriet skulle således dels tage stilling til kravet om præsternes fødte medlemskab af skolekommissionerne og dels til forslaget om, at præsterne skulle kunne vælges til samtlige små skolekommissioner inden for pastoratets område. Desuden var der den negative beskrivelse af konsulentembedet. Sagen blev foreløbig drøftet ved et møde i Undervisningsministeriet den 25. november 1927, hvor bl.a. undervisningsministeren, som nu var venstremanden Jens Byskov, de ledende embedsmænd og de fire sønderjyske skoledirektioners medlemmer var til stede.⁹⁰ Men efterfølgende fik alle amtsskolekonsulenter og de fire skoledirektioner mulighed for at tage skriftlig stilling. Alle svarene var stærkt kritiske, for ikke at sige afvisende, over for menighedsrådenes forslag. Kun forslaget om, at præsterne skulle kunne vælges til flere skolekommissioner i sognet, fik en vis tilslutning fra de tre af skoledirektionerne. Konsulenterne var ikke meget for at gå nærmere ind på den kritiske beskrivelse af amtsskolekonsulenternes virksomhed, da de følte sig lidt inhabile. Men det er tydeligt, at de ikke var enige i menighedsrådenes udtalelser.

Derimod udtalte konsulenterne sig ubetinget imod præsternes fødte medlemskab. N.J. Nielsen, som både udformede svaret for

skoledirektionen i Sønderborg og i Aabenraa amter, gjorde opmærksom på, at Menighedsrådssammenslutningen havde handlet på egen hånd. Som menighedsrådsmedlem i Sønderborg kunne Nielsen fastslå, at sagen ikke havde været forelagt menighedsrådene. Det var også noget af en påstand, at 98 % af befolkningen ønskede præsterne ind i skolekommissionerne, da der havde været afholdt valg to gange, og præsterne var de fleste steder ikke blevet valgt ind i skolekommissionerne. Med hensyn til religionsundervisningen afhang denne ikke af præstens tilsyn, men af lærerens personlighed. Om amtsskolekonsulenterne mente Nielsen, at disse fungerede bedst i »stilhed«. Opgaverne »at opmuntre og retlede den enkelte lærer, at vejlede de enkelte skolekommissioner, at være budbringer fra skole til skole, at være formidler mellem skolekommission og lærere, mellem skole og hjem« opfyldtes bedst uden den store opsigt.⁹¹

Ludvig Mortensen var enig med sin kollega i Sønderborg i, at hvis befolkningen virkelig havde ønsket deres præst i skolestyret, så havde de valgt ham, og i Haderslev Amt var dette kun sket i 8 ud af 34 tilfælde. Den sønderjyske skoleordning havde givet befolkningen et større mål af selvstyre, og dette havde medført en betydelig større interesse og ansvar for skolevæsenet. Mortensen mente ikke, at religionsundervisningen hverken kvantitativt eller kvalitativt var ringere de steder, hvor præsten ikke førte tilsyn. Tværtimod kunne præstens indblanding fratage læreren hans personlige ansvarsfølelse. Endelig havde kirken beholdt et bindeled til skolen via biskoppens visitatsret.⁹²

Tønder Amts Skoledirektion fastholdt i et kortfattet svar ønsket om at bevare den sønderjyske skoleordning, som den var. Menighedsrådenes forslag ville blot skabe uro og hæmme en god udvikling.⁹³ I skoledirektionens arkiv findes et længere forsvar udarbejdet af Nicolai Svendsen for afvisning af forslaget:⁹⁴ Det ville være en forsyndelse imod det første slægtled efter Genforeningen at ændre en skoleordning, der nød almindelig anerkendelse, til fordel for et forslag, der ville skabe både politisk og pædagogisk uro og gøre skolen til et stridsobjekt i vide kredse. Der var eksempler nok på, at den slesvigske skole havde været udsat for pædagogiske og nationale eksperimenter udefra:

i første halvdel af forrige århundrede ved den fra oven dikterede indbyrdes undervisning, mellem krigene ved sprogreskripterne, så godt de

Sognepræsten i Brøns Anders Malling (1896-1981) var som medlem af hovedbestyrelsen for de sønderjyske menighedsråds forening blandt initiativtagerne til foreningens fremstød for at skaffe de sønderjyske præster del i skoletilsynet. På billedet af Brøns Menighedsråd ses pastor Malling som nr. 5 fra venstre. Malling blev senere kendt som landets førende salmehistoriker. Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

end var mente og historisk berettigede, og i hele den tyske tid ved germaniseringspolitikens skadelige virkninger.

Amtsskolekonsulenterne var bange for, at menighedsrådenes forslag ikke blot satte spørgsmålstejn ved skoleordningen i almindelighed, men også berørte det tyske mindretals kulturelle rettigheder og forpligtelser. Dette spørgsmål tog de op over for ministeriet i en fælles skrivelse, som blev udarbejdet, da de tre konsulenter mødtes i Tinglev den 13. februar 1928 i forbindelse med en drøftelse om radioens betydning i skolen.⁹⁵ I øjeblikket var både flertalsbefolkningen og det nationale mindretal sikret en retfærdig repræsentation i skolestyret, men hvis der skulle indtræde et født medlem i kommissionen, ville dette i nationalt

blandede egne medføre en uheldig forskydning af balancen. Som følgevirkning ville kravet om særlige skolekommissioner for henholdsvis danske og tyske skoler blive fremsat med fornyet kraft. Amtsskolekonsulenterne advarede derfor indtrængende imod at ændre på forholdene.⁹⁶

Diskussionen om præsterne og skolekommissionerne gik højt i de første måneder af 1928. Spørgsmålet blev drøftet på en række skolemøder, hvor lærerne massivt gik imod forslaget, og aviser og blade blev fyldt med debatindlæg. Blandt de mange lærere, der udtalte sig, var de sønderjyske læreres formand Detlef Clausen, der i høj grad overvågede avisdebatten og kom med modindlæg, når han fandt det nødvendigt.⁹⁷ Det fremsatte forslag karakteriserede han som en mistillidserklæring både til lærerne, de hidtidige skolekommissioner, amtsskolekonsulenterne og forældrene. Flere præster, f.eks. A. Quistgaard, Fjelstrup, N.P. Nielsen, Vedsted, og J.P.K. Skjoldborg, Broager, betakkede sig for at skulle være medlem af skolekommissionen uden at være valgt dertil.⁹⁸ Derimod forsvarede pastor Anders Malling fra Menighedsrådsforeningens bestyrelse initiativet.⁹⁹

Flere debatindlæg gjorde opmærksom på problemerne ved, at præsterne skulle være medlemmer i 4-5 skolekommissioner. Dette ville både være en uoverkommelig opgave for præsterne, og det ville også give nationalpolitiske problemer, når præsten var tysksindet, i så fald kunne et tysk mindretal i distriktet komme til at udgøre et flertal i skolekommissionen. Bl.a. flere menighedsrådsmedlemmer gjorde opmærksom på, at det langt fra var alle menighedsrådsmedlemmer, der gik ind for det fremsatte forslag. Det indgik også i debatten, at flertallet i Menighedsråds-sammenslutningen for forslaget var mere end spinkelt. Ved et møde i Menighedsrådsforeningen for Tørninglen Provsti i Arnum den 13. februar 1928 havde kun 26 stemt for, at præsterne blev »selvvalgte« medlemmer af skolekommissionen, medens 21 stemte imod og mange afholdt sig fra at stemme.¹⁰⁰ To af den sønderjyske skolelovs fædre Hans Jepsen Christensen og H.P. Hanssen deltog i forsvaret af den bestående ordning – den sidste i en længere ledende artikel i Hejmdal.¹⁰¹ Selv om der i »Folkeskolen« var en enkelt lærer fra Kongeriget, der støttede præsternes medlemskab,¹⁰² var hovedindtrykket af debatten, at ministeriet ikke burde pille ved den sønderjyske skoleordning.¹⁰³ Da skoledirektionernes svar entydigt gik i samme retning, fastslog

Undervisningsministeriet i sit svar den 26. marts 1928 til Menighedsrådenes Sammenslutning og til de fire skoledirektioner, at der ikke skulle foretages ændringer i skolekommissionernes sammensætning.¹⁰⁴ Ministeriet havde haft under overvejelse, om sognepræsterne skulle have ret til at vælges til flere skolekommissioner i sognet, men havde opgivet det igen, da det krævede lovændring. Undervisningsministeriets afvisning førte dog ikke til, at menighedsrådenes sammenslutning opgav sagen helt. I 1928 henvendte sammenslutningen sig til det netop nedsatte kirkepolitiske udvalg om at få spørgsmålet om forbindelsen mellem skole og kirke taget op. Det kirkelige udvalg afgav imidlertid først betænkning i 1940.¹⁰⁵

Selv om der ikke kom noget ud af menighedsrådenes initiativ, så er det alligevel en vigtig milesten i den sønderjyske skolehistorie. For fra nu af var det så godt som udelukket, at den eksisterende kongerigske skoleordning ville blive indført i Sønderjylland. Det var nu fastslået, at skolekonsulenterne var kommet for at blive, og at præsternes tid som fødte medlemmer i skolestyret ubetinget var forbi. Spørgsmålet var blot, hvor lang tid, der skulle gå, før ordningen overskred Kongeåen. Tilsyneladende ikke så lang tid, for ikke så snart var der sket et regerings-skifte i 1929, førend et nyt skoletilsynsforslag blev fremsat. Men endnu engang greb det tyske mindretal ind i beslutningerne om skoleforholdene.

8. Fornyede tyske skolekrav og valgmandsvalget i Herning

Det tyske mindretals skolekrav var som nævnt ovenfor blevet udformet straks efter Genforeningen, men i første halvdel af 1920'erne var mindretallet i nogen grad tilbageholdende. Dels skulle mindretallets skoler først finde deres egne ben, og dels var de tyske økonomiske problemer under valutakrisen en forhindring for oprettelsen af et større antal privatskoler med økonomisk støtte sydfra. Endelig var der ikke så mange tyske skolebørn på grund af det lavere fødselstal under verdenskrigen, men dette gjaldt også de danske skoler.

Planlægning og finansiering af mindretallets privatskoler skete via Deutsche Stiftung i Berlin og den slesvig-holstenske skoleadministration, hvor Oberschulrat, dr. Eduard Edert var en meget

aktiv skikkelse.¹⁰⁶ Privatskolerne blev administreret af den tyske skoleforening i Nordslesvig, hvor Wilhelm Koopmann fra 1923 fremtrådte som magtfuld leder. Den rigstyske støtte til det tyske skolevæsen nord for grænsen forstærkede de danske betænkkeligheder ved at imødekomme de tyske skoleønsker. Hertil bidrog også eksempler på overflytning af elever fra dansk til tysk skole som en betingelse for lån fra Kreditanstalten Vogelgesang.¹⁰⁷

Fra midten af 1920'erne blev de tyske skolekrav fremsat med stadig stigende styrke. De vigtigste punkter i Den tyske Skolefor- enings krav, som blev fremsat i en resolution dateret den 18. januar 1927, var:¹⁰⁸

1. at der skulle oprettes egne skolekommissioner for de tyske folke- skoleafdelinger og privatskoler.
2. de kommunale skoleafdelinger skulle have deres egne ledere.
3. ret til at blive optaget i en tysk skole i en anden kommune uden udgift for forældrene, hvis der ikke fandtes en tysk kommuneskole i den pågældende kommune.
4. forældre til mindst ti børn i dansksprogede skoler skulle kunne kræve indført undervisning i tysk sprog.
5. uddannelsen af lærere ved tyske skoler skulle ske ved tyske semina- rier.

Endelig krævede man for den højere skole ret til at afholde anerkendt tysk realeksamen og til at oprette en tysk gymnasieafdeling samt adgang til Københavns Universitet for kandidater med tysk abiturient- eksamen.

Som nævnt i afsnit 4 var de danske myndigheder ikke tilbøjelige til at imødekomme de tyske krav, da de fandt skoleordningens mindretalsbestemmelser fuldt tilstrækkelige. På det højere skole- væsens område fik de tyske private skoler i Sønderborg, Tønder og Aabenraa i 1927 eksamensret til mellemskoleeksamen,¹⁰⁹ men- dens de kun havde mulighed for at afholde »tysk« realeksamen, dvs. uden godkendt dansk eksamensret. I Sønderborg fik den ty- ske skole forsøgsvis adgang til at oprette en realklasse med dansk undervisningssprog og med den tyske mellemskoles lære- re, men denne klasse fik ikke stor tilslutning.

De tyske ønsker til skoletilsynet blev drøftet ved en række møder med deltagelse fra Undervisningsministeriet. I februar 1927 var det højere tyske skolevæsen på dagsordenen på et møde

Landstingsvalget i 1928 huskes i sønderjysk historie på grund af samarbejdet mellem Socialdemokratiet og det tyske mindretal ved valgmandsvalget i Herning, hvilket senere fik betydning for det tyske mindretals rettigheder på skoleområdet. Billedet viser socialdemokratisk valgpropaganda fra landstingsvalget. Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv.

i Undervisningsministeriet. Det tyske mindretal deltog i forhandlingerne og var repræsenteret af folketingsmand J. Schmidt og af rektor Koopmann. Fra dansk side var bl.a. mødt landstingsmand H. Jepsen Christensen, som opfordrede det tyske mindretal til at rejse sagen i Folketinget.¹¹⁰ I løbet af det følgende år blev de sønderjyske skoleforhold drøftet på flere møder, først på Askov den 29. oktober, hvor de fire sønderjyske skoledirektioner og både statsminister Madsen-Mygdal og undervisningsminister Byskov var til stede. Et tilsvarende møde blev holdt i Aabenraa den 9. maj 1928. Den 25. november 1927 var de fire skoledirektioner sammen med de fire statsskolerektorer kaldt til møde i Undervisningsministeriet.¹¹¹ På baggrund af disse møder besluttedes det at afvise de tyske skolekrav.¹¹² Desuden blev det fastslået, at der ikke kunne bevilges yderligere penge til udviklingen af det sønderjyske skolevæsen. Nicolai Svendsen anførte udtrykkeligt i sin dagbog, at statsminister Madsen-Mygdal havde udtalt, at befolkningen »må se at klare sig«.

I april 1929 dannedes en socialdemokratisk-radikal regering med F. Borgbjerg som undervisningsminister. Skolereformlovgivningen, som havde ligget underdrejet under Madsen-Mygdals spare regering, fik nu en ny chance. Den nye regering gav pastor Schmidt nye forhåbninger om, at hans skolekrav nu kunne gennemføres, især på grund af den såkaldte Herningaftale mellem Socialdemokratiet og det tyske mindretal. Der havde tidligt i 1920'erne været kontakt mellem det tyske og danske socialdemokrati om sikringen af mindretalsrettigheder på begge sider af grænsen. J. Schmidt henviste allerede i Folketinget i oktober 1921 til sådanne forhandlinger,¹¹³ og i 1923 blev der afholdt et møde i Aabenraa mellem tyske og danske socialdemokrater om skole-spørgsmålet.¹¹⁴

I 1928 kom det til et regulært samarbejde mellem Socialdemokratiet og det tyske mindretal ved valgmandsvalget i Herning. Socialdemokratiet håbede på at erobre et ekstra mandat til Landstinget ved at indgå en aftale om, at de tyske valgmande skulle stemme på den socialdemokratiske borgmester i Sønderborg, som var tysksindet. Til gengæld lovede Socialdemokratiet at støtte de tyske skolekrav:

- 1) at man er rede til at deltage i forhandlinger om tysk repræsentation i skolekommissioner ved de tyske skoler, dog under forbehold af Det tyske Socialdemokratis stilling til tilsvarende spørgsmål i Sydslesvig,
- 2) at man vil støtte arbejdet for at skaffe en tysk gymnasieskole eksamensret, samt eleverne – også fra skoler i Tyskland – adgang til det danske universitet. I begge tilfælde med det forbehold, at eleverne skal have bevist, at de har det fornødne kendskab til dansk,
- 3) at man vil støtte ønsket om adgang for børn til tyske skoler i nabo-sogne, når sådan skole ikke findes i deres eget sogn.

Desuden lovede Socialdemokratiet at støtte de tyske skolekrav i Folketinget ved at sørge for, at pastor Schmidt blev valgt til det udvalg, der skulle behandle lovforslaget.¹¹⁵

Overenskomsten vakte stor opsigt både i dagspressen og på Rigsdagen.¹¹⁶ Også i ministeriet vakte aftalen bestyrtelse; kontorchef Barfod betegnede ligefrem Herningaftalen som »forargelig«.¹¹⁷ At samarbejdet med det tyske parti om skoleforholdene fandt sted på et tidspunkt, hvor nationalitetskampen blev skærpet med mere aggressive udtalelser fra det tyske mindretal, og

Johannes Schmidt (1869-1959) var indtil 1920 sognepræst i Vodder og blev derfor især i tyske kredse kaldt Schmidt-Wodder. I perioden 1920-39 var han det tyske mindretals repræsentant i Folketinget. Som formand for den tyske vælgerforening satte Schmidt grænserevisionskravet på dagsordenen, og på skoleområdet, hvor han havde betydelig indflydelse på Schulverein, fremsatte han både i Folketinget og i den offentlige debat gentagne gange krav om mindretallets kulturelle autonomi. I 1920'erne blev hans skolepolitiske tanker først og fremmest fremsat i *Neue Tondernsche Zeitung*, hvor han var redaktør.

Foto: Skærbæk Museum.

hvor jordkampen med Kreditanstalt Vogelgesangs fremtræden førte til dannelsen af Landeværnet, gjorde socialdemokraternes aftale yderligere suspekt i manges øjne.¹¹⁸

Nogle måneder efter Landstingsvalget, men endnu før regeringsskiftet, fremsatte J. Schmidt forslag i Folketinget til ændring af den sønderjyske skolelov. Forslagene indeholdt både bestemmelser fra Herningaftalen, og forslag, der gik herudover, og som svarede til de gammelkendte tyske ønsker. På tilsynsområdet var det vigtigste punkt, at der både for tysksprogede offentlige og private skoler skulle vælges særlige skolekommissioner, og at ledelsen ved de kommunale skoleafdelinger skulle overdrages til den tyske førstelærer. Ledelsen skulle altså ikke længere være fælles med den danske afdeling. I bemærkningerne og senere under 1. behandlingen redegjorde Schmidt for sit hovedønske, at et nationalt mindretals skolevæsen skulle forvaltes af mindretallets egne organer under statens opsyn. Det var tanken om autonomi på det kulturelle område, som Schmidt gang på gang førte frem. Han afviste, at dette, som modstanderne indvendte, ville føre til

en stat i staten, da mindretallets skolevæsen stadig var en gren af den danske statsforvaltning.

Andre punkter i lovforslaget vedrørte, hvad Schmidt betragtede som økonomisk ligestilling af mindretallet. Hvis der ikke fandtes nogen tysksproget folkeskole i kommunen, skulle børnene have ret til at blive optaget i den nærmeste tyske skole i en nabokommune, og staten skulle refundere nabokommunernes ekstraudgifter. Reglen skulle også gælde på det højere skolevæsens område. Staten skulle også bidrage økonomisk til de kommuner, der både oprettede dansk- og tysksprogede afdelinger, eller når en dansksproget skole indrettede særlig tyskundervisning, hvilket forældre til ti børn skulle kunne forlange. Statstilskuddet til lærerlønninger i de tyske privatskoler skulle desuden øges til 2/3. Endelig krævede Schmidts lovforslag, at lærerne ved de tysksprogede folkeskoler skulle uddannes ved tyske læreanstalter, og at det skulle være muligt at få eksamensret for real-skoler og gymnasier med tysk undervisningssprog på betingelse af, at der blev undervist i dansk som hovedfag.¹¹⁹

Undervisningsminister Jens Byskov fastholdt regeringens tidligere afvisning af de tyske skolekrav.¹²⁰ Især gik han imod de selvstændige tyske skolekommissioner, som han ikke fandt nødvendige, da der som regel blev taget tilbørligt hensyn til de tyske synspunkter, når mindretallets skolevæsen var på dagsordenen, også når det drejede sig om læreransættelser. Også Venstres repræsentant Chr. E. Christiansen tog afstand fra de selvstændige skolekommissioner. Derimod var Holger Andersen fra De Konservative og socialdemokraterne P. Mortensen og J.P. Nielsen villige til i et udvalg at overveje ønsket om de tyske skolekommissioner.¹²¹ På grund af regeringens fald og den efterfølgende udskrivelse af valg nåede udvalget ikke at afgive betænkning. Men Schmidt opgav ikke så nemt, han genfremsatte sit forslag i Folketinget både i november 1929 og igen i november 1930. Men inden disse forslag blev behandlet, havde den socialdemokratiske-radikale regering og Undervisningsministeriet overvejet et modspil.

9. Taktikmødet i Undervisningsministeriet den 25. september 1929

Den 25. september 1929 indkaldte Undervisningsministeriet de sønderjyske skoledirektioners medlemmer til et fortroligt møde om den sønderjyske skolelovgivning. Mødets vigtighed ses af, at både statsminister Stauning, undervisningsminister Borgbjerg, departementschef Aagesen, ministeriets tre kontorchefer, stats-skolekonsulent N. A. Larsen og det sønderjyske socialdemokratiske folketingsmedlem J.P. Nielsen var til stede. Desuden var Udenrigsministeriet repræsenteret ved chefen for den politisk-juridiske afdeling, tidligere gesandt Otto Wadsted.

Ifølge det fyldige referat (18 foliosider) udarbejdet af sekretær i Undervisningsministeriet G. Hendriksen¹²² var anledningen til mødet både pastor Schmidts bestræbelser og en henvendelse fra de fire sønderjyske skoledirektioner til ministeriet om, at staten burde påtage sig en større del af de merudgifter, som kommuner i de nationalt blandede områder havde til skolevæsenet.¹²³ Kontorchef A. Barfod havde allerede i foråret 1929 foreslået, at ministeriet (regeringen) tog initiativet til at udarbejde sit eget forslag til ændringer i den sønderjyske skolelov og derved komme pastor Schmidt i forkøbet, således at han næste gang måtte nøjes med at fremsætte ændringsforslag til regeringens forslag – og ikke omvendt.¹²⁴ Det ville være ønskeligt, at forslaget blev udarbejdet så hurtigt, at regeringen straks kunne »indtage et klart standpunkt over for pastor Schmidt«, hvis denne fandt på at rejse sagen under finanslovsforhandlingerne. Allerbedst ville det være, hvis regeringen allerede ved Rigsdagens åbning kunne forelægge forslaget, så det helt klart fremgik, at det var den danske regerings initiativ. Lovforslaget måtte derfor indskrænkes til folkeskolen, idet det højere skolevæsens forhold måtte afvente betænkningen fra et udvalg, som den tidligere regering havde nedsat.¹²⁵

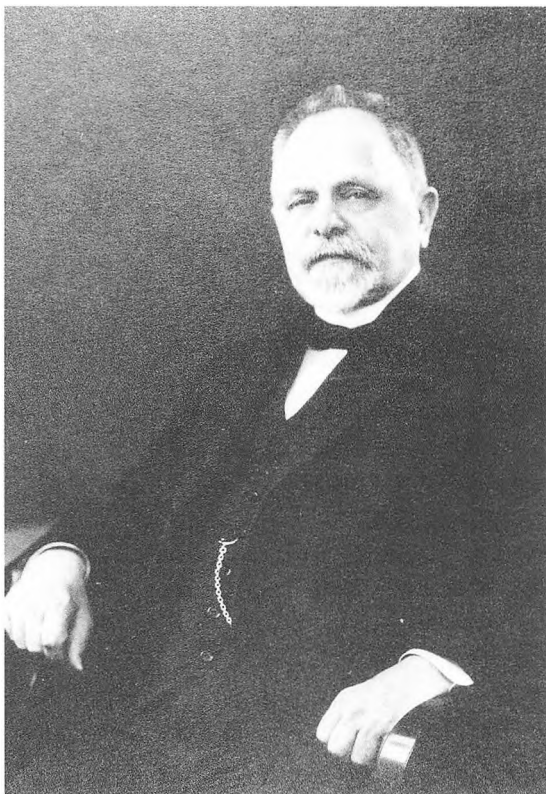
På mødet blev deltagerne bedt om at udtale sig om et foreløbigt forslag, som ministeriet havde udarbejdet.¹²⁶ Ifølge kontorchef Barfod var flere af bestemmelserne udformet, således at »Herningoverenskomsten kan siges at være opfyldt fra regeringens side«. Hovedparten af mødet blev brugt til at drøfte skolekommissionernes fremtidige stilling. Borgbjerg redegjorde for ministeriet udspil. I den eksisterende lov fra 1923 havde man

opretholdt de små skolekommissioner i den skikkelse, de havde før 1920. Dette gav en stor stivhed i systemet. F.eks. havde Broager Sogneråd fået afslag på at oprette en fælles skolekommission for hele kommunen, da dette var imod lovens tekst (se ovenfor s. 226ff.). I fremtiden burde et sogneråd have mulighed for at oprette en fælles skolekommission for hele kommunen eller for flere skoledistrikter. Derimod ville ministeren ikke gå ind på pastor Schmidts standardforslag om særskilte skolekommissioner for de tyske skoleafdelinger, men tilbød i stedet, at mindretallet kunne få mindst to repræsentanter i skolekommissionerne i nationalt blandede kommuner. Det sidstnævnte betegnede Borgbjerg som en væsentlig imødekommelse af det tyske mindretal.

Der var stor uenighed blandt mødedeltagerne – også de sønderjyske – om, hvad der var bedst, de små eller de store skolekommissioner. På det ene hold fastholdt Jepsen Christensen, amtsskolekonsulenterne Svendsen og Mortensen, folketingsmand J.P. Nielsen og amtmand Haarløv de små skolekommissioner. Hertil sluttede H.P. Hanssen sig. Han var i 1920 gået ind for større enheder, men havde skiftet opfattelse, da de små skolekommissioner gav et bedre samarbejde mellem skole og hjem. Nicolai Svendsen mente, at både den danske og tyske befolkning var tilfredse med den nuværende ordning, medens den foreslåede ordning ikke ville tilfredsstille tyskerne og kun ville skabe splid. Flere gjorde opmærksom på, at der normalt blev taget hensyn til mindretallets indstillinger, når der var sager på dagsordenen, der vedrørte de tyske skoler, men både amtmændene Schack og Haarløv ville gerne have dette præciseret i lovgivningen.

På modsat hold erklærede amtmand Kr. Refslund Thomsen sig som modstander af de små skolekommissioner, da han anså disse for at være smålige og snæversynede, og han henviste bl.a. til Hokkerupsagen,¹²⁷ som aldrig havde fået lov til at udvikle sig, hvis skolekommissionen havde været sin opgave voksen. De store skolekommissioner havde en større forståelse for skolevæsenet i bredere sammenhæng, og det var lettere at rekruttere kvalificerede folk hertil. Desuden fandt Refslund Thomsen det ønskeligt hurtigt at få den almindeligt gældende ordning udbredt til Sønderjylland. På dette punkt erklærede Nicolai Svendsen sig uenig, da han tværtimod ønskede en »lang glidning« over til den danske ordning. N.A. Larsen fremførte, at han også gik ind for

Statskonsulenten for folkeskolen og seminarierne fungerede som pædagogisk rådgiver for embedsmændene i Undervisningsministeriet, som alle var jurister. Embedet som statskonsulent blev i perioden 1903-30 varetaget af N.A. Larsen (1860-1946) og i perioden 1930-48 af F.C. Kaalund-Jørgensen (1890-1962). Statskonsulenterne fik i en række tilfælde indflydelse på ministeriets afgørelser i skole spørgsmål, men deres indflydelse var mindre i Sønderjylland end nord for Kongeåen, da ministeriet ofte henholdt sig til amtskolekonsulenternes mening. Det gengivne foto af N.A. Larsen findes i Dansk Skolemuseum.

en fælles ordning for hele landet. De små skolekommissioner betød bl.a., at amtsskolekonsulenternes tilsyn blev meget mere omfattende. Ludvig Mortensen mente ikke, at sagkundskaben var noget problem. Han havde haft mange møder med de små skolekommissioner, og medlemmerne havde altid været interesserede tilhørere. Indgående skolekundskab var ikke en nødvendig forudsætning for at være et godt skolekommissionsmedlem.

Departementschef V. Aagesen kom med et konstruktivt forslag, men kastede samtidig en brand ind i forhandlingerne. Med de små skolekommissioner var det vanskeligt at afvise pastor Schmidts krav om selvstændige tyske skolekommissioner, da man i forvejen næsten var nede på skoledistriktsniveau. Han foreslog derfor en lov, der skulle gælde for hele landet, om direkte valgte skolekommissioner for hver kommune. De steder, hvor man ønskede det, kunne man så kombinere de store skolekom-

missioner med skolenævn for den enkelte skole valgt af børnenes forældre. Hvis man valgte denne løsning, ønskede Aagesen, at præsterne skulle være formænd for skolekommissionerne – også i Sønderjylland. På dette punkt havde departementschefen ikke skiftet opfattelse siden 1919 (jfr. ovenfor side 39f.). Aagesen fik imidlertid ingen tilslutning til sit forslag om præsterne. J.P. Nielsen fremhævede således, at dem ønskede sønderjyderne ikke, og bad forsamlingen huske, at »sønderjyderne er af en anden støbning end den øvrige danske befolkning«. Eller sagt på en anden måde, sønderjyderne ønskede selv at bestemme over deres skolevæsen. Da ingen direkte gik imod forslaget om skolenævn/forældrenævn, selv om flere påpegede, at de eksisterende små skolekommissioner allerede var en slags forældrenævn, konkluderede Borgbjerg, at der syntes at kunne blive enighed om et forslag, der kombinerede store skolekommissioner med forældrenævn ved de enkelte skoler.

De sønderjyske skolelove fra 1920 og 1923 indeholdt en paragraf om, at den gamle lovgivning før 1920 var gældende på områder, hvor der ikke siden var udstedt nye bestemmelser. Denne bestemmelse stak i øjnene, da den var i modstrid med ønsket om, at Kongegrænsen skulle slettes på alle områder. Siden Genforeningen var dansk lovgivning blevet indført på de fleste områder, men der tilbagestod af forskellige grunde stadig en del særlovgivning, hvilket også var tilfældet på skoleområdet.¹²⁸ Den 1. juni 1929 var der blevet vedtaget en lov, der skulle begrænse særlovgivningen til bestemte nøjere definerede områder. De sønderjyske skoledirektioner var i denne forbindelse blevet spurgt, om der på skoleområdet stadig blev benyttet bestemmelser fra tysk lovgivning.¹²⁹ Sønderborg Amts Skoledirektion henviste til et enkelt eksempel på, at tysk lovgivning endnu havde betydning, nemlig lov af 28. juli 1906 »betreffend die Unterhaltung der öffentlichen Volksschulen«. Men selv om den tyske lovgivnings betydning var meget begrænset, ønskede Undervisningsministeriet ikke paragraffen i 1923-loven fjernet, da den gav ret til »at ordne specielle tilfælde med større frihed«. ¹³⁰ Dette betød, at loven af 1. juni 1929 faktisk ikke gjaldt for skolevæsenet. Borgbjerg oplyste, at der var overvejelser i ministeriet om at ophæve paragraffen i en kommende sønderjysk skolelov, og der blev ikke af de øvrige mødedeltagere fremsat indvendinger herimod.

De sidste emner, der blev drøftet på mødet, var spørgsmålet

om tyske elevers adgang til skoler i en nabokommune, og om, hvorvidt staten skulle bidrage til merudgifter til skolevæsenet i nationalt blandede kommuner. Der var generelt en positiv indstilling til begge forhold.

De tyske skolekrav var således med til at komplicere forhandlingerne om en ny tilsynslov. Hensynet til det tyske mindretal gjorde, at man ikke kunne stille det så enkelt op, at den skolemæssige genforening mellem Sønderjylland og Kongeriget enten kunne ske ved at indføre kongerigske tilstande i Sønderjylland eller ved at gøre den sønderjyske skoleordning landsdækkende. Den første løsning talte tiden imod, og den ønskede hovedparten af sønderjyderne ikke, dette viste debatten om menighedsrådenes forslag tydeligt. Den anden mulighed kunne ikke gennemføres, uden at der blev indføjet særregler for det tyske mindretal. Og det var så spørgsmålet om, hvordan man skulle forholde sig til de vidtgående krav om kulturel autonomi. Kunne disse bestemmelser inkorporeres i skolelovgivningen, eller skulle man fortsat afvise kravene? Her spillede det i høj grad ind, at der var en skjult dagsorden bag kravene: ønsket om at benytte skolen som led i en nationalpolitisk ekspansion, som på længere sigt skulle føre til en grænserevision. Dette aspekt fik endnu større vægt, efterhånden som det tyske mindretal blev påvirket af nazismens fremmarch. Der er ingen tvivl om, at det nationalpolitiske spillede ind, når embedsmænd, ministre og politikere i øvrigt var tilbageholdende med at imødekomme de tyske krav om adskilt skolevæsen. I sidste halvdel af 1920'erne og i 1930'erne tog det tyske mindretal i nogen grad selv forskud på det selvstændige tyske skolevæsen, idet der oprettedes et stort antal privatskoler, medens de tyske kommunale skoleafdelinger fik mindre betydning. Selv om de tyske privatskoler var underlagt amtskolekonsulenternes tilsyn, havde de en langt friere stilling både med hensyn til undervisningen og udnævnelsen af lærerne. De tyske privatskoler blev støttet økonomisk af de rigstyske myndigheder.

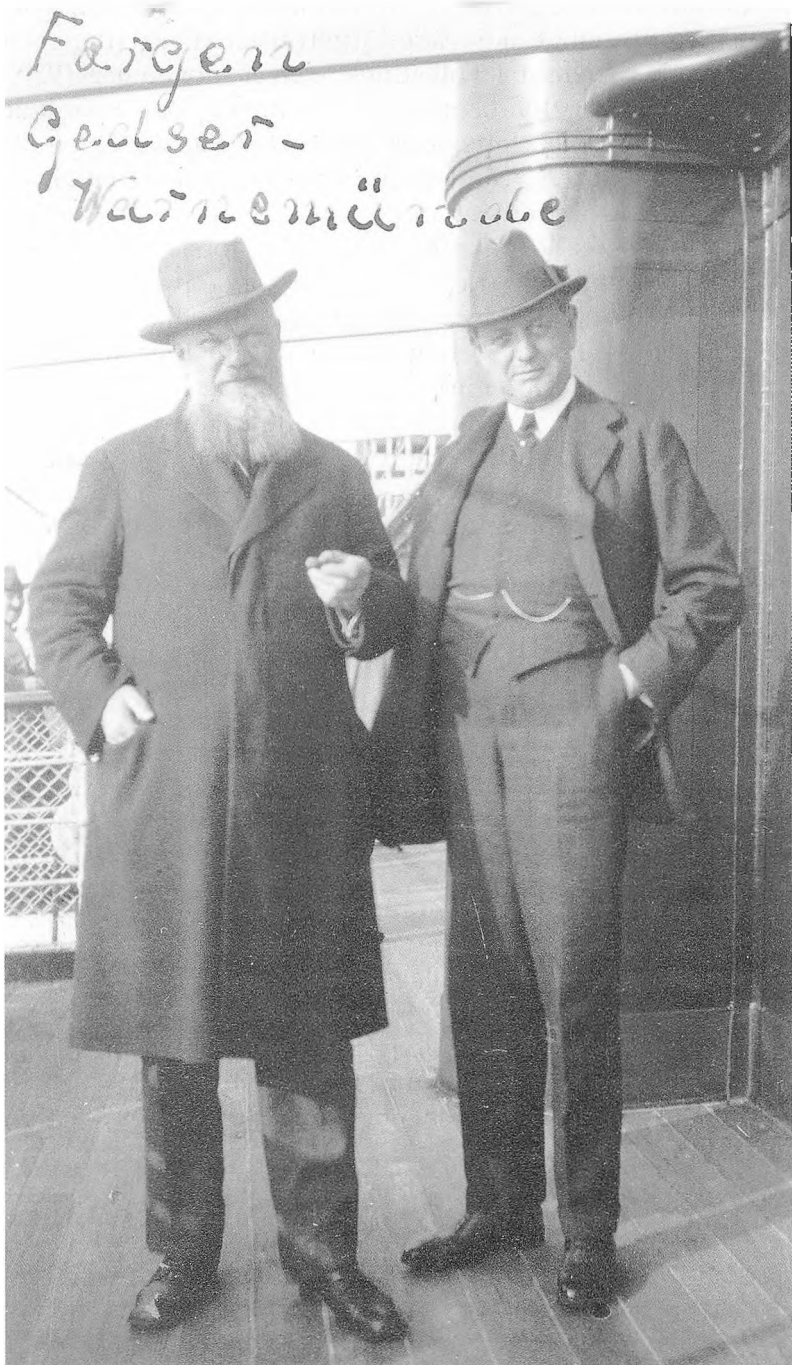
B. Kampen om tilsynsreformen 1930-1933

1. Borgbjergs tilsynsforslag 1930

Regeringen nåede ikke at komme pastor Schmidt i forkøbet, inden han i november 1929 på ny fremsatte sit forslag til ændringer i den sønderjyske skolelov,¹³¹ men den nåede delvis at komme på banen ved at fremsætte sit forslag under udvalgsbehandlingen af Schmidts forslag og derved hindre, at dette kom til realitetsforhandlinger. Udvalget måtte slutte sit arbejde uden at afgive betænkning.¹³² Der var flere grunde til, at det tog så lang tid for ministeriet at få udarbejdet sit eget forslag. For det første skulle embedsmændene og den nye minister, F.J. Borgbjerg, først finde hinanden. Kontorchef Barfod, der i disse år nærmest var den ledende embedsmand på grund af departementschef Aagesens svækkelse, skriver i sine erindringer, at han i begyndelsen var lidt bange for at få »denne røde brandtaler«, faderen til generalstrejken i 1920, som minister, men at han viste sig at være elskværdig og let at arbejde sammen med, især fordi han ikke havde »interesse for at sætte sig ind i de løbende sager eller nogen ambition i retning af selv at ville afgøre sagerne, men overlod det meste til sine embedsmænd«. Derimod havde han evnen til i lovgivningsarbejdet at samle flertal for sine forslag. Han var en behændig forhandler, der »aldrig var bange for at give noget for noget«.¹³³ Den sidste egenskab var der i højeste grad brug for, når en tilsynslov skulle gennem Rigsdagen.

En anden grund til, at det tog lang tid, var, at ministeriet arbejdede for at få udarbejdet en tilsynslov, som skulle gælde for hele landet. Det vil sige, at Sønderjylland skulle med, men samtidig var man nødt til at have en selvstændig lov med de særlige bestemmelser, der var nødvendige af hensyn til mindretallet. Det krævede stor behændighed at udarbejde et sådant lovforslag, så det ikke på forhånd strandede på de anstødssten, der i næsten

Undervisningsminister F.J. Borgbjerg (1866-1936) var medlem af Den interparlamentariske Unions internationale Råd og opholdt sig derfor ofte i Genève. Dette betød f.eks., at kontorchef A. Barfod i sommeren 1929 måtte orientere ministeren skriftligt om sine initiativer i tilsynsspørgsmålet. Billedet bærer påskriften: På vej fra Genève til København den 4/10-1924. Netop i 1924 interesserede Folkeforbundet sig for det dansk-tyske skolespørgsmål. Det er Borgbjerg til venstre. Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv.

trekvarter århundrede havde hindret indførelsen af et sagkyndigt skoletilsyn. Et vigtigt aktstykke i tilblivelsen af regeringens forslag, der blev fremsat i Folketinget den 4. november 1930, er »Retningslinjer for udarbejdelsen af lovforslag om folkeskolens styrelse og tilsyn«. Forfatteren er kontorchef Barfod, og på kladden findes påskriften: »Ministeren har fået et eksemplar 23/8«. ¹³⁴

Først fastslog Barfod, at inspirationskilderne var Den store Skolekommissions betænkning, Fru Bangs forslag, Tilsynskommissionens betænkning fra 1911 og den sønderjyske skolelov af 1923. Endvidere skulle der tages hensyn til kritikken fremsat i forbindelse med rigsdagsbehandlingen af Fru Bangs forslag samt til Danmarks Lærerforenings repræsentantskabs udtalelse fra august 1930 (se nedenfor). Dernæst skulle der tilstræbes en ensartet ordning »for Sønderjylland og det gamle land«, men der måtte muligvis bevares enkelte særbestemmelser for Sønderjylland indtil videre. Kommunalbestyrelsen skulle have den økonomiske ledelse af skolevæsenet, medens det pædagogiske tilsyn skulle udøves af forældreråd ved hver skole, og når der var flere skoler i kommunen, af en kombination af forældreråd og forældrenævn. Disse forældrerepræsentationer skulle vælges ved forholdstalsvalg. Barfod foreslog, at menighedsrådene skulle have ret til at indvælge et medlem i forældrenævnet, som skulle have møderet, men ikke stemmeret. Denne bestemmelse, der blev indsat som en kirkelig garanti for skolens religionsundervisning, gik Borgbjerg personlig imod, så bestemmelsen blev taget ud af lovforslaget. ¹³⁵

På det regionale tilsyns område skulle det ifølge Barfod overvejes, om distriktet fremtidig skulle udvides fra provstier til amtsrådsområder. Hvis der blev indført skolekonsulenter, skulle deres antal næppe være mindre end 23. Hvis man fastholdt provstiinddelingen, måtte de sønderjyske amtsskolekonsulenter fortsætte i deres nuværende funktion indtil deres afsked. Med hensyn til det omstridte spørgsmål om lærerafskedigelse (§ 8-spørgsmålet) skulle det løses i overensstemmelse med den sønderjyske ordning. Endelig opfordrede Barfod til, at loven blev skrevet uden kancellistil, og den skulle benytte danske benævnelser. Og han foreslog, at ordet *lærer* blev anvendt både for mænd og kvinder.

I det endelige forslag fremgik det endnu tydeligere end af Barfods retningslinjer, at den sønderjyske forsøgsordning var en

central inspirationskilde.¹³⁶ Der henvises i lovforslagets bemærkninger til, at Rigsdagen i enstemmighed havde vedtaget en lov om folkeskolens styrelse, der »i denne forbindelse har særlig interesse«, nemlig den sønderjyske skolelov fra 1920. Lovforslaget fulgte på de fleste punkter Barfods retningslinjer, og det skulle også omfatte De sønderjyske Landsdele. Af hensyn til skolevæsenet i de nationalt blandede egne, forelagde Borghjerg samme dag i Folketinget et forslag til lov om »Folkeskolen i De sønderjyske Landsdele«.¹³⁷ Den første paragraf i det sidstnævnte forslag udtrykte også klart, at den sønderjyske særordning skulle beskæres kraftigt:

I De sønderjyske Landsdele er den for det øvrige land givne lovgivning vedrørende folkeskolen gældende i alle tilfælde, hvor nærværende lov ikke fastsætter særlige bestemmelser.

Det nye var, at bestemmelserne om både det lokale og det regionale skoletilsyn skulle være fælles. Som hidtil i Sønderjylland skulle præsterne ikke længere være automatiske medlemmer af skoletilsynet. I fremtiden skulle alle medlemmer af skolestyret være valgte, men spørgsmålet var hvordan. Forslaget forsøgte at skræve over forskellighederne nord og syd for Kongeåen. Skolekommissionerne var hidtil valgt af væsentligst den samme kreds af valgberettigede som kommunalbestyrelserne, hvilket betød, at man ikke fik valgt de særligt skoleinteresserede. Derfor skulle der for hver skole oprettes et forældreråd på tre medlemmer, valgt af de skolesøgende børns forældre. På en vis måde svarede disse forældreråd til de små skolekommissioner i Sønderjylland. På den anden side betød dette, at der let kunne opstå en »spredthed og uensartethed« i styrelsen af skolevæsenet inden for en kommune. Derfor skulle forældrerådet suppleres med et skolenævn for hele kommunen, som dels skulle vælges af kommunalbestyrelsen (sognerådet), dels af forældrerådene; kommunalbestyrelsen skulle desuden udpege nævnets formand. Disse to organer skulle dele skolekommissionens hidtidige funktioner. Skolen skulle således i langt højere grad end hidtil være forældrestyret.

På det regionale område skete der ligeledes store ændringer, men også her gik forslaget kun halvvejs i forhold til den sønderjyske ordning. Man fastholdt provstiet som »kredsområde«, da amtet var for stort til, at tilsynet kunne få et nøjere lokalkend-

skab. Som i Nina Bangs tidligere forslag skulle formanden for skoledirektionen (nu benævnt skolerådet) vælges af ministeren, og den skulle yderligere have tre medlemmer valgt af skolenævnene i kredsen. Til hvert skoleråd skulle der tilknyttes en *kredslærer* som rådgivende medlem uden stemmeret. Kredslæreren skulle have det vejledende tilsyn med undervisningen i de folkeskoler, der hørte under skolerådet. Ligesom i 1925-forslaget skulle skolevæsenet i de større kommuner med egen skoledirektør eller skoleinspektør ikke underlægges skolerådet og kredslæreren, men skulle stå direkte under tilsyn af Undervisningsministeriet. Kredslærerne skulle kun have tilsynsjobbet som bierhverv, da de fortsat skulle fungere som lærere. Deres tilsynsvirksomhed skulle kunne klares på to måneder om året.

Kaldsmyndighed til lærerembeder skulle overdrages til kommunalbestyrelsen, og forældrerådet skulle have indstillingsret til embeder ved den enkelte skole, medens et særligt indstillingsudvalg bestående af skolenævnets formand og medlemmer valgt af kommunalbestyrelse og forældreråd skulle indstille til lærerembeder, der omfattede hele kommunen. Skolerådet og ministeriet fik kun med ansættelserne at gøre, hvis der blev indstillet ukvalificerede. Dette var en væsentlig beskæring af det regionale tilsyns indflydelse. Med hensyn til den meget omstridte bestemmelse om afskedigelse af lærere, de såkaldte § 8 afskedigelser, skulle denne ændres i overensstemmelse med den sønderjyske skolelovs bestemmelse om afskedigelsesudvalg.

Lovforslagets forældreråd, skolenævn, skoleråd og kredslærere skulle også oprettes i Sønderjylland. Dog var der himmelvid forskel mellem de heltidsansatte, forretningsførende amtsskolekonsulenter og forslagets deltidsansatte, rådgivende kredslærere. Derfor bestemte § 53 i tilsynslovforslaget, at de hidtidige sønderjyske amtsskolekonsulenter skulle fungere uforandret deres embedstid ud. Noget tilsvarende gjaldt ikke de kongerigske provster.

Det samtidig fremsatte lovforslag om folkeskolen i Sønderjylland var således i modsætning til de sønderjyske skolelove af 1920 og 1923 ikke nogen fuldstændig skolelov. Det indeholdt blot supplerende udfyldende bestemmelser for skolevæsenet i de nationalt blandede områder. Indholdet var både inspireret af drøftelserne ved det fortrolige møde i Undervisningsministeriet i september 1929 og af Herningaftalen. Med hensyn til forældre-

råd og skolenævn blev ønskerne fra mindretallet imødekommet, således at der ved skoler, der var delt i en dansk og tysk afdeling, kunne vælges et forældreråd for hver afdeling, ligesom de to afdelingers lærere hver for sig kunne danne et lærerråd. Antallet af medlemmer af skolenævnene i kommuner, der både havde skoler med dansk og tysk undervisningssprog, skulle tilpasses, således at mindretallet kunne få mindst to medlemmer. Desuden blev det i lovforslaget udtrykkeligt bestemt, at skolenævnet i sager, der udelukkende angik mindretalsskolen, skulle tage særligt hensyn til mindretalsrepræsentanternes enstemmige erklæring. Ved besættelsen af lærerembeder skulle Undervisningsministeriet fortsat have den endelige afgørelse i Sønderjylland, og ministeriet skulle ved mindretalsskolerne ikke være bundet til skolenævnets eller indstillingsudvalgets flertalsindstilling, men kunne vælge en af mindretallet enstemmigt indstillet ansøger. Desuden indeholdt lovforslaget bestemmelser om, at staten i højere grad skulle overtage de ekstraudgifter, som det dobbelte skolevæsen medførte, bl.a. til lærerlønninger. I bemærkningerne tilkendegav ministeriet nemlig, at »mindretalsskoleordningen er en sag, der i høj grad vedkommer hele landet og ikke alene den kommune, der har det dobbeltsprogede« skolevæsen.

Med Borgbjergs forslag skulle folkeskolen både nord og syd for Kongeåen have den samme tilsynslov. Kun de helt nødvendige særbestemmelser skulle overleve. På en række områder byggede lovforslaget på de hidtil gældende sønderjyske forhold. Det gejstlige skoletilsyn var helt forsvundet både på det lokale og regionale niveau, forældrerådene var en indrømmelse til de sønderjyske ønsker om skolekommissioner for de enkelte skoledistrikter, og kredslærerne var en form for skolekonsulenter dog med langt mindre indflydelse. Der skulle løbe meget vand i stranden, før Borgbjerg i 1933 kunne underskrive en ny tilsynslov. Bl.a. var det nødvendigt i samlingerne 1931/32 og 1932/33 at fremsætte ændrede lovforslag. Dette skyldes både modstand på Rigsdagen og i den offentlige debat imod Borgbjergs første forslag. Disse endeløse forhandlinger skal ikke behandles i detaljer her.¹³⁸ Den endelige tilsynslov lå på flere områder nærmere den sønderjyske skoleordning end forslaget fra november 1930, men alligevel endte det med, at tilsynsloven af 20. maj 1933 § 50 fastslog, at »nærværende lov gælder ikke for Færøerne og De sønderjyske Landsdele«, og samme dag blev der udstedt en ny

sønderjysk skolelov. I det følgende skal det undersøges nærmere, hvorfor det endte sådan.

2. Situationen set nordfra

Den danske skoleverden var i årene op mod tilsynslovens vedtagelse i høj grad optaget af, om det denne gang ville være muligt at nå til enighed om et forslag. I 1932 var der gået 60 år, siden kultusminister C.C. Hall havde stillet sit første forslag i Folketinget om indførelse af et sagkyndigt tilsyn. Imidlertid havde det gejstlige tilsyn stadig sine tilhængere, og disse holdt sig ikke tavst tilbage. Over mere end et halvt år verserede der en diskussion i lærernes blad *Folkeskolen* mellem to lærere, på den ene side Kr. Lovmand Mikkelsen, Nørhede Skole, der gik ind for gejstlig indflydelse på skoletilsynet, og på den anden side H. Ingvartsen, Åstrup Skole ved Grenå, som var imod det gejstlige tilsyn.¹³⁹

Lovmand Mikkelsen fremhævede gang på gang, at afskaffelsen af det gejstlige tilsyn ville have en uheldig indflydelse på forholdet mellem hjem, skole og kirke. Det var naturligt med et gejstligt tilsyn, så længe der var religionsundervisning i skolen. Konsulenttilsynet var et tvivlsomt gode, der blev indført ovenfra. Selv i Sønderjylland, hvor amterne var små, kom konsulenterne kun sjældent på besøg. Lovmand Mikkelsen blev støttet af lærer K. Julius Essendrop i Næstved.¹⁴⁰ Han ønskede at bevare både præster, provster og biskopper som tilsynsmænd, da disse i modsætning til amtsskolekonsulenter sjældent red kæpheste. Konsulenterne ville oftest blive valgt mellem stræberne blandt lærerne. H. Ingvartsen foretrak derimod at hente vejledning hos kolleger frem for hos folk fra en anden stand. Til sammenligning: »Det ville jo være tåbeligt, hvis en landmand ville søge vejledning om jordens dyrkning hos f.eks. en håndværker, der aldrig havde dyrket jorden«.

I debatten mellem modstandere og tilhængere benyttede begge parter henvisninger til Sønderjylland. Ingvartsen havde over for Lovmand Mikkelsen fremhævet de sønderjyske skolekonsulenter som et argument for en fællesdansk ordning, men heroverfor indvendte modstanderen i debatten, at den sønderjyske ordning kun var midlertidig, og at der i Sønderjylland var et stærkt ønske om en anden ordning »i lighed med vor«. Folkeskolens

En af de mest ivrige debattører i tilsynsspørgsmålet var førstelærer Kristen Lovmand Mikkelsen, Nørhede Skole, Nørre Omme Sogn, som i en række artikler i Folkeskolen forsvarede det gejstlige skoletilsyn og fremhævede, at ordningen i Sønderjylland ikke var eftertragtelseværdig. Men han fik svar på tiltale. Lovmand Mikkelsen blev senere medlem af bestyrelsen for Kirkeligt Forbund af 1933, der ivrigt bekæmpede den nye skoletilsynslov. Foto: Trøst-Hansens sognekort. Dansk Skolemuseum.

Lær. L-Mikkelsen

redaktør tilføjede i en kommentar, at dette stærke ønske kun næredes af et lille mindretal, og at dette blev bekræftet af indlæg fra lærere i Sønderjylland.¹⁴¹

For lærerstanden både nord og syd for Kongeåen var den kommende tilsynsreform et vigtigt anliggende, som man ønskede indflydelse på, endnu før lovforslaget blev fremsat i Folketinget. Et særligt tilsynsudvalg udarbejdede et resolutionsforslag, der skulle stiles til undervisningsministeren, og som skulle indeholde hovedpunkterne i lærerforeningens politik på tilsynsområdet. Resolutionsforslaget blev drøftet på Danmarks Lærerforenings hovedbestyrelsesmøde i maj 1930 og efterfølgende på repræsentantskabsmødet i august 1930.¹⁴² Udtalelsen fastslog, at det gejstlige tilsyn nu ikke længere var tilstrækkeligt, men at det måtte afløses af et »fagligt pædagogisk tilsyn, der kan stille hele sin sagkundskab og sin fulde arbejdskraft til rådighed«, og som derfor »vil have betydelig større mulighed for at kunne virke fornyende og befrugtende på folkeskolens liv og udvikling«.

Hvad angik det kommunale tilsyn ønskede lærerforeningen en fælles skolekommission for hver kommune, og at ingen skulle kunne være fødte medlemmer. Indstillingsretten til lærerembeder skulle deles mellem skolekommissionen og kommunalbestyrelsen, medens kaldsretten skulle ligge hos skoledirektionen. Den omstridte paragraf om lærerafskedigelser skulle ændres i overensstemmelse med den sønderjyske ordning og Fru Bangs forslag fra 1924. Lærernes ønsker til kredstilsynet svarede ligeledes i høj grad til den sønderjyske ordning. Hver amtsrådsreds skulle have en skoledirektion bestående af en formand valgt af ministeriet, en amtsskolekonsulent samt nogle medlemmer udpeget af amtsrådsredsens skolekommissioner. Desuden havde lærerforeningen nogle ønsker til ledelsen på den enkelte skole, bl.a. oprettelse af lærerråd m.v. Det sidste spørgsmål skal ikke tages op her.

I hovedbestyrelsen var der overvældende flertal for resolutionens punkter. Dog ønskede Detlef Clausen, der er omtalt flere gange ovenfor som de sønderjyske læreres formand, sammen med endnu et hovedbestyrelsesmedlem, at der skulle være en skolekommission for hvert skoledistrikt. Men dette blev ligesom forslaget fra lærer Hans Jensen i Rejnstrup om at beholde det gejstlige skoletilsyn nedstemt imod kun forslagsstillernes stemmer.¹⁴³ På repræsentantskabsmødet vedtog forsamlingen på 230 lærere ligeledes resolutionen med overvældende flertal. Kun H. Jensen, Rejnstrup, stemte imod, men han formåede dog at skabe en vis diskussion på mødet. Hans synspunkt om, at skolekonsulenterne ikke udrettede meget med deres lynvisitter på $1/4-1/2$ time, blev således imødegået af den fynske lærer L.P.M. Haugegaard, Tågerud Skole, med, at hver af amtsskolekonsulenterne i Sønderjylland var mere værd end ti provster i Kongeriget. På samme måde tog flere indlæg afstand fra H. Jensens indvending om, at religionsundervisningen ville være i fare, når det gejstlige skoletilsyn forsvandt.

Undervisningsminister Borgbjerg deltog i lærerforeningens repræsentantskabsmøde og erklærede sig i hovedtræk enig i resolutionens synspunkter. Ministeren tog også afstand fra, at elevernes kristelige opdragelse var i fare, næsten tværtimod, da han fastslog, at der kun var få kættere blandt lærerne, men mange blandt præsterne.

Men H. Jensen lod sig ikke slå ud. Han mente nemlig ikke, at

hovedbestyrelse og repræsentantskab udtrykte den samlede lærerstands synspunkter, og i samarbejde med den ovenfor omtalte Lovmand Mikkelsen begyndte han at samle underskrifter, så forslaget kunne sendes til urafstemning mellem lærerne, da han troede, mange ville sætte sig imod en adskillelse mellem skole og kirke. Selv om Folkeskolen indeholder en sværm af artikler, der formelig faldt over H. Jensen, fordi han ikke ville acceptere det klare afstemningsresultat, lykkedes det ham at skaffe mere end det dobbelte af de 200 underskrifter, der skulle til, for at sende resolutionen til urafstemning. En sådan afstemning ville svække DLF's indflydelse over for lovgivningsmagten. Lærerforeningens ledelse påpegede over for medlemmerne, at afstemningen drejede sig om folkeskolens og lærerstandens vigtigste anliggende. Det drejede sig om indførelse af et fagligt pædagogisk tilsyn, der måtte anses som et stort fremskridt, og som var afprøvet både i Sønderjylland og i vore nabolande.

Herved fik den danske lærerstand – inklusive den sønderjyske – lejlighed til at tage stilling til, hvilket skoletilsyn de i fremtiden ønskede. En urafstemning ville forhindre, at tilhængere og modstandere af afskaffelsen af det gejstlige tilsyn bagefter kunne påstå, at en ny lov ikke havde basis i lærerstandens ønsker. Men det var lige ved at blive tilfældet alligevel. H. Jensen havde ønsket, at lærerne skulle tage stilling til et helt katalog af spørgsmål, bl.a. skulle det være muligt at svare ja til en kombination af et fagligt tilsyn og bevaring af en form for kirkeligt tilsyn. Dette blev afvist, da det var den samlede resolution, der skulle siges ja eller nej til. Der blev afgivet i alt 6.068 stemmer, hvilket var en stemmeprocent på ca. 50. Deraf var der 4.612 ja-stemmer og 1.456 nej-stemmer. Det vil sige, 76% stemte ja til et andet skoletilsyn. Der opstod bagefter diskussion om, hvordan afstemningstallene skulle fortolkes. Hvad med de 50%, der ikke stemte, havde de en anden mening? Folk i byerne havde også stemt, og afskaffelsen af det gejstlige tilsyn drejede sig især om landet. Andre mente derimod, at modstanden mod det gejstlige tilsyn var større end tallene angav, da nogle af nejstemmerne stammede fra andenlærere og lærerinder, der var bange for den paragraf i resolutionen, der drejede sig om førstelærerens ledelse. Men alt dette kunne ikke skjule, at et stort flertal af de danske lærere gik ind for en tilsynsreform, der afskaffede det gejstlige skoletilsyn og erstatte det med et fagligt tilsyn, der lignede det sønderjyske. Under-

visningsministeriet havde fattet budskabet, og Borgbjergs forslag i Folketinget i november 1930 henviste da også direkte til lærerforeningens resolution.

3. Erfaringer fra Sønderjylland og fra udlandet

I en betragtelig del af de mange debatindlæg om folkeskolens styrelse og tilsyn fra perioden 1929-33 finder man direkte henvisninger til den sønderjyske skoleordning og særligt det med succes gennemførte forsøg med amtsskolekonsulenter. Men også det særlige appeludvalg i forbindelse med lærerafskedigelse er der mange, som ønsker indført nord for Kongeåen. Derimod havde de små sønderjyske skolekommissioner færre tilhængere. Lærer N. Madsen-Vorgod gik så vidt, at han ligefrem betegnede det som skolevæsenets »Kolumbusæg« i hele landet at få indført en ordning, som på forhånd er prøvet og godkendt i Sønderjylland.¹⁴⁴

Den sønderjyske skoleordning kom virkelig i fokus i »Folkeskolen«s debat, efter at A. Torp i februar 1932 i en artikel offentliggjorde resultatet af »det faglige skolestyre, som nu virker i Sønderjylland på tolvte år«. ¹⁴⁵ A. Torp var, skønt han var ansat som dansklærer ved den tyske kommuneskole i Tønder, en af de fremtrædende forkæmpere for danskheden i Sønderjylland. Han havde et indgående kendskab til skoleforholdene både nord og syd for grænsen samt i en række andre lande, hvortil han foretog studierejser.¹⁴⁶ Torp henviste til opgørelser, der viste, at antallet af husholdningsaftenskoler i de sønderjyske amter langt oversteg de tilsvarende tal i Kongeriget, og det samme var tilfældet med antallet af aftenskoler og ungdomsskoler. Den nye lovgivning herom var i praksis gennemført i langt højere grad i Sønderjylland end andre steder.¹⁴⁷ Torp mente, at dette var et tegn på det stærke skoleliv, der rørte sig i Sønderjylland, og som han fandt to årsager til. Dels det »kulturelle kappestræb mellem dansk og tysk«, som førte til større dygtighed og arbejdsiver hos lærerne. Dels, og det var nok det afgørende, så fandtes der i Sønderjylland en faglig skoleledelse udøvet af amtsskolekonsulenter, medens det i det øvrige land »er så vidunderligt indrettet, at skolen praktisk talt ingen ledelse har«. Således havde de tre sønderjyske amtsskolekonsulenter indkaldt samtlige sønderjyske lærere til et tredages kursus i Gråsten om den nye ungdomsskolelov og efter-

Alfred Torp (1896-1933). Skønt født i Nørre Sundby og med lærereksamen fra Ranum blev han efter 1920 en af de mest lovende skikkelser inden for det nationale arbejde i Sønderjylland, men hans karriere blev afbrudt brat, da han i 1933 blev dræbt ved en trafikulykke. Torp blev en af amtsskolekonsulent Nicolai Svendsens vigtigste rådgivere både på grund af sin ansættelse som dansklærer ved det tyske skolevæsen i Tønder og på grund af sit indgående kendskab til udenlandske mindretals- og skoleforhold. Fra 1925 var han medlem af Tønder Byråd, og senere blev han også medlem af Det radikale Venstres hovedbestyrelse. Hans udgivne dagbøger er en vigtig kilde til belysning af periodens skoleforhold og kulturelle liv. Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

følgende afholdt lokale oplysningsmøder for landsdelens befolkning. Derimod var der yderst få præster og provster, der havde oplyst befolkningen i Kongeriget om ungdomsskolelovens muligheder.

Tilsvarende fandt Torp endnu et bevis på, at den sønderjyske skole stod sig godt i sammenligning med det øvrige land, nemlig i forbindelse med de såkaldte ministerielle standpunktsprøver (se ovenfor s. 152ff.). Ved de afholdte prøver klarede skolerne i de tre deltagende sønderjyske amter sig bedre end skolerne i de kongerigske amter i både genfortælling, retskrivning og regning. Også dette var ifølge Torp en følge af, at den sønderjyske skole havde ledelse, men det var afgørende at gøre opmærksom på, at det vigtigste ikke var amtsskolekonsulenternes inspektion på skolerne, men at de »forstår at blive det ledende og impulsgivende midtpunkt i amtets skoleliv«, noget som der »utvivlsomt

FOLKESKOLEN

**SKOLEN
FORENINGEN**

Redaktør:
J. Joh. Christensen Lund,

Bissensgade 2, Aarhus.

Telefon 1367.

**KREDSENE
EFTERRETNINGER**

Redaktør:
Jens Mikkelsen,
Louisegade 11, Aarhus.

Telefon 4832.

Aars. 49	18. Februar 1932.	Hæft. 7
--------------------	--------------------------	-------------------

Erfaringer fra Sønderjylland.

Al A. Tørr, Tønder.

Med Henblik paa Rigsdagens fortløbende Forhandlinger om Undervisningsminister Borgbjergs Forslag til Lov om Skolens Tilsyn er det formentlig af Interesse at betragte eventuelle Resultater af det faglige Skolestyre, som nu virker i Sønderjylland paa lovlte Aar. Der foreligger ikke alene Udvalgte, baade fra Enkeltpersoner som fra den sønderjydske Lærersammen- slutning til Fordel for den sønderjydske Skoleordning, men ogsaa nogle Kendsgerninger, der taler i samme Retning, og som skal omtales her. — Først lidt om Ungdomsskolen.

Ved Loven om kommunale Ungdomsskoler og dertil hørende ministerielle Cirkulærer har man særlig søgt at fremme Undervisningen i kvindelig Husgerning. »Dan- marks kommunale Efterretninger« har nu bragt en Over- sigt over Antallet af kvindelige Husholdnings- skoler og disses Elever i det første Aar. Loven har virket, altsaa i 1930—31. Naar man paa Grundlag af Amternes Indbyggerantal tilføjer en Udregning af Antallet af Beboere pr. Elev, fremkommer følgende Billede:

Amt	Hold	Deltagere	Indbyggere pr. Elev
Sorø	13 med	202	531
Præstø	19 —	329	346
Holbæk	17 —	300	383
Gl. Roskilde	6 —	111	570
Frederiksborg	12 —	192	531
Bornholm	4 —	105	423
Odense	10 —	184	999
Svendborg	14 —	236	606
Hjørring	2 —	54	2816
Aalborg	1 —	26	6400
Randers	6 —	122	1164
Aarhus	1 —	30	7900
Vejle	5 —	102	1604
Ribe	21 —	287	476
Sønderjylland	47 —	786	220

Som man ser, er Loven benyttet paa en meget ujævn Maade. Elevtallene i Aarhus, Aalborg og Hjørring Amtler tyder jo nærmest paa, at man der slet ikke har ønsket det omtalte vigtige Omraade af den nye Lov. Men der- hos er det meget bemærkelsesværdigt, at Sønder- jylland møder med et — ogsaa relativt — saa langt større Antal Elever end det gamle Land. Der bestaar jo her en ligeltem forlæsende Forskel, som ikke be-

høver nærmere Paavisning. Tallene taler: Sønderjylland een Elev pr. 220 Indbyggere, Aarhus Amt een pr. 7900! Derfor kommer, at der herude findes store permanente Husholdningsskoler i Graasten og i Vollerup paa Als. Der er al Anledning til at spørge om Aarsagen til denne store Forskel, som sikkert ikke skyldes et Tillæde. Jeg tror nemlig, at et lignende Billede vilde fremgaa af en Statistik over samtlige Aftenskoler som et Udtryk for det stærke Skoleliv, der rarer sig i Sønderjylland, og som møder de fleste, der faar en Gerning herude. Dette Bære kan skyldes det kulturelle Kæpstrøb mellem Dansk og Tysk med Lærernes dertil følgende større Dygtighed og Arbejdsvær, og Belønningens store Skole- interesse, vakt og styrket under Fremmedherredømmet. Men ganske særligt skyldes det store Antal Ungdoms- skoler dette, at Sønderjylland har en faglig Skoleledelse, udevalgt af Amtsskolekonsulenter, hvis hele Livsgjerning er at fremme Skolens Sag paa enhver Maade, mens det i det gamle Land er saa vidunder- ligt indrettet, at Skolen praktisk ialt ingen Ledelse har. Det gejstlige Tilsyn vil vist ikke gøre Krav paa at blive taget i Betragtning i den Forbindelse. Jeg tror sa- ledes, at de Præstier og Provster let kan tælles, der blandt Belønningen har gjort et Oplysningsarbejde for den nye Ungdomsskolelov.

Ganske anderledes i Sønderjylland! Da den nye Lov kom frem, holdt de sønderjydske Amtsskole- konsulenter i den Anledning først et stort tre Dages Kursus i Graasten for samtlige sønderjydske Lærere og dernæst en Række Møder med Landsdelens Befolkning for at give Oplysninger om de nye Bestemmelser og paa- vise Ungdomsskolens store Betydning. Disse Møder var stærkt besøgt af Skolekommissioner og Sogneraad, ofte af de jævreste Folk fra Amtets Ijærneste Kroge. Og skønt Konsulenterne paa ingen Maade direkte agiterede for Sagen, men blot objektivt lagde den frem, lod Re- sultaterne ikke vente paa sig. Det gav sig tydeligt Ud- tryk i den følgende Vinter, da der i Eks. i Tønder Amt gennemførtes 48 Ungdomsskoler i de 83 for en stor Del meget smaa Skoledistrikter. Til dette gode Resultat medvirker ogsaa, at de sønderjydske, saakaldte »smaa Skolekommissioner« kun omfatter eet Skole- distrikt, hvis hele Skoleliv de ganske naturligt fremmer mere intensivt, end hvis de som i det øvrige Land havde flere Skolekredse at tage sig af.

Til Belysning af det faglige Skolestyres Evne og Vilje til at lære Skolen fremad foreligger der ogsaa andre Kendsgerninger, som her skul fremdrages. Jeg tænker paa den ministerielle Standpunktsprøve, der af-

Torps artikel i »Folkeskolen«, der gav genlyd i hele landet.

hårdt trænges til i det gamle land«. Torps hovedanliggende med artiklen var en opfordring til, at det øvrige land ved en kommende tilsynslov også skaffede sig amtsskolekonsulenter, hvorefter han var sikker på, at den danske skole ville få ny fremgang.

I de følgende måneder bølgede debatten for og imod Torps synspunkter blandt Folkeskolens læsere. Flere følte sig krænkede over Torps insinuationer af, at de sønderjyske lærere var dygtigere end de kongerigske. Han måtte derfor udfolde synspunktet yderligere. Lærerne blev presset til at være dygtigere både på grund af den kompetente ledelse og på grund af den nationale konkurrence.

Torp kom også i disput med en anden sønderjysk lærer, der fandt årsagen til de sønderjyske børns højere standpunkt i et højere timetal i den sønderjyske skole.¹⁴⁸ Kristen Kold blev også blandet ind i debatten. Lærer N.A. Frederiksen, Tvolm Skole i Thy, som havde en fortid som lærer i Sønderjylland, mente ikke, at det var en selvfølge, at de sønderjyske skoler stod over de kongerigske, og argumentet med ledelsen var meget tvivlsomt. Når sønderjyderne var glade for deres amtsskolekonsulenter, så skyldtes dette, at de fra den tyske tid havde smag for ledelse, system og metode. I Danmark havde man til gengæld mere af personlighed, menneskelighed og jævn naturlighed. Den danske skole var i modsætning til den tyske og sønderjyske meget præget af Kristen Kolds skoletanker. Dette fik igen Torp i blækhuset, og han argumenterede for, at den sønderjyske skoleordning med en faglig skoleledelse virkelig var bedre end den danske, også selv om man i Kongeriget ville indføre kredslærere som i Borgbjergs forslag. Med hensyn til Kold så anså Torp den sønderjyske skoleordning med dens direkte forældreindflydelse for at være et bedre udtryk for grundtvigske og koldske skoletanker end lovgivningen nordpå.¹⁴⁹

Torps synspunkter kaldte også folk frem, der kunne bruge hans argumenter i den standende tilsynsdebat. F.eks. undrede det ikke lærer E. Karstensen, Kalhave Skole ved Uldum, at resultaterne i Sønderjylland var bedre på grund af den faglige ledelse. Den danske lærerstand havde netop kæmpet i årtier for at få en tilsvarende ordning og argumenteret med, at et fagligt tilsyn ville »virke befrugtende og fremmende på skolens liv og arbejde«. Nu manglede det kun, at en tilsvarende ordning blev indført i hele landet.¹⁵⁰

Præsten C.P. Clausen, Sværdborg, blandede sig også i debatten.¹⁵¹ Han indledte med en ironisk beskrivelse af Torps synspunkter. Medens det på de fleste områder ellers ikke gik særligt godt i Sønderjylland, så var det åbenbart anderledes med skolen: »Her blomstrer det, i modsætning til det *mørke fastland mod nord*, det gamle land, hvor gejstligheden står for skolens ledelse, som ingen ledelse er, da præster og provster mangler pædagogik og faglig uddannelse. Nede i Sønderjylland er det anderledes. Der er amtsskolekonsulenter, som er i besiddelse af de rette egenskaber til at blæse liv i de formentlig døde ben, så de øde vange blomstrer«. Pastor Clausen mente ikke, at præster og provster behøvede at skamme sig i forhold til det, der på seminarier og i lærerkredse kaldtes pædagogik og faglighed. Han havde heller ikke megen tiltro til, at konsulenterne ved deres tilsynekomst 1-2 gange om året kunne gøre underværker. Clausen satte også spørgsmålstegn ved, om lærere med seminarieuddannelse hele tiden havde behov for vejledning. Kravet om ændringer i tilsynet var ikke noget folkekrav, men kun et lærerkrav, som oven i købet kun fandt delvis tilslutning. Clausen var træt af »al den pralen og prangen med pædagogik i polemikken mod det kirkelige tilsyn«. Han fandt dette »fuldstændig hen i vejret« for den, der kendte de virkelige forhold. Torp ønskede ikke at svare på pastor Clausens indlæg, da det kun var fyldt med næsvisheder og dårlig tone. Derimod blev den sønderjyske ordning forsvaret af medlemmer af skolekommissionerne i henholdsvis Abild og Tønder og af flere andre, indtil redaktionen af Folkeskolen til sidst standsede videre debat.¹⁵² Pastor Clausens indlæg var et tegn på, at det gejstlige tilsyn endnu ikke var en saga blot. Også fra det ved lov af 7. marts 1928 nedsatte kirkelige udvalg vedrørende forholdet mellem staten og folkekirken kom der en opfordring til at bevare forbindelsen mellem kirke og skole.¹⁵³

Ud over forholdene i Sønderjylland havde skolemyndighederne og politikerne også blikket rettet mod skolevæsenet i andre lande. De fleste europæiske lande havde meget før end i Danmark fået et faglig-pædagogisk tilsyn ved en slags skoleinspektører. Dette var bl.a. tilfældet i de øvrige nordiske lande, hvor man allerede i det 19. århundrede indførte et sådant tilsyn. Interessen for udenlandske skoleforhold næredes også af Folkeforbundets bestræbelser for at sikre mindretalsrettighederne. Dette fik indflydelse på holdningen til det tyske mindretals skolevæsen

Aage Barfod (1878-1956), kontorchef i Undervisningsministeriet 1921-32, departementschef 1933-49, var den embedsmand, der fik den største indflydelse på skoletilsynslovgivningen i et kvart århundrede. Som sekretær i Den store Skolekommission 1919-23 sammenskrev han den store betænkning, han deltog i de danske-tyske skoleforhandlinger i oktober 1924, og han fik stor indflydelse på udformningen af de mange forslag, som så dagens lys i perioden 1929-33 frem til vedtagelsen af de to tilsynslove af 1933. I denne forbindelse havde han et frugtbart samarbejde med undervisningsminister Borgbjerg. Barfod har selv noteret, at fotografiet blev taget »efter kuren 4 januar 1933«, hvor han første gang kunne møde op som nyudnævnt departementschef. Indklæbet i Barfods utrykte erindringer. Privateje.

i 1920'erne, hvor Nicolai Svendsen blev den person, der fra dansk side kom til at forsvare mindretalsrettighederne i den sønderjyske skoleordning. Svendsen havde bl.a. fået et godt grundlag for kendskab til andre landes skoleforhold gennem lærer A. Torps mange rapporter fra studierejser til andre landes skolevæsen.

I 1930 fik den svenske skole en ny ordning, som var med til at vække interessen i Danmark for de svenske skoleforhold, specielt da ordningen medførte en markant indskrænkning af det gejstlige tilsyn, som også var på dagsordenen i Danmark. Kontorchef A. Barfod gjorde de svenske overvejelser, der lå til grund for den nye skoleordning, kendt i Danmark med en artikel herom i det anerkendte pædagogiske tidsskrift »Vor Ungdom«.¹⁵⁴ Samtidig hermed planlagde de tre skandinaviske landes lærerforeninger et opslagsværk, der skulle indeholde en oversigt over opbygningen af skolevæsenet i ti lande. Ud over de fire nordiske lande skulle bogen dække skolevæsenet i Tyskland, Schweiz, Holland, Frankrig, England og USA.¹⁵⁵

Fremstillingen af det danske skolevæsen er delt op i to kapitler: 1) det kongerigske skolevæsen, som blev skrevet af kommunelærer i Skive Niels P. Bjerregaard; 2) mindretalskoleordningen i Sønderjylland, hvor forfatteren var A. Torp. Denne skrev både om den sønderjyske skoleordning og om det tyske mindretals skolevæsen. Torp betonedede, at den danske mindretalskoleordning ikke var udviklet som indrømmelser til minoriteten, men var givet i fuld frihed og, som den øvrige liberale lovgivning på åndslivets område, havde sin rod i de folkelige danske livssyn, hvis fremmeste talsmænd var Grundtvig og Kold. En repræsentant for det tyske mindretals skolevæsen kom også til orde i værket, da det store kapitel om skolevæsenet i Tyskland blev skrevet af Christen Elholm, viceskoleinspektør ved den tyske mellem-skole i Tønder.

I den danske skoledebat blev der flere gange henvist til udenlandske skoleforhold. Dette skete i reglen, når der var behov for ammunition til at fremme bestemte ønsker. De udenlandske erfaringer kunne både benyttes positivt til at foreslå lignende tilstande her i landet og afskrækkende til at vise, at udenlandske skoleforhold havde haft negative følger.¹⁵⁶ Dette var helt parallelt til den måde, hvorpå kongerigske debattører benyttede de sønderjyske skoleforhold.

4. Stemningen på Rigsdagen

Borgbjergs forslag fra november 1930 fik kun behersket tilslutning ved 1. behandlingen i Folketinget. Flere ordførere fastholdt, at det gejstlige tilsyn ikke måtte forsvinde, da en stor del af befolkningen stadig ønskede at bevare forbindelsen mellem kirke og skole.

Det mest positive var, at undervisningsministeren i sin fremlæggelsestale og senere i sit svar til ordførerne lagde op til forhandlinger. Bl.a. udtalte Borgbjerg sig positivt over for at bevare religionsundervisningen i folkeskolen. Den skulle ikke forsvinde sammen med det gejstlige tilsyn. De fleste ordførere kvitterede også herfor, selv om der i første omgang var langt til et kompromis. Håbet nærmedes også af den opnåede enighed om den ny læreruddannelseslov af 15. april 1930. Måske havde det også betydning, at samtlige fem partiers ordførere ved 1. behandlingen i Folketinget var lærere.¹⁵⁷ Trods den positive stemning blev partiernes gamle positioner markeret både ved 1. behandlingen og senere i udvalget, som resulterede i en flertalsindstilling og to mindretalsindstillinger. Det var især spørgsmålet om det manglende kirkelige tilsyn og forældrenes for ringe indflydelse, der blev fremført af repræsentanterne for Venstre og De Konservative. En del talere havde også kritiske bemærkninger til kredslærerne, der i modsætning til amtsskolekonsulenter kun kunne bruge en beskedent del af deres arbejdstid på tilsynet. Til gengæld var de betydeligt billigere.

Flertallet i udvalget tiltrådte hovedsagelig forslaget, som det forelå, dog med mindre ændringer foreslået af ministeren og udvalget.¹⁵⁸ Disse ændringer gik bl.a. ud på en styrkelse af forældrenes indflydelse, en ny udformning af afskedigelsesparagrafen og henlæggelse af kaldsretten til lærerembeder på landet til skolerådet, medens kaldsretten til embeder i byerne skulle ligge hos kommunalbestyrelsen. Men det afgørende for flertallet var, at gejstligheden som »fødte myndigheder« bortfaldt, hvilket var en naturlig følge af tidsånden. Hertil kom, at lærerne slap for at stå under en anden stands styrelse, »hvortil der ikke findes noget sidestykke i vor lovgivning«. De fire venstremedlemmer i udvalget ønskede en skolekommission for hver kommune kombineret med stedlige udvalg for hvert skoledistrikt. Forholdet mellem skole og kirke skulle sikres ved, at sognepræsten blev født med-

Tabel 7: Oversigt over tilsynsforslagene 1930-33. Sønderjylland er skiftevis inde og ude

Lovforslag	lokalt tilsyn	regionalt tilsyn	konsulent	Sønderjyllandsstilling
Tilsynslov fremsat af Borgbjerg i Folketinget 4/11-1930	forældreråd + skolenævn [tyske forældreråd + 2 medl. i skolenævn]	skoleråd: formand valgt af UVM; 3 medl. valgt af skolenævnene	kredslærer for hvert provsti	Sdj. med i fælleslov [særløvgivning i særlov fremsat 4/11-1930]
Tilsynslov fremsat af Borgbjerg i Folketinget 13/10-1931	forældreråd + skolenævn	skoleråd: formand valgt af UVM; 3 medl. valgt af skolenævnene	kredslærer for hvert provsti	Sdj. er ikke med i fælleslov Den sdj. skolelov af 1923 er fortsat gældende
Tilsynslov vedtaget af Folketinget ved 3. behandling 21/3-1932	forældreråd + skoleudvalg [intet om tyske undtagelser]	amtsskoledirektion: formand valgt af UVM; 4 medl. valgt af kommunalbestyrelserne	rådgivende amtsskolekonsulenter (i Sdj. også for købstæderne)	Sdj. er med i fælleslov NB: særlovgivning ikke anført
Tilsynslov fremsat af Borgbjerg i Landstinget 2/12-1932	forældreråd (også for tyske skoleafdelinger)	amtsskoledirektion: formand valgt af UVM; 4 medl. valgt af kommunalbestyrelserne	rådgivende amtsskolekonsulenter (i Sdj. også for købstæderne)	Sdj. er med i fælleslov [særlovgivning speciel lov fremsat 2/12-1932]
Tilsynslov vedtaget af Landstinget 4/5-1933	skolekommission valgt af kommunalbestyrelsen; præsten fører tilsyn med religion	amtsskoledirektion: amtmand formand + 1 provst + 3 medl. valgt af amtsrådet	rådgivende amtsskolekonsulenter	Sdj. er ikke med i fælleslov
<i>Sønderjysk skolelov vedtaget af Landstinget 4/5-1933</i>	<i>små skolekommissioner som hidtil uden præst</i>	<i>amtsskoledirektion: amtmand + amtsskolekonsulent + 1 medl. valgt af skolerådet</i>	<i>tilsynsførende amtsskolekonsulenter (også for købstæderne)</i>	<i>særlig sønderjysk skolelov til afløsning af 1923-loven</i>

lem (ikke formand) af skolekommissionen, og ved, at biskopper og provster havde ret til at besøge skolerne og tale med børnene om »den kristelige børnelærdom«. Desuden kunne venstremedlemmerne ikke acceptere kredslærerne, da de var bange for, at dette »fagmandsstyre« var første skridt til en »uniformering af vor folkeskole«. De konservative medlemmer ønskede endnu større dele af det gejstlige tilsyn bevaret. Skolekommissionen skulle fortsat have præsten som obligatorisk medlem, og i skoleinspektionen skulle provstens medlemskab opretholdes. Desuden skulle biskopperne også i fremtiden kunne komme på visitats i skolerne.

Om de sønderjyske forhold tilkendegav et enigt udvalg, at ordningen af skolens styrelse og tilsyn skulle »forblive ved det bestående, hvorved man dels imødekom befolkningens ønske dels opnåede ad forsøgets vej at kunne drage sammenligning mellem den sønderjydske ordning og nydannelsen i det øvrige land«. Fællesudvalget, der både behandlede Borgbjergs og pastor Schmidts forslag til en sønderjysk skolelov, meddelte en måned efter, at tilsynsudvalget havde afgivet sin betænkning, at det ikke havde bragt sine forhandlinger til afslutning.

Dagsordenen var nu lagt for Undervisningsministeriet og minister Borgbjerg. Hvis der skulle komme noget skind ud af den bjørn, så skulle lovforslaget ændres, så mindst et af de borgerlige partier kunne tilslutte sig, for ellers ville forslaget aldrig komme igennem Landstinget. I efteråret 1931 forelagde Borgbjerg på ny forslaget i Folketinget. Det blev fremsat i den skikkelse, det havde fået ved udvalgsbehandlingen, og som efterfølgende var blevet vedtaget i Folketinget ved 2. behandling. Formålet med genfremsættelsen var at opnå fornyet udvalgsbehandling, og der måske finde en forligsmulighed. Dette skete imidlertid ikke i første omgang, da udvalgets betænkning fra marts 1932 stadig bestod af en flertalsindstilling og to mindretalsindstillinger.¹⁵⁹

Ganske vist havde undervisningsminister og udvalgsflertal imødekommet nogle af mindretallenes ønsker ved at forenkle det lokale tilsyn, således at dette nu skulle bestå af forældreråd ved de enkelte skoler og et skoleudvalg for hver kommune. Den afgørende magt var lagt i forældrenes og de kommunale vælgeres hånd. I kredstilsynet var betegnelsen skoleråd igen blevet ændret til skoledirektion, og distriktet blev udvidet fra provstiet til amtet. Kredslæreren blev afløst af en amtsskolekonsulent for

DANMARKS LÆRERFORENING

OKTOBER 1932

Til

UNDERVISNINGSMINISTEREN

Det i Folketinget vedtagne Lovforslag om Folkeskolens Styrelse og Tilsyn m. m. kan Danmarks Lærerforening i det væsentlige give sin Tilslutning.

Dog ønsker man med Hensyn til Enkeltbeder i Forslaget at fremsætte følgende:

1. Kaldsretten til Lærerembederne i Købstæderne bør ikke udøves af Kommunalbestyrelsen, men henlægges til en Kaldsmyndighed udenfor Kommunen.
2. Det bør klart fremgaa af Lovforslagets § 4, Stk. 5, at dette ogsaa omhandler Købstadskolen, og at Overlæreren og 2 af Lærerraadet valgte Repræsentanter deltager i Forældreraadets Møder og Forhandlinger.
3. Danmarks Lærerforening mener fromdeles, at den bedste Form for et lokalt Tilsyn er en Skolekommission for hele Kommunen. Nogle af Skolekommissionens Medlemmer vælges i saa Tilfælde af Forældrene.
4. § 8, Stk. 5, ændres dertil: »Det godkender efter Indstilling fra Læreren eller Lærerne — for købstadordnede Skoler Lærerraadet — Arbejdets Fordeling mellem Lærerne samt den ugentlige Timeplan».
5. § 27, Stk. 2, ændres dertil: »Det påhviler Førstelæreren at besøge den Administration, som angaar Skolen i Almindelighed, og at føre Tilsyn med dens daglige Orden. Iøvrigt kan de enkelte Læreres Pligter og Rettigheder bestemmes ved en af Skoleudvalget udarbejdet Instruks, der dog ikke maa indeholde Bestemmelse om, at Førstelæreren fører Tilsyn med de øvrige Læreres Undervisning».
6. Der indføres i § 28, Stk. 2, en Bestemmelse om, at Fælleslærerraadets Formand deltager i Skoleudvalgets Møder og Forhandlinger. En tilsvarende Ordning bør gælde for Landsbyaskolen.
7. Lovforslagets Bestemmelser angaaende Kredstilsynet tiltrædes — dog med den Ændring, at de samme Regler vedrørende Amtsskolekonsulenter, der kommer til at gælde for Købstadskolen, ogsaa kommer til at gælde for alle købstadordnede Skoler.

(Et Mindretal — 90 — af Repræsentantskabet mener, at det faglige Kredstilsyn bør udøves af Amtsskolekonsulenter, saaledes som det er Tilfældet i Sønderjylland, hvor denne Form for Tilsyn har staaet sin Prøve og virket tilfredsstillende i en længere Aarrække).

8. Med Hensyn til § 33 fastholder Danmarks Lærerforening sin Udtalelse til Undervisningsministerens Forslag af 1931, nemlig:

I Stk. 3 udgaa: »og der tillægges den paagældende sædvanlig Pension», og i Stedet indføres: »Paagældende Lærer har Ret til Væltepenge og Pension efter samme Regler, som er fastsat i Tjenestemandsløven af 31. Marts 1931 § 59, og mister ikke sin Ret til senere Ansættelse i Lærerembedet».

Endvidere ønsker man, at Stk. 4 udgaa:

Idet man henviser til foranstaaende Bemærkninger, udtaler Danmarks Lærerforening et stærkt Ønske om Lovforslagets Gennemførelse, da man er overbevist om, at der herved vil skabes betydeligt bedre Arbejdsvilkår og Udviklingsmuligheder for Folkeskolen.

P. P. V.

Arvid Jensen.

hvert amt, men udvalgsflertallet fastholdt på én gang »at bevare den pædagogiske vejleders tilknytning til en skole og at give ham rundelig tid til at yde lærere vejledning og bistå skoledirektionen«. Udvalgets flertal ville denne gang have sønderjyderne med i den fælles skolelov. Dette blev muliggjort ved, at der nu skulle udnævnes amtsskolekonsulenter i hele landet, og ved, at de sønderjyske konsulenter skulle have lov til at bevare deres hidtidige funktioner i resten af deres embedstid.

Selv om de to mindretal (henholdsvis Venstre og De Konservative) indrømmede, at der var sket forbedringer i forslaget, var de endnu langt fra tilfredse og stillede de samme ændringsforslag som under den forrige udvalgsbehandling året forud. Det var stadig de kirkelige garantier, der skilte parterne. Der måtte derfor en tredje omgang til.

Den 2. december 1932 fremsatte Borgbjerg tilsynsforslaget i Landstinget, nu måtte forligsmulighederne for alvor afprøves. Det nyttede jo ikke noget, at Folketinget gentagne gange vedtog forslaget, så længe det ikke kunne støttes af et flertal i Landstinget. Og ministeren var villig til at fire på sine principper. Han havde allerede på det velbesøgte pinseskolemøde i Odense i maj 1932 antydnet muligheden af, at der kunne indføres et særligt gejstligt tilsyn med religionsundervisningen.¹⁶⁰ I landstingsudvalget blev der opnået et forlig mellem ministeren, regeringspartierne og Venstres medlemmer, medens De Konservative afviste forliget og fremsatte deres eget mindretalsforslag. Af Undervisningsministeriets papirer fremgår det, at kontorchef Barfod i høj grad medvirkede til at få strikket parternes ønsker sammen til et bæredygtigt kompromis.¹⁶¹ En af de store knaster var udformningen af afskedigelsesparagraffen, hvor landstingsudvalgets formand, venstremanden S. Stegger Nielsen, spillede en vigtig rolle for den endelige tekst. Afgørende for kompromiset var også, at der blev fundet en løsning på tilsynet med privatskolerne, et spørgsmål som optog den grundtvigsk orienterede del af politikerne.

Danmarks Lærereforenings resolution i tilsynssagen oktober 1932 (UVM. 1. Dep. Lov om folkeskolens styrelse og tilsyn 20/5-1933).

5. Kongeriget får sine egne amtsskolekonsulenter

Den 20. maj 1933 blev den endelige lov om folkeskolens styrelse og tilsyn og tilsynet med private skoler, som dens fulde titel var, underskrevet, og dermed var mere end 60 års forhandlinger om en ny tilsynslov afsluttet. I det lokale tilsyn var opbygningen blevet lidt enklere, end Borgbjergs hidtidige forslag tydede på. Ud over kommunalbestyrelsen, der skulle beholde det overordnede ansvar for folkeskolen, skulle der i hver kommune oprettes en skolekommission bestående af mindst fem medlemmer, som skulle udpeges af kommunalbestyrelsen inden for eller uden for dens midte. De Konservative havde ønsket direkte valg til skolekommissionerne, men dette var blevet afvist af ministeren, da vælgergruppen ville blive den samme som ved kommunalvalg. Kommunalbestyrelsen skulle ved valget drage omsorg for, at alle skoledistrikter i kommunen blev repræsenteret i skolekommissionen. Tanken om forældreråd ved de enkelte skoler var ikke helt opgivet, men disse skulle kun oprettes, hvis en betragtelig del af forældrene til de skolepligtige børn forlangte det. Alle kommunens vælgere havde samme mulighed for at blive valgt til skolekommissionen, hvilket betød, at præstens fødte medlemskab/formandskab ophørte, og at lærerne i fremtiden kunne vælges til skolekommissionerne. Et gammelt lærerkrav var hermed indfriet. Lovens § 12 var en af Borgbjergs indrømmelser til oppositionen: »Sognepræsten fører tilsyn med religionsundervisningen i pastoratets skoler«. Dette betød, at præsterne havde ret til at deltage i skolekommissionsmøderne, når religionsundervisningen var på dagsordenen, og at de kunne besøge skolerne.

En anden vigtig indrømmelse blev givet vedrørende kredsstyrelsen og kredstilsynet.¹⁶² For hver amtsrådsreds skulle der oprettes en skoledirektion. For første gang, siden Den store Skolekommission foreslog en valgt formand, blev formandskabet og forretningsførelsen overladt til amtmanden. Herudover skulle Undervisningsministeriet udpege en af amtets provster og amtsrådet yderligere tre til medlemmer af skoledirektionen. Som pædagogisk rådgiver for skoledirektionen skulle Undervisningsministeriet udnævne en amtsskolekonsulent for 6 år ad gangen. Ministeriet skulle vælge mellem tre kandidater indstillet af skoledirektionen, og konsulenten skulle have virket som lærer i amtet i mindst ti år. Amtsskolekonsulenten var ikke medlem af skoledi-

Undervisningsminister Borgbjerg på talerstolen i Fælledparken ved et politisk møde den 14. juni 1933. Han talte om den socialdemokratiske politik ved afslutningen af rigsdagssamlingen 1932/33. Mon ikke han fremhævede den i hvert fald delvise succes med gennemførelsen af skoletilsynsloven. Selv om det ikke lykkedes ham at skaffe en landsdækkende skoleordning, så havde han i hvert fald fået indskrænket det gejstlige skoletilsyn og fået indført amtsskolekonsulenter, hvad en lang række af hans forgængere forgæves havde forsøgt. Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv.

rektionen, men havde ret til at overvære møderne uden stemmeret. Han skulle ikke have noget at gøre med købstædernes skolevæsen, som blev underlagt ministeriets direkte tilsyn. De private skoler var også uden for konsulentens virkeområde. For de private skoler opstillede lovens §§ 43-45 temmelig liberale regler. Private skoler, hvor en skolekreds eller forældrekrede havde indflydelse på driften, fik lov til selv at udpege en tilsynsførende person, som Undervisningsministeriet skulle godkende. Var skolen enkeltmandsejet uden egentlig forældrekrede, skulle tilsynet føres af skolekommissionen.

Skolekonsulentens opgave var at være vejledende og rådgivende for de under direktionen hørende folkeskoler, der ikke forberedte til nogen statskontrolleret eksamen. Han kunne udtale sig om sager, som blev forelagt ham af direktionen eller af den lokale skolestyrelse, ligesom han efter invitation fra de lokale skolemyndigheder eller en lærer kunne besøge skolerne. I modsætning til mange af de tidligere forslag skulle konsulentstillingen være en heltidsstilling, men konsulenten skulle bevare sit hidtidige lærerembede, som i mellemtiden skulle vikarbesættes.

Skoledirektionen fik kaldsret til alle lærerembeder på landet, som ikke blev besat ved kgl. udnævnelse. Til tilfredshed for Danmarks Lærerforening var de lokale myndigheders kaldsret blevet opgivet. I byerne var kaldsretten lagt i kommunalbestyrelsens hænder. Indstillingsretten blev ligesom i Sønderjylland overladt til skolekommissionen og dermed frataget kommunalbestyrelsen. Ved lærerafskedigelse, hvor en skolekommission skønnede, at den pågældende lærer var kommet i et sådant forhold til sin stilling som lærer, at udbyttet af skolens virksomhed i væsentlig grad forringedes, blev der ligesom i Sønderjylland mulighed for at nedsætte et prøvelsesudvalg på tre medlemmer. De udviklede regler (tilsynslovens § 33) skal ikke gengives her, men i forhold til de eksisterende regler skulle der være et større flertal i sogneråd og skolekommission, før sagen kunne anlægges, lærerne fik bedre mulighed for at komme til orde i sagen, og der blev bedre mulighed for den afskedigede til at få pension.

Medens præsterne og provsterne med den nye tilsynslov bevarer en mindre del af deres indflydelse på skolen, var det definitivt forbi med biskoppernes tilsyn. De mistede deres andel i kaldsretten, ligesom deres skolevisitatser ophørte. Ganske vist erklærede Borgbjerg i Landstinget over for den konservative ord-

fører, at bisperne også fremtidig havde ret til at samle de større skoleklasser i kirken for at tale med dem om deres kristelige børnelærdom, formentlig i forbindelse med kirkevisitatserne.¹⁶³ Men dette kom ikke til at betyde noget i praksis, da biskopperne ikke mere kunne komme i skolerne.

Undervisningsminister Borgbjerg var ganske godt tilfreds med, at det lykkedes ham, hvad mange undervisningsministre før ham forgæves havde forsøgt, at skaffe den danske folkeskole et nyt tilsyn med forældreindflydelse og et faglig-pædagogisk tilsyn ved amtsskolekonsulenter. Han indrømmede, at hvis han selv eller regeringspartierne havde kunnet bestemme, så havde visse paragraffer set anderledes ud, og her tænkte han specielt på resterne af det gejstlige tilsyn. Imidlertid så Borgbjerg også på loven i en storpolitisk sammenhæng. 1933 var netop året, hvor nazisterne var kommet til magten i Tyskland, og hvor der med den såkaldte påskeblæst blev skabt ny usikkerhed om den danske grænse.¹⁶⁴ Han glædede sig over, at regeringspartierne sammen med Venstre havde fået flertal for en lov, der var præget af folkeligt selvstyre og åndelig frihed. Dette var endnu vigtigere i en periode, hvor »åndstvang og åndsformørkelse og vold og diktatur breder sig udover verden«.¹⁶⁵

Reaktionen på den nye tilsynslov var gennemgående positiv. Der var modstand fra dele af gejstligheden – især fra indremissionske kredse og fra Kirkeligt Centrum¹⁶⁶ – imod opgivelsen af det gejstlige skoletilsyn. Her skal kun trækkes et enkelt citat frem, som Borgbjerg selv kommenterede under rigsdagsdebatten, nemlig fra pastor A. Fibiger, Eliaskirken, som i Kristeligt Dagblad betegnede den nye lov som »en rævekage«, som ville betyde et fremtidigt brud mellem skole og kirke, for i Borgbjergs store »ministerskæg sidder der en mikkell og lur på den troskyldige menigheds gæs«.¹⁶⁷

Derimod var de fleste lærere tilfredse med den nye lov. Danmarks Lærerforenings formand glædede sig således over, at lærernes gamle krav om en amtsskolekonsulent taget fra lærernes egen kreds, og som kunne ofre skolen hele sin virksomhed, var opfyldt for landsbyskolens vedkommende. »Og det skal nok vise sig, således som det fra alle sider erkendes i Sønderjylland, at amtsskolekonsulentens virksomhed er af stor værdi for skolen«.¹⁶⁸ »Folkeskolen«s redaktør var også tilfreds, selv om han helst havde set, at præsten ikke havde fået tilsyn med religions-

undervisningen, og han henviste til, at religionsundervisningen i Sønderjylland ikke havde lidt skade under i 13 år at have undværet det gejstlige tilsyn. Desuden kunne han have ønsket sig, at amtsskolekonsulenten havde fået samme virksomhedsområde som i Sønderjylland.¹⁶⁹ Statens Lærerhøjskoles forstander og socialdemokratisk medlem af Folketinget Vilhelm Rasmussen og medlem af lærerforeningens bestyrelse Thor Kure, Odense, udtalte sig i samme retning. Den førstnævnte beklagede, at Venstre ikke ville tage skridtet fuldt ud og skaffe »virkelige amtsskolekonsulenter« som i Sønderjylland. Den sidstnævnte kaldte den nye amtsskolekonsulent for »den lille konsulent«.¹⁷⁰ På lærerforeningens repræsentantskabsmøde i august 1933 kunne lærerne i fællesskab glæde sig over, at foreningens store mærkesager nu var gennemført, og at tiden derfor var inde til at sætte sig nye mål: udvidelsen af undervisningen, et ottende skoleår.¹⁷¹

Et af hovedformålene, som Borgbjerg oprindeligt havde sat sig, var, at den nye skoletilsynslov skulle være landsdækkende, således at den også kunne indbefatte Sønderjylland. Som det fremgår af den skematiske oversigt i tabel 7, var Sønderjylland skiftevis inde og ude af de mange lovforslag, og det endte med, at Sønderjylland fik sin egen tilsynslov. I det følgende skal vi se, hvorfor det gik sådan.

6. De sønderjyske skoledirektioners stærkt betingede støtte

Allerede før Borgbjergs to forslag om henholdsvis en fælles tilsynslov for hele landet og særbestemmelser for Sønderjylland kom til 1. behandling i Folketinget i november 1930, blev de sønderjyske skoledirektioner bedt om en stillingtagen, da »der kunne være lejlighed til inden forslagets behandling i Rigsdagen at fremsætte forslag om ændringer«, som de sønderjyske direktions eventuelt måtte finde påkrævede.¹⁷² Denne fremgangsmåde er interessant. Ministeriet ønskede således ikke at fremme bestemmelser på skoleområdet, som de sønderjyske skoledirektioner var afgørende imod. Når en del formuleringer i de fire udtalelser lignede hinanden, skyldtes dette sikkert en vis samordning af synspunkter på et fælles møde mellem skoledirektionerne i Aabenraa den 25. november 1930. Desuden mødtes amtsskole-

konsulenterne i Aabenraa den 19. november og igen i Tinglev den 3. december 1930.¹⁷³

Generelt var der temmelig stor modstand imod en række af de centrale bestemmelser i de to lovforslag.¹⁷⁴ I Aabenraa, Sønderborg og Haderslev skoledirektioner var de enkelte medlemmer uenige om flere af hovedspørgsmålene, og uenigheden blev nævnt i svarene. Det var ikke tilfældet med svaret fra Tønder, men Barfod bemærkede, at det var Jepsen Christensens standpunkt, der prægede erklæringen, »hvis hele vage sprog viser uenigheden indenfor skoledirektionen«. Nyskabelsen med skolenævn for hele kommunen fandt alene tilslutning hos amtmændene Lundbye i Sønderborg og Refslund Thomsen i Aabenraa, da de i mange tilfælde fandt det problematisk med de små skolekommissioner. Derimod var de fleste andre tilhængere af den sønderjyske ordning og var bange for kompetencestridigheder og uoverensstemmelser mellem de to nye organer. En helt afgørende betingelse for, at det kunne komme til at fungere, var, at skolenævnet kun fik med de spørgsmål at gøre, som vedrørte hele kommunen, og at disse blev ganske nøje definerede. Skolekonsulent Niels Jacob Nielsen påpegede, at forældrerådene burde vælges direkte, så man kunne sikre sig, at særligt skoleinteresserede blev valgt. To af Haderslev Skoledirektions medlemmer, amtmand Viggo Haarløv og sognefoged Iver Scherrebeck, ønskede, at menighedsrådet skulle vælge et af skolenævnets medlemmer. Det var måske det, som amtskolekonsulent Ludvig Mortensen tidligere havde omtalt som »mudder af gejstlig art i vor direktion«.¹⁷⁵

Endnu større kritik vakte regeringsforslagets bestemmelser om skoleråd og kredslærere. Ja, der var slet ingen, der havde noget tilovers for dette. Generelt ønskede man at beholde amtsinddelingen frem for kredsene, og at købstæderne forblev under skoledirektionens/skolerådets myndighedsområde. De tre østlige direktioner gjorde opmærksom på, at amtmanden fortsat burde være skolerådets formand. Haderslev Skoledirektion havde i denne sammenhæng en finte til de mange især i Kongeriget, der mente, at indførelsen af et fagligt tilsyn var for dyrt, nemlig at amtmanden ikke skulle have noget formandshonorar. Tønder Skoledirektion havde principielt ikke noget imod ministeriets forslag om at udvide antallet af skolerådets medlemmer, men var yderst betænkelig over for ordningens gennemførelse i Tønder

Amt. Utvivlsomt ville de valgte medlemmer af skolerådene »nære meget afvigende anskuelser med hensyn til mindretalsspørgsmålene, være mere afhængige af skiftende og lokale stemninger og derfor være noget mindre egnede til behandling af disse spørgsmål end de nuværende skoledirektioner med deres sammensætning og erfaringer«.

Kredslæreren var på ingen måde ønsket syd for Kongeåen, hverken umiddelbart eller efterhånden som de nuværende amts-skolekonsulenter afgik. Haderslev Skoledirektion ønskede ikke at få dette ganske uprøvede system indført inden for en overskuelig fremtid, og da en successiv indførelse ved embedsledighed var meget uheldigt, ønskede man i loven anført en bestemmelse om, at kredslærerne ikke skulle indføres i Sønderjylland »inden for et bestemt længere åremål«. Sønderborg Skoledirektion gik så langt som til at erklære, at ordningen med kredslærere »ingsinde« burde indføres i Sønderjylland, men at de sønderjyske amtsskolekonsulenter tværtimod burde udbredes til hele landet. Ministeriets forslag lagde kaldsretten bort fra de hidtidige skoledirektioner og overlod den til kommunalbestyrelsen. Selv om kaldsmyndigheden i Sønderjylland i hvert fald foreløbig skulle ligge hos skolerådet,¹⁷⁶ så understregede de sønderjyske skoledirektioner klart, at de under ingen omstændigheder ville acceptere, at kaldsretten skulle overføres til kommunalbestyrelsen. Dette ville nemlig betyde, at der i vidt omfang ville blive taget andre hensyn ved læreransættelserne end de rent skolemæssige. Tønder Skoledirektion fremførte, at kaldsretten i landsdelen »af gode grunde ikke kan overlades til et nationalt indstillet flertal i en kommunalbestyrelse«. Forslaget om, at der skulle være forskel på kaldsretten i Kongeriget og Sønderjylland, fandt man uheldig, da der ville komme protester imod ordningen lokalt i Sønderjylland.

Forslaget om særlige forældreråd for de tyske skoleafdelinger fandt nogen støtte blandt skoledirektionernes medlemmer. Aabenraa Skoledirektion markerede dog, at det tyske mindretal med de stillede forslag havde fået alt, hvad man kunne forsvare »med henblik på den af mindretallets førere drevne isoleringspolitik«. Og tilsvarende fandt Tønder Skoledirektion, at bestemmelsen om, at det tyske mindretal skulle sikres mindst to medlemmer i skolenævnet, ikke var egnet til at tilfredsstille mindretallet, men tværtimod ville føre til strid om, hvem der kunne siges at

Mange af de sønderjyske skoler var meget små, hvilket den sønderjyske befolkning anså for at være en stor fordel, da det gav et nært forhold mellem lærer og forældre. Dette betød dog også, at lærervalget var ret afgørende, da en enkelt dårlig lærer kunne ødelægge skolegangen for et helt skoledistrikt i en længere årrække. I Gejlå Skole i Holbøl Sogn – ikke langt fra grænsen ved Kruså – var elevtallet faldende bl.a. på grund af konkurrence fra andre kommunale skoler og fra to tyske privatskoler i sognet. Fra 1924 havde skolen kun én klasse. I skoleåret 1936/37 havde skolen 10 elever, så alle er kommet med på det gengivne foto. Billedet tilhører drengen næstyderst til højre, som i dag bor på Sjælland. Han erindrer, og dette bekræftes af amtsskolekonsulentens tilsynsprotokol, at lærer N.P. Smidstrup-Lauridsen var en udmærket lærer.

repræsentere mindretallet. Følgen ville blive ørkesløse diskussioner og »sindeligssnuseri«.

Skoledirektionerne anså det i almindelighed for positivt, hvis der kunne blive større ensartethed i bestemmelserne for hele landet, og flere ønskede, at en kommende tilsynslov kunne få en form, der kunne betyde en indsnævring af særlovgivningen. Heroverfor stod synspunktet, at den sønderjyske skoleordning nu i ti år havde virket særdeles tilfredstillende, og at der ikke var

grund til at foretage ændringer. De fire skoledirektioners kommentarer gav et fingerpeg om, at Borgbjergs forslag ikke egnede sig til at bygge bro over Kongeåen. Kontorchef Barfod ønskede, at skoledirektionernes udtalelser blev forelagt folketingsudvalget, selv om han var lidt betænkelig ved, om der heri var talt på en sådan måde om mindretal og mindretalsordning, at »pastor Schmidt kunne tåle at læse det« (J. Schmidt var medlem af udvalget). Som Barfod noterede: man kan »ikke være for forsigtig«. ¹⁷⁷

Der var i den kommende tid ikke meget, der tydede på, at sønderjyderne ville tilslutte sig en ordning med det indhold, som regeringsforslaget havde. De sønderjyske politikere havde ikke meget fidus til forslaget. Klarest vel udtrykt af venstremanden Chr. Ernst Christensen, Asserballe, ved 1. behandlingen af pastor Schmidts forslag den 2. november 1930. Det var på et tidspunkt, hvor Borgbjergs tilsynsforlag var kendt. Han mente, at der »ville gå nogen tid, måske både vinter og vår«, før der ville blive vedtaget en ny sønderjysk skolelov, og »ærligt talt for vor skyld ingen alarm. Det haster ikke«. Han var nemlig overbevist om, at det forelagte forslag var ringere end den eksisterende ordning. ¹⁷⁸

De sønderjyske lærere, som flere gange tidligere havde været fremme som forsvarere af den sønderjyske skoleordning, kom endnu engang på banen. Efter at repræsentanter for lærerkredsen inden for Danmarks Lærerforening i Sønderjylland havde afholdt et møde i Tinglev i december 1930, blev der den 5. februar 1931 indsendt en resolution til folketingsudvalget, hvori lærerne gav udtryk for, at det foreliggende lovforslag om skolens styrelse og tilsyn »som helhed taget må anses for utilfredsstillende«. Resolutionen krævede, at de nuværende sønderjyske bestemmelser om direkte valg til små skolekommissioner, amtsskolekonsulenter og kaldsret skulle være bærende bestemmelser for den nye tilsynslov for hele landet. ¹⁷⁹ På det 13. nordiske skolemøde i København i august 1931 fik de sønderjyske læreres formand, Ditlef Clausen, lejlighed til at fortælle lærere i hele Norden om en velfungerende skoleordning, som lærerne på ingen måde ønskede ophævet. ¹⁸⁰ Han gav også omverdenen indtryk af et harmonisk forhold mellem de to nationaliteters skolevæsen:

Mindretalsordningen i Sønderjylland er så fri og storsindet, som intet andet sted. Den er ikke udviklet på grund af indrømmelser til minorite-

Til

Folketingets Udvalg angaaende Lovforslaget om Folkeskolens Styrelse og Tilsyn m. m.

Lærerne i de sønderjyske Landsdele udtaler i Anledning af det fremsatte Forslag til Lov om Skolens Styrelse og Tilsyn følgende:

1. at det foreliggende Forslag til Lov om Skolens Styrelse og Tilsyn som Helhed taget maa anses for utilfredsstillende, og
2. at den kommende Lov om Skolens Styrelse og Tilsyn bør udarbejdes efter de Principper, der er bærende for Loven af 1' Maj 1923 for de sønderjyske Landsdele, nemlig:
 - a) en Skolekommission for hvert Skoledistrikt, valgt af Distriktets kommunale Vælgere og tillagt samme Rettigheder og Pligter som efter ovennævnte Lov; ogsaa Lærerne skal være valgbare,
 - b) i hvert Amt en Amtsskolekonsulent, der har Sæde og Stemmeret i Skoleraad og Skoledirektion og fører Tilsyn med Undervisningen i samtlige Undervisningsfag,
 - c) Kaldsretten forbliver, som hidtil, hos Skoledirektionen,
3. § 19 i Lov af 1' Maj 1923 ønskes ændret derhen, at der tilsikres Lærerne en mere betryggende Appelinstant samt Ret til Pension ved Afskedigelser, der kun begrundes ved et opstaaet Misforhold.

Inger Enemark.

Sønderjysk Lærereforening var ikke helt tilfreds med Danmarks Lærereforenings udspil i tilsynsspørgsmålet, da den mente, at der ikke var taget tilstrækkeligt hensyn til den eksisterende sønderjyske ordning. Den sønderjyske lærereforening søgte derfor opbakning til en selvstændig henvendelse til folketingsudvalget. Dette skulle ske i en trepunktsudtalelse, der i det her gengivne eksempel er underskrevet af lærerinde ved Seminariet i Tønder, Inger Enemark. L.A.Å. Tønder Amt. Nicolai Svendsens Håndarkiv, pk. 9.

ten, men er givet i fuld frihed og uden selvovervindelse, og skoleforholdene i det danske grænseland er ordnet sådan, at megen smålig strid mellem dansk- og tysksindede undgås, og der er skabt betingelser for, at grænseboerne af begge sindelag kan leve sammen ikke alene under gensidig respekt, men også således, at de to kulturer i frihed kan udøve deres gensidig befrugtende indflydelse, hvorved grænsebefolkningens åndelige synskreds kan nå den rigtige udvikling.

Det er ikke sikkert, at pastor Schmidt ville have ladet en sådan rosenrød beskrivelse gå upåagtet hen, hvis han havde været til stede. Han ville utvivlsomt have benyttet chancen til endnu en gang at kræve autonomi på skoleområdet.

Den sønderjyske skoleordnings fremtid optog naturligvis også den offentlige debat i Sønderjylland. Således var der i dagbladet *Hejmdal* i første halvdel af 1931 et betydeligt antal indlæg. Artiklerne faldt stort set i to kategorier, dels fra folk, der forsvarede den eksisterende sønderjyske ordning, og dels artikler, der ønskede indført en gejstlig deltagelse i skoletilsynet. Til fordel for kirkens medvirken var der først og fremmest mange indlæg fra sognepræst Fridlev Andersen, Hjordkær.¹⁸¹ Diskussionen blev i høj grad præget af indlæg, som bl.a. pastor Andersen havde haft på et stiftsmøde i Kolding, som Indre Missions Landsforbund havde taget initiativ til.¹⁸² Debatten blev også næret af, at biskopperne havde udtalt, at de ønskede præsterne som selvskrevne medlemmer af skolekommissionerne.¹⁸³ I denne sammenhæng havde det stor betydning, at biskoppen i Haderslev, Valdemar Ammundsen, i en artikel i *Nationaltidende*, som *Hejmdal* også gengav, forsvarede den sønderjyske ordning.¹⁸⁴ Tilsvarende roste den agtede sønderjyske præst N.P. Nielsen den sønderjyske skoleordning til skyerne. Han fremhævede netop de tre afgørende karakteristika ved den sønderjyske skoleordning: forholdet mellem skole og kirke, de små skolekommissioner og amtsskolekonsulenterne, og disse tre områder mente han burde være grundlag for skolevæsenet i hele landet. N.P. Nielsen var sognepræst i Vedsted (Haderslev Amt), og hans synspunkt, at hverken forholdet til kirken eller religionsundervisningen havde taget skade af, at præsterne ikke længere var fødte medlemmer af skolekommissionerne, havde derfor stor vægt. Det var lige ved, at han var tilbøjelig til at mene, at religionsundervisningen havde det bedre i Sønderjylland.¹⁸⁵ Fra endnu en betydningsfuld opinionsdanner modtog den sønderjyske skoleordning helhjertet til-

slutning, nemlig fra seminarieførstander Emil Albeck i Tønder på skolemødet i Hellevad i maj 1931.¹⁸⁶

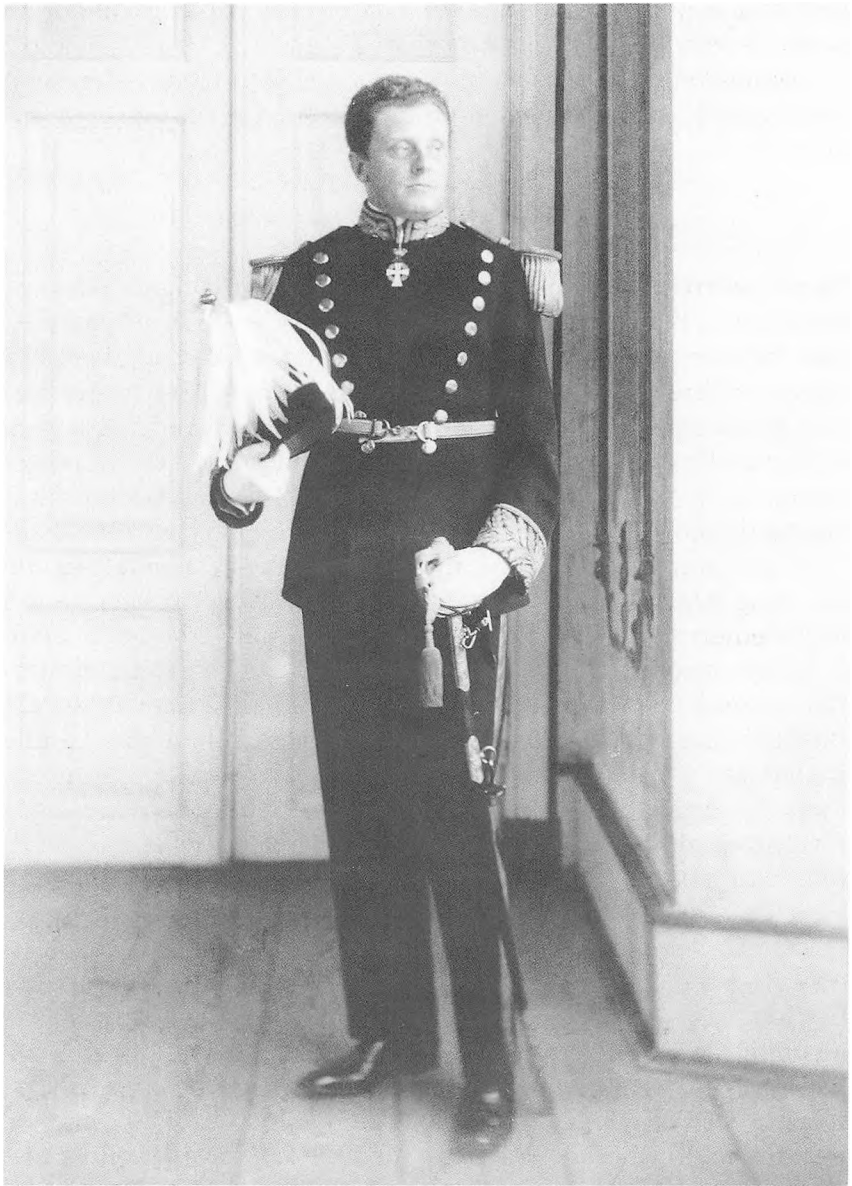
Samlet kan man fastslå, at det var vanskeligt for lovgiverne at finde noget sønderjysk debatindlæg til fordel for Borgbjergs forslag.

7. Da grev Schack holdt sig stiv

Skønt der hverken i Folketinget¹⁸⁷ eller i den offentlige debat var stemning for at tage Sønderjylland med i en fælles tilsynslov, som forslaget så ud, havde ministeriet endnu ikke opgivet at få sønderjyderne med. Kontorchef Barfod udarbejdede et nyt forslag til sønderjysk skolelov, der kun indeholdt få ændringer, bl.a. at der skulle oprettes dobbelte skolekommissioner i de tosprogede områder, at kaldsretten skulle overgå fra Undervisningsministeriet til skoledirektionen, og at der skulle gives større statstilskud til kommuner med tosproget skolevæsen. Det sidste havde der stort hersket enighed om allerede ved det fortrolige møde i ministeriet i september 1929.

I løbet af sommeren og først på efteråret 1931 forsøgte ministeriet at opnå tilslutning til sit nye forslag, så det kunne optages i tilsynsforslaget, når det i den nye rigsdagssamling atter skulle forelægges i Folketinget (se den skematiske oversigt ovenfor). Man kan næsten betragte ministeriets bestræbelser som en slags forligsforhandlinger. Man var stort set parat til hvad som helst, hvis blot sønderjyderne kunne nå til enighed. I første omgang blev de sønderjyske skoledirektioner indkaldt til et fortroligt møde i Undervisningsministeriet med ministeren, departementschef Aagesen og kontorchef Barfod den 15. juni 1931.¹⁸⁸ I september tog Barfod til Schackenborg for at forhandle sagen med de sønderjyske amtmænd. Samme dag var han sammen med Nicolai Svendsen og stiftamtmand Lundbye på skolebesøg i Sæd og Ubjerg. Denne gang var det ikke de samlede skoledirektioner, der deltog, fordi et af formålene med mødet var at drøfte amtskolekonsulent N.J. Nielsens forhold (jfr. ovenfor s. 80). Nicolai Svendsen deltog dog i en del af drøftelserne på Schackenborg.¹⁸⁹ Da der stadig efter mødet var stor uklarhed om, hvad sønderjyderne ville gå med til, indhentede ministeriet den 5. oktober 1931 atter de fire skoledirektioners udtalelse.

Forligsmægleren, kontorchef Barfod, var ikke kommet på no-

O.D. Schack (1882-1949), lensgreve på Schackenborg og amtmand over Tønder Amt 1920-49, fulgte som skoledirektionsmedlem det sønderjyske skolevæsens udvikling nøje. Han talte næsten dagligt med Nicolai Svendsen om skolespørgsmålene. De to var enige om at forsvare den eksisterende sønderjyske skoleordning, da de mente, at den bedst sikrede det tyske mindretals rettigheder på skoleområdet. Billedet af Schack i amtmandsuniform findes i Det kgl. Biblioteks Billedsamling.

gen let opgave, når han havde sat sig for at få ophævet det meste af særlovgivningen og samtidig finde frem til et forslag, der tilfredsstillede de forskellige sønderjyske parter inklusive det tyske mindretal. Han havde allerede ved mødet i september 1929 opgivet at få sønderjyderne med til de store skolekommissioner. Hertil havde kun amtmændene Refslund Thomsen og Lundbye givet deres tilsagn. Dette gentog de på mødet den 15. juni 1931, hvor de beklagede »frakoblingen« fra den almindelige tilsynslov. Den nyudnævnte stiftamtmand Lundbye (forflyttet fra Sønderborg til Haderslev i 1932) mente, at alene »følelsesmomenter«, ikke saglige grunde, talte for de små skolekommissioner. Der var ikke grundlag for at sige, at den sønderjyske ordning var den bedste, for befolkningen kendte slet ikke den danske ordning. Det gode forhold mellem skole og hjem skyldtes ifølge stiftamtmanden ikke skolekommissionen, men befolkningens interesse for skolen.

På mødet den 15. juni var der også uenighed om berettigelsen af særlige tyske skolekommissioner. H. P. Hanssen, som endnu var medlem af Aabenraa Skoledirektion, talte imod, da dette både var i modstrid med ideen om samarbejde mellem nationerne og et tilbageskridt i forhold til en fælles landsdækkende ordning. Han mente, at samarbejdet mellem de to nationaliteter i skolekommissionerne i øjeblikket var så godt, at der ikke var nogen grund til at adskille de danske og tyske medlemmer. I Tønder Skoledirektion ville grev Schack og Nicolai Svendsen godt have selvstændige tyske skolekommissioner, medens Jepsen Christensen absolut ikke ville.¹⁹⁰

På mødet i ministeriet kom grev Schack ifølge referatet med en tanke, som ministeriets embedsmænd straks greb fat i, nemlig at Sønderjylland efterhånden amtsvis gik over til den danske ordning. Da Barfod kom til forhandlingerne på Schackenborg, havde han indarbejdet denne mulighed i forslaget. Det er det, der i den følgende tid i ministeriet blev benævnt »ventilen«. Baggrunden for forslaget var, at der ligesom var ved at udkrystallisere sig to partier blandt de sønderjyske skoleadministratorer: »Østpartiet« og »Vestpartiet«. Da ministeriet ikke ønskede, at valgmuligheden skulle omfatte det regionale tilsyn, var det først fremmest med hensyn til bestemmelserne om forældreråd og skolenævn, at sønderjyderne skulle have mulighed for at vælge den danske ordning.

I drøftelserne med amtmændene blev Barfod imidlertid overbevist om, at det stadig ville være muligt at nå til enighed om en fælles ordning for hele landet, selv om grev Schack med hele sin direktion fastholdt den nuværende ordning og ikke ville lade sig »rokke et hanefjed herfra«. Heller ikke ventilen som overgangsordning ville Schack være med til, skønt han selv var kommet med ideen, ifølge Barfod fordi han følte sig bundet på hænder og fødder af hensynet til sine to kolleger. Han ville ikke gå med til, at den danske ordning skulle »æde sig ind på den sønderjydske«, således at særordningen kom til kun at omfatte »det blandede bælte«, der ville blive en ny »Tiedjelinie«.¹⁹¹ For dog at redde lidt af »ventilen« foreslog Barfod, at den kongerigske ordning kun kunne indføres, hvis et kvalificeret flertal på 2/3 af de kommunale vælgere krævede dette, men »grev Schack holdt sig stiv«.

Derimod kom der lidt af et gennembrud i sagen om den omstridte afskedigelsesparagraf. Grev Schack fremlagde et forslag, han havde modtaget fra formanden for den tønderiske lærerkreds, lærer Henrik Hansen i Bredebro, der bl.a. indbefattede et forslag om ventepenge.¹⁹² Kontorchefen afviste pure, at der kunne forhandles om denne sag, så længe Danmarks Lærerforening ikke ophævede blokaden mod lærerstillingen i Rise (denne sag er behandlet ovenfor s. 213ff.). Amtsskolekonsulent Svendsen, der deltog i denne del af forhandlingerne, troede, at blokaden kunne ophæves, hvis ministeriet ville forhandle på grundlag af det fremsatte forslag. Således fik det sønderjyske afskedigelsesforslag betydning for udseendet af paragraffen i den endelige tilsynslov for Kongeriget, og som en særlig finesse kom paragraffen også til at gælde i Sønderjylland.¹⁹³ Så lidt kom der da ud af Barfods rejse til Schackenborg.

Efter høringen af de fire skoledirektioner måtte Barfod konstatere, at forsøget på at nå til enighed om en fælles ordning var strandet.¹⁹⁴ Modstanden havde vist sig endnu kraftigere, end forhandlingerne med amtmændene afslørede. Han måtte således fastslå, at de dobbelte skolekommissioner ikke kunne blive til noget, da kun Svendsen og Schack fra Tønder kunne gå ind for dem. Et af de vigtigste argumenter imod dem var problemerne med at afgrænse vælgerne til de to forskellige skolekommissioner, hvis man da ikke ville oprette et nationalt kataster,¹⁹⁵ hvad både fællessvaret fra Sønderborg og Aabenraa skoledirektioner og svaret fra Haderslev Skoledirektion advarede imod. Barfod

måtte også opgive sin idé med ventilen, da kun Sønderborg-Aabenraa skoledirektioner havde udtalt sig positivt om tanken, og det endda kun som en subsidiær løsning. Tilbage var der kun to muligheder, enten at skaffe en kongerigsk lov med et indhold, der kunne accepteres også i Sønderjylland med passende bestemmelser for mindretallet, eller »at lade alt blive ved det gamle«. Barfods konklusion var, at det var den sidste løsning, han foreløbig ville vælge.¹⁹⁶

Barfod havde også haft forhandlinger med Udenrigsministeriets direktør, grev Eduard Reventlow, og flere embedsmænd om den sønderjyske skoleordnings fremtid. Her havde man tilrådet oprettelsen af de tyske skolekommissioner, men havde advaret imod ventilen, som nu heller ikke blev til noget. Disse forhandlinger var et tydeligt tegn på, at skoleforhandlingerne og det tyske mindretals stilling havde en nationalpolitisk vinkel, som i begyndelsen af 1930'erne blev stærkere betonet af den politiske udvikling i Tyskland.

8. Tredje og sidste forsøg

I denne sammenhæng er det nødvendigt at præsentere en af Undervisningsministeriets embedsmænd lidt nærmere nemlig konsulenten vedrørende folkeskolen og seminarierne, F.C. Kaalund-Jørgensen, der både var seminarieuddannet og cand.mag. Han afløste i 1930 professor N.A. Larsen, som er nævnt ovenfor nogle gange, fordi han ofte deltog i de interne møder med amtskolekonsulenterne i ministeriet. Larsen havde flere gange udtalt sig i spørgsmålet om skoletilsynet, men hans indflydelse var noget begrænset, dels fordi han gik ind for bevarelsen af det gejstlige tilsyn,¹⁹⁷ hvilket ikke var noget gangbart synspunkt blandt de ministre, han skulle rådgive, og dels havde han et temmelig dårligt forhold til Nina Bang, der forgæves forsøgte at få ham afskediget.¹⁹⁸ Kaalund-Jørgensen var derimod udnævnt af den socialdemokratiske undervisningsminister og formodedes at være mere på linje med sin minister end forgængerens.¹⁹⁹

I to omgange blev Kaalund-Jørgensen bedt om en udtalelse om tilsynsloven og dens forhold til Sønderjylland.²⁰⁰ Første gang i oktober 1931, hvor han støttede forslaget om »ventilen«, der gav sønderjyderne mulighed for efterhånden at vælge den danske ordning. Næste gang en måned senere, da ministeriet var på

nippet til helt at opgive at få Sønderjylland med i den nye lov. Imidlertid foreslog Kaalund-Jørgensen, at man forsøgte at indpasse de særlige sønderjyske forhold i det tilsynsforslag, som stod foran at blive vedtaget i Folketinget, idet han mente, at de nødvendige afvigelser enten kunne sættes ind som et tillæg eller udformes som en særlig lov. Derefter nævnte han otte punkter, hvor der kunne blive tale om afvigelser. Af disse skal der her kun trækkes et enkelt punkt frem, da det gav anledning til, at kontorchef Barfod i få sætninger udtrykte essensen af den sønderjyske skoleordnings måde at agere på i spillet mellem dansk og tysk. Kaalund-Jørgensen foreslog, at skolerådet (det vil sige skoledirektionen) udover en formand udpeget af Undervisningsministeriet skulle have fire medlemmer valgt af forældrerådene i amtet. Hertil kom amtsskolekonsulenten indtil embedsskifte. Og så kom det afgørende punkt: mindretallet skulle have krav på mindst 1 repræsentant i skolerådet også i de tilfælde, hvor der ikke var et tilstrækkeligt antal stemmer til at opnå valg.

Kontorchef Barfod havde følgende kommentar til Kaalund-Jørgensens forslag:²⁰¹

I skolerådet mener jeg afgjort ikke der skal mindretalsrepræsentanter, hvis de ikke vælges derind på sædvanlig måde. Det er en vanskelighed ved forslaget, at der åbnes mulighed for national splittelse i denne overinstans. – I Tønder Skoleråd kan man vel ikke undgå, at der kommer tyskere – en eller to – og det er klart, at skoledirektionen i så fald kan optræde med langt mindre åbenhed. – Det er meget uheldigt, at vi ikke mere kan påregne, at skolerådet står enigt om en dansk front og dog vejledende mht. behandlingen af mindretalsspørgsmålene.

Jeg så helst, at vi beholdt den nuværende skoledirektion og gjorde den til skoleråd, men i alt fald, må vi ikke give særregler til gunst for mindretallets repræsentation i melleminstansen.

Jeg mener, at vi her står med det vigtigste citat overhovedet til forståelse af, hvordan den sønderjyske skoleordning fungerede i perioden fra Genforeningen og frem til 2. verdenskrigs afslutning. Via opbygningen af det regionale skoletilsyn med markante amtsskolekonsulenter, amtmænd og loyale valgte direktionsmedlemmer, der sad i skoledirektionen over en lang periode, bevarede man kontinuiteten i skolens administration. Da kun et medlem af skoledirektionen skulle vælges, sikrede man sig, at

det altid blev en dansksindet; ved flere valgte medlemmer ville der i Tønder Amt komme både dansk- og tysksindede medlemmer. Det kan ikke undre, at kontorchef Barfod trak dette synspunkt frem, for han og ministeriets øvrige embedsmænd benyttede sig i høj grad af muligheden for fortrolige drøftelser. I mange tilfælde blev amtsskolekonsulenter og de øvrige direktionsmedlemmer indkaldt til hemmelige overvejelser enten i ministeriet eller ved møder i grænselandet, og her spillede taktiske overvejelser i forhold til det tyske mindretal i reglen en stor rolle. Ministeriet bad desuden i en række tilfælde om skoledirektionernes holdning til interne overvejelser, som pastor Schmidt ikke havde godt af at læse, for at bruge Barfods ovenfor refererede ord.

Her er vi nok samtidig fremme ved en af de vigtigste årsager til, at sønderjyderne ikke kom med i den danske tilsynslov i 1933. Modstanden mod at opgive den sønderjyske ordening var størst i Tønder Amt, hos det, der er blevet kaldt »Vestpartiet«. Her havde man de samme tre medlemmer i skoledirektionen fra 1920 og indtil skiftet på amtsskolekonsulentposten ved Nicolai Svendsens afsked ved udgangen af 1946, nemlig ud over Svendsen, grev Schack og landstingsmand H. Jepsen Christensen. Specielt den sidstnævnte kæmpede med næb og kløer på at bevare status quo. Der er ingen tvivl om, at bevarelsen af det gode og fortrolige samarbejde i skoledirektionen spillede en afgørende rolle. Direktionsmedlemmerne ønskede liberale forhold for det tyske mindretals skoler, men de ønskede ingen tyskere i deres direktion.

I første omgang fik Kaalund-Jørgensens forslag Barfod til at gøre endnu et forsøg på at få Sønderjylland med. Udover at drøfte sagen med Borgbjerg førte han også forhandlinger med H.P. Hanssen og Hans Jepsen Christensen om sagen.²⁰² Både i det forslag, som Folketinget vedtog ved 3. behandling i marts 1932,²⁰³ og i det forslag, som Borgbjerg fremsatte i Landstinget i begyndelsen af december 1932, var Sønderjylland taget med i den almindelige tilsynslov.²⁰⁴ Ifølge dette forslag skulle der oprettes to forældreråd ved skoler, der både havde en dansk og tysk afdeling, og mindretallet skulle sikres mindst et medlem i de skoleudvalg, der afløste de tidligere forslags skolenævn. De sønderjyske amtsskolekonsulenter skulle bevare deres funktioner indtil embedsskifte, hvorefter den danske ordening skulle indføres.

Dog skulle købstæderne i Sønderjylland indtil videre høre under skoledirektion og amtsskolekonsulent. Borgbjerg fremsatte samtidig i Landstinget et forslag til sønderjysk skolelov, der skulle indeholde de særlige bestemmelser for det nationalt blandede skolevæsen.²⁰⁵

Ved 1. behandlingen i Landstinget²⁰⁶ anså Venstres ordfører, førstelærer Søren Stegger Nielsen, det for en vinding, at man gjorde forsøget på at skabe en fælles lov, men han var lidt skeptisk over for mulighederne, da »den sønderjyske skole er noget for sig, udviklet og særpræget i kraft af den kulturelle grænsekamp, hvori den sønderjyske befolkning har stået gennem 56 år, og som har krævet former for skole og kirke, der ikke uden videre kan sidestilles med forholdene nord for Kongeåen«. Hertil kom, at de 12 år, der var gået siden Genforeningen, »jo er et kort spand af år i et folks liv«. Jepsen Christensen tog ordet, da forslaget denne gang omfattede Sønderjylland, og da han som en af hovedfædrene til den sønderjyske skoleordning og som medlem af Tønder Amts Skoledirektion havde særlige forudsætninger for at udtale sig. Hvis der blev foretaget visse ændringer i det foreliggende forslag, fandt Jepsen Christensen det muligt at nå frem til en samordning, for som han sagde, hvis det lykkedes at skaffe en fælles lovgivning ved tilslutning fra alle partier, så var det »vor pligt dernede fra at gøre, hvad vi formår«. Men det var tydeligt, at han inderst inde helst var fri for den fælles ordning, for han tilføjede: »at for vor skyld er der ingenting, der haster, vi er i høj grad tilfredse med det, vi har, vi ønsker ikke nogen ændring i de bestående forhold«.

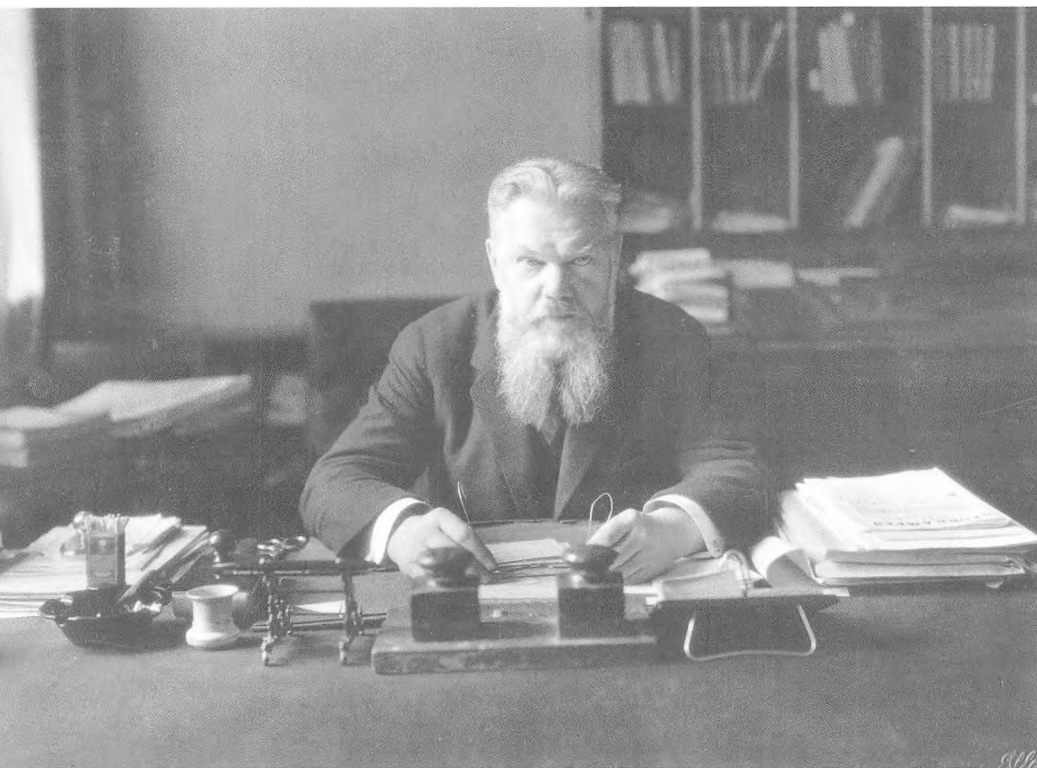
9. »Nærværende lov gælder ikke for Færøerne og De sønderjyske Landsdele«

Jepsen Christensen skulle snart få sit ønske opfyldt. Da der i landstingsudvalget blev opnået et kompromis mellem regeringspartierne og Venstre (jfr. ovenfor), hvorved forældrerådene blev opgivet til fordel for skolekommissioner, der skulle omfatte hele kommunen, måtte man samtidig konstatere, at det ikke længere var realistisk at få sønderjyderne med i den fælles lov. Lovforslaget, som Landstinget vedtog ved 3. behandling den 4. maj 1933, og som 16 dage senere blev til »Lov om folkeskolens styrelse og tilsyn og tilsynet med private skoler«, indeholdt om Sønderjyl-

land kun en paragraf med ovenstående lidt pudsig passus om, at denne lov hverken gjaldt i Nordatlanten eller syd for Kongeåen. Tretten års bestræbelser for en skolemæssig genforening var delvis opgivet. Ordet delvis har sin berettigelse, fordi der samme dag, den 20. maj 1933, blev vedtaget en »Lov om folkeskolen i De sønderjyske Landsdele«. Borgbjerg erklærede sig i Landstinget lidt skuffet over, at det ikke var lykkedes med en større tilnærmelse mellem lovgivningen nord og syd for Kongeåen, ja, han havde ligefrem ønsket en sammensmeltning. Men alligevel kunne han glæde sig over, at den sønderjyske lovgivning ville nærme sig noget til den kongerigske, ligesom den kongerigske i nogen grad ville nærme sig den sønderjyske, og han takkede Jepsen Christensen for hans store indsats for at skaffe fuld tilslutning til den sønderjyske lov fra alle sider.²⁰⁷

Jepsen Christensen påpegede, at den største hindring for, at sønderjyderne kunne gå med, var de store skolekommissioner. De sønderjyske skolekommissioner havde haft en lang forhistorie, som man ikke sådan kunne bryde med. Men han glædede sig over, at den sønderjyske skolelov nu blev permanent, i modsætning til lovene fra 1920 og 1923, der var midlertidige. Der var denne gang ingen grund til at gøre loven midlertidig, da den utvivlsomt ville få en lige så lang levetid som tilsynsloven for Kongeriget. Jepsen Christensen var heller ikke så ked af, at særlovgivningen for folkeskolens tilsyn fortsatte, for sønderjyderne havde fællesskab med resten af landet på en lang række områder også inden for skolevæsenet. Han nævnte i flæng: skolegangsordningen, lovgivningen om skolebygningerne, lærerlønningslovene, aften- og ungdomsskoleloven, seminarieloven, gymnasie-loven samt loven om realskoler.

Til sidst lidt om nyskabelserne i den sønderjyske skolelov af 1933 set i forhold til 1923-loven. Så sent som i 1929 blev det på skoleområdet fastholdt, at lovgivningen før 1920 var gældende på de områder, hvor der ikke senere var udstedt bestemmelser.²⁰⁸ Nu blev det derimod i § 1 udtrykkeligt fastslået, at i Sønderjylland var »den for det øvrige land givne lovgivning vedrørende folkeskolen gældende i alle tilfælde, hvor nærværende lov ikke fastsætter særlige bestemmelser«. Selv om der ikke længere var meget tilbage af ældre lovgivning, der kunne få betydning, så var formuleringen af psykologisk betydning. Det normale var nu, at den danske lovgivning gjaldt, og resten var nødvendige

Borgbjerg ved sit skrivebord i Undervisningsministeriet. Til dagens lekture hørte parti-bladet Socialdemokraten. Ministeren var ikke uden kendskab til de særlige sønderjyske forhold. Han havde før Genforeningen været en af formændene for både Rigsdagspartiernes politiske Forhandlingsudvalg af 1918 og for Rigsdagspartiernes sønderjyske Udvalg af 1919, og efter Genforeningen var han blevet medlem af Den sønderjyske Fonds Centralkomité. Ved regeringsomdannelsen i november 1935 måtte han nødtvungen forlade undervisningsministerposten til fordel for den radikale Jørgen Jørgensen. Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv.

undtagelser. Som vi senere skal se, skulle denne ændring få betydning i praksis.

Af andre væsentlige ændringer kan nævnes, at skoleplaner ligesom i Kongeriget fremtidig skulle underkastes et gennemsyn hvert tiende år. En del af de sikkerhedsklausuler, som var blevet indsat i de to første sønderjyske skolelove, om at Undervisningsministeriet i en overgangsperiode skulle sikre niveauet i det sønderjyske skolevæsen ved at have den endelige afgørelse, blev nu ophævet. Dette gjaldt godkendelsen af undervisningsplaner og

skolekommissionernes forslag til benyttelsen af undervisningsmateriale i skolerne samt den endelige afgørelse ved læreransættelser. I alle tre tilfælde overgik den endelige godkendelse fra ministeriet til skoledirektionerne, der herved fik styrket deres indflydelse væsentligt. Ved læreransættelse fik undervisningsministeren mulighed for under særlige omstændigheder at tillade, at et embede blev besat uden opslag. Der var her især tænkt på embeder ved mindretalsskolerne, hvor der ofte ikke var de tre kvalificerede ansøgere, som der skulle være for at gennemføre den gængse ansættelsesprocedure. Afskedigelsesparagraffen fik som ovenfor nævnt samme formulering som i den almindelige tilsynslov. Skoledirektørembedet i Sønderjylland, som oprindeligt havde været tiltænkt Jacob Appel, men som aldrig havde været i funktion, blev nu endelig formelt ophævet. Endelig blev der i loven optaget de bestemmelser, som der siden 1929 havde hersket almindelig tilslutning til, om et forøget statsligt tilskud til kommuner, der havde ekstraudgifter til det dobbelte skolevæsen.

Hovedbestanddelene af den sønderjyske skoleordning fortsatte således efter 1933. Dette gjaldt først og fremmest de små direkte valgte skolekommissioner, sammensætningen af skoledirektionerne og amtsskolekonsulentens funktioner. I den danske tilsynslov bevarede sognepræsten et tilsyn med religionsundervisningen. Skønt både de konservative medlemmer af folketingsudvalget vedrørende den sønderjyske skolelov²⁰⁹ og de missionske dele af menighedsrådene i Sønderjylland²¹⁰ til det sidste fastholdt ønsket om en tilsvarende bestemmelse i den sønderjyske skolelov, blev ønsket afvist. Efter at loven var vedtaget, forsøgte de nævnte menighedsråds kredse atter at få bestemmelsen smuglet ind i loven, men forgæves.²¹¹ Et folkeligt krav om præstens medlemskab af skolekommissionerne kunne ikke fremsættes med vægt, når kun 29 ud af 115 præster var blevet opstillet og valgt ind i de sønderjyske skolekommissioner.²¹²

Også bestemmelserne om mindretallets skolevæsen og tilsynet med det blev bevaret uforandret, bortset fra en ændring i en enkelt detalje i reglerne om, hvornår en tysk skoleafdeling skulle oprettes. Med opgivelsen af forældrerådene blev der ikke som i et af de tidligere forslag tale om, at der kunne oprettes særlige tyske forældreråd eller skolekommissioner. Pastor Schmidt beklagede da også i Folketinget, at forslaget ganske forbigik det gamle krav, »som vi altid har fremsat om tyske skolekom-

missioner til tyske skoler«. Han havde kunnet støtte det tidligere forslag om forældreråd, når disse blot havde fået den tilstrækkelige myndighed, men de var blevet opgivet i Landstinget, og han havde således ingen mulighed haft for indflydelse på forhandlingerne. Men han meddelte, at mindretallet ikke havde opgivet kravet og ville vende tilbage, »når lejlighed findes dertil«,²¹³

Da der også var forbedringer for det tyske skolevæsen i forslaget, meddelte Schmidt, at han sluttelig ville stemme for lovforslaget. Blandt de positive ting i forslaget nævnte han den forøgede støtte til kommuner med dobbelt skolevæsen og bestemmelsen i § 23 om, at kommuner blev forpligtet til at optage børn fra andre kommuner, i hvilke der ikke fandtes skoler med det undervisningssprog, som børnene ønskedes undervist i. Schmidt beklagede, at dette kun gjaldt folkeskoleklasser og ikke mellem-skolen. Baggrunden for Schmidts forholdsvist positive indstilling var også, at det tyske mindretal netop to dage i forvejen fik opfyldt et af sine hovedkrav på den højere undervisnings område, ved at det tyske gymnasium i Aabenraa fik eksamensret til studentereksamen.²¹⁴ Hermed var et af punkterne i Herningaftalen mellem Socialdemokratiet og det tyske mindretal opfyldt.

V Den endelige harmonisering 1933-1963

1. Amtsskolekonsulenterne etablerer sig nord for Kongeåen

Medens den danske skoleverden i perioden 1920-33 i høj grad havde opmærksomheden vendt imod Sønderjylland, skiftede fokus i nogen grad efter den nye tilsynslovs vedtagelse. Man havde nok at gøre med at få lovens bestemmelser gennemført. Medens tilsynsloven generelt trådte i kraft 1. april 1934, kunne de nye skoledirektioner først vælges, efter at der havde været afholdt amtsrådsvalg. I juni 1935 kunne derefter de 18 amtsskolekonsulentstillinger slås op.¹ I modsætning til de sønderjyske konsulentembeder var ansøgerfeltet i Kongeriget indskrænket til lærere, der allerede var ansat i de pågældende amter. I Sønderjylland blev to af konsulenterne i 1920 hentet fra Kongeriget, og ved senere ansættelser blev der i flere tilfælde valgt ansøgere fra et andet amt. Interessen for amtsskolekonsulenterne var straks fra begyndelsen stor, da den danske skoleverden i årtier havde kæmpet for at få et fagligt tilsyn. Amtmændene i Kongeriget frygtede dog for den nye lovs konsekvenser. Hidtil havde provsterne været forretningsførere for skoledirektionerne, og i Sønderjylland var det amtsskolekonsulenterne, men nu måtte amtmændene nord for Kongeåen selv påtage sig det administrative arbejde.²

Før de nye konsulenter begyndte deres virksomhed, blev de sammen med amtmændene indkaldt til et fællesmøde i Undervisningsministeriet, hvor departementschef A. Barfod holdt et foredrag om amtsskolekonsulentens tjenstlige stilling.³ Der er ingen tvivl om, at det var ministeriets erfaringer med møder med sønderjyske amtmænd, amtsskolekonsulenter og skoledirektionsmedlemmer, der inspirerede til afholdelsen af dette møde med de kommende tilsynsmænd i Kongeriget. Det blev til en tradition, at amtsskolekonsulenterne blev indkaldt til

Søren Stegger Nielsen (1887-1976), førstelærer i Asferg 1917-35, deltog som landstingsmand for Venstre i rigsdagsdebatten om tilsynsloven. Han fik bl.a. indflydelse på bestemmelserne om afskedigelse af lærere, og han havde forståelse for, at sønderjyderne måtte have mere tid, før de kom med i en fælles skoleordning. Han fik selv udbytte af den nye tilsynslov, da han blev udnævnt som den første amtsskolekonsulent i Randers Amt, en stilling han kunne komme i betragtning til, da han havde været lærer i amtet mere end ti år. Hans partifarve hindrede ham ikke i at få stillingen. Han beholdt sin plads i Landstinget helt indtil 1953. Foto: Folketingets Bibliotek og Arkiv.

møder i ministeriet, ligesom de afholdt kollegiale møder, og senere deltog de sønderjyske konsulenter også i disse møder.⁴ Dette betød dog ikke, som vi senere skal se, at ministeriet ophørte med separate møder med sønderjyderne. Interessen for de første amtsskolekonsulenter var så stor, at departementschef Barfod bad alle 17 konsulenter redegøre for deres »indtryk fra det første halve års virksomhed som amtsskolekonsulent«, hvilket han offentliggjorde i »Meddelelser vedrørende Folkeskolen, Seminarierne m.v.«.⁵

Der var også fokus på et par af de andre nyskabelser i tilsynsloven. Der havde i den forudgående periode været en til tider ophidset debat om, hvorvidt sognepræsterne kunne undværes i skolekommissionerne, uden at det gik ud over forholdet mellem skole og kirke. Et af argumenterne for, at det ikke ville gå så galt, var, at befolkningen havde mulighed for at vælge præsterne ind i skolekommissionerne. Ved det første valg i 1934 blev præsterne i

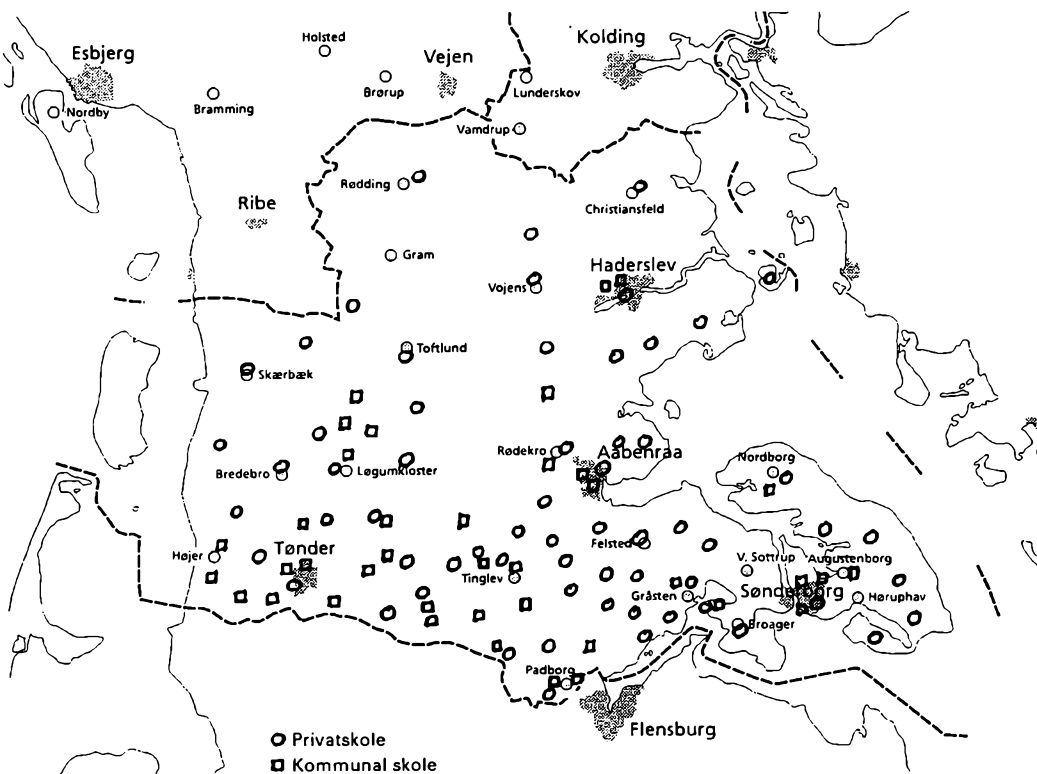
meget stort omfang udpeget. Af de 1175 skolekommissioner på landet nord for Kongeåen blev der indvalgt en præst i 953, medens præsten blev valgt til formand for 913 kommissioner. I købstæderne blev præsten indvalgt i 37 ud af 76 kommissioner og formand i 13.⁶ I første omgang kunne man således specielt på landet ikke undvære præsterne. Ved senere valg faldt præsternes andel, men der foreligger ingen statistik. Præsteandelen var således meget større end i de sønderjyske skolekommissioner.

Tilsynslovens mulighed for oprettelse af frivillige forældreråd nord for Kongeåen resulterede i 1934 i oprettelse af forældreråd ved 1160 af de i alt 3669 skoler i landkommunerne nord for Kongeåen og ved 134 ud af 197 skoler i købstæderne. Forældreråd blev således oprettet ved ca. en tredjedel af skolerne, men ti år senere var det kun ved hver tiende skole, at de fandtes.⁷ Denne udvikling, som især skyldtes, at forældrerådene ikke var tillagt særlig stor indflydelse, skulle få betydning for debatten om den sønderjyske skolelovgivning i slutningen af 1930'erne.

2. Den sønderjyske skole i nazismens skygge 1933-39

Medens Kongeriget var optaget af den nye tilsynslov, fungerede den sønderjyske særordning stort set uændret videre. Den nye sønderjyske skolelov, som bestod af en række ændringer til skoleloven af 1923, blev ved bekendtgørelse af 26. juni 1933 offentliggjort i en fuldstændig optrykt udgave. Som tilsynsloven nord for Kongeåen skulle den træde i kraft pr. 1. april 1934. Nogle af bestemmelserne i den nye sønderjyske skolelov krævede uddybende cirkulærer. To af de vigtigste var: cirkulære af 30. september 1933, som gav regler for statstilskud til kommuner med dobbeltsproget skolevæsen, og cirkulære af 15. maj 1934, der gav nye regler for stemmeafgivning ved oprettelse af tysksprogede skoleafdelinger.⁸

I 1934 blev der udstedt endnu en bestemmelse af betydning for det sønderjyske skolevæsen, nemlig cirkulære af 7. maj 1934, der indførte lærerråd og fælleslærerråd i Sønderjylland. I realiteten var dette en paragraf i den danske tilsynslov, som blev gjort gældende også syd for Kongeåen. Begrundelsen for denne harmonisering var, at der i den sønderjyske skolelov ingen bestemmelser fandtes om lærerråd, og så kunne man i henhold til den ovenfor omtalte § 1 i den sønderjyske skolelov af 20. maj 1933

Kort over tyske kommunale og private skoler i Nordslesvig mellem 1920 og 1945. I første halvdel af 1930'erne ændredes fordelingen, da der blev oprettet et større antal tyske privatskoler. I 1929 var der i alt 29 tyske kommunale skoleafdelinger og 23 privatskoler. I 1934 var der 30 kommunale skoler, medens privatskolerne var steget til i alt 53. Langt hovedparten af de tyske kommunale skoleafdelinger fandtes i Tønder Amt, hvilket skyldtes en bevidst politik fra skoledirektionens side. Kortet er tegnet af H.E. Sørensen og er gengivet fra Sønderjyske Årbøger 2000 s. 193.

indføre den kongerigske lovgivning. Cirkulæret blev dog ikke til uden sværdslag, da spørgsmålet blev drøftet på et møde i Undervisningsministeriet den 19. januar 1934 mellem de sønderjyske skoledirektioner, minister Borgbjerg og hans embedsmænd.⁹

Skoledirektionerne i Haderslev, Aabenraa og Sønderborg tilsluttede sig ministeriets forslag, som ved skoler med to afdelinger indførte særskilte lærerråd for henholdsvis den danske og

den tyske afdeling, men fælleslærerråd for alle skoler/skoleafdelinger i kommunen. De tre skoledirektioner kunne nemlig ikke se noget problem ved, at danske og tyske lærere skulle arbejde sammen. Derimod var Tønder Skoledirektion noget betænkelig ved fælleslærerrådene. Amtmand Schack redegjorde for, at direktionen havde ændret opfattelse. Medens man tidligere holdt på, at den danske og tyske afdeling skulle have så meget fællesskab som muligt, mente man nu, at det var bedst med størst mulig adskillelse, da de to lærergrupper var meget forskellige. Jepsen Christensen mente endvidere, at fælleslærerråd var i strid med den sønderjyske skoleordning.¹⁰ Departementschef Barfod konkluderede dog, at der på mødet var fuld tilslutning til forslaget om lærerråd, og at kun Tønder Skoledirektion havde været betænkelig ved fælleslærerrådene. Derfor mente han ikke, at der var noget i vejen for at overføre tilsynslovens regler til Sønderjylland. Endnu et lille skridt var taget mod en fælles lovgivning.

Den nye sønderjyske skolelov var blevet vedtaget på et tidspunkt, hvor modsætningsforholdet mellem de to nationaliteter var voksende. Den nazistiske ideologi vandt efterhånden stigende indflydelse blandt mindretallet i Nordslesvig, og det fik også betydning for holdningen blandt de tyske lærere. Skolemyndighederne fik hermed en række nye problemer, som skulle håndteres i det daglige.

Hidtil havde amtskolekonsulenterne og skoledirektionerne, specielt i Tønder Amt, hvor mindretalsskolerne havde størst tilslutning, ført en politik, som var imødekomende over for det tyske mindretal, og samarbejdet havde generelt været temmelig godt. Dette var også kommet til udtryk i debatten om tilsynslovsforslagene i perioden 1930-33, hvor man fra dansk side ikke havde ønsket på nogen måde at forringe den tyske indflydelse på den lokale skolebestyrelse. Tværtimod havde skoleadministratorer og politikere gentagne gange argumenteret imod de store skolekommissioner, bl.a. fordi det tyske mindretal herved ville miste flertallet de fleste steder, hvor det havde flertal i de små skolekommissioner. Man ville således ikke fra dansk side benytte chancen for at indskrænke det tyske mindretals indflydelse. Resultatet ville utvivlsomt også blot være blevet, at tyskerne havde fået et godt argument i agitationssammenhæng, og at tilbøjeligheden til at oprette tyske privatskoler var blevet endnu større.

Christen Elholm (1891-1971) var født i Lysabild på Als. Han tog lærereksamen fra Tønder Seminarium i 1912 og var lærer i Havnbjerg på Als 1912-19. I 1924 blev han leder af den tyske mellemskole i Tønder og snart også formand for den tyske lærerforening i Nordslesvig. Ved Koopmanns død i 1939 blev han den førende skikkelse inden for det tyske skolevæsen. (Overborgmester Ernst Krachts fotoalbum. Archiv der Deutschen Volksgruppe in Nordschleswig, Apenrade).

Tendensen til at foretrække tyske privatskoler frem for tyske kommunale skoleafdelinger var i forvejen tydelig. De tyske privatskoler modtog betydelig støtte sydfra,¹¹ og de havde langt friere hænder med hensyn til læreransættelser og undervisningsmateriale. Det var også i privatskolerne, den nazistiske indflydelse havde lettest ved at vinde indpas. Fra 1932 til 1934 steg antallet af tyskunderviste børn i Sønderjylland fra 3.589 til 4.203, og i samme periode steg antallet af tyske privatskoler fra 30 til 53.¹² Stigningen i elevtallet skete udelukkende i privatskolerne, medens de tyske kommunale afdelinger havde et svagt fald. Nogle steder kom det ligefrem som i Aabenraa til et modsætningsforhold mellem den tyske kommunale skole og en aggressiv privatskole.¹³ Konkurrencen fra privatskolerne betød, at elevtallet i de kommunale tyske skoleafdelinger kunne blive meget lavt som i Rødekro, hvor der i 1933/34 kun var 7-8 børn i den tyske folkeskole. Privatskolen i Rødekro var blevet oprettet, fordi læreren ved den tyske kommuneskoleafdeling ikke ville gå over til nazis-

men.¹⁴ I 1938 var der kun tre børn tilbage, og den tyske afdeling blev lukket.¹⁵

Departementschef Barfod rejste problemet over for de sønderjyske skoledirektioner på mødet den 19. januar 1934, da den sønderjyske skolelov havde regler for, hvor mange børn der skulle til for at oprette en tysk folkeskoleafdeling, men ingen regler for, hvordan en sådan kunne nedlægges igen. Amtsskolekonsulent N.J. Nielsen anbefalede, at man gik varsomt frem, da den tyske privatskole var »en politisk skole«, og forældrene til de 7-8 børn netop af politiske grunde ikke ønskede at sende deres børn i privatskolen. Konklusionen blev, at man foreløbig ville se tiden an, og skoledirektionerne blev opfordret til at indberette, når der forelå grelle eksempler på meget lave børnetal ved de tyske folkeskoler.¹⁶ Selv om det blev kritiseret fra tysk side, fastholdt Undervisningsministeriet, at der ikke kunne ydes statstilskud til tyske privatskoler, når der fandtes en tysk kommunal skoleafdeling i kommunen.¹⁷

Et tilbagevendende emne på de fortrolige møder mellem ministeriets embedsmænd og de sønderjyske skoledirektioner var spørgsmålet om rekruttering af lærere til de tyske kommunale skoler, der i lang tid havde været et problem (jfr. ovenfor s. 199ff.). Spørgsmålet var blevet rejst over for Undervisningsministeriet af viceinspektør C. Elholm og rektor W. Koopmann, der havde forlangt, at den tyske lærerforening skulle udvælge de kandidater, der skulle sendes til efteruddannelse i Tyskland, og at denne skulle foregå på den tyske læreruddannelse i Kiel. Skoledirektionernes medlemmer accepterede på møderne i september 1933 og januar 1934 (ved det sidste møde deltog også seminarieførstanderne fra Tønder og Haderslev), at lærere, som skulle ansættes ved de tyske skoler, både skulle have en efteruddannelse i praktik og et supplerende kursus i tysk sprog, litteratur og historie, og at dette kunne foregå i Tyskland. Det var imidlertid vigtigt, at lærerne først havde en fuld dansk seminarieuddannelse og i denne forbindelse havde fulgt praktikundervisning ved en dansk eller tysk skole i Danmark.

Flere af skoledirektionernes medlemmer gjorde opmærksom på, at det på grund af den politiske udvikling var vigtigt at finde det rette praktiksted i Tyskland. Universitetet i Jena kunne næppe benyttes længere, da den hidtidige praktikleder, professor Peter Petersen, ikke mere var tilknyttet den berømte øvelsesskole,¹⁸

og rektor Koopmanns forslag om Kiel ønskede man under ingen omstændigheder at benytte, ligesom andre uddannelsessteder i Slesvig-Holsten var udelukket. Derimod blev der opnået enighed om foreløbig at benytte Wohldorffskolen ved Hamburg, som foreslået af Nic. Svendsen, da denne by var »en af de mindst nazistprægede« i hele Tyskland. Rekrutteringen af de tyske lærere blev atter drøftet ved et møde mellem Undervisningsministeriet og skoledirektionerne i oktober 1936.¹⁹ Denne gang var det spørgsmålet, om studenter fra det tyske gymnasium i Aabenraa kunne blive ansat i de tyske folkeskoler, når de havde taget en toårig efteruddannelse ved lærerhøjskolen i Kiel eller Hannover, men man var på mødet enige om, at det ikke kunne accepteres. Året efter opnåedes dog en ordning, så det alligevel kunne lade sig gøre for studenterne at blive ansat.²⁰

De danske skolemyndigheder måtte efter 1933 i en række tilfælde håndtere situationer, hvor tyske lærere drev nazistisk agitation i og uden for skolen.²¹ Der skal her tages udgangspunkt i en sag, som flere gange vakte offentlig opsigt, nemlig den såkaldte Burkalsag. I foråret 1933 modtog Undervisningsministeriet via Udenrigsministeriet en artikel »Aufruf aus Nord-schleswig« fra Schleswig-Holsteinische Landeszeitung for den 28. marts, hvori læreren ved den tyske skole i Burkal, J. Hansen, hyldede Hitler og udtalte sig for en betingelsesløs tilslutning til den nationale tyske revolution. Hertil kom, at lærer Hansen den 10. april havde deltaget som taler i den tyske vælgerforenings møde i Tinglev, hvor der blev vedtaget en resolution, der bl.a. indeholdt følgende passus: »Vi tilstræber en afgørelse, der genopretter Nordslesvigs gamle forbindelse med Slesvig-Holsten og derigennem med Riget«. Den 11. april 1933 skrev Undervisningsministeriet derefter til de sønderjyske skoledirektioner, at man herfra ikke mente, »at det burde tåles, at lærere, der er ansat ved den kommunale folkeskole, deltager i agitationen for grænseflytning eller i det hele foretager skridt i rigsfjendtlig retning«. Ministeriet bad desuden Tønder Skoledirektion om at optage et tjenstligt forhør over læreren i henhold til lønningslovens § 13.²² Efter forhøret blev der efterfølgende holdt et møde i Undervisningsministeriet, hvor både Tønder Skoledirektion og Udenrigsministeriets direktør H. A. Bernhoft udtrykte den holdning, at det vil tjene den danske sag bedst, at lærer Hansen ikke blev afskediget. Derefter slap læreren med en skriftlig advarsel fra Tønder

Burkal Skoles tyske afdeling 1931. Læreren til højre er den tyske førstelærer Jacob Hansen (1877-1960), uddannet fra Tønder Seminarium 1898, ansat ved Burkal Skole 1910-41. Læreren til venstre er andenlærer Iver A. Damm, som både havde timer i den danske og tyske afdeling. Tinglev Bibliotek.

Skoledirektion om at vise større forsigtighed og tilbageholdenhed. Hvis han senere igen optrådte i strid med sin embedspligt som lærer og tjenestemand i folkeskolen, ville han blive afskediget.²³

I 1936 var den gal igen. Denne gang havde lærer Hansen på et nazistisk møde i Sønderborg udtalt sig begejstret som tilhænger af Hitler og den nazistiske ideologi, og der var på mødet blevet fremsat udtalelser om grænserevisionen. Desuden havde Hansen fortalt om, at han benyttede nazistiske sange i undervisningen. Også denne gang blev sagen dysset mest muligt ned. Amtsskolekonsulent Nicolai Svendsen mente ikke, at anliggendet drejede sig om skolen, men om en dansk tjenstemands ytringsfrihed

Hejn

57. Aargang

Danske Embedsmænds Pligter.

Lærer J. Hansen, Burkal,
atter paa Krigsstien.

Paa »Landesführer« Jøp Nis-
sens Møde i Sønderborg blev
der fremsat Udtalelser, som har
Krav paa almindelig Interesse.

»Kreisleiter« Domys' Udtalel-
se om, at Tyskerne for tre Aar
siden mente, at de »i Morgen vil-
de blive genforenede med Tysk-
land«, stadfæster, hvad vi ofte
har gjort gældende her i Bladet.

Større Opmærksomhed fortjener
Lærer J. Hansen i Burkal,
som i Tirsdags atter optraadte
paa Krigsstien. Det var som
bekendt Lærer J. Hansen, der i
Marts 1933 udsendte det berygte-
de Opraab, der sluttede saaledes:

»Vi skrider nu til Handling, n u,
for at vor belingelsesløse Tilslut-
ning til den nationale tyske Revo-
lution kan ske i værdige Former,
og vor stormberedte Ungdom ik-
ke uden Førere vildtærende skal
søge Tilslutning ad Omveje.

Enhver, som med mig er klar
over Stillingen, beder jeg om at
melde sin Tilslutning. Tiden hæ-
ster.

Saksborg v. Bylderup, 24. Marts.
J. Hansen,
Lærer v. d. tyske Skole.»

Gøring t for at bevaret

Har Tyskland
paa det abes
at svæk!

Østrig for! Italien o

Warsza

MINISTERPRA
og Fruen
hertil med H
Ministerpre
en flere Da
polske Stat
var ledsage
ner, Overf.
sin Adju'
schatz.

Frok

M
stra
Hu
h.

I Undervisningsministeriet
holdt man skarpt øje med de
tyske kommunale skolelæreres po-
litiske aktiviteter både inden for og
uden for skoletiden. Da lærerne var
danske embedsmænd, havde de pligt
til at opføre sig loyalt over for den
danske stat. Den gengivne artikel fra
Hejmdal den 20. februar 1936 blev i mi-
nisteriet indstreget med rødt på grund af
Burkallæreren Jacob Hansens aktive del-
tagelse i et nazistisk møde i Sønderborg.
(UVM. 1. Dep. Journalsag 901/1936).

uden for skolen. Lærer Hansen havde et venskabeligt forhold til sine danske kolleger ved skolen, men han var letbevægelig, og han lod sig rive med af en svigersøn (Jep Nissen), som var en af de nazistiske koryfæer blandt mindretallet i Nordslesvig. Da der også var tvivl om, hvad lærer Hansen i det hele taget havde sagt – anklagen byggede på Hejmdals referat – blev sagen lige så stille henlagt. Men at den blev anset for prekær under »den nuværende usikre udenrigspolitiske situation« (Tysklands opsigelse af Locarnotraktaten og indmarchen i Rhinlandet) fremgik af, at lærer Hansens udtalelser blev drøftet i et ministermøde, hvor man ikke fandt det opportunt at gå skarpt frem i et nationalt spørgsmål, især da grundlaget var så tvivlsomt, at man kunne risikere, at læreren blev frikendt. Departementschef Barfod mente dog, at skoledirektionen burde tilkendegive over for lærer Hansen, at han ikke måtte benytte undervisningsmateriale (det vil sige de nazistiske sange), som ikke var valgt af skolekommissionen og godkendt af skoledirektionen.²⁴ Burkallæreren fortsatte ved skolen indtil 1941.²⁵

På de fortrolige møder i Undervisningsministeriet blev det flere gange drøftet, hvordan skoledirektionerne og amtsskolekonsulenterne skulle forholde sig til lærere, der deltog i nazisternes agitation. På mødet den 22. september 1933 forelagde departementschef Barfod en del avisudklip, som omhandlede den nazistiske agitation i sønderjyske skoler. Problemet var størst i de tyske privatskoler, hvor lærerne kom sydfra. Der udspandt sig en længere diskussion om, hvilke muligheder amtsskolekonsulenterne i det hele taget havde for at føre kontrol med privatskolerens undervisning, og om man kunne benytte den udvej at standse statstilskuddet til skoler, hvis lærere virkede provokerende i det nationale spørgsmål. En anden mulighed kunne være at nægte at give lærere sydfra, der ønskede ansættelse i de tyske privatskoler, opholdstilladelse. Flere gjorde opmærksom på, at det kunne være vanskeligt at få oplysninger om, hvad der faktisk foregik i privatskolerne. Jepsen Christensen mente, at man skulle passe på med at blande sig i »nydannelser af politisk karakter i et fremmed land«, og at Danmark ikke måtte sætte sin gode stilling i mindretalsspørgsmålet på spil. Men han var enig med flere andre i, at skoledirektionerne skulle udvise agtpågivenhed over for det, der var påviseligt udfordrende.

På samme møde rejste Barfod også spørgsmålet om de lære-

bøger, som blev anvendt i de tyske privatskoler, og han fandt det vigtigt, at amtsskolekonsulenterne skaffede sig oplysning om, hvilke bøger der blev benyttet, og hvis der i disse var et fjendtligt indhold vendt imod den danske stat, måtte amtsskolekonsulenten gribe ind. Amtsskolekonsulent Ludvig Mortensen rejste spørgsmålet, om der fra statskassen kunne skaffes et ekstraordinært tilskud til de sønderjyske folkeskolelærs forsyning med undervisningsmateriale, så disse skoler kunne stå mål med de tyske privatskoler, som sydfra kunne få alt, hvad de ønskede. Da de øvrige amtsskolekonsulenter tilsluttede sig ønsket, ville Barfod overveje, om ministeriets bevilling hertil kunne forhøjes. Der var på de årlige finanslove skaffet penge til at forsyne de sønderjyske skoler med undervisningsmateriale specielt i områder, hvor der fra det tyske skolevæsens side blev sat kraftigt ind. Anvendelsen af disse midler blev ligesom tilskudsmulighederne til det danske skole- og ungdomsarbejde via Dansk Kultursamfund hemmeligholdt.²⁶

På mødet den 19. januar 1934 i ministeriet blev skoledirektionerne forelagt en henvendelse fra formanden for den tyske skoleforening, rektor W. Koopmann. Han forlangte at få et hurtigt og klart svar om, hvordan ministeriet stillede sig til »den tyske hilsens anvendelse af lærere og elever i de tyske skoler i Nordslesvig«. Koopmann havde allerede ved et møde i ministeriet i november 1933 rejst spørgsmålet, og han påstod nu, at ministeriet på dette møde alene havde indskærpet, at de danske myndigheder ville gribe ind mod tyske lærere, der agiterede for en grænseflytning, og derfor indirekte havde givet tilladelse til anvendelsen af Heil Hitler-hilsenen. Stiftamtmand Lundbye mente, at man muligvis kunne skelne mellem Heil Hitler-hilsenen og Heil-hilsenen, da kun den første form havde brod mod Danmark. Amtsskolekonsulent Mortensen mente, at en accept af Heil Hitler-hilsenen var et skråplan, som snart ville blive efterfulgt af hagekors og andre nazisymboler i skolerne. Undervisningsminister Borgbjerg konkluderede, at man ikke kunne tillade den tyske hilsen i skolerne, og forlangte, at der i svaret til Koopmann blev protesteret imod hans urigtige referat af samtalen med ministeren. Departementschef Barfod formodede, at hilsenen med opstrakt arm trods afvisningen blev brugt nogle steder i skolerne af ivrige nazister, men at denne ikke kunne påbydes børnene.²⁷

Trods de nævnte eksempler, der var forvarsler om en truende

fremtid, blev der fortsat undervist normalt i både de danske og tyske skoler, og amtsskolekonsulenterne fortsatte med at komme på tilsynsbesøg også i de tyske privatskoler. Ifølge Nicolai Svendsens beretninger om undervisningen, som han hvert år sammenfattede og indsendte til Undervisningsministeriet på grundlag af skolekommissionernes indberetninger, var situationen i amtets skoler igennem 1930'erne rolige og tilfredsstillende. For året 1935 noterede han dog, at »de skærpede modsætninger« ikke havde været til gavn for et roligt arbejde.²⁸ Men allerede året efter i beretningen for 1936 skrev han, at »den ualmindelige skærpelse af de nationale modsætninger, der har hersket et par år, og som i nogen grad påvirkede skolevæsenet«, nu var blevet efterfulgt af en afspænding, og at samarbejdet mellem de danske og tyske skoler og inden for de »i national henseende blandede skolekommissioner« i reglen skete i fordragelighedens ånd. Men Nicolai Svendsen kunne lige så lidt som andre se ind i fremtiden.²⁹

3. De tyske skolekrav skærpes

Kun få år efter udstedelsen af 1933-loven var der behov for at vedtage en fjerde sønderjysk skolelov, som yderligere harmoniserede skoleordningerne nord og syd for den gamle kongegrænse. Baggrunden for den nye lov var hensynet til det tyske mindretal og kun i mindre grad den udtrykte politik hos mange både i Kongeriget og Sønderjylland om hurtigst muligt at samordne lovgivningen på skoleområdet. Men før vi ser på den nye sønderjyske skolelovs tilblivelse, skal lov om folkeskolen af 18. maj 1937 kort omtales. Straks efter vedtagelsen af tilsynsloven forelagde undervisningsminister F. Borgbjerg et lovforslag om en samlet lov for undervisningen i folkeskolen, som skulle afløse bestemmelser, som for manges vedkommende gik helt tilbage til skoleanordningerne af 1814. Bl.a. skulle folkeskolen have en ny formålsparagraf. Hovedindholdet i forslaget støttede sig til flertalsforslaget i Den store Skolekommissions betænkning fra 1923, men der skulle et ministerskifte – den radikale Jørgen Jørgensen afløste socialdemokraten Borgbjerg – og et ændret flertal i Landstinget til, før loven kunne vedtages.

Den langvarige debat om folkeskoleloven skal ikke behandles i denne sammenhæng. Det afgørende var, at loven også gjaldt i

Sønderjylland. Dette ansås nu for en selvfølge og anførtes ikke specifikt. Kun enkelte steder i loven nævntes De sønderjyske Landsdele. To bestemmelser i loven er interessante, da de er udtryk for en yderligere ligestilling mellem Sønderjylland og Kongeriget på tilsynsområdet. En af nyskabelserne i folkeskoleloven var mulighederne for samarbejde mellem kommuner om oprettelse af centralskoler eller anden form for fællesskab, hvilket organisatorisk kunne ske ved oprettelsen af skoleforbund. Til at udføre skolekommissionernes hidtidige opgaver i skoleforbundet skulle der oprettes en fælles skolekommission. Dette skulle også gælde for Sønderjylland, hvor man på denne måde fik slået en breche i den hidtidige ordning med de små skolekommissioner.

Folkeskoleloven gav også anledning til længerevarende drøftelser mellem ministeriet og skoledirektionerne, da der på de årlige finanslove udover de almindelige tilskud var afsat i alt 1.750.000 kr. fordelt over ti år til gennemførelse af bestemmelserne i 1937-loven i Sønderjylland. Således blev det på flere møder i Undervisningsministeriet med de fire skoledirektioner drøftet, om beløbene skulle fordeles amtsligt, eller om der skulle tages hensyn til de særligt vanskeligt stillede og nationalt blandede egne. Resultatet blev en fordeling mellem amterne.³⁰ I de følgende år fik amtsskolekonsulenterne travlt med at forhandle med de enkelte skolekommissioner om udmøntningen af den nye lov.³¹

Igennem 1920'erne havde de tyske skoleønsker været fremsat med jævne mellemrum, og i forbindelse med forhandlingerne om tilsynsloven i begyndelse af 1930'erne havde hovedkravet om særlige tyske skolekommissioner været nær ved at blive vedtaget. I 1937 og 1938 blev kravene på ny ført frem i en skærpet form. Tidligere havde man fremsat ønsker, nu benyttede den tyske skoleforening og dens talsmand, rektor W. Koopmann, udtrykkene »Wir fordern« og »Wir halten es für selbstverständlich ...«. Skoleforeningens krav, der først blev fremsat over for ministeriet i to resolutioner³² og senere i et otte punkts pro-

I 1938 blev de tyske skolekrav fremsat i otte punkter af den tyske skoleforening for Nordslesvig. Den bydende tone i de fremsatte krav virkede ubehagelig på de danske myndigheder, men den politiske situation var sådan, at man så sig nødsaget til at imødekomme de tyske krav på en række områder. (LAÅ. De tyske mindretals arkiver, pk. 157).

8 deutsche Schulforderungen

Die Entschliebung der Versammlung des Deutschen Schulvereins

Die deutsche Volksgruppe in Nordschleswig steht von jeher einmüßig auf dem von unserm Volkshingebordneten, Herrn Pastor Schmidt-Wodder, kürzlich im Ting vertretenen Standpunkt:

„Unsere Forderungen gehen darauf hinaus, die Verwaltung der kulturellen Verhältnisse in Schule und Kirche unter Aufsicht des Staates in die eigenen Hände der Volksgruppe zu legen und damit diese Volksgruppe in ihrer Gesamtheit als den nationalen Faktor anzuerkennen, der allein diese kulturelle Aufgabe erfüllen kann“.

Wir erwarten, daß Kopenhagen endlich diesen klaren und selbstverständlichen Standpunkt anerkennt und ihm tatsächlich Rechnung trägt.

Dazu ist notwendig, folgende Schulforderungen sofort zu erfüllen:

1. Das gesamte deutsche Schulwesen, das kommunale sowie das private, wird einem deutschen Schulkonsulenten unterstellt, der unter entscheidender Mitwirkung der deutschen Volksgruppe vom Unterrichtsministerium in Kopenhagen ernannt wird. Als Vertrauensmann der deutschen Volksgruppe hat er alle Dinge des deutschen Schulwesens zu bearbeiten.
2. Wir fordern für alle deutschen Schulen reindeutsche Schulkommissionen. Da diese Frage für uns sehr dringend ist, sind die erforderlichen Maßnahmen sofort in Angriff zu nehmen.
3. Wir fordern deutsche Lehrer für unsere deutschen Schulen, Lehrer und Leiter, die nicht zu unserer Volksgruppe gehören, sind spätestens bis zum 1. 4. 1939 durch deutsche zu ersetzen.
4. Als Fortsetzung der examensberechtigten deutschen Mittelschulen fordern wir eine examensberechtigte deutsche Realklasse mit deutscher Unterrichtssprache.
5. Der Besuch von deutschnordschleswigschen öffentlichen und privaten Schulen mit dänischen Sprachstunden (in der Regel 4-8 Wochenstunden) muß offiziell als „Vertrautsein mit dänischer Sprache und Kultur“ im Sinne des Circ. vom 14. Juni 1935 anerkannt werden. Es darf nicht wie heute vorkommen, daß die Naturalisation von dem Besuch dänischer Schulen ab-

hängig wird oder daß durch Außenstehenden beamteter Personen dieser Eindruck erweckt wird, so daß nichtdänische Staatsbürger es nicht wegen können, ihre Kinder in die deutschen Schulen zu schicken bzw. veranlaßt werden, sie herauszunehmen, um das dänische Staatsbürgerrecht zu erwerben.

6. Da nach dem Gesetz vom 18. Mai 1937 — § 1 — die Mittelschule zur Volksschule gehört, muß gefordert werden, daß der § 20, Abs. 3 der ministeriellen Bekanntmachung vom 28. Juni 1937 (Bezt. Lov Nr. 223 v. 1. 5. 23 u. Lov Nr. 213 v. 20. 5. 1937) sinngemäß auf die Mittelschule ausgedehnt wird, so daß die betreffenden Gemeinden unter den Voraussetzungen des obengenannten Circulars verpflichtet werden, auch in ihre Mittelschulklassen Kinder von solchen Gemeinden aufzunehmen, die keine deutsche Mittelschule haben und zwar zu denselben Schulbestimmungen, wie sie für einheimische Schüler maßgebend sind.
7. Wir halten es für selbstverständlich, daß in unseren Schulen alle rechtsdeutschen Lehr- und Lernbücher getrampt werden dürfen, soweit sie nicht Staat oder Volk in Dänemark verlegend behandeln. Die nationalsozialistische Einstellung der Lehrbücher darf kein Hindernis für ihre Einführung sein.
8. Die dänische Schulgesetzgebung in Verbindung mit der ortshältnismäßigen Kleinheit unserer Volksgruppe hat es mit sich gebracht, daß alle unsere an öffentlichen Schulen angestellten deutschen Lehrer so gut wie gar keine Beförderung- oder Vertretungsmöglichkeit haben. Besonders unangenehm wirkt sich für uns die Art und Weise der Einstellung von „Eimerlern“ aus. Die heutige Praxis wird von unsern Lehrern ganz allgemein als besonders drückend, ja löhmend empfunden. Durch gesetzliche Maßnahmen muß in diesem Punkt halbmöglichst ein Wandel geschaffen werden. Vilegtyelig ist in Zukunft in allen Gesetzen und ministeriellen Verordnungen der Ausdruck deutschsprachige Schulabteilungen durch den Ausdruck „deutsche Schulen“ zu ersetzen.

gram,³³ blev fulgt op af tyske besøg hos ministeren. I marts 1938 følte departementschef Barfod sig lidt narret, da to tyske ministerialembeds mænd, hvoraf den ene havde deltaget i de dansk-tyske skoleforhandlinger i 1924, kom på høflighedsbesøg og benyttede chancen til at fremsætte tre af de tyske skolekrav: 1) en særlig tysk skolekonsulent; 2) særlige tyske skolekommissioner; 3) Eltern-Beiräte (forældreråd). Barfod afviste på stedet ansættelsen af skolekonsulenten, fordi der var for få tyske børn, og ligeledes punkt 2 og 3, da opfyldelsen af disse krævede en lovændring, som ikke kunne komme på tale foreløbig. Barfod afviste desuden tilbuddet om at komme på besøg syd for grænsen, således at han kunne konstatere, hvordan forældrerådene virkede.³⁴

Når rektor Koopmann deltog i forhandlinger i Undervisningsministeriet, insisterede han på at tale tysk, skønt undervisningsminister Jørgen Jørgensen ikke kunne tysk, og Koopmann selv udmærket kunne tale dansk.³⁵ Dette bidrog utvivlsomt yderligere til det negative indtryk, man havde af Koopmann i ministeriet. Her kunne man heller ikke lide »tonen« i de resolutioner, som Koopmann var pennefører for.³⁶ De otte tyske skolekrav var:

1. en særlig tysk skolekonsulent for både de kommunale og private skoler. Denne skulle udnævnes af Undervisningsministeriet efter afgørende medvirken af den tyske »Volksgruppe«. Som tillidsmand for det tyske mindretal skulle skolekonsulenten behandle alle sager vedrørende det tyske skolevæsen.
2. oprettelse af selvstændige tyske skolekommissioner.
3. tysksindede lærere ved tyske skoler. Alle lærere og ledere, der ikke tilhørte mindretallet, skulle udskiftes inden 1. april 1939.
4. eksamensret til realklasse med tysk undervisningssprog.
5. personer, der havde gået i tyske kommunale og private skoler med danskundervisning i 4-6 ugentlige timer, skulle uden videre krav om danskundskaber kunne opnå dansk indfødsret i henhold til Indenrigsministeriets cirkulære af 14. juni 1935.
6. nye regler for statstilskud til tyske privatskoler. Skulle bl.a. også omfatte mellemskoleklasser.
7. rigstyske lærebøger, der ikke omtalte den danske stat og det danske folk nedsættende, skulle kunne anvendes i de tyske skoler. »Lærebøgernes nationalsocialistiske indstilling bør ikke være nogen hindring for deres indførelse«.
8. bedre avancementsmuligheder for tyske lærere ansat ved de kommunale skoler.

4. Blot ikke Koopmann

Ved mødet i ministeriet den 27. april 1938 var de fleste medlemmer af de sønderjyske skoledirektioner forholdsvis positive over for at indrømme det tyske mindretal en form for selvstændig indflydelse på den lokale skoleledelse. Grev Schack pegede på tendensen i Tønder Amt, at skoler med dansk og tysksprogede afdelinger i stort omfang overgik til at blive adskilte danske og tyske skoler, hvilket gjorde en selvstændig repræsentation mere naturlig. Flere ville foretrække forældreråd for de tyske skoler frem for selvstændige tyske skolekommissioner, men det krævede, at forældrerådene fik mere indflydelse end i Kongeriget, for ellers ville de ikke tilfredsstille tyskerne. Jørgen Jørgensen påpegede, at hvis der skulle indføres noget nyt i Sønderjylland, »så må det være den almindelige danske ordning«. Ministeren mente ikke, at der var behov for en særlig tysk skolekonsulent, men Nicolai Svendsen oplyste, at han agtede at træde tilbage som amtsskolekonsulent, når han til sommer blev 65 år.³⁷ Der kunne da blive nødvendigt med en tysk skolekonsulent, hvis man ikke kunne finde »en efterfølger for mig, der er indlevet i og forstår mindretallets synspunkter og kan vinde dets tillid«.

Spørgsmålet om en særlig tysk skolekonsulent, der skulle fungere som en slags leder af mindretallets skolevæsen, hørte til de krav, der allerede omkring 1920 blev stillet fra tysk side som et led i autonomitanken på skole- og kirkeområdet. Men i en række år var kravet ikke blevet ført særlig kraftigt frem. Det indgik ikke i Herningoverenskomsten i 1928, og det var ikke taget med i pastor Schmidts skolelovsforslag i Folketinget 1928-30. Dette skyldtes utvivlsomt, at de tre amtsskolekonsulenter tog tilbørligt hensyn til det tyske mindretal. Pastor Schmidt omtalte således i flere sammenhænge konsulenterne positivt. I anden halvdel af 1930'erne blev kravet om en særlig tysk konsulent stillet af den tyske skoleforening, da man i stigende grad ønskede at anvende de tyske skoler i den nationale og ideologiske kamp og derfor helst ville undgå amtsskolekonsulenternes indblanding.

Den 25. juni 1938 mødte en repræsentation for det tyske mindretal op hos undervisningsminister Jørgen Jørgensen for at drøfte de otte skolekrav. For mindretallet deltog folketingsmand, pastor Schmidt, dyrlæge Jens Møller, som i 1939 blev hjemmetysk medlem af Folketinget, rektor Koopmann og lærer ved den

Wilhelm Koopmann (1870-1939) var født i Tønder og havde taget eksamen fra Tønder Seminarium 1892. Han havde derefter forskellige lærerstillinger i det sydlige Slesvig og i Holsten, indtil han i 1910-20 blev rektor i Sønderborg. I 1920 blev han rektor for den tyske privatskole i Tinglev, og han fungerede i mellemkrigstiden som hele det tyske privatskolevæsenets leder. I mange sammenhænge søgte han at fremme det tyske privatskolevæsenets udbredelse, og han virkede i det skjulte for at skaffe økonomiske midler hertil især fra Tyskland. Han var desuden i perioden 1920-39 formand for den tyske skoleforening for Nordslesvig. Som tegn på Koopmanns stærke position fandtes hans portræt på væggene i mange tyske privatskoler. (Overborgmester Ernst Krachts fotoalbum. Archiv der Deutschen Volksgruppe in Nordschleswig, Apenrade).

tyske skoleafdeling i Løgumkloster Albert Knudsen Beyer.³⁸ Schmidt fremlagde de tyske krav, men Jørgen Jørgensen lod straks de tyske repræsentanter forstå, at der ikke kunne blive tale om en egentlig drøftelse, men at han ville lytte til de tyske synspunkter. Overordnet var det den danske regerings politik, at der skulle være en vis gensidighed mellem det tyske mindretals stilling i Danmark og det danske mindretal i Tyskland, men regeringen var villig til at overveje de fremsatte ønsker. Med hensyn til kravet om en tysk konsulent fremhævede Beyer, at amtsskolekonsulent Nicolai Svendsen havde forsøgt at dele sol og vind lige, men at det ikke var lykkedes ham at gennemføre det. Mindretallet kunne kun have tillid til en tysksindet mand.³⁹

Realitetsdrøftelser kom det derimod til, da minister og embedsmænd mødtes med de sønderjyske skoledirektioner på

Amtshuset i Tønder den 23. september 1938.⁴⁰ Selv om Jørgen Jørgensen tidligere var gået imod en særlig tysk skolekonsulent, mente han under de nuværende omstændigheder, at kravet måtte imødekommes under en eller anden form. Nicolai Svendsen fremhævede atter, at det ville blive vanskeligt at finde en afløser for ham, hvis hans efterfølger både skulle tage sig af de danske og tyske skoler, men han fastholdt, at de hidtidige amtsskolekonsulenter skulle bevare et vist tilsyn med det tyske skolevæsen. Til beroligelse for de fleste af de tilstedeværende, der var bange for, at Koopmann skulle få en eventuel stilling som tysk skolekonsulent, fortalte Svendsen, at der også fra tysk side var et ønske om, at Koopmann snart ville trække sig tilbage. Stiftamtmand Lundbye var bange for, at hvis man imødekom ønsket om en tysk skolekonsulent, så ville man snart blive stillet over for tilsvarende krav om en særlig tysk biskop og en tysk amtmand.

Flere var betænkelige ved, at den tyske konsulent skulle have med privatskolerne at gøre, ligesom det tyske ønske om, at den tyske »Volksgruppe« skulle have afgørende indflydelse på valget, blev afvist. Spørgsmålet var, om der skulle udnævnes en konsulent i hvert amt, eller om der skulle være en samlet løsning for hele Sønderjylland. Amtsskolekonsulent N.J. Nielsen mente, at fire konsulenter var mindst lige så farlige som én, da de ville holde møder sammen. Amtmand Schack mente ikke, at fire »småfolk« havde tyskernes interesse. I den nuværende temmelig tilspidsede situation måtte man hellere imødekomme rimelige ønsker, for ellers kom der ifølge Schack uro og derefter mere vidtgående krav fra tyskerne. Amtsskolekonsulent Nielsen ville foretrække, at den tyske konsulent bevarede noget af sit undervisningsarbejde, så han ikke havde mulighed for at benytte al sin arbejdstid i det kulturelle agitationsarbejde, hvilket Nicolai Svendsen erklærede sig enig i. Flere af de tilstedeværende mente, at valget af en lærer ved den tyske folkeskole ville hindre, at Koopmann, der var ansat ved en tysk privatskole, kom i betragtning. Tyskernes kandidat til en sådan post ville sikkert være viceinspektør Christen Elholm ved den tyske mellemskole i Tønder, som Svendsen betegnede som »en meget dygtig mand«. Departementschef Barfod konkluderede på baggrund af de faldne udtalelser, at det skulle dreje sig om en honorarlønnet stilling for en mand i offentlig tysk skolevirksomhed, at den kommende tyske konsulent skulle udnævnes og lønnes af den danske stat,

og at hans virksomhedsområde udelukkende skulle omfatte de tyske offentlige skoler. Undervisningsminister Jørgen Jørgensen takkede for den enstemmige tilslutning og betragtede konsulentspørgsmålet som uddebatteret.

Det andet hovedemne på mødet var de tyske skolekommissioner, som flere var betænkelige ved, da disse ifølge Barfod og N.J. Nielsen krævede oprettelse af et tysk kataster.⁴¹ Dette ville være uheldigt, fordi »de blakkede« i så tilfælde måtte tage stilling til, hvilken nationalitet de ønskede at tilhøre, og en sådan tilkendegivelse ville det ikke være i dansk interesse at fremprovokere. Derimod var det bedre at kombinere skolekommissioner for hele kommunen med forældreråd for hver skole/skoleafdeling. Disse forældreråd skulle være obligatoriske i kommuner med tysk mindretal, og de skulle have tillagt mere kompetence end de frivillige forældreråd i Kongeriget. Jørgen Jørgensen havde overvejet at ændre forældrerådernes stilling i det øvrige land og give dem mere myndighed. Hvis dette skete, kunne en tilsvarende ordning indføres i Sønderjylland. Amtsskolekonsulent Novrup pegede på vanskelighederne med de små skolekommissioner, når der skete en centralisering efter skoleloven af 1937. Jepsen Christensen var endnu ikke stemt for at opgive hovedlinjerne i den sønderjyske skolelov med forældrenes store indflydelse og de direkte valgte skolekommissioner. Selv om Refslund Thomsen advarede imod valgtræthed ved de mange valg, fastholdt Jepsen Christensen, at interessen for valgene til skolekommissionerne i Tønder Amt var større end for sognerådsvalgene, og at de i mindre grad var præget af parti- og nationalpolitik. Jørgen Jørgensen erklærede, at han ville drøfte spørgsmålet med pastor Schmidt, før forslaget om forældreråd blev endelig udarbejdet.

Også de øvrige krav i det tyske ottepunkts program blev drøftet. Kravet om, at alle lærere ved de tyske skoler skulle være tysksindede, var et meget lille problem, da der vistnok kun var ni dansksindede lærere ved tyske skoler i hele landsdelen, og de fleste af disse havde været ansat før 1920, og de stod derfor snart foran pensionering.⁴² Eksamensret til en tysksproget realklasse var de fleste villige til at acceptere, hvis den tyske realeksamen alene gav mulighed for videreuddannelse, f.eks. på seminarierne, og ikke ret til ansættelse i statstjenesten. Også med hensyn til statstilskud til de tyske privatskoler var man nu i modsætning til den ovennævnte diskussion på mødet i september 1933 villig

De tyske privatskoler havde større spillerum for nazistisk påvirkning af eleverne end de kommunale skoleafdelinger. Klasselokaler med portrætter af Hitler og naziflag på væggene i henholdsvis den tyske privatskole i Lund (Burkal Sogn) og i Toftlund er eksempler på den nazistiske propaganda i skolerne. Overborgmester Krachts fotoalbum (Archiv der Deutschen Volksgruppe in Nordschleswig, Apenrade).

til »at fire« på holdningen, således at der i nogle tilfælde kunne gives tilskud til en tysk privatskole, selv om der lå en tysk kommunal skole i kommunen. Mødedeltagerne havde heller ikke noget at indvende mod anvendelsen af rigstyske lærebøger i de tyske skoler, selv om disse indeholdt forherligende afsnit om Hitler og hans stat, så længe de ikke talte nedsættende om Danmark. Det generelle indtryk af mødet var, at de sønderjyske skoledirektioner ønskede, at man skulle imødekomme store dele af mindretallets skolekrav, inden tyskerne stillede endnu skrappe krav. Specielt for Tønder Amts Skoledirektion var det store spørgsmål imidlertid, hvilken indflydelse dette ville få for bevaringen af den sønderjyske skoleordning.

I den følgende tid udarbejdede ministeriet en skitse til et lovforslag,⁴³ som bl.a. indeholdt en tysk skolekonsulent og et lokalt tilsyn, der bestod af skolekommissioner for hele kommunen suppleret med forældreråd og skolenævn. På et nyt møde i Undervisningsministeriet den 24. november 1938, hvor skoledirektionerne var repræsenteret ved de tre amtmænd og landstingsmand Jepsen Christensen, blev den latente uenighed mellem sønderjyderne yderligere markeret. Undervisningsminister Jørgen Jørgensen indledte med at omtale en artikel i Hejmdal, der udtrykte modstand mod en tysk skolekonsulent.⁴⁴ Ministeren fandt, at artiklen ikke ligefrem virkede fremmede på det kommende lovforslag om ændringer i den sønderjyske skolelov. Medens Refslund Thomsen skyndte sig at lægge afstand til artiklen, indrømmede Jepsen Christensen, at det var ham, der stod bag, men at avisen havde overdrevet hans udtalelser på Skoleforeningens årsmøde.

Diskussionen på mødet i ministeriet stod mellem amtmænd, grev Schack og Jepsen Christensen på den ene side og stiftamtmand Lundbye på den anden. Lundbye fandt tiden moden, ikke mindst under de nærværende udenrigspolitiske forhold, til at indføre den samme ordning i Sønderjylland som i resten af landet bortset fra de nødvendige særbestemmelser vedrørende det nationale mindretal. Eventuelt kunne man i en overgangsfase indføre en tidsbegrænset ordning, hvorved forældrerådene i Sønderjylland fik en forøget myndighed, samt bibeholde den nuværende ordning af amtsskolekonsulentvirksomheden i håb om, at de sønderjyske bestemmelser på disse områder snart ville blive indført i det øvrige kongerige. Repræsentanterne fra Tønder

Amt ville gerne indføre de nødvendige ændringer som en gestus over for mindretallet, men ville absolut ikke have det til at se ud som en reform, der havde til formål at samordne lovgivningen med Kongeriget. Og hertil kom, at Jepsen Christensen på ingen måde ville være med til en »fuldstændig omkalfatring af den sønderjyske skoleordning«.45

5. Tre slags skoletilsyn

Den 13. januar 1939 forelagde undervisningsminister Jørgen Jørgensen sit ændringsforslag til den sønderjyske skolelov af 1933.46 Forslaget skulle imødekomme det tyske mindretals skolekrav både med hensyn til det regionale og lokale tilsyn. Selv om Jørgen Jørgensen i sin forelæggelsestale fremhævede, at de sønderjyske amtsskolekonsulenter havde gjort god fyldest og været til stor støtte for befolkningen, også for det tyske mindretal, så måtte man nu være imødekommende over for mindretallets ønske om ved siden af amtsskolekonsulenterne at få en rådgiver, som »i særlig grad er indlevet i og fortrolig med mindretallets forhold«.

Det andet hovedelement i lovforslaget havde et dobbelt formål, på den ene side at tilgodese det tyske mindretal, og på den anden side at indføre en ordning i Sønderjylland med skolekommissioner, der ligesom nord for Kongeåen skulle omfatte hele kommunen. Dog skulle skolekommissionerne i Sønderjylland fortsat vælges direkte og ikke af kommunalbestyrelsen. Desuden skulle forældrene ved hver enkelt skole have adgang til at vælge forældreråd. I kommuner, hvor der både fandtes dansk- og tysk-sprogede skoler/skoleafdelinger, skulle forældrerådene erstattes af skolenævn. Der skulle oprettes selvstændige skolenævn for hver skoleafdeling, og disse skulle bestå af tre medlemmer valgt af forældre, der havde børn i den pågældende skole, suppleret med et medlem valgt af forældrerepræsentanterne blandt skolekommissionens medlemmer. Skolenævnene skulle have større kompetence end forældrerådene. Fra at landet havde to skoleordninger, den kongerigske og den sønderjyske, opererede det nye lovforslag med tre slags skoletilsyn: det kongerigske og to former for sønderjysk, alt efter om der fandtes tyske skoler i kommunen eller ikke. Hertil kom de særlige styreformer for de kongerigske købstæder og for København.

Pastor Johannes Schmidt deltog endnu i rigsdagsdebatten om den nye skoleordning i begyndelsen af 1939. Samme år måtte han lade sig udskifte som det tyske mindretals folketingsmedlem med dyrlæge Jens Møller, fordi han ikke var nazistisk nok. På billedet fra 1944 fremgår det ellers, at Schmidt havde et Hitlerbillede stående på sit skrivebord. Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

Regeringens lovforslag blev positivt modtaget i Folketinget, hvor samtlige ordførere gav tilslutning til indrømmelserne til tyskerne.⁴⁷ Videst gik retstatsmanden Hans Hansen (Rørby), der mente, at forslaget var et »smukt udtryk for frisind, som vi danske har lov til at være stolte af«. Ingen overhovedet havde indvendinger imod den tyske skolekonsulent. Derimod var der flere, som havde kritiske bemærkninger til opbygningen af det lokale tilsyn. Venstremanden Jørgen Gram, som var valgt i Sønderjylland, fandt det lidt mærkeligt, at regeringsforslaget ville indføre forældreråd, som netop i Kongeriget havde vist sig lidet egnede til at fremme interessen for skolevæsenet. Han ankede også over, at der rundt omkring i Sønderjylland blev dannet enklaver med en anden opbygning af skolevæsenet. Han ville langt

foretrække, at der blev oprettet skolenævn alle steder på bekostning af forældrerådene. Den konservative A. Svensson var tilfreds med det adskilte tyske skolevæsen, som han lige siden Genforeningen var gået ind for, da det også var til fordel for det dansksprogede skolevæsen. Derimod var han meget lidt glad for det skråplan, som ministeren var kommet ind på ved administrativt at give den tyske mellemskole i Tønder ret til at afholde realeksamen.⁴⁸

Opmærksomheden var særlig rettet mod pastor Schmidts reaktion. Schmidt erklærede sig i det hele taget godt tilfreds med forslaget, som han takkede ministeren for. Det tyske mindretal havde fået opfyldt nogle af dets ældste og vigtigste ønsker, bl.a. kravet om selvstændige tyske skolekommissioner, selv om de i lovforslaget betegnedes som skolenævn. Han indrømmede godt nok, at tyskerne sjældent havde haft noget at klage over, da man i reglen havde respekteret, at i danske skolesager talte tyskerne ikke med, og omvendt i tyske skolesager talte danskerne ikke med, men det var vigtigt, at dette nu lovgivningsmæssigt blev slået fast. Han håbede, at mindretallet fik indstillingsret til konsulentembedet, eller at dette i det mindste blev slået op, så ansøgere kunne melde sig. Det var meget karakteristisk for forhandlingerne, at ingen hverken fra dansk side eller pastor Schmidt kom ind på den anstrengte politiske situation, som forslaget blev fremsat i. Hverken den forestående krig eller nazismens indtrængen i mindretallet – pastor Schmidt blev således ved valget i april 1939 udskiftet med nazisten Jens Møller – blev omtalt. Men der er ingen tvivl om, at den enstemmige tilslutning til indrømmelserne til tyskerne havde rod i den politiske situation i grænselandet. Dette mente man i hvert fald efter besættelsen havde været tilfældet.

Medens forslaget blev sendt til behandling i et udvalg, hvori pastor Schmidt blev medlem, fik skoledirektionerne, de sønderjyske lærere og offentligheden lejlighed til at tage stilling til den nye sønderjyske skolelov. Folketingsudvalget bad selv om skoledirektionernes mening.⁴⁹ Den tidligere i flere sammenhænge udtrykte uenighed mellem på den ene side Tønder Skoledirektion og de tre øvrige amters skoledirektioner på den anden side, kom denne gang endnu tydeligere frem. I en fælles udtalelse erklærede de tre østlige skoledirektioner sig positivt stemt overfor, at de små skolekommissioner nu blev afskaffet:

Det har været og er stadig vor opfattelse, at det virker uheldigt, at skolekommissionen fremgår af og virker i et for begrænset område. I mange tilfælde – navnlig med henblik på de meget små skoledistrikter (der forefandt pr. 31. december 1937 32 skoler med et børnetal af 20 eller derunder) – vil det let komme til at skorte på overblik og rimeligt stor-syn hos skolekommissionen, ligesom det på forskellig måde kan virke uheldigt, at lærerpersonalet har den tilsynsførende myndighed på så nært hold.

Og amtsskolekonsulent Novrup supplerede i sin erklæring på Aabenraa og Sønderborg skoledirektioners vegne med endnu flere ulemper ved de små skolekommissioner:⁵⁰

1. at det var vanskeligt at skaffe de rette medlemmer til de mange små skolekommissioner.
2. at de små skolekommissioner ikke kunne gøre sig »tilbørligt gældende« over for kommunalbestyrelsen.
3. at kommissionsmedlemmerne ikke kunne undgå at blive påvirket af deres nære forhold til læreren, hvilket enten kunne betyde, at de i for høj grad rettede sig efter ham, eller at de »ofte på smålig måde« blandede sig i lærerens og skolens forhold »til fortrædiggelse af læreren og til skade for skolen«.
4. at mange små skolekommissioner i forbindelse med gennemførelsen af skoleloven af 1937 ville være for tilbøjelige til »ensidigt at stirre på deres eget distrikts fordele«, hvilket ofte ville medføre »et tungt virkende apparat«, som vanskeliggjorde gennemførelsen af en ordning, som »alt taget i betragtning må siges at tjene hele kommunen bedst«.

Fordelen ved de små skolekommissioner var, at disse gav en bedre forbindelse mellem skole og hjem, men Novrup mente, det samme kunne opnås via forældrerådene.

Tønder Skoledirektions pennefører, Nicolai Svendsen, ønskede derimod fortsat at bevare de små skolekommissioner, som havde vist deres værd i praksis. Det tyske mindretal skulle tilgodeses ved oprettelsen af særlige tyske skolekommissioner for de tysk-sprogede skoleafdelinger, og alle øvrige ændringer skulle vente indtil en reform af hele landets skolelovgivning. Afslutningsvis kom Svendsen med en slags ventil, som senere skulle vise sig at blive et grundlag for et kompromis. Hvis det skulle gå så galt, at den nye lov indførte skolekommissioner for hele kommunen, så skulle der gives mulighed for at oprette *skolenævn med vidtgående*

Årene 1938-39 var omtumlede år for den sønderjyske skole og for nationalitetskampen i det hele taget. Man var fra dansk side opmærksom på, at grænsekampen på ingen måde var ganske slut, og man benyttede enhver chance til at markere den danske samholdighed. I Haderslev blev der således under stor opmærksomhed afsløret en mindesten for det danske årsmøde i Haderslev i 1914 kort før verdenskrigens udbrud. På talerstolen ses medlem af Tønder Amts Skoledirektion, landstingsmand Hans Jepsen Christensen. Manden med den høje hat i midten af billedet er stiftamtmand C.L. Lundbye. Haderslev Byhistoriske Arkiv.

beføjelser for det enkelte skoledistrikt i alle kommuner, hvor der hidtil havde været mere end én skolekommission.

På samme måde som i Folketinget havde ingen af skoledirektionerne indvendinger imod en kommende tysk skolekonsulent.

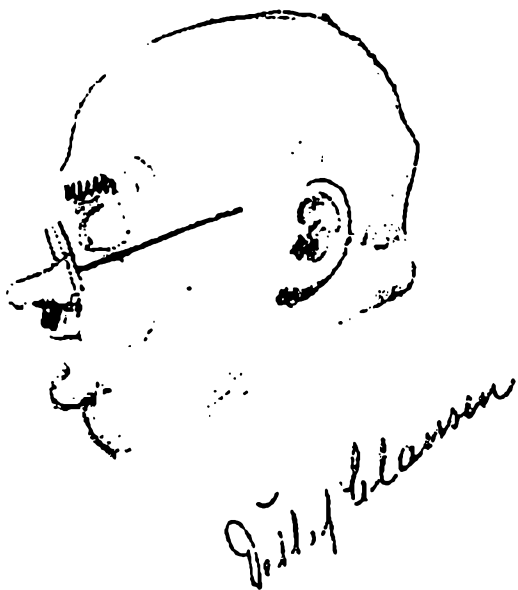
De sønderjyske lærere og store dele af dagbladsdebatten gav regeringsforslaget en hård medfart. Selv om lærerne som anført af amtsskolekonsulent Novrup i en række tilfælde var i lommen på de små skolekommissioner, hvilket kunne give anledning til konflikt og derfor burde have medført en positiv indstilling til de større skolekommissioner, holdt den sønderjyske lærerforening og de fleste af lærerne hårdnakket fast på den sønderjyske skoleordning. Dette blev fastslået i to udtalelser, som dels bestyrelsen

for lærerforeningen og dels »danske lærere fra alle egne i Sønderjylland« forsamlet til generalforsamling i Aabenraa indsendte til folketingsudvalget. Man ønskede ikke de små skolekommissioner, som på udmærket måde havde bestået deres prøve, udskiftet med noget, der var ringere. Lærerne fandt det også ejendommeligt, at forslaget indførte to forskellige ordninger i Sønderjylland, der oven i købet begge afveg fra ordningen nord for Kongeåen, når hensigten var at formindske forskellen til det øvrige land.⁵¹

Kravet om bevaring af de små skolekommissioner blev støttet af en række avisartikler i de sønderjyske dagblade. Blandt forfatterne til disse kan nævnes pastor N.P. Nielsen, Højer, lærer H.C. Hummeluhre, Rens, der tidligere en række gange havde deltaget i skoledebatten, lærer J. Kristensen, Ø. Løgum, gårdejer Martin Refslund Poulsen⁵² og mange andre. Skolelovsforslaget blev også drøftet på flere såkaldte protestmøder, hvori bl.a. deltog skolekommissionsmedlemmer, forældre og andre skoleinteresserede. Sådanne møder blev afholdt i Toftlund, indkaldt af skolekommissionerne i 19 skoledistrikter i Rangstrup Herred,⁵³ i Tønder indkaldt af skoleinteresserede fra det vestlige grænseområde⁵⁴ og et stort landsdelsmøde med ca. 400 deltagere på Folkehjem i Aabenraa. Medens der ved de to første møder blev vedtaget resolutioner med skarpe protester imod afskaffelsen af de små skolekommissioner, mundede mødet i Aabenraa ud i en opfordring til landstingsmand Jepsen Christensen om på Rigsdagen at arbejde for den bedst mulige løsning for den sønderjyske skole. Forsamlingen vidste, at hvis der var nogen, der forsvarede den sønderjyske skoleordning, så var det Jepsen Christensen.⁵⁵ Mødet fastslog dog også, at man under alle omstændigheder ønskede de små skolekommissioner bevaret.

Medens der både i 1920'erne og i begyndelsen af 1930'erne havde været nogenlunde konsensus blandt sønderjyderne i ønsket om at beholde hovedelementerne i den sønderjyske skoleordning, var der nu betydelig større uenighed. En række indlæg i debatten anbefalede indførelsen af store skolekommissioner suppleret med forældreråd i Sønderjylland, således at der efterhånden kunne blive en fælles skoleordning for hele landet helt til Flensborg Fjord. Lidt sarkastisk benævnte lærer A. Svane fra Gabøl i en artikel i Jydske Tidende tilhængerne af de store skolekommissioner for: »Fire præster og en gendarm«.⁵⁶ Svanes for-

Som de havde været siden 1920, var de sønderjyske lærere i 1939 repræsenteret af førstelæreren i Dybbøl, Detlef Clausen. Tegningen af ham findes i Folkeskolen 17. august 1939.

mål var at fortælle offentligheden, at de ikke havde sagkundskaben på deres side. De fire præster var Poul Ø. Gade fra Vilstrup, J.C. Nielsen, Tinglev, J. Ravn, Øster Løgum, og F.J. Smith, Øsby. Overgendarmen var C.H. Christensen, Skovby på Als, men denne var ikke uden føling med skolevæsenet, da han både var medlem af skolekommissionen og amtsrådet.⁵⁷

Skoledirektionsmedlemmerne holdt sig bortset fra Jepsen Christensen tavse på mødet på Folkehjem, hvor i hvert fald amtsskolekonsulenterne var til stede,⁵⁸ men et par af dem ytrede sig i avisdebatten. Amtsskolekonsulent Novrup redegjorde i en længere artikel i Hejmdal den 23. januar 1939 for sin opfattelse af lovforslaget, som han gav sin fulde støtte. Indholdet svarede til Aabenraa og Sønderborg skoledirektioners svar til folketingsudvalget (se ovenfor). Specielt undrede han sig over, at hovedparten (ikke alle) af de sønderjyske lærere så konsekvent havde afvist de store skolekommissioner, da disse i høj grad var til lærernes fordel. Medlem af Haderslev Skoledirektion, sognefoged Iver Scherrebeck, Sønder Vilstrup, var enig med Novrup i, at forældrene og hjemmene var lige så godt tjente med de store skolekommissioner suppleret med forældreråd, som de var med de

Medlem af Haderslev Amts Skoledirektion, sognefoged Iver Scherrebeck, Sønder Vilstrup, støttede i den ophedede debat om den sønderjyske skoleordning indførelsen af de store skolekommissioner og forældrerådene, da dette ville betyde en harmonisering med forholdene nord for Kongeåen. Scherrebeck modtog ridderkorset for sin indsats i skoledirektionen. Foto i privateje.

hidtidige skolekommissioner.⁵⁹ Denne ordning havde tilmed et stort fortrin:

Lad os nu efter nitten års forløb endelig prøve på at få Kongeågrænsen slettet. Lad os dog nærme os den lovgivning, der er gældende i det øvrige land. Vi kan ikke i det uendelige blive ved med at have noget for os selv. Selv om vi synes, der kan være ting i skoleloven for det øvrige land, der ikke tiltaler os, lad os få den alligevel – og så sammen med alle vore folkefæller søge at få den forbedret.

Den sønderjyske debat om skolelovsforslaget var helt og holdent koncentreret om skolekommissionerne. Spørgsmålet om det tyske mindretals skolekrav blev næsten ikke omtalt bortset fra bemærkninger om, at man ingen indvendinger havde. Dette gjaldt også den særlige tyske skolekonsulent, hvor den sønderjyske lærerforening fremsatte det sædvanlige fagforeningssynspunkt, at denne burde være en lærer, der i en »længere årrække har virket ved folkeskolen her i landsdelen«. I debatten indgik et nyt ele-

ment, nemlig spørgsmålet om gennemførelsen af bestemmelserne i folkeskoleloven af 1937. Indførelsen af centralskoler eller samarbejde mellem flere skoler om f.eks. sløjdllokaler, idrætsfaciliteter m.v. var meget lettere at gennemføre med store skolekommissioner. Dette argument ville mange af tilhængerne af den sønderjyske skoleordning ikke acceptere, da de ud over de små skolekommissioner også ønskede at bevare de små skoler. Centralskoler egnede sig ikke til den sønderjyske mentalitet, mente mange. I et interview fra januar 1939 fremhævede den afgående biskop i Ribe, S.M. Westergaard, som kendte til skoleforholdene både nord og syd for Kongeåen, at der i Sønderjylland mange steder eksisterede en mere udpræget sognebevidsthed end nord for den gamle grænse.⁶⁰

6. Et sønderjysk kompromis

Den 10. februar 1939 deltog undervisningsminister Jørgen Jørgensen i afstemningsfesten i Tønder og kom her ind på de store folkelige og nationale opgaver, som sønderjyderne havde stået overfor siden Genforeningen, og den liberale danske lovgivning, som gjaldt alle danske statsborgere i landsdelen uanset sprog og sindelag. Et af de vigtigste principper var undervisningsfriheden, der også sikrede mindretallets ret. Jørgen Jørgensen kom derefter ind på skolelovsforslaget, og det glædede ham, at man fra alle sider støttede den del af forslaget, der vedrørte det tyske mindretals skolevæsen. Derimod måtte han konstatere, at der langt fra var enighed om den øvrige del af forslaget. Han var naturligvis glad for de mange reaktioner, der tydeligt viste, at befolkningen ikke manglede interesse for skolespørgsmålet, og han forsikrede, at han ville lytte opmærksomt til synspunkterne hernede fra. Selv om der var stor forskel i meningene, var ministeren sikker på, at Rigsdagen kunne nå frem til et kompromis, som ville tilfredsstille alle »hernede«. ⁶¹ I et interview i Hejmdal åbenbarede Jørgen Jørgensen, hvad kompromiset kunne indeholde. Løsningen kunne være, at skolenævnene fik væsentlig samme kompetence som de nuværende små skolekommissioner, og at ordningen blev udbredt til også at omfatte de rent danske kommuner. Skolekommissionerne skulle da kun tage sig af ganske enkelte fællesspørgsmål inden for hele kommunen, såsom fælles gymnastiksal, sløjdsal og afskedigelse af lærere. Dette sidste hav-

Jørgen Jørgensen (1888-1974), medlem af Folketinget for Det radikale Venstre 1929-60. Som undervisningsminister 1935-42 og 1957-61 satte han sit personlige præg på skolelovene af 1937 og 1958. Det lykkedes ham i 1939 at forhandle sig frem til et kompromis om en ny sønderjysk skoleordning. Det kgl. Biblioteks Billedsamling.

de Jørgen Jørgensen allerede på møderne i ministeriet fastholdt som en opgave, der ikke kunne overlades til skolenævnene.⁶² Jørgen Jørgensen blev under sit ophold i Tønder formelig bestormet af delegationer, der ønskede at protestere mod det nye skolelovsforslag, og Hejmdals leder fastslog, at disse kraftige tilkendegivelser fra den sønderjyske befolkning ikke ville være uden virkning på ministerens endelige affattelse af skolelovsforslaget.

Dette kompromis syntes at have fremtiden for sig. Både Tønder Skoledirektions udtalelse og resolutionen fra den sønderjyske lærerforenings generalforsamling havde nævnt udbredelsen af skolenævnene til hele Sønderjylland som en løsning, der var til at leve med. Ministerens holdning var allerede med til at tage noget af ophidselsen ud af det store protestmøde i Aabenraa den 13. februar. Det endte som nævnt uden den planlagte vedtagelse af en resolution og den efterfølgende overrækkelse til minister og folketing. Derimod fik fornyede henvendelser fra kirkeli-

ge kredse om præsternes tilsyn med religionsundervisningen i Sønderjylland ingen effekt.⁶³

Ministerens indrømmelser blev givet i folketingsudvalget og i et særligt underudvalg. Udvalget afgav betænkning den 4. marts 1939.⁶⁴ Selv om der stadig var medlemmer, der havde foretrukket, at den sønderjyske skoleordning havde nærmet sig den danske, og andre, der havde ønsket den sønderjyske ordning bevareret, som den var,⁶⁵ endte folketingsudvalgets forslag med at blive enstemmigt vedtaget i både Folketinget og Landstinget. Den vigtigste ændring i forhold til ministerens oprindelige forslag var opgivelsen af sondringen mellem kommuner, der havde dobbeltsproget undervisning, og kommuner, der ikke havde det. Overalt i Sønderjylland skulle der indføres fælles skolekommissioner for hele kommunen, men disse skulle kun have få og overordnede funktioner, bl.a. skulle de føre tilsyn med kommunens privatskoler, aften- og ungdomsskoler, med undervisningen i sløjd og husgerning, hvis denne undervisning var fælles for flere skoler, udarbejde udkast til kommunens skoleplan og medvirke ved afskedigelse af lærere. Skolekommissionerne skulle fortsat vælges ved direkte valg af alle kommunale vælgere. Ved siden heraf skulle der vælges skolenævn ved alle skoler i kommunen. I de tilfælde, hvor en skole var delt i to afdelinger, skulle der vælges selvstændige skolenævn for både den danske og tyske afdeling. Dette skulle opfylde det tyske mindretals krav om egne skolekommissioner. Derimod var undervisningsministerens oprindelige forslag om oprettelse af forældreråd helt opgivet.

Skolenævnene skulle bestå af fem medlemmer. Heraf skulle de fire medlemmer vælges ved direkte valg, ikke som til skolekommissionen af alle vælgere, men udelukkende af forældre og værger, som havde børn i den pågældende skole eller skoleafdeling. Det femte medlem skulle udpeges af de fire direkte valgte skolenævnsmember blandt skolekommissionens medlemmer. Herved blev der skabt en forbindelse mellem skolenævn og skolekommission, hvilket kunne bidrage til, at overordnede synspunkter til gavn for kommunens samlede skolevæsen ville blive taget i betragtning. Denne ordning skulle imødekomme kritikken af de små skolekommissioner, at disse ofte gik i »for små sko«. Alle medlemmer af skolenævnene skulle have dansk indfødsret. Skolenævnene valgte selv deres formand.

Skolenævnet var det lokale skoletilsyns vigtigste myndighed,

Endnu i 1939 kæmpede den sønderjyske skoleordnings pionér Hans Jepsen Christensen med succes for at bevare de små sønderjyske skolekommissioner, selv om han måtte give køb på enkelte punkter. Som udtryk for Jepsen Christensens placering i lokalsamfundet blev han kaldt »Paven fra Høgsbro«. Det kgl. Biblioteks Billedsamling.

for det skulle, som Jørgen Jørgensen fremhævede i Landstinget, praktisk taget have alle de beføjelser, som de små skolekommissioner havde efter den sønderjyske skolelov af 1933. Det var således fremtidig skolenævnene, der skulle foretage indstilling til lærerembeder, selv om skoledirektionen stadig havde en finger med i spillet som kaldsmyndighed. På samme måde skulle skolenævnet vælge, hvilke undervisningsmidler der måtte benyttes i skolerne, men også disse valg skulle forelægges skoledirektionen til godkendelse. Det sidste var en sikkerhedsventil i en periode, hvor nazistisk undervisningsmateriale vandt stigende indpas i de tyske skoler.

De tyske skolekrav førte således til vedtagelsen af en fjerde sønderjysk skolelov. Selv om formålet var at imødekomme tyskerne på et tidspunkt, hvor de udenrigspolitiske konjunkturer var truende, var loven også et led i samordningen mellem den sønderjyske og kongerigske skoleordning. Nu fik man også i Sønderjylland store skolekommissioner, der omfattede hele kommunen, selv om der stadig var betydelig modstand herimod, og

selv om kommissionerne i denne omgang kun fik beskeden indflydelse. Modsat blev der med indførelsen af skolenævnene i stedet for forældrerådene, som man havde visse steder nord for Kongeåen, skabt en model for, hvordan forældrene kunne få bestemmende indflydelse på deres børns skole. Der var da også flere, der under rigsdagsdebatten fremhævede denne model som noget, man senere kunne overveje at indføre i hele landet. 1939-loven var således et trin frem mod den endelige genforening på skoleområdet.

7. Christen Elholm bliver tysk skolekonsulent

Dagen efter udstedelsen af den nye sønderjyske skolelov modtog Undervisningsministeriet den første ansøgning om stillingen som tysk skolekonsulent.⁶⁶ Det var endnu, før stillingen var slået op; det skete først den 4. april 1939. Instruksen for konsulentens virksomhed blev udfærdiget af Undervisningsministeriet den 8. juni 1939, men hovedindholdet i instruksen var allerede nævnt i opslaget. Skolekonsulenten skulle »stå til rådighed dels for skolenævnene ved de kommunale skoler og skoleafdelinger med tysk undervisningssprog med hensyn til disses udvikling i undervisningsmæssig og pædagogisk henseende, dels for amtsskolekonsulenterne i herhenhørende spørgsmål vedrørende disse skoler og skoleafdelinger«.

I instruksen blev arbejdsområdet og arbejdstiden yderligere beskrevet. Konsulenten var forpligtet til at afgive erklæringer om sager vedrørende det tyske skolevæsen, som skolenævnene eller højere myndigheder forelagde ham. Han skulle besøge de tysksprogede skoler og skoleafdelinger efter anmodning fra skolenævnene eller amtsskolekonsulenterne, og han skulle afgive beretning til den pågældende amtsskolekonsulent om sine skolebesøg. Hvis amtsskolekonsulenten ønskede det, kunne han og den tyske konsulent følges ad på skolebesøgene til de tyske folkeskoler.

Stillingen skulle ifølge opslaget besættes med en lærer, som var ansat ved de tyske folkeskoler, og denne skulle så vidt muligt have undervist i folkeskolen i 10 år. Vedkommende skulle fortsat beholde sin lærerstilling, men var forpligtet til efter skoledirektionernes nærmere bestemmelse at stille sin arbejdskraft til rådighed for konsulentopgaverne i foreløbig to dage om ugen. Til gen-

Den tyske skolekonsulent Christen Elholm på sit kontor. Som skolekonsulent havde han sit daglige arbejde i Aabenraa, men han blev boende i Tønder, fordi han ellers havde måttet opgive sin plads i Tønder Byråd og i menighedsrådet. Institut for Sønderjysk Lokallhistorie.

gæld skulle der stilles en vikar betalt af statskassen til rådighed for den skole, hvor konsulenten var ansat. Den tyske konsulent skulle have et årligt honorar på 2.000 kr. samt dækning af rejseudgifter og eventuelt også diæter. Ifølge budgettet for 1940/41 afsatte ministeriet 4.000 kr. til rejseudgifter og diæter, 500 kr. til kontorhold, 200 kr. til kontorlokale og 2.300 kr. til vikarhjælp. Dog skulle beløbene udbetales som refusion af dokumenterede udgifter.

Kravet om, at ansøgerne skulle være ansat ved de kommunale skoler, hindrede, at lærerne ved de tyske privatskoler kunne søge stillingen. Hermed undgik man, at rektor Koopmann kunne komme i betragtning, hvilket man hverken i ministeriet eller blandt de sønderjyske skoledirektioner ønskede. Desuden afgik Koopmann ved døden den 15. april 1939 efter at have været på et skolebesøg, endnu inden stillingen var besat.⁶⁷ Viceskoleinspek-

tør Christen Elholm ved den tyske mellemskole i Tønder søgte stillingen sammen med et par andre lærere ansat ved tyske skoler på Als. De respektive amtsskolekonsulenter blev bedt om en udtalelse om ansøgerne. Nicolai Svendsen kendte Elholm fra de mange år, denne havde været ansat i Tønder, og han skrev følgende anbefaling, da Elholm i 1938 søgte forflyttelse til Sønderborg som overlærer ved den tyske kommuneskole:⁶⁸

Rektor Elholm må anses for i alle henseender at være velegnet til at beklæde et tysk overlærerembede i en sønderjysk købstad. Han har på tolvte år som viceskoleinspektør haft den daglige ledelse af den tyske mellemskole i Tønder, hvor der år efter år er opnået meget smukke resultater ved den afsluttende eksamen. Når denne skole for tiden står højt, skyldes det for en stor del hr. Elholm. Han har en meget god uddannelse, sidder inde med en omfattende kundskabsfyldte og har indgående kendskab til både tysk og dansk skolevæsen. Som følge af sin herværende virksomhed er han fuldud fortrolig med den administrative ledelse af et større skolevæsen.

Med en sådan udtalelse måtte Elholm også være egnet til embedet som konsulent. Selv om man både i Undervisningsministeriet og i Sønderjylland godt vidste, at Elholm støttede grænserevisionskravet, blev han af ministeriet udnævnt til konsulent den 16. maj 1939 for en 6-årig periode, løbende fra 1. maj 1939 til 30. april 1945.⁶⁹ I november 1939 måtte de danske myndigheder tage stilling til den nye situation, der opstod ved, at den nye skolekonsulent Elholm kom til at indtage en dobbeltstilling i forhold til det tyske skolevæsen. På den ene side var han statsembedsmand, som skulle føre tilsyn med det offentlige tyske skolevæsen i samarbejde med de danske amtsskolekonsulenter, på den anden side blev han som Koopmanns efterfølger som formand for Deutscher Schulverein für Nordschleswig leder af de tyske privatskoler.⁷⁰ Hejmdal kaldte Elholms dobbeltstilling for »et fuldkomment overgreb mod selve ånden i den nye skolelov«. For nok var der i de kommunale tyske skoler »en vid, meget vid arbejdsmark for tysk kulturarbejde«, men de burde aldrig blive »nazificeringsanstalter, som mange af privatskolerne er det«. Derfor måtte hr. Elholm ifølge Hejmdal vælge det ene eller det andet.⁷¹

Den 27. november blev der i amtsrådssalen i Haderslev under ledelse af undervisningsministeren holdt et møde med skoledi-

rektionerne om spørgsmålet.⁷² Den tyske skoleforening havde henvendt sig til ministeriet og anmodet om, at skolekonsulentens område måtte blive udvidet til også at omfatte de tyske privatskoler. Departementschef Barfod mente, at ønsket måtte imødekommes, hvis det kunne ske inden for den nye skolelovs rammer (lov af 15. marts 1939 § 9), således at amtsskolekonsulenterne kunne benytte den tyske konsulent som rådgiver også vedrørende privatskolerne, men at tilsynet skete på amtsskolekonsulentens ansvar. De fire skoledirektioner havde forud for mødet skriftligt givet deres tilslutning. Dog havde skoledirektionerne i Aabenraa og Sønderborg sat spørgsmålstejn ved, om den tyske konsulent kunne overkomme opgaven, når han samtidig også skulle passe sin lærerstilling på deltid. Endelig ønskede de to skoledirektioner, at det blev gjort klart for den tyske skoleforening, at skolekonsulenten ikke tillige kunne overtage den organisatoriske ledelse af de tyske privatskoler.

Jørgen Jørgensen troede ikke, at ministeriet kunne hindre det, hvis Elholm blev udpeget til formand for den tyske skoleforening. Grev Schack fandt det betænkeligt, at en dansk embedsmand kunne modtage ordrer fra et andet lands regering, hvilket kunne blive tilfældet, da den tyske skoleforening havde organisatorisk forbindelse med de tyske myndigheder syd for grænsen. Det længste, ministeriet ville gå, var via Tønder Skoledirektion at tilkendegive over for Elholm, at ministeriet anså en forening af de to stillinger for uheldig. Men det var allerede for sent. Samme dag, som mødet fandt sted i Haderslev, blev Elholm valgt til formand for den tyske skoleforening. Denne sammenblanding skulle i de følgende år få konsekvenser for mindretallets skolevæsen og for skolekonsulenten selv.

Så var der ikke andet for ministeriet at gøre end at give den forlangte indrømmelse. I ministeriets skrivelse af 19. december 1939 blev det ganske vist fastholdt, at privatskolerne stod under tilsyn af skolekommissionen og skoledirektionen – og dermed under amtsskolekonsulenten. Det kunne således ikke komme på tale at overdrage tilsynsretten til den tyske konsulent, men ministeriet ville – og her lå indrømmelsen – finde det »naturligt«, hvis amtsskolekonsulenterne under deres tilsyn med de tyske privatskoler benyttede sig af den tyske konsulent på samme måde, som det var tilfældet med de kommunale skoler og skoleafdelinger.⁷³ Efterfølgende gjorde amtmændene Schack og Refslund

Thomsen yderligere et forsøg på at indskrænke Elholms dobbeltstilling, men departementschef Barfod mente, at Elholm var en lige farlig mand, hvad enten han formelt var formand for den tyske skoleforening eller ej, da han allerede som tysk skolekonsulent kunne udøve al den åbenlyse og skjulte indflydelse på udviklingen, han ønskede.⁷⁴

8. Den tyske skolekonsulent under besættelsen

Skoleloven af 1939, der indførte tyske skolenævn og en tysk skolekonsulent, kom til at virke under ekstraordinære forhold præget af besættelsen af Danmark og nazismens indflydelse på mindretallet. En række problematiske sager vedrørende det tyske skolevæsen under besættelsen bidrog til, at det tyske konsulentembede efter 2. verdenskrig blev afskaffet, og til, at den sønderjyske skolelov på ny blev ændret, så det kommunale tyske skolevæsen blev ophævet. Amtsskolekonsulent Hans Novrup har i bogen »Og Hverdagen skiftede – Skolen i de onde Aar«, redigeret af Inger Merete Nordentoft og Aage Svendsorp, som udkom i 1946, skildret skoleforholdene i Sønderjylland under besættelsen med særligt henblik på det tyske skolevæsen.⁷⁵ Han kommer her ind på en række sager, hvor den tyske skolekonsulent blev indblandet. I Den parlamentariske Kommissions beretning bind XIV er der samlet en række centrale kilder vedrørende den tyske skolekonsulents stilling, det tyske skolebyggeri og overflytning af rigstyske børn fra danske til tyske skoler.⁷⁶

Christen Elholm skulle ifølge sin instruks fungere som de tre amtsskolekonsulenters faglige medhjælper i forhold til det tyske skolevæsen, men den gav ham også mulighed for at fungere på egen hånd, da han kunne besøge de tyske kommunale skoler efter anmodning fra de tyske skolenævn. I Schulamts arkiv på Landsarkivet i Aabenraa findes der oversigter over Elholms besøg både på de tyske kommunale og private skoler, og det fremgår med al tydelighed, at han ved mange skoler er kommet temmelig ofte. I perioden maj 1939-september 1941 er der således noteret i alt 17 skolebesøg og forhandlinger »med lærer og forældreråd« ved den tyske skole i Haderslev og 15 gange i Aabenraa. Ved de mindre skoler på landet var antallet betydeligt færre. Ved besøgene udfyldte Elholm et fortrykt tilsynsskema om elevernes og lærernes arbejde. Punkt 6 i skemaet hed: »Beurteilung des

130	Datum 15.10.1943.....
Schule: Brandrup.....	Lehrer(in): [redacted].....
Klasse: einklassig	geb.: [redacted].....
Schülerzahl: { Kn. 19 Anwesend: { Kn. 17 { M. { M.	xant - ledig
O. M. U. A.	Kinderzahl: { Kn. { M.

1. Allgemeiner Stand der Schule:
befriedigend (+ u.u.)
2. Leistung der Kinder in den verschiedenen Unterrichtsfächern:
Leistungen durchweg befriedigend, einige Kinder nicht ganz normal, auch sind recht viele Kinder zu einem späteren Zeitpunkt aus der dänischen Schule gekommen
3. Protokolle und Berichte, Schülerhefte:
gut in Ordnung
4. Haltung des Lehrers: gut | Schulzucht: gut
5. Beurteilung des unterrichtlichen Könnens des Lehrers:
fleissige und recht tüchtige Lehrerin
6. Beurteilung des Lehrers auf Grund seiner volkstumpolitischen Arbeit:
einsatzbereit
7. Verhältnis des Lehrers zur Schulgemeinde:
gutes Verhältnis, doch werden starke Spannungen mit der Lehrerfrau wohl ihre Versetzung notwendig machen.

[Handwritten signature]

Lehrers auf Grund seiner volkstumpolitischen Arbeit« (bedømmelse af læreren på grundlag af hans nationalpolitiske arbejde), og Elholms svar kunne f.eks. være: »einsatzbereit«.77 Den tyske konsulent havde således et indgående kendskab til de tyske skoler, til undervisningen og til lærernes politiske holdning.⁷⁸

I enkelte tilfælde fulgtes Elholm med amtsskolekonsulent Nicolai Svendsen til de tyske skoler. Det var således tilfældet den 29. august 1939, hvor de besøgte skolerne i Abild, Løgumkloster, Nørre Løgum, Løjtved og Bjerndrup.⁷⁹ Som nævnt ovenfor i kapitel III måtte de tre amtsskolekonsulenter efter 9. april 1940 indskrænke deres skolebesøg både til de danske og tyske skoler væsentligt, da de ikke kunne få benzin til tjenestebilerne. Dette var slet ikke tilfældet for Elholm, der åbenbart havde så meget benzin, at han blev beskyldt for at sælge af det. For amtsskolekonsulenterne var dette et stort problem, da det var vigtigt for dem at bevare et indblik i det tyske skolevæsen. Derfor virkede det ligefrem provokerende på Hans Novrup, da den tyske konsulent i forbindelse med drøftelse af et omstridt skolespørgsmål i 1943 svingede op foran amtsskolekonsulentens bolig i Sønderborg med sin store benzindrevne bil.⁸⁰

Indrømmelserne i 1939 til det tyske mindretal blev ikke, trods pastor Schmidts udtalelser i Folketinget om det modsatte, de sidste skolekrav. Det var nu ikke mindre end den tyske folkegruppes kulturelle selvstyre, det drejede sig om. Et i 1941 oprettet tysk skolekontor i Aabenraa skulle fungere som selvstændig skoledirektion, og både det tyske kommunale og private skolevæsen skulle frigøres fra skoledirektionernes og amtsskolekonsulenternes tilsyn. Skolenævnene skulle erstattes af særlige tyske skolekommissioner. Og endelig skulle tilsynet med privatskolerne ændres i overensstemmelse med den danske tilsynslov, der gav privatskolerne ret til selv at udpege en tilsynsmand. I så fald ville der blive peget på Elholm som tilsynsmand. Et forslag fra Elholm, som findes i Schulamts arkiv, viser klart, at skolekonsulen-

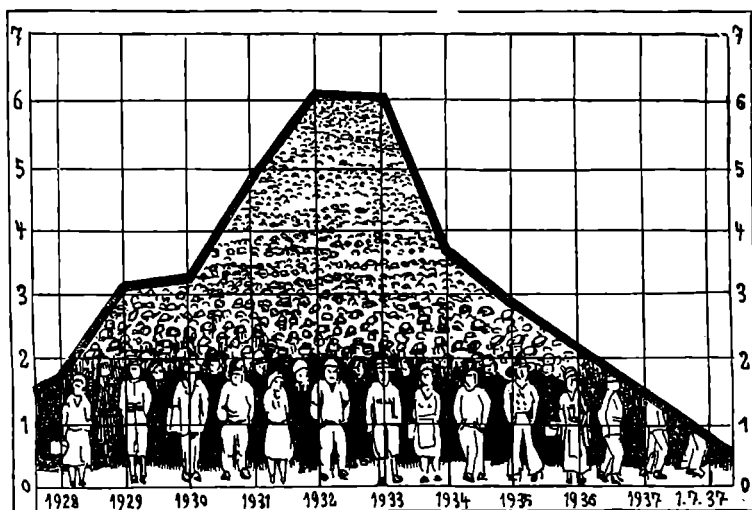
Skema udfyldt af Elholm i forbindelse med hans besøg i Branderup tyske Privatskole den 15. oktober 1943. Det fremgår, at det undervisningsmæssige er i orden, men at den tyske lærerinde ikke har noget godt forhold til lærerens kone. Elholm glædede sig over, at lærerinden med hensyn til det nationalpolitiske arbejde var »einsatzbereit«. Mindre end to år senere så man helt anderledes på dette. LAA. Schulamt. Skolekonsulentens tilsyn med privatskolerne 1941-45.

ten støttede de vidtgående krav. Han pegede på fem forskellige løsningsmuligheder, der alle indebar mere eller mindre frigørelse af det tyske skolevæsen fra de danske tilsynsmyndigheder og en hel eller delvis ophævelse af skellet mellem de kommunale og de private skoler. I et af forslagene, som Elholm dog ikke primært gik ind for, skulle der i Undervisningsministeriet placeres en tysk kontrollant, der kunne have indseende med behandlingen af sager vedrørende de tyske skoler. En tilsvarende ordning fandtes ifølge Elholm allerede i Rumænien, Slovakiet, Kroatien og i Banatet.⁸¹

I februar 1944 meddelte Rudolf Stehr, leder af Det tyske Kontor i Statsministeriet,⁸² uden videre Undervisningsministeriet, at den tyske folkegruppe »for nogen tid siden« havde oprettet et »Schulamt«, der skulle være et centralt organ for alle sager vedrørende det tyske skolevæsen. »Det siger sig selv, at folkegruppens ledelse i lige høj grad interesserer sig for alle skoler, enten det er private eller kommunale skoler«. Medlemmerne af Schulamt var udnævnt af »der Volksgruppenführer« [dyrlæge Jens Møller], og Elholm skulle være skolefagligt medlem. Oprettelsen af Schulamt var ikke til forhandling, men Undervisningsministeriet blev anmodet om »at give de interesserede stedlige myndigheder en meddelelse om »Schulamt«s oprettelse«.⁸³ Da Jepsen Christensen hørte om sagen, opfordrede han alle de sønderjyske skoledirektioner til på det bestemteste at tilbagevise tanken om en selvstændig tysk skoledirektion. Det var dybt betænkeligt, at den tyske skolekonsulent blev indordnet i et tysk politisk udnævnt organ til varetagelse af tyske skoleinteresser. Det var helt klart et brud på forudsætningerne for oprettelse af det tyske skolekonsulentembede.⁸⁴

I løbet af besættelsesårene opstod der en række situationer, hvor de danske skolemyndigheder både under og især efter krigen mente, at den tyske skolekonsulent svigtede sine opgaver i forhold til sin instruks, og hvor de mente, at han var for eftergivende i forhold til den nazistiske ideologi. Det første problem var lære- og læsebøgerne, som blev benyttet i de tyske skoler. Spørgsmålet var allerede tidligere blevet berørt ved møderne i Undervisningsministeriet, men det blev i september 1939 aktualiseret ved, at den tysksprogede borgerskole i Aabenraa henvendte sig til skoledirektionen om tilladelse til at bruge den stærkt nazistisk prægede »Deutsches Lesebuch für Volksschu-

Die Arbeitsnot.

1. Betrachet die schwarze Kurve in dem Lintennez. Hier sind die Zahlen: Es waren Arbeitslose zu Beginn der Jahre

1928	1 750 000	1934	3 774 000
1929	3 001 000	1935	2 973 000
1930	3 320 000	1936	2 140 000
1931	4 980 000	1937	1 450 000
1932	6 080 000	1. 7. 1937	910 000
1933	6 014 000		

2. a) Berechne die Zunahme oder Abnahme in den einzelnen Jahren.
b) Wieviel Volksgenossen haben durch den Führer wieder Arbeit und Brot bekommen?
3. Zur Bekämpfung der Arbeitsnot wurden gewaltige Geldmittel eingesetzt. So alleine für das Arbeitsbeschaffungsprogramm 1935 1 500 000 000 RM, für die Reichsautobahn 550 000 000 RM, für die Ankurbelung der Wirtschaft 995 000 000 RM, für den freiwilligen Arbeitsdienst 300 000 000 RM, aus der Spende zur Förderung der nationalen Arbeit 120 000 000 RM, aus der Grundförderung durch die Arbeitsloserversicherung 390 000 000 RM, für Ehestandsdarlehen 270 000 000 RM, und dazu stellten die Reichsbahn und die Reichspost noch 740 000 000 RM bereit. Zähle das zusammen.

Lærebøgerne, der blev anvendt i de tyske skoler i tiden efter 1933, var i høj grad præget af nazistisk ideologi. Dette gjaldt ikke kun bøger til fagene tysk og historie, men også f.eks. regnebøgerne. Her er gengivet en side fra den i de tyske skoler i Nordslæsvig benyttede »Rechenbuch für Volksschulen«, udgivet i Slæsvig 1939. Eleverne skulle bl.a. beregne, hvor mange folk der »durch den Führer« igen havde fået arbejde og brød. Lignende ideologisk tendens fandtes overalt i regnebogen. Efter 2. verdenskrig blev de tyske lærebøger beslaglagt, og et større antal af dem findes i dag på Landsarkivet i Anbenraa, Institut for Sønderjysk Lokallhistorie og Danmarks Pædagogiske Bibliotek.

len«. Det var vanskeligt at skaffe egnede tyske læsebøger, fordi nazisterne i Tyskland forhindrede genoptryk af ældre læsebøger, og fordi sprogområdet i Nordslesvig var for lille til egne tyske lærebøger. Derfor så de danske skolemyndigheder sig nødsaget til at acceptere et forslag fra Elholm om, at han ville tage ansvar for, at de tyske skoler kun anvendte den pågældende lærebog med tilstrækkelig taktfølelse over for, hvad der ikke burde behandles i en skole inden for Danmarks grænser.⁸⁵ Novrup udtalte senere, at han aldrig fik den lovede underretning fra Elholm om de førte drøftelser med tyske skoler om den rette anvendelse af de rigstyske bøger, og han havde stærkt på fornemmelsen, at Elholm ikke havde foretaget sig noget.⁸⁶ Novrup havde også under skolebesøg (bl.a. i januar 1940 sammen med provst Beyer, der var medlem af Aabenraa Skoledirektion) konstateret, hvordan det politiske havde betydning for undervisningen i de tyske privatskoler. Læreren havde således i historieundervisningen trukket kraftige paralleller mellem »Der grosse Kurfürst« og »Der Führer«, og han havde inddraget tyske aviser i undervisningen, bl.a. karikaturtegninger fra »Nordschleswigsche Zeitung« af Chamberlain.⁸⁷ Efter krigen blev der på grundlag af Undervisningsministeriets cirkulære af 25. juni 1945 foretaget en undersøgelse af de fra tyske skoler beslaglagte skolebøger, der viste, at skolebøgerne i alle fag undtagen religion var gennemsyret af alskens nazistisk ideologi og livsopfattelse.⁸⁸

Der var også andre sager, hvor man fra dansk side mente, at Elholm var indblandet på en uheldig måde. Det gjaldt f.eks. de såkaldte »ommeldinger«, hvor det tyske konsulat forlangte, at børn af rigstyske forældre (eller hvor enten moderen eller faderen var rigstysk) skulle tages ud af de danske skoler for at overflyttes til tyske skoler. Baggrunden for sagen var, at der i de første krigsår blev oprettet ca. 10 nye tyske privatskoler, og at der for tyske penge og for penge bekostet af den danske stat over clearingkontoen blev iværksat et større skolebyggeri. Samtidig var det vanskeligt at opretholde det tyske elevtal, bl.a. fordi undervisningen blev forstyrret af, at en del privatskolelærere, der var tyske statsborgere, blev indkaldt. Derfor var man fra tysk side interesseret i, at alle tyske børn blev indmeldt i de tyske skoler. Det problematiske i sagen var, at der i en række tilfælde blev iværksat straffeforanstaltninger (f.eks. udvisning, nægtelse af arbejde o.a.), hvis børnene ikke blev sat i tysk skole. Amtmand

I sidste halvdel af 1930'erne og under 2. verdenskrig blev der opført en række store tyske skolebygninger, som skulle være med til at markere tyskernes fremmarch i Sønderjylland. En af de største bygninger blev opført i Gråsten. Billedet stammer fra indvielsen i 1942, som fandt sted under stor opmærksomhed fra de tysk-nordslesvigske nazisters side. Billedet stammer fra partifører, dyrlæge Jens Møllers fotoalbum (Archiv der Deutschen Volksgruppe in Nordschleswig, Apenrade).

Refslund Thomsen forsøgte at få den tyske skolekonsulent til at gribe ind, men Elholm erklærede, at det ikke drejede sig om et skole spørgsmål, men om en sag mellem tyske partiorganisationer og tyske statsborgere. Refslund Thomsen forsøgte også at få ministeriet til at gennemføre en officiel undersøgelse af overflytningernes omfang, men undervisningsministeren fandt dette betænkeligt.⁸⁹ Sagen blev delvis ordnet ved henvendelse til dr. Best.⁹⁰

De danske skolemyndigheder havde også håbet, at den tyske skolekonsulent havde grebet ind over for hervedningen af de tyske lærere til krigstjeneste, deres deltagelse i ledelseskursus til Zeitfreiwilligendienst og lærernes medlemskab af Heimwehr (opførelse af befæstningsanlæg i Nordslesvig). I stedet for at mod-

virke disse uheldige orlovsansøgninger blev Elholm beskyldt for at fremme dem. De danske myndigheder med ministeriet i spidsen så sig derfor i noget omfang nødsaget til at bevilge orlov til tyske kommunale skolelærere, der havde meldt sig frivilligt til krigstjeneste eller til Zeitfreiwilligendienst, men Undervisningsministeriet nægtede at fritage de tyske folkeskolelærere, som var danske tjenestemænd, for deres lærergerning, for at de kunne deltage i befæstningsarbejdet.⁹¹

En sidste sag, der skal nævnes her, er den såkaldte eksamenssag ved den tyske skole i Skovby på Als. Den 16. marts 1943 skulle der afholdes eksamen i skolen, og skolekommissionen for Lysabild Sogn havde meldt sin ankomst, men det tyske mindretals leder, dyrlæge Jens Møller, lod kommissionens formand, gårdejer H.J. Hansen, som senere i en årrække var medlem af skoledirektionen for Sønderborg Amt, vide i forvejen, at kommissionen ville blive forment adgang til eksamen. Baggrunden var, at sognerådet bl.a. med H.J. Hansens stemme havde givet den lokale ungdomsforening tilladelse til at opstille noget inventar og køkkenservice i kommunens gymnastiklokale i Lysabild, som måtte »bruges af alle undtagen tyskerne«. ⁹² Denne tilføjelse fandt tyskerne fornærmelig, men skolekommissionen fastholdt, at den havde lovpligtig ret til at overvære eksamen, og at inventarsagen vedrørte en privat forening.

Da dyrlæge Møller over for amtmanden meddelte, at han personlig ville hindre skolekommissionen adgang, bestemte amtmanden i kontakt med departementschef Barfod i ministeriet, at kommissionen skulle holde sig væk, men klage over afvisningen. I det videre forløb nægtede Elholm at komme til en samtale med Refslund Thomsen om afvisningen. Han ville kun forhandle om en ændring af skoleloven, så skolekommissionen ikke længere skulle have ret til at føre tilsyn med de tyske privatskoler. Først da skolekommissionen nægtede at påtegne den tyske skoles ansøgning om statstilskud, idet den ikke kunne udtale sig om, hvorvidt skolens undervisning stod på højde med undervisningen i folkeskolerne, fik Elholm løst problemet, så skolekommissionen kunne genoptage sit tilsyn, men da var der også gået næsten 1½ år. Den 18. juli 1944 mødte amtsskolekonsulent Novrup og skolekommissionen op på den tyske skole i Skovby og blev ikke nægtet adgang.⁹³

Elholm blev som skolekonsulent stillet over for en meget van-

skelig opgave. Han tiltrådte det nyoprettede embede i 1939, og han nåede ikke under normale forhold at få indarbejdet rutiner i forhold til andre skolemyndigheder såsom amtsskolekonsulenterne, skoledirektionerne og skolekommissionerne, som nu omfattede hele sognet. Egentlig syntes de to amtskolekonsulenter Novrup og Nicolai Svendsen, at Elholm var en flink mand, som de under normale omstændigheder kunne have fået et frugtbart samarbejde med. Fr. Christensen kaldte ham »etwas biegsamer als Koopmann«. ⁹⁴ På den anden side lod Elholm sig bruge i den nazistiske politiks tjeneste. Han var medlem af partiet fra 1938, og i 1941 blev han medlem af det store politiske råd under NSDAP-N. Oprindeligt havde han indrettet sit kontor i Tønder, hvor han også skulle passe sit lærerjob som viceskoleinspektør, men snart tilbragte han mere og mere tid i Aabenraa, og lærerjobbet blev forsømt. Officielt blev han dog boende i Tønder, da han ellers ikke havde kunnet bevare sin plads i Tønder Byråd.

Ligesom amtsskolekonsulenterne nord for Kongeåen blev den tyske konsulent i 1939 ansat for en 6-årig periode, medens de sønderjyske amtsskolekonsulenter siden 1923 havde været ansat i stillinger, der ganske vist var midlertidige, men som i praksis var livstidsstillinger. Derfor udløb Elholms embedsperiode pr. 30. april 1945, men han blev den 27. marts 1945 af Undervisningsministeriet anmodet om at fungere videre i jobbet som tysk skolekonsulent. ⁹⁵ Dette skulle imidlertid vare kort. Allerede den 17. maj 1945 blev han suspenderet fra sin stilling. ⁹⁶ Medlemmerne af de sønderjyske skoledirektioner fik lejlighed til at drøfte den tyske konsulentstillings fremtid på det senere omtalte møde i Aabenraa den 22. juni 1945. Både amtmand Schack og Nicolai Svendsen havde egentlig haft et rimeligt samarbejde med Elholm, men de var godt klar over, at stillingen ikke lod sig opretholde, selv om Svendsen mente, at der også i fremtiden ville blive brug for et fagligt tilsyn med de tyske skoler. Departementschef Barfod afsluttede debatten med at fastslå, at det var tilstrækkeligt, at den, der for fremtiden skulle føre tilsyn med de tyske skoler, kunne forstå tysk. Det var ikke strengt nødvendigt, at han kunne tale tysk, da det tyske mindretal forstod dansk. ⁹⁷

Få dage efter dette møde blev Elholm afskediget som skolekonsulent. ⁹⁸ Ligesom en lang række andre tyske lærere blev Elholm interneret i Fårhuslejren, og han blev i november 1947 af Landsretten idømt en fængselsdom på 3 år og 6 måneder for

overtrædelse af § 10 stk. 1 i lov af 1. juni 1945 (straffelovstil-lægget). Amtsskolekonsulent Hans Novrup blev ført som vidne i sagen mod Elholm.⁹⁹ Som en følgestraf blev Elholm optaget i Undervisningsministeriets kartotek over »personer, der må anses for uegnede til lærergerning i det offentlige skolevæsen«. ¹⁰⁰ Men hvad der var endnu vigtigere, så kunne Elholm heller ikke få tilladelse til at undervise i en tysk privatskole,¹⁰¹ og han fik efter fængselsopholdet stilling i skolevæsenet i Geesthacht i nærheden af Hamborg.¹⁰² Elholm skrev under sit fængselsforhold til amts-skolekonsulent Svendsen og bad ham under henvisning til deres rimelige forhold til hinanden om hjælp til at få udbetalt nogle penge, som han mente at have ret til.¹⁰³

Retsopgøret med de tyske lærere skal ikke behandles her, men det bør engang blive genstand for en større undersøgelse.¹⁰⁴ Det afgørende i denne sammenhæng er, at med afskedigelsen af den tyske skolekonsulent, uden at der var nogen mulighed for, at embedet nogensinde ville blive genbesat, var et af kernepunkterne i skoleloven af 15. marts 1939 annulleret. Dette betød, at det tyske skolevæsen ikke længere havde nogen leder, der kunne få indflydelse på den kommende skolelovgivning. For første gang siden Genforeningen var de danske politikere og skolefolk frit stillet med hensyn til at ordne skoletilsynet både i Sønderjylland og i det øvrige land. Men dette hindrede ikke, at det tyske mindretals skolevæsen i første omgang kom til at spille en betydelig rolle i debatten.

9. Den sønderjyske Skolekommission og det tyske skolevæsen

Det første år efter besættelsens ophør var store dele af det sønderjyske skolevæsen i en form for undtagelsestilstand. Mange skolebygninger havde været beslaglagt af den tyske værnemagt bl.a. til husning af flygtninge, og undervisningen måtte foregå i interimistiske lokaler. Medens det danske skolevæsen i løbet af nogle måneder stort set blev normaliseret, var forholdene helt anderledes i de tyske skoler. Undervisningen var en række steder ophørt, fordi lokalerne blev anvendt til andre formål, og fordi flertallet af lærerne var internerede. Andre steder fortsatte skolegangen ved midlertidige lærere. Dette vakte stor uvilje i mange kredse i Sønderjylland, specielt da det blev konstateret, at man

Side fra J.U. Folkers: *Geschichte des deutschen Volkes für deutsche Jugend geschaffen*. 10. Auflage (1941), som har været anvendt i Skovby tyske Privatskole. Både tekst og illustration er udtryk for nazistisk indoktrinering af skolebørnene. Institut for Sønderjysk Lokalhistorie. Den fortsatte anvendelse af de nazistisk prægede skolebøger var med til at lukke de tyske skoler i sommeren 1945.

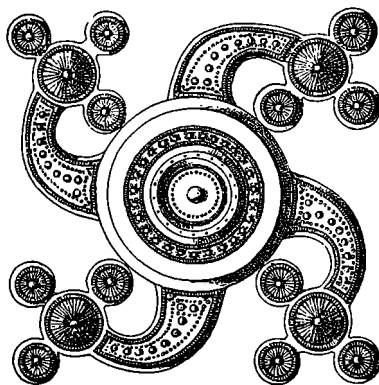
- 6 -

Am 18. Januar 1921 vollendete Sigmund zu Verfallles das Dritte Reich der Deutschen (bis 1918).

Im Weltkrieg 1914-1918 kämpfte das deutsche Heer im Felde und Regt gegen ungeheure Übermacht.

Am 28. Juni 1919, an dem der Schmachfriede von Versailles unterzeichnet wurde, begann für Deutschland wieder eine Zeit tiefster Erniedrigung.

Am 30. Januar 1933, dem Tag der nationalsozialistischen Revolution, begann mit Adolf Hitler das Dritte Reich der Deutschen und damit zugleich der Kampf für die Freiheit und den Wieder-aufstieg Deutschlands und für die Wiederherhaltung des nordischen Blutes, auf dem die Kraft des deutschen Volkes von jeher beruht.

Östgermanisches Hlibernes Totentanz,
gelungen in Høben bei Striel in Medienburg.
aus: *Deutsches Ererbtes* (Hörsing, Verlag Kurt Schöningh, Bielefeld)

stadig benyttede det nazistiske undervisningsmateriale. Den 22. juni 1945 blev der i Aabenraa holdt et møde mellem Undervisningsministeriet og de sønderjyske skoledirektioner og borgmestre samt repræsentanter for modstandsbevægelsen om skole-spørgsmålet. Efterfølgende udsendte ministeriet den 25. juni 1945 et cirkulære, som påbød, at al undervisning i både de offentlige og private tysksprogede skoler skulle ophøre, indtil de benyttede lære- og læsebøger var blevet gennemgået. Desuden blev eksamensretten til alle tyske eksamensskoler trukket tilbage.¹⁰⁵

En lille måned senere, den 17. juli, nedsatte Undervisningsministeriet en kommission til drøftelse af de sønderjyske skoleforhold. Det var der i høj grad behov for. I de bevægede befrielsesdage blev der fremsat en del vidtgående forslag om det tyske mindretal og dets muligheder for at vælge tysk skolegang i fremtiden, heriblandt et forslag om helt at forbyde tysksproget undervisning, da mindretallet ikke havde lært noget af udviklingen og

fremturede med at undervise i nazistisk undervisningsmateriale. Samtidig var den sønderjyske skolelov af 15. marts 1939 på en række punkter ude af trit med udviklingen, da mange af paragrafferne drejede sig om forholdet til det tyske skolevæsen, som nu var ganske forandret. Og endelig var det gamle spørgsmål om en genforening på skoleområdet mellem Sønderjylland og det øvrige land endnu engang blevet aktuelt.

Der var i det hele taget i efteråret 1945 en ophidset stemning i Sønderjylland. I august 1945 blev der holdt et protestmøde i Tinglev med ca. 400 deltagere under ledelse af bylederen i Tinglev, politibetjent J.P. Egebjerg Andersen, hvor kravene om lukning af de tyske skoler var markante, og hvor amtsskolekonsulent Nicolai Svendsen blev angrebet for sin eftergivende holdning.¹⁰⁶ I det hele taget var de sønderjyske skoleadministratorer, der siden 1920 havde forvaltet mindretalslovgivningen på skoleområdet, amtmændene O.D. Schack og Kr. Refslund Thomsen, amtsskolekonsulent Nicolai Svendsen og landstingsmand Jepsen Christensen, i defensiven i de første efterkrigsår. De mente, at mindretalslovgivningen, som blev indført efter Genforeningen, var god nok. Ganske vist havde tyskerne i stort omfang misbrugt ordningen, men det var i dansk interesse at fastholde principperne, da der ville komme tider, hvor tyskerne igen var ovenpå. Stemningen i befolkningen i 1945-46 i skolespørgsmålet er skildret i Ingeborg Refslund Thomsens bog: »Hjemme i Nordslesvig«. Hun havde selv mærket folks reaktion over for hendes mand, amtmand Kresten Refslund Thomsen.¹⁰⁷

Som formand for Den sønderjyske Skolekommission udpegede ministeren departementschef Barfod, og den kom i øvrigt til at bestå af to repræsentanter for hvert af de store gamle partier og en repræsentant for hvert af partierne Kommunisterne, Retsforbundet og Dansk Samling. Fra Sønderjylland lykkedes det Barfod at få de tre amtmænd (J.R. Pinholt, K. Refslund Thomsen og grev Schack) med, men ikke amtsskolekonsulenterne. Disse blev dog i et vist omfang indkaldt som særligt sagkyndige til møderne.¹⁰⁸ Desuden kom Danmarks Lærerforenings formand, Niels Nielsen, borgmesteren i Haderslev, A. Thulstrup, og yderligere fire sønderjyder, deraf to lærere, med i kommissionen. Ifølge Barfod gav det et fingerpeg om, hvad man ventede sig af kommissionen, at partiet Venstre ikke havde udpeget den mest sagkyndige rigsdagsmand vedrørende det sønderjyske skolevæ-

Dagens Ærbødigt

Ny ABC for Skolebørn, der ikke
kan komme i Skole.

A B C D E F G.

Lille Per, du her kan se.
Med sin nye Skoletaske
ser man ham til Skole traske,
for nu skal han til at lære
Alfabet og alt det svære.
Men hvad kan der ikke ske?
A B C D E F G.

H I J K L M N.

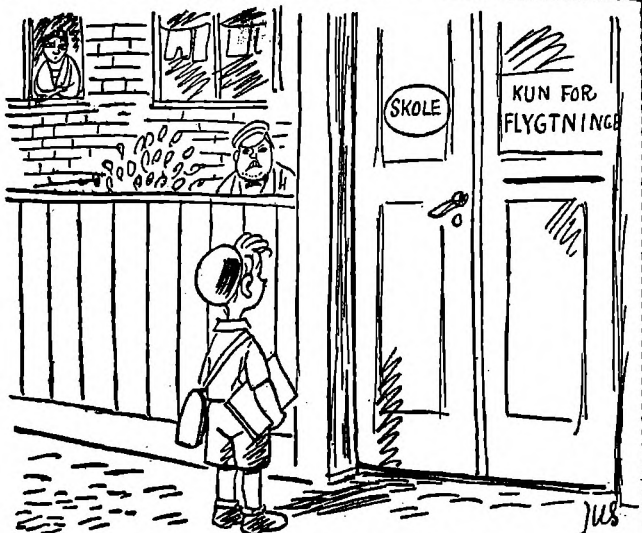
Her er spærret, lille Ven.
Der i alle Skolens Klasser
sidder Tyskere i Masser.
Han kan ikke komme ind, der
sidder Mænd og gamle Kinder.
Lille Per maa gaa igen.
H I J K L M N.

O P Q R S T U.

Naar kan Skolen ta's i Brug?
Der er vist alvorlig Fare
for, at det et Aar kan være.
Per faar liden lært at stave.
Hvad i Stedet han skal lave,
tænker Moder paa med Gru.
O P Q R S T U.

V X Y Z Æ Ø AA.

Åh, hvorledes skal det gaa?
Det paa Lærdom vil nok strorte,
indtil Tyskerne er borte,
og med H-lske, Skovl og Skraber
deres Efterladenskaber
muges væk i Vognmandslæs.
D N S A P - S S.

Ærbødigt

Mange af de sønderjyske skoler blev ved krigens slutning beslaglagt og benyttet til indkvartering af tyske flygtninge. Da flygtningene ikke straks ved befrielsen kunne flyttes andre steder hen, fortsatte den interimistiske skolegang mange steder et stykke ind i 1946. Dagens Ærbødigt (Viggo Barfoed) har her set situationen fra skoledrengen Pers side. Jydske Tidende 11/8-1945.

sen, nemlig landstingsmand Hans Jepsen Christensen, til kommissionen.¹⁰⁹ Jepsen Christensen fremførte til gengæld sine synspunkter om mindretalslovgivningen på skoleområdet i en trykt peje.¹¹⁰

Kommissionen afgav efter at have holdt 11 møder en foreløbig betænkning i slutningen af august 1945 med forslag til en midlertidig lov om undervisning af børn, der havde været elever i de tysksprogede skoler. Endelig betænkning blev afgivet i marts 1946, efter at kommissionen havde holdt yderligere 26 plenarmø-

der samt nogle underudvalgsmøder. Kommissoriet var nemlig dobbelt. For det første skulle kommissionen »stille forslag til den fremtidige ordning af styrelses- og undervisningsforhold i de sønderjyske landsdele, herunder særlig om adgang for det tyske mindretal til oprettelse af skoler eller skoleafdelinger med tysk-sproget undervisning for børn og unge mennesker, der henhører til mindretallet, samt i det hele om tysksproget undervisning i det øvrige land«. For det andet kunne kommissionen, »for så vidt det måtte vise sig ønskeligt«, drøfte eventuelle ændringer i tilsynsloven af 1933. Med andre ord forsøge på at skabe et fælles skoletilsyn for hele landet.¹¹¹

Spørgsmålet om det tyske skolevæsen hastede voldsomt. Alle tyske skoler var med cirkulæret af 25. juni 1945 blevet lukket midlertidigt.¹¹² Da der imidlertid herskede en følelsesladet stemning i den sønderjyske opinion, hvilket også i nogen grad prægede arbejdet i kommissionen, var det meget vanskeligt at nå frem til en fælles holdning. Efterhånden nåede man dog til enighed om at foreslå en midlertidig løsning, der kunne fungere, indtil man havde skaffet egnede undervisningsmaterialer, og indtil der var blevet taget stilling til, hvilke af de internerede lærere der kunne få lov til at undervise igen.¹¹³ Kommissionen håbede på i mellemtiden at blive enig om en endelig ordning. Men også den midlertidige ordning lod vente på sig. Ganske vist var kommissionen i august 1945 nået frem til en foreløbig ordning, som kunne forelægges Rigsdagen, men partiet Dansk Samlings regeringsmedlemmer modsatte sig, at forslaget blev fremsat, medmindre kommissionsmedlem Robert Stærmosé fik optaget en bestemmelse om at forbyde de tyske privatskoler i fem år.

Først i begyndelsen af december 1945, efter at der var blevet afholdt valg, og en ny regering var blevet udnævnt, kunne Rigsdagen begynde behandlingen af »en midlertidig lov om undervisning af børn, der hidtil havde været undervist i de tysksprogede skoler«. ¹¹⁴ Forslaget gik for det første ud på, at det tyske mindretal kunne opretholde privatskoler med tysk undervisningssprog og fortsat få tilladelse til at oprette nye, men dette skulle ske under en udvidet tilsynsordning. For det andet skulle der, hvor der var behov for det, oprettes særklasser med delvis tysk undervisningssprog under dansk ledelse i stedet for de hidtidige tyske kommunale skoler og skoleafdelinger.

Både i den offentlige debat og i Rigsdagen var der stærkt delte

meninger om, hvad man skulle tilbyde tyskerne af rettigheder på skoleområdet. Her skal der kun citeres et par indlæg fra 1. behandlingen i henholdsvis Folketinget og Landstinget, der viser spændvidden i holdningen. Den socialdemokratiske folketingsmand Frede Nielsen, der var valgt i Sønderjylland, og som var politisk redaktør ved Sønderborg Socialdemokrat, hørte til høgene. Han mente ikke, at vi skyldte tyskerne noget, da de navnlig siden 1933 havde indtaget en holdning, der var »drivende illoyal over for herbergsstaten«. Der måtte nu sættes en klar linje efter princippet ingen særrettigheder, men heller ingen undtagelseslovgivning. Man havde fra dansk side givet en række indrømmelser, presset af omstændighederne, men tyskerne havde misbrugt friheden, da det ikke var pædagogik, det drejede sig om, men politisk agitation. I den endelige ordning skulle folkeskolen i Sønderjylland være dansksproget, og mindretallet måtte bygge deres skoleordning op udelukkende på privatskoleprincippet. Og der skulle ikke længere være mulighed for at forhandle om spørgsmålet, skoleordningen skulle låses fast. Frede Nielsen lagde ikke skjul på, at dette ville blive en hård overgang for det tyske mindretal. Men det var en konsekvens af deres egen politik.¹¹⁵

Jefsen Christensen ville ikke lade sig påvirke af den nærmest »psykoseagtige vrede« over for mange af lærerne ved de tysksprogede offentlige og private skoler, fordi de havde ladet sig friste eller presse ind i en stillingtagen, der gjorde dem til illoyale borgere over for den stat, de tilhørte, og som nu betød at 68 ud af 154 lærere og lærerinder var internerede eller fængslede. Danmark måtte ikke opgive mindretalslovgivningen fra 1920, da selve princippet ikke havde spillet fallit.¹¹⁶

Den midlertidige lov, der indførte kommunale afviklingsklasser, blev vedtaget den 21. december 1945. Loven udløb allerede den 31. marts 1946, og den måtte forlænges ved en ny midlertidig lov, som blev vedtaget den 30. marts, og som kom til at gælde til den 1. november 1946.¹¹⁷ Overgangsperioden ramte den tysksprogede undervisning hårdt. Særklasserne blev kun oprettet i købstæderne og ganske få steder på landet; enkelte steder blev oprettelsen saboteret. De tyske privatskoler havde vanskeligt ved at komme i gang igen på grund af manglende lærere og undervisningsmateriale. Enkelte tyske elever blev undervist hjemme, men langt hovedparten blev i de første år efter krigen

De skiftende undervisningsministre besøgte med mellemrum sønderjyske skoler for at danne sig et førstehåndsindtryk af skoleforholdene i grænselandet. De første ministerbesøg blev foretaget af Jacob Appel og Nina Bang i 1920'erne. Senere fulgte F. Borgbjerg og Jørgen Jørgensen trop. På billedet ses undervisningsminister Julius Bomholt på besøg i en klasse i Tønder kommunale Skole i januar 1955. I dagens anledning fik eleverne en sodavand, hvilket nok var en større begivenhed, end det ville have været for senere tiders skolebørn. Tønder Lokalhistoriske Arkiv.

»ommeldt« til de danske skoler.¹¹⁸ I 1947 kunne amtsskolekonsulent Hans Novrup opgøre børnetallet i de tyske skoler til 200, medens tallet i foråret 1945 havde været 3.800.¹¹⁹

I Den sønderjyske Skolekommission kunne man ikke nå til enighed om den fremtidige ordning af det tyske mindretals skolevæsen. Et flertal bestående af 13 af i alt 22 medlemmer, hvoriblandt var socialdemokraterne Frede Nielsen og Johannes Hansen, venstremændene Erik Appel og N.E. Arnth-Jensen, Danmarks Lærerforenings formand Niels Nielsen, de fire sønderjyske lægmænd samt de to medlemmer fra Haderslev, stiftamtmand J.R. Pinholt og borgmester A. Thulstrup, ønskede, at de tysksprogede kommunale skoler skulle lukkes, og at al tysk sproget undervisning skulle henvises til tyske privatskoler eller til hjemmeundervisning. Dette ville ikke ændre det bærende

princip i mindretalslovgivningen, nemlig at det tyske mindretal havde samme lighed for loven og samme frihed, vilkår og muligheder som andre danske statsborgere. Kun blev der gjort op med særrettigheder, som mindretallet var blevet tildelt siden 1920. Det var vigtigt for det danske samfund, at forældre fra tyske hjem, der ønskede at give deres børn en dansk opdragelse, og forældre fra i national henseende indifferente hjem fik »en uhæmmet adgang« til at sende deres børn i dansk skole. Endvidere skulle der skabes en ordening, der gav færrest mulige »gnidningsflader«. Med hensyn til privatskolerne skulle der være et væsentligt mere aktivt og direkte tilsyn end tidligere. Tilsynet skulle ifølge det lovforslag, som kommissionsflertallet udarbejdede, udføres af skolekommissionen i den kommune, hvor skolen eller hjemmet lå. Overtilsynet skulle ligge hos skoledirektionen, »der kan udøve sit tilsyn gennem amtsskolekonsulenten eller af en af skoledirektionen antaget og af Undervisningsministeriet godkendt medhjælp«. Det sidste var indirekte en slags kritik af amtsskolekonsulenternes tilsyn på området.¹²⁰

Et mindretal på ni medlemmer i kommissionen, bl.a. Undervisningsministeriets to repræsentanter, departementschef Barfod og kontorchef H.A. Brøndsted, den radikale tidligere undervisningsminister Jørgen Jørgensen, de konservative medlemmer Flemming Hvidberg og A. Svensson samt amtmændene K. Refslund Thomsen og O.D. Schack, ønskede ikke på nuværende tidspunkt at gå med til en fuldstændig ophævelse af de kommunale tysksprogede skoler. Der var væsentlig tre grunde hertil. For det første var der hensynet til det opløstrende sydslesvigske skolevæsen. Kommissionen havde flere gange indkaldt bl.a. rektor Bernhard Hansen, Flensborg, for at få en redegørelse for forholdene i Sydslesvig, og situationen var endnu helt uafklaret.¹²¹ Hvis det endte med, at sydslesvigerne ønskede kommunale dansksprogede skoler i Sydslesvig, f.eks. i Flensborg og Slesvig, ville det være uheldigt at afskaffe de kommunale mindretalsskoler nord for grænsen, da resultatet uden tvivl ville blive en parallel ordening nord og syd for grænsen. Dernæst var det inkonsekvent at afskaffe de kommunale skoler til fordel for private skoler, når det netop var de tyske privatskoler, der havde været centrum for den nazistiske agitation, medens de kommunale skoler generelt set havde været langt mere loyale over for Danmark. Mindretallet henviste til en redegørelse om dette spørgsmål fra

amtsskolekonsulent Nicolai Svendsen, der blev optaget som bilag til betænkningen. Endelig henviste de ni medlemmer til, at det i kommunale skoler ville være lettere at påvirke de tyske børn i demokratisk retning.¹²² Det var heller ikke meningen, at de kommunale tyske skoler skulle fortsætte som før 1945. Både de tyske skolenævn og den tyske skolekonsulent skulle væk, og undervisningen i dansk sprog, historie og geografi skulle ligesom i de midlertidige særklasser foregå på dansk og gives af en dansk lærer.¹²³

Genopbygningen af det tyske skolevæsen delte også befolkningen,¹²⁴ og de delte meninger kom både til udtryk i den sønderjyske presse og nord for Kongeåen bl.a. i to adresser fra højskolekredse.¹²⁵ Med lov af 12. juli 1946 om private tysksprogede skoler, tysksproget hjemmeundervisning m.m. i De sønderjyske Landsdele blev der sat en stopper for denne del af debatten. Den sønderjyske Skolekommissions flertalsforslag blev gennemført både med hensyn til nedlæggelsen af de kommunale skoler og tilsynet med de private tyske skoler.¹²⁶ Dette medførte temmelig store ændringer i skoleloven af 15. marts 1939. De særlige tyske skolenævn blev ophævet, medens de obligatoriske skolenævn ved alle danske skoler blev bevaret. Skolenævnet skulle ikke længere tage stilling til, om skolesproget skulle være dansk eller tysk, da det fremtidig altid skulle være dansk. Som konsekvens heraf blev §§ 16-19 i 1939-loven, som drejede sig om undervisningssproget i den offentlige skole, ophævet. Den eneste bestemmelse, der blev tilbage i den nye lov om tyskundervisning i kommuneskolerne, var en bestemmelse om, at forældre til mindst ti børn i de ældre klasser kunne få etableret undervisning i tysk, i eller uden for timeplanen. Da embedet som tysk skolekonsulent ikke længere eksisterede, blev § 9 i 1939-loven ændret i overensstemmelse hermed.

10. Den sønderjyske Skolekommission stiller forslag om tilsynsreformer i hele landet

Forholdet til det tyske mindretals skolevæsen havde siden 1933 optaget al opmærksomhed blandt de sønderjyske skolefolk og politikere, så spørgsmålet om en harmonisering af skoletilsynet syd og nord for Kongeåen var stillet i bero, selv om debatten i 1939 viste, at der var blevet større tilslutning til at få spørgsmålet

løst. Nord for Kongeåen var man optaget af at få tilsynsloven af 1933 og den nye skolelov af 1937 gennemført i praksis, så man havde ikke behov for at få rejst en ny debat om skoletilsynet, og man kan ikke ligefrem påstå, at de brogede sønderjyske skoleforhold gjorde det særlig attraktivt at prøve på at få bragt en ensartet løsning gennem lovmaskineriet. Med ophævelsen af det kommunale tyske skolevæsen blev skoletilsynet syd for Kongeåen temmelig meget forenklet, og samtidig mente mange, at forholdene i perioden 1933-45 havde vist behovet for, at Sønderjylland også på skoleområdet blev en fuldt integreret del af Danmark.

Den sønderjyske Skolekommission havde ifølge sit kommissorium ret til at drøfte ændringer i skoletilsynsloven af 1933, selv om flere medlemmer¹²⁷ ikke mente, at kommissionen var sammensat på en sådan måde, at den var berettiget til på alle områder at udtale sig om hele landets skolevæsen. Det måtte være en naturlig opgave efter 25 år at få slettet Kongeå-grænsen. Landet var ikke større, end at der kunne skabes en fælles ordening. Det letteste og mest nærliggende ville være, nu da der ikke længere skulle tages hensyn til tyskerne, at overføre den kongerigske ordening til Sønderjylland, men det var ikke kommissionens tanke:

Heri ligger ikke, at man blankt skal inddrage De sønderjyske Landsdele under den danske lov, men formålet må være på de punkter, hvor der er forskellige regler, at afveje disse mod hinanden og vælge de bedste, og som det af det efterfølgende vil ses, vil man næsten i større omfang overføre de sønderjyske regler til Kongeriget end omvendt.

Da sønderjyderne var massivt repræsenteret blandt kommissionens medlemmer, havde den på forhånd et godt kendskab til den sønderjyske skoleordnings fortræffeligheder. Desuden modtog kommissionen en række henvendelser og resolutioner fra nogle store møder, som blev afholdt i anledning af rygterne om en ændring af den sønderjyske skolelov. Tilsvarende møder var også afholdt ved tidligere lejligheder, hvor reformer af de sønderjyske skoleforhold var i støbeskeen (1930-33, 1939). Resolutionen fra lærere, skolekommissionsmedlemmer og skolenævnsmedlemmer vedtaget på et møde i Tønder den 10. november 1945 hævdede, at det bedste skoletilsyn fandtes i den sønderjyske skoleordening før 1939. En deputation bestående af bogholder P. Olesen, Haderslev, førstelærer H.C. Hummeluhre, Rens, og

mejeribestyrer Hans Schultz, Bolderslev, fik foretræde for kommissionen og uddybede resolutionens synspunkter.¹²⁸ To resolutioner fra henholdsvis et møde i Aabenraa og to møder i Haderslev og i Gram støttede opretholdelsen af 1939-lovens bestemmelser om skolekommissioner for hele kommunen suppleret med skolenævn for hver skole. Fra møderne i Haderslev og Gram blev der også vedtaget en mindretalsresolution, der principielt ønskede særlovgivningen for den danske skole i Sønderjylland helt afskaffet.¹²⁹

I Den sønderjyske Kommissions betænkning blev der nøje redegjort for forskelle og ligheder mellem den sønderjyske skoleordning og den ifølge tilsynsloven af 1933 gældende ordning for det øvrige land. Forskellene fandtes hovedsagelig på følgende fem områder: 1) det lokale skoletilsyn; 2) skoledirektionerne; 3) skolerådene; 4) amtsskolekonsulenterne; 5) det gejstlige tilsyn. På hvert af områderne foreslog kommissionsbetænkningen en harmonisering. Medens der var fuldstændig enighed om forslagene vedrørende de sidste fire punkter, så var der enkelte medlemmer, der ikke mente, at kommissionen på grund af sin sammensætning kunne udtale sig dækkende om det første punkt.

Om det lokale skoletilsyn mente kommissionens flertal, at den bedste løsning var, at tilsynslovens bestemmelse om, at skolekommissionen skulle vælges af kommunalbestyrelsen, også blev gældende i Sønderjylland. Der havde ikke vist sig utilfredshed med ordningen i »det gamle land«, kommunalbestyrelsen tog som regel de relevante hensyn ved valget, og desuden var det ønskeligt med færre direkte kommunale valg. Her var det således sønderjyderne, der skulle give sig. Modsat var det i spørgsmålet om forældreråd kontra skolenævn. Den seneste tilgængelige statistik fra 1944 viste nemlig, at der nord for Kongeåen kun eksisterede forældreråd ved hver tiende skole. Den sønderjyske ordning med obligatoriske skolenævn med udvidede beføjelser var derfor at foretrække frem for den mislykkede ordning med forældrerådene. Der skulle dog ske visse justeringer i valgmanden. Kommissionen konkluderede, at den sønderjyske ordning med hensyn til det lokale skoletilsyn i alt væsentligt skulle være forlæg for den landsdækkende ordning.

Den kongerigske ordning skulle derimod danne grundlag for det regionale tilsyn. I 1933 var skoledirektionerne nord for Kongeåen blevet udvidet, så amtsrådene valgte flertallet af medlem-

merne. Det var derfor utænkeligt, at man ville gå tilbage til en direktion, hvor to ud af tre medlemmer var embedsmænd. Betænkningen anførte, at Sønderjylland utvivlsomt i 1939 havde fået en bredere valgt skoledirektion, hvis det ikke havde været, fordi »man ønskede at bevare skoledirektionen som et ublandet dansk organ, med hvilket man kunne forhandle også i nationale spørgsmål med fuldkommen åbenhed«. Skolerådene bestod nord for Kongeåen af hele amtsrådet samt nogle repræsentanter for købstæderne, i Sønderjylland af amtmanden, amtsskolekonsulenten samt fem medlemmer valgt af amtsrådet og købstæderne. Skolerådernes opgaver var begge steder de samme, nemlig at fastlægge budgettet for skolefonden og bestyre denne. Da skolerådene i Sønderjylland var væsentlig mindre organer og derfor lettere at administrere, foreslog kommissionen, at de sønderjyske regler blev overført til hele landet, hvilket betød, at amtsskolekonsulenterne også i Kongeriget skulle være medlemmer af skolerådene.

Tilbage stod det afgørende spørgsmål om amtsskolekonsulenterne, som i Sønderjylland var et meget mere magtfuldt embede end i Kongeriget. De sønderjyske konsulenter stod over for skolerne og lærerne »med hele den anseelse«, som deres stilling som skoledirektionsmedlem gav. Det var måske især dette, der fik kommissionen til at pege på den kongerigske ordning som den blivende ordning.¹³⁰ Specielt den tidligere førstelærer og kommende indenrigsminister N.E. Arnth-Jensen pegede på faren ved, at amtsskolekonsulenterne mere ville føle sig som inspektører end som rådgivere. Kommissionen fremhævede, at på to væsentlige punkter var forskellene mellem de to ordninger ikke så afgørende i praksis, som de tilsyneladende var på papiret. Amtsskolekonsulenten havde også i Kongeriget ret til at deltage i forhandlingerne i skoledirektionsmøderne, og konsulentens indflydelse kom snarere an på personlig dygtighed og tillid end på, om han kunne deltage i stemmeafgivningen. I Sønderjylland kunne konsulenten frit komme på skolebesøg, medens han læn­gere nordpå skulle tilkaldes. Men i praksis viste det sig, at samtlige amter i det øvrige land bortset fra et enkelt havde udstedt en stående bemyndigelse til konsulenten, så han kunne besøge de skoler, han ønskede.

På et enkelt område var de kongerigske amtsskolekonsulentembeder ikke attraktive, nemlig med hensyn til deres ansættel-

Indvielse af den nye kommuneskole i Tønder 6. januar 1955. På talerstolen undervisningsminister Julius Bomholt (1896-1969). På forreste række ses bl.a. amtsskolekonsulent Søren Brejl, tidligere landstingsmand Hans Jepsen Christensen og tidligere amtsskolekonsulent Nicolai Svendsen (henholdsvis nr. 3, 4 og 5 fra højre). Tønder Lokalhistoriske Arkiv.

sesforhold og aflønning. Der var kommet mange klager fra de kommuner, hvor konsulenterne hidtil havde været ansat som lærere, over, at de stadig oppebar en del af lønnen, og at de beholdt deres embedsbolig, medens undervisningen blev varetaget af skiftende vikarer. Den sønderjyske ordning kunne heller ikke anvendes, da deres honoraraflønning havde udseende af et vist midlertidigt præg, selv om man efterhånden kunne konstatere, at de sønderjyske konsulenter sad på livstid. Kommissionen foreslog derfor, at konsulenterne blev ansat på livstid som tjenestemænd. Med lov af 12. juli 1946 blev dette forslag faktisk ført ud i livet.¹³¹ En interessant detalje i denne lov tog på en måde forskud på gennemførelsen af kommissionens forslag om skoledirektionernes sammensætning. Ifølge lov af 12. juli 1946 skulle skoledirektionerne indstille fem kandidater, når Undervisningsministeriet skulle besætte fremtidige konsulentembeder. I Sønderjylland,

hvor der kun var et valgt medlem i skoledirektionen, skulle skoledirektionen i sådanne situationer suppleres med yderligere tre af amtsrådet valgte personer.

Kommissionen var naturligvis godt klar over, at ændringen i de sønderjyske amtsskolekonsulenters status ville vække modstand syd for Kongeåen, og den foreslog derfor en lempelig overgangsordning. De nuværende sønderjyske konsulenter skulle for resten af deres funktionstid opretholde deres hidtidige funktioner både i skoledirektionen og med hensyn til deres tilsynsvirk-somhed. Dette skulle også gælde den nye amtsskolekonsulent for Tønder Amt, som snart skulle afløse Nicolai Svendsen.¹³² Ved fællesmødet for landets amtsskolekonsulenter i København den 5. august 1946 redegjorde amtsskolekonsulent Th. Roust, Haderslev, for de sønderjyske amtsskolekonsulenters stilling, og hvad man i de 26 år siden Genforeningen havde gjort for at bevare be-føjelserne.¹³³

Det sidste spørgsmål, kommissionen forsøgte at finde en fælles ordning for, var det gejstlige tilsyn. Da ingen af parterne ønskede forandringer, foreslog betænkningen, at sognepræsten uden for De sønderjyske Landsdele beholdt tilsynet med religi-onsundervisningen, medens biskopperne syd for Kongeåen be-varede deres visitatsret.

Med Den sønderjyske Skolekommissions betænkning var der opstillet en model for et ensartet tilsyn for hele landet.

11. Tilsynskommissionen 1946-48

Undervisningsministeren, som i perioden 1945-47 var venstre-manden Mads Hartling, kunne have forelagt Den sønderjyske Kommissions flertalsforslag på Rigsdagen, men på grund af modstand fra bl.a. Danmarks Lærerforening undlod han at gøre det.¹³⁴ I stedet nedsatte han i november 1946 en bredere sammen-sat tilsynskommission, hvori både ministeriet og de regionale skolemyndigheder, de politiske partier, lærerorganisationerne, de kommunale organisationer samt forældrerådsforeningen var repræsenteret.¹³⁵ Kommissionens formand blev naturligvis, fristes man næsten til at sige, departementschef A. Barfod. Han havde været sekretær for Den store Skolekommission i begyndel-sen af 1920'erne og formand for Den sønderjyske Skolekommis-sion, ligesom han blev udpeget til formand for alle de fire kom-

missioner, som blev nedsat i Hartlings periode som minister, nemlig udover Tilsynskommissionen, Kommissionen vedrørende afhjælpning af lærermanglen, Kommissionen vedrørende fri-skolernes tilskudsordning og endelig Seminariekommissionen af 1947.

De sønderjyske skolemyndigheder var ikke særligt repræsenteret i kommissionen, sikkert fordi man betragtede de sønderjyske aspekter som tilstrækkeligt udredt i Den sønderjyske Kommission. Sønderjysk Lærerforening havde ganske vist over for ministeriet fremsat ønsket om at få et medlem, men var blevet henvist til, at Tilsynskommissionen havde bemyndigelse til at indkalde repræsentanter for organisationer, der var særligt interesseret i enkelte af kommissionens forhandlingsemner. Herved fik tre repræsentanter for de sønderjyske lærere, kommunelærer Chr. Vig, Haderslev, førstelærer J.K. Basse, Søgård, og førstelærer H.C. Hummeluhre, Rens, lejlighed til sammen med amtsskolekonsulenterne Th. Roust og Hans Novrup at redegøre for, hvordan den sønderjyske tilsynsordning fungerede i praksis (se nedenfor), men de fik ikke i øvrigt indflydelse på kommissionens forhandlinger.

De sønderjyske lærere følte sig nemlig ikke særlig godt repræsenteret af de kongerigske lærerrepræsentanter. Dette kom tydeligt til udtryk på Danmarks Lærerforenings hovedbestyrelsesmøde i august 1946, hvor hovedbestyrelsen præciserede sine ønsker til revisionen af tilsynsloven. Især i spørgsmålet om det lokale skoletilsyn var der stor uenighed. De tre sønderjyske repræsentanter af hovedbestyrelsen, førstelærer J.K. Basse, førstelærer M. Eriksen, Jegerup Skole, og lærerinde Margrethe Krogsgaard, El-lum Skole, gik imod de øvrige bestyrelsesmedlemmers hovedkrav om en stor skolekommission for hver kommune, der dels skulle vælges af og blandt de skolesøgende børns forældre og dels vælges af kommunalbestyrelsen blandt de kommunale vælgere. De tre sønderjyske lærere mente derimod, at de mulige betingelser for et godt og effektivt samarbejde mellem forældre og lærere bedst kom til udtryk gennem en skolekommission for hver skole udpeget ved direkte valg af de kommunale vælgere.¹³⁶ Bastionerne var således de samme som tidligere, og kommissionen måtte finde en mellemløsning, hvis Kongeågrænsen skulle falde.

Inden vi ser nærmere på Tilsynskommissionens arbejde er det

værd at trække frem, hvad den førende amtsskolekonsulent i Sønderjylland, Hans Novrup, i 1947 mente om en kommende harmonisering af de to tilsynsordninger nord og syd for Kongeåen.¹³⁷ Selv om parolen »ingen særordning, ingen Kongeå-grænse« måtte være det endelige mål, så advarede Novrup imod at lade sig kritikløst gribe og voldføre af en parole. De sidste års udvikling havde vist, at særlige forhold krævede særlige bestemmelser, og så kunne der let blive et hensyn at tage til forholdene i Sydslesvig. Men Novrup påpegede, at der også var særlige værdier ved det sønderjyske skolevæsen:

Jeg hører heller ikke til dem, der skal beklage det, når vi i tilsynsspørgsmålet ikke nu får Kongeågrænsen slettet, hvis årsagen er den, at vi dernede på dette område besidder erfaringsværdier, som et tvingende flertal ikke ønsker at undvære, og som de nordpå eventuelt ikke ønsker at indføre. Hvis de hver for sig trives bedst ved hver sit, hvorfor skal så absolut den ene part tvinges til at give afkald på noget, hvis kvalitetsmindreværd der ikke *er* ført og eventuelt slet ikke *kan* leveres afgørende bevis for.

Endelig nævnte Novrup, at den sønderjyske særordning ikke var noget helt specielt. Også nordpå fandtes der afvigelser, man behøvede blot at tænke på den særlige vestjyske skoleordning, som på flere punkter afveg fra det øvrige lands forhold.

Tilsynskommissionen kom til at sidde i næsten 1½ år, før den efter 24 møder kunne afgive betænkning i marts 1948. Da var der forlængst skiftet regering, og Hartvig Frisch havde overtaget undervisningsministerposten. Den redaktionelle artikel i »Folkeskolen« hilste den ny minister velkommen og udtrykte håbet om, at han ville blive »en ny Borgbjerg«. De var begge socialdemokrater, og nu havde Frisch ligesom Borgbjerg chancen for at gennemføre både en ny tilsynslov og en ny seminarielov.¹³⁸

Kommissoriet var at udarbejde forslag til ændringer i tilsynsloven af 1933, som erfaringerne havde givet anledning til. Herunder blev det specifikt fremhævet, at det var en meget væsentlig opgave »gennem en sammenarbejdelse af de for Sønderjylland og for det øvrige land gældende love at nå frem til en for hele riget – bortset fra Færøerne – fælles lov med ensartede regler for folkeskolens styrelse og tilsyn«. Kommissionens arbejde blev væsentlig lettere, fordi Den sønderjyske Skolekommission havde gennemtygget en række af problemkomplekserne og på

Hartvig Frisch (1893-1950) havde været lektor ved Metropolitan-skolen og professor i klassisk filologi ved Københavns Universitet, før han i 1947 blev undervisningsminister i Hedtofts socialdemokratiske ministerium. Han havde siden 1926 været medlem af Folketinget, men havde måttet dæmpe sin politiske aktivitet, da han var kommet i nazisternes søgelys på grund af bogen »Pest over Europa«. Som minister gennemførte han loven om førsøgsundervisning på seminarierne og skoletilsynsloven af 1949, men i den brede offentlighed blev han mest kendt for at have gennemført den nye retskrivningsreform, der afskaffede de store bogstaver i navneordene. Foto: Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv.

de fleste områder var nået frem til løsningsforslag. Det helt store diskussionsemne i den nye kommission var spørgsmålet om styrelsen af skolevæsenet inden for de enkelte kommuner, hvilket også i Den sønderjyske Kommission havde givet anledning til uenighed, og som havde resulteret i en flertals- og mindretalsindstilling. Eller udtrykt på en anden måde – hvem skulle bestemme over det lokale skolevæsen: kommunalbestyrelsen, skolekommissionen, skolenævnet, forældrerådet? Og hvilke af disse organer skulle i det hele taget oprettes, og hvordan skulle beføjelserne fordeles? Først afviste kommissionen den mest enkle løsning, at kommunalbestyrelsen alene bestemte det hele, eventuelt via et skoleudvalg. Alle var enige om, at skolekommissionen burde opretholdes som selvstændig institution, da man ellers ville bryde med en tradition i dansk skolevæsen siden 1814, og da man i modsætning til kommunalbestyrelsen snarere

kunne forvente at få valgt personer til skolekommissionen, der var særligt skoleinteresserede.

Det afgørende punkt i kommissionens overvejelser var, hvordan man sikrede forældrenes indflydelse på skolestyret: skulle det ske via en forældrerepræsentation i den for hele kommunen valgte skolekommission, eller skulle det som i Sønderjylland ske ved en særlig forældrerepræsentation (skolenævn) ved den enkelte skole? Kommissionen tog stilling til problemkomplekset på baggrund af en redegørelse for ordningen i Sønderjylland, som blev givet af repræsentanter for de sønderjyske lærere samt to amtsskolekonsulenter, og en undersøgelse af forældreindflydelse på skolestyret i Sverige, Finland, Island, England og Holland.

De sønderjyske lærerrepræsentanter fremhævede endnu engang de små sønderjyske skolekommissioner, som de ønskede at beholde, helst i den form, de havde haft før 1939, men hvis dette ikke kunne lade sig gøre, så ved en kombination af store skolekommissioner og skolenævn for hver skole. Amtsskolekonsulent Novrup indrømmede, at han tidligere havde støttet de store skolekommissioner, men belært af den store folkelige modstand, der kom til udtryk i Sønderjylland i 1939, var han nu tilbøjelig til støtte skolenævnene og den større forældreindflydelse. Amtsskolekonsulent Roust, Haderslev, fremhævede værdien af, at skolekommissionerne i Sønderjylland blev valgt ved direkte valg af de kommunale vælgere og ikke som i det øvrige land »ved knopskydning af kommunalbestyrelsen«. ¹³⁹ Fra sønderjysk side blev det også fremført, at biskoppens tilsynsret med kristendomsundervisningen ønskedes bevaret. Bag dette fromme ønske lå håbet om at undgå det tilsyn, sognepræsterne havde i det øvrige land. De sønderjyske lærere havde lige siden 1920 haft som kardinalpunkt at undgå indførelse af et gejstligt tilsyn, og man foretrak biskoppen frem for præsten, da biskopperne var langt væk fra lokalsamfundet og derfor blandede sig mindre. Et tredje punkt var bevaring af amtsskolekonsulentembedet i den sønderjyske udgave. Men det helt afgørende punkt var de små skolekommissioner.

Sønderjydernes massive fastholdelse af den særlige sønderjyske ordnings fortrin fik stor indflydelse på kommissionens betænkning, som ganske vist med hensyn til skolekommissionerne resulterede i en flertals- og en mindretalsindstilling. Både flertal og mindretal henviste imidlertid til den sønderjyske ordning.

Flertallet i kommissionen havde helst set en ordning med en skolekommission for hele kommunen, hvor forældreindflydelsen kom til udtryk ved, at nogle af skolekommissionens medlemmer blev udpeget af forældrene ved de enkelte skoler. Men under indtryk af, at nogle kommuner, »f.eks. i Sønderjylland«, ønskede en ordning med skolenævn ved de enkelte skoler, så foreslog flertallet, at kommunalbestyrelsen kunne beslutte, at der skulle oprettes skolenævn ved de enkelte skoler. Kommissionens mindretal gik derimod ind for en obligatorisk ordning med skolekommissioner suppleret med skolenævn. Mindretallet begrundede bl.a. denne løsning med, at den lå tæt op ad den ordning, som den sønderjyske befolkning ønskede at bevare, og at der på den måde ville blive skabt ensartede regler for hele Kongeriget, »hvilket må anses at være af stor værdi«.

12. Skolevæsenet genforenes

Med de to kommissioners arbejde var der skabt et grundlag for, at undervisningsminister Hartvig Frisch kunne fremsætte et lovforslag, der gjorde op med den sønderjyske særordning, men han og ministeriets embedsmænd var godt klar over, at forslaget skulle skræve over de uenigheder, der fortsat var mellem Danmarks Lærerforening og de sønderjyske lærere og valgte repræsentanter i de sønderjyske skolekommissioner og skolenævn. Lærerforeningen ønskede et forenklet skoletilsyn, og dette ville de ikke få, hvis sønderjyderne fik gennemført obligatoriske skolenævn. Den næsten »demonstrative fremhævelse af forældrepræsentationens vægt i skolestyret« gav hos mange lærere nord for Kongeåen frygt for, at der ville komme et nyt »usagkyndigt tilsyn«, efter at man nu var sluppet for det gejstlige tilsyn.¹⁴⁰ Hartvig Frisch fik ved lærerforeningens repræsentantskabsmøde i oktober 1948 rig lejlighed til at orientere sig om de kongerigske læreres synspunkter.¹⁴¹ Tilsvarende blev de sønderjyske læreres synspunkter formuleret i en udtalelse fra Sønderjysk Lærerforenings møde på Folkehjem i Aabenraa den 4. september 1948.¹⁴²

Hartvig Frisch valgte at fremsætte forslaget i Folketinget i den skikkelse, som flertallet i Tilsynskommissionen havde givet det, da Undervisningsministeriet »i det hele« havde kunnet tiltræde forslaget.¹⁴³ Frisch takkede da også tidligere departementschef Barfod for det store arbejde, han havde udført som Tilsynskom-

28 Februar 1949

Sidste dag i ministeriet

Ans. Hartvig Frisch.

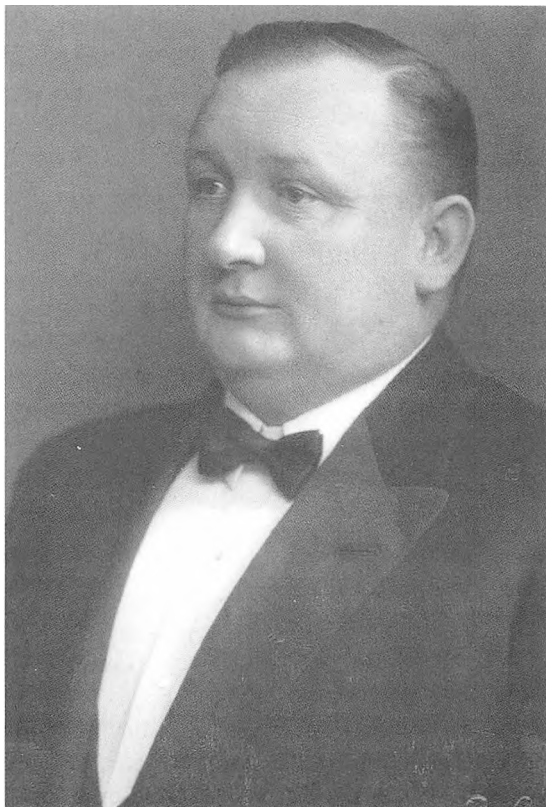
Sidste dag i ministeriet den 28. februar 1949. Departementschef A. Barfod tager afsked med undervisningsminister Hartvig Frisch efter at have været ansat i ministeriet siden dets oprettelse i 1916. Barfod havde som sekretær for Den store Skolekommission, som kontorchef og siden 1933 som departementschef haft betydelig indflydelse på flere årtiers skolelovgivning, herunder de sønderjyske skolelove. Foto indklæbet i Barfods utrykte erindringer (privateje).

missionens formand for at nå frem til enighed på de allerfleste områder.¹⁴⁴ Frisch havde bedt Barfod om at forblive som departementschef et år udover de 70 år bl.a. for at gøre arbejdet med tilsynsloven færdig.¹⁴⁵ En stor del af bemærkningerne til lovforslaget var hentet direkte fra kommissionens betænkning. Det springende punkt i forslaget var spørgsmålet om det lokale skolestyre. Her havde ministeren valgt kommissionens flertalsforslag. Det skulle overlades til kommunalbestyrelsen at afgøre, om tilsynet med og styrelsen af en kommunes skolevæsen enten skulle føres af en skolekommission for hele kommunen eller af en skolekommission for hele kommunen i forbindelse med skolenævn for hver enkelt skole. De hidtidige forældreråd, som kunne oprettes ifølge tilsynsloven af 1933, skulle således afskaffes. De havde haft ringe succes, bl.a. på grund af deres manglende kompetence. Dette skulle der rådes bod på ved at give de nye skolenævn en langt større indflydelse.

Skolenævnene blev hovedemnet for mange indlæg i rigsdagsdebatten.¹⁴⁶ Den socialdemokratiske ordfører i Folketinget, Th. Hauberg, mente, at forældrerådene havde haft deres chance og havde spillet fallit, og han betegnede en obligatorisk ordning med skolenævn som en udemokratisk ordning, der i betænkelig grad nærmede sig »metoder, der anvendes i diktaturstaterne«.¹⁴⁷ Dette betegnede den radikale ordfører, Jørgen Jørgensen, senere i debatten som en besynderlig definition. Han kunne ikke forstå, hvorfor det var diktatur, når Rigsdagen bestemte, at der skulle oprettes skolenævn i kommunen, men demokrati, når kommunalbestyrelsen afgjorde det. Jørgen Jørgensen håbede i det hele taget, at skolenævnene blev en fast bestanddel af skolestyret. Forældreindflydelse var kernen i det forslag, Jacob Appel i 1920 havde givet sønderjyderne, og som havde vundet almindelig tilslutning, og han tilføjede, at den grundtvigske friskoles store styrke netop var, at der bag disse skoler stod en forældrekreds. Hvis ordningen ikke blev tvungen, var der fare for, at skolenævnene alene blev oprettet i Sønderjylland og i København, og så var man lige vidt med de ensartede regler.

Venstres ordfører, N.E. Arnth-Jensen, omtalte, at der også i hans parti var medlemmer, der gik ind for obligatoriske skolenævn, hvilket han selv havde talt for i Den sønderjyske Skolekommission, men han anså kompromiset med den valgfri ordning for den bedste løsning, da den gav mulighed for at skabe en

N.E. Arnth-Jensen (1883-1966), førstelærer i Gerlev 1908-38, var Venstres skoleordfører både under forhandlingerne om tilsynslovene i 1930'erne og efter 1945. Han var en af hovedmodstanderne af amtsskolekonsulenternes kongelige udnævnelse. Han havde selv søgt en af konsulentstillingerne i 1935, men han havde ikke fundet nåde hos sin politiske modstander, undervisningsminister Borgbjerg. I 1947 var han i nogle måneder indenrigsminister i Knud Kristensens regering.
Foto: Folketingets Bibliotek og Arkiv.

ensartet ordning mellem Sønderjylland og det gamle land, og da den samtidig gav de enkelte skolekredse mulighed for at få den ordning, der var bedst egnet lokalt. Flere faldt over Jørgen Jørgensen i debatten. Hartvig Frisch fandt det paradoksalt, at Jørgen Jørgensen for frihedens skyld ville indføre en tvungen ordning. Arnth-Jensen mente, at ønsket om de obligatoriske skolenævn var udtryk for mistillid til kommunalbestyrelserne, og at der var en stor forskel på en friskolekreds og en offentlig skolekreds. Jørgen Jørgensen svarede, at det var et problem, at en enkelt skole i kommunen ikke kunne få noget skolenævn, når kommunalbestyrelsen var imod, og efter at have hørt kommunalbestyrelsesrepræsentanterne udtale sig i Tilsynskommissionen, var han bange for, at kommunalrådene mange steder ville modsætte sig skolenævnene.

Det sønderjyske folketingsmedlem, venstremanden Erik Ap-

pel, støttede den frivillige ordning, da det gav skolekredsene i Sønderjylland mulighed for at vise, at de valgte skolenævnene, fordi de havde interesse for dem, og ikke fordi loven krævede det. Men de enkelte skolekredse skulle have ret til selv at bestemme. Man ønskede skolenævnene oprettet, også hvis sognerådene var imod. Herved ville ifølge Appel en væsentlig hindring for tilslutningen fra sønderjysk side være fjernet.

En del af hindringen blev fjernet ved udvalgsbehandlingen, men først efter mange drøftelser.¹⁴⁸ En række organisationer mødte op for at påvirke udvalgsmedlemmerne både i den ene og anden retning. Danmarks Lærerforening ønskede ikke tvungne skolenævn, Sønderjysk Lærerforening og »Forældrekræde i Sønderjylland« ville tværtimod have dem. Folketingsudvalget foreslog i sin betænkning, at der skulle være mulighed for at oprette skolenævn ved en eller flere skoler i kommunen, selv om kommunalbestyrelsen var imod:

Når mindst 10 personer, der har forældremagten over mindst 10 børn, retter skriftlig begæring til kommunalbestyrelsen derom, skal der ved skoleårets begyndelse afholdes en afstemning ved en skole til afgørelse af spørgsmålet om valg af et skolenævn ved skolen; er der mere end 100 børn i skolen, skal kravet stilles af 25 forældre, der har forældremagten over mindst 25 børn. Hvis ved denne afstemning over halvdelen af dem, der på det pågældende tidspunkt har forældremagten over de i skolen indskrevne børn, kræver oprettelsen af et skolenævn ved den pågældende skole, skal valg finde sted efter de i § 10 givne regler...

Er skolenævn engang valgt ved en skole, forbliver denne ordning gældende, selvom der foretages nyvalg til kommunalbestyrelsen. Denne kan dog ved valgperiodens udløb, dog mindst 3 måneder før dette tidspunkt, beslutte og bekendtgøre for skolekredsen, at der skal foretages ny afstemning, og hvis denne ikke giver det ovenfor angivne stemmetal for skolenævnets opretholdelse, bortfalder skolenævnet ved valgperiodens udløb.¹⁴⁹

Så snørklet kunne det siges, at sønderjyderne kunne få lov til at beholde hovedbestanddelen af de små skolekommissioner, som siden 1920 havde været en fast del af den sønderjyske skoleordning. Nu var det op til sønderjyderne ligesom til folk i det øvrige land, om de ville have skolenævnene.

Det andet hovedpunkt i den sønderjyske særordning, amtskolekonsulenternes stilling, var ikke i samme grad noget strids-

punkt, og debatten drejede sig ikke det sønderjyske konsulentembedes magtfulde stilling. Alle syntes at have accepteret Tilsynskommissionens forslag om, at den kongerigske ordning efter en overgangsperiode skulle indføres også i Sønderjylland, hvilket betød, at amtsskolekonsulenterne ikke længere skulle være forretningsførende medlemmer af skoledirektionen, men dog have ret til at deltage i møderne uden stemmeret, at de ikke længere skulle have noget med købstædernes skolevæsen at gøre, fordi dette som i det øvrige land blev stillet direkte under ministeriets tilsyn, og endelig, at de ikke længere skulle sidde i skolerådene. På et enkelt punkt nærmede konsulentstillingen sig dog den sønderjyske. Det var i spørgsmålet om retten til at komme på skolebesøg. Her blev formuleringen, at amtsskolekonsulenten »skal efter skoledirektionens nærmere anvisning besøge de i amtsråds kredsen værende skoler«.

Amtsskolekonsulenterne blev alligevel et diskussionsemne under folketingsbehandlingen, da regeringen foreslog, at de blev kongeligt udnævnt. Venstres ordfører Arnth-Jensen havde, siden amtsskolekonsulentembederne blev drøftet i Folketinget i begyndelsen af 1930'erne, været imod, at de blev gjort til magtfulde embedsmænd.¹⁵⁰ Han modsatte sig den kongelige udnævnelse, da det ville medføre, at afskedigelsesparagraffen blev afskaffet. En konsulent kunne nemlig komme i et sådant forhold til befolkningen, at de ikke ønskede at beholde ham. Det konservative folketingsmedlem, lektor Karl Olsen, påpegede, at der aldrig i hans parti havde hersket nogen stor forkærlighed for amtsskolekonsulentembedet, og han ønskede, før embederne blev alt for faste, at der blev nærmere redegjort for, hvad de rent faktisk lavede. Jørgen Jørgensen mente derimod, at det var fastslået som en kendsgerning, at amtsskolekonsulenterne var et nyttigt og værdifuldt led i hele vor skoleordning, og at ingen betragtede dem som embedsmænd, der ville ensrette vort skolevæsen, men som gode og forstandige rådgivere.

Under udvalgsbehandlingen blev der på baggrund af det konservative ønske foranstaltet en undersøgelse af, hvad samtlige amtsskolekonsulenter foretog sig af tjenstlige opgaver i løbet af et år.¹⁵¹ Til sammenligning skal her gengives, hvad en kongerigsk (Sorø Amt) og en sønderjysk (Tønder Amt) konsulent havde af opgaver:

Sorø Amt

Konsulentens tid fuldt optaget af hans arbejde som amtsskolekonsulent. Har aflagt 85 skolebesøg på 2 år. Sådanne besøg varer ofte fra tidlig morgen til sen aften. I øvrigt arbejde med tilsyn med aftenskoler, instruktionsmøder, forældre- og aftenskolemøder samt hver 14. dag deltaget i møder med sogneråd, skolekommissioner og lærerråd.

Tønder Amt

Konsulenten har et betydeligt kontorarbejde som forretningsfører for direktionen. I 1948 aflagde han 100 skolebesøg. Fører tilsyn med de tyske privatskoler. Hans virksomhed som rådgivende for de stedlige skolemyndigheder har medført, at han i 1948 har deltaget i 12 møder og forhandlinger med sogneråd ude i kommunerne og i 27 skolenævnsmøder. Foranstaltninger til gennemførelse af folkeskoleloven¹⁵² forventes en overgang at ville lægge særligt beslag på konsulentens tid. Ordner og planlægger instruktionskursus.

Konklusionen på undersøgelsen var, at arbejdet både i Sønderjylland, hvor konsulenten havde ekstra funktioner som forretningsfører for skoledirektionen og som tilsynsfører med de tyske privatskoler, og nord for Kongeåen beslaglagde konsulentens fulde arbejdskraft. Et mindretal i udvalget ønskede stadig at bevare den nuværende ansættelsesform (siden 1946 var konsulenterne ansat af ministeriet), men det lykkedes at få alle til at stemme for den kgl. ansættelse, da ministeren indføjede en passus om, at der stadig kunne være mulighed for uansøgt afsked.

En tredje forskel mellem det kongerigske og sønderjyske skolevæsen var resterne af det gejstlige skoletilsyn. Her var Tilsynskommissionen nået frem til, at provstemedlemmet af de kongerigske skoledirektioner skulle forsvinde. Skoledirektionerne skulle fremtidig bestå af amtmanden som formand og forretningsfører og fire medlemmer valgt af amtsrådet. Siden 1933 havde præsterne nord for Kongeåen haft tilsyn med religionsundervisningen, medens biskopperne i Sønderjylland havde bevaret deres skolevisitatser. I § 16 i Hartvig Frischs lovforslag fra november 1948 var formuleringen: »Sognepræsten eller en anden af biskoppen godkendt præst i kommunen har ret til at overvære kristendomsundervisningen i pastoratets skoler«. Dette betød, at biskoppernes visitatser i Sønderjylland nu var strøget. Begrundelsen herfor var, at der ikke var nogen, der havde stillet forslag om deres bevaring, og at de kun var lidet brugte og næppe hav-

de været af større betydning.¹⁵³ Det første var i hvert fald ikke rigtigt, da det var et fast punkt i Den sønderjyske Lærerforenings hovedkrav til en ny tilsynsordning, at biskoppernes visitatser skulle bevares.¹⁵⁴ Til gengæld blev præsternes ret til at overvære religionstimerne ikke begrænset til Kongeriget, så for fremtiden havde de sønderjyske præster som noget nyt også mulighed for at komme i skolerne, hvad de ikke havde haft siden 1920.¹⁵⁵ Dette gjaldt for øvrigt også København, hvor der siden 1933 ikke havde været noget gejstligt islæt i skoletilsynet.¹⁵⁶ Grunden til, at spørgsmålet om præsternes funktion ikke vakte større opsigt i debatten, var, at tilsynet med kristendomsundervisningen var afløst af en ret til at overvære undervisningen. Tilhængerne af præsternes tilsynsret trøstede sig med, at hvis præsterne observerede noget utilfredsstillende, så havde de mulighed for at indberette sagen. De konservative medlemmer af folketingsudvalget, der ønskede at bevare provsterne i skoledirektionerne og præsternes tilsyn, endte med at stemme for forslaget, da de fandt det udsigtsløst at stille ændringsforslag.

Ud over de her omtalte hovedspørgsmål, der drejede sig om forholdet mellem skolevæsenet nord og syd for Kongeåen, var der også andre vigtige ændringer, som ikke skal omtales særligt i denne sammenhæng, såsom skoleledernes og lærernes indflydelse i skolestyret, skolevæsenet i København og indførelse af en særlig amtsskolekonsulent for særundervisningen og ikke mindst det tilbagevendende spørgsmål om lærerafskedigelser. I 1933 var der for hele landet blevet indført en ordning med appeludvalg, som lignede den ordning, der fandtes i den sønderjyske skolelov fra 1923, men ordningen tilfredsstillede ikke lærerne, bl.a. fordi de anså det lokale medlem af appeludvalget for at være både anklager og dommer i samme sag.¹⁵⁷ Samtidig med diskussionen om den nye tilsynslov fandt der en meget omtalt afskedigelsessag sted af læreren i Stige på Fyn. I den nye tilsynslov blev afskedigelsesudvalget sammensat af amtmanden, et medlem valgt af Undervisningsministeriet samt et medlem valgt af amtsrådet.

Folkeskolens redaktør havde ved undervisningsminister Hartvig Frisch's tiltrædelse håbet på, at han ville blive en ny Borgbjerg, altså en mand, der var i stand til at bøje de modstridende interesser så stærkt imod hinanden, at en ny tilsynslov kunne vedtages med tilslutning fra alle sider. Med vedtagelsen af til-

synsloven af 12. april 1949 leverede ministeren varen. Med de ændringer, som folketingsudvalget havde vedtaget, endte lovforlaget med at blive vedtaget enstemmigt i Folketinget den 6. april 1949. To dage senere havde forslaget også fået tilslutning fra alle i Landstinget. Ganske vist var ikke alle ordførere tilfredse med den hast, hvormed ministeren ville have forslaget igennem Landstinget, men Hartvig Frisch fik det alligevel vedtaget uden udvalgsbehandling under henvisning til den grundige behandling i Folketinget og til det forestående rigsdagsjubileum, som betød, at rigsdagssamlingen snart skulle slutte. Flere af ordførerne i Landstinget fremhævede værdien af, at der nu blev skabt en fælles skoleordning for hele landet, og de accepterede, at det havde været nødvendigt med kompromiser for at nå så langt. Bedst blev dette udtryk af ministeren selv, der talte om cirkulens kvadratur og om, at han i udvalget havde måttet give køb på en række områder, for ellers havde tre partier og ikke mindst stærk uvilje fra Sønderjylland været imod loven.¹⁵⁸ At det var et mestestykke at få loven vedtaget af alle, kan også aflæses af reaktionerne på den. Det, som sønderjyderne kaldte lovens bedste paragraf, nemlig muligheden for at oprette skolenævn, blev af Danmarks Lærerforening betegnet som »lovens svage punkt«. ¹⁵⁹ Formanden udtrykte det på den måde, at Kongeågrænsen var blevet afløst af en række nye grænser mellem de enkelte kommuner eller mellem de enkelte skoledistrikter inden for kommunerne.¹⁶⁰

13. Den sønderjyske skoleordnings efterdønninger 1950-63

Den fælles tilsynslov for hele landet trådte i kraft pr. 1. april 1950, og samtidig ophævedes den sønderjyske skolelov af 1. maj 1923 med senere ændringer i 1933 og i 1939. Et cirkulære gav de nærmere regler for lovens ikrafttrædelse.¹⁶¹ Inden de nye skoledirektioner og lokale skolebestyrelser (skolekommissioner og skolenævn) kunne udpeges, skulle der først afholdes amtsråds- og kommunevalg, hvilket fandt sted i marts 1950. I februar 1950 udstedte ministeriet en bekendtgørelse med de udviklede regler for valg af skolekommissioner og skolenævn.¹⁶² Disse regler gjaldt både i Sønderjylland og i det øvrige land, men som forudsat under rigsdagsforhandlingerne blev langt de fleste skolenævn oprettet i Sønderjylland.

På det regionale skoletilsyns område vedblev Sønderjylland endnu i en årrække med at være noget særligt. Som nævnt ovenfor beholdt de allerede ansatte amtsskolekonsulenter de funktioner, som de havde haft før den nye tilsynslov, og det kunne vare mange år, fordi der inden for de seneste år var ansat et nyt kuld af amtsskolekonsulenter i de sønderjyske amter (se kapitel II). Imidlertid kunne konsulenterne ikke fortsætte helt, som om der intet var hændt. En række paragraffer i den nye lov påvirkede deres embedsstilling. Selv om de bevarede medlemskabet af skoledirektionen og fortsat var forretningsførere, et job som ellers skulle overdrages til amtmanden, blev arbejdet påvirket af, at medlemskredsen blev udvidet med to ekstra valgte medlemmer. Amtsrådet skulle egentlig ifølge 1949-loven vælge fire medlemmer til skoledirektionen (jfr. bilag over skoledirektionernes medlemmer bag i bogen), men i de sønderjyske amter kun tre, så længe amtsskolekonsulenten var medlem. Derimod beholdt de sønderjyske amtsskolekonsulenter ikke deres hidtidige medlemskab af skolerådene. Her anvendte man straks den nye lovs bestemmelse om, at konsulenten »deltager i skolerådets møder og forhandlinger«, men altså uden stemmeret.¹⁶³

Undervisningsministeriet udsendte den 26. maj 1950 en særlig instruks »for de den 1. april 1950 i De sønderjyske Landsdele fungerende amtsskolekonsulenter«.¹⁶⁴ Selv om en række punkter i instruksens var identiske med en tilsvarende instruks, der samme dag blev udstedt for de øvrige amtsskolekonsulenter,¹⁶⁵ fandt man det i ministeriet nødvendigt med en særlig sønderjysk instruks. Den afgørende forskel fra de andre konsulenter opgaver kom til udtryk i § 1 stk. 1:

Amtsskolekonsulenten er skoledirektionens forretningsførende medlem og varetager som sådan direktionskontorets løbende forretninger, forbereder sagerne til forebringelse i direktionen og drager omsorg for, at vedtagne beslutninger bringes til udførelse.

Ifølge instruksens § 2 stk. 1 påhvilede det den sønderjyske skolekonsulent på direktionens vegne at føre tilsyn med undervisningen »i de under direktionen hørende folkeskoler« og med skolens forhold i det hele. Heri lå, at han havde en ubetinget ret til at besøge de skoler, han ønskede. Men nærlæst var der en skjult indskrænkning i konsulentens arbejdsområde i forhold til før 1950. Han kunne ikke længere besøge eller føre tilsyn med køb-

Den sønderjyske skoleordning stod først for fald, når de før 1950 ansatte amtsskolekonsulenter faldt for pensionsalderen. For Haderslev Amts vedkommende skete det i 1960. Det gengivne foto er optaget i forbindelse med amtsskolekonsulent Th. Roust' 70 års dag i juli 1960. Privateje.

stadsskolerne, da disse ikke længere hørte under skoledirektionen. Derimod kunne han stadig komme i de sønderjyske flækker,¹⁶⁶ da de fortsat hørte under skoledirektionens domæne,¹⁶⁷ selv om flere af flækkerne ikke hørte under amtsrådet og derfor ikke var med til at vælge skoledirektionens medlemmer. Dette forhold glemte man at tage stilling til både i selve loven og i ministeriets uddybende cirkulære af 15. februar 1950. Først da Tønder Skoledirektion gjorde opmærksom på uligheden i flækkernes stilling, fandt ministeriet frem til den nødløsning, at amtsrådet inden valget til skoledirektionen skulle afholde et møde med repræsentanter for de flækker, der ikke var repræsenteret i amtsrådet, »på hvilket der gives flækkernes repræsentanter lejlighed til at fremføre deres synspunkter med hensyn til skoledirektionsvalget«. ¹⁶⁸ Dette var endnu et eksempel på, at centraladministrationen havde problemer med at finde ud af, hvad man administrativt skulle stille op med denne sønderjyske kommune-type, der hverken var købstæder eller landkommuner.¹⁶⁹

Tilsynet med privatskolerne var også anderledes end i det øvrige land. Formuleringen i instruksens § 2 stk 2 var:

Endvidere påhviler det ham [den sønderjyske amtsskolekonsulent] på direktionens vegne at føre tilsyn med de under direktionen hørende private skoler, forsåvidt disse ikke som eksamensberettigede eller på anden måde er underkastet et særligt tilsyn.

Også her lå der en indskrænkning i forhold til de sønderjyske skoledirektioners og amtsskolekonsulenters tidligere tilsyn med alle ikke-eksamensberettigede privatskoler, et tilsyn som ikke fandtes i det øvrige land. Beskæringen skete imidlertid ikke med tilsynsloven af 1949, der kun gjaldt det »kommunale skolevæsen«, men med friskoleloven af 12. juli 1946, der overlod tilsynet med friskoler og andre privatskoler til skolekommissionen eller til en lokal tilsynsfører valgt af den pågældende skole. Denne ordning gjaldt også i Sønderjylland, men kun for de dansksprogede skoler. For de tysksprogede privatskoler og tysk hjemmeundervisning bestemte en lov, vedtaget samme dag som friskoleloven, at skoledirektionen skulle have det overordnede tilsyn, og at den kunne udføre dette gennem amtsskolekonsulenten eller en anden medhjælp godkendt af ministeriet. Dette tilsyn med de tyske privatskoler fortsatte også efter 1950. Under udarbejdelsen

af instruksen blev det i ministeriet overvejet at skrive, at de dansksprogede privatskoler var undtaget fra konsulentens tilsyn, men det blev taget af bordet under henvisning til, at det lå implicit i formuleringen »på anden måde er underkastet et særligt tilsyn«. Ministeriet ønskede ikke, at forskelsbehandlingen over for de tyske privatskoler skulle stå i instruksens med klar tekst. Endnu i 1950 var man bange for, hvad det tyske mindretals skolevæsen kunne udvikle sig til, og man ønskede derfor at have hånd i hanke med det. Til denne opgave kunne de sønderjyske amtsskolekonsulenter stadig bruges.

Ifølge bekendtgørelse af 22. oktober 1952 skulle tilsynet med de tyske privatskoler og tysk hjemmeundervisning udføres »effektivt«. ¹⁷⁰ Det skulle konstateres, om undervisningen stod mål med, hvad der almindeligt krævedes i folkeskolen. Den tilsynsførende myndighed, som ifølge instruksens af 26. maj 1950 var amtsskolekonsulenten, kunne »til enhver tid« overvære undervisningen og årligt lade afholde prøve i skriftlig og mundtlig dansk, skrivning og regning samt dansk samfundslære, historie og geografi. Han kunne endvidere forlange alle oplysninger forelagt om skolerne, lærerne og eleverne og om undervisningen i øvrigt. Desuden skulle alle ansøgninger om statstilskud fra de tyske privatskoler før indsendelsen til ministeriet påtegnes af skoledirektionen med en udtalelse om, hvorvidt skolen havde underkastet sig det anordnede tilsyn og imødekommet de af tilsynet stillede krav. I løbet af 1950'erne blev der opført et større antal tyske privatskoler (1949: 5; 1963: 29 skoler), og elevtallet steg tilsvarende (1949: 315; 1963: 1594 elever), så tilsynsopgaven var ikke helt lille for direktion og konsulent. ¹⁷¹

De sønderjyske amtsskolekonsulenter havde således endnu i 1950'erne en række funktioner, som deres kolleger nord for Kongeåen ikke havde. Men den sønderjyske særordning sang helt klart på allersidste vers. Amtsskolekonsulenten for Sønderborg og Aabenraa amter, Hans Novrup, blev pensioneret med udgangen af maj 1959, amtskolekonsulenten for Haderslev Amt, Th. Roust, pr. 31. juli 1960, og endelig amtsskolekonsulenten for Tønder Amt, S.C. Brejl, den 31. oktober 1963. ¹⁷² Deres afløsere, Poul Alkærsig, Johannes Nybro og E.C. Tygesen, var amtsskolekonsulenter af den nye slags, og fra udgangen af oktober 1963 var tilsynsloven af 1949 (med revision af 21. februar 1962) i fuld kraft på begge sider af Kongeåen.

VI Den sønderjyske skoleordning – en succes?

1. Den administrative forsøgsmark

Fra den første dag efter vedtagelsen af den første sønderjyske skolelov var den danske skoledebat fyldt med artikler om det sønderjyske skolevæsen, og der var både sønderjyske og kongerigske aktører i debatten. Den danske lærerstands blad »Folkeskolen« var i alle årene fra 1920 og til de nye tilsynsloves vedtagelse i 1933 til stadighed optaget af den sønderjyske tilsynsordning, og det var Danmarks Lærerforenings erklærede politik, at man ønskede sig et tilsyn som i Sønderjylland.

Den sønderjyske skoleordning var på dagsordenen på lærer- og skolemøder overalt i Danmark, og mange skolefolk både fra ind- og udland besøgte sønderjyske skoler og overværede undervisningen. Et andet vigtigt tegn på omverdenens interesse var, at den sønderjyske skole var på programmet på de nordiske skolemøder både i Kristiania i august 1920, i København i august 1931 og igen i Stockholm i august 1935.

I de mange forslag om folkeskolens styrelse og tilsyn, der fremsattes lige fra Den store Skolekommissions betænkning i 1923, over Nina Bangs tilsynsforslag 1924-26 og til Frederik Borgbjergs forskellige forslag, nævntes den sønderjyske skoleordning som et af de væsentligste forlæg for den landsdækkende tilsynslov. Specielt indførelsen af et fagligt tilsyn ved amtsskolekonsulenter eller kredslærere begrundedes med, at ordningen nu i længere tid havde fungeret til almindelig tilfredshed i Sønderjylland. Når forsløget nu var faldet så godt ud, så var der også et berettiget håb om, at amtsskolekonsulentordningen ville fungere godt i resten af landet. Det var specielt betydningsfuldt at vide, at afskaffelsen af det gejstlige tilsyn i Sønderjylland ikke havde betydet, at det gik ud over religionsundervisningen og skolens forhold til kirken. Men det gejstlige tilsyn havde endnu mange fortalere i Kongeriget, og så længe der var borgerligt flertal i Landstinget, kunne en tilsynslov ikke vedtages, uden at partiet Venstre

var med, og betydelige dele af Venstre ønskede ikke at bryde forbindelsen mellem skole og kirke.

Hvor stor en del af forsøgsordningen blev så indført i det øvrige land efter 1933? På det lokale niveau ville man ikke have de små skolekommissioner, som man holdt så meget af i Sønderjylland, men man kan alligevel sige, at den nye kongerigske tilsynslov gik et stykke af vejen, da der blev mulighed for at oprette forældreråd for den enkelte skole, når et vist antal forældre viste interesse herfor.

På det regionale plan var forsøgsmarken mest åbenlys. Det hele endte med, at Kongeriget fik amtsskolekonsulenter, ligesom man havde haft i Sønderjylland i 13 år. I 1923 havde Den store Skolekommissions flertal foreslået indført en række kredslærere, som skulle deltage i det faglige tilsyn. Disse afveg på flere væsentlige områder fra de sønderjyske amtsskolekonsulenter:

- deres embedsdistrikt omfattede provstiet
- de var deltidsansatte
- de var billigere
- de var vejledere, ikke tilsynsførere

Med tilsynsloven af 1933 fik Kongeriget amtsskolekonsulenter, som i forhold til forslaget fra 1923 på flere væsentlige områder havde nærmet sig den sønderjyske ordning:

- betegnelsen blev amtsskolekonsulent, ikke kredslærer
- embedsdistriktet blev amtet, ikke provstiet
- det blev et heltidsjob
- mange funktioner var de samme

Men der var også forskelle:

- i Kongeriget blev amtsskolekonsulenten ikke forretningsførende medlem af skoledirektionen, men fik møde- og taleret i skoledirektion og skoleråd
- han kunne ikke på egen hånd komme på skolebesøg
- han fik ikke tilsyn med købstadsskoler og private skoler

Også med hensyn til lærerudnævnelser og lærerafskedigelser skete der en tilpasning til den sønderjyske ordning. Der skete

Amtsskolekonsulenterne måtte tage mange ture til København for at drøfte de sønderjyske skoleproblemer med ministre og embedsmænd. Det gav konsulenterne direkte indflydelse på lovgivning og praktiske afgørelser, men det betød også mange rejsedage. Billedet af amtsskolekonsulent Nicolai Svendsen på Christiansborg Slotsplads stammer fra 1921. Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

ikke noget med indstillingsretten. Den lå fortsat hos skolekommissionerne i Sønderjylland og hos kommunalbestyrelsen (på landet sognerådene) i Kongeriget. Kaldsretten derimod lå efter 1933 begge steder hos skoledirektionen, da biskopperne i Kongeriget ikke længere havde noget med skolevæsenet at gøre, og da Undervisningsministeriet ikke længere havde den endelige afgørelse ved læreransættelser i Sønderjylland. Danmarks Lærereforening havde i flere årtier ført kampagne imod den forhadte § 8 i lov af 27. maj 1908, der gav de lokale skolemyndigheder mulighed for at afskedige lærere, uden at lærerne kunne forsvare sig. I den sønderjyske skoleordning havde man gennem de såkaldte afskedigelsesudvalg taget lidt af brodden ud af kritikken, og de kongerigske lærere fik deres ønske om tilsvarende udvalg i resten af landet opfyldt i 1933, uden at det dog af den grund standsede lærernes kritik.

Med tilsynslovene af 1933 havde skolestyret i Kongeriget på væsentlige områder nærmet sig til den sønderjyske skoleordning. Forsøgsordningen i Sønderjylland var således blevet en succes, men der var fortsat en række forskelligheder. Sønderjyderne havde afvist et kompromis, som endelig ville have gennemført Genforeningen på skoleområdet. Det blev ellers både på Rigsdagen og i den offentlige debat gang på gang fremhævet, at det snart var på tide her mere end ti år efter Genforeningen at få de to skoleordninger fuldstændig samordnet. Et udtryk for denne politik var loven af 1. juni 1929. Nu skulle den danske (det vil sige kongerigske) lovgivning gælde overalt, hvor der ikke fandtes udtrykkelige særbestemmelser. Dette fik betydning for skoleområdet, således at alle senere skolelove også kom til at gælde i Sønderjylland, f.eks. skoleloven af 1937, hvilket igen betød, at råderummet for den sønderjyske særordning blev mindre.

Efter 1933 – eller 1934/35, hvor de nye tilsynslove trådte i kraft – ændredes situationen afgørende. Man kunne ikke længere på samme måde tale om en sønderjysk forsøgsmark, eller i hvert fald var denne blevet indskrænket til beskedne områder. Skoledebatten hentede ikke på samme måde som tidligere inspiration i Sønderjylland. Man var nok i Danmark interesseret i at følge udviklingen på skoleområdet i Sønderjylland, f.eks. i »Folkeskolen«, men det var ikke længere, fordi man ville finde forbilleder for det fremtidige skolestyre i Kongeriget, men fordi man interes-

serede sig for den nationalpolitiske udvikling og skolevæsenets situation efter nazisternes magtovertagelse i 1933.

I stedet for en sønderjysk forsøgsmark kunne man måske snarere tale en kongerigsk forsøgsmark. Efter mere end 70 års kamp havde man nu endelig fået indført et sagkyndigt skoletilsyn ved vejledende amtsskolekonsulenter. Man var derfor i årene efter 1933 både i skolekredse og i ministeriet meget optaget af, hvordan disse konsulenter kom til at virke i praksis. Ministeriet foretog således en stor undersøgelse af konsulenternes første virksomhedsår, og der blev med jævne mellemrum afholdt samlede møder med konsulenterne. Nord for Kongeåen måtte man også have afprøvet, hvorvidt man skulle fastholde visse dele af det gejstlige skoletilsyn. Der var nemlig i 1933 indgået et kompromis, så man kun gik halvvejen eller snarere 2/3 af vejen i afskaffelsen af kirkens indflydelse på skolen: en af provsterne i amtet havde fortsat plads i amtsskoleledelsen, og sognepræsten havde beholdt tilsynet med religionsundervisningen. På dette område kunne man stadig skele til Sønderjylland: her havde præsterne intet med religionsundervisningen at gøre, og der var ingen provster (bortset fra de eventuelt valgte) i skoledirektionerne, men biskopperne havde til gengæld ret til at besøge skolerne og overvære religionsundervisningen.

Forholdet til det tyske mindretal havde spillet en betydelig rolle for indholdet af den første sønderjyske skolelov fra 1920, ligesom det var medvirkende til, at sønderjyderne i 1933 holdt sig ude af en fælles tilsynsordning. Men efter nazisternes magtovertagelse i 1933 kom det tyske mindretals skolevæsen helt frem i fokus. De tyske skolekrav, som i stort omfang svarede til krav, det tyske folketingsmedlem Johs. Schmidt allerede havde fremsat i 1920'erne, kom i slutningen af 1930'erne til realitetsforhandlinger. Med den sønderjyske skolelov af 15. marts 1939, som blev enstemmigt vedtaget i både Folketinget og Landstinget, fik tyskerne deres egen skolekonsulent og deres egne skolenævn. Set i forhold til situationen nord for Kongeåen var loven udtryk for en yderligere harmonisering. Sønderjyderne fik for første gang skolekommissioner, der omfattede hele kommunen, men de skulle kombineres med skolenævn for de enkelte skoler. Disse skolenævn havde mange flere funktioner end de frivillige forældreråd i Kongeriget.

Efter besættelsen var hensyntagen til det tyske mindretal stort

set ophørt. Men alligevel kom det tyske mindretal til at spille en rolle i det videre forløb. Med lov af 12. juli 1946, der indebar, at det tyske mindretals skolevæsen i fremtiden udelukkende skulle foregå i privat regi, var nemlig en række centrale paragraffer i den sønderjyske skolelov blevet overflødige. Samtidig var der mange kredse både nord og syd for Kongeåen, der i lyset af udviklingen i årene 1933-1945 fandt, at det var på tide at få slettet Kongeå-grænsen på skoleområdet. Man stod imidlertid med to skolesystemer. Disse var begge afprøvet i praksis, så spørgsmålet var, hvilket man skulle vælge. Det letteste havde naturligvis været at overføre den kongerigske ordning til Sønderjylland, nu da der ikke længere skulle tages nationalpolitiske hensyn, men det blev der ingenlunde tale om. Ifølge kommissoriet for de to kommissioner, der i årene 1945-48 arbejdede med et fremtidigt fælles skoletilsyn, var opgaven, at man skulle opveje de forskellige regler i Sønderjylland og i Kongeriget mod hinanden og vælge de bedste fra begge ordninger.

Den sønderjyske skoleordning fik derfor med tilsynsloven af 12. april 1949 endnu engang indflydelse på skoletilsynet i hele landet. På det lokale område havde man i Sønderjylland siden 1939 afprøvet kombinationen af skolekommissioner, der omfattede hele kommunen, og skolenævn for den enkelte skole, medens man i Kongeriget siden 1933 havde afprøvet en model med frivillige forældreråd. Da skolenævnene havde fungeret tilfredsstillende, medens forældrerådene stort set havde været en fiasko, blev det den sønderjyske model, der blev overført til hele landet. Skolenævnene skulle dog være frivillige, og det skulle udelukkende være forældre og værger, der skulle have stemmeret, men valgene skulle være direkte. Herved sikrede man sig, at det nære forhold mellem forældre og skole, som man havde været så glade for i Sønderjylland siden Genforeningen, kunne fortsætte. Det vil ikke være helt forkert at fastslå, at der går en lige linje fra de små sønderjyske skolekommissioner over skolenævnene, som ved skoletilsynsloven af 9. februar 1970 blev gjort obligatoriske, til de i 1989 indførte skolebestyrelser, hvor en stor del af det lokale tilsyn blev lagt ud til forældrerepræsentanter på den enkelte skole.¹ Men lovgiverne bag skolebestyrelsesloven var sig næppe denne sammenhæng bevidst.

På det regionale område blev det derimod den kongerigske ordning fra 1933, der stort set blev gældende. Amtsskolekon-

sulenterne blev ikke medlemmer af skoledirektionerne, da man ikke ønskede at indskrænke antallet af skolerådsvalgte medlemmer til fordel for embedsmænd. På samme måde var det ikke muligt at give amtsskolekonsulenterne samme kontrollerende myndighed, som de havde i Sønderjylland. Det havde de kongerigske lærere aldrig affundet sig med og en del politikere næppe heller. Til gengæld fik amtsskolekonsulenterne, ligesom de havde i den sønderjyske ordning, ret til på eget initiativ at besøge skolerne. En yderligere indrømmelse var, at de hidtidige sønderjyske konsulenter kunne fortsætte resten af deres funktionstid efter de gamle regler.

Når man tænker på de mange og seje forhandlinger siden 1920 om at genforene Sønderjylland med Kongeriget på skoleområdet, så var det overraskende, at den nye fælles tilsynslov af 1949 kunne vedtages enstemmigt både i Folketing og Landsting. Det var virkelig lykkedes for Hartvig Frisch at løse, hvad han selv kaldte for cirkelns kvadratur. Et udtryk herfor var, at der også var tilfredshed med resultatet i Sønderjylland. Da tilsynsloven blev revideret i folketingssamlingen 1961/62 omtaltes de særlige sønderjyske forhold ikke, og der mødte ingen utilfredse sønderjyder op i udvalget.² I det hele taget blev den sønderjyske ordning snart glemt, på trods af at den landsdækkende tilsynslov havde været afprøvet i Sønderjylland siden 1920. I 1960 blev 25-års jubilæet for konsulentordningens indførelse markeret.³ Dette burde have været et 40-års jubilæum!

2. Genforeningens bedste gave

Denne bog indledes med et citat fra Troels Finks bog: Sønderjylland siden Genforeningen i 1920, hvori den store kender af Sønderjyllands historie udtrykker, at sønderjyderne selv har kaldt den sønderjyske skole for Genforeningens bedste gave, og han tilføjer, at dette er sket med rette. Der kan findes mange andre lignende udtalelser i litteraturen. I 1939, da den radikale undervisningsminister Jørgen Jørgensen havde planer om at foretage større ændringer i den sønderjyske skoleordning, forsvarede Den sønderjyske Lærerforening i en resolution fra generalforsamlingen de små sønderjyske skolekommissioner. De havde medvirket til, at den danske skoles indsats her i landsdelen fra alle sider erklæres for at være »den del af genforeningsarbejdet, der lyk-

kedes bedst«. ⁴ Landstingsmand og skoledirektionsmedlem Hans Jepsen Christensen fulgte synspunktet op, da han fjorten dage senere på et protestmøde imod det fremsatte skoletilsynsforslag omtalte den sønderjyske skoleordning som den gave, Jacob Appel fik lov til at række sønderjyderne. Med andre ord, den skulle politikerne holde sig fra.

Amtsskolekonsulent Nicolai Svendsen kaldte det store afsnit i sine erindringer, der handlede om det sønderjyske skolevæsen i 1920'erne, for »Genforeningens store gave«, ⁵ og han benyttede udtrykket i superlativ »Genforeningens største gave« som navn på sin artikel i den af Chr. Refslund redigerede artikelsamling: Liv og virke i vort grænseland 1920-1960 (1961). ⁶ På samme linje lå grænselandspræsten N.P. Nielsen i bogen »Fra bondedreng til grænsepræst«. Både de danske forældre og deres børn følte, at den danske folkeskole var »Danmarks bedste gave til Sønderjylland«. I tysk tid havde det været en pine for forældrene at sende deres børn i skole, men man havde gjort det, da det var en nødvendighed på grund af skoletvangen. Nu var det en anderledes glæde. Afgørende herfor var den gode praktiske skoleordning, man havde fået i 1920. ⁷ Også blandt sønderjyske lærere kan man finde udtrykket »Genforeningens største gave« om den »frie, danske skole«, som afløste den preussiske skole i 1920. ⁸

To af de sønderjyske skolekonsulenter, der havde deres virke i 1940'erne og 1950'erne, havde en lidt mere nuanceret opfattelse af den sønderjyske særordning end pionererne fra 1920'erne. Th. Roust, amtsskolekonsulent i Haderslev 1941-60, omtalte i bogen »Nordslesvigs aandelige genforening med Danmark« fra 1948, hvilke faktorer der i 1920 havde fået de danske børn til at blive glade for at gå i skole: sprogskiftet, det friere forhold mellem lærer og elev og det ændrede stofvalg. »Derfor er det måske også rigtigt, hvad ofte er blevet nævnt, at den danske skole var Genforeningens bedste gave til Sønderjylland – en påstand som skolefolk næppe vil fremkomme med, men heller ikke modsige«. ⁹ Samme lidt forbeholdne mening havde kollegaen i Sønderborg, Hans Novrup: »Det bør også i denne forbindelse nævnes, at den danske skole hernede i almindelighed har kunnet glæde sig ved stor popularitet. Mange sønderjyder har ud af ærlig overbevisning udtalt sig om den danske skole som Genforeningens bedste gave«. ¹⁰ Det var således »mange sønderjyders« synspunkt, Novrup henviste til, mere end hans egen mening.

De danske sønderjyder havde forud for Genforeningen med længsel set frem til den dag, hvor dansk sprog, historie og kultur kunne indtage førstepladsen i de sønderjyske skoler. Det kan derfor overraske, at den sønderjyske skoleordning på en række områder lignede det forhadte preussiske skolesystem. I Slesvig-Holsten havde man ligesom andre steder i Preussen i 1870'erne indskrænket det gejstlige skoletilsyn, så det kun omfattede religionsundervisningen. I det regionale skoletilsyn havde man samtidig indført et fagligt-pædagogisk skoletilsyn ved kreds-skoleinspektører. I 1920 fik det sønderjyske skolevæsen med indførelsen af amtsskolekonsulentembederne et tilsvarende regionalt tilsyn, og desuden et meget beskedent gejstligt islæt i skolestyret. I den preussiske ordning var skolevæsenet under stærk statslig kontrol. I den sønderjyske ordning blev der bl.a. efter sønderjysk ønske (fortæller herfor var især H.P. Hanssen) indført en række statslige kontrolmuligheder i skolestyret.

Når den preussiske indflydelse på skoletilsynets opbygning er anført, så er det nødvendigt at fastslå, at den sønderjyske ordning helt og holdent blev skabt af sønderjyderne selv. Det betød utroligt meget for skoleordningens succes, at den sønderjyske skolelov ikke skyldtes folk med forbindelse til »bureaukратиets grønne bord«, men at den var »fremgået af folkets brede lag«. ¹¹ Blandt de hovedprincipper, der lå til grund for ordningen, var, at skolen skulle være demokratisk, at forældrene skulle have en vidtgående indflydelse både på læreransættelser og på tilsynet med undervisningen, og at der skulle tages et rimeligt hensyn til det tyske mindretal. Desuden skulle der være et overordnet pædagogisk tilsyn, som både kunne være kontrollerende og vejledende. Hertil kunne præster og provster ikke bruges, da man ikke havde tilstrækkelig tillid til den eksisterende præstestand, som i mange tilfælde var enten tysksindet eller blakket. Hvis præsterne skulle have været brugt i skoletilsynet, skulle enten en stor del af præsterne eller lærerne have været udskiftet, som det skete i perioden mellem 1848 og 1864. Ved at bevare en betragtelig del af de hidtidige præster og lærere følte Genforeningen ikke som noget markant brud, men mere som en proces over tid.

Utallige vidnesbyrd både i skoledebatten og i erindringslitteraturen fortæller om betydningen af de små sønderjyske skolekommissioner. Disse var i høj grad med til at vække befolkningens interesse for skolen. Der var ikke på samme måde som i

Kongeriget et mellemed mellem forældrene og lærerne og deres undervisning, da skolekommissionens medlemmer var meget tættere på lokalsamfundet. Forældrenes interesse for skolen gav sig udslag i, at de mødte meget talrigt op til eksamen, specielt mødrene, som sad hele dagen og hørte på undervisningen. Ludvig Mortensen nævnte således et eksempel på, at der var mødt næsten 50 forældre til en eksamen.¹² Forældre og skolekommissionsmedlemmer mødte også flittigt, når der blev arrangeret skolemøder, og mange deltog aktivt i debatten, når skolespørgsmål var på dagsordenen. Specielt i forbindelse med ændringer i den sønderjyske skoleordning deltog mange i den offentlige debat i dagspressen og på møder. Som amtsskolekonsulent Ludvig Mortensen fremhævede i et interview i 1935, så talte den sønderjyske befolkning ikke om kommuneskolen, men om »vor skole«. Dette skyldtes først og fremmest befolkningens egen medvirken i skolesagen. Skolen betragtedes ikke som statens eller kirkens eller sognerådets, men som »vor«.¹³ Nicolai Svendsen fremhævede som eksempler på befolkningens levende interesse for deres skole, at skolekommissionsmedlemmer mødte flittigt op, når han kom på skolebesøg, og at forældre i stort omfang kom ind på skoledirektionens kontor i Tønder for at tale med ham om, hvad der ofte var småting.¹⁴

Det andet hovedelement i den sønderjyske skoleordning: amtsskolekonsulenternes tilsyn, var den sønderjyske befolkning også tilfreds med. Ganske vist havde befolkningen en nedarvet mistillid til embedsmænd, der kom med kasket, men de sønderjyske skolekonsulenter formåede at føre deres tilsyn på en måde, så de blev anset som vejledere og som tillidsmænd. Man kan måske også sige, at sønderjyderne, det gjaldt både forældrene og lærerne, var mere vant til at lade sig kontrollere end befolkningen i det øvrige land, og derfor havde de sønderjyske amtsskolekonsulenter et større spillerum end i Kongeriget, blot de ikke overspillede deres kort. Der var også nok at kontrollere og ændre i de første år efter Genforeningen. Først var der problemerne med at få de to typer af lærere til at fungere sammen, nemlig de såkaldte sidste »slesvigere«, som var tyskuddannede, og de nye danskuddannede lærere, som kom til Sønderjylland uden lokalkendskab. Selv om der var mange overgangsproblemer, så lykkedes det stort set at få de to lærergrupper til at lære af hinanden og fungere sammen. I enkelte tilfælde kom under-

visningen ikke til at fungere, før der kom et lærerskifte. Der kunne både være problemer med de gamle tyskuddannede lærere og lærerne fra Kongeriget. Blandt de lærere nordfra, der blev ansat i 1920, var der nemlig flere, der ikke var dygtige nok, og som ikke kunne holde disciplin. Problemet med at skaffe gode lærere fra Danmark var størst i Tønder Amt.

Et andet problem, som amtsskolekonsulenterne skulle have klaring på i 1920'erne, var de mange skoleforsømmelser. Krigsforholdene havde medført uregelmæssig skolegang. Det hjalp efterhånden både ved at argumentere over for skolekommissioner og forældre og ved at indføre de danske regler for mulkering for skoleforsømmelser. Bygningsforhold og lærebøger var også spørgsmål, det var nødvendigt for skolekonsulenterne at få styr på. Skolebygningerne var mange steder helt utilstrækkelige især i det sydlige Sønderjylland, da tyskerne før 1. verdenskrig havde opført en række nye skolebygninger i nærheden af Kongeåen. Undervisningsmaterialerne måtte helt udskiftes, da undervisningssprog og metode skiftede. Selv om der flere steder kunne gå nogle år, lykkedes det stort set at få befolkningen til at indse nytten af forbedringer på disse områder. Blandt andet blev der opført en række nye skolebygninger i det sydlige Tønder Amt.

De sønderjyske amtsskolekonsulenter bidrog i høj grad til, at skoleforvaltningen blev ensartet. De fungerede over en lang periode, og deres kendskab til skolerne og til lovgivningen var meget stor. Desuden mødtes de jævnligt til fællesmøder enten alene eller sammen med de øvrige skoledirektionsmedlemmer, hvor de samordnede deres politik på en række områder, eller hvor de diskuterede løsningen af særligt vanskelige enkeltspørgsmål. På nogle områder, bl.a. i forholdet til det tyske mindretal, afveg skolekonsulenternes holdning lidt fra hinanden, og de var også af forskelligt gemyt, ligesom det havde sin betydning, at Nicolai Svendsen var indfødt sønderjyde, medens de øvrige oprindeligt stammede fra Kongeriget.

I den danske debat om indførelsen af amtsskolekonsulenter var det et fremtrædende tema, hvilken slags skolekonsulent man skulle have. Jacob Appel havde allerede i 1911 sagt – og synspunktet blev trukket frem af Nina Bang i Folketinget i 1925,¹⁵ at amtsskolekonsulenterne skulle være et pust fra den højere pædagogiske verden, fra den pædagogiske kultur. Andre mente, at

Ved amtskoleskolekonsulent Ludvig Mortensens tidlige død i 1937 indsamlede en komité penge til et mindesmærke på hans grav på Gammel Haderslev Kirkegård, og lærerne i amtet sørgede for, at der blev indsamlet penge til en soløkran. Amtsskolekonsulenten havde altid været rede til at bistå lærerne, skolekommissionerne og kommunalbestyrelserne med råd og vejledning i skolespørgsmål, og gennem »ypperlige foredrag, afhandlinger og kursus« havde han i grænselandet skabt en levende interesse for skolen og for ungdommens oplysning og dygtiggørelse. Ludvig Mortensen havde været »en banebryder for skolen«, som det hed i indsamlingsprospektet. Soløkranen findes på Haderslev Museum. Foto Anneli Bork.

skolekonsulenterne snarere skulle være kredslærere taget blandt områdets lærere frem for »kraftpædagoger«, som sad i avanceringsstillinger for »pædagogiske overmennesker« blandt de store byers og specielt Københavns skoleinspektører.¹⁶ Eller, som det også blev fremført, var overlegne folk, der kørte rundt i store Fordbiler. Man kan for de sønderjyske amtsskolekonsulenter fastslå, at i hvert fald Nic. Svendsen ikke kørte rundt i en Fordbil. Han kunne hverken køre bil eller cykle, men foretrak at vandre sit amt rundt og tale med folk. For Ludvig Mortensens vedkommende var der ikke nogen modsætning mellem at være en stor pædagog og samtidig en mand, der kunne tale med lærere og befolkning. Der var generelt tilfredshed med konsulenternes arbejde bortset fra den specielle sag i Haderslev i 1923, da der skulle ansættes en viceinspektør for det tyske skolevæsen. Som grund hertil blev jævnlige fremhævet, at man havde været heldig med valget af personligheder til posterne. Selv om de sønderjyske amtsskolekonsulenter havde langt større myndighed over lærerne end de kongerigske amtsskolekonsulenter efter 1933-loven, formåede de at få et godt forhold til lærerne. Da Haderslev Amts lærere i 1937 samlede penge ind til en sølvkrans til Ludvig Mortensens grav, fik kransen følgende indgravering: »Til minde om vor amtsskolekonsulent Ludvig Mortensen – I ærbødhed og taknemmelighed landsbylærerne i Haderslev Amt 1937«. Det lille ord »vor« var meget betegnende for indstillingen til amtsskolekonsulenten. Han betragtedes mere som lærernes tillidsmand end som statens kontrollant.

Forholdet til det tyske mindretal spillede en væsentlig rolle for det sønderjyske skolevæsen og for tilsynsmyndighederne. På den ene side var der konkurrencen, der både fra dansk og tysk side blev fremhævet som en betydningsfuld faktor. Der blev mange gange talt om et »kappestræb« mellem de to skolevæsen, som var med til at forøge midlerne til skolevæsenet. På den anden side mødte man somme tider synspunktet, at alting var bedre i den tyske tid eller i den tyske skole. Dette kunne f.eks. benyttes som argument imod de »danske« mulktter imod skoleforsømmelser. Eller folk, som ikke havde forståelse for den friere form for undervisning, hævdede, at børnene kunne meget mere i den tyske tid.

Det tyske mindretals repræsentanter, folketingsmand Johs.

Schmidt og lederne af den tyske skoleforening, fremsatte både i 1920'erne og 1930'erne gang på gang nogle skolekrav, som i vidt omfang gik ud på kulturel autonomi for den tyske befolkningsdel. Den sønderjyske ordning indeholdt ellers nogle i forhold til det preussiske skolesystem før 1920 liberale bestemmelser for mindretallets skolevæsen – det gjaldt også i forhold til andre landes bestemmelser. Der var både mulighed for at oprette tyske privatskoler efter den danske friskolelovgivning og særlige tyske kommunale folkeskoler i købstæderne og folkeskoleafdelinger i landsognene, hvis blot en beskedent andel af befolkningen krævede det. Opfattelsen af, om dette var en rimelig ordning for tyskerne, har været delt. Man kan som f.eks. Kim Salomon i bogen »Konflikt i Grænseland« (1980) argumentere for, at tyskerne blev udsat for forskelsbehandling efter en millimetermålestok.¹⁷ Men med større ret man kan også mene, at det tyske mindretal med det kommunale tyske skolevæsen fik en særbehandling oven i retten til at oprette privatskoler. Dette offentlige tyske skolevæsen, hvor lærerne var danske embedsmænd, var underlagt det sædvanlige skoletilsyn. Her havde tyskerne mulighed for at få medlemmer valgt ind i skolekommissionen – endog nogle steder at få flertal. Derimod havde de med valgmanen til skoledirektionerne ingen mulighed for at få plads i disse, da skolerådet kun valgte et medlem.

Amtsskolekonsulenternes og skoledirektionernes politik over for det tyske mindretal var imødekommende, men med fastholdelse af de gældende bestemmelser i skoleordningen. Nicolai Svendsen formulerede det på følgende måde: »Varsomhed parret med bestemthed og ubetinget hævde af upartisk fremgangsmåde«.¹⁸ Det var skolekonsulenternes klare politik, at det tyske mindretal ikke skulle have noget at klage over. Der skulle i spørgsmål om det tyske skolevæsen tages særligt hensyn til, hvad de tyske skolekommissionsmedlemmer ønskede. Men der var heller ingen tvivl om, at danske positioner skulle bevares. F.eks. havde Nicolai Svendsen det hovedsynspunkt, at man skulle gå meget langt for at imødekomme tyske ønsker vedrørende deres kommunale skolevæsen, da dette var at foretrække frem for, at tyskerne i stedet oprettede privatskoler. Både Svendsen og de øvrige skolekonsulenter var involveret i det danske nationale arbejde, og de lagde taktik for, hvordan man kunne undgå, at det tyske skolevæsen voksede på bekostning af det

danske. Hovedproblemet for et harmonisk samliv mellem de to skolevæsener var, at tyskerne ønskede at benytte skolerne som murbrækker for en grænseflytning, hvilket blev endnu tydeligere efter 1933.

For at vende tilbage til anvendelsen af udtrykket »Genforeningens bedste gave« for den sønderjyske skole efter 1920, så mener jeg, at det er en berettiget betegnelse. Det lykkedes i løbet af forholdsvis kort tid at klare overgangen fra et skolesystem til et andet, selv om der kom til at gå længere tid, end man troede i 1920. Genforeningen måtte på skoleområdet ligesom på en række andre samfundsområder tage sin tid. Først i 1928 havde man overvundet efterveerne fra verdenskrigen. Indtil 1927 faldt børnetallet i skolerne på grund af det lavere fødselstal under krigen, og først da udskrev man de sidste af de elever, som var begyndt i skolen i den preussiske tid. Da kontorchef Barfod i ministeriet i 1929 havde udtalt, at det nu snart måtte være slut med sønderjyske særforanstaltninger, svarede Nicolai Svendsen ham: lad os tale om det om 50 år.¹⁹ Så lang tid gik der nu ikke. Den særlige sønderjyske skoleordning bidrog i høj grad hertil. Den skabte tilfredshed med skolen overalt i Sønderjylland. Ikke engang folketingsmand, pastor Schmidt havde konkrete anker imod ordningen, selv om han fastholdt ønskerne om autonomi. Folkeskolen kom i Sønderjylland hurtigt på omgangshøjde med det øvrige land. Det viste resultaterne af de ministerielle prøver i slutningen af 1920'erne og begyndelsen af 1930'erne. Hertil kom, at skoleordningen på mange måder var et forbillede for skoleordningen i det gamle land. Dette betød utvivlsomt temmelig meget både for de sønderjyske lærere og for befolkningen. Sønderjylland var på skoleområdet ikke et uland, der først efterhånden skulle bringes op på dansk standard.

Fra slutningen af 1930'erne blev den sønderjyske skoleordning i stigende grad udsat for kritik. Med skoleloven af 1937 blev der behov for samarbejde mellem skoledistrikterne om fælles lokaler til gymnastik, sløjd og skolekøkkenundervisning, og bestræbelserne for at sammenlægge små skoler steg. Gennemførelsen af skolelovens bestemmelser vanskeliggjordes af de mange små skolekommissioner, som var tilbøjelige til først og fremmest at se på det helt lokale distrikts interesser. Et enkelt citat fra den indflydelsesrige departementschef A. Barfod til amtmand Kresten Refslund Thomsen i 1939 er et klart fingerpeg om en ud-

vikling, som den sønderjyske skoleordning ikke var gearet til at sætte i værk:

Man må huske, at det, der nu skal ske, er en planlægning af folkeskolens ordning for en lang fremtid – 50 år eller mere – og at det ikke går an, at vi ældre mennesker med vor traditionsbundne indstilling lægger denne fast efter de hidtidige linier, hvis det ny er fremtidens skole, som jeg tror det er. Jeg forstår godt, at befolkningen nu anser det for tossestreger at sætte børnene i et automobil og sende dem 6-7 km. ud i landet til en centralskole, men jeg er overbevist om, at når denne ordning har virket i 10 år, er der ingen, der mere vil finde dette besynderligt eller vil vende tilbage til den tidligere tilstand. Automobilturen vil jo ikke tage mere end 1 kvarter à 20 minutter og derfor slet ikke kunne sammenlignes med de togrejser, som landsbybørnene hidtil har måttet tage for at komme i realskolen i byerne. Jeg tror, at de små skolars betydning som kulturcentre er meget overvurderet, og at en enkelt og stor og vel udstyret skole i hver kommune vil være af ganske anden kulturel betydning.²⁰

Barfods udtalelse førte frem til den nye skoletilsynslov af 1949 og til skoleloven af 1958, hvor Sønderjylland på skoleområdet blev en ligeberettiget del af Danmark.

I denne afhandling har emnet været den sønderjyske skoleordning i henholdsvis perioden 1920-33 og perioden 1933-50. Medens det sidstnævnte tidsrum kan betegnes som en overgangsperiode mellem den sønderjyske særordning og den landsdækkende skoleordning, er der to forhold, der karakteriserer den første periode, nemlig at skolen i Sønderjylland var en administrativ forsøgsmark, og at den var Genforeningens bedste gave.

Kilder til sønderjysk skolehistorie

Utrykt materiale

Da bogens emne er skolestyret både i Sønderjylland og i det øvrige land, har det været nødvendigt at benytte arkivmateriale dels fra Sønderjylland – først og fremmest Landsarkivet i Aabenraa – og dels i Rigsarkivet. Det er efterhånden gået op for mig, at man for perioden efter 1920 vanskeligt kan skrive sønderjysk historie ved enten udelukkende at sidde i Aabenraa eller i København. Både lokalt og centralt materiale må inddrages.

Den vigtigste aktør i centralforvaltningen på skoleområdet er fra 1919 og resten af perioden Undervisningsministeriet. I overgangsperioden 1919-20 suppleret af Det midlertidige Ministerium for Sønderjyske Anliggender. Administrationen af folkeskolens forhold blev i hele perioden frem til 1963 varetaget af Undervisningsministeriets første departement – i perioderne 1920-24 og igen efter 1938, hvor departementet var delt i to kontorer, hørte folkeskolen under 1. kontor. Flere af embedsmændene i ministeriet fik stor betydning for det sønderjyske skole-spørgsmål. Især bør nævnes kontorchef Frederik Graae, som i 1920 var ministeriets delegerede i sønderjyske sager og i 1924 ministeriets repræsentant i de dansk-tyske skoleforhandlinger, Viggo Aagesen, der var chef i 1. departement indtil 1932, samt Aage Barfod, der var kontorchef 1925-32 og derefter departementschef indtil 1949. Barfods utrykte erindringer, som er benyttet i flere sammenhænge, giver et godt indtryk af forholdene i ministeriet og af Barfods store indflydelse på det sønderjyske skole-spørgsmål.

Undervisningsministeriets omfattende journalsagsarkiv er temmelig vanskeligt at benytte på grund af den udprægede brug af fremvisninger. Sager er i stort omfang blevet tilakteret (flyttet til) senere journalsager om samme emne og blev først arkiveret, når sagen eller sagskomplekset var endeligt afsluttet. Mange af ministeriets sager var nærmest »evighedssager«, og man skal derfor mange år og utallige fremvisningsnumre frem i tiden, før

man kan finde en konkret sag. Heldigvis blev nummeret på den næste sag i rækken som regel tilføjet i ministeriets journaler, så der er i reglen en vej frem i labyrinten. Fordelen ved systemet er, at når man så endelig finder sagen, så har man et stort sagsforløb samlet på et sted. Et eksempel: I journalsag 1934 nr. 1777 er der tilakteret i alt 24 journalsager. Samlesagen indeholder alt, hvad der er drøftet i ministeriet i årene 1921-34 vedrørende amtsskolekonsulenternes embedsrejser, diæter, kontorhold o.lign. I andre tilfælde kan sager, der egentlig hører sammen, blive delt, så det er ganske vanskeligt at finde det komplette sagsmateriale. F.eks. er den for min afhandling centrale sag om ansættelsen af de sønderjyske amtsskolekonsulenter i 1920 blevet splittet op i en samlesag med selve ansøgningerne, medens resten af sagen dels findes i en særlig journalsag fra 1920, dels er tilakteret en journalsag i 1946 om pensionsspørgsmålet for den ene af amtsskolekonsulenterne. Jeg har benyttet et stort antal af Undervisningsministeriets journalsager (mange af dem er fundet ved en systematisk gennemgang af de årlige journalregistre for perioden 1919-50 under indgangene: »sønderjyske sager«, og de sønderjyske amter, især Aabenraa Amt). Ud over journalsagerne er der inddraget nogle gruppeordnede sager, hvoraf de vigtigste indeholder forarbejderne til de sønderjyske skolelove og tilsynslovgivningen i øvrigt. Specielt skal fremhæves referaterne af fortrolige møder holdt i ministeriet mellem skiftende undervisningsministre, embedsmænd og de sønderjyske amtsskolekonsulenter og skoledirektioner. En del af referaterne kan også findes som kopier i skoledirektionernes arkiver.

Blandt de lokale skoletilsynsmyndigheders materiale er de fire amtsskoledirektioners arkiver de mest centrale. Specielt amtsskolekonsulenternes tilsynsprotokoller, skoleprotokoller og lærerprotokoller, hvis indhold er nærmere beskrevet i kapitel III, er vigtige for min undersøgelse. Tilsynsprotokollerne findes kun for Aabenraa, Sønderborg og Haderslev amter, men de erstattes for Tønder Amts vedkommende af Nicolai Svendsens fyldigt førte dagbøger over sine skolebesøg. Af andet materiale bør nævnes skoleberetningerne, som skoledirektionerne årligt skulle indsende til ministeriet, men disse er desværre i stort omfang kasseret, skoledirektionernes og skolerådenes forhandlingsprotokoller og skoledirektionernes journalsager. Bedst ordnet og derfor mest tilgængelig er Aabenraa Skoledirektions arkiv. Derimod er Tøn-

der Skoledirektions arkiv en stor udfordring for brugerne, hvilket formentlig skyldes amtsskolekonsulent Nicolai Svendsens noget specielle arkiveringssystem. Tilsyneladende er skoledirektionens sager forholdsvis velordnede, men de indeholder langt fra alle sager. Der findes nemlig herudover to systemer af amtsskolekonsulentens såkaldte »håndakter« – begge af omfang 6-8 arkivæsker, som tydeligvis er såkaldte skrivebordsoprydninger efter konsulentens afgang. Pakkerne indeholder bl.a. en lang række sager med koncepter til svar, som burde have ligget blandt skoledirektionens journalsager. For at gøre problemet endnu større, så indeholder Nicolai Svendsens store privatarkiv også en række embedssager. Systemet med håndakter har åbenbart været så indgroet, at efterfølgeren på konsulentposten, S.C. Brejl, også havde sine håndakter.

Det er en kendt sag, at når sønderjysk historie skal skrives, så er det nødvendigt at inddrage de fyldige sønderjyske privatarkiver. I den preussiske tid før 1920 foregik meget af de danske sønderjyders politik i privat regi, men også efter 1920 havde enkeltpersoner stor betydning for udviklingen i landsdelen. Privatarkiver er benyttet for følgende personer: H.P. Hanssen, Hans Jepsen Christensen, Anders Lebeck, Jacob Appel, Kresten Refslund Thomsen og Valdemar Ammundsen. Også flere af amtsskolekonsulenterne har efterladt sig privatarkiver: mest omfattende er det allerede nævnte af Nicolai Svendsen. På Landsarkivet findes endvidere Hans Novrups privatarkiv, som omfatter tre pakker. Amtsskolekonsulent Ludvig Mortensens private optegnelser fra hans mange foredrag på skolemøder findes på Haderslev Byhistoriske Arkiv, medens efterfølgeren som amtsskolekonsulent i Haderslev, Th. Roust, har efterladt sig et mindre arkiv, som mest indeholder personalia. Dette materiale opbevares på Tønder Lokalhistoriske Arkiv. Derimod findes der ikke bevaret noget privatarkiv fra den mangeårige amtsskolekonsulent N.J. Nielsen. Den tyske skolekonsulent C. Elholms privatarkiv i Landsarkivet indeholder mest materiale fra hans tid som viceskoleinspektør ved den tyske mellemskole i Tønder.

Også de sønderjyske foreningsarkiver indeholder væsentligt materiale. I overgangstiden 1918-20 var Vælgerforeningen for Nordslesvig og dens skoleudvalg initiativtager til den særlige sønderjyske skoleordning, endnu før de danske myndigheder med Rigsdagen og Undervisningsministeriet i spidsen overtog

det lovgivende og forvaltningsmæssige ansvar. Vælgerforeningens arkiv er derfor centralt til belysning af spørgsmålet om, hvorfor den danske skoleordning ikke straks ved Genforeningen blev gældende på alle punkter i det nyindlemmede land. En anden aktør, som spillede en rolle for skolespørgsmålet både i 1920 og senere, var den særlige sønderjyske lærerforening, der blev oprettet i 1919, og som i 1920 blev tilknyttet Danmarks Lærerforening. Dens forholdsvis beskedne arkiv er benyttet sammen med enkelte andre sønderjyske lærerkredses arkiver. Fra det tyske mindretals arkiver, som i 1945 blev beslaglagt og derfor nu befinder sig på Landsarkivet i Aabenraa, er der benyttet materiale fra den særlige tyske skolekonsulent, som eksisterede fra 1939 til 1945.

Derimod er den lokale skoleforvaltnings materiale, skolekommissionernes, sognerådenes og skolernes, kun i begrænset grad inddraget i afhandlingen. Dette skyldtes, at fokus for fremstillingen er skoleordningen og det regionale skoletilsyn, først og fremmest amtsskolekonsulenternes virksomhed, og ikke en egentlig behandling af det lokale skolevæsen, men da skolekonsulenterne i høj grad førte tilsyn lokalt, er der alligevel i afhandlingen lagt mange brikker til den sønderjyske skoles historie.

Trykte kilder og litteratur

Blandt de trykte kilder skal særligt fremhæves betænkningerne fra Den store Skolekommission (1923), Den sønderjyske Skolekommission (1946) og Tilsynskommissionen af 1946 (1948). De indeholder alle et vigtigt materiale til belysning af ændringerne i skolens styrelse og tilsyn både syd og nord for Kongeåen. Kommissionsarbejdet var en forberedelse til lovforslag, der senere blev fremsat i Rigsdagen, hvis forhandlinger kan følges i utallige spalter i Rigsdagstidende. Kommissionsbetænkningerne må dog suppleres med det lovforberedende materiale, som findes i Undervisningsministeriets arkiv.

Hovedkilden til den offentlige skoledebat er Danmarks Lærerforenings medlemsblad »Folkeskolen«, som er gennemgået systematisk for perioden 1918-50. Bladet indeholder også mange artikler om det sønderjyske skolevæsen i almindelighed. Både kongerigske og sønderjyske lærere var flittige bidragydere, bl.a. fordi der ikke fandtes noget sønderjysk pædagogisk tidsskrift. Meget af den interne sønderjyske skoledebat foregik i den søn-

derjyske dagspresse. Avisdebatten er inddraget i flere afsnit især med udgangspunkt i en gennemgang af dagbladet Hejmdal.

Om skolelovgivningen er standardværket Henrik Lehmann: Haandbog i Lovgivningen om den danske Folkeskole fra 1909. Den udkom i reviderede udgaver i 1917 og 1930. I 1938 udsendte departementschef A. Barfod et nyt tillæg, hvor han bl.a. havde taget hensyn til de nye bestemmelser, som var affødt af tilsynslovene af 1933 og skoleloven af 1937. Udgaven fra 1930 indeholdt et større afsnit om den sønderjyske skoleordning.¹ Dette afsnit var udarbejdet af Barfod, men han havde i forvejen forelagt manuskriptet for de sønderjyske amtsskolekonsulenter. Lehmanns håndbog er en systematisk fremstilling af skolelovgivningen. Selve lovgivningsteksterne – love, bekendtgørelser, cirkulærer og de vigtigste skrivelser – kan findes i »Love og Ekspeditioner vedkommende Kirke- og Skolevæsen«, som blev udgivet på foranstaltning af Kirkeministeriet og Undervisningsministeriet.

Oplysninger om de sønderjyske lærere kan findes i værket »Dansk Skolestat« I-IV, som udkom i 1933-34, og som indeholder biografier over de lærere, der da virkede i Sønderjylland.² Oversigter over lærerkorpset findes også i bogen »Danmarks Folkeskole«, som Danmarks Lærerforening udsendte i ajourførte udgaver i 1924 og 1933. L.S. Ravn har udgivet oversigter over lærere, der virkede i Nordslesvig før 1920, og over tyskuddannede lærere ved de danske folkeskoler i Sønderjylland 1920-63. Desuden kan der findes en række oplysninger om lærerne i de årligt trykte beretninger fra de fire sønderjyske skoledirektioner. Disse beretninger indeholder desuden en række statistiske oplysninger om skoler, elevantal, undervisningsforhold m.v. Om de tyske skoleforhold kan der findes supplerende oplysninger i de årlige »Deutscher Volkskalender Nordschleswiger«.

De vigtigste fremstillinger af Sønderjyllands historie i perioden 1918-50 er Troels Finks bøger »Da Sønderjylland blev delt«. I-III (1978-79), og »Sønderjylland siden genforeningen i 1920« (1955). Den forvaltningshistoriske udvikling før, under og efter Genforeningen er behandlet i »Harmonisering eller særordning« (2002) og af Hans Schultz Hansen: »Træk fra den administrative genforening« (Sønderjyske Årbøger 1995). De sønderjyske kommuner og amtsråd er beskrevet af henholdsvis Kim Furdal: »Fra preussiske landkommuner til danske sognekommuner« (1999)

og af Vagn Harsberg: »De sønderjyske amtsråd indtil 1970« (1984). Det tyske mindretals forhold er behandlet af Henrik Becker-Christensen, dels for perioden 1918-20 i »Dansk mindretalspolitik i Nordslesvig« (1984), og dels i disputatsen: »Det tyske mindretal i Nordslesvig 1920-1932«. I-II (1990).

Det 20. århundredes folkeskoles historie er kun sparsomt beskrevet. Den største fremstilling er jubilæumsskriftet: »Lærerne og folkeskolen gennem 100 år« (1974), hvor skolens udvikling i høj grad er set gennem Danmarks Lærerforenings briller. Der eksisterer heller ikke noget standardværk om den sønderjyske skolehistorie. For perioden indtil 1950 findes der en række oversigtsartikler i samleværker. Disse er i regelen skrevet af amtskolekonsulenter eller folk, der på en eller anden måde selv har været involveret i skolesagen. Eksempler er bidrag af Nicolai Svendsen i Franz v. Jessens: »Haandbog i det slesvigske Spørgsmaals Historie«. Bd. III (1938), af Hans Novrup i »Kulturelle Forhold i Sønderjylland 1920-1942« (1943) og af Th. Roust i »Nordslesvigs aandelige genforening med Danmark« (1948). Herudover findes der en række afsnit om skoleforhold i by- og sognehistorier og i bøger og artikler om enkelte skoler. Det tyske mindretals skolevæsen er behandlet af Fr. Christensen: »Aufbau deutscher Schulen in Nordschleswig 1919-1940« (1971).

De trykte fremstillinger af det sønderjyske skolevæsens forhold kan suppleres af nogle utrykte oversigter, som er udarbejdet i pressede politiske situationer lige før 2. verdenskrig og i de nærmeste år efter 1945. Disse fortrolige oversigter indeholder et væsentligt stof, men de er naturligvis præget af den bevægede tid, de er skrevet i. Den vigtigste er udarbejdet af Troels Fink 1937/38, medens han var sekretær ved den sønderjyske politiadjutant, og bærer titlen »Skoleforholdene i Nordslesvig siden 1920«. ³ I amtmand Kr. Refslund Thomsens privatarkiv findes der en redegørelse for det tyske skolevæsen i Nordslesvig før og efter 1945. ⁴ Redegørelsen, der er udarbejdet af amtmanden selv, bygger på og viderefører en fortrolig indberetning, som han i 1936 som politiadjutant skrev om det tyske udlandsarbejde i Nordslesvig. ⁵ Ligeledes findes der i Hans Novrups privatarkiv en række redegørelser om det sønderjyske skolevæsen især under og efter besættelsen.

Fortegnelse over benyttet materiale

Utrykte kilder

RIGSARKIVET, KØBENHAVN [RA]

Undervisningsministeriet. 1. departement. 1. kontor [UVM]

(Henvisninger uden kontorangivelse = 1. kontor)

Forestillinger 1919-1963

Kopibøger med registre 1919-1960

Journaler med registre 1919-1960

Journalsager 1919-1960

Skoleplaner 1930

Gruppeordnede sager:

Ansøgninger om amtsskolekonsulentembederne i Sønderjylland 1920

Diverse ujournaliserede sager vedrørende Sønderjylland 1920-24

Dansk-tyske forhandlinger om sønderjyske skole spørgsmål 1924

Lovforslag om skolevæsenet i Sønderjylland 1923-34

Lov af 20. maj 1933 om folkeskolens styrelse og tilsyn

Forslag til lov om ændring af skolelove for Sønderjylland 1937-39 [samlepakke 1937-39]

Møder med de sønderjyske skoledirektioner 1937

Referater af møder med amtsskolekonsulenterne om disses forhold og om folkeskoleloven 1935-42 [samlepk. 1935-42]

Ændring af lov af juli 1946 om det tyske skolevæsen i Sønderjylland 1952

Kommission af 17. juli 1945 ang. de sønderjyske skoleforhold

Statsskolekonsulenten i sager vedr. folkeskolen og seminarierne:

Ministerielle prøver 1915-54

Skoleberetninger

Det midlertidige Ministerium for Sønderjyske Anliggender [SØM]

Journaler med registre 1919-20

Journalsager 1919-20

Det sønderjyske Udvalg af 1918. Journal og journalsager 1918-19

Indenrigsministeriet. 1. departement [IRM]

Journal 1920

Journalsager 1920

Udenrigsministeriet

Gruppeordnede sager. 7. C. 21b, 22, 24-26

Jacob Appels privatarkiv

pk. 5

Martin Hammerichs privatarkiv

Kriegerudvalgets forhandlingsprotokol (Det sønderjyske Udvalg af 1918)
(pk. 21)

LANDSARKIVET FOR SØNDERJYLLAND [LAÅ]

Haderslev Amt/Haderslev Amts Skoledirektion [Had. SD]

Tilsynsprotokol 1920-44

Skoleprotokol 1920-62

Lærerprotokoller 1920-56, 1957-62

Skoledirektionens forhandlingsprotokoller 1920-30, 1930-48, 1948-68

Protokol over møder i Undervisningsministeriet 1932, 1938

Skoledirektionens journaler 1920ff.

Skoledirektionens journalsager 1920ff.

Akter vedr. skolevæsenet. Tyske skoler 1920-50

P-sager (1 pakke pr. kommune 1920ff.)

Diverse mødereferater m.v. (amtsskolekonsulent Th. Roust)

Haderslev Amts Skoleråd

Forhandlingsprotokoller 1920-43, 1944-60, 1960-70

Sønderborg Amt/Sønderborg Amts Skoledirektion [Sdbg. SD]

Tilsynsprotokoller 1920-35, 1935-59

Skoleprotokol 1920-70

Lærerprotokoller 1920-67, 1967-69

Skoledirektionens forhandlingsprotokol 1920-70

Skoledirektionens journaler 1920ff.

Skoledirektionens sager 1920ff.

Skolekonsulentens journaler med registre 1926-32, 1933-37

Synsprotokol for amtsskolekonsulentens bolig i Sønderborg 1925-44

Skoleforbund, skolebyggeri med særlig bevilling m.v. (heri læg: fællesprøver 1926)

Mødereferater og forskellige skrivelser u.å. [ca. 1939-50]

Tyske privatskoler m.v. [uden år]

Sønderborg Amts Skoleråd

Forhandlingsprotokoller 1920-32, 1932-46, 1946-61

Skolefondets dagbog 1920-23

Tønder Amt/Tønder Amts Skoledirektion [Td. SD]

Skoleprotokol 1920-68

Lærerprotokol 1920-68

Lærerfortegnelser 1921-24ff.

Skoledirektionens forhandlingsprotokoller 1920-48, 1950-64

Skoledirektionens journaler 1920ff.

Skoledirektionens journalsager 1920ff.

Indberetninger om skolevæsenets tilstand (skolekort) 1926ff.
 Undervisningsplaner 1920-30, 1931-55
 Lærerembeder m.m. [25 pk.]
 Skolekommission og skolenævn 1925-69
 Skolernes regne- og skriveprøver 1926
 Journal over nyordningen af skolevæsenet i Tønder Amt 1939-68 (ifølge skoleloven af 1937)
 Gruppeordnede sager 1938-55
 Amtsskolekonsulent Nicolai Svendsens håndarkiv, nr. 1-6. Opstillet i Tønder Amtsskoleledelse arkiv
 Håndarkiv (Nicolai Svendsen/S.C. Brejls papirer), nr. 7-16. Opstillet i Tønder Amts arkiv

Tønder Amts Skoleråd

Skolerådets forhandlingsprotokol 1942-70
 Uddrag af skolerådsmøder 1920-53

Aabenraa Amt (fra 1931 Aabenraa-Sønderborg amter)/Aabenraa Amts Skoledirektion [Aab. SD]

Skoleinspektioner [kredsskoleinspektørens] 1912-17
 Tilsynsprotokoller 1920-35, 1935-58
 Skoleprotokol 1920-70
 Lærerprotokoller 1920-66, 1966-70
 Skoledirektionens forhandlingsprotokoller 1920-60, 1961-70
 Skoledirektionens journaler 1921ff.
 Skoledirektionens breve/journalsager 1923ff.
 Ansættelser af lærere og lærerinder 1920, 1921-23, 1924-26, 1926-28
 Dansk-tysk skolevæsen gennem tiderne 1924-51, pk. 154
 Protokol over indkøbte bøger og billeder til skolerne 1930-34
 Amtsskolekonsulentens regnskabsprotokol over undervisningsmaterialer til skolerne og over det af Undervisningsministeriet til rådighed stillede beløb 1935-70
 Skoleforsømmelser 1926-27, 1932-36
 Skoleplaner (alfabetisk efter kommuner)
 Amtmanden. Fortrolige akter 1920-47

Aabenraa Amts Skoleråd

Forhandlingsprotokol 1920-63

Haderslev Bispeembede

Skoleplaner 1921-25 (pk. 164)
 Visitationer 1923-35 (pk. 174)

Tønder Kredsskoleinspektion I

Kredsskoleinspektørens inspektioner 1902-04 (pk. 525)

Uge Sognekommune

Forhandlingsprotokol for skolekommissionen i Uge 1921-70

Foreningsarkiver

Vælgerforeningen for Nordslesvig:

Skoleudvalgets forhandlingsprotokol 1918-20

Bestyrelsens og tilsynsrådets forhandlingsprotokol 1908-21

Den nordslesvigiske Skoleforening:

Breve til formanden 1910-20

Sønderjysk Lærerforening:

Papirer og regnskabsbøger 1919-60

Danmarks Lærerforening. Bredebrokredsen:

Forhandlingsprotokol 1920-45

Danmarks Lærerforening. Aabenraa nordre Lærerkreds (Kreds 125):

Sager 1921-31

Deutscher Schulverein für Nordschleswig:

Skolekommissionerne 1925-39 (pk. 157)

Schulamt:

Skolekonsulentens tilsyn med privatskolerne 1941-45

Privatarkiver

Hans Jepsen Christensen:

Ansøgninger ang. lærerstillinger i Nordslesvig 1919-20

C. Elholm

Sager vedr. den tyske mellemskole i Tønder ca. 1920-33

Martin Hammerich [jfr. også hans privatarkiv i Rigsarkivet]

H.P. Hanssen:

Korrespondancesager vedr. skoleforhold i Nordslesvig indtil 1933 (pk. 144)

Korrespondance vedr. Nordslesvigs Genforening med Danmark 1918-22 (pk. 158)

Diverse hilsener, adresser og diplomer (pk. 189)

Anders Lebeck:

Sager vedrørende skoleforhold 1912-26

Breve fra L. Mortensen

Breve fra Nic. Svendsen

Hans Novrup:

pk. 3

Nic. Svendsen:

Skolebesøg og tjenesterejser 1923-46 [Nic. Svendsens dagbøger]

Breve fra Hans Jepsen Christensen 1912-54

Breve fra forskellige (bl.a. Detlef Clausen, Christen Elholm og Ludvig Mortensen)

Skoleudvalget 1919-24

Mindretal i almindelighed. Folkeforbundsligaen 1924-46 (pk. 85)

Sagligt ordnede sager. Det danske mindretal i Sydslesvig og det tyske mindretal i Nordslesvig 1924-38 (pk. 88)

Konstitutionen som skolekonsulent i Haderslev 1937 (pk. 91)

Den danske skoles stilling i grænsedistrikterne og Sydslesvig 1922-45, 1952-55 (pk. 94)

Tyske skoleforhold i Nordslesvig 1922-46 (pk. 95)

Kr. Refslund Thomsen:

Amtmanden privat 1925-33

Retsopgøret efter 1945

LANDSARKIVET FOR NØRREJYLLAND

Ribe Bispeembede

Visitatsprotokol 1914-25, 1939

DET KONGELIGE BIBLIOTEKS HÅNDSKRIFTSAFDELING [KB]

Valdemar Ammundsens privatarkiv (Ny Kgl. Samling 2700, 2°)

Koncept til brev 19. marts 1924

Koncepter til foredrag

Skrivelser m.v. vedr. Haderslev bispeembede (1 læg)

BROAGERLANDS LOKALARKIV

Broager Kommune

Forhandlingsprotokol for Broager-Dynt-Skodsøl skolekommission 1920-35

HADERSLEV BYHISTORISKE ARKIV

Ludvig Mortensens privatarkiv

Optegnelsesbøger nr. 1-18, 1920-37

HØJEREGNENS LOKALHISTORISKE ARKIV

Førstelærer Olav Jensens utrykte erindringer og dagbog

LOKALHISTORISK ARKIV FOR TØNDER KOMMUNE

Th. Rousts privatarkiv

ORDENSKAPITLET

Levnedsberetninger for amtsskolekonsulenterne N.J. Nielsen (1927 og 1938), Hans Novrup (1942 og 1964), Th. Roust (1941 og 1960) og Nicolai Svendsen (1948)

DEPARTEMENTSCHEF AAGE BARFODS PRIVATARKIV (i familiens eje)

Aage Barfods erindringer 1878-1932, 1933-49 (fortløbende pagineret)

Trykte kilder

Amtsblatt für der Königlichen Regierung zu Schleswig 1876, 1879

Bekendtgørelser fra den Internationale Kommission for Slesvig. Nr. 1-17.

Flensborg [1920]

Forhandlingerne i Rigsdagspartiernes sønderjydske Udvalg 1919-20. Kbh. [1919-20]

Titelblad til Den sønderjyske
Skolekommissions betænkning
1946.

BETÆNKNING

AFGIVET AF DEN AF UNDERVISNINGSMINISTERIET
NEDSATTE KOMMISSION TIL DRØFTELSE

AF

DE SØNDERJYSKE SKOLE- FORHOLD

J. H. SCHULTZ A/S
UNIVERSITETS-BOGTRYKKERI
KØBENHAVN
1946

Statens pædagogiske Studiemøling
København

Love og Ekspeditioner vedkommende Kirke- og Skolevæsen. Udg. af Kirkeministeriet og Undervisningsministeriet 1911 ff.
Lovtidende for Kongeriget Danmark 1911 ff.
Ministermødeprotokol 1933-40. Ministeriet Stauning-Munch. Udg. Tage Kaarsted. Århus 1984
Quellen zur Geschichte der deutsch-dänischen Grenzregion (Kilder til den dansk-tyske grænseregions historie).
II: Ostersturm/Påskeblæst 1933. Flensburg 1983
IV: Der nationale Gegensatz/De nationale modsætninger 1914-1933. Flensburg/Aabenraa 2001.
Rigsdagstidende 1911/12ff.
Sønderjydske Kundgørelser udgivet af Administrator for de sønderjydske Landsdele. Aabenraa 1920

Betænkninger, beretninger m.v.

Betænkning angaaende Folkeskolens Tilsyn m.v. afgiven af den af Ministeriet for Kirke- og Undervisningsministeriet den 11. December 1909 nedsatte Kommission. Kbh. 1911

Titelblad til Tilsynskommissionens betænkning 1948.

BETÆNKNING

VEDRØRENDE

FOLKESKOLENS STYRELSE
OG TILSYN

AFGIVET AF

DEN AF UNDERVISNINGSMINISTERIET
NEDSATTE KOMMISSION

J. H. SCHULTZ A/S
UNIVERSITETS-BUCHTRYKKERI
KØBENHAVN
1948

Statens pædagogiske Studiasamling
København

- Kommissionen af 11. December 1909 angaaende Folkeskolens Tilsyn m.v.
Forhandlingerne i Samlingen Januar 1910. Kbh. 1910
Beretning fra det i Henhold til Lov af 10. September 1920 nedsatte Udvalg
for kirkelige Anliggender. Kbh. 1922
Betænkning med Lovforslag afgivet af Skolekommissionen i Henhold til
Lov Nr. 77 af 21. Februar 1919. Kbh. 1923
Forhandlingerne i den i Henhold til Lov af 21. Februar 1919 nedsatte
Skolekommission. Bd. I (1.-91. Møde); Bd. II (92.-249. Møde). Kbh.
1920-23
Bilag til Forhandlingerne i den i Henhold til Lov af 21. Februar 1919 ned-
satte Skolekommission. Kbh. 1923
Betænkning vedrørende det højere Skolevæsen. Kbh. 1930
Foreløbig Betænkning afgivet af det i Henhold til Lov af 7. Marts 1928
nedsatte Udvalg angaaende Forholdet mellem Staten og Folkekirken.
Kbh. 1933 [fortrolig]
Den praktiske Mellemskole. Betænkning vedrørende Læseplaner m.v. for
den udvidede Folkeskole. Kbh. 1936
Betænkning afgivet af det i Henhold til Lov af 7. Marts 1928 nedsatte
Udvalg angaaende Forholdet mellem Staten og Folkekirken. Kbh. 1940
[bilagene til betænkningen er trykt i et særligt bind]

- Betænkning afgivet af den af Undervisningsministeriet nedsatte Kommission til Drøftelse af de sønderjyske Skoleforhold. Kbh. 1946
- Betænkning vedrørende Folkeskolens Styrelse og Tilsyn. Afgiven af den af Undervisningsministeriet [den 26/11-1946] nedsatte Kommission. Kbh. 1948
- Beretning til Folketinget afgivet af den af tinget under 25. oktober 1950 nedsatte kommission i henhold til grundlovens § 45 [Den Parlamentariske Kommission]. Bind IV: Det tyske mindretal under besættelsen. Tyske og danske dokumenter. Kbh. 1953 [beretning + to bind med bilag]
- Beretninger om Folkeskolen i Haderslev Amt (årlige)
- Beretninger om Skolevæsenet i Sønderborg Amt (årlige)
- Beretninger om Skolevæsenet i Tønder Amt (årlige)
- Den danske Skole. Aarbog for Skoler, Skolekommissioner, Lærere og Lærerrinder 1934. Kbh. 1934 (udkom derefter årligt)
- Deutscher Volkskalender Nordschleswig (årlige)
- Meddelelser angaaende de højere Almenskoler (årlige)
- Meddelelser vedrørende Folkeskolen, Seminarierne m.v. (årlige fra 1934 til 1959)
- Skolevæsenet i Aabenraa Amt. Statistik (årlige)
- Wohlfahrts- und Schulverein für Nordschleswig. Jahresbericht 1921-41 [lidt afvigende titler]

Litteratur

- Ammundsen, Valdemar: Skolen og Kristendommen (trykt i: Skolen og Livet. Foredrag ved Lærerstævnet paa den internationale Højskole d. 18.-21. Oktober 1933. Kbh. 1933)
- Barfod, A.: Tillæg til Henrik Lehmann: Haandbog i Lovgivningen om den danske Folkeskole. Systematisk Fremstilling, 3. Udg. Kbh. 1938
- Basse, J.K.: Sønderjydske Skoleforhold (Fjortonde Nordiska Skolmötet. Udg. Hugo Grimlund. Stockholm 1935 s. 245-51)
- Basse, J.K.: Sønderjydske Skoleforhold under Besættelsen (Mens vi ventede. Folkeskolen under Besættelsen. Udg. af Danmarks Lærerforening. Kbh. 1946 s. 151-58)
- Becker-Christensen, Henrik: Dansk mindretalspolitik i Nordslesvig. Udformningen af den danske politik over for det tyske mindretal 1918-20. Aabenraa 1984
- Becker-Christensen, Henrik: Det tyske mindretal i Nordslesvig 1920-1932. I-II. Aabenraa 1990
- Becker-Christensen, Henrik: Byen ved Grænsen. Tønder 1920-1970. Aabenraa 1993
- Becker-Christensen, Henrik: »Nordschleswig Erwache!!!« Det tyske mindretal og nazismen i 1933 (Sønderjyske Årbøger 1998 s. 161-204)
- Bertolt, Oluf, Ernst Christiansen og Poul Hansen: En bygning vi rejser. Den politiske arbejderbevægelses historie i Danmark. Bd. II. Kbh. 1955
- Beyer, Frode: Efterklang og eftertanke. Glimt fra grænselandet. Kbh. 1967
- Beyer, Frode: Valdemar Ammundsens Liv og Tanker. Kbh. 1954

- Bindslev, Alfred: Dansksindethed strafbar (Den ny Tid. 6 I, 1923, s. 49-50)
- Borum, O.A.: Oversigt over den i de sønderjydske Landsdele endnu gældende Særlovgivning. Kbh. 1931
- Bredsdorff, Morten: Tønder Statsseminarium 1937-1943 (Sønderjyske Årbøger 1974 s. 157-79)
- Callø, P.A.: Rigsdagen og De sønderjydske Landsdele 1918-1949 (Den danske Rigsdag. Bd. VI. Kbh. 1953)
- Christensen, Erik: Fra min Virksomhed i Tønder. Tønder 1939
- Christensen, Fr.: Aufbau deutscher Schulen in Nordschleswig 1919-1940 (Schriften der Heimatkundlichen Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig. Heft 23, Jahrgang 1971 s. 4-118)
- Christensen, H. Jepsen: Om Skoleforhold i Sønderjylland (Ellevte Nordiske Skolemøde i Kristiania 5.-8. August 1920. Kristiania 1921 s. 629-36)
- Christensen, H. Jepsen: Mindretalslovgivningens Virkninger paa Folkeskolens Omraade gennem 25 Aar. [Ribe 1945]
- Christiansen, Folmer: Sparekassen i Højer 1843-1993 med træk fra byen efter 1920. Højer 1993
- Christiansen, Margrethe: Jacob Appel. En mand og hans arv. Skildret af hans datter. Kbh. 1970
- Christiansen, Niels Finn: Hartvig Frisch. Mennesket og politikeren. En biografi. Kbh. 1993
- Clausen, D.: Den sønderjyske Skoleordning (Beretning om det 13. Nordiske Skolemøde, København 1931. Udg. J. Skibelund Eeg. Kbh. 1932 s. 132-39)
- Danmarks Folkeskole 1924. Århus 1925
- Danmarks Folkeskole 1933. Udg. J. Skibelund Eeg. Århus 1933
- Danmarks Lærerforening gennem halvhundrede Aar. Tillæg til Folkeskolen 1924
- Dansk Biografisk Leksikon. 2. udg. ved P. Engelstoft, bind 1-27. Kbh. 1933-44; 3. udg. ved Sv. Cedergren Bech, bind 1-16. Kbh. 1979-84
- Dansk Skole-Stat. Red. N.A. Larsen. Bd. I-IV. Kbh. 1933-34
- Degn og skole. Glimt fra gamle dages skolevæsen i Sønderborg amt (Fra Als og Sundeved, Hæfte 41). Sønderborg 1962
- Det tyske Mindretal i de sønderjyske Landsdele. En kort Oversigt over den danske Lovgivning. Offentliggjort paa Udenrigsministeriets Foranstaltning. Kbh. 1924 (nye udgaver 1929 og 1936)
- Deutsche Biographische Enzyklopädie. Band 7. München 1988
- Die deutsche Minderheit in Nordschleswig [1924]
- Doege, Immo: Das Deutsche Gymnasium in Apenrade von seinen Anfängen bis 1945. Ein Beitrag zum Aufbau des höheren deutschen Schulwesens in Nordschleswig nach 1920 (50 Jahre Deutsches Gymnasium in Nordschleswig. Eine Festschrift 1930-1945. Apenrade 1980 s. 106-218)
- Dybbøl sogns historie. Udg. af Det lokalhistoriske Udvalg. Sønderborg 1976
- Elberling, Victor: Rigsdagens Medlemmer gennem hundrede Aar 1848-1948. I-III. Kbh. 1949-50
- Fangel, Henrik: Haderslev bys historie 1864-1920. Haderslev og Aabenraa 1996

- Fangel, Henrik: Sønderjydsk Skoleforening gennem 50 år 1942-1992. [Bredbro] 1992
- Faurholt, Karsten: Nina Bang. Mennesket og politikeren. Odense 1997
- Fink, Troels: Sønderjylland siden genforeningen i 1920 (Vi og vor Fortid, 16). Kbh. 1955
- Fink, Troels: Da Sønderjylland blev delt 1918-20. I-III. Aabenraa 1978-79
- Fog-Petersen, Gunnar: Vor Regering og Rigsdag. Politiske Biografier og Portrætter. Kbh. 1938
- Fortegnelse over Hjælpe midler til Brug for Undervisningen i Folkeskolen. Tønder u.å. [8 s.]
- Fransen, Peter m.fl.: Harmonisering eller særordning (Sønderjylland som administrativ forsøgsmark efter Genforeningen i 1920, bind 1). Aabenraa 2002
- Furdal, Kim: Fra preussiske landkommuner til danske sognekommuner. Kommunestyret i Sønderjylland fra 1867 til 1920'erne. Aabenraa 1979
- Futtrup, Birgitte, Gerret Liebing Schlaber, Hans Schultz Hansen: Landsarkivet for Sønderjylland. En arkivoversigt. Aabenraa 2002
- Gotfredsen, L.: Gjentofte Kommunestyre 1842-1942. Hellerup 1942
- Hansen, Hans Fr.: Beiträge zur Schulgeschichte des Kirchspiels Tingleff. Apenrade 1979
- Hansen, Hans J.: Alsisk landmandsvirke. Aabenraa 1979
- Hansen, Hans Schultz: Træk fra den administrative genforening (Sønderjyske Årbøger 1995 s. 313-33)
- Hansen, Hans Schultz: Preussiske arkiver fra Nordslesvig 1867-1920 – den statslige og kommunale forvaltning (Arkivernes Informationsserie). Kbh. 1999
- Hansen, Hans Schultz: »Dansk jord på danske hænder«. Foreningen Landeværnet og den nationale jordkamp i Sønderjylland 1927-2002. Aabenraa 2002
- Harsberg, Vagn: De sønderjyske amtsråd indtil 1970. Aabenraa 1984
- Holger Hjelholt (red.): Sønderborg Bys historie. I-II. Sønderborg 1960-66
- Hvidtfeldt, Johan og Iversen, Peter Kr. (red.): Åbenrå Bys Historie. Bind III (1864-1945). Aabenraa 1974
- Ingesman, Per: Da der gik kirkepolitik i Genforeningen (Sønderjyske Årbøger 1995 s. 239-60)
- Iversen, Peter Kr. (udg.): Lærer Alfred Torps optegnelser fra et ophold i Tønder (Sønderjyske Årbøger 1963 s. 1-57, 89-152; 1965 s. 37-82)
- Jensen, A. Egebjerg: Eksamenskolevæsenet (Kulturelle Forhold i Sønderjylland. Red. Jacob Petersen. Haderslev 1943, s. 50-74)
- Jensen, J.H.: Landsbylærer i genvundet land. Aabenraa 1977
- Jessen, Franz v.: Haandbog i det nordslesvigske Spørgsmaals Historie. Dokumenter, Aktstykker, Kort og statistiske Oplysninger vedrørende Sønderjylland. Kbh. 1901
- Jessen, Franz v.: Haandbog i det slesvigske Spørgsmaals Historie 1900-1937. Bd. I-III. Kbh. 1938
- Jørgensen, Harald: For de gamle som faldt. Træk af Dansk Kultursamfunds indsats 1910-1985. Kbh. 1986

- Karlshøj, Else: Demokratiets skolekonsulent. Valget af de første amts-skolekonsulenter i 1935 (Uddannelseshistorie 1997 s. 123-37)
- Kraks Blaa Bog 1910ff.
- Kaalund-Jørgensen, F.C.: De ministerielle Prøver i Folkeskolen 1928-30. Tillæg til Folkeskolen Nr. 6, den 5. Februar 1931. Århus 1931
- Kaalund-Jørgensen, F.C.: De ministerielle Prøver i Folkeskolen 1931 (Vor Ungdom 1931 s. 402-13)
- Larsen, N.A.: Skriftlige Prøver i Børneskolen 1917 og 1918 (Vor Ungdom 1917 og 1918). Også som særtryk.
- Larsen, N.A.: Forslag til Lov om Skolevæsenets Styrelse og Tilsyn (Vor Ungdom 1925 s. 125-30)
- Larsen, N.A.: Skriftlig Prøve i Folkeskoler 1928 (Vor Ungdom 1928 s. 450-56)
- Lauridsen, P.: Deutsches Lesebuch für die oberen Stufen der Bürger- und Mittelschulen der südjütischen Landesteile. Auf Veranlassung des Unterrichtsministeriums herausgegeben. Bd. I-II. Kbh. 1920-21
- Lauring, Palle: Brydningstid. Erindringer 1930-46. Kbh. 1992
- Lausten-Thomsen, H.: Fra 20 gode Aar (Smaaskrifter tilegnede Professor Aage Friis. Kbh. 1940 s. 317-29)
- Lausten-Thomsen, H.: Den nordslesvigske Skoleforening 1892-1914 (Sønderjydske Skoleforening 1892-1942. Kolding 1942 s. 23-75)
- Lehmann, Henrik: Haandbog i Lovgivningen om den danske Folkeskole. Systematisk Fremstilling. 1. Udgave. Kbh., Kristiania 1909; 2. Udgave. Kbh. 1917; 3. Udgave ved A. Barfod. Kbh. 1930
- Leksikon for Opdragere. Pædagogisk-psykologisk-social håndbog. Red. A.C. Højberg Christensen, K. Grue Sørensen, Axel Skalts. Bd. I-II. Kbh. 1953
- Lessow, Arthur: Deutsche Wanderschulen in Nordschleswig 1920 bis 1923. Versuch einer kritischen Analyse (Schriften der Heimatkundlichen Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig, Heft 73, 1998 s. 128-54)
- Lund, Hans: Sønderjydske Skoleforhold 1864-1892 (Sønderjydske Skoleforening 1892-1942. Kolding 1942 s. 9-22).
- Lærerne og Folkeskolen gennem 100 år. Udg. af Danmarks Lærerforening under red. af Ib Koch-Olsen. Kbh. 1974
- Mackeprang, M. (udg.): Tønder gennem Tiderne. Tønder 1943-45.
- Mikkelsen, M.R.: Minder fra Rudbøl 1923-1927. Min lærergerning ved Rudbøl danske skole. Them 1974
- Mortensen, Ludvig: Gennem Skolen til Danmark. Interview ved Svend Thorsen (Tilskueren 1935 I s. 166-72)
- Nedergaard, P. og A. Pontoppidan Thyssen: Personalhistoriske, sognehistoriske og statistiske bidrag til en dansk præste- og sognehistorie. Bd. I-X. Kbh., Århus 1951-85
- Nielsen, Hanne Rimmen: Teacher Dismissals and Local Conflicts in Danish Schools 1908-1933 (K. Rousmaniere, K. Dehli og N. de Coninck-Smith (red.): Discipline, Moral Regulation and Schooling. A Social History. New York 1997 s. 135-60)

- Nielsen, N.P.: Fra bondedreng til grænsepræst. Erindringer og oplevelser fra et langt liv. Kbh. 1966
- Noack, Johan Peter: Det tyske mindretal under besættelsen. Kbh. 1975
- Noack, Johan Peter: Det danske mindretal i Sydslesvig 1920-1945. I-II. Aabenraa 1989
- Novrup, Hans: Folkeskolen i de sønderjydske Landsdele 1920-1942. Forberedelsen af en dansk Skoleordnings Indførelse (Kulturelle Forhold i Sønderjylland 1920-1942. Red. Jacob Petersen. Haderslev 1943 s. 9-49)
- Novrup, Hans: Skolekampen i Grænselandet (Og Hverdagen skiftede. Skolen i de onde Aar. Red. Inger Merete Nordentoft og Aage Svends-
torp. Kbh. 1946 s. 45-90)
- Novrup, Johs.: Aften- og Ungdomsskolen (Opdragelse og Undervisning i Danmark. Red. Einer Torsting. II. Kbh. 1949 s. 293-325)
- Nyholm, Asger: Slesvigske gejstlige og slesvig-holstenismen indtil 1850. Aabenraa 1980
- Nørr, Erik: Præst og Administrator. Sognepræstens funktioner i lokalforvaltningen på landet fra 1800 til 1841. Kbh. 1981
- Nørr, Erik: Lokalsamfundets kamp om seminariedriften 1791-1991 (Dansk Læreruddannelse 1791-1991. Bd. III. Odense 1993, s. 305-453)
- Nørr, Erik: Skolen, præsten og kommunen. Kampen om skolen på landet 1842-1899. Kbh. 1994
- Nørr, Erik: Hvad kaldte folk til Sønderjylland? Det Sønderjyske Ministeriums administration af læreransøgninger 1919-20 (Sønderjyske Årbøger 1995 s. 205-38)
- Nørr, Erik og Karl Peder Pedersen (red.): På embeds vegne. Kilder til dansk forvaltningshistorie 1750-1920. Kbh. 1998
- Petersen, Jakob: Folkeskolen i Sønderjylland (Sprogforeningens Aarsberetning 1940-41 s. 3-45)
- Petersen, Peter: Grænseland, grænsesind, grænsekamp. Erindringer 1918-1964. Kbh. 1981
- Petersen, Viggo: Folkeskolen i Sønderborg fra 1920 til 1960 (Sønderjyske Årbøger 1964 s. 451-66)
- Rasmussen, A.C.: Broager Skole 1912-1982. Broager 1982
- Ravn, L.S.: Tyskuddannede lærere ved danske kommunale skoler i Sønderjylland 1920-63. Haderslev 1964
- Ravn, L.S.: Danskuddannede folkeskolelærere i Nordslesvig under preussisk styre. Aabenraa 1966
- Ravn, L.S.: Lærerne i Nordslesvig ca. 1814-1920. I-II. Aabenraa 1978
- Ravn, L.S.: Træk af folkeskolens historie i Nordslesvig 1864-1920. Aabenraa 1981
- Redegørelse for Skoleforholdene i de nationalt blandede Egne i Sønderjylland i 1946. Udarbejdet af det i Tinglev den 1. April 1946 nedsatte Udvalg. Tinglev 1946 [stemplet fortroligt]
- Ribe Bispesæde 948-1948. Festskrift i Tusindaaret. Kbh. 1948
- Riese, Ingrid (red.): Deutsche Schule Tingleff. Jubiläumsschrift zum 70jährigen Bestehen 1924-1994. Tingleff 1994
- Rigsarkivet og hjælpemidlerne til dets benyttelse. II, 1-4. Kbh. 1991
- Roust, Th.: Træk af sønderjydsk Skoleliv efter 1920 (Nordslesvigs aan-

- delige genforening med Danmark. Red. Cl. Eskildsen, Johan Hvidtfeldt og Peter Kr. Iversen. Aabenraa [1948] s. 119-49)
- Roust, Th., H. Novrup og Nic. Svendsen: Murskeen i Skolens Tjeneste (Sprogforeningens Almanak for 1945 s. 95-120)
- Salomon, Kim: Konflikt i grænseland. Sociale og nationale modsætninger i Sønderjylland 1920-33. Kbh. 1980
- Schacht, A.R.: En praktisk mellemskole. Bidrag til en skolereforms historie. Kbh. 1971
- Schjørring, Jens Holger: Kristendom og socialt engagement. V. Ammundsen og hans samtid. Kbh. 1980
- Skolevæsenet i 10 Lande. Udgivet af Hovedbestyrelsen for Danmarks Lærerforening, Styret for Norges Lærerlag og Centralstyrelsen for Sveriges Allmänna Folkskolläraforening. Stockholm 1931
- Skovgaard-Petersen, Vagn: Fra gejstligt til verdsligt tilsyn (Uddannelseshistorie 1986 s. 50-65)
- Skovgaard-Petersen, Vagn: Skoler for et politisk mindretal. Konflikt om frihedsprincippet i dansk skolelovgivning 1945-46 (Uddannelsehistorie 1995 s. 61-66)
- Skovgaard-Petersen, Vagn: Skolens styrelse (Dansk Forvaltningshistorie II. Red. Tim Knudsen. Kbh. 2000 s. 613-58)
- Skyum, Sigurd: Silkeborg Seminariums historie. Silkeborg 1986
- Slesvigs delte Bispedømme. Festskrift ved Slesvig Bispedømmes 1000 Aars Jubilæum. Kbh. 1949
- Stenz, Chr.: Dansk lærer i grænselandet. Erindringer 1930-49. Aabenraa 1982
- Svendsen, Nicolai: Det slesvigske Folkeskolevæsen (Franz v. Jessen: Haandbog i det nordslesvigske Spørgsmaals Historie. Kbh. 1901 s. 534-41)
- Svendsen, Nicolai: Skolen (Anker Kirkeby og Erik H. Schack: Sønderjylland som det er. Kbh. 1920 s. 269-83)
- Svendsen, Nicolai: Folkeskolen (Franz v. Jessen: Haandbog i det slesvigske Spørgsmaals Historie 1900-1937. Bd. III. Kbh. 1938 s. 131-44)
- Svendsen, Nicolai: Folkeskolen i Sønderjylland (Danmark 2. årg., 1942, s. 408-16)
- Svendsen, Nicolai: Lausten-Thomsen (Sønderjysk Månedsskrift 1958 s. 126-29)
- Svendsen, Nicolai: Sønderjydsk skæbne I-III. Aabenraa 1953-68
- Svensson, A.: Dansk Samraad. Et Bidrag til sønderjysk Historie før og under den tyske Besættelse (Sønderjyske Årbøger 1951 s. 1-113)
- Søndergaard, Bent: Die Buchzensur in den deutschen Schulen Nord-schleswigs 1945 bis 1952 - eine Entmythologisierung (Schriften der Heimatkundlichen Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig. Heft 55, 1987 s. 9-74)
- Sønderjydsk Skoleforening 1892-1942. Kolding 1942 (heri bl.a. H. Jepsen Christensen: Skoleforeningens Virksomhed og Forbindelser med Udviklingen i Sønderjylland fra 31. December 1914 til Dato; Nicolai Svendsen: Skoleforeningens ledende Mænd [bl.a. Jepsen Christensen])

- Sørensen, H.E.: De tyske privatskoler i Skærbæk og Gånsager 1930-45 (Sønderjyske Årbøger 2000 s. 191-250)
- Tamm, Ditlev: Retsopgøret efter besættelsen. I-II. 3. udg. Kbh. 1997
- Tews, J.: Grundzüge der deutschen Schulgesetzgebung. Eine Prüfung und Beurteilung der Grundsätze und der wichtigsten Bestimmungen der deutschen Volksschulgesetze. Leipzig 1913
- Thomsen, Ingeborg Refslund: Hjemme i Nordslesvig. Kbh. 1961
- Thomsen, Kr. Refslund: Tysk Udlandsarbejde i Nordslesvig 1936 (Sønderjyske Årbøger 1946 s. 1-17)
- Torp, A.: Den danske Mindretalsordning i Sønderjylland (Politisk Aarbog 1930 s. 29-49)
- Tønder Seminarie-Stat. Fortegnelse over lærere og dimittender fra Tønder Seminarium 1788-1963. Udarb. af Jens Lampe under medvirken af Erik Larsen og Asger Nyholm. Aabenraa 1963
- Weitling, Günter: De tyske mindretalsskolors udvikling – med særlig henblik på forholdene efter København-Bonn erklæringerne i 1955 (Uddannelseshistorie 1995 s. 45-60)

Tidsskrifter, aviser (for større tidsskriftartikler se ovenfor)

- Dannevirke/Modersmaalet 1923, 1925, 1939
- Deutscher Volkskalender Nordschleswig 1940, 1972
- Dybbølposten 1922
- Flensborg Avis 1925, 1928, 1932
- Folkeskolen 1919-1960
- Grænsevagten 1920-1960
- Haderslev Stiftstidende 1923, 1928
- Hejmdal 1919ff.
- Højesteretstidende 1928, 1945-47
- Højskolebladet 1924, 1928, 1931
- Jydske Tidende 1931, 1939, 1945, 1947, 1974
- Kirkeligt Centrum. Organ for Lands-Sammenslutningen 1930, 1933
- Kristeligt Dagblad 1931, 1933
- Menighedsrådenes Blad 1927, 1928
- Nationaltidende 1926, 1931
- Neue Tondernsche Zeitung 1920
- Nordschleswigsche Zeitung 1931
- Præsteforeningens Blad 1929
- Roskildebogen 1950
- Sprogforeningens Almanak 1942, 1945
- Statstidende 1920ff.
- Sønderjyden 1945
- Uddannelseshistorie 1994, 1998
- Vor Ungdom 1918-1952

Noter og henvisninger

Noter til Indledning

1. Betænkning afgivet af den af Undervisningsministeriet nedsatte Kommission til Drøftelse af de sønderjyske Skoleforhold. Kbh. 1946 s. 28, 29, 30, 31, 33 og 38.
2. Dette var endnu tilfældet i skoletilsynsloven af 12/4-1949 § 17 og § 24.

Noter til kapitel I

1. Almindelig Skoleforordning af 24/8-1814 for Hertugdømmerne Slesvig og Holsten (Allgemeine Schulordnung für die Herzogthümer Schleswig und Holstein). Forordningen, der er tosproget, omfatter både latinskoler, borgerskoler og landsbyskoler.
2. Asger Nyholm: Slesvigske gejstlige og slesvig-holstenismen indtil 1850. Aabenraa 1980.
3. Almindelig Skoleforordning 24/8-1814 § 74.
4. L.S. Ravn: Lærerne i Nordslesvig ca. 1814-1920. I-II. Aabenraa 1978.
5. Om skolevæsenet 1864-1920 se L.S. Ravn: Træk af folkeskolens historie i Nordslesvig 1864-1920. Aabenraa 1981; Hans Lund: Sønderjydske Skoleforhold 1864-1892 (Sønderjydsk Skoleforening 1892-1942. Kolding 1942 s. 9-22); Jakob Petersen: Folkeskolen i Sønderjylland (Sprogforeningens Aarsberetning 1940-41 s. 3-45); Nicolai Svendsen: Det slesvigske Folke-Skolevæsen (Franz v. Jessen: Haandbog i det nordslesvigske Spørgsmaals Historie. Kbh. 1901 s. 534-41); Nicolai Svendsen: Det slesvigske Folkeskolevæsen. Manuskript skrevet 1914 (findes i SØM. Sønderjysk Udvalg. Journalsag 1919 Nr. 3). Det meste af Svendsens manuskript er trykt i Anker Kirkeby og Erik H. Schack: Sønderjylland som det er. Kbh. 1920 s. 269-83.
6. H. Lausten-Thomsen: Den nordslesvigske Skoleforening 1892-1914 (Sønderjydsk Skoleforening 1892-1942. Kolding 1942 s. 23-75).
7. Om det preussiske skoletilsyn og dets praktiske gennemførelse i Slesvig se J. Tews: Grundzüge der deutschen Schulgesetzgebung. Eine Prüfung und Beurteilung der Grundsätze und der wichtigsten Bestimmungen der deutschen Volksschulgesetze. Leipzig 1913; L.S. Ravn: Træk af folkeskolens historie i Nordslesvig 1864-1920 (1981); Nicolai Svendsens anførte manuskript fra 1914.
8. Hans Schultz Hansen: Preussiske arkiver fra Nordslesvig 1867-1920 – den statslige og kommunale forvaltning (Arkivernes Informationsserie). Kbh. 1999 s. 8.

9. L.S. Ravn: Træk af folkeskolens historie i Nordslesvig 1864-1920 giver s. 120-23 en samlet fortegnelse over alle kredsskoleinspektørerne i Nordslesvig 1876-1919.
10. Se således Dienst-Instruction für den Königlichen Kreisschulinspektor Petersen in Apenrade 31/12-1875 (trykt i Amtsblatt der Königlichen Regierung zu Schleswig 1876 s. 258-59); se også for Haderslevs vedkommende Amtsblatt 1879 s. 169-72.
11. LAÅ. Tønder Kredsskoleinspektion I. 1890-1916 (pk. 525); Aabenraa SD. Skoleinspektioner 1912-17.
12. For det sønderjyske spørgsmål i perioden 1918-20 henvises generelt til Troels Fink: Da Sønderjylland blev delt 1918-20. I-III. Aabenraa 1978-79.
13. Jfr. Hans Schultz Hansen: Træk fra den administrative genforening (Sønderjyske Årbøger 1995 s. 313-33).
14. Bekendtgørelser fra den Internationale Kommission for Slesvig. Nr. 1-17 [20/1-7/6-1920]. Flensborg [1920]. I alt 182 sider.
15. Jfr. Sønderjyske Kundgørelser udgivet af Administrator for de sønderjyske Landsdele. Aabenraa, Kbh. 1920.
16. Udvalgets forhandlingsprotokol findes i M. Hammerichs privatarkiv i RA (Hammerich var udvalgets andet medlem). Journal og to pakker med journalsager findes som tillæg til SØM's arkiv i RA.
17. Se den trykte publikation: Forhandlingerne i Rigsdagspartiernes sønderjyske Udvalg 1919-20 [1605 sider]. Se også P.A. Callø: Rigsdagen og De sønderjyske Landsdele 1918-1949 (Den danske Rigsdag. VI. Kbh. 1953 s. 9ff).
18. Erik Nørr: Hvad kaldte folk til Sønderjylland? Det sønderjyske Ministeriums administration af læreransøgninger 1919-20 (Sønderjyske Årbøger 1995 s. 205-38).
19. En god skildring af overgangstiden 1918-20 findes i: Henrik Fangel: Haderslev bys historie 1864-1920 (1996) s. 398-442.
20. Sønderjysk Skoleforening 1892-1942 s. 164 (blandt de udelukkede lærere var den kendte seminarielærer Claus Eskildsen, Tønder).
21. Skoleudvalgets drøftelse af mindretallets skoleforhold er behandlet af Henrik Becker-Christensen: Dansk mindretalspolitik i Nordslesvig. Udformningen af den danske politik over for det tyske mindretal 1918-20. Aabenraa 1984 s. 201-15.
22. Herom se: Erik Nørr: Hvad kaldte folk til Sønderjylland (Sønderjyske Årbøger 1995 s. 205-38).
23. Kriegerudvalgets forhandlingsprotokol (RA. M. Hammerichs privatarkiv, pk. 21); LAÅ. Vælgerforeningens arkiv. Skoleudvalgets forhandlingsprotokol, 5. møde (referatet godkendt 24/4-1919); Jepsen Christensen til J. Appel 12/4-1919 (Jacob Appels privatarkiv, pk. 5, RA).
24. Vælgerforeningens bestyrelse indførte mindre ændringer i forslaget (se Bestyrelsens og tilsynsrådets forhandlingsprotokol).
25. Kriegerudvalgets forhandlingsprotokol (Hammerichs privatarkiv, RA).
26. I UVM's journalsager AV 1980/1919 og AX 1934/1920, begge tilakt.

- 2433/1938 findes en række trykte udkast til den sønderjyske skoleordning. Udkastene, der indeholder departementschef V. Aagesens håndskrevne rettelselser, kan dateres til månederne maj-oktober 1919. Om Jepsen Christensens og Jacob Appels indflydelse se H. Jepsen Christensen til Anders Lebeck (brevet findes i Nicolai Svendsens privatarkiv. Skoleudvalget 1919-24).
27. Sagen belyses bedst af Skoleudvalgets forhandlingsprotokol; jfr. også Vælgerforeningens bestyrelses og tilsynsråds forhandlingsprotokol (LAA. Vælgerforeningens arkiv).
 28. Folkeskolen 1919 s. 388.
 29. Se artiklen Sønderjydsk Lærerforening i Folkeskolen den 2/10-1919 nr. 40 s. 485f.
 30. De sønderjyske læreres ønsker af 2/8-1919 (SØM. Journalsag 77/19).
 31. Tilblivelsen af skolelovsforslaget set fra Skoleudvalgets side kan følges i pakken: Skoleudvalget 1919-24 i Nicolai Svendsens privatarkiv.
 32. Om skoletilsynet i Kongeriget se Henrik Lehmann: Haandbog i Lovgivning om den danske Folkeskole. Systematisk Fremstilling. Kbh., Kristiania 1909 og mine to bøger Præst og Administrator. Sognepræstens funktioner i lokalforvaltningen på landet fra 1800 til 1841. Kbh. 1981 og Skolen, præsten og kommunen. Kampen om skolen på landet 1842-1899. Kbh. 1994.
 33. Erik Nørr: Skolen, præsten og kommunen (1994) s. 97-129.
 34. Betænkning angaaende Folkeskolens Tilsyn m.v. afgiven af den af Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet under 11. December 1909 nedsatte Kommission. Kbh. 1911 (indeholder bl.a. et udkast til lovforslag om skolevæsenets styrelse og tilsyn).
 35. Rt. 1911/12 Tillæg A sp. 3701-50; 1912/13 Tillæg A sp. 2109-40, jfr. 1912/13 Tillæg C sp. 901-27, 1053-84, 1197-98, 1203-04.
 36. Betænkning med Lovforslag afgivet af Skolekommissionen i Henhold til Lov Nr. 77 af 21. Februar 1919. Kbh. 1923.
 37. Forhandlingerne i den i Henhold til Lov af 21. Februar 1919 nedsatte Skolekommission. 1.-91. Møde. Kbh. 1920 s. 52-94 (om skolens tilsyn).
 38. Forhandlingerne s. 94-99.
 39. Jfr. dog et par henvendelser fra de sønderjyske lærere til Skolekommissionen i 1922 (trykt i Bilag til Forhandlingerne i den i Henhold til Lov af 21. Februar 1919 nedsatte Skolekommission. Kbh. 1923 s. 211-12); jfr. nedenfor s. 278ff.
 40. Se departementschef Aagesens forslag i UVM. Journalsag AV 1980/1919, tilakt. 2433/1938. Rentrykket af det sidste udkast blev bl.a. sendt til Det sønderjyske Ministerium og til Det nordslesvigske Skoleudvalg (SØM. Sag nr. 185/1919), og det blev i november forelagt Rigsdagspartiernes sønderjyske Udvalg.
 41. Forhandlingerne i Rigsdagspartiernes sønderjyske Udvalg 1919-20. Kbh. 1920 s. 281-301, 466, 1526-28, 1530-35.
 42. Skoleudvalgets forhandlingsprotokol. Møde 22/8-1919 og 13/12-1919.

43. Sønderjydske Kundgørelser udgivet af Administrator for de sønderjydske Landsdele. Aabenraa 1920 s. 102ff.
44. Rt. 1919/20 Tillæg A sp. 7291-7314.
45. Provst Erik Christensens bog: Fra min Virksomhed i Tønder. Tønder 1939 s. 20ff. giver et godt indtryk af afstemningerne om præsternes forbliven i Tønder Amts sogne.
46. Kirkeministeriets skr. 3/5-1920 til Ribe biskop (Love og Eksp. 1919-20 s. 620-22).
47. Sønderjydsk Skoleforening 1892-1942. Kolding 1942 s. 177-78.

Noter til kapitel II

1. Margrethe Christiansen: Jacob Appel. En mand og hans arv. Skildret af hans datter. Kbh. 1970.
2. Troels Fink: Da Sønderjylland blev delt 1918-1920. Bd. I. Aabenraa 1978 s. 135-41.
3. Erik Nørr: Hvad kaldte folk til Sønderjylland i 1920 (Sønderjyske Årbøger 1995 s. 211).
4. Kontorchef Martin Hammerichs notat (SØM. Journalsag 77/1919).
5. UVM 1. dep. Journalsag AV 1980/1919 (tilakt. 2433/1938); jfr. Folkeskolen 20/11-1919 s. 579.
6. Skoleudvalgets udtalelse fra august 1919 om Appel er gengivet i Skoleudvalgets skr. til UVM 14/5-1920 (Journalsag AX 1546/1920).
7. UVM sendte instruksen til Jacob Appel 6/2-1920 (UVM 1. dep. Journalsag AX 890/1920).
8. Forestilling 1/5-1920 (UVM. 1. Dep. Forestillinger 1920 nr. 8); kgl. resol. 3/5-1920.
9. Folkeskolen 1919 s. 579; 1920 s. 78.
10. Jacob Appel 2/1-1920 til UVM (her er benyttet en genpart, som findes i LAÅ. H.P. Hanssens privatarkiv, korrespondance vedr. Nordslesvigs Genforening med Danmark 1918-22. pk. 158). Originalen findes i UVM. Diverse ujournaliserede sager vedr. Sønderjylland 1920-24.
11. Jacob Appel 9/2-1920 til UVM (Journalsag AX 911/1920).
12. Jacob Appel 22/2-1920 til UVM (Journalsag AX 911/1920).
13. Jacob Appel 2/5-1920 til UVM (Journalsag AX 811/1920, tilakt. 1782/1946); jfr. H. Jepsen Christensen til Jacob Appel 15/4-1920 (Jepsen C. deltog i det ene af Haderslevmøderne). RA. Jacob Appels privatarkiv (pk. 5).
14. J. Appel til UVM 12/4-1920; UVM 13/4-1920 til Appel og de tre designerede skolekonsulenter (Journalsag AX 811/1920, tilakt. 1782/1946).
15. Referat af mødet findes i Folkeskolen 13/5-1920 (gengivet fra dagbladet Vestkysten).
16. Skoleudvalgets forhandlingsprotokol. Møde 10/5-1920; Skoleudvalgets skr. 10/5-1920 til UVM + ministeriets interne overvejelser (Journalsag AX 1546/1920).

17. H. Jepsen Christensens artikel: Skoledirektørposten i Sønderjylland blev offentliggjort i dagbladet København og i Folkeskolen 1924 s. 405-06.
18. Se herom Detlef Clausen til Nic. Svendsen 8/5-1924 (Nic. Svendsens privatarkiv. Breve fra forskellige).
19. SØM. Journalsag 77/1919.
20. SØM 15/1-1920 til Anders Lebeck (Nic. Svendsens privatarkiv. Skoleudvalget 1919-24).
21. Danmarks Lærerforening til UVM 17/2-1920 (Journalsag AX 811/1920, tilakt. 1782/1946).
22. N.A. Larsen 27/11-1919 (Journalsag AV 3029/1919).
23. UVM. Gruppeordnede journalsager. Ansøgninger om amtsskolekonsulentembeder 1920. Oprindelig journalsag AX 811/1920. Andre dele af ansættelsessagen findes tilakt. journalsag 1782/1946 og i Journalsag AX 1546/1920.
24. Der var faktisk to borgmestre, da borgmesteren i Silkeborg (L. Mortensen) i skemaet er opført som overlærer.
25. H. Jepsen Christensen til UVM 26/1-1920 (LAÅ. Sønderjysk Skoleforening. Breve til formanden 1910-20); jfr. Skoleudvalgets forhandlingsprotokol. Møde 10/5-1920 (i referatet omtales det, at amtsskolekonsulenterne er udnævnt efter samråd med Skoleudvalgets formand og sekretær).
26. Folkeskolen 1920 s. 135 og 163.
27. Herom se UVM. 1 dep. Journalsag AX 811/1920, tilakt journalsag 1782/1946.
28. Departementschef i Kirkeministeriet V. Holbøll i Roskildebogen 1950 s. 110-11.
29. Anført af N.J. Nielsen i hans levnedberetning til Ordenskapitlet 1927.
30. N.J. Nielsens ansøgning af 25/1-1920; jfr. Kraks Blaa Bog.
31. Herom se Sigurd Skyum: Silkeborg Seminariums historie. Silkeborg 1986 s. 120-25.
32. A.L. Mortensens ansøgning 3/2-1920; Kraks Blaa Bog.
33. Om N. Svendsens virksomhed i overgangstiden 1918-20 se Henrik Fangel: Haderslev Bys historie II s. 418ff.
34. N. Svendsens ansøgning 31/1-1920; om Svendsen jfr. DBL 3. udg. Bd. 14 (1983) s. 254-55 og Nicolai Svendsen: Sønderjysk skæbne. I-III. Aabenraa 1953-68.
35. SØM. Journalsag 1001/1920 nr. 6.
36. UVM. Gruppeordnede sager. Ansøgninger om amtsskolekonsulentembederne i Sønderjylland 1920. I Folkeskolen 1920 s. 125 blev det antydnet, at Svendsen var blevet opfordret til at søge.
37. UVM 6/3-1926 til Folketingets Udvalg angaaende Forslag til Lov om Skolevæsenets Styrelse og Tilsyn (UVM. Journalsag 995/1926).
38. Lov 28/6-1920 om lønninger m.v. for Statens tjenestemænd m.v. i De sønderjyske Landsdele § 3 B.
39. UVM. Journalsag 2329/1922.

40. L. Mortensen, N.J. Nielsen og Nicolai Svendsen til UVM 25/3-1924 (Journalsag 1124/1924, tilakt. 1782/1946).
41. UVM 3/4-1924 til de tre amtsskolekonsulenter (UVM. 1. Dep. Brevbog 4025-27/1924).
42. Journalsag 1242/1927, tilakt. 1782/1946.
43. Betænkning afgivet af den af Undervisningsministeriet nedsatte Kommission til Drøftelse af de sønderjyske Skoleforhold. Kbh. 1946 s. 39-40, 43-44 og 47.
44. Herom se Jacob Appel til UVM 2/5-1920 Journalsag AX 811/1920, tilakt. 1782/1946.
45. N.J. Nielsen til UVM 19/10-1920 (Journalsag 1777/1934). I alt 24 journalsager i perioden 1920-34 vedrørende amtsskolekonsulenternes udgifter (embedsrejser, diæter, kontor m.v.) findes samlet i sag nr. 1777/1934.
46. L. Mortensen til UVM 11/11-1920.
47. Jfr. Nicolai Svendsen: I genforeningens tjeneste. Sønderjydsk skæbne III. Aabenraa 1968 s. 52-54, om udtrykket »Manden med stokken« se s. 89ff.
48. Forhandlingsprotokol for Haderslev Amts Skoleråd 1920-43. Møde 13/6-1921. Ved skolerådets møde 13/6-1925 fik Mortensen bevilget et rentefrit lån til anskaffelse af en ny bil; Aabenraa Amts Skoleråds forhandlingsprotokol 1920-63. Møde 9/3-1921.
49. Administrator for de sønderjyske Landsdeles skr. 29/5-1920 til Den Internationale Kommission (kopi i UVM. Journalsag AX 811/1920, tilakt. 1782/1946).
50. Journalsag AX 1514/1920.
51. UVM. Journalsag 962/1923 (tilakt. 1777/1934).
52. UVM. Journalsag AX 3550/1920 (tilakt. 1777/1934).
53. UVM. Journalsag 1967/1931 (tilakt. 1777/1934).
54. UVM. Journalsag 1705/1927 og 1506/1928 (tilakt. 1200/1934).
55. Lov 21/12-1931 om Sønderborg Amts forening med Aabenraa Amt.
56. Sagen belyses af to voluminøse sager i henholdsvis UVM. Journalsag 1199/1934 og Sønderborg SD. Journalsag 1927 Nr. 53.
57. UVM skr. til Sønderborg SD 4/10-1928. Jfr. nedenfor s. 210ff.
58. Lundbye og Kr. Refslund Thomsen til UVM 16/11-1928.
59. Ludvig Mortensen 16/6-1929 til Nic. Svendsen (Nic. Svendsens privatarkiv. Breve fra L. Mortensen).
60. Mødet belyses af et meget langt maskinskrevet referat, som Barfod den 21/9-1931 sendte til undervisningsminister Borgbjerg.
61. Barfods notat 27/2-1937 om samtalen med stiftamtmand Lundbye (UVM. Journalsag 857/1937, tilakt. 493/1941).
62. Nicolai Svendsen 5/3-1937 til UVM (smst.); Svendsens virksomhed som konstitueret konsulent i Haderslev i 1937 belyses af LAÅ. Nicolai Svendsens privatarkiv pk. 91.
63. Barfod 5/4-1937 til N.J. Nielsen (findes som de i det følgende nævnte dokumenter i UVM. Journalsag 1345/1937).
64. UVM 11/5-1937 til N.J. Nielsen (Brevbog 6858/1937).
65. UVM Journalsag 493/1941.

66. Kr. Refslund Thomsen til UVM 4/7-1937.
67. 7 lærerkredsformænd 10/7-1937 til undervisningsminister Jørgen Jørgensen.
68. UVM's skr. 23/8-1937 (Brevbog 1937 Nr. 13617-22); jfr. Forestilling 20/8-1937 (kgf. resolution 22/8-1937), hvori Novrup bevilges afsked som overlærer, fordi han af ministeriet er udpeget til skolekonsulent.
69. Denne virksomhed fremgår af bladet »Folkeskolen«, der i næsten hvert nummer har oversigter over aktiviteter i Danmarks Lærereforenings kredse.
70. Ansættelsessagen findes i UVM. Journalsag 1408/1940, tilakt. 493/1941.
71. Roust' levnedberetning til Ordenskapitlet 1941.
72. Jfr. Forestilling 30/1-1941 ang. afskedigelse af Th. Roust som overlærer ved Tønder Statsseminariums øvelsesskole (UVM. 1. Dep. Forestillinger 1941 nr. 3).
73. Jfr. Svendsens oplysning herom på mødet i UVM den 27/4-1938 (mødereferat s. 18. Journalsag 2433/1938).
74. UVM. Journalsag 1082/1943, tilakt. 1782/1946.
75. UVM 25/6-1943 til Svendsen, Tønder SD og H. Jepsen Christensen (UVM. Brevbog 8198-8200/1943).
76. Ansættelsessagen findes i UVM. Journalsag 2145/1946.
77. Herom jfr. Kr. Refslund Thomsen 25/10-1941 til undervisningsminister Jørgen Jørgensen. Amtmanden tog selv afstand fra synspunktet (Sønderborg SD. Mødereferater og forskellige skrivelser u.å.).
78. Instruks af 26/5-1950 for de den 1. april 1950 i Sønderjylland fungerende amtsskolekonsulenter (Love og Eksp. B 1949/50 s. 321-24).

Noter til kapitel III

1. Jfr. listen over skoledirektionsmedlemmer 1920-50, der er trykt som bilag 1.
2. H.J. Hansen: Alsisk landmandsvirke. Åbenrå 1979 s. 96-98 (om medlemskabet af skoledirektionen).
3. Jfr. amtets lærerkredses takkeskrivelse til H.P. Hanssen for hans indsats i skoledirektionen (H.P. Hanssens privatarkiv, pk. 189).
4. Herom se Frode Beyer: Efterklang og eftertanke. Glimt fra grænselandet. Kbh. 1967 s. 83-85.
5. Haderslev Amts Skoleråds forhandlingsprotokol 1920-43. Møde 10/9-1928.
6. Skolerådets forh.prot. 1920-43. Møde 10/11-1932, møde 21/10-1936, møde 9/12-1940.
7. Feks. holdt Sønderborg SD møde 6/6-1932 om forskolesagen i Dybbøl (jfr. side 141).
8. Herom se Nicolai Svendsen: I Genforeningens tjeneste. Sønderjydsk skæbne. III (1968) s. 80-81.
9. Oplyst af Nic. Svendsen i hans levnedberetning til Ordenskapitlet 3/7-1948.

10. Tønder Amts Skoledirektion. Nicolai Svendsens håndarkiv, pk. 1.
11. Jfr. H.P. Hanssens skr. i sag om skoleplanen i Uge 22/1-1924, som blev drøftet på SD-mødet (H.P. Hanssens privatarkiv, pk. 144).
12. Aabenraa Amts SD. Tilsynsprotokol 1920-35.
13. Sønderborg Amts Skoleråd. Forhandlingsprotokol 1920-32.
14. Henrik Lehmann: Haandbog i Lovgivningen om den danske Folkeskole. 3. udgave. Kbh. 1930 s. 233ff.
15. Herom se Erik Nørr: Skolen, præsten og kommunen (1994) s. 358ff.
16. UVM 1. dep. Journalsag AX 1997/1920; UVM 27/7-1920 til N.J. Nielsen (UVM 1. dep. Brevbog 13186/1920).
17. Haderslev Byhistoriske Arkiv. L. Mortensens privatarkiv, optegnelsesbog nr. 18.
18. Nicolai Svendsens privatarkiv. Skolebesøg og tjenesterejser 1923-46.
19. Fra Sønderborg og Aabenraa amter er skoleberetningsmateriale kun bevaret sporadisk. Fra Tønder Amt findes skolekommissionernes beretninger, som er grundlag for de af direktionen indsendte skoleberetninger, i Tønder SD, medens en del af amtsskolekonsulent Nic. Svendsens redegørelser enten findes sammen med skolekommissionernes beretninger eller i Tønder SD. Journalsager gruppe 19 eller 20. For Haderslev Amt findes kopier af skoleberetninger for 1921, 1924, 1935 og 1944 dels i pk. Diverse mødereferater m.v., dels indlagt i SD's forh.prot.
20. Opgjort efter tilsynsprotokollerne for Aabenraa, Sønderborg og Haderslev amter. Tallene angiver antal skolebesøg, ikke antal rejsedage (jfr. tabel 4, s. 111). Ved udregningen af skolebesøg pr. kalenderår er der taget højde for, at der i nogle tilfælde ikke foreligger tal for hele femårsperioden.
21. Skoleberetning for Aabenraa Amt 1923 og for Sønderborg Amt 1923 (H.P. Hanssens privatarkiv, pk. 144).
22. En kopi af skoleberetningen for Haderslev Amt 1924 er indlagt i Haderslev Amts SD's forhandlingsprot. 1920-30.
23. Liste 1931-37 for henholdsvis Aab. og Sdbg. amter og for Had. Amt 1937-40 findes indlagt i de respektive tilsynsprotokoller.
24. Nicolai Svendsens privatarkiv. Dagbøger over skolebesøg 1924-26.
25. 1923/24 er det første år, der er bevaret dagbog for; 1927/28 er det seneste år, hvor der er ført en egentlig dagbog. Derefter bliver oplysningerne mere summariske og har til hovedformål at fungere som grundlag for rejseafregning. Skoleåret løber fra april til marts. Til tallene i tabel 4 skal lægges en del aktiviteter, som ikke er nævnt i dagbogen, men kun i regnskabsbogen over tjenesterejser.
26. Tønder SD. Journalsager 20a/24-1929.
27. Skoleberetning Td. Amt 1924 (Tønder SD. Journalsager 19a/3-25).
28. Se bl.a. Ludvig Mortensens foredrag i Haderslev 30/11-1920 (optegnelsesbog nr. 2), på skolemødet i Ribe 26/2-1922 (optegnelsesbog nr. 4), i Silkeborg 7/6-1922, gentaget i Slagelse 15/9-1922 (optegnelsesbog nr. 5), i Fyens Stifts Skolesamfund 31/1-1925 (optegnelsesbog nr. 8) og på skolemødet i København 8/8-1933 (optegnelsesbog nr. 15). Haderslev Byhistoriske Arkiv.

29. Skoleberetning Haderslev Amt 1921 (Haderslev SD. Diverse mødereferater m.v.).
30. Citaterne i det følgende stammer fra tilsynsprotokollen for Aabenraa Amt 1922-26.
31. Sprogforeningens Almanak for 1942 s. 51-52.
32. Eksemplerne i det følgende stammer fra Svendsens dagbøger over skolebesøg i henholdsvis skoleåret 1923/24 og 1927/28.
33. L.S. Ravn: Tyskuddannede lærere ved danske kommunale skoler i Sønderjylland 1920-63. Haderslev 1964.
34. Jfr. H. Bach i Jyske Tidende 21/9 og 22/9-1974 om forskellen på stiltemner i den tyske og danske skole.
35. Skoleberetning Tønder Amt 1923 (Tønder SD. Journalsager 19a/2-24).
36. Udtrykket stammer fra Nicolai Svendsens skoleberetning 1928 (Tønder SD. Journalsager 20a/24-1929).
37. Se de af Tønder SD's udgivne Beretninger om Skolevæsenet i Tønder Amt i 1924 s. 8-9 og 1930 s. 8-9.
38. Skolevæsenet i Aabenraa Amt. Statistik pr. 31. December 1930. Aabenraa 1931 s. 7-9.
39. Svendsen til Lebeck 6/3-1925 (Anders Lebecks privatarkiv. Breve fra Nicolai Svendsen).
40. Herom se: Lærer Alfred Torps optegnelser fra et ophold i Tønder. Udg. Peter Kr. Iversen (Sønderjyske Årbøger 1963 s. 118-19); jfr. Svendsens dagbog 1927/28 under 29/10-1927.
41. Jfr. KUM cirk. 14/2-1900 ang., hvad der bør iagttages ved opførelsen af nye skolebygninger og indretningen af nye skolestuer samt disses renholdelse, ventilation m.m. (Love og Eksp. 1899-1900 s. 255-72); se også Henrik Lehmann: Haandbog i Lovgivningen om den danske Folkeskole. 2. udg. 1917 s. 101-26.
42. Jfr. Nic. Svendsens artikel om Lausten-Thomsen i Sdj. Månedsskr. 1958 s. 126-29.
43. Dansk Skole-Stat Bd. IV s. 152; i H. Lausten-Thomsens artikel »Fra 20 gode år« (Smaaskrifter tilegnede Professor Aage Friis. Kbh. 1940 s. 317-29) findes der en oversigt over nye skolebygninger i alle fire sdj. amter.
44. Se UVM. 1. dep. Journalsag 1577/1921. Heri findes regninger fra Hagerups Forlag for levering af danske læsebøger.
45. F.eks. i Gånsager Skole 21/4-1923 og i Eggebæk Skole 30/4-1923 (begge Tønder Amt). I Søgaard-Bjergskov Skole (Aabenraa Amt) påtalte N.J. Nielsen 20/4-1925, at der manglede et danmarkskort.
46. Herom se N.J. Niensens gentagne notater i tilsynsprotokollerne for Aabenraa og Sønderborg amter og L. Mortensens oplysninger i skoleberetning for Haderslev Amt 1924 (findes indlagt i Haderslev SD, forh.prot. 1920-30).
47. L. Mortensen, N.J. Nielsen og Nicolai Svendsen til UVM 19/3-1923 (UVM 1. dep. Journalsag 1060/1923).
48. Fortegnelse over Hjælpebidler til Brug ved Undervisningen i Folke-

- skolen (8 sider, trykt i Tønder). Et eksemplar findes i Tønder SD, Nic. Svendsens håndarkiv pk. 3, sammen med cirkulæret af 12/10-1923.
49. Cirkulæret er gengivet i Love og Eksp. 1923-24 s. 351-53; jfr. UVM's bek. 1/10-1923 (smst. s. 340-41), som sætter Lov af 29/3-1904 § 10 om anskaffelse af læremidler for mindrebemidlede i kraft for De sønderjyske Landsdele.
 50. UVM til Tønder SD 31/10-1924 (Love og Eksp. 1923-24 s. 736).
 51. Herom se UVM's skr. 1/10-1924 til Tønder SD og Nic. Svendsens liste over antallet af eksemplarer rekvireret af de enkelte skoler i Tønder Amt (Tønder SD. Nic. Svendsens håndarkiv, pk. 1); Svendsen var kun betinget tilfreds med læsebogen (se hans kladde til en udtalelse til ministeriet), Nic. Svendsens privatarkiv. Sagligt ordnede skolesager (pk. 94); om den tyske holdning se Henrik Becker-Christensen: Det tyske mindretal i Nordslesvig 1920-1932. I s. 206-07.
 52. Nicolai Svendsen var f.eks. i Hamborg den 9.-12. maj 1923 og i Flensborg, Slesvig og Hamborg 18.-20. juni 1926 (dagbog).
 53. Nicolai Svendsens redegørelse for det tyske skolevæsen 1945 (Td. Amt Håndarkiv).
 54. Jfr. L.A.Å. Danmarks Lærerforening. Bredebrokredsen. Forhandlingsprotokol 1920-45. Møde 11/12-1926.
 55. Oplyst af Nicolai Svendsen i skoleberetning Tønder Amt 1928 (Tønder SD. Journalsager 20a/24-29).
 56. Peter Petersen: Grænseland, grænsesind, grænsekamp. Erindringer 1918-1964. Kbh. 1981 s. 340 nævner et eksemplar på, at det gamle tyske undervisningsmateriale endnu fandtes i en skole så sent som omkring 1950.
 57. Henrik Lehmann: Haandbog i Lovgivningen om den danske Folkeskole. Systematisk Fremstilling. 2. udg. Kbh. 1917 s. 93-97 (skoleplaner), s. 127-29 (undervisningsplaner); jfr. Erik Nørr og Karl Peder Pedersen: På embeds vegne. Kilder til dansk forvaltningshistorie 1750-1920. Kbh. 1998, hvor der er gengivet et eksempel på en skoleplan (s. 299-303) og en undervisningsplan (s. 308-14).
 58. UVM 21/9-1926 til Haderslev SD (Love og Eksp. 1925-26 s. 633).
 59. Lov 30/6-1920 § 5 og Lov 1/5-1923 § 6.
 60. UVM til Haderslev SD 6/4 og 12/6-1922 (den omfattende sag findes i Journalsag AX 5633/1920).
 61. Herom se UVM. 1. dep. Journalsag 848/1924 og 1033/1930.
 62. L. Mortensen til A. Lebeck 10/12-1921 (Anders Lebecks privatarkiv. Breve fra L. Mortensen).
 63. Undervisningsinspektør for real- og mellemskolerne var 1898-1924: F. Rønning og 1924-49: O.C. Bjørneboe.
 64. Meddelelser ang. de højere Almenskoler 1926/27 s. 258-59 og 465; Hans Fr. Hansen: Beiträge zur Schulgeschichte des Kirchspiels Tingleff. Apenrade 1979 s. 369ff.; Deutsche Schule Tingleff. Jubiläumsschrift zum 70jährigen Bestehen 1924-1994. Red. Ingrid Riese. Tingleff 1994.
 65. Ud fra sagsakterne i UVM at dømme gav planfornyelsen f.eks. anledning til stort postyr i Bov, Dybbøl, Felsted, Højst, Løgumkloster,

- Nordborg, Sønderborg og Tønder (se UVM 1. dep. Journalsager 4051-4500 og 6046-6389/1930).
66. Se N.J. Nielsens redegørelse for sagen 10/12-1929 (UVM 1. dep. Journalsag 1948/1929). Sagen indeholder en lang række bilag, bl.a. beboeradressen.
 67. Aabenraa SD's forh.prot. 1920-60. Møde 10/12-1929.
 68. Henvendelse til Borgbjerg fra den socialdemokratiske partifælle H.G. Hansen 23/1-1930 (Journalsag 1948/1929).
 69. N.J. Nielsens redegørelse dateret 7/5-1932 findes ligesom sagens øvrige akter i UVM. 1. dep. Journalsag 4256/1930; Sønderborg SD. Forh.prot. 1920-70 indeholder intet referat af SD-mødet, som ifølge NJN's påskrift på hans ovennævnte redegørelse er afholdt den 6/6-1932.
 70. Sønderborg SD 6/6-1932 til UVM (underskrevet af NJN).
 71. Dybbøl Sogneråd til UVM 15/9-1932 og til Sønderborg SD 27/10-1932.
 72. NJN's redegørelse 3/11-1932.
 73. Kaalund-Jørgensens udtalelser 19/11-1932, 3/3-1933 og 8/5-1933.
 74. UVM 2/6-1933 til Sønderborg SD (UVM 1. dep. Brevbog 8934/1933).
 75. Amtsskolekonsulent Novrup besøgte forskolen 3/10-1940 og 17/4-1941 (Sdbg. SD. Tilsynsprotokol 1935-59).
 76. Dybbøl Sogns historie. Sønderborg 1976 s. 306-09.
 77. Skoleanordning 29/7-1814 for landet § 25, købstæderne § 32; lov af 18/3-1871 om skolekommissionerne.
 78. Det følgende bygger på Svendsens eksamensberetninger i dagbøgerne for henholdsvis marts/april 1924 og 1928.
 79. Jfr. Svendsens udtalelse herom 23/3-1928.
 80. Se således Mjolden Skole 10/3-1924, Vesterende-Ballum Skole 31/3-1924 og Skast Skole 3/4-1924.
 81. Eksamen 22/3-1928.
 82. Eksamen i Sølsted 17/3-1928.
 83. Beretning om Folkeskolen i Haderslev Amt 1924 (indlagt i Haderslev SD. Forhandlingsprot. 1920-30).
 84. Eksempler fra Aabenraa Amts tilsynsprot. 1920-35: Rinkebøl 27/3-1925, Bolderslev 31/3-1925, Kassø 22/3-1927, Bovrup 21/3-1928 og Felsted 20/3-1929; Sønderborg Amts tilsynsprot. 1920-35: Stenderup 26/3-1925, Ragebøl 27/3-1926, Ulkebøl 31/3-1927, Ø. Sottrup 29/3-1928, V. Sottrup 22/3-1929; jfr. også Haderslev Amts tilsynsprot. 1920-44: Sillerup 14/4-1921 og Stenderup 11/10-1921.
 85. Se Svendsens dagbøger og Sønderborgs Amts tilsynsprot.
 86. Se den omfattende sag: UVM 1. dep. Journalsag 1484/1925.
 87. SK's formand 5/4-1925 til UVM.
 88. Aabenraa SD. Tilsynsprotokol 26/2-1925.
 89. Aabenraa SD's indberetning 6/6-1925 til UVM. Censurlister i regning og dansk er vedlagt som bilag.
 90. Lærerinde Maria Magdalena Frederiksen 16/4-1925 til UVM.
 91. UVM 5/12-1925 til Aabenraa SD (Brevbog 18858/1925).
 92. Aabenraa SD. Skoleprotokol 1920-70 s. 74.

93. Se Signe Holm-Larsens redegørelse i Uddannelseshistorie 1998 s. 95-97 for Undervisningsministeriets forventningsundersøgelse offentliggjort 1997 og kvalitetsudviklingsprojektet offentliggjort sommeren 1998.
94. Se M. Blaksteen i Uddannelseshistorie 1994 s. 123.
95. Kultusministeriets cirk. 1/3-1915 og 28/2-1916. Om de første prøver se N.A. Larsen: Skriftlige Prøver i Børneskolen 1917 og 1918. Særtryk af Vor Ungdom. Kbh. 1917-18.
96. Emnet blev bl.a. drøftet på møder den 3/2, 1/3, 6/9, 13/9 og 13/10-1926 samt den 16/2 og 6/4-1927 (Nic. Svendsens dagbøger og protokoller over tjenesterejser).
97. Ludvig Mortensen 13/2-1926 til Nielsen og Svendsen (Tønder SD. Nic. Svendsens håndarkiv, pk. 1).
98. Et eksemplar af den trykte oversigt over prøvens udfald findes i Kr. Refslund Thomsens privatarkiv; Aabenraa SD vedtog på sit møde den 21/4-1927, at oversigten kunne trykkes (forhandlingsprot. 1920-60). Resultaterne ved fællesprøverne i Sønderborg og Aabenraa amter findes i Sønderborg SD's arkiv i samlepakken: Skoleforbund, skolebyggeri med særlig bevilling osv. (læg: Fællesprøver 1926). For Tønder Amt se pakken: Tønder SD. Skolernes regne- og skriveprøver 1926; Td. Amt. Håndarkiv, pk. 10 (standpunktsprøver og ministerielle prøver 1926-32).
99. Se artiklen »Karakterskala« i Leksikon for Opdragere. Bd. I (1953) sp. 1058-59.
100. Herom se N.J. Niensens overvejelser om bedømmelseskriterierne i hans skr. til Mortensen og Svendsen 28/9-1926 (Nic. Svendsens håndarkiv, pk. 1).
101. Nationaltidende 29-30/11-1926; Folkeskolen 1926 s. 661.
102. UVM skr. 24/1-1930 (findes i Nic. Svendsens håndarkiv, pk. 3), jfr. UVM Journalsag 675/1930.
103. Prøverne belyses af materialet i UVM. Statskonsulenten i sager vedr. Folkeskolen og Seminarierne. Ministerielle prøver 1915-54 (1 pk.); se også F.C. Kaalund-Jørgensen: De ministerielle Prøver i Folkeskolen 1928-30. Tillæg til »Folkeskolen« Nr. 6, 5. Februar 1931. Århus 1931; samme: De ministerielle Prøver i Folkeskolen 1931 (Vor Ungdom 1931 s. 402-13).
104. Tønder SD 26/2-1931 til UVM (Nicolai Svendsens håndarkiv, pk. 3); jfr. Nic. Svendsens Protokol over tjenesterejser 11/3 og 26/6-1931 (de tre konsulenter drøfter spørgsmålet om de tyske standpunktsprøver).
105. Nic. Svendsens privatarkiv, pk. 95 (tyske skoleforhold i Nordslesvig 1922-46).
106. Jfr. cirk. 8/10-1912 til samtlige SD'er om medregning af kursusdage på korte instruktionskursus til skoledage (Love og Anordninger 1912 B s. 242-43).
107. Det første kursus blev afholdt i dagene 28/11-4/12-1920 (Folkeskolen 1920 s. 588).
108. Folkeskolen 1921 s. 559.
109. Folkeskolen 1924 s. 337.

110. Ludvig Mortensens optegnelsesbøger (Haderslev Byhistoriske Arkiv). Optegnelserne om instruktionskurset i Aabenraa findes i optegnelsesbog nr. 10. Forkortelserne er opløst.
111. Der henvises til en tabel, som er indført i forbindelse med L. Mortensens instruktionskursus i geografi i Kolding den 24/4-1926 (optegnelsesbog nr. 9).
112. Mortensen medbragte en række metodikbøger. Det drejer sig formentlig om følgende bøger: Alb. Stockmarr: *Metodisk Geografiundervisning. Til Brug for Lærere* (udkom i en række hæfter); Albert Christensen: *Folkeskolens Geografiundervisning. Lærerens Bog*. Kbh. 1925; B.C. Wallis: *The Teaching of Geography*. Cambridge 1916; S. Simonsen: *Arbejdsbog i Geografi I-III*. Kbh. 1928 (udgiveren var viceskoleinspektør i Haderslev, og Mortensen har formentlig kendt manuskriptet før udgivelsen). Richardsons bog kan ikke identificeres.
113. L. Mortensens anmeldelse af Jul og Kyrres bog findes i Folkeskolen 1928 s. 9-10. Om Mortensens pædagogiske ideer vedr. geografiundervisning se også Folkeskolen 1926 s. 501 (instruktionskursus i Nibe).
114. Jfr. hans foredrag den 3/11-1923 i Haderslev lærerkreds om studierejsen og de nye skoletanker (se hans optegnelsesbog nr. 7 og Folkeskolen nov. 1923). Om arbejdsskolen se K. Grue-Sørensens artikel i *Leksikon for Opdragere*. Kbh. 1953. Bd. I sp. 80-88.
115. Se f.eks. S.C. Brejl i geografi på instruktionskurset for Aabenraa Amts lærere i september 1939 (Skolevæsenet i Aabenraa Amt 1938 s. 20) og i Tønder marts 1945 (Beretning om Skolevæsenet i Tønder Amt 1945 s. 16). Th. Roust i dansk litteratur på kurset på seminariet i Tønder april 1929 (Folkeskolen 1929 s. 343).
116. Jfr. indlæggene fra kursusdeltagere i Folkeskolen 1929 s. 343 og 1931 s. 337.
117. Se bl.a. materiale herom i Aabenraa nordre Lærerkreds' arkiv. Sager 1921-31. En årlig oversigt over, hvilke instruktionskurser der blev støttet, findes i de trykte årsberetninger, som de fire sønderjyske skoledirektioner udgav.
118. Bek. 1/3-1923 om afholdelse af instruktionskurser i sang; se også UVM. 1 dep. Journalsag 362/1925.
119. Nicolai Svendsens dagbøger 23/4-1924, 23/11-1927 og 15/12-1927.
120. Skolevæsenet i Aabenraa Amt 1926 s. 18 (Stubbæk og Løjt Kirkeby); Beretning om Skolevæsenet i Sønderborg Amt 1929 s. 16 (seks korte instruktionskurser afholdt af assistent hos gymnastikinspektøren, seminarielærer O. Schrøder, Tønder).
121. Nicolai Svendsens dagbøger 24/4-1924, 28/5-1927 og 11/6-1927.
122. Alle akter i sagen findes i UVM. 1. dep. Journalsag 1727/1928.
123. Se skoledirektionernes trykte årsberetninger. I 1925 havde overlærer Lotte Müller fra Gaudig-instituttet i Leipzig fået støtte til et instruktionskursus i Aabenraa (beretning s. 17).
124. Nicolai Svendsens dagbøger 30/4-1931 og 12-14/10-1931.
125. Se således N.E. Arnth-Jensen ved 1. behandlingen af Borgbjergs

- lovforslag (Folkeskolen 1931 s. 3) og Stegger Nielsen ved 1. beh. af tilsynsforlaget 14/12-1932 (Rt. 1932/33 L sp. 434).
126. Til dette afsnit henvises der generelt til Kraks Blå Bog 1920-60, DBL 3. udg. (biografi over Nic. Svendsen); amtsskolekonsulenternes levnedserbetninger til Ordenskapitlet (se fortegnelsen over anvendte kilder bagerst i bogen) samt til nekrologerne over amtsskolekonsulenterne.
 127. Lundbye til Barfod 22/11-1940 (UVM. Journalsag 1659/1940).
 128. Om svenskernes besøg i Rudbøl: M.R. Mikkelsen: Minder fra Rudbøl 1923-1927 (1974) s. 43.
 129. Nicolai Svendsens dagbøger.
 130. Johs. Novrup har i Opdragelse og Undervisning. Bind II s. 293-325 givet en fremstilling af aften- og ungdomsskolens historie; se også S. Eigaard, H. Haue og H. Larsen: Aftenskolens historie i Danmark. Kbh. 1987.
 131. Aab. SD. Tilsynsprotokol 1920-35. Skolebesøg 21/1-1925.
 132. Lov 4/7-1942 om ungdomsskoler for den ufaglærte ungdom; lov 4/7-1942 om tilskud til aftenskoler.
 133. UVM skr. 16/11-1942 til de sdj. SD'er (Love og Eksp. B 1941/42 s. 343-44).
 134. Nic. Svendsens dagbog 15/12-1942; Medd. 1942 s. 134.
 135. Hejmdal 17/2-37, Grænsevagten 1937 s. 126-27. Jfr. også skoleberetning for Haderslev Amt 1933 og 1935, hvor Mortensen nævnte forsøg med friere skoleformer (Haderslev SD. Diverse mødereferater m.v.).
 136. Ludvig Mortensens artikler i Vor Ungdom: Pædagogiske Erfaringer og deres praktiske Udnyttelse (1929-30 s. 2-6); Vor Folkeskoles Opgaver og Muligheder. Foredrag i Pædagogisk Selskab (1929-30 s. 337-43); En praktisk højere Folkeskole (Vor Ungdom 1931-32 s. 340-49). Jfr. A.R. Schacht: En praktisk mellemskole. Bidrag til en skolereforms historie. Kbh. 1971 s. 60ff.
 137. Den praktiske Mellemskole. Betænkning vedrørende Læseplaner m.v. for den udvidede Folkeskole. Kbh. 1936.
 138. 3. udgave, 10. oplag. Kbh. 1998.
 139. Hejmdal 2/11 og 6/11-1920.
 140. Jfr. hans bidrag til Festskrift til H.P. Hanssen. Aabenraa 1932 s. 346-73 (En Vestslesvigsk Egn).
 141. Flensborg Avis 28/4-1925.
 142. Kulturelle Forhold i Sønderjylland 1920-1942 s. 165ff.
 143. Se artiklen herom i Folkeskolen 1931 s. 437-38.
 144. De to øvrige amtsskolekonsulenter var medlemmer af Sprogforeningens tilsynsråd.
 145. Både Sprogforeningen og Dansk Kultursamfund bidrog med penge til boguddelingen (Harald Jørgensen: For de gamle som faldt. Træk af Dansk Kultursamfunds historie 1910-1985 s. 37ff).
 146. Se Svendsens dagbøger 30/5-1923, 26/6-1926, 29/8-1926, 13/9-1926, 18/12-1926, 25/8-1927, 12/10-1927, 4/2-1928.
 147. Herom se Harald Jørgensen: For de gamle som faldt. Træk af Dansk Kultursamfunds indsats 1910-1985. Kbh. 1986.

148. Således deltog han i forhandlinger herom på Christiansborg (se dagbog 11-14/6-1932, 26-28/5-1933, 23-25/4-1934, 15-16/4-1937). Om ferierejsernes betydning for børn, der tilhørte det tyske mindretal se Alfred Torp i Sønderjyske Årbøger 1965 s. 37.
149. Herom jfr. Erik Nørr: Skolen, præsten og kommunen. Kampen om skolen på landet 1842-1899 (1994) s. 69ff. og s. 265ff.
150. Lov 1/5-1923 § 17; bestemmelsen om tillægsprøven fandtes ikke i den midlertidige sønderjyske skolelov af 30/6-1920 § 16.
151. UVM skr. 23/1-1928 til Tønder SD (Love og Eksp. 1927/28 s. 515).
152. Se ovenfor s. 32.
153. Erik Nørr: Hvad kaldte folk til Sønderjylland? Det Sønderjyske Ministeriums administration af læreransøgninger 1919-20 (Sønderjyske Årbøger 1995 s. 205-38).
154. Se indlæg og valgreferater i Hejmdal i dagene omkring valget; jfr. Indenrigsministeriets cirk. 28/6-1920 om valg af skolekommissioner (Love og Eksp. 1919-20 s. 708-17).
155. Statstidende 13/7-1920.
156. H. Jepsen Christensen: Indstilling til Lærerkaldelse. Nogle Fingerpeg. Der bør straks indkaldes til Møder (Hejmdal 23/8-1920).
157. Da den som nr. 1 indstillede til enelærerembedet i Ørsted manglede eksamen i sang, foreslog SD ministeriet, at nr. 2 ansættes (SD-møde 8/11-1920). Til forskolelærerindeembedet i Sillerup indstillede Haderslev SD ligeledes nr. 2 (SD-møde 15/12-1920). I begge tilfælde fulgte UVM skoledirektionen.
158. Se den generelle bemærkning herom i Haderslev SD. Forh.prot. 1920-30 s. 11.
159. Tønder SD. Forh.prot. 1920-48.
160. Gennemgangen bygger på en systematisk gennemgang af ansættelsessagerne både i Aabenraa SD's arkiv og i UVM, hvor journalregistret under Aabenraa Amt er benyttet som indgang til opsporing af ansættelsessagerne.
161. Aabenraa SD. Skoleprotokol 1920-70 s. 100; Dansk Skole-Stat IV s. 90-91.
162. N.J. Nielsens udtalelse 15/9-1924 (med H.P. Hanssens og Kr. Refslund Thomsen påtegninger) findes i Aabenraa SD. Ansættelser af lærere og lærerinder 1924; Aabenraa SD's indstilling til UVM 23/9-1924 (UVM 1. dep. Journalsag 2185/1924).
163. UVM 29/10-1924 til Aabenraa SD (Brevbog 12821/1924).
164. Aabenraa SD 2/12-1924 til UVM (UVM. Journalsag 2185/1924).
165. NJN 17/2-1925 (Aabenraa SD. Ansættelser af lærere og lærerinder 1925); jfr. Aabenraa SD. Tilsynsprotokol 5/2-1925.
166. Aabenraa SD. Tilsynsprotokol 23/11-1927, se også skoleprotokol 1920-70 s. 100.
167. F.eks. andenlærerembedet i Tombøl, lærerindestilling ved Aabenraa Borgerskole og lærerembede ved Barsmark Skole.
168. UVM cirk. 23/4-1925 til de sdj. SD'er (Love og Eksp. 1925-26 s. 163-64).

169. Erik Nørr i Dansk læreruddannelse 1791-1991. Bd. III. Odense 1993 s. 366.
170. Jfr. Palle Lauring: Brydningstid. Erindringer 1930-46. Kbh. 1992 s. 130.
171. UVM 1. dep. Journalsag 1135/1930. Til førstelærerstillingen i Stubbæk blev udnævnt P.B. Wind.
172. N.J. Niensens udtalelse 8/7-1930 (UVM 1. dep. Journalsag 1637/ 1930).
173. UVM 1. dep. Journalsag 1979/1930.
174. Svendsens dagbog 22/11-1927.
175. Svendsens dagbog 6/12-1923. Tønder SD. Skoleprotokol 1920-68 s. 195.
176. Svendsens dagbog 5/9-1927.
177. Svendsens dagbog 9/6-1927; vikaren blev ikke ansat i Bevtoft (Haderslev SD. Skoleprotokol 1920-62 s. 11).
178. Svendsens dagbog 20/10-1927; Tønder SD. Skoleprotokol 1920-68 s. 193.
179. Svendsens dagbog 31/8-1927; Tønder SD. Skoleprotokol 1920-68 s. 13.
180. Nicolai Svendsen: Sønderjydsk Skæbne III s. 116-17.
181. Ludvig Mortensen 21/6-1921 til Nicolai Svendsen (Nic. Svendsens privatarkiv. Brev fra L. Mortensen).
182. Svendsens dagbog 27-29/10-1926; Tønder SD. Skoleprotokol 1920-68 s. 72; Førstelærer Olav Jensens utrykte erindringer og dagbog s. 79 (Højeregnsens Lokalhistoriske Arkiv). Et andet eksempel på, at Mortensen skaffede lærere til Sdj. fra Silkeborg Seminarium se M.R. Mikkelson: Minder fra Rudbøl 1923-1927. Them 1974 s. 3.
183. Svendsens dagbog 3/12-1927; Dansk Skole-Stat IV s. 151-52.
184. Hans Olrik til UVM 27/3, 26/5 og 25/6-1923 (UVM 1. dep. Journalsag 661/1923).
185. UVM 22/10-1924 til Aabenraa SD (Aabenraa SD. Journal A166/1924).
186. Aabenraa SD. Forh.prot. 1920-60. Møde 2/12-1924.
187. Se UVM skr. 30/9-1924 (Love og Eksp. 1923-24 s. 701-02), skr. 8/11-1926 til Tønder SD (Love og Eksp. 1925-26 s. 699), skr. 29/5-1928 til Tønder SD (Love og Eksp. 1927-28 s. 760-61), skr. 26/6-1931 (Love og Eksp. 1931-32 s. 377).
188. Bek. 24/2-1932 om tillægsprøve i dansk m.v. for lærere med fuldstændig tysk læreruddannelse (Love og Eksp. 1931-32 s. 620-22).
189. Herom se Henrik Becker-Christensen: Det tyske mindretal i Nord-slesvig 1920-1932. Bd. I s. 195-220.
190. Jfr. A. Torp: Optegnelser fra et ophold i Tønder (Sønderjyske Årbøger 1963 s. 36-37).
191. Højer Skolekommissions indstilling 26/7-1924; det danske medlems klage til Tønder SD 30/7-1924; adresse underskrevet af 48 forældre 15/9-1924 og UVM 17/10-1924 til Tønder SD om udnævnelserne (Tønder SD. Lærerebøder m.m. Højer (læg vedr. henholdsvis danske og tyske skole).
192. Åbenrå Bys Historie. III (1974) s. 178-79.
193. A. Svensson til UVM 7/3-1923 (UVM 1. dep. Journalsag 1005/1923).

194. UVM 12/3-1923 til A. Svensson (Brevbog 3311/1923).
195. Folkeskolen 1923 s. 236, s. 317 og s. 351
196. Om debatten se Dannevirke/Modersmaalet og Haderslev Stiftstidende marts-april 1923 og En Haderslevsk Skolesag (Grænsevagten. 5. årg. 1923 s. 317-18, 407-15); Alfred Bindselev: Dansksindethed strafbar (Den ny Tid. 6 I, s. 49-50).
197. Jfr. lærer A. Torps redegørelse til UVM 6/11-1926. Redegørelsen blev 3/9-1927 tilstillet Martin Hammerich og findes i hans privatarkiv i LAÅ.
198. UVM skr. 26/4-1926 (Love og Eksp. 1925-26 s. 492-93).
199. Skr. dateret 26/1-1927 stilet til UVM (Tønder SD. Nic. Svendsens håndarkiv, pk. 3); jfr. Nic. Svendsens dagbog 27-29/1-1927.
200. Svendsens dagbog 24/1-1927. Se den store sag vedr. ansøgninger om feriekursus i Jena (UVM. Journalsag 1478/1925).
201. Nic. Svendsen 16/10-1933 til amtmand Schack og 18/10-1933 til H. Jepsen Christensen (Nic. Svendsens håndarkiv, pk. 1).
202. NJN til Anders Lebeck 4/11-1921 (Anders Lebecks privatarkiv. Sager vedr. skoleforhold 1912-26).
203. Nic. Svendsen til Jepsen Christensen 5/10-1924 (Tønder SD. Nic. Svendsens håndarkiv, pk. 1).
204. Skoleberetning 1925 (Tønder SD. Journalsager 19a/4-1926).
205. Aabenraa SD. Tilsynsprotokol.
206. Aabenraa SD. Forh.prot. 1920-60. Møde 14/7-1927; Aabenraa SD. Journalsag Æ 31/1927.
207. Forh.prot. 1920-60. Møde 14/1-1930.
208. Aabenraa SD. Tilsynsprotokol 1920-35, NJN besøgte Nr. Hostrup 24/6-1926, 4/7-1928, 11/12-1929, 14/10-1931, 3/5-1933 og 19/7-1934.
209. Henrik Lehmann: Haandbog i Lovgivningen om den danske Folkeskole. 3. udg. Kbh. 1930 s. 314-16.
210. Se Svendsens dagbog 7/6-1926, 8/1-1927 (til Ribe for at tale med politimester Strøbech om en afskediget lærers forhold. Politimesteren lovede at anstille en undersøgelse).
211. Højesteretstidende 1928 s. 8-11.
212. Belyses af akter i Tønder SD. Lærerembeder m.m. Højer Kommune.
213. Belyses af kopi af korrespondance i pakken: Lærerembeder m.m. Højer Kommune. Jfr. UVM 1. dep. Journalsag 4379/1930 (skoleplan for Højer Kommune); sagen omtales også i Folkeskolen 1926 s. 23.
214. A. Torp: Optegnelser fra et Ophold i Tønder (Sønderjyske Årbøger 1963 s. 90-92).
215. Jfr. Svendsens besøg i Højer ved eksamen den 29/3-1927 (Svendsens dagbog); jfr. Svendsens brev 23/11-1926 til den tidligere danske førstelærer (Tønder SD. Lærerembeder m.m. Højer).
216. Om forholdene i Højer jfr. Folmer Christiansen: Sparekassen i Højer 1843-1993 med træk fra byen efter 1920. Højer 1993 s. 261ff.
217. Sagen mod Olde Petersen omtales en række gange hos Torp, se Sønderjyske Årbøger 1963 s. 113-14, 118, 120, 132-33 og 140; jfr. førstelærer Olav Jensens utrykte erindringer og dagbog s. 81-82 (Højeregens Lokalhistoriske Arkiv).

218. Jfr. herom lov 1/7-1927 § 23 om ændring af lov af 4/10-1919 om lønninger for folkeskolens lærere (Love og Eksp. 1927-28 s. 177-80).
219. Højesteretstidende 1928 s. 8-11; i Tønder SD. Lærerembeder m.m. Højer Kommune findes en omfattende sag vedr. afskedigelsen af læreren.
220. Olav Jensens utrykte erindringer og dagbog s. 96-97 (Højeregnens Lokalhistoriske Arkiv).
221. Den langvarige sag drejede sig bl.a. om, at lærer F.L.L. Mathorne blev beskyldt for at have tuberkulose og derfor var medskyldig i dødsfald blandt børnene, selv om læreren havde lægeattester på at være sygdomsfri. Sagen havde også økonomiske undertoner i et dyrt skolebyggeri. Sagen endte med, at læreren blev afskediget i henhold til § 8.
222. I Danmarks Lærerforenings jubilæumsskrift »Lærerne og folkeskolen gennem 100 år«. Kbh. 1974 indtager kritikken af afskedigelserne en stor plads (se side 133, 143-60, 202-09, 247-49). Afskedigelserne er senest blevet behandlet af Hanne Rimmen Nielsen: *Teacher Dismissals and Local Conflicts in Danish Schools 1908-1933* (K. Rousmaniere, K. Dehli og N. de Coninck-Smith (red.): *Discipline, Moral Regulation and Schooling. A Social History*. New York 1997 s. 135-60).
223. Lov 30/6-1920 § 17, lov 1/5-1923 § 19; jfr. Henrik Lehmann: *Haandbog i Lovgivningen om den danske Folkeskole*. 3. udg. Kbh. 1930 s. 85-88.
224. UVM (J. Byskov) 3/2-1928 til Sønderborg SD (Sønderborg SD. Sag nr. 53/1927). Jfr. også UVM 1. dep. Journalsag 1199/1934.
225. Af Sønderborg SD videresendt til UVM i skr. 23/2-1928.
226. UVM 17/4-1928 til amtmand Lundbye; Lundbye 22/4-1928 til A. Barfod (1199/1934)
227. Forarbejder til instruksen findes i Journalsag 1199/1934; et eksemplar af instruksen er indlagt i afskedigelsesudvalgenes protokoller.
228. N.A. Larsens udtalelse 7/3-1928.
229. Protokol for Udvalget i Henh. t. Lov 1. Maj 1923 § 19 til Prøvelse af Lærerinde Frk. B's Forhold (findes i UVM. 1. dep. Journalsag 1199/1934).
230. Udvalgets konklusion blev indsendt til UVM 30/5-1928 (Journalsag 738/1928, tilakt 1199/1934).
231. Sagens forhistorie belyses af Aabenraa SD. Forhandlingsprotokol 1920-60. Møde 6/5-1929 og Aab. SD. Journalsag Æ 29/1929 (heri bl.a. Vestre Landsrets dom 2/10-1930).
232. Jfr. A. Barfod til fuldmægtig M.I.K. Korsgaard 26/1-1931 (UVM. Journalsag 1105/1929, tilakt. journalsag 1092/1955).
233. Fuldmægtig Korsgaard 18/2-1931 til amtmand Kr. Refslund Thomsen og Refslund Thomsens svar til Korsgaard 21/2-1931 (smst.)
234. Aabenraa SD. Tilsynsprotokol 3/2-1928 og 22/10-1929.
235. Usikre Forhold for Lærerne i Sønderjylland. (Mange Afskedigelser uden Ansøgning). Folkeskolen 1929 s. 460-61.
236. Se J. Kristensens lange redegørelse samt kopi af Lærerkredsens henvendelse til Danmarks Lærerforenings formand 12/6-1929 (LAÅ. DLF's Kreds 125. Sager 1921-31).

237. Folkeskolen 1931 s. 605-06.
238. Se nedenfor s. 348.
239. Eksempler: Tønder Amts SD. Journalsag 7/5-24 (vedr. medlem af Bolderup SK); journalsag 7/18-25 (vedr. medlem af Solderup SK); Hejmdal 7/4-1925 (vedr. medlem af Haderslev SK).
240. UVM 24/7-1920 til de tre amtsskolekonsulenter.
241. UVM 15/1-1921, 1/8-1922 og 9/11-1922 til de sdj. SD'er (UVM 1. Dep. Journalsag AX 2277/1920). Jfr. de tre amtsskolekonsulenters trykte: Vejledning angaaende Forebyggelse af ulovlige Skoleforsømmelser, dateret 30/1-1921.
242. Se UVM. Journalsag 2850/1922; UVM til Tønder SD 22/12-1922 (Td. Amt. Håndarkiv, pk. 9).
243. Se således sagen fra Vester Højrup Skole okt. 1922 (Td. Amt. Håndarkiv, pk. 8).
244. Lov 18/3-1871 om skolekommissionernes område og virksomhed; Erik Nørr: Skolen, præsten og kommunen (1994) s. 88-96 og 191-95.
245. Tredie forøgede og gennemsete Udgave. Kbh. 1930 s. 62.
246. Nicolai Svendsens dagbog over skolebesøg 1924-26.
247. Se afsnittet: Pastorater, kommuner og skolekommissionsdistrikter (Erik Nørr: Skolen, præsten og kommunen s. 161-71).
248. Jfr. Kim Furdal: Fra preussiske landkommuner til danske sognekommuner. Kommunestyret i Sønderjylland fra 1867 til 1920'erne. Aabenraa 1999 s. 45-47.
249. Kim Furdal s. 263 og bilag 10 s. 476-96.
250. Ifølge lov af 28/6-1920 § 4 stk. 1 om indførelse af dansk kommunal administration i Sdj. skulle der afholdes nyvalg til sognerådene i marts måned 1922.
251. UVM 3/1-1923 til de sdj. amtsskolekonsulenter (UVM. 1. dep. Journalsag 642/1923). Heri findes også amtsskolekonsulenternes svar.
252. Se Haandbog i Lovgivningen om den danske Folkeskole. 3. udg. Kbh. 1930 s. 64-65.
253. N.J. Nielsens skoleberetning dateret 10/1-1922 findes i H.P. Hanssens privatarkiv, pk. 144.
254. De ni kommuner var Broager, Smøl, Mølmark, Dynt, Skodsbøl, Egersund, Gammelgab, Iller og Skelde.
255. Sammenlægningen på Broagerland er behandlet i Kim Furdal: Fra preussiske landkommuner til danske sognekommuner, s. 239-46.
256. Den tyske privatskole blev oprettet i 1921, realskolen i 1920 (Skolevæsenet i Sønderborg Amt. Statistik pr. 31. December 1930 s. 7).
257. Sagen om skolevæsenet i Broager belyses af Sønderborg Amts SD. Skolesager 1928 nr. 193; se især J.N. Nielsens lange redegørelse til Sønderborg SD 24/11-1928. Generelt om skolevæsenet i Broager se A. Korse: Lidt Skolehistorie fra Broager Sogn (Degn og Skole. Glimt fra gamle dages skolevæsen i Sønderborg amt. Sønderborg 1962 s. 31-38); A.C. Rasmussen: Broager Skole 1912-1982. Broager 1982.
258. Læreren i Dynt J.C. Brock blev faktisk ansat i Skelde pr. 1/4-1929, og han blev førstelærer her i 1933. Derimod fortsatte Margrethe Hyl-

- gaard i embedet som forskolelærerinde i Skelde, indtil hun i 1933 fik et lærerindeembede ved samme skole (Dansk Skole-Stat IV s. 95).
259. Jfr. diskussionen på skoledirektionens møde 2/4-1925 (Sønderborg SD. Skoledirektionens forhandlingsprotokol 1920-70).
260. J.N. Nielsen til Sønderborg SD 5/1-1929 (Sønderborg SD. Skolesager 1928 nr. 240).
261. UVM 1/3-1929 til Sønderborg SD (UVM. 1. dep. Brevbog 2608/1929).
262. På mødet i UVM i september 1929 (se side 308).
263. Forhandlingsprotokollen for Broager-Dynt-Skodsbøl Skolekommission slutter i 1935, selv om den langtfra var udskrevet. Dette skyldtes, at distriktet blev delt i tre nye skolekommissioner. Broagerlands Lokalarkiv.
264. Folkeskolen 1939 s. 359.
265. Indenrigsministeriet. 1. dep. Journalsag 2579/1920.
266. IRM cirk. 28/6-1920, 14/3-1925, 1/10-1934 og 12/4-1937.
267. Hans Jepsen Christensen: De vigtige Skolekommissionsvalg (Hejmdal 17/7-1920).
268. Valget i Aabenraa dækkes fyldigt af Hejmdal 20/7-3/8-1920; se også Åbenrå Bys Historie. Bd. III s. 162.
269. Jepsen Christensen opgørde antallet af sønderjyske præster, der var valgt ind i skolekommissionerne ved valget i 1925, til 20 af i alt 104 (Folkeskolen 1928 s. 194-95). I 1933 var tallet 29 ud af i alt 115 præster, deraf 14 i Had. Amt, 7 i Td. Amt, 4 i Aab. Amt og 4 i Sdbg. Amt (Hvor mange Præster er indvalgte i Skolekommissionerne. Folkeskolen 1933 s. 839-40).
270. UVM. 1. dep. Journalsag AX 2321/1920.
271. Nicolai Svendsen 2/6-1926 til UVM (UVM. 1. dep. Journalsag 753/1926, sagen beror i journalsag 4379/1930).
272. Beretningen om Skolevæsenet i Tønder Amt anfører, at der er tysk flertal ved valget i 1937 til Havsted Skolekommission, men i Danmarks Pædagogiske Biblioteks eksemplar er denne oplysning overstreget med tusch. Oversigten over, hvor der var tysk flertal ved skolekommissionsvalget i 1920, findes i de af Nic. Svendsen udarbejdede »Bemærkninger om det tyske Skolevæsen i Tønder Amt p. 1. April 1923« (Tønder Amt. Håndarkiv).
273. Det følgende bygger på Hejmdal, Flensborg Avis og Dannevirke apr.-maj 1925 og Hejmdal apr. 1929 samt artiklen: Skolekommissionsvalgene i Nordslesvig (Grænsevagten VII 1925 s. 167-72). I Tønder SD's arkiv findes der en pakke »Skolekommission og skolenævn 1925-69«, hvori der ligger en del materiale om valgene 1925-39. Tilsvarende findes der i LAA. Deutscher Schulverein für Nordschleswig (pk. 157) en del sager vedr. skolekommissionerne 1923-37, bl.a. mange danske og tyske avisudklip om SK-valg, oversigter over antallet af tyske SK-medlemmer og materiale om oprettelse af en forsamling af tyske SK-medlemmer 1932 og 1937.
274. Jfr. M.R. Mikkelsen: Minder fra Rudbøl 1923-1927 s. 30-31.
275. Viggo Petersen: Folkeskolen i Sønderborg (Sønderjyske Årbøger 1964 s. 453ff.); se også Hejmdal 17/4-1925 og Dannevirke 1/5-1925.

276. Jfr. artiklen: »Udmærket dansk Valg til Skolekommissionen i Tinglev« (Folkeskolen 1939 s. 333).
277. Hejmdal 1/5-1939.
278. Skolebestyrelserne blev indført ved lov af 24/5-1989.
279. Jfr. ovenfor side 80.
280. Kirkeministeriets skr. 9/12-1920 (Love og Eksp. 1919-20 s. 949).
281. Herom se Slesvigs delte Bispedømme. Festskrift ved Slesvig Bispedømmes 1000 Aars Jubilæum. Kbh. 1949 og Ribe Bispeæde 948-1948. Festskrift i Tusindaaret. Kbh. 1948.
282. Anordning 15/12-1922 ang. oprettelse af Haderslev Stift og omlægning af de øvrige jyske stifter.
283. Citeret efter P. Nedergaard (red.): Dansk Præste- og Sognehistorie. Bd. IX A (1968) s. 55-57.
284. Landsarkivet for Nørrejylland. Ribe Bispearkiv. Visitatsprotokol 1914-25, 1939.
285. Nicolai Svendsen: I Genforeningens tjeneste. Sønderjyds skæbne III. Aabenraa 1968 s. 83.
286. Om Ammundsen se: Frode Beyer: Valdemar Ammundsens Liv og Tanker. Kbh. 1954 og A. Svenssons nekrolog i Grænsevagten 1937 s. 24-27.
287. Herom se: Jens Holger Schjørring: Kristendom og socialt engagement. V. Ammundsen og hans samtid. Kbh. 1980 s. 107-18.
288. LAÅ. Haderslev Bispearkiv. Visitatser 1923-35 (pk. 174). I Ammundsens privatarkiv på Det kgl. Bibliotek findes der et læg med skrivelser m.v. vedr. Haderslev Bispeembede (NKS 2700,2^o. III G manuskripter og optegnelser).
289. Aabenraa SD. Journal 1927-29 sag Æ 70/1927; Aabenraa SD. Tilsynsprotokol 1920-35 under datoen 9/12-1927.
290. Valdemar Ammundsen: Skole og Kristendommen (Skolen og Livet. Seks Foredrag. Kbh. 1933 s. 27).
291. Sønderborg SD. Tilsynsprotokol II 1935-59.
292. Jfr. Haderslev Bispearkiv. Visitatser 1923-35 (heri findes også materiale vedr. planlægningen af visitatser i 1938-39).
293. Frode Beyer: Efterklang og eftertanke. Glimt fra grænselandet. Kbh. 1967 s. 141-46.
294. A.C. Rasmussen: Broager Skole 1912-1982. Broager 1982 s. 59.
295. Th. Clausen til biskop Ammundsen 13/11-1925 (Had. Bispearkiv).
296. N.J. Nielsen til biskop Ammundsen 27/10-1925 (Had. Bispearkiv).
297. V. Ammundsen til pastor N. Blichfeldt, Oksbøl, 14/3-1935 (Had. Bispearkiv).
298. Redegørelsen findes i Haderslev Bispearkiv. Brev 19/3-1924 stilet til en række venner findes i KB. Ny kgl. Samling 2700.2^o.
299. Uge Skoles lærere var: Førstelærer Hans Jørgensen Hansen, andenlærer Karl Lorenzen og vikar Hans Hansen (Folkeskolen 1924 s. 218-19; Aabenraa SD. Skoleprotokol 1920-70).
300. Herom se LAÅ. Uge Sognekommune. Forhandlingsbog for skolekommissionen i Uge 1921-70 (se bl.a. møderne 7/12-1922 og 4/6-1923). Skoledirektionens holdning belyses af bilag og referat vedr.

- SD's møde 22/1-1924. Til stede ved mødet var amtmanden, H.P. Hanssen og efter indbydelse sognepræst F. Andersen. Amtsskolekonulenten var bortrejst, men havde afgivet skriftligt votum (H.P. Hanssens privatarkiv, pk. 144). Om Uge Privatskole se også Aabenraa SD. Breve 461/1923, A 24/1924 og 182/1924. Skolen opnåede i 1924 det ansøgte statstilskud.
301. Jfr. Ammundsens omtale af skolevisitatserne i artiklen: Samarbejdet mellem Kirke og Skole, som blev trykt i Nationaltidende 1/1-1931, og som bl.a. også blev gengivet i Hejmdal 3/1-1931 og med stor opmærksomhed refereret i Folkeskolen 1931 s. 22. Se desuden Ammundsens foredrag »Skolen og Kristendommen« ved lærerstævnet på Den Internationale Højskole i oktober 1933 (trykt i Skolen og Livet. Seks Foredrag. Kbh. 1933 s. 27ff.).
 302. Se UVM 1. dep. Skoleplaner 1930. Journalsager nr. 4051-4500; Haderslev bispeembede. Skoleplaner 1921-25 (pk. 164).
 303. Her skal kun nævnes nogle få eksempler (se også næste note): Westergaards foredrag om religionsundervisningen i Toftlund og Omegns Lærerkreds (Folkeskolen 1931 s. 364); Ammundsens foredrag om opdragelsens stilling i lyssyn og mørkesyn på Fyens Stifts skolemøde og hans foredrag: »Er tro en Forudsætning for Opdragelse« på det midtjyske skolemøde i Silkeborg (Folkeskolen 1933 s. 385-86). En del af Ammundsens foredrag findes i koncept i hans privatarkiv i Det kgl. Bibliotek. Ny kgl. Samling 2700, 2°.
 304. Ammundsen i Nationaltidende 1/1-1931; biskop Westergaards foredrag om »Hjem og Skole« ved det 45. vestjyske skolemøde i Varde (Folkeskolen 1932 s. 405), se også Hejmdal 11/4-1931 (Westergaards foredrag om kirke og skole i Tjæreborg) samt afskedsinterviewet med biskoppen i Hejmdal 26/1-1939.

Noter til kapitel IV

1. Folkeskolen 1920 s. 125, 140-41, 151, 164, 166, 181-82, 195-96, 213-14.
2. Folkeskolen bragte i sine fleste numre en oversigt over disse møder. For møderne i Sønderjylland se også referaterne i Hejmdal og andre sønderjyske dagblade.
3. Jepsen Christensens foredrag er trykt i: Ellefte Nordiske Skolemøde i Kristiania 5.-8. August 1920. Kristiania [1920] s. 629-36. Det er også gengivet i Folkeskolen 1920 s. 415-18.
4. Undervisningsminister Appels tale er trykt i Folkeskolen 1921 s. 415-17 på grundlag af hans manuskript.
5. Skolemødets resolutioner er gengivet i Folkeskolen 1921 s. 383-84.
6. Hans Rasmussen: Et Par Bemærkninger om Skolevæsenet i de sønderjydske Landsdele (Folkeskolen 1921 s. 502-03).
7. Knud Grosen: Tilsynet (Folkeskolen 1921 s. 536).
8. J.Gr. Pinholt: Tilsynsspørgsmaalet. Lad os faa en Afstemning! (Folkeskolen 1921 s. 587-88).

9. H.A. Svane: Tilsynsspørgsmaalet. Lad os være fri for en unødvendig Afstemning (Folkeskolen 1921 s. 599-600).
10. Jfr. folketingsmand Pinstrops udtalelser i Aalborg Stiftstidende, citeret i Folkeskolen 1921 s. 483-84.
11. Et nyt Skoletilsyn (Folkeskolen 1921 s. 529-30).
12. A. Knudsen: De smaa Skolekommissioner (Folkeskolen 1921 s. 7); Amtsskolekonsulenten (smst. s. 36); Sønderjydske Skoleforhold (smst. s. 662-63).
13. Forslaget er omtalt i Folkeskolen 1922 s. 15.
14. Betænkning angaaende nogle Spørgsmaal af Betydning for Kirkens Forhold til Skolen, som vedtaget af det kirkelige Udvalg (Beretning fra det i Henhold til Lov af 10. September 1920 nedsatte Udvalg for kirkelige Anliggender. Kbh. 1922 s. 219-21); afsnittet om skolevæsenet blev gengivet i Hejmdal 7/2-1922.
15. LAÅ. Sønderjysk Lærerforening. Papirer og regnskabsbøger 1919-60.
16. UVM's bek. 20/5-1921 ang. et særligt midlertidigt stedtillæg for finansåret 1921-22 til lærere og lærerinder i folkeskolen i De sønderjyske Landsdele.
17. Om tilblivelsen af lærernes udtalelser se materialet i Den sønderjyske Lærerforenings arkiv; udtalelsen fra mødet i december 1921 er trykt i Folkeskolen 1922 s. 47, og udtalelsen fra mødet i november 1922 i Folkeskolen 1923 s. 66-67. De her citerede punkter stammer fra udtalelsen fra november 1922.
18. Om de sønderjyske læreres forpligtelse til at påtage sig kirkelige forretninger se Henrik Lehmann: Haandbog i Lovgivningen om den danske Folkeskole. 3. udg. 1930 s. 81-82.
19. Folkeskolen 1923 s. 67.
20. Begge udtalelser er trykt som bilag til Betænkning med Lovforslag afgivet af Skolekommissionen. Kbh. 1923 s. 435-36 (bilag nr. 69 og 70).
21. Den sønderjyske Lærerforenings arkiv; jfr. også Folkeskolen 1923 s. 84-85 (Sønderjydske Læreres særlige Lønningsønsker).
22. Kr. Isaksen Nørgaard: Tanker i Anledning af de sønderjydske Læreres Ønsker (Folkeskolen 1923 s. 105-07); J. Johnsen: Uforsvarlige Paastande (smst. s. 214-15); Fr. Fischer: Sønderjydske Læreres Skoleønsker (smst. s. 220); J. Brygger: Særønskerne fra sønderjydske Lærere (smst. s. 232-33); J. Johnsen: Omkring Særønskerne fra Sønderjyllands Skolevæsen (smst. s. 363-64).
23. Chr. Gellert: Tanker i Anledning af sønderjydske Læreres Ønsker (Folkeskolen 1923 s. 161); Ludvig Hansen: Fra Sønderjylland (smst. s. 169-70).
24. Fr. Bruun [Aabenraa]: Sønderjydske Købstads-Læreres Særstilling (Folkeskolen 1923 s. 261-62); K.G. Hjelme [Løgumkloster]: Arbejde og Løn i en sønderjydske Skole (smst. 1923 s. 300).
25. A. Knudsen: Sønderjydske Læreres Skoleønsker (Folkeskolen 1923 s. 170-71); Detlef Clausen: Oplysninger og Bemærkninger til »Tanker i Anledning af sønderj. Læreres Ønsker« (smst. s. 199-200). Ud over de anførte bidrag fortsatte debatten med en række mindre indlæg.

26. Sønderjyske Skoleforhold (Dybbølposten 2/2-1922).
27. Både Peter Jessens og N.J. Nielsens indlæg findes i Hejmdal 26/1-1922. Debatten fortsatte indtil den 11/2-1922.
28. Rt. 1921/22 F sp. 148-53.
29. Rt. 1921/22 F sp. 192-97.
30. Forhandlingerne i den i Henhold til Lov af 21. Februar 1919 nedsatte Skolekommission. 1.-91. Møde. Kbh. 1920; 92.-249. Møde. Kbh. 1923. Folkeskolens tilsyn var på dagsordenen ved 92.-95. møde i maj 1920, ved 144.-160. møde i nov.-dec. 1921, ved 161.-163. møde i feb. 1922, ved 174.-177. møde i apr. 1922 samt ved 211.-218. møde i nov. 1922; jfr. ovenfor s. 38ff.
31. Herom se Forhandlingerne... 92.-249. Møde. Kbh. 1923 s. 224ff. og s. 264ff.
32. Forslaget inkl. bemærkninger findes i Rt. 1922/23 Tillæg A sp. 5217-34.
33. 1. beh. i Landstinget 28. februar 1923 se Rt. 1922/23 L sp. 606-18; 1. beh. i Folketinget 10. april 1923 se Rt. 1922/23 F sp. 5625-44.
34. Herom se Kim Furdal: Fra preussiske landkommuner til danske sognekommuner. Kommunestyret i Sønderjylland fra 1867 til 1920'erne. Aabenraa 1999.
35. Oversigterne findes i UVM Journalsag 642/1923.
36. Ved bekendtgørelse af 18/1-1929 blev det præciseret, at besiddelse af dansk indfødsret var en almindelig betingelse for varig ansættelse i folkeskolens embeder af enhver art.
37. Rt. 1922/23 Tillæg B sp. 2657-58.
38. Per Ingesman: Da der gik kirkepolitik i Genforeningen (Sønderjyske Årbøger 1995 s. 239-60).
39. Om det tyske skolevæsen se Fr. Christensen: Aufbau deutscher Schulen in Nordschleswig 1919-1940 (Schriften der Heimatkundlichen Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig. Heft 23, Jahrgang 1971 s. 4-118; Henrik Becker-Christensens to bøger og Redegørelsen: Skoleforholdene i Nordslesvig siden 1920 (findes i Aabenraa Amts SD. Dansk-tysk skolevæsen gennem tiderne 1924-51, pk. nr. 154); A. Torp: Den danske Mindretalsskoleordning i Sønderjylland (Politisk Aarbog 1930 s. 29-49).
40. DBL 3. udg. Bd. 13 s. 147-48.
41. Udenrigsministeriet. Gruppeordnede sager. 7. C. 24-27.
42. Se f.eks. de mange avisartikler i UVM. Diverse ujournaliserede sager vedr. Sønderjylland 1920-24.
43. O. Skjerbæk, Statsministeriet, til kt.chef Graae 23/6-1920 med J. Schmidts artikel: Tyske Lærere og Skoler i det dansk blivende Nordslesvig I-II (UVM. Div. ujournaliserede sager vedr. Sønderjylland 1920-24).
44. Arthur Lessow: Deutsche Wanderschulen in Nordschleswig 1920 bis 1923. Versuch einer kritischen Analyse (Schriften der Heimatkundlichen Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig. Heft 73, 1998, s. 99-123)
45. Rt. 1921/22 F sp. 148-58, sp. 2074-82.

46. Rt. 1921/22 F sp. 1637-38.
47. N.J. Nielsen til undervisningsminister J. Appel 28/12-1921 (UVM. Diverse ujournaliserede sager vedr. Sdj. 1920-24); det her citerede er understreget af ministeriet.
48. L. Mortensen 22/3-1925 til kontorchef Graae (Diverse ujournaliserede sager ...).
49. Hejmdal 8/6-1921.
50. Grænsevagten III, 1920-21 s. 489-96.
51. Rt. 1922/23 F sp. 5632-36.
52. Udenrigsministeriet. Gruppeordnede sager. 7. C. 24-26; UVM. 2. dep. Dansk-tyske forhandlinger vedr. sønderjyske skolespørgsmål 1924; LAÅ. Nicolai Svendsens privatarkiv. Mindretal i almindelighed. Folkeforbundsligaen 1924-26 (pk. 85).
53. Se Nicolai Svendsens redegørelser i Udenrigsministeriet. Gruppeordnede sager. 7.C.24; kopier i hans privatarkiv. Jfr. også Nicolai Svendsen: Det dansk-tyske Mindretalsspørgsmaal (Grænsevagten VI, 1923-24, s. 417-26). J.P. Noack: Det danske mindretal i Sydslesvig 1920-1945. I s. 220ff.
54. Det tyske Mindretal i de sønderjyske Landsdele. En kort Oversigt over den danske Lovgivning. Offentliggjort paa Udenrigsministeriets Foranstaltning. Kbh. 1924 (nye udgaver 1929 og 1936). Pjecen blev besvaret fra tysk side med pjecen »Die deutsche Minderheit in Nordschleswig« [1924].
55. Jfr. Nicolai Svendsens dagbog 22/12-1923 (forhandlede i Haderslev med amtsskolekonsulent Mortensen om udarbejdelsen af en pjeces om mindretalsspørgsmålet).
56. Et sæt af mødereferater og kopier af manuskripter til nogle af indlæggene findes i Udenrigsministeriet. Gruppeordnede sager. 7.C.26 og i UVM. Dansk-tyske forhandlinger vedr. sønderjyske skolespørgsmål 1924; Anders Lebeck: De dansk-tyske skoleforhandlinger (Høj-skolebladet 1924 sp. 1437-40). Se også redegørelsen: Skoleforholdene i Nordslesvig siden 1920, hvor forhandlingerne i oktober og den danske taktik er fyldigt omtalt (Aabenraa SD. Dansk-tysk skolevæsen gennem tiderne, 1924-51, pk. 154).
57. Om skoleforholdene i Sydslesvig se Johan Peter Noack: Det danske mindretal i Sydslesvig 1920-1945. Bd. I. Aabenraa 1989 s. 208ff.
58. Om den tyske mellemskoles oprettelse i Tønder se Nicolai Svendsens kapitel i: M. Mackeprang: Tønder gennem Tiderne. Tønder 1943-45 s. 364.
59. Betænkning med Lovforslag afgivet af Skolekommissionen i Henhold til Lov Nr. 77 af 21. Februar 1919. Kbh. 1923 [606 sider]
60. Smst. s. 328-424, tilhørende bilag s. 425-441.
61. Forslag til Lov om Tillæg til Lov Nr. 469 af 12. September 1919 om Statens Tjenestemænd (Betænkning s. 442-43).
62. A. Barfods erindringer s. 258-59.
63. Betænkning s. 367-68.
64. Om forholdene i 1870'erne jfr. Erik Nørr: Skolen, præsten og kommunen. Kampen om skolen på landet 1842-1899. Kbh. 1994 s. 97ff.

65. Betænkning s. 368-69.
66. Tale ved indvielsen af St. Severin-skolen i Haderslev (Folkeskolen 1924 s. 605; referat gengivet fra Berlingske Tidende).
67. Forslaget med bemærkninger er trykt i Rt. 1924/25 Tillæg A sp. 6113-6202.
68. A. Barfods utrykte erindringer s. 263-92.
69. Herom se Karsten Faurholt: Nina Bang. Mennesket og politikeren. Odense 1997.
70. N.A. Larsen: Forslag til Lov om Skolevæsenets Styrelse og Tilsyn (Vor Ungdom 1925 s. 125-30).
71. Nina Bang i Folketinget den 28/3-1925 (Rt. 1924/25 F sp. 6690-93 og 6695-96).
72. Rejserne til København er kun anført i Tjenesterejser 1923-27 og ikke i den tilsvarende dagbog over skolebesøg 1924-26.
73. Svendsens dagbog.
74. Folkeskolen 1924 s. 769 efter referat i Berlingske Tidende. Nina Bangs skolebesøg i Tønder Amt omtales i Hejmdal 19/9 og 20/9-1924. Hun besøgte også skoler i Sønderborg og Haderslev amter (Hejmdal 23/9-1924). Historien om kejserens billede bekræftes af M.R. Mikkelsen: Minder fra Rudbøl 1923-1927. Min lærergerning ved Rudbøl danske skole (1974) s. 42-43. A. Torp nævnte i sine erindringer i stedet for billedet af kejseren, at der i Højer Skole fandtes en buste af kejser Wilhelm. Busten blev fjernet i 1929, selv om Nic. Svendsen egentlig ikke havde noget imod, at den blev stående som et kuriosum (Sdj. Årbøger 1965 s. 40-41). Udskiftningen af busten nævnes også i første-lærer Olav Jensens utrykte erindringer og dagbog s. 85 (Højeregnens Lokalhistoriske Arkiv).
75. Sønderborg Amts SD. Tilsynsprotokol 1920-35; Aabenraa Amts SD. Tilsynsprotokol 1920-35. Jfr. Hejmdal 28/9-29/9 og 1/10-2/10-1925.
76. Folkeskolen 1924 s. 605.
77. Folkeskolen 1924 s. 669-71.
78. Danmarks Lærerforening gennem halvhundrede Aar. Tillæg til Folkeskolen 1924 [63 s.] – citat s. 25.
79. Nina Bang holdt tale ved Danmarks Lærerforenings jubilæum (Folkeskolen 1924 s. 579-80).
80. Rt. 1924/25 F sp. 6554-6697. Ministerens forelæggelsestale findes smst. sp. 4754-72.
81. Rt. 1924/25 F sp. 6566; Fr. Nørgaard var forstander for Frederiksborg Højskole og havde været medlem af Den store Skolekommission.
82. Rt. 1924/25 F sp. 6637.
83. Rt. 1925/26 Tillæg A sp. 2687-2726 (fremsat 8/10-1925) og Rt. 1926/27 Tillæg A sp. 2545-84 (fremsat 6/10-1926).
84. Rt. 1925/26 Tillæg B sp. 2711-12.
85. Barfods erindringer s. 290.
86. Beretning fra det i Henhold til Lov af 10. September 1920 nedsatte Udvalg for kirkelige Anliggender. Kbh. 1922 s. 219-21.
87. Menighedsrådenes Sammenslutning 5/9-1927 til UVM (findes lige-

- som de nedennævnte akter i UVM. Journalsag 1706/1926). Jfr. Menighedsrådenes Blad 5. årg. 1927 s. 25-26 og 121.
88. Antallet af skoledirektioner ville stige fra 4 til 5, da der var 5 sønderjyske provstier.
 89. Lærersammenslutningens resolution 16/5-1927 er trykt i Folkeskolen 1927 s. 508-09. Resolutionen blev støttet af Danmarks Lærerforenings formand. Se også udkastene til resolutionen i Sønderjysk Lærerforenings arkiv; UVM journalsag 1242/1927 tilakt. 1782/1946.
 90. Nicolai Svendsens dagbog 25/11-1927.
 91. Aabenraa Amts SD 13/12-1927 til UVM; Sønderborg Amts SD 19/12-1927 til UVM.
 92. Haderslev Amts SD 26/1-1928 til UVM (underskrevet af L. Mortensen).
 93. Tønder Amts SD 16/1 og 16/2-1928 til UVM (underskrevet af Nicolai Svendsen).
 94. Tønder Amts SD. Journalsag 16/7-1928.
 95. Svendsens dagbog 13/2-1928.
 96. De tre amtsskolekonsulenter 20/2-1928 til UVM.
 97. Se således Hejmdal 17/2 og 18/2-1928, Haderslev Stiftstidende 17/2-1928. Detlef Clausen sørgede også for, at de sønderjyske læreres udtalelse blev sendt ind til UVM på ny (Sønderjysk Lærerforening 12/2-1928 til UVM med Danmarks Lærerforenings støtteerklæring).
 98. Hejmdal 18/2 og 21/2-1928.
 99. Kirken og Skolen i Sønderjylland. Et Indlæg af Pastor Malling (Hejmdal 20/2-1928). Dette indlæg sendte Detlef Clausen ikke ind til ministeriet! Jfr. også diskussionen på de sønderjyske menighedsråds sammenslutnings generalforsamling i maj 1928 (Menighedsrådenes Blad 6. årg. 1928 s. 90-92) og provst T. Bierings artikel: Præsten som Skolekommissionens Formand (Præsteforeningens Blad 1929 s. 169-71).
 100. Se referat i Flensborg Avis 15/2-1928 og i Hejmdal 14/2-1928.
 101. Hans Jepsen Christensen: Tale ved den nordslesvigske Lærerforenings Møde i Aabenraa den 26. Februar 1928 om Kravet om Præsterne som selvskevne Medlemmer af de sønderjydske Skolekommissioner (trykt i Højskolebladet 1928 sp. 275-82 og i Folkeskolen 1928 s. 193-95); Drøftelsen om Skolekommissionerne. Hejmdal 15/2-1928 (artiklens indhold svarer til Aabenraa Amts SD's svarskr. til UVM, som H.P. Hanssen havde været med til at underskrive som SD-medlem).
 102. H. Jensen: Om Kirkens Forhold til Skolen (Folkeskolen 1927 s. 234-35); H. Jensen: Gensvar til to sønderjydske Lærere. Hr. Larsen, Emmerlev, og Hansen, Ballum (smst. 1927 s. 312-13).
 103. Detlef Clausen sørgede for, at UVM fik tilsendt et udvalg af avisartikler (Journalsag 1706/1927).
 104. UVM 26/3-1928 (Brevbog 3354-58/1928).
 105. Betænkning angaaende Forholdet mellem Staten og Folkekirken. Kbh. 1940 s. 135ff.

106. Jfr. Kim Salomon: Konflikt i grænseland. Sociale og nationale modsætninger i Sønderjylland 1920-23 (1980) s. 60-75.
107. Hans Schultz Hansen: »Dansk jord på danske hænder« (2002) s. 34; jfr. N.J. Nielsens bemærkning i Aabenraa SD. Tilsynsprotokol 1920-35 under 4/5-1927: 2 elever i Hovslund (Ø. Løgum Sogn) overflyttet på grund af »Vogelgesangske penge«.
108. Herom se Fr. Christensen: Aufbau deutscher Schulen in Nordschleswig 1919-1940 s. 70ff.; Henrik Becker-Christensen: Det tyske mindretal i Nordslesvig 1920-1932. Bd. I s. 195ff.
109. Meddelelser angaaende de højere Almenskoler i Danmark 1926/27 s. 464-65 (fortegnelse over dimissionsberettigede skoler); A. Egebjerg Jensen: Eksamensskolevæsenet (Kulturelle Forhold i Sønderjylland 1920-1942. Red. Jakob Petersen s. 71ff.); Doege, Immo: Das Deutsche Gymnasium in Apenrade von seinen Anfängen bis 1945. Ein Beitrag zum Aufbau des höheren deutschen Schulwesens in Nordschleswig nach 1920 (50 Jahre Deutsches Gymnasium in Nordschleswig. Eine Festschrift 1930-1945. Apenrade 1980 s. 106-218).
110. Fr. Christensen: anførte arb. s. 73.
111. Nicolai Svendsens dagbog under de pågældende datoer.
112. Undervisningsministeriet afviste i skr. 21/1-1928 den tyske skoleforenings krav opstillet i resolutionen fra januar 1927 (UVM. Journalsag 693/1928 vedlagt samlesagen vedr. skolevæsenet i Sdj. 1923-34).
113. Rt. 1921/22 F sp. 156 og 802.
114. Udenrigsministeriet. Gruppeordnede sager 7.C.22; jfr. også 7.C.21b.: Socialisternes grænseoverenskomst af 25/11-1923.
115. Gengivet efter Oluf Bertolt, Ernst Christiansen og Poul Hansen: En bygning vi rejser. Den politiske arbejderbevægelses historie i Danmark. Bd. II. Kbh. 1955 s. 144-46; en afskrift af aftalen findes i UVM. Forslag til lov ang. skolevæsenet i Sdj. 1923-34. Afskriften stammer fra Dagens Nyheder 23/9-1928. Aftalen er også gengivet i Quellen zur Geschichte der deutsch-dänischen Grenzregion. Kilder til den dansk-tyske grænseregions historie. IV. Aabenraa/Flensburg 2001 s. 286-88.
116. Se f.eks. indlæggene under finanslovsforhandlingerne i okt.-nov. 1928 (Rt. 1928/29 F sp. 74, 94, 136, 194, 971, 974, 1241, 1387, 1464 og 1613).
117. A. Barfods erindringer 1933-49 s. 499 (privateje).
118. Troels Fink: Sønderjylland siden genforeningen i 1920. Kbh. 1955 s. 46ff.
119. Rt. 1928/29 Tillæg A sp. 4159ff.; jfr. Schmidts indlæg ved 1. behandling (Rt. 1928/29 F sp. 4416-29).
120. Se ovenfor s. 302-03..
121. Undervisningsministerens og ordførernes indlæg se Rt. 1928/29 F sp. 4430-44, 4468-4501.
122. UVM. Forslag til lov om skolevæsenet i Sdj. 1923-34.
123. Indsendt til UVM 22/12-1928.
124. Se ministeriets interne overvejelser i pk.: Forslag til lov om skolevæsenet i Sdj. 1923-34.

125. Betænkning vedrørende det højere Skolevæsen. Kbh. 1930 (kommissionen var nedsat 13/10-1928).
126. Jfr. A. Barfod til Borgbjerg 10/9-1929 og Borgbjergs svar 17/9-1929 (Forslag til lov om skolevæsenet i Sdj. 1923-34).
127. Se ovenfor side 148.
128. O.A. Borum: Oversigt over den i de sønderjydske Landsdele endnu gældende Særlovgivning. Kbh. 1931; Harmonisering eller særordning. Sønderjylland som administrativ forsøgsmark. Bd. I. Aabenraa 2002.
129. UVM. Journalsag 1897/1928 (vedlagt samlesagen Lovforslag om skolevæsenet i Sdj. 1923-34).
130. Departementschef Aagesens interne udtalelse 30/11-1928.
131. Rt. 1929/30 Tillæg A sp. 3247-50.
132. Rt. 1929/30 Tillæg B sp. 2673-74 (udvalgets erklæring); sp. 2675-84 (regeringens forslag).
133. A. Barfods erindringer 1878-1932 s. 305-06.
134. UVM. Lov om folkeskolens styrelse og tilsyn 20. maj 1933 (samlesag).
135. Se Borgbjergs brev til Barfod 27/9-1930 sendt fra Genève; i pk. vedr. Lov af 20. maj 1933 om folkeskolens styrelse og tilsyn findes bestemmelsen om menighedsrådsmedlemmet endnu i det 8. udkast dateret 31/10-1930, men heri er bestemmelsen streget over, og den er ikke med i det endelige forslag af 4/11-1930.
136. Forslag til lov om folkeskolens styrelse og tilsyn og tilsynet med de private skoler fremsat i Folketinget 4/11-1930 (Rt. 1930/31 Tillæg A sp. 4673-4708, bemærkninger sp. 4709-46).
137. Forslag til lov om folkeskolen i de sønderjyske Landsdele fremsat i Folketinget 4/11-1930 (Rt. 1930/31 Tillæg A sp. 4749-60).
138. Herom jfr. Vagn Skovgaard-Petersen: Fra gejstligt til verdsligt tilsyn (Uddannelseshistorie 1986 s. 50-65).
139. Debatten mellem Lovmand Mikkelsen og H. Ingvarsen se Folkeskolen 1928 s. 814, 1929 s. 76, 164, 256-57, 290, 331, 379-80, 427, 476.
140. K. Julius Essendrop: Skolens Tilsyn (Folkeskolen 1929 s. 43).
141. Folkeskolen 1929 s. 290, jfr. s. 379-80.
142. Folkeskolen 1930 s. 470-71 og 548-56.
143. Lærer A. Svane anførte i artiklen: Store eller smaa Skolekommissioner (Folkeskolen 1930 s. 567-68), at Clausens stemme burde tælle mere end de øvriges, da han virkede som lærer i Sønderjylland.
144. Folkeskolen 1931 s. 9.
145. A. Torp: Erfaringer fra Sønderjylland (Folkeskolen 1932 s. 87-88). Torp lod også artiklen trykke i Flensborg Avis 1932 Nr. 53.
146. Jfr. Sønderjyske Årbøger 1963-65; et eksempel på Torps mange rejse-skildringer er hans redegørelse til Nic. Svendsen af 10/8-1924 for en rejse til Belgien for at studere mindretalsspørgsmål (Nic. Svendsens privatarkiv pk. 94). Torp holdt også mange foredrag om mindretalenes skolevæsen (se f.eks. Hejmdal 24/9-1927, foredrag på skolemødet i Rødding). Jfr. Nic. Svendsen: Sønderjydsk skæbne III s. 70.
147. A. Torp: Ungdomsskolen i Udlandet og hos os (Folkeskolen 1932 s.

- 13-17); jfr. lov 19/3-1930 om tilskud fra staten og skolefondene til ungdomsskoler og aftenskoler.
148. J.H. Jensen: I Anledning af »Erfaringer fra Sønderjylland« (Folkeskolen 1932 s. 105; jfr. s. 129, 160-61, 208).
149. A. Torp i Folkeskolen 1932 s. 130.
150. Folkeskolen 1932 s. 151-52. Jfr. indlæg fra lærer P.L. Clausen, Arnum (smst. s. 178).
151. Flensborg Avis 31/3-1932; gengivet i Folkeskolen 1932 s. 243-44.
152. Folkeskolen 1932 s. 244 og 277-78.
153. Betænkning angaaende Forholdet mellem Staten og Folkekirken. Kbh. 1940 s. 133ff.; jfr. også den fortrolige Foreløbig Betænkning angaaende Forholdet mellem Staten og Folkekirken. Kbh. 1933 s. 203ff.
154. A. Barfod: Den svenske Folkeskoles ny Tilsynslov (Vor Ungdom 1930-31 s. 193-201).
155. Skolevæsenet i 10 Lande. Udgivet af Hovedbestyrelsen for Danmarks Lærerforening, Styret for Norges Lærerlag og Centralstyrelsen for Sveriges Allmänna Folkskollärareförening. Stockholm 1931.
156. Jfr. således venstremanden N.E. Arnth-Jensen i Folketinget den 27/11-1930 om den svenske og den lettiske skoleordning (Rt. 1930/31 F sp. 2331-32 og 2335).
157. P. Kammersgaard, Socialdemokratiet (førstelærer i Ormslev), N.E. Arnth-Jensen, Venstre (førstelærer Gerlev), A. Vesterager, De Konserervative (lærer Vorgod sogn), A.M. Hansen, De Radikale, (lærer Gund-slev til 1924) samt Axel Dam, Retsforbundet (lærer ved Statens Lærerhøjskole til 1929).
158. Betænkning afgivet af Folketingets udvalg 19/3-1931 (Rt. 1930/31 Tillæg B sp. 1745-1856).
159. Rt. 1931/32 Tillæg B sp. 891-996.
160. Et referat af Borgbjergs tale ved skolemødet i Odense findes i Folkeskolen 1932 s. 303.
161. Se samlepakken i UVM. Lov af 20. maj 1933 om folkeskolens styrelse og tilsyn.
162. Lovens kapitel 2 (§§ 13-26) bærer overskriften: Kredsstyrelse og kredstilsyn.
163. Rt. 1932/33 L sp. 1838-39.
164. Herom se Henrik Becker-Christensen: »Nordschleswig Erwache!!!«. Det tyske mindretal og nazismen i 1933 (Sønderjyske Årbøger 1998 s. 161-204); Quellen zur Geschichte der deutsch-dänischen Grenzregion/Kilder til den dansk-tyske grænseregions historie. II: Ostersturm/Påskeblæst 1933. Flensburg 1983.
165. Rt. 1932/33 L sp. 1843.
166. Kirkeligt Centrum. Organ for Lands-Sammenslutningen 1933 s. 4-9, 115-16, 122-25, 135-36; jfr. årg. 1930 s. 122-25, 140-41.
167. Jfr. Borgbjerg i Landstinget 3/5-1933 (Rt. 1932/33 L sp. 1856); A. Fibi-ger: Saa snakke de Ræve for de Gæs (Kristeligt Dagblad 3/5-1933). Se også F.J. Borgbjergs artikel: Skoleloven og Gejstligheden. Svar til

- Stiftsprovst Ussing (Kr. Dagblad 2/5-1933) og biskop Johs. Gøtzsche: Skoletilsynsloven (Kr. Dagblad 5/5-1933).
168. Axel Jensen: Tilsynsloven (Folkeskolen 1933 s. 293-94).
 169. Skolens Styrelse og Tilsyn (Folkeskolen 1933 s. 309-10).
 170. Vilhelm Rasmussen: Et Par Nydannelser. Tilsynsloven (Folkeskolen 1933 s. 328-29); Thor Kure: Den nye Skolelov. Nogle orienterende Strejflys (smst. s. 343-44).
 171. Folkeskolen 1933 s. 518-20.
 172. UVM 11/11-1930 til de sønderjyske skoledirektioner (UVM. Brevbog 1930 Nr. 15494-97).
 173. Nic. Svendsens dagbog.
 174. Tønder SD 1/12-1930, Haderslev SD 10/12-1930, Sønderborg SD 19/12-1930 og Aabenraa SD til UVM 29/12-1930 (Lovforslag om skolevæsenet i Sdj. 1923-34); en kopi af samtlige svar findes også i LAÅ. Aabenraa-Sønderborg Amt. Fortrolige akter 1920-47 læg K.
 175. L. Mortensen 23/12-1927 til Nic. Svendsen (Nic. Svendsens privatarkiv. Breve fra L. Mortensen).
 176. Se Borgbjergs forslag til sdj. skolelov forelagt i Folketinget 4/11-1930 § 2.
 177. A. Barfod 6/1-1931 (internt papir). UVM. Lovforslag om skolevæsenet i Sdj. 1923-34.
 178. Rt. 1930/31 F sp. 2458.
 179. Herom se materiale i Sønderjysk Lærerforenings arkiv; se også Hejmdal 12/1-1931 (møder om resolutionen i Tønderkredsen og Aabenraa Amts nordre Lærerkreds).
 180. D. Clausen: Den sønderjyske Skoleordning (Beretning om det 13. Nordiske Skolemøde København 1931. Udg. J. Skibelund Eeg. Kbh. 1932 s. 132-39).
 181. Om diskussionen affødt af F. Andersens indlæg se bl.a. Hejmdal 27/2, 5/3, 12/3, 14/3, 18/3, 21/3, 23/3, 25/3, 26/3, 28/3, 1/4, 7/4, 9/4, 14/4 og 18/4-1931.
 182. I Sønderjysk Lærerforenings arkiv findes der kopier af nogle indlæg, som Detlef Clausen skrev som modindlæg imod udtalelser på mødet i Kolding (Jyske Tidende 20/2, 4/3 og 18/3-1931). Kristeligt Dagblad skrev i et halvt år næsten dagligt om det gejstlige tilsyn.
 183. Omtalt i Hejmdal 8/1-1931.
 184. Biskop Ammundsen om Samarbejdet mellem Kirke og Skole. Erfaringerne fra Sønderjylland (Nationaltidende 1/1-1931; Hejmdal 3/1-1931).
 185. N.P. Nielsen: Bør den sønderjyske Skoleordning ikke være Forbilledet for den danske Folkeskole Landet over? Har 10 Aars Erfaring intet at betyde? (Højskolebladet 1931 s. 66-69); jfr. også Hejmdal 31/1-1931).
 186. Et referat af mødet i Hellevad findes i Hejmdal 11/5-1931.
 187. Efter udvalgsbehandlingen i Folketinget udgik Sønderjylland af lovforslaget (Rt. 1930/31 Tillæg B sp. 1790).
 188. Barfods mødereferat i UVM. Lovforslag om skolevæsenet i Sdj. 1923-34.; jfr. også Svendsens dagbog.

189. Barfod udarbejdede en lang redegørelse, dateret 21/9-1931, som han sendte til Borgbjerg, da denne befandt sig i Genève (redegørelsen findes både i kladde og i renskrift i UVM. Lovforslag om skolevæsenet i Sdj. 1923-34).
190. Mødereferat i UVM. Lovforslag om skolevæsenet i Sdj. 1923-34.
191. Grænselinje nord om Højer og Tønder-syd om Løgumkloster-nord om Tinglev til Gråsten foreslået af den nordslesvigsk fødte tyske embedsmand Johannes Tiedje (1879-1946).
192. Herom se A. Barfods redegørelse 21/9-1931 til Borgbjerg.
193. Se Rt. 1931/32 Tillæg B sp. 895, 921-22; tilsynslov af 20/5-1933 § 33 sammenlignet med sdj. skolelov 20/5-1933 § 19.
194. Aabenraa og Sønderborg amters SD'er 28/10-1931, Haderslev SD 14/11-1931 og Tønder SD 14/11-1931 til UVM (UVM. Lovforslag om skolevæsenet i Sdj. 1923-34; heri findes også afskrift af Henrik Hansens forslag og Barfods koncept til brev til grev Schack 1/10-1931 om ministerens positive reaktion).
195. Ved kataster forstås her en matrikel, der indeholder fortegnelse over personer, der tilslutter sig en bestemt nationalitet.
196. Barfods notat 21/11-1931.
197. N.A. Larsen: Forslag til Lov om Skolevæsenets Styrelse og Tilsyn (Vor Ungdom 1925 s. 125-30); N.A. Larsen: Om Folkeskolens Styrelse og Tilsyn (Folkeskolen 1931 s. 99-101).
198. Herom se Karsten Faurholt: Nina Bang. Mennesket og politikerens. Odense 1997 s. 135ff.
199. Herom se A. Barfods utrykte erindringer.
200. Kaalund-Jørgensens udtalelser den 14/10-1931 og 3/2-1932 (Lovforslag om skolevæsenet i Sdj. 1923-34).
201. A. Barfods notat 12/2-1932.
202. Oplyst af Barfod i brev til stiftamtmand Lundbye (koncept). UVM. Lovforslag om skolevæsenet i Sdj. 1923-34.
203. Rt. 1931/32 Tillæg C sp. 1361-96.
204. Rt. 1932/33 Tillæg A sp. 3293-3334.
205. Rt. 1932/33 Tillæg A sp. 3335-44.
206. Førstebehandling af tilsynslovforslaget den 14/12-1932 se Rt. 1932/33 L sp. 423-80.
207. Rt. 1932/33 L sp. 1872.
208. Lov 1/6-1929 vedr. lovgivningen og forvaltningen i Sdj.
209. Se folketingsudvalgets betænkning 9/5-1933 (Rt. 1932/33 Tillæg B sp. 2247-50).
210. Se bemærkningerne herom i Landstinget 4/5-1933 (Rt. 1932/33 L sp. 1898 og 1899).
211. Herom jfr. Sønderjydske Præster kræver Tilsynsret med Skolens Kristendomsundervisning. Nogle Udklip af Diskussionen desangaaende i den sønderjydske Presse (Folkeskolen 1933 s. 783-84). Ved et møde i Tinglev 5/10-1933 med deltagelse af ca. 40 præster blev der vedtaget at overrække en resolution til regeringen, hvori man forlangte, at den »sønderjydske del af den danske folkekirke« skulle få den samme til-

- synsret med skolens kristendomsundervisning som det øvrige land uden for København.
212. S.P. Hansen: Hvor mange sønderjydske Præster er indvalgte i Skolekommissionerne? (Folkeskolen 1933 s. 839-40).
 213. Rt. 1932/33 F sp. 6054-57.
 214. UVM godkendte det tyske gymnasium den 13/5-1933; i UVM, pk. Lovforslag om skolev. i Sdj. 1923-34 ligger der en længere redegørelse for oprettelsen af det tyske gymnasium i 1930 udarbejdet af dep.chef Graae (jfr. Schmidts meddelelse i Folketinget 1930); om det højere tyske skolevæsen se i øvrigt: Das Deutsche Gymnasium in Apenrade von seinen Anfängen bis 1945 (50 Jahre Deutsches Gymnasium in Nordschleswig 1930-1945. Apenrade 1980 s. 106-218); A.J. West: Den højere Skole (Franz v. Jessen (udg.): Haandbog i det slesvigske Spørgsmaals Historie 1900-1937. III. Kbh. 1938 s. 153-68); A. Egebjerg Jensen: Eksamensskolevæsenet (Kulturelle Forhold i Sønderjylland 1920-1942. Red. Jakob Petersen. Haderslev 1943 s. 50-74).

Noter til kapitel V

1. Herom se Else Karlshøj: Demokratiets skolekonsulent. Valget af de første amtsskolekonsulenter i 1935 (Uddannelseshistorie 1997 s. 123-37).
2. Herom se amtmanden over Svendborg Amt 6/5-1933 til dep.chef Barfod. UVM. Lov af 20. maj 1933 om folkeskolens styrelse og tilsyn.
3. Barfods foredrag er trykt i Undervisningsministeriets officielle publikation: Meddelelser vedrørende Folkeskolen, Seminarierne m.v., som i perioden 1933-48 blev redigeret af Barfod selv (Medd. for 1935 s. 26). Om amtsskolekonsulenternes opgaver se cirk. 13/4-1935 vedr. amtsskolekonsulenternes virksomhed (Love og Eksp. B 1935-36 s. 62-65).
4. Jfr. Vagn Skovgaard-Petersen: Fra gejstligt til verdsligt tilsyn (Uddannelseshistorie 1986 s. 50-65). Der blev ført protokol både over møderne i ministeriet og over de kollegiale møder.
5. Medd. for 1935 s. 26-41.
6. Opgørelsen over valget findes i Medd. for 1934 s. 15.
7. Bek. 1/12-1934 om forældreråd ved kommunale skoler uden for København; statistikken over de valgte forældreråd findes i Medd. for 1934 s. 15; jfr. Lærerne og folkeskolen gennem 100 år. Kbh. 1974 s. 202.
8. Cirkulærerne er trykt i Love og Eksp. B 1933-34 s. 161-64 og s. 282-87. Om tilblivelsen af det sidstnævnte cirkulære se UVM Journalsag 777/1934.
9. Mødereferat findes i UVM, samlepakke 1937-39; jfr. mødeindkaldelsen i Tønder SD. Nic. Svendsens håndarkiv, pk. 1.
10. Om Jepsen Christensens holdning til lærerråd se hans brev til Nic. Svendsen 24/10-1933 (LAÅ. Nic. Svendsens privatarkiv. Breve fra Jepsen Christensen).

11. Om den tyske støtte til skolevæsenet og det kulturelle arbejde i Nordslesvig se Kr. Refslund Thomsen: Tysk Udlandsarbejde i Nordslesvig 1936 (indberetning udarbejdet af Refslund Thomsen i hans egenskab som politiadjutant for De sønderjyske Landsdele. Indberetningen er trykt i Sdj. Årbøger 1946 s. 1-17).
12. Tallene stammer fra Hans Novrup: Folkeskolen i de sønderjyske Landsdele 1920-1942 (Kulturelle Forhold i Sønderjylland 1920-1942. Red. Jakob Petersen. Haderslev 1943 tabel s. 24). Tallene afviger lidt i kilderne, alt efter om de medtager alle skoleelever eller kun de skolepligtige børn. Andelen af tyskunderviste børn udgjorde ca. 12-15 %, hvilket omtrent svarede til den tyske stemmeandel ved valgene.
13. Herom se Hejmdal 11/3, 16/3, 19/3 og 20/3-1931 og de i samme periode trykte artikler i Nordschleswigsche Zeitung; jfr. Åbenrå Bys Historie. Bd. III (1974) s. 175-82.
14. Oplyst af J.K. Basse: Sønderjyske Skoleforhold (Fjortonde Nordiska Skolmötet. Red. af Hugo Grimlund. Stockholm 1935 s. 149).
15. Skolevæsenet i Aabenraa Amt 1938 s. 7; jfr. 1939 s. 7.
16. Mødereferat i UVM, samlepk. 1937-39. Ud over Rødekro blev også den tyske folkeskoleafdeling i Bov udkonkurreret af en privatskole (se Skolevæsenet i Aabenraa Amt 1935 s. 7; jfr. 1936 s. 7).
17. Jfr. således UVM's skr. 28/10-1933 til Sønderborg SD (Love og Eksp. B 1933-34 s. 168).
18. Om Peter Petersen og hans pædagogik se Deutsche Biographische Enzyklopädie. Band 7. München 1998 s. 620 med litteraturhenvisninger.
19. Se redegørelsen om skoleforholdene i Nordslesvig siden 1920 (Aabenraa SD. Dansk-tysk skolevæsen gennem tiderne 1924-51).
20. Om studenter fra det tyske gymnasiums fritagelse for danskursus på Askov Højskole se: UVM skr. 11/11-1937.
21. H.E. Sørensen har i artiklen: De tyske privatskoler i Skærbæk og Gånsager 1930-45 (Sønderjyske Årbøger 2000 s. 191-250) givet et godt indtryk af de nye tyske privatskoler, deres undervisning og ideologi i perioden 1933-45.
22. Lov 28/4-1931 om lønninger m.m. for folkeskolens lærere.
23. Herom se dep.chef Barfods redegørelse for sagen mod lærer Hansen i 1933 (UVM Journalsag 901/1936). Sagen blev også nævnt i Folketinget (se Rt. 1933/34 F sp. 174 og 834).
24. Barfod 10/3-1936 til amtmand Schack (UVM Journalsag 901/1936). Ministermøde 9/3-1936 (Ministermødeprotokol 1933-40. Ministeriet Stauning-Munch. Udg. Tage Kaarsted. Århus 1984 s. 118-19). Se Hejmdals referat 19/2-1936.
25. Tønder SD. Skoleprotokol 1920-68 s. 16; Tønder Seminarie-Stat. Tønder 1963 s. 159.
26. I UVM's arkiv findes der årligt en omfattende journalsag vedrørende anvendelsen af disse midler (se f.eks. journalsag 401-3/1936); om midlerne formidlet gennem Dansk Kultursamfund jfr. Harald Jørgensen: For de gamle som faldt. Træk af Dansk Kultursamfunds indsats 1910-1985. Kbh. 1986.

27. Barfods utrykte erindringer s. 501.
28. Nicolai Svendsens skoleberetning 1/5-1936 (for året 1935). Tønder SD. Indberetninger om skolevæsenets tilstand 1935.
29. Nicolai Svendsens skoleberetning for 1936 (Tønder SD. Indberetninger om skolevæsenets tilstand 1936).
30. Referat af møderne den 25/1-1938, 27/4-1938 og 23/9-1938 (UVM, samlepakke 1937-39). Af det årlige beløb på 1.750.000 kr. skulle Haderslev Amt have 400.000, Aabenraa 450.000, Sønderborg 300.000 og Tønder Amt 600.000 kr.; jfr. en længere skrivelse fra Kr. Refslund Thomsen til Jørgen Jørgensen 29/3-1938, som ligger i UVM. Journalsag 2433/1938.
31. Herom se for Tønder Amts vedkommende den særlige journal over nyordningen af skolevæsenet i Tønder Amt iflg. lov om folkeskolen af 18. maj 1937. Journalen omfatter årene 1939-68.
32. Indsendt af W. Koopmann i skr. 12/3-1937 til UVM (kravene er skrevet på tysk). Et eksemplar findes i Nicolai Svendsens privatarkiv. Sagligt ordnede sager. 1924-38 Det danske mindretal i Sydslesvig og det tyske mindretal i Nordslesvig (pk. 88).
33. De otte krav blev vedtaget på Den tyske Skoleforening for Nordslesvigs møde den 15/5-1938. En afskrift på tysk findes som bilag til referat af mødet i UVM den 25/6-1938. I selve referatet er kravene gengivet på dansk. Se også Fr. Christensen: Aufbau deutscher Schulen in Nordschleswig 1919-1940 (Schriften der Heimatkundlichen Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig, Heft 23, Apenrade 1971 s. 87-89).
34. Besøget af Geheimrath Gürich fra det tyske undervisningsministerium og hans efterfølger i embedet Regierungsrath Busse er omtalt i mødereferat fra det fortrolige møde i UVM den 27/4-1938 (UVM, samlepakke 1937-39); se også departementschef Barfods utrykte erindringer s. 362.
35. Barfods erindringer s. 498.
36. Dette gav Jørgen Jørgensen udtryk for i skr. 9/4-1937 til Tønder SD (findes i Nic. Svendsens privatarkiv, pk. 88).
37. Svendsen gik først af med udgangen af 1946, da han var 73 år.
38. Om Beyer se Tønder SD. Skoleprotokol 1920-68 s. 98; Dansk Skole-Stat IV s. 127.
39. Referat i UVM. Samlepakke 1937-39.
40. Referat af sekretær i UVM E.A. Koch, samlepakke 1937-39.
41. Se kapitel IV note 195.
42. I 1940 blev spørgsmålet om de dansksindede lærere ved tyske skoler påny rejst af den tyske folketingsmand Jens Møller. Ministeriet bad samtidig skoledirektionerne undersøge, hvor stort antallet var af tysksindede lærere ved danske skoler (UVM. Journalsag 1659/1940).
43. UVM. Journalsag 235/1939.
44. Hejmdal 21/11-1938 (Jefsen Christensens udtalelser på Skoleforeningens generalforsamling i Hovslund).
45. Mødereferat udarbejdet af sekretær E.A. Koch (UVM, samlepakke 1937-39).
46. Lovforslaget er trykt i Rt. 1938/39 Tillæg A sp. 3579-88; Jørgen Jør-

- gensens forelæggelsestale findes i Rt. 1938/39 F sp. 2621-27. Ministeriets forarbejder til lovforslaget findes i Journalsag 235/1939.
47. Rt. 1938/39 F sp. 2935-62.
 48. I 1939 fik de tysksprogede kommunale mellem-skoler i Tønder og Sønderborg af Undervisningsministeriet ret til at holde tyske realeksamener.
 49. Skoledirektionernes udtalelser findes i Journalsag 235/1939; de er trykt som bilag til udvalgsbetænkningen (Rt. 1938/39 Tillæg B sp. 1807-20).
 50. Jfr. også Novrups redegørelse for det sønderjyske skoleforslag i Hejmdal 23/1-1939.
 51. Udtalelsen fra Sønderjysk Lærerforenings bestyrelse 7/1-1939 og lærernes udtalelse 28/1-1939 er begge trykt i Rt. 1938/39 Tillæg B sp. 1821-24. Se også Hejmdal 30/1-1939 og lærerforeningens formand Detlef Clausens artikel i Jydske Tidende 7/2-1939. Der var også lærere, der støttede regeringsforslaget, bl.a. en del af lærerne fra Sønderborg, Ulkebøl, Augustenborg og Broager (Flensborg Avis 31/1-1939).
 52. N.P. Nielsen: Hvad siger den sønderjydske Befolkning til de nye Skolelovsforslag (Hejmdal 30/1-1939); J. Kristensen: Omkring den nye Skolelov (Hejmdal 4/2-1939); H.C. Hummeluhre skrev flere artikler (se Hejmdal 26/1, 31/1 og 10/2-1939, Folkeskolen 1939 s. 61-62); Martin Refslund Poulsen: De smaa Skolekommissioner paa Landet i Nordslesvig (sted og dato ikke angivet). Refslund Poulsens artikel findes sammen med et stort antal andre udklip fra debatten om skoleloven af 1939 i Sønderborg SD. Mødereferater og forskellige skrivelser u.å. [ca. 1939-50].
 53. Referat af mødet i Toftlund findes i Dannevirke og Hejmdal 9/2-1939 (De smaa Skolekommissioner ønskes bibeholdt).
 54. Referat af mødet i Tønder findes bl.a. i Hejmdal 10/2-1939 (Alle ønsker de smaa Skolekommissioner bevaret!). Udover de tre store protestmøder blev der holdt en række mindre møder.
 55. Referat af mødet på Folkehjem findes i Dannevirke og Hejmdal 14/2-1939.
 56. Jydske Tidende 28/2-1939.
 57. Hejmdal 22/2-1939.
 58. Dette er nævnt i overgendarm C.H. Christensens artikel.
 59. Iver Scherrebecks artikel findes i Hejmdal 7/2-1939.
 60. Interviewet findes i Hejmdal 26/1-1939.
 61. Skolenævnene faar samme Beføjelse som Skolekommissionerne. En Samtale med Undervisningsminister Jørgen Jørgensen (Hejmdal 11/2-1939); se også artiklerne i Hejmdal samme dag: Vi staar sammen om Landets og Folkets Frihed og Selvstændighed. Undervisningsminister Jørgen Jørgensen Afstemningstale; og: Undervisningsministeren og Peter Grau i Løgumkloster. Ministeren lover i en Omtale af den ny Skolelov ikke at beskære Forældrenes Ret.
 62. Se artiklen: Undervisningsministeren lytter mod Syd (Folkeskolen 1939 s. 139).
 63. Henvendelse fra Kirkeligt Samfund af 1933 til Rigsdagens medlem-

- mer (Hejmdal 13/2-1939); jfr. Betænkning angaaende Forholdet mellem Staten og Folkekirken. Kbh. 1940 s. 137-38.
64. Udvalgets betænkning er trykt i Rt. 1938/39 Tillæg B sp. 1797-1830.
 65. Se Hans Jepsen Christensens indlæg ved Landstingets 1. behandling den 10/3-1939 (Rt. 1938/39 L sp. 1448-56).
 66. UVM. 1. dep. Journal 727/1939 (selve sagen ligger ikke på nummeret og heller ikke på de i journalen påførte fremlæggelsesnumre). Ansættelsessagen belyses også af materialet i Sønderborg SD. Sager 1939 D 5; instruksen for den tyske skolekonsulent er trykt i Love og Eksp. B 1939-40 s. 133-35.
 67. Deutscher Volkskalender Nordschleswig 1940 s. 73-74; Hejmdal 17/4-1939; Tønder Seminarie-Stat (1963) s. 148. Om Koopmanns arbejde for de tyske privatskoler se Fr. Christensen: Aufbau deutscher Schulen in Nordschleswig 1919-1940 s. 105-06 og de årlige: Wohlfahrts- und Schulverein für Nordschleswig. Jahresberichte.
 68. Tønder SD. Journalsag 1938 Nr. 23/8. Nic. Svendsens anbefaling på Elholms ansøgning om konsulentembedet kendes ikke (jfr. note 66).
 69. Om Elholm jfr. Morten Bredsdorff: Tønder Statsseminarium 1937-1943 (Sdj. Årbøger 1974 s. 168); UVM 16/5-1939 Sønderborg. SD (Sønderborg. SD. Sag 1939 D 5).
 70. Jfr. Fr. Christensen: Aufbau deutscher Schulen in Nordschleswig 1919-1940 (1971) s. 106-07.
 71. Hejmdal 28/11-1939.
 72. Mødereferat udarbejdet af sekretær i UVM M. Skot Hansen (UVM, samlepk. 1935-42).
 73. Medd. for 1939 s. 17; jfr. Betænkning afgivet af Kommission til Drøftelse af de sønderjyske Skoleforhold (1946) s. 10.
 74. A. Barfod til amtmand Schack 20/1-1940 og til amtmand Refslund Thomsen 20/1-1940. En kopi af begge breve blev rundsendt til orientering for medlemmerne af Sønderborg og Aabenraa SD (Novrups privatarkiv, pk. 3).
 75. Hans Novrup: Skolekampen i Grænselandet (anførte værk s. 45-90). I Novrups privatarkiv (pk. 3) findes manuskriptet: Spredte Træk fra Skolens Omraade under Krigen 1939-1945, som er forlæg for den trykte artikel. Manuskriptet indeholder en del navnestof, som ikke er med i den trykte udgave.
 76. Beretning til Folketinget afgivet af den af tinget under 25. oktober 1950 nedsatte kommission i henhold til grundlovens § 45. Bind XIV Det tyske mindretal under besættelsen. Kbh. 1953 s. 80-92; Bilag bind I s. 248-82 (danske dokumenter og oversættelser af tyske dokumenter), bind II s. 819-42 (tyske dokumenter).
 77. LAA. Schulamt. Skolekonsulentens tilsyn med privatskolerne 1941-45. Heri findes også Elholms notesbøger fra skolebesøgene.
 78. Jfr. også Elholms beretninger i Wohlfahrts- und Schulverein für Nordschleswig. Jahresberichte.
 79. Nicolai Svendsens dagbog.
 80. Og hverdagen skiftede s. 56.
 81. Beretning til Folketinget.. XIV, Bilag, bd. I s. 252-55; Banatet udgjorde

- et område, der i 1920 blev delt mellem Rumænien, Jugoslavien og Ungarn.
82. Om oprettelsen af Det tyske Kontor i Statsministeriet efter valget i 1943, hvor det tyske mindretals parti ikke opstillede, se A. Svensson: Dansk Samraad. Et Bidrag til sønderjysk Historie før og under den tyske Besættelse (Sønderjyske Årbøger 1951 s. 61-67); Johan Peter Noack: Det tyske mindretal i Nordslesvig under besættelsen. Kbh. 1974 s. 145ff.
 83. UVM 1/3-1944 til Tønder SD (høres om meddelelsen af 22/2-1944). UVM Journal 485/1944; kopi af skrivelsen findes i Svendsens privatarkiv.
 84. H. Jepsen Christensen 8/3-1944 til Nicolai Svendsen (Nic. Svendsens privatarkiv. Breve fra H. Jepsen Christensen 1912-54).
 85. Sagen blev drøftet på mødet i Haderslev den 27/11-1939 (se mødereferat); UVM skr. 6/12-1939 til sønderjyske SD'er. Jfr. dep.chef Barfods notat 21/1-1946 vedr. det tyske lærebogsspørgsmål (UVM Journalsag 258/1946). Bent Søndergaard: Die Buchzensur in den deutschen Schulen Nordschleswigs 1945 bis 1952 (Schriften der Heimatkundlichen Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig. Heft 55, 1987 s. 9-74).
 86. Om det nazistiske indhold i lærebøgerne se: Og hverdagen skiftede s. 56-67.
 87. Hans Novrup: Spredte Træk fra Skolens Omraade under Krigen 1939-1945 s. 4 (Novrups privatarkiv, pk. 3). Aabenraa SD. Tilsynsprotokol 1935-59 (skolebesøg i Hovslund Skoles tysksprogede afdeling 15/1-1940).
 88. Konklusionen af undersøgelsen, der blev foretaget af amtsskolekonsulenterne Hans Novrup, Th. Roust og Nic. Svendsen, blev indsendt til UVM 17/8-1945 (kopi i Novrups privatarkiv, pk. 3). Optrykt i Betænkning vedr. sdj. Skoleforhold (1946), bilag s. 66-67.
 89. A. Barfod 19/4-1941 til Refslund Thomsen. (Sønderborg SD. Mødereferater og forskellige skrivelser). Om overflytningerne fra dansk til tysk skole se endvidere Novrups levnedssberetning til Ordenskapitlet 2/1-1942.
 90. Herom se bl.a. A. Svensson: Dansk Samraad (Sønderjyske Årbøger 1951 s. 76-80).
 91. Se Novrups anførte artikel og Beretning til Folketinget XIV s. 80ff. I Novrups privatarkiv findes en kopi af amtmand Refslund Thomsens redegørelse for en samtale med Elholm den 8/2-1944 om de tyske læreres deltagelse i Heimwehr; heraf fremgår det bl.a., hvilke lærere det drejede sig om. Jfr. UVM 18/10-1944 til Tønder SD, om at danske tjenestemænd ikke kan fritages for embedstjenesten for at deltage i befæstningsarbejde i Sdj. (UVM. Journalsag 1657/1944).
 92. I Novrups privatarkiv (pk. 3) findes der en række dokumenter vedrørende denne sag, bl.a. kopi af indberetning fra sognerådet til skoleinspektionen og en redegørelse for sagens forløb 1942-43 udarbejdet af amtsskolekonsulent Novrup; se også hans »Spredte Træk...« s. 11-15. Hans J. Hansen har omtalt sagen i sin bog: Alsisk landmandsvirke.

- Aabenraa 1979 s. 96-97, 127-30; se også Sønderborg SD. Tyske privatskoler m.v. [u.år].
93. Besøget er ikke nævnt i Sønderborg SD. Tilsynsprotokol 1935-59, måske fordi eleverne holdt sommerferie.
 94. Fr. Christensen: Aufbau deutscher Schulen in Nordschleswig 1919-1940 (1971) s. 106.
 95. UVM 27/3-1945 til Elholm og de sønderjyske skoledirektioner (UVM. 1. dep. Brevbog 1945 nr. 3509-14). Herom jfr. korrespondancen mellem Refslund Thomsen og Barfod 21/2-1945 og svaret 9/3-1945 (kopi i Novrups privatarkiv). Refslund Thomsen mente ikke, at skoledirektionerne skulle holde fællesmøde om sagen, da »deres behandling af sagen under de nuværende forhold ikke kan være fri«. Barfod ønskede ikke, at forlængelsen skulle ske for en ny 6-års periode, for ikke at binde den kommende regering år ud i fremtiden. Refslund Thomsen anførte i sit brev en række kritikpunkter vedr. Elholm.
 96. UVM 17/5-1945 til Elholm og de sønderjyske skoledirektioner (UVM. 1. dep. Brevbog 1945 nr. 5086-92).
 97. Referat fra mødet den 22/6-1945 er udarbejdet af sekretær i UVM Palle Boelskov (en kopi findes i Den sønderjyske Skolekommissions arkiv).
 98. UVM 27/6-1945 til Elholm og de sønderjyske skoledirektioner (UVM. 1. dep. Brevbog 1945 nr. 6441-45).
 99. UVM. 1. dep. Journalsag 1442/1947. Landsretten skærpede dommen på 2 års fængsel, som Byretten i Aabenraa havde idømt. Sagens forløb er fyldigt behandlet i dagspressen (se således Jydske Tidende 25/5-1947 og Hejmdal 26/11-1947 (Landsretten skærper den tyske Skolekonsulents Straf. C. Elholm, der paastod, at han kun spillede Kort med Tyskerne, fik 3 Aar og 9 Maaneder).
 100. UVM cirk. 13/4-1948 til samtlige skoledirektioner (Journalsag 1442/1947).
 101. Se herom et større materiale i Novrups privatarkiv (pk. 3) ang. en eventuel amnesti 1951-52.
 102. Deutsche Volkskalender Nordschleswig 1972 s. 104.
 103. Christen Elholm til Nicolai Svendsen 18/12-1946 (Nicolai Svendsens privatarkiv. Breve).
 104. Ditlev Tamm har i sin disputats: Retsopgøret efter besættelsen. 3. udg. Kbh 1997 et større kapitel om Sønderjylland: Opgør i grænselandet (bd. I s. 408-31), men omtaler kun sporadisk lærerne.
 105. Om striden mellem Modstandsbevægelsens sønderjyske Råd og de sønderjyske politikere om det tyske mindretals skoler se Henrik Fangel: Sønderjydsk Skoleforening gennem 50 år. 1942-1992. [Bredebro] 1992 s. 35ff.
 106. Skarp Protest mod tyske Skolers Genaabning (Jydske Tidende 15/8-1945).
 107. Ingeborg Refslund Thomsen: Hjemme i Nordslesvig. Kbh. 1961 s. 141-51.
 108. Den sønderjyske Skolekommissions mødereferater s. 71-104 (møde 3/8-1945), s. 105-17 (møde 29/8 formiddag – her var også repræsen-

- tanter for det tyske mindretal til stede), s. 118-61 (møde 29/8-1945 eftermiddag og 30/8). Kommissionens arkiv.
109. A. Barfods utrykte erindringer s. 506-07.
 110. H. Jepsen Christensen: Mindretalslovgivningens Virkninger paa Folkeskolens Omraade gennem 25 Aar. [Ribe 1945].
 111. Den sønderjyske Skolekommissions arbejde kan følges i kommissionens arkiv (RA), som indeholder maskinskrevne referater fra alle møderne, udarbejdet af sekretær i Undervisningsministeriet Verner Hammer; se også den trykte betænkning, der indeholder en række lovforslag, som kommissionen udarbejdede, samt en lang række bilag (Betænkning afgivet af den af Undervisningsministeriet nedsatte Kommission til Drøftelse af de sønderjyske Skoleforhold. Kbh. 1946). Kommissionens formand A. Barfod har i sine utrykte erindringer fyldigt omtalt kommissionens arbejde (Erindringer s. 506-19).
 112. Cirkulæret er trykt i Love og Eksp. B 1945-46 s. 152.
 113. UVM skr. 8/8-1945 til auditøren ved den ekstraordinære tjenestemandsdømstol ang. undersøgelse af de ved de offentlige skoler ansatte læreres forhold under den tyske besættelse; UVM skr. 16/11-1945 til auditøren ang. inddragelse af samtlige af de ved tyske privatskoler ansatte læreres forhold under Undersøgelseskommissionens undersøgelse. Begge skr. er trykt i Love og Eksp. B 1945-46 s. 186-88 og 256-57. Jfr. også UVM skr. 5/12-1945.
 114. Rt. 1945/46 F sp. 664-707; L sp. 189-218.
 115. Frede Nielsen i Folketinget 4/12-1945 (Rt. 1945/46 F sp. 664-70). Jfr. hans artikel: Den tyske Hjemmeundervisning. Øjeblikkets totale Forvirring maa Undervisningsministeriet bære Ansvar for (Sønderjyden 13/11-1945).
 116. Jepsen Christensen i Landstinget 13/12-1945 (Rt. 1945/46 L sp. 198-201).
 117. Om de problemer, der opstod ved, at loven udløb den 31/3-1946, uden at der i god tid i forvejen var vedtaget en forlængelse se Folkeskolen 1946 s. 201-02, 233-34 og 247.
 118. Jfr. A. Barfods redegørelse: Folkeskolen i de sønderjydske Landsdele (Medd. for 1946 s. 22-32).
 119. Hans Novrup: Det tyske Skolevæsen i Nordslesvig efter Tysklands Kapitulation (Folkeskolen 1947 s. 226-28).
 120. Jfr. Erik Appels bemærkninger i Folketinget den 4/12-1945 (Rt. 1945/46 F sp. 675).
 121. Den sønderjyske Skolekommissions mødereferater s. 118-42 og s. 377-89 (kommissionens arkiv).
 122. Jfr. en henvendelse fra pastor C.J.J. Beuch fra den tyske menighed i Aabenraa (trykt som bilag 14 til betænkningen).
 123. Mindretallets betænkning og lovforslag er trykt i Betænkning s. 23-27.
 124. Se mangfoldige artikler i de sønderjyske dagblade 1945-46; jfr. artiklen »Skoleproblemer« i Folkeskolen 1946 s. 233-34. De tyske kommuneskoler blev bekæmpet af et særligt udvalg, der bl.a. bestod af folketingsmændene Bartholdy, Heick og Frede Nielsen. Herom se den for-

- trolige »Redegørelse for Skoleforholdene i de nationalt blandede Egne i Sønderjylland i 1946. Udarbejdet af det i Tinglev den 1. April 1946 nedsatte Udvalg«. Tinglev 1946.
125. De to adresser med modsatrettet indhold er behandlet af Vagn Skovgaard-Petersen: Skolen for et politisk mindretal. Konflikt om frihedsprincippet i dansk skolelovgivning 1945-46 (Uddannelseshistorie 1995 s. 61-66). Herom se også Jydske Tidende 28/7-1945 (Opfordring til en Fastholdelse af den sønderjydske Mindretals-Lovgivning fra 133 Højskolefolk) og 30/7-1945 (Sønderjylland skal ikke være en Rugeplads for et nyt Fremstød for Nazismen. En skarp Imødegaaelse af Henvendelsen fra Højskolemændene).
 126. Om de tyske privatskoler efter 1946-loven jfr. Günter Weitling: De tyske mindretalsskolars udvikling – med særligt henblik på forholdene efter København-Bonn erklæringerne i 1955 (Uddannelseshistorie 1995 s. 45-60).
 127. Socialdemokraterne Johs. Hansen og Frede Nielsen, Danmarks Lærerforenings formand Niels Nielsen samt stiftamtmand Pinholt, Haderslev.
 128. Den sønderjyske Skolekommissions møde 8/1-1946 (se mødereferat s. 227-51). Resolutionen fra mødet i Tønder er trykt i Den sønderjyske Skolekommissions betænkning, bilag 16, s. 112.
 129. Se Den sønderjyske Skolekommissions betænkning bilag 17-21, s. 113-22 ; møderne blev også omtalt fyldigt i dagspressen: se således artiklen: Skolerne vil ikke af med den sønderjydske Tilsynsordning (Hejmdal 12/11-1945).
 130. Konsulentspørgsmålet blev drøftet på kommissionens møde den 11/1-1946 (mødereferat s. 261-80).
 131. Lov af 12/7-1946 om ændring i lov af 2/5-1933 om folkeskolens styrelse og tilsyn og tilsynet med private skoler § 17.
 132. Jfr. ovenfor s. 373.
 133. Se Roust' punktmanuskript (Haderslev SD. Diverse mødereferater m.v. Amtsskolekonsulent Th. Roust).
 134. Herom se DLF's formands tak til ministeren på repræsentantskabsmødet den 8/6-1946 (Folkeskolen 1946 s. 446).
 135. Betænkning vedrørende Folkeskolens Styrelse og Tilsyn. Afgivet af den af Undervisningsministeriet nedsatte Kommission. Kbh. 1948.
 136. Folkeskolen 1946 s. 710. Se også den redaktionelle artikel: Forenkling (smst. s. 713-14).
 136. Hans Novrup: Det tyske Skolevæsen i Nordslesvig efter Tysklands Kapitulation (Folkeskolen 1947 s. 226-28). Jfr. også Novrups udtalelser i Tilsynskommissionen (Betænkning s. 87-91).
 138. Ny Undervisningsminister (Folkeskolen 1947 s. 705-06). Se også artiklen: Folkeskolen er Fundamentet for alt det øvrige, siger Hartvig Frisch. Samtale med den nye Undervisningsminister (smst. s. 733-34). Om Hartvig Frisch i øvrigt se Niels Finn Christiansen: Hartvig Frisch. Mennesket og politiker. En biografi. Kbh. 1993.
 139. Tilsynskommissionens betænkning (s. 84-92) giver i Bilag M et fyldigt referat af de sønderjyske repræsentanters indlæg.

140. Foran ny Tilsynslov (Folkeskolen 1948 s. 321-22). Jfr. også Lærerforeningens formand Niels Nielsens nytårsartikel: En oversigt over lærerstandens livsvigtige problemer ved årsskiftet (Folkeskolen 1949 s. 1-2).
141. Folkeskolen 1948 s. 599-601, 603-07, 617-20.
142. H.C. Hummeluhre: De sønderjydske Læreres Ønsker til Tilsynslovens Revision (Folkeskolen 1948 s. 506).
143. Forslag til lov om det kommunale skolevæsens styrelse og tilsyn fremsat i Folketinget 17/11-1948 (Rt. 1948/49 Tillæg A sp. 3217-3296).
144. Takken blev udtrykt af Hartvig Frisch ved lovforslagets forelæggelse i Landstinget den 7/4-1949 (Rt. 1948/49 L sp. 1399). Barfod endelige afgang som departementschef skete ved udgangen af februar 1949 (UVM. Forestillinger. 2. dep. 1949 nr. 1).
145. Herom se Barfods utrykte erindringer s. 544.
146. 1. behandling i Folketinget 30/11 og 1/12-1948 (Rt. 1948/49 F sp. 1562-1675).
147. Rt. 1948/49 F sp. 1566-67.
148. Rt. 1948/49 Tillæg B sp. 1905-30.
149. Formuleringen blev optaget uændret i den endelige lov af 12/4-1949 § 3, stk. 3.
150. Jfr. Arnth-Jensens indlæg i Folketinget 19/3-1932 (Rt. 1931/32 F sp. 4285).
151. Kortfattet oversigt over amtsskolekonsulenternes virksomhed på grundlag af de herom indhentede indberetninger (Rt. 1948/49 Tillæg B sp. 1917-24).
152. Lov af 18/5-1937.
153. Bemærkninger til lovforslaget af 17/11-1948 (Rt. 1948/49 Tillæg A sp. 3262-64). Formuleringerne er direkte taget fra Tilsynskommissionens betænkning (1948) s. 21-22.
154. Folkeskolen 1948 s. 506.
155. Jfr. cirk. 15/2-1950 afsnit III (Kristendomsundervisningen i skolen). Love og Eksp. B 1949-50 s. 257.
156. For at der ikke skulle være nogen tvivl om, at ordningen også omfattede København, blev formuleringen i § 16 gentaget i § 51.
157. Lærerne og folkeskolen gennem 100 år. Red. Ib Koch-Olsen. Udg. af Danmarks Lærerforening. Kbh. 1974 s. 202-09.
158. Hartvig Frisch ved 1. behandlingen i Landstinget (Rt. 1948/49 L sp. 1428-38).
159. Ny tilsynslov i 10 år (Folkeskolen 1949 s. 245).
160. Formandens beretning på repræsentantskabsmødet (Folkeskolen 1949 s. 531-32).
161. UVM cirk. 15/2-1950 om gennemførelse af lov af 12/4-1949 om det kommunale skolevæsens styrelse og tilsyn (Love og Eksp. B 1949-50 s. 254-71).
162. Bek. 15/2-1950 om regler for valg af de i lov af 12/4-1949 omhandlede skolekommissioner og skolenævn m.m. uden for København.
163. Lov 12/4-1949 § 27, stk. 3.
164. Instruksen er trykt i Love og Eksp. B 1949-50 s. 324-26. Forarbejderne

- til den findes i UVM. 1. dep. Journalsag 1677/1949.
165. Instruks 26/5-1950 for amtsskolekonsulenterne (Love og Eksp. B 1949-50 s. 321-24).
 166. Augustenborg, Christiansfeld, Højer, Løgumkloster og Nordborg.
 167. Lov 12/4-1949 § 24 stk. 4; cirk. 15/2-1950 pkt. 4.
 168. UVM skr. 4/4-1950 til Tønder SD ang. en særlig ordning af de sønderjyske flækkers forhold til amtsrådets valg til skoledirektionen (trykt i Love og Eksp. B 1949-50 s. 288-89).
 169. Se Kim Furdals afsnit i *Harmonisering eller særordning* (2002) s. 335-81.
 170. Lov af 7/6-1952 om private tysksprogede skoler, tysksproget hjemmeundervisning m.m. i Sønderjylland; Bek. 22/10-1952 om private tysksprogede skoler, tysksproget hjemmeundervisning m.m.
 171. Günter Weitling: De tyske mindretalsskolars udvikling – med særlig henblik på forholdene efter København-Bonn erklæringerne i 1955 (*Uddannelseshistorie* 1995 s. 45-60).
 172. UVM. 1. Dep. Forestillinger 1959, 1960 og 1963.

Noter til kapitel VI

1. Lov 24/5-1989 om ændring af lov om folkeskolen; bek. 16/11-1989 om valg af forældrerepræsentanter til skolebestyrelser.
2. Rt. 1961/62 Tillæg B sp. 199-202; F sp. 1188ff.
3. Amtsskolekonsulenternes mærkeår (*Folkeskolen* 1960 s. 609).
4. Resolutionen er gengivet i Tilsynskommissionens betænkning 1948 s. 88.
5. Nicolai Svendsen: I Genforeningens tjeneste. Sønderjydsk skæbne III. Aabenraa 1968 s. 60-88.
6. Anførte værk s. 50-55.
7. N.P. Nielsen: Fra bondedreng til grænsepræst. Erindringer og oplevelser fra et langt liv. Kbh. 1966 s. 165.
8. Peter Petersen: Grænseland, grænsesind, grænsekamp. Erindringer 1918-1964. Kbh. 1981 s. 7; Peter Petersen oplevede både den sønderjyske skole som elev i Tørsbøl Skole fra 1923 og senere som lærer forskellige steder i Sønderjylland.
9. Th. Roust: Træk af sønderjydsk Skoleliv efter 1920 (anførte værk s. 123).
10. Hans Novrup: Folkeskolen i de sønderjydske Landsdele 1920-1942 (*Kulturelle Forhold i Sønderjylland 1920-1942*. Red. Jakob Petersen. Haderslev 1943 s. 34).
11. Nic. Svendsens foredrag på det første instruktionskursus på Tønder Seminarium marts 1921 (håndskrevet manuskript til foredraget findes i Tønder SD. Journalsager. Gruppe 19/a - 1).
12. Skoleberetning Haderslev Amt 1924.
13. Gennem Skolen til Danmark. Svend Thorsens interview med Ludvig Mortensen (*Tilskueren* 1935 I s. 166-72).
14. Skoleberetning Tønder 1928.

15. Rt. 1910/11 F sp. 7695 (Jacob Appel); Rt. 1924/25 F sp. 4754ff. (Nina Bang).
16. Fr. Aagesen: Kredslærere eller Konsulenter? (Folkeskolen 1930 s. 856-57).
17. Kim Salomon: Konflikt i grænseland. Sociale og nationale modsætninger i Sønderjylland 1920-33. Kbh. 1980 s. 60-72.
18. Skoleberetning Tønder Amt 1923.
19. Oplyst af A. Torp (Sønderjyske Årbøger 1965 s. 54-55).
20. A. Barfod 5/5-1938 til amtmand Kr. Refslund Thomsen (Sønderborg SD. Mødereferater og forskellige skrivelser u.å.)

Noter til kilder

1. 3. udgave. Kbh. 1930 s. 57-98.
2. Bind IV s. 26-166.
3. En kopi findes i Aabenraa SD. Dansk-tysk skolevæsen gennem tiderne 1924-51 (pk. nr. 154).
4. Redegørelsen er dateret 17/2-1949, og den findes i Kr. Refslund Thomsens privatarkiv. Retsopgøret efter 1945.
5. Trykt i Sønderjyske Årbøger 1946 s. 1-17.

Bogens illustrationer

Følgende institutioner har bidraget med billedmateriale:

Archiv der deutschen Volksgruppe Nordschleswig, Apenrade
Arbejderbevægelsens Arkiv og Bibliotek
Bov Lokalarkiv
Broagerlands Lokalarkiv
Danmarks Pædagogiske Bibliotek
Dansk Skolemuseum
Folketingets Bibliotek og Arkiv
Haderslev Byhistoriske Arkiv
Haderslev Museum
Højeregnens Lokalhistoriske Arkiv
Institut for Sønderjysk Lokalhistorie
Det kongelige Biblioteks Billedsamling
Landsarkivet for Sønderjylland
Lokalhistorisk Arkiv for Dybbøl-Ulkebøl-Sønderborg
Lokalhistorisk Arkiv for Gentofte Kommune
Lokalhistorisk Arkiv for Korsør Kommune
Lokalhistorisk Arkiv for Nordborg Kommune
Lokalhistorisk Arkiv for Rødekro Kommune
Lokalhistorisk Arkiv for Tinglev Kommune/Tinglev Bibliotek
Lokalhistorisk Arkiv for Tønder Kommune
Maglegårdsskolen, Hellerup
Museet på Sønderborg Slot
Ribe Byhistoriske Arkiv
Rigsarkivet
Silkeborg Lokalhistoriske Arkiv
Skærbæk Museum og Lokalhistoriske Arkiv
Støvring Kommunes Lokalhistoriske Arkiv

Desuden har følgende enkeltpersoner stillet illustrationer til rådighed:

Familien Barfod, Morten Henriksen, Nordborg, Nis Jørgensen, Hastrup, Signe Petersen, Gadstrup, Th. Rousts datter i Tønder, Frede Scherrebeck, Øsby samt beboere i Hovslund.

Bilag:

Fortegnelse over de sønderjyske amtsskolekonsulenter og skoledirektioner 1920-1950

Haderslev Amt

Amtsskolekonsulenter:

- 1920-37 A.L. Mortensen (1876-1937)
1937 (kst) Nicolai Svendsen (se Tønder Amt)
1937-40 N.J. Nielsen (1876-1940), se også Aabenraa-Sønderborg amter
1940-41 (kst) Hans Novrup se Aabenraa-Sønderborg amter
1941-60 Th. Roust (1890-1962)

Amtmænd (stiftamtmænd):

- 1920-31 V. Haarløv (1872-1931)
1931 (kst) A.R. Thulstrup (1897-1955), borgmester i Haderslev
1931-1944 C.L. Lundbye (1873-1947), se også Sønderborg Amt
1944-72 J.R. Pinholt (1903-90)

Udpegede af skolerådet:

- 1920-24 J.H. Schmidt, proprietær, Vojensgård
1924-28 Johan Nissen, gårdejer, Strandelhjørn
1928-46 Iver Scherrebeck, gårdejer, sognefoged, Sdr. Vilstrup
1946-50 J.C. Juhl, gårdejer, medlem af amtsrådet, Branderup
- Efter 1950 gårdejer P. Hansen, Hjerndrup, gårdejer J.C. Juhl, Branderup, og savværksejer N. Vesterager, Rødding

Aabenraa Amt

Amtsskolekonsulenter (Aabenraa-Sønderborg amter):

1920-37 N.J. Nielsen (1876-1940), se også Haderslev Amt
1937-59 Hans Novrup (1889-1970)

Amtmænd:

1920-54 Kr. Refslund Thomsen (1884-1960), fra 1932 også
amtmand over Sønderborg Amt
1954-70 Cai A. Vagn-Hansen (1911-90), stiftamtmand til 1981

Udpegede af skolerådet:

1920-32 H.P. Hanssen, fhv. minister
1932-36 A.M. Nielsen, provst Ensted
1936-50 F. Beyer, sognepræst (fra 1937 provst) Rinkenæs

Efter 1950: provst F. Beyer, sognefoged Chr. Bøgh, Hjordkær, og
lærer P. Gorrsen, Alnor

Sønderborg Amt

Amtsskolekonsulenter:

fælles med Aabenraa Amt

Amtmænd:

1920-31 C.L. Lundbye (1873-1947), se også Haderslev Amt
derefter fælles med Aabenraa Amt

Udpegede af skolerådet:

- 1920-28 Nis Nissen, sparekassedirektør, Nordborg
1928-46 P.H. Bladt, sognefoged, Lysabild
1947-50 H.J. Hansen, gårdejer Lysabildskov
- Efter 1950 gårdejer H.J. Hansen, Lysabildskov, gårdejer Nic. Schmidt, Brandsbøl, og arbejdsmand H.P. Hymøller, Blans

Tønder Amt

Amtsskolekonsulenter:

- 1920-46 Nicolai Svendsen (1873-1966)
1947-63 S.C. Brejl (1893-1964)

Amtmænd:

- 1920-49 Otto Didrik Schack (1882-1949)
1949-60 M.J. Clausen (1908-87)
1960-72 Tyge Haarløv (1910-79)

Udpegede af skolerådet:

- 1920-50 H. Jepsen Christensen, gårdejer Høgsbro
- Efter 1950 gårdejer H. Jepsen Christensen, Høgsbro, gårdejer A. Hansen, Ballum, trafik ekspeditør A.S. Kristensen, Bylderup Bov

Skolekonsulent for tyske kommunale skoler

1939-45 C. Elholm (1891-1971), viceinspektør ved Tønder
kommunale Skolevæsen

Personregister

- Adolphsen, Birgitte Wilhelmine, lærerinde Aabenraa tyske Kommuneskole 195
- Albeck, E., forstander Tønder Seminarium 165, 345
- Alkærsig, Poul, amtsskolekonsulent Aabenraa-Sønderborg Amt 434
- Ammundsen, Valdemar, professor i kirkehistorie, biskop Haderslev 80, 240-50, 344, 434, 453
- Andersen, Fridlev, sognepræst Uge og Hjordkær 245, 247f, 344
- Andersen, Henrik, sekretær Undervisningsministeriet 215
- Andersen, Hieronymus, sognefoged Rise 214
- Andersen, Holger, konservativ politiker 199, 306
- Andersen, J. Oskar, professor i kirkehistorie, konservativ politiker 39, 282-84
- Andersen, J.P. Egebjerg, politibetjent, modstandsbevægelsens byleder i Tinglev 406
- Andresen, Johan, Ullerup, medlem af Vælgerforeningens skoleudvalg 28
- Andresen, Oluf P., næstformand for skolekommissionen i Hovslund 221
- Appel, Erik, venstrepolitiker 410, 425f
- Appel, Jacob, højskoleforstander Askov 27-30, 38-40, 51-57, 59f, 71, 252f, 265, 271, 277, 284, 287, 292, 355, 410, 424, 442, 445, 453
- Arnth-Jensen, N.E., lærer, venstrepolitiker, indenrigsminister 410, 415, 424f, 427
- B., alsisk lærerinde 78-81, 210-13, 241
- Bang, Niels, skoledirektør København 52
- Bang, Nina, socialdemokratisk politiker, undervisningsminister 57, 284-96, 314, 316, 320, 349, 410, 435, 445
- Barfod, Aage, kontorchef senere departementschef Undervisningsministeriet 80f, 84f, 90, 152, 166, 168, 172, 174, 199, 211, 219, 276, 282, 286, 294, 304, 307, 312, 314f, 327f, 333, 339, 342, 345, 347-51, 357f, 361, 363, 367f, 372, 375f, 394f, 402f, 406, 411, 417, 422-24, 449-51, 455
- Basse, J.K., førstelærer Søgård, medlem af Danmarks Lærerforenings hovedbestyrelse 418
- Becker-Christensen, Henrik, historiker 456
- Bernhoft, H.A., Udenrigsministeriets direktør 364
- Berntsen, Klaus, venstrepolitiker 293f
- Bertelsen, H., undervisningsinspektør for gymnasieskolerne 29
- Best, Werner, tysk rigsbefuldningstiget i Danmark 401
- Beyer, Albert Knudsen, lærer tyske skoleafdeling i Løgumkloster 374
- Beyer, Frode, provst Rinkenæs, medlem af Aabenraa SD, biskop Haderslev 96, 244, 400, 518
- Biering, Torvald, sognepræst Sønderborg, senere Dybbøl, provst 262f

- Bismarck, Otto v., tysk rigskansler 20
- Bjerregaard, Niels P., kommunelærer Skive 328
- Bjørneboe, O.C., undervisningsinspektør for mellem- og realskolerne 147
- Bladt, P.H., sognefoged Lysabild, medlem af Sønderborg SD 96, 519
- Bogh, J.M., andenlærer Døstrup 166
- Bomholt, Julius, socialdemokratisk politiker, undervisningsminister 410, 416
- Borgbjerg, F., socialdemokratisk politiker, undervisningsminister 140, 190, 229, 304, 307f, 310, 312-17, 320, 322, 325, 327, 329-38, 342, 345, 351-54, 360, 368f, 410, 419, 425, 429, 435
- Borst, Laurids, enelærer Skast 145
- Bredtoft, Niels Cilius, lærer Dynt 228
- Brejll, S.C., viceskoleinspektør Tønder Seminariums Øvelses-skole, amtsskolekonsulent Tønder Amt 93f, 165, 174f, 188, 416, 434, 453, 519
- Bruhn, Boye Johannes, sognepræst Bjolderup 247
- Bruhn, Helene, lærerinde Uge tyske Privatskole 247f
- Brygger, J., lærer Vinderød 261
- Brøndsted, H.A., kontorchef Undervisningsministeriet 411
- Byskov, Jens, venstrepolitiker, undervisningsminister 99, 199, 291, 294, 297, 303, 306
- Callesen, Paul, tysk førstelærer Højer 208
- Chamberlain, Nevill, eng. premierminister 400
- Christensen, C.H., overgendarm Skovby på Als, medlem af skolekommission og amtsråd 385
- Christensen, Fr., tysk lærer, udgiver af fremstilling af det tyske skolevæsens historie 403, 456
- Christensen, Hans Jepsen, Høgsbro, formand for Vælgerforeningen og dets skoleudvalg, medlem af Tønder SD, venstrepolitiker, landstingsmand 26-30, 40, 50, 52, 57f, 62, 92, 96, 98f, 125, 180, 182, 184, 201, 230, 252, 265f, 277, 287f, 300, 303, 308, 339, 347, 351-53, 361, 367, 376, 378f, 383f, 390, 398, 406f, 409, 416, 442, 453, 519
- Christensen, J.C., venstrepolitiker, kirkeminister 243
- Christensen, N.Th., teglværksejer Tornskov, formand for Broager-Dynt-Skodsbøl Skolekommission 226
- Christian II 151
- Christian X 288
- Christiansen, Chr. Ernst, Asserbal-le, venstrepolitiker 306, 342
- Clausen, C.P., sognepræst Sværdborg 326
- Clausen, Detlef, førstelærer Dybbøl, formand for Sønderjysk Lærerforening, hovedkasserer Danmarks Lærerforening 32, 252, 254, 258f, 261-63, 300, 320, 342, 385
- Clausen, Peter, gårdejer Smedager ved Bolderslev 214
- Clausen, Th., sognepræst Bov 245
- Dalgas, E., hedeopdyrker 131
- Damm, Iver A., andenlærer Burkal 365
- Edert, Eduard, slesvigsk-holstensk Oberschulrat 301
- Edsen, A., førstelærer Jelling 161
- Elholm, Christen, viceinspektør det tyske kommunale skolevæsen i Tønder, tysk skolekonsulent 175, 197, 328, 362f, 375, 391-404, 453, 520

- Enemark, Inger, lærerinde Tønder Seminarium 343
- Eriksen, M., førstelærer Jegerup, medlem af Danmarks Lærerforenings hovedbestyrelse 418
- Essendrop, K. Julius, lærer Næstved 318
- Fibiger, A., præst Eliaskirken 337
- Fink, Troels, professor 13, 441, 455f
- Fischer, Fr., lærer Kølby ved Løgstør 260f
- Fischer, J.C.H., kultusminister 36
- Folkers, J.U., udgiver af nazistisk tysk lærebog i historie 405
- Frederiksen, H.C., skolebestyrer Ordrup 64, 161
- Frederiksen, Maria Magdalena, lærerinde Holbøl 147-52
- Frederiksen, N.A., lærer Tvølm i Thy 325
- Friis, Oluf, adjunkt, kursuslærer på Statens Lærerhøjskole 194
- Friis, Aage, professor i historie 275
- Frisch, Hartvig, socialdemokratisk politiker, undervisningsminister 419f, 422-25, 429f, 441
- Frost, J.P., lærer Ubjerg 119
- Furdal, Kim, historiker 455
- Gad, P.J., gårdejer Hejsel, Ravsted Sogn 274
- Gade, Paul Ø., sognepræst Vilstrup 385
- Gammelgaard, M.C., førstelærer Hokkerup 141
- Gellert, Chr., lærer Varnæs 261
- Gjøløff, N.S., skoleinspektør Herring 59
- Gorrsen, Peter, lærer Alnor, medlem af skolekommissionen, socialdemokratisk politiker 229
- Gram, Jørgen, venstrepolitiker, valgt i Sønderjylland 380f
- Gredsted, H.C.J., dommer Gråsten 236
- Grosen, Knud, lærer Bramminge 256
- Grundtvig, N.F.S. 131, 161, 328
- Graae, Frederik, kontorchef senere departementschef Undervisningsministeriet 73, 248, 270, 284, 287, 289, 451
- Hall, C.C., kultusminister 36, 318
- Halsteen, N., skoleinspektør Svendborg 59
- Hansen, A., overlærer Haderslev 160
- Hansen, Bernhard, rektor Duborgskolen 411
- Hansen, Chr., tredjelærer Rødekro 190
- Hansen, Christian, viceinspektør tyske kommunale skolevæsen i Haderslev 198f
- Hansen, H.J., gårdejer Lysabildskov, formand for skolekommissionen, medlem af Sønderborg SD 96, 402, 519
- Hansen, H.P., borgmester Slagelse, socialdemokratisk politiker 292f
- Hansen, Hans, lærervikar Uge 247
- Hansen, Hans (Rørby), politiker Retsforbundet 380
- Hansen, Hans Jørgensen, førstelærer Uge 247
- Hansen, Hans Peter, lærer Tórshavn, lærer Gråsten 190
- Hansen, Hans Schultz, historiker 455
- Hansen, Henrik, lærer Bredebro, lærerkredsformand 348
- Hansen, J.V., lærer Bajstrup 166
- Hansen, Jacob, lærer ved tyske kommunale skoleafdeling i Burkal 364-67
- Hansen, Jens Knudsen, enelærer Smedager, Bjolderup Sogn 117
- Hansen, Johannes, socialdemokratisk politiker 410
- Hansen, Karen, lærerinde Sdr. Sejerslev 145

- Hansen, Laurits J.M. Vest, første-
lærer Holbøl 147-52
- Hansen, Ludvig, andenlærer Klip-
lev 261
- Hansen, Peter, andenlærer Stub-
bæk 190
- Hanssen, Andreas, rektor Du-
borgskolen 289
- Hanssen, H.P., minister, medlem
af Aabenraa SD 25f, 29f, 32, 51,
67, 83, 96, 99f, 102, 121, 150,
186f, 248, 300, 308, 347, 351,
443, 453, 518
- Harsberg, Vagn, amtskommunal-
direktør 456
- Hartling, Mads, venstrepolitiker,
undervisningsminister 417f
- Hauberg, Th., socialdemokratisk
politiker 424
- Haugaard, L.P.M., lærer Tågerud
på Fyn 320
- Hedtoft, Hans, socialdemokratisk
politiker, statsminister 420
- Hendriksen, G., sekretær Under-
visningsministeriet 307
- Henriksen, Fr., sognerådsmedlem
Hjerpsted 135
- Hertz, J.M., rektor Sønderborg
Statsskole 276
- Hitler, Adolf 364f, 377f, 380, 399f
- Holberg, Ludvig 194
- Holm, H.H.E., statsadvokat Søn-
derborg 211, 213
- Hummeluhre, H.C., førstelærer
Rens 384, 413, 418
- Hvidberg, Flemming, konservativ
politiker 411
- Hyldgaard, Margrethe, forskole-
lærerinde Skelde 227
- Højberg-Christensen, A.C., under-
visningsminister 92
- Haarløv, Viggo R., amtmand
Ringkøbing, administrator for
de sønderjyske Landsdele, stift-
amtmand Haderslev 25, 97,
199, 308, 339, 517
- Ingvartsen, H., lærer Åstrup ved
Grenå 318
- Jacobsen, Carljohan, sognepræst
Toftlund 235
- Jacobsen, Manon, skolekommissi-
onsmedlem, gift med sogne-
præsten 235
- Jensen, Hans, lærer Rejnstrup
320f
- Jensen, Henrik, gårdejer, venstre-
politiker Aalborg Amt 293
- Jensen, Lars Peter, enelærer Mjøl-
den 145
- Jensen, Olav, dansk førstelærer
Højer 208
- Jepsen, H.A., overlærer tyske
kommuneskole i Aabenraa 197
- Jepsen, Johannes Luther, lærer
Kassø 173
- Jessen, Franz v., journalist 456
- Jessen, L.J.W., lektor Sønderborg
Statsskole 160
- Jessen, Peter, sognepræst Rinke-
næs, medlem af skolekommissi-
onen 262f
- Johannsen, Marie, lærerstudenten-
de 103
- Johnsen, J., lærer Varde 260
- Johnsen, M.N., førstelærer Krage-
lund 185-87
- Juhl, J.C., gårdejer Branderup,
medlem af Haderslev SD 517
- Juhler, Edvard, sognepræst
Aabenraa 256
- Jul, Niels, seminarielærer Vor-
dingborg, udgiver af geografi-
bog 161f, 165
- Jürgensen, Hans, førstelærer Bjer-
ning 114
- Jürgensen, O.J., lærer Aleksandri-
neskolen, Tønder 123
- Jørgensen, Jørgen, radikal politi-
ker, undervisningsminister 89,
354, 369, 372-76, 378f, 387-90,
394, 410f, 424f, 427, 441

- Karberg, A.V., landråd Sønderborg 25
- Karstensen, E., lærer Kalhave ved Uldum 325
- Kejser-Nielsen, S., radikal politiker, undervisningsminister 62
- Kjær, Kathrine Margrethe, lærerinde Kragelund 186f
- Kjær, Kr., overlærer Kolding 59
- Kjærgaard, N.P.L., førstelærer Korsør, hovedredaktør af Folkeskolen 38, 40, 264f
- Klausen, K.M., socialdemokratisk politiker, formand for Den store Skolekommission 254
- Klein, C.P., lærer Lebølgård Tandsløt Sogn 31
- Knudsen, Anders, førstelærer Ullerup, bestyrelsesmedlem Sønderjysk Lærerforening 256f, 261
- Koch, P.G., biskop Ribe, konstitueret biskop Sønderjylland 48, 241
- Kold, Kristen, friskolemand 325, 328
- Kold-Kristensen, Richard, dyrlæge Gråsten 236
- Koopmann, Wilhelm, rektor for den tyske privatskole i Tinglev, formand for den tyske skoleforening i Nordslesvig 195, 270, 273, 302f, 362-64, 368, 370, 372-75, 392f
- Korsgaard, M.I.K., fuldmægtig Undervisningsministeriet 214
- Krieger, A., kabinetssekretær 25
- Kristensen, J., førstelærer Ø. Løgum, lærerkredsformand 216f, 384
- Kristensen, Knud, venstrepolitiker, statsminister 425
- Kristensen, Kr., venstrepolitiker Maribo Amt 293
- Kristoffersen, M.K., andenlærer Bjerning 114
- Krogsgaard, Margrethe, lærerinde Ellum, medlem af Danmarks Lærerforenings hovedbest. 418
- Kure, Thor, Odense, medlem af Danmarks Lærerforenings hovedbestyrelse 338
- Kyrre, Hans, skoleinspektør, forfatter 162, 165
- Kyster, Johannes, sognepræst Broager 244
- Kaalund-Jørgensen, F.C., statskonsulent for folkeskolen og seminarierne 88, 90, 143f, 309, 349-51
- la Cour, Vilhelm, lektor, historiker 274
- Larsen, N.A., statskonsulent for folkeskolen og seminarierne 29, 59, 104, 135, 168, 186, 211, 213, 286f, 307-09, 349
- Lauridsen, P., historiker, forfatter 130, 139
- Lauritzen, Peter, andenlærer Visby 191
- Lausten-Thomsen, H., amtslæge Tønder 110, 125f
- Lebeck, Anders, sekretær for Vælgerforeningens skoleudvalg, formand for skolekommissionen i Haderslev 27, 30, 58, 121, 201, 256, 266, 274, 453
- Lehmann, Henrik, kontorchef Undervisningsministeriet 74, 219, 455
- Lildholdt, Falle, Løjt kirkeby, medlem af Vælgerforeningens skoleudvalg 28
- Lodbjerg, Martin Chr., førstelærer Brøns 119
- Lorentzen, Mads, formand for skolekommissionen i Hovslund 221
- Lorenzen, Hans, gårdejer Ballum, medlem af Vælgerforeningens skoleudvalg 28
- Lorenzen, Karl, andenlærer Uge 247

- Lorenzen, Margrethe, lærerinde
Jyndevad 124
- Lorenzen, Rasmus, førstelærer
Døstrup 145, 166
- Lovmand se Mikkelsen, Kr. Lov-
mand
- Lundbye, C.L., amtmænd Sønder-
borg, stiftamtmand Haderslev
80-82, 84-86, 96, 172, 211, 339,
345, 347, 368, 375, 378, 383, 517f
- Luther, Martin 149f
- Mackeprang, M., direktør for
Nationalmuseet 29
- Madsen, Mygdal, Thomas, ven-
strepolitiker, statsminister 303f
- Madsen-Vorgod, N., lærer 322
- Malling, Anders, sognepræst
Brøns, medlem af bestyrelsen
for de sønderjyske menigheds-
råd 299f
- Margrete I 149f
- Michelsen, Albert, sekretær
Undervisningsministeriet 211
- Michelsen, Marie, lærerinde Uge
tyske Privatskole 248
- Mikkelsen, Kr. Lovmand, lærer
Nørhede, Nørre Omme Sogn
318f, 321
- Molkte, C., udenrigsminister 276
- Moltesen, L.J., venstrepolitiker
292
- Mortensen, Karl, rektor Haderslev
Katedralskole 160
- Mortensen, Ludvig, forstander
Silkeborg Seminariums Øvel-
sesskole og seminarielærer,
borgmester Silkeborg, amtssko-
lekonsulent Haderslev Amt
64f, 68, 71, 73-75, 81, 101, 106,
108, 112-14, 117, 130, 135, 146,
152, 154, 157, 159-65, 170, 172-
74, 191, 193, 198-200, 273f, 276,
289, 298, 308f, 339, 368, 444,
446f, 453, 517
- Mortensen, P., socialdemokratisk
politiker 306
- Munch, Elna, radikal politiker
292, 294
- Myrhøj, A.F., lærer Løgumkloster
166
- Møller, Jens, dyrlæge, tysk folke-
tingsmedlem 373, 380f, 398,
402
- Nebelong, J.H., sanginspektør
166
- Neergaard, Niels, venstrepolitiker,
statsminister 55f, 199, 284
- Negendahl, H.M., lærer Skelde
228
- Nielsen, Anne, skoleelev Harres
155
- Nielsen, Frede, socialdemokratisk
politiker, valgt i Sønderjylland
409f
- Nielsen, J.C., sognepræst Tinglev,
formand for skolekommissionen
235, 385
- Nielsen, J.P. (kaldet I.P.), Dynt,
socialdemokratisk politiker
306-08, 310
- Nielsen, Marius, provst Ensted,
medlem af Aabenraa SD 96,
518
- Nielsen, N.J., overlærer Magle-
gårdsskolen, Gentofte, amts-
skolekonsulent Sønderborg og
Aabenraa amter, senere Hader-
slev Amt 59, 63f, 66, 68, 71-81,
84-87, 89, 96, 99, 102-09, 115-17,
119, 128, 130, 132, 136, 138, 140-
43, 146f, 150f, 154, 161, 165, 172f,
175f, 182, 185-87, 190f, 195, 201,
203, 214f, 217, 219, 222f, 227,
236, 244-48, 262f, 273, 288, 297f,
339, 345, 363, 375f, 453, 517f
- Nielsen, N.P., sognepræst Ved-
sted, senere præst Højer 300,
344, 384, 442
- Nielsen, Niels, formand for Dan-
marks Lærerforening 406, 410
- Nielsen, Søren Stegger, lærer, ven-
strepolitiker, amtsskolekonsu-
lent Randers Amt 333, 352, 358

- Nissen, Jep, tysk-nordslesvigsk nazist 367
- Nissen, Johan, gårdejer Strandelhjørn, medlem af Haderslev SD 517
- Nissen, Nis, sparekassedirektør Nordborg, medlem af Sønderborg SD 96, 99, 519
- Nissen, Sophie, lærerinde Løjtved 121
- Noack, C.W., biskop Haderslev 240, 244
- Nordentoft, Inger Merete, udgiver af bog om skolen under besættelsen 395
- Novrup, Hans, inspektør Tønder Seminariums Øvelsesskole, amtsskolekonsulent Sønderborg og Aabenraa amter 88-90, 93f, 108, 117f, 165, 170, 172, 174f, 188, 244, 376, 382f, 385, 395, 397, 400, 402-04, 410, 418f, 421, 434, 442, 453, 456, 517f
- Nybro, Johannes, amtsskolekonsulent Haderslev Amt 434
- Nørby, Axel, kommunelærer Silkeborg 161
- Nørgaard, C.L., sognepræst Øde Førsløv-Sneslev, provst Ringsted-Alsted Herreder 63f, 68
- Nørgaard, Fr., højskoleforstander 292f
- Nørgaard, Kr. Isaksen, lærer Kistrup, Randers Amt 260f
- Olesen, Oluf, biskop Ribe 240-42
- Olesen, P., bogholder Haderslev 413
- Olrik, Hans, forstander Statens Lærerhøjskole 194, 251
- Olsen, Karl, lektor, konservativ politiker 427
- Ottosen, Marius, lektor Haderslev Katedralskole, assistent ved ministeriets sanginspektør 124, 166
- Paludan-Müller, K., ekspeditionssekretær i Undervisningsministeriet 89
- Petersen, Carl S., Statens Bibliotekstilsyns sønderjyske repræsentant, overbibliotekar Det kgl. Bibliotek 176
- Petersen, Dietrich, adjunkt Aarhus Katedralskole 59
- Petersen, Hans Olde, tysk første-lærer Højer 204, 206-08
- Petersen, Johannes Peter Christian, kredsskoleinspektør Aabenraa 21
- Petersen, P., enelærer Vesterende-Ballum 145
- Petersen, Peter, professor Jena, leder af efteruddannelseskursus for lærere 363
- Petersen, Thade, frimenighedspræst Haderslev 161
- Philipsen, T., sognepræst Gram 242
- Pinholt, J.Gr., lærer i Hove 255
- Pinholt, J.R., stiftamtmand Haderslev 406, 410, 517
- Pinstrup, Hans, venstrepolitiker Hjørring Amt 293
- Plessner, Matthæus, sognepræst Buderup-Gravlev 35
- Poulsen, Martin Refslund, gård-ejer 384
- Povlsen, Thorvald, radikal politiker, kirkeminister 292
- Quistgaard, A., sognepræst Fjestrup 300
- Rahr, Aage, lærer Tønder Seminarium 118
- Rask, Rasmus, sprogforsker 131
- Rasmussen, Hans, overlærer, redaktør af Folkeskolen 253f
- Rasmussen, Karl, lærer Astrup, Brøns Sogn 126
- Rasmussen, Vilhelm, forstander Statens Lærerhøjskole, socialdemokratisk politiker 338

- Ravn, J., sognepræst Ø. Løgum 385
- Ravn, L.S., skolehistoriker 455
- Refsauge, P.J., landråd Haderslev 25, 56
- Refslund, Chr., redaktør 442
- Reventlow, Eduard, Udenrigsmi-
nisteriets direktør 276, 349
- Reventlow, J.L., godsejer 131
- Rohleder, Harald, sognepræst
Broager, provst 244
- Roust, Th., lærer senere inspektør
Tønder Seminariums Øvelses-
skole, amtsskolekonsulent
Haderslev Amt 90, 92-94, 165,
172, 174, 176, 188, 417f, 421,
432, 434, 442, 453, 456, 517
- Rønning, F., undervisningsinspek-
tør for realskolerne 29
- Rørdam, E., cand.mag., kursuslæ-
rer på Statens Lærerhøjskole
194
- Rørdam, Henning Skat, forstan-
der Haderslev Seminarium 193
- Salomon, Kim 448
- Sandal, Dora, kommunelærerinde
Frederiksberg 161
- Schack, O.D., greve Schackenborg,
amtmand Tønder, medlem af
Tønder SD 25, 56, 80, 92, 96,
98f, 166, 207, 276, 287, 308, 345-
48, 351, 361, 373, 375, 378, 394,
403, 406, 411, 519
- Scherrebeck, Iver, sognefoged Sdr.
Vilstrup, medlem af Haderslev
SD 96, 339, 385f, 517
- Schlichting, J.H.C., kredsskolein-
spektør Haderslev 22
- Schmidt, J.H., gårdejer Vojens-
gård, medlem af Haderslev SD
96f, 199, 517
- Schmidt, Johannes, pastor, tysk
folketingsmedlem 248, 263,
266, 268, 270f, 274f, 303-09, 312,
331, 342, 344, 351, 355f, 373,
376, 380f, 397, 439, 447f
- Schultz, Hans, mejeribestyrer Bol-
derslev 414
- Skjoldborg, J.P.K., sognepræst
Broager 300
- Skov, J.J., førstelærer Sølsted 146
- Skov, Niels Hansen, lærer Over
Lert 160
- Slengerik, Carl, radikal politiker
285
- Smidstrup-Lauridsen, N.P., lærer
Gejlå, Holbøl Sogn 341
- Smith, F.J., sognepræst Øsby 385
- Stauning, Thorvald, socialdemo-
kratisk politiker, statsminister
238, 254, 307
- Stehr, Rudolf, leder af det tyske
kontor i Statsministeriet 398
- Steincke, K.K., socialdemokratisk
politiker 46
- Stærmosé, Robert, politiker Dansk
Samling 408
- Svane, A., lærer Gabøl 384f
- Svane, H.A., viceskoleledende,
formand for Danmarks Lærer-
forening 253-55
- Svensen, Nic., redaktør af
Modersmaalet, borgmester
Haderslev, amtsskolekonsulent
Tønder Amt 25, 28, 60, 66-68,
72-75, 81, 84, 86, 91f, 96, 98f,
106-12, 117, 119-27, 130, 132,
135-37, 144-47, 154, 158, 165f,
168, 170-73, 176f, 184, 189, 191-
93, 196, 199-203, 207, 220, 222,
232, 241f, 275f, 287f, 298, 303,
308, 323, 328, 345-48, 351, 364f,
369, 373-75, 382, 393, 397, 403f,
406, 412, 416f, 437, 442, 444f,
447-49, 452f, 456, 517, 519
- Svensdorp, Aage, udgiver af bog
om skolen under besættelsen
395
- Svensson, A., redaktør, medlem af
skolekommissionen i Hader-
slev, konservativ politiker 197-
99, 274, 381, 411
- Søgaard, Chr., førstelærer, ven-

- strepolitiker Ribe Amt 263f, 282, 290, 292-94
- Sørensen, Sophus, biskop, Kultusministeriets konsulent i skolesager 52
- Sørensen, Valdemar, andenlærer Sølsted 145f
- Tarp, Marie Charlotte, forskolelærerinde Brøns 119
- Thomsen, Ingeborg Refslund, radikal politiker, gift med amtmand Kresten Refslund Thomsen 406
- Thomsen, Kr. Refslund, landråd Aabenraa, amtmand Aabenraa Amt, senere også over Sønderborg Amt 25, 80f, 83-86, 89, 96, 102, 140, 150, 166, 168, 187, 195, 248, 276, 308, 339, 347, 376, 378, 394f, 401f, 406, 411, 449, 453, 456, 518
- Thulstrup, A., borgmester Haderslev 96, 406, 410, 517
- Tilse, Karl, skoleleder Aleksandrienskolen, Tønder 123
- Todsén, L.E.T., kredsskoleinspektør Sønderborg 22
- Torbensen, Marie, lærerinde Mjølnden 145
- Torp, Alfred, dansklærer Tønder tyske Skole 123, 207, 322-26, 328
- Tychsen, Hans, Frøslev, medlem af Vælgerforeningens skoleudvalg 28
- Tygesen, E.C., amtsskolekonsulent Tønder Amt 434
- V., lærer Rise 213-17
- Vesterager, Anthon, lærer, konservativ politiker 292
- Vig, Chr., kommunelærer Haderslev 418
- Wallentin, Adolf, overlærer tyske kommuneskole i Aabenraa 197
- Walsted, Otto, gesandt, chef for Udenrigsministeriets politisk-juridiske afdeling 307
- Weis, A.P., departementschef Undervisningsministeriet 29
- Weitzmann, C., fabrikant af fysikapparater Hillerød 161
- West, A.J., rektor Tønder Statsskole 276
- Westergaard, S.M., biskop Ribe 240, 242, 250, 387
- Wilhelm II, tysk kejser 288
- Wilson, Woodrow, amerikansk præsident 268
- Aagesen, Viggo, departementschef Undervisningsministeriet 29f, 39f, 44, 52, 68, 70, 73, 287, 307, 309f, 312, 345, 451

Sted- og sagregister

Opplagsordene amtsskolekonsulent, amtsskoledirektion/skoledirektion, skolekommission, Undervisningsministeriet m.fl., som forekommer på utallige sider i bogen, er ikke medtaget i registret. Ved de kommunale skoler i landsognene er der ikke i registret skelnet mellem den danske og tyske afdeling.

- Abild Skole 123, 288, 397
Abild skolekommission 326
Administrator for de sønderjydske Landsdele 25, 46f
Adsbøl Skole 115
afskedigelser se lærerafskedigelser
aftenskoler 103, 173, 322, 389
afviklingsklasser, tyske 1945-46 407-09, 412
Ahlmannskolen i Sønderborg se Sønderborg dansksprogede Skole
Aleksandrineskolen i Tønder 123, 170 se også Tønder kommunale tyske Mellemskole
Allerup Skole 101
Alnor Skole 229
Alnor skoledistrikt 222
Alslev skoledistrikt 222
amtskort 107
amtslæge 81, 110, 125f, 136
amtsskoleråd se skoleråd
amtsungdomsnævn 173
anskuelsesbilleder, anskuelsesundervisning 129, 131, 161
Antvortskov Højskole 193
Apenrader Tageblatt 231
appelinstans se lærerafskedigel-sesudvalg
arbejdsskole (Arbeitsschule) 161, 165, 200
Arnum 300
Arnum Skole 110, 124
Asferg Skole 358
Askov Højskole 27-29, 51f, 55, 121, 302
Asserballe 342
Astrup Skole 126, 242
atlas og vægkort 128, 132, 167
Augustenborg 18
autonomi, kulturel (tysk skolekrav) 199, 277, 305, 311, 344, 373, 448f
Bajstrup Skole 144, 146, 166, 220
Bajstrup Skolekommission 231, 233, 235
Ballum 28
Ballum Skole 288
Ballum Skolekommission 222
Barsø Skole 109
Bedsted Skole 288
Berlin 61, 130
Bevtoft Skole 101, 191
biblioteksforhold 84, 175-77
Birkelev Skole 242
biskopper, stilling i skolevæsenet 34f, 38, 43, 50, 80, 124, 179, 239-50, 282, 331, 336f, 344, 417, 421, 428f, 438f se også visitatser og religionsundervisning
Bjerndrup Skole 397
Bjerring Skole 101, 114
Bjolderup 247
blokade af lærerstillinger 217, 348
Bolderslev 197, 259, 414
Bolderslev Skole 189
Borg Skole 124
Bov Skole 101, 245
Bov Sogneråd 185
Bov Sogns Skolekommission 185f
Bovrup Skole 189
Bramminge Skole 254

- Branderup tyske Privatskole 396f
Bredebro Lærerkreds 132, 166
Bredebro Skole 124, 191f, 202, 288, 348
Bredevad Skolekommission 233, 235
Broager 83, 224-29, 300, 308
Broager private Realskole 103, 225
Broager Skole 225, 229, 244
Broager Skolekommission og Skolenævn 244
Broager tyske Privatskole 225
Broager-Dynt-Skodsøl Skolekommission 224-29
Brodersby ved Eckernförde 66f
Brøns Menighedsråd 299
Brøns Skole 119, 242
Burkal Skole 124, 126, 130, 172, 203, 288, 364-67
Burkal Skolekommission 233
Bylderup Skole 136
Bylderup Skolekommission 136
- centralskoler 18, 127, 370, 450
Christiansfeld 18
- Daler Skole 101, 242
Danmarks Lærereforening 13, 32, 57f, 68, 161, 181, 208f, 212, 217, 251-55, 258f, 261, 289, 314, 319-22, 332f, 336-38, 343, 348, 406, 410, 417f, 422, 426, 430, 435, 438, 454, 456
Dannevirke 66f, 199, 237 se også Modersmaalet
dansk/danskundervisning 20f, 28, 46, 114, 116, 119-21, 123f, 146, 149-51, 154, 156f, 165, 178, 193-95, 248, 268, 372, 412, 434
Dansk Fredsforening 275
Dansk Kultursamfund 177, 368
Dansk Samling 406, 408
Dansk Skolemuseum 131, 161
dansk-tyske skoleforhandlinger 1924 275f, 327, 372, 451
Deutsche Stiftung, Berlin 301
diktat 117, 151, 158
disciplin 118, 191, 248, 445
Draved Skole 127f, 242
Dresden 60
Duborgskolen, Flensborg 289
Dybbøl 140, 142f, 263
Dybbøl Forskole 143f
Dybbøl Skole 32, 138, 141-44, 259, 385 se også personregister under Detlef Clausen
Dynt Skole 225f, 228
Dynt skoledistrikt 229
Døstrup Skole 120, 145, 166, 220
- Egebjerg Skole (Holbæk Amt) 209
Egernsund Skole 225, 288
Egernsund Skolekommission 225
Eggebæk-Kravlund Skole 110, 136
Eggebæk-Kravlund Skolekommission 136, 233
Ejby Skole på Fyn 89
eksamen 111, 133, 144-58, 219, 402, 444
eksamensret, højere tyske skoler 277, 302, 306, 356, 372, 376, 381, 405
Ellum Skole 242, 418
Elstrup Skole 109, 244
embedsbolig, amtsskolekonsulentens 75-77, 84f, 87
Emmerlev Skole 184
Endrupskov 110
engelske skoleforhold 173, 328, 421
Ensted 96
evaluering af eleverne 152ff
- fagfordeling 33
Felsted Skole 116
Felstedskov Skole 116
ferieplan 133
finske skoleforhold 253, 421
Fjelstrup 300
Fjelstrup Skole 101
Flensborg 18, 25, 58, 87-89, 149, 411

- flækker, skolevæsenets stilling 18, 41f, 101f, 221, 229, 268, 433
- Folkeforbundet 248, 268, 275, 312, 326
- Folkehjem, Aabenraa 28, 236 384f, 422
- Folkeskolen (Danmarks Lærerforenings medlemsblad) 13, 38, 53f, 62, 160, 165, 199, 209, 251, 253, 255, 260, 264, 289, 300, 318f, 321f, 324-26, 419, 429, 435, 438, 454
- forskolelærerinder se lærerinder
- forældremøder (Elternabend) 272
- forældrenævn 310, 314
- forældreråd 239, 314-17, 331, 334, 339, 347, 351f, 359, 376, 378-82, 384-86, 389, 391, 414, 424, 436, 439f – tyske forældreråd 317, 340, 351, 355f, 372f
- Frederiksberg 161
- Frederikskog Skole 110, 146
- Frederikskog Skolekommission 233
- Frøslev 28
- Frøslev-Padborg Skole 99, 109
- fysik 115, 119, 124, 161
- fælleslærerråd 359-61
- fællesprøver se ministerielle prøver
- færøske skoleforhold 190, 352f
- Fårhuslejren 403
- Gabøl Skole 384
- Gammelgab Skole 225
- Gammelgab Skolekommission 225
- Gasse Skole 242
- Geesthacht ved Hamborg 404
- Gejlå Skole 109, 244, 341
- Gejlå skoledistrikt 222
- generalvisitator 20
- Genève 312
- genfortælling 151, 154, 157f, 203, 323
- Genner Skole 128
- Genner skoledistrikt 238
- Gentofte 59, 63f, 176
- geografi 20, 119, 123f, 127, 138, 160-67, 193, 195, 412, 434
- geometri 124
- Gerlev Skole 425
- Gesamtschulverband 220
- Gram 71, 165, 242, 414
- Greifswald 61
- grænserevisionskrav 270, 305, 311, 365, 368, 393, 449
- Gråsten 18, 322
- Gråsten Skole 109, 190, 192, 236
- Gråsten Skolekommission 236
- Gråsten tyske Privatskole 401
- Guderup Skole 244
- gymnasieskoler, tyske se eksamensret og Aabenraa tyske Gymnasium
- gymnastiksale 99, 101, 111, 236, 387, 449
- Gånsager Skole 242
- Haderslev 18, 27, 52, 60, 66, 75, 84, 96, 101, 160f, 166, 168, 174, 176, 274, 383, 393f, 406, 410, 413f, 446f
- Haderslev Amt se personregister under amtmændenes navne
- Haderslev Amts Skoledirektion se personregister under amtmændenes og skolekonsulenternes navne
- Haderslev Amtshus (amtsskolekonsulentens kontor) 71, 84
- Haderslev Katedralskole 124, 160, 166
- Haderslev Kreds dag 97
- Haderslev, Louiseskolen 60
- Haderslev Seminarium 193, 199, 363
- Haderslev Seminariums Øvelses-skole 88, 134
- Haderslev Skolekommission 197-99, 236f, 266
- Haderslev skolevæsen 134
- Haderslev, Skt. Severin Skole 198, 289
- Haderslev Stift og Bispeembede 48, 240-50, 344

- Haderslev Stiftstidende 199
Haderslev tyske kommunale skolevæsen 197-99, 274, 395, 447
Haderslev, Wilhelmineskolen 124, 198
Hamburg 58, 66, 130, 132, 197
Hannover 364
Harres Skole 124, 155, 288
Havervad Skole 242
Havnbjerg Skole 362
Havsted Skolekommission 233
Heimwehr 401
Hejmdal 67, 83, 99, 180, 230f, 236, 238, 262, 300, 344, 366f, 378, 385, 387f, 393, 454
Hejsel, Ravsted Sogn 274
Hellevad 204, 345
Herning 59
Herningoverenskomsten 301-07, 316, 356, 373
Hersom 64
historie (historieundervisning) 20, 40, 119, 123f, 127, 138, 146, 149, 151, 160, 193, 195, 244, 271, 399f, 412, 434
Historisk Samfund for Sønderjylland 125
Hjemsted ved Skærbæk 66
Hjerpsted Skole 242
Hjordkær 344
Hjordkjær Skole 109
Hjordkjær skoledistrikt 222
Hof- og Statskalender 13
Hokkerup Skole 101, 138, 140f, 244, 308
Hokkerup skoledistrikt 222
Hokkerup Skolekommission 138, 140f, 235
Holbøl Skole 116, 147-52, 244
Holbøl skoledistrikt 222
Holbøl Skolekommission 148ff
hollandske skoleforhold 328, 421
Hoptrup Skole 101
Horsens Statsskole 241
Hostrup Skole 242
Hove Skole 255
Hovslund Bys Skole 115f
Hovslund Skolekommission 221
husgerning 389, 449
Hviding Skole 125
Hviding Skolekommission 125, 230, 266
Høgsbro 27
Højer 18, 207, 384
Højer Skole 110, 123, 136, 193, 196, 203-08, 269, 287f
Højer Skolekommission 110, 136, 196, 207, 231-33, 288
højere skolevæsen, tysk se eksamensret
Højesteret 207
Højrup Skole 110
Højrup Skolekommission 222
Højskolehjemmet, Haderslev 30
Hønkys Skole 109
Hønkys skoledistrikt 222
Hønsnap Skole 99, 244
håndarbejdsundervisning 124
Iller Skole 225
Iller Skolekommission 225
Indenrigsministeriet 229f, 232, 372
indfødsret 267, 372, 389
Indre Mission 235, 245, 247, 337, 355
Indre Missions Landsforbund 344
instruktionskurser 44, 64f, 88-90, 101, 109, 111, 158-70, 174, 246, 281, 428
internationale Kommission, Den 24f, 47, 67, 82
interparlamentariske Unions internationale Råd, Den 312
islandske skoleforhold 421
Jegerup Skole 101, 418
Jejsing Skole 99, 121f, 136, 242
Jejsing Skolekommission 136
Jelling 161
Jelling Seminarium 52, 141, 159
Jena Universitet 61, 199f, 363
Jonstrup Seminarium 147
Jugendspende Nordschleswig 130
Jydske Tidende 384, 407

- Jyndeved Skole se Store Jynde-
ved
- kaldsbreve (lærernes) 98
kaldsmyndighed/kaldsret 32, 35,
38, 43, 178ff, 282, 290, 316, 329,
336, 340, 345, 438 se også læ-
reransættelser
- Kalhave Skole ved Uldum 325
Kamptrup Skole 101
karakterer, karaktergivning 145,
151, 154ff, 186, 189, 202
- Kassø Skole 173
kataster (nationalt) 348, 376
katekisation, katekismus 119f,
145, 247
- kejserbillede 288
Ketting Skole 244
Kiel 116, 363f
- Kirkeligt Centrum 337
Kirkeligt Forbund af 1933 319
Kirkeligt Landsforbund 257
Kirkeligt Udvalg af 1920 257f,
267, 296
- Kirkeligt Udvalg af 1928 301, 326
kirkevisitatorer (preussiske) 17, 20
- Kiskelund Skole 189
Kliplev 136
Kliplev Skole 116, 261
Klovtoft Skole 99
Kløjng Skole 126f
Kløjng Skolekommission 127,
233
- Kolding 59, 344
Kommunisterne 406
konfirmander/konfirmandunder-
visning 36, 216, 248, 283
- Konservative Folkeparti 39, 282-
84, 289ff, 306, 329, 331, 333f,
336, 355, 411, 427, 429
- Konsistorium i Kiel 43, 239
Korsør 38
Korsør Skole 264
Kragelund Skole 184-88, 201
Kreditanstalten Vogelgesang 302,
305
- kredslærere 316f, 325, 329, 331,
339f, 436
- kredsskoleinspektører (preussi-
ske) 21ff, 43, 47, 74, 443
- Kriegerudvalget (Det Sønderjyd-
ske Udvalg af 1918) 25f, 29f, 52
- Kristeligt Dagblad 337
Kristrup Skole, Randers Amt 260
Kultusministeriet 36f
kursus se lærerkursus
- Kværs skoledistrikt 222
København, dagbladet 292
Københavns Universitet 83, 420
Københoved Skole 101
- købstæder, skolevæsenets stilling
37, 41f, 54, 101f, 129, 134f, 196ff,
221, 229, 236ff, 268, 336, 339,
352, 415, 427, 433, 436
- Kølby Skole ved Løgstør 260f
- Ladegårdskov skoledistrikt 222
Landeværnet 305
landråder 21, 25
Landstingsvalget 1928 301ff.
Lebølgård Skole 31
Leipzig 130, 165
- Lund tyske Privatskole (Burkal
Sogn) 377
- Lundsmark tyske Privatskole 123
Lundtofte Skole 89
Lysabild 96, 245, 362, 402
Lysabild Sogns Skolekommission
402
- Lysabildskov 96
lærebøger se skolebøger og
undervisningsmateriale
- lærerafskedigelser 30, 32, 53, 78-
81, 138, 140, 203-17, 234, 358,
387, 389, 429, 436
- lærerafskedigelsesparagraffen (§
8) 208f, 254, 290, 314, 316, 320,
329, 333, 348, 355, 358, 438
- lærerafskedigelsesudvalg 208-17,
259, 290, 316, 322, 429, 438
- læreransættelser 23f, 30, 32, 34f,
42f, 51, 53, 55f, 96, 98f, 111, 178-
203, 218, 230, 257, 282, 317, 355,
362f, 375, 390, 436, 438
- lærerinder (forskolelærerinder)
78-81, 116ff, 123f, 141-43, 145,

- 147-52, 168, 170, 184-87, 210-13,
225, 227, 241, 248
- lærerkursus 32f, 61, 64, 67, 116,
120, 159, 193, 195, 199f, 247,
251, 259, 363
- lærerprotokol 104ff, 452
- lærerråd 37, 317, 359f
- lærervikarer 24, 103, 111, 145, 160,
185, 187, 189, 191, 196, 201, 220,
247, 416
- læseplaner 133, 174
- Løgumgård Skole 124
- Løgumkloster 18, 66
- Løgumkloster Kommuneskole
122, 166, 173, 242, 373f, 397
- Løgumkloster Skolekommission
231
- Løgumkloster tyske Privatskole
123
- Løjt Kirkeby 28
- Løjt Kirkeby kommunale Realsko-
le 137, 147
- Løjt Kirkeby Skolekommission
235
- Løjtved Skole 121, 397
- Løjtved Skolekommission 233
- lønforhold, sønderjyske læreres
258, 260ff, 353
- Maglegårdsskolen, Hellerup 64
- Marburg 61
- matematik 123
- Meddelelser vedrørende Folke-
skolen, Seminarierne m.v. 358
- mellemskole, tysk 277, 302, 356,
372 se også eksamensret
- mellemskoleeksamen 147
- menighedsråd 175, 239, 257, 282,
295-301, 311, 314, 339, 355
- Menighedsrådenes Sammenslut-
ning i Sønderjylland 296-301
- Menighedsrådsforeningen for
Tørninglen Provsti 296, 300
- Metropolitanskolen 420
- midlertidige Ministerium for Søn-
derjyske Anliggender se søn-
derjyske Ministerium, Det
- mindretalsordning/rettigheder
196, 268, 270f, 275f, 299, 302,
326-28, 342, 387, 406f, 409, 411,
448
- ministerielle prøver 152-58, 287,
323, 449
- Mjolden Skole 145, 191, 202
- Modersmaalet, dagblad Hader-
slev 28, 66f, 199
- Modstandsbevægelsen 405f
- møder, amtsskolekonsulenter-
nes/skoledirektionernes fælles-
møder 53, 56, 109, 152, 173f,
191, 287, 299f, 303, 338f, 403,
405, 445
- møder, amtsskolekonsulenter-
nes/skoledirektionernes, med
Undervisningsministeriet 69,
75, 80, 109, 199, 276f, 287, 289,
297, 302f, 307-11, 316, 345, 347,
349, 357, 360, 363, 370ff, 376,
393, 437
- Møgeltønder Skole 192, 242
- Måløv Skole 89
- Nationalmuseet 29
- Nationaltidende 344
- naturhistorie 195
- nazisternes magtovertagelse i
1933 268, 337, 439
- nazistisk indflydelse på skolevæ-
senet 238, 359-69, 377, 393-406,
411
- nazistisk undervisningsmateriale
365ff, 372, 378, 390, 398ff, 405f
- Neue Tondernsche Zeitung 270,
305
- Nordborg 18, 96, 99
- Nordborg Skole 101, 167
- nordiske skolemøder 252, 342,
435
- Nordschleswigsche Zeitung 400
- Nordsjællands Socialdemokrat 62
- nordslesvigske Vælgerforening,
Den, se Vælgerforeningen
- norske skoleforhold 173, 253, 294
- Nybøl Skole 244

- Næstved 318
 Nørhede Skole (Nørre Omme Sogn) 318f
 Nørre Hostrup Skole 101, 116, 203
 Nørre Løgum Skole 146, 397
 Nørre Løgum Skolekommission 231, 233
 Nørre Sejerslev Skole 242
 Nørre Sundby 323
 Nørrehus Skole 145
- Odense 60, 333, 338
 ommelding af elever til tysk skole 400f
 ommelding af elever til dansk skole 410
 Ordrup Latinskole 64
 Ordrup Skole 64
 Orebygård på Lolland 64
 Over Lert Skole 160
 Overpræsidenten i Kiel/Slesvig 20
- parlamentariske Kommission, Den 395
 pensionsforhold (lærernes) 79, 81, 103, 207, 210, 260, 336
 politiadjudant for De sønderjyske Landsdele 83, 456
 praktisk mellemskole 174
 preussisk skoleordning 14, 17ff., 33, 38, 40, 42, 47, 232, 442f
 preussiske kommuner 220, 222, 224f, 266
 privatskoler se tilsyn med privatskoler
 provster, stilling i skolevæsenet 23, 32, 34, 36-40, 46-48, 50, 58, 63, 68, 70, 73-75, 95f, 101, 104, 112, 123f, 144, 279ff, 297, 326, 331, 357, 428f, 439
 præster se sognepæster
 præstevalg 1920 48, 231, 247, 256f
 psykologi 165
 Pædagogisk Selskab 174
- Radikale Venstre 165, 285, 292, 304, 323, 354, 369, 388, 411, 424, 441
 Rangstrup Herred 384
 Rangstrup Skole 191
 Ranum Seminarium 323
 Ravsted Skole 184
 Ravsted Skolekommission 233, 238
 realklasse, tysk 302, 306, 372, 376, 381 se også eksamensret
 realskoler 136f, 147, 450
 regeringen i Slesvig 20f
 regning/regneundervisning 88, 114, 116, 119, 124, 145f, 149-51, 153-57, 160f, 165, 174, 195, 323, 434
 Rejnstrup 320
 Rejsby Skole 99
 religion/religionsundervisning 20, 22f, 114f, 119f, 123f, 145, 149f, 166, 174, 239ff, 245ff, 258, 318, 320, 329, 333, 344, 400, 435 se også tilsyn med religionsundervisning
 Religionslærerforeningen 88, 174
 Rens Skole 124, 146, 172, 182, 288, 384, 413, 418
 Retsforbundet 406
 retskrivning 156f, 323
 Retsopgøret med de tyske lærere 403ff, 408f
 Ribe 110
 Ribe Stift og Bispeembede 48, 240-42, 250, 387
 Rigsdagspartiernes politiske Forhandlingsudvalg af 1918 25, 354
 Rigsdagspartiernes sønderjyske Udvalg af 1919 25, 46, 68, 354
 Ringsted-Alsted Herreders Provsti 63
 Rinkenæs Skole 96, 186
 Rinkenæs Skolekommission 238, 262
 Rise 214ff
 Rise Skole 213-17, 348

- Rise Skolekommission 213ff
Rishjarup Skole 128
Roager Skole 110
Roager Skolekommission 222
Rudbøl Skole 136, 172, 191, 287
Rudbøl Skolekommission 136,
191, 233, 235
Rødding 101
Røde kro Skole 109, 189f, 362
Røde kro Skolekommission og Sog-
neråd 190
Røde kro tyske Privatskole 362f
Rødkær Skole 242
Rømø 136
- samfundslære 434
sanginspektion 124, 166
sangundervisning 122, 124, 129,
145, 226
Schackenborg 80, 99, 166, 345-48
Schleswig-Holsteinische Landes-
zeitung 364
Schulam 395, 397f
Schuldeputationen 41
Schulverband (skoleforbund) 220,
223, 225, 227
Schulvorstände 41, 220
Sebbelev Skole 128
Silkeborg 65, 161
Silkeborg Realskole 64
Silkeborg Seminarium 64f, 159,
193
Silkeborg Seminariums Øvelses-
skole 64f
Sjellerup tyske Privatskole 244
Skast Skole 145
Skelde Skole 225-28
Skelde Skolekommission 225f
Skive-Resen sogne 63
Skodsbøl Skole 225
Skodsbøl skoledistrikt 229
skoleberetninger 44, 104, 106, 108,
112, 114, 146, 189, 203, 223, 287,
369, 452
skolebestyrelse 239, 440
skolebygninger/skolebyggeri 21,
99, 109, 111, 125-27, 136, 140-44,
205, 218, 400f, 404, 445
skolebøger 21, 61, 88, 111, 127-33,
139, 160, 162, 165, 167, 174, 271,
398ff, 405, 445 se også under-
visningsmateriale
skoledirektør for De sønderjyske
Landsdele 44, 46, 51-57, 59, 355
skolefond (amts-) 34, 42, 73-76, 78,
102f, 415
Skoleforening, Den nordslesvigske
(efter 1920 Sønderjydsk Skole-
forening) 20, 26ff, 125, 168, 177,
378
skoleforsømmelser 24, 111, 219,
266, 445, 447
skolegang/skolegangsordning 21,
28, 111, 133, 220
skoleindvielser 289
skoleinventar 129, 218 se også
undervisningsmateriale
Skolekommission, Den store 33,
38-40, 47, 254f, 258, 260, 264-66,
278-84, 286, 290, 314, 327, 369,
417, 423, 435f, 454
skolekommissioner, tyske med-
lemmer se tyske skolekommis-
sioner
skolekommissionsvalg se valg
Skolemøde, ottende almindelige
(København august 1921) 252-
55
skolenævn 37, 238f, 292, 310, 315-
17, 339, 347, 378, 381f, 387-91,
412, 414, 421f, 424-26, 428, 430f,
439f - tyske 238, 317, 340, 379,
381, 389, 391, 395, 397, 412, 439
skoleplaner 53, 55f, 96, 99, 111,
133ff, 138, 140-44, 218, 250, 281,
354, 389
skoleprotokoller 104ff, 452
skoleråd (amts-) 34, 38, 42f, 50, 78,
95f, 101-03, 210f, 415, 427, 431
skoleråd (preussiske) 22f
Skoleudvalget se Vælgerforenin-
gens skoleudvalg
skolevisitats se visitats
Skovby Als 385
Skovby tyske Privatskole (Løjt)
405

- Skovby tyske Skole (Als) 402
 Skovby tyske Skole (Løjt Sogn) 115
 skrivning/skriveundervisning 129, 166, 174, 207, 434
 Skt. Petri tyske Skole i København 66
 Skærbæk private Realskole 136f
 Skærbæk Skole 127, 136, 242
 Skærbæk Skolekommission 127
 Skærbæk Sogneråd 127
 Slagelse 292
 slesvig-holstenske skoleforordning 17, 19, 30, 220
 slesvigske lærere 31, 114, 117, 120, 145, 184f, 228, 251, 261, 444f se også tyskuddannede lærere
 sløjd og sløjdlokaler 387, 389, 449
 Smedager 214
 Smedager Skole (Bjolderup Sogn) 117
 Socialdemokraten 354
 Socialdemokratiet/socialdemokrater 229-32, 235-38, 254, 284ff, 303f, 306f, 312ff, 335, 338, 349, 356, 369, 409f, 420, 424 se også personregister under de socialdemokratiske undervisningsministres navne
 Sofiedal Skole 110
 sognepræster, stilling i skolevæsenet 17, 22f, 34, 36-40, 42, 50, 144, 151f, 229, 231, 235, 245ff, 253, 256-58, 262f, 279, 282f, 296ff, 301, 310, 315, 326, 329, 331, 334, 344, 355, 358f, 384f, 389, 417, 421, 428f, 439
 Solderup Skole 130, 242
 Solderup Skolekommission 233
 Sommersted Skole 99
 Spandet Skole 184, 220
 Sprogforening, Den nordslesvigske 27, 168, 176
 sprogreskripter (1850'erne) 18, 184, 298
 sprogreskripter, preussiske (1878 og 1888) 44, 268
 standpunktsprøver se ministerielle prøver
 Statens Lærerhøjskole 32f, 61, 64, 67, 120, 159, 193-95, 251, 259, 338
 Statsministeriets sønderjyske Kontor 270
 Statsministeriets tyske kontor 398
 statsskolekonsulent (Kultusministeriets, senere Undervisningsministeriets, konsulent i skolesager) 29, 37, 52, 59, 69, 88-90, 135, 186, 190, 211, 286, 307-09, 349
 Statstidende 59, 87, 178, 180, 183
 statstilskud til sønderjyske skolevæsen og til tyske skoler 123, 306, 363, 367, 370, 372, 376, 378, 402, 434
 Stenderup Skole 244
 Stensbæk Hede 110
 Stepping Skole 99
 Stevning Skole 79, 212
 Stige Skole på Fyn 429
 stilskrivning 129, 150, 158, 161
 Stolbro Skole 244
 Store Jynde vad Skole 124, 126, 145, 172, 288
 store Skolekommission, Den se Skolekommission, Den store
 Stubbæk Skole 190
 Stubbæk Skolekommission 190
 Svendborg 59
 svenske skoleforhold 38, 122, 172f, 253, 328, 421
 Sværdborg 326
 svømmeundervisning 206
 sydslesvigske skoleforhold 275, 277, 411, 419
 Sæd Skole 99, 345
 Sæd Skolekommission 233
 Søgård Skole 418
 Sølsted Skole 145f
 Sønder Vilstrup 96, 385f
 Sønderborg 18, 80, 87, 99, 160, 246, 249, 262f, 276, 304, 365, 374
 Sønderborg Amt se personregister under amtmændenes navne

- Sønderborg Amts Centralbibliotek 84
- Sønderborg Amts Skoledirektion
se personregister under amt-
mændenes og skolekonsulen-
ternes navne
- Sønderborg Amtshus (amtsskole-
konsulentens kontor) 71, 74
- Sønderborg dansksprogede Kom-
muneskole (Ahlmanskolen)
129, 147, 288
- Sønderborg kommunale skolevæ-
sen 131
- Sønderborg kommunale tyske
Mellemskole 277
- Sønderborg Menighedsråd 175,
298
- Sønderborg Pigeskole (før 1920)
270
- Sønderborg Provsti 263
- Sønderborg Skolekommission 236
- Sønderborg Skoleråd 102f
- Sønderborg Socialdemokrat 409
- Sønderborg tyske Privatskole 302
- Sønderborg tysksprogede Kom-
muneskole 109, 147, 288, 393
- Sønderborghus 71
- Sønderjydsk Skoleforening se
Skoleforening, Den nordsles-
vigske
- sønderjydske Udvalg af 1918, Det
se Kriegerudvalget
- Sønderjysk Arbejderforening 230
- Sønderjysk Lærerforening 32f, 57,
70, 180f, 184, 250, 254, 257-62,
296f, 300, 320, 342f, 383f, 386,
388, 418, 422, 426, 429, 441, 454
- sønderjyske børns ferierejser 177
- sønderjyske Fond, Den 354
- sønderjyske Ministerium, Det (Det
midlertidige Ministerium for
sønderjyske Anliggender) 25,
32f, 51f, 58, 60-62, 67, 451
- sønderjyske Skolekommission,
Den (1945) 15, 70, 404-20, 424,
440, 454, 462
- sønderjyske vandrebogsamling
176
- Søndre Sejerslev Skole 191
- tegning/tegneundervisning 119,
124
- Terkelsbøl Skole 110
- Tiedjelinien 348
- tilsyn med privatskoler 32, 42-44,
107, 217, 333, 336, 389, 433f, 436
- tyske privatskoler 54, 107,
120ff, 123, 134, 168, 199-201,
217, 245ff, 268, 270f, 274, 302,
306, 311, 360-63, 368f, 372, 375ff,
392ff, 397f, 400, 404ff, 408, 411f,
428, 433f, 448
- tilsyn med religion 34, 36, 43,
239ff, 245ff, 257, 259, 262f, 279,
282-84, 296-98, 314, 334, 337f,
355, 389, 417, 421, 428f, 439, 443
se også religion/religionsun-
dervisning og biskopper
- Tilsynskommissionen af 1909 37f,
47, 59, 255, 278, 314
- Tilsynskommissionen af 1946 417-
22, 424f, 427f, 440, 454, 463
- tilsynsprotokoller 104ff, 108, 117,
124, 146, 173, 243f, 247, 452
- timeplan 133
- Tinglev 136, 166, 258, 296f, 299,
339, 342, 364, 385, 406
- Tinglev private Realskole 137, 288
- Tinglev private tyske Mellemskole
137
- Tinglev Skole 123, 172, 194
- Tinglev Skolekommission 231,
233-35, 238
- Tinglev tyske Privatskole 194,
270, 374
- Tinglev Ugeblad 220
- Toftlund 165, 384
- Toftlund Skole 101
- Toftlund Skolekommission 235
- Toftlund tyske Privatskole 377
- Tvølm Skole 325
- tysk lærerforening for Nordslesvig
362f
- tysk læreruddannelse 60, 66, 193,
195, 259, 302, 306, 363f se også
slesvigske lærere

- tysk skoleforening for Nordslesvig (Deutscher Schulverein für Nordschleswig) 166, 195f, 270, 273, 302, 305, 368, 370, 374, 393-95, 448
- tysk vælgerforening for Nordslesvig 268, 305, 364
- tyske flygtninge 407
- tyske instruktionskurser 166, 168-70
- tyske privatskoler 120ff, 123, 134, 168, 199f, 217, 268, 270f, 301f, 306, 311, 360-63, 367f, 370f, 372ff, 392ff, 400, 404ff, 440, 448
se også tilsyn med privatskoler
- tyske skolebøger 127, 130, 132f
se også nazistisk undervisningsmateriale
- tyske skoleforhold 328
- tyske skolekommissioner/skolekommissionsmedlemmer 196f, 207, 221, 230-39, 271, 274, 288, 302, 304-06, 308f, 347, 349, 355f, 361, 370, 372f, 376, 381, 448
- tyske skolekonsulent 196, 270, 372-404, 412, 439, 453f
- tyske skolekrav 267-78, 301-06, 311, 368ff, 373ff, 386, 397, 439, 448
- tyskuddannede lærere 17f, 114f, 120, 159, 199f, 202, 247, 444f
se også slesvigske lærere
- tyskundervisning 18-21, 28, 46, 61, 110, 119, 121, 123f, 136, 138-41, 146, 157f, 189, 192, 199f, 226, 268, 271, 273, 399, 408, 412
- Tønder 18, 56, 75, 88, 91, 94, 166, 176, 182, 276, 345, 374, 384, 387f, 392, 403, 413
- Tønder Amt se personregister under amtmændenes navne
- Tønder Amts Skoledirektion se personregister under amtmændenes og skolekonsulenternes navne
- Tønder Amtsgård (amtsskolekonsulentens kontor) 56, 71, 74, 98, 109, 111, 375, 444
- Tønder Bibliotek 125
- Tønder Byråd 323, 392, 403
- Tønder danske Folkeskole se Tønder Seminariums Øvelsesskole
- Tønder Handelsskole 174
- Tønder kommunale Skole (efter 1945) 410, 416
- Tønder kommunale tyske Folkeskole 121, 158, 170, 287, 322f
- Tønder kommunale tyske Mellem-skole 147, 158, 197, 272, 277, 328, 362, 375, 381, 393, 453
se også Aleksandrineskolen
- Tønder Lærerkreds 348
- Tønder Menighedsråd 175, 392
- Tønder Oplands Handelsskole 174
- Tønder Provsti 241
- Tønder Seminarium 18, 58, 66, 103, 114, 118, 164f, 188, 193, 199, 259, 343, 362f, 365, 374
- Tønder Seminariums Øvelsesskole (Tønder danske Folkeskole) 88-90, 92f, 188, 287f
- Tønder Skolekommission 231, 233, 236, 326
- Tønder skolevæsen 173
- Tønder Statsskole 288
- Tønder tyske Privatskole 302
- Tønderhus 173
- Tørninglen Provsti 241
- Tågerud Skole 320
- Ubjerg Skole 119, 124, 345
- Ubjerg Skolekommission 233
- udenadslære 120, 145, 162, 167
- Udenrigsministeriet 275f, 307, 349, 364
- Udenrigsministeriets Pressebureau 270
- Uge 245-50
- Uge Skole 115, 245-47
- Uge Skolekommission 247
- Uge tyske Privatskole 137, 245-50
- Ulkebøl Skole 273
- Ulkebøl Sogns skoler 244
- Ullerup 28

- Ullerup Skole 256, 261
undervisningsinspektører for mellem- og realskolerne/gymnasieskolerne 29, 44, 69, 135, 147
undervisningsmateriale 44, 55, 61, 109, 111, 127-33, 160f, 218, 355, 362, 365, 367f, 390, 408f, 445 se også skolebøger og nazistisk undervisningsmateriale
undervisningsplaner 21, 33, 53, 55f, 110f, 129, 133ff, 138, 140, 218, 281, 354
ungdomsskoler 103, 165, 173f, 322f, 389
- valg til skolekommissioner 32, 34, 40, 151f, 180, 221, 229-39, 259, 266, 279, 290, 334, 358f, 379, 389, 414, 421, 430
valgmandsvalget 1928 301ff
Varde 260
Varnæs Skole 101, 261
Vedsted 110, 300, 344
Vejle Latinskole 241
Venstre 36, 55f, 263f, 282, 284, 289ff, 297, 306, 329, 333, 337f, 342, 352, 406, 410, 417, 424f, 427, 435f
Vester Terp Skole 124
Vester Terp Skolekommission 233
Vesterende-Ballum Skole 145, 191
vestjysk skoleordning 419
Vilsbæk Skole 201, 244
Vilstrup 385
Vilvorde Havebrugshøjskole 64
Vinderød Skole 261
Vinding 193
Visby Skole 184, 191, 288
visitats, biskoppens 34f, 38, 43, 50, 80, 124, 179, 239-50, 282, 298, 331, 336f, 344, 417, 421, 428f, 438f – provstens 34, 104, 144 se også tilsyn med religion
Vodder Skole 184, 242
Vodder Skolekommission 222
Vojens 165
- Vojens Lærerkreds 162
Vojensgård 96f
Vollum Skole 145
Vor Ungdom 174, 328
Vordingborg Seminarium 161
vægkort og atlas 128, 132
Vælgerforeningen 26ff, 30, 32, 41, 453f
Vælgerforeningens kirkelige Udvalg 241
Vælgerforeningens Skoleudvalg 26ff, 30, 32f, 41, 44, 46, 50-52, 56-58, 62, 180, 453
- Wohldorffskolen ved Hamburg 364
- Zeitfreiwilligendienst 401f
Zentralinstitut für Erziehung und Unterricht 166, 168
- Øde Førslev-Sneslev sogne 62f
Ørstedske karakterskala 154, 156
Øsby 385
Øster Højst Skole 193
Øster Løgum 385
Øster Løgum Kommunes Skolekommission 238
Øster Løgum Skole 216, 384
Øster Terp Skole 288
Østerby Skole 242
- Aabenraa 18, 57, 99, 161f, 249, 287, 303f, 338f, 384, 388, 392, 403, 405, 414
Aabenraa Amt se personregister under amtmændenes navne
Aabenraa Amts Nordre Lærerkreds 216
Aabenraa Amts Skoledirektion se personregister under amtmændenes og skolekonsulenternes navne
Aabenraa Amts Socialdemokrat 236
Aabenraa Amtshus (amtsskole-